พระมองโลก มองความเป็นไป มองเหตุปัจจัย รวมทั้งมองการเมือง โดยมองแบบพระ ไม่ใช่มองแบบชาวบ้าน คือพระมองด้วยเจตนาเพื่อรู้เข้าใจสภาพของมนุษย์และภาวการณ์ของโลกตามที่มันเป็น ให้ชัดเพียงพอเพื่อสนองเจตนาที่จะแก้ปัญหาของโลกของมนุษย์ ให้ลุถึงประโยชน์สุข โดยไม่มีเจตนาที่เป็นเรื่องของตนเอง ไม่มีวัตถุประสงค์ของตนเอง หรือโยงอิงหมู่พวกใด ที่จะได้จะเอาอะไรๆ หรือเพื่อใคร เพื่อพวกใด

จึงเรียกว่า รู้โลก เพื่อแก้ปัญหาของมนุษย์ พหุชนหิตายะ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนมาก พหุชนสุขายะ เพื่อความสุขของคนมาก โลกานุกัมปายะ เพื่อเกื้อการุณย์แก่โลก

ที่ว่านี้ ก็โยงมาถึงการที่จะเล่าเรื่องของมหาจุฬาฯ กลายเป็นว่าจะพูดถึงมหาจุฬาฯ แต่เลยไปพูดถึงทั้งโลก ที่จริง นี่แหละคือเรื่องที่ควรพูด เพราะว่ามหาจุฬาฯ ก็ดำเนินเดินหน้าไป ในบ้านเมือง ในโลก อย่างน้อยก็ต้องรู้ตระหนักว่าตัวเป็นอยู่เป็นไปในสภาพแวดล้อม ท่ามกลางบ้านเมือง และในโลก ที่กำลังเป็นไปอย่างไร ตอนนั้น เวลานั้น มหาจุฬาฯ อยู่ในบรรยากาศ ในสภาพแวดล้อมที่เป็นอย่างไร ไม่ใช่เดินไปในความมืด มองอะไรมัวๆ เมื่อตัวไม่รู้ก็ย่อมอดไม่ได้ที่จะคิด แล้วก็เลยคิดเห็นไป กลายเป็นลุ่มหลงไม่ตรงตามจริง จะต้องรู้ให้พอที่จะมองเห็น ไม่ใช่มัวแต่หรืออยู่แค่คิดเห็น

ยิ่งกว่านั้น ในที่สุด แม้มองถึงจุดหมายที่แท้ เมื่อมาเรียนที่มหาจุฬาฯ ก็เพื่อมีการศึกษา ที่จะให้เจริญงอกงามในธรรมวินัย แล้วสามารถไปบำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน เพื่อคนทั้งมวล ทั้งโลก ด้วยรู้เข้าใจทั่วทันโลก ดังได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง

มหาจุฬาฯ งามสง่าสดชื่น กลางทะเลแห่งคลื่นลม

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

มหาจุฬาฯ งามสง่าสดชื่น กลางทะเลแห่งคลื่นลม

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

มหาจุฬาฯ งามสง่าสดชื่น

กลางทะเลแห่งคลื่นลม

วันครบรอบวันสถาปนา ประจำปี ๒๕๖๓

“๑๓๓ ปี มหาจุฬาฯ”

๑๒–๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๓

มหาจุฬาฯ งามสง่าสดชื่น
กลางทะเลแห่งคลื่นลม

© *สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)*

ISBN 978-616-7053-32-5

พิมพ์ครั้งแรก - ๙ มีนาคม ๒๕๕๗

- งานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ อดีตเจ้าอาวาสวัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร อดีตเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อดีตประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

พิมพ์ครั้งที่ ๒ - ๑๕-๑๘ พฤษภาคม ๒๕๕๗

- การสัมมนาทางวิชาการ และงานพิธีประสาทปริญญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปี ๒๕๕๗

พิมพ์ครั้งที่ ๓ *(เพิ่มภาพ–ขยายความ)* - ๑ มีนาคม ๒๕๕๘

- - อายุวัฒนมงคลครบ ๘๓ ปี ของ ดร.อุไรศรี คนึงสุขเกษม

พิมพ์ครั้งที่ ๔ – ๑๒–๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๓ ๑,๐๐๐ เล่ม

- งานวันครบรอบวันสถาปนา “๑๓๓ ปี มหาจุฬาฯ” ประจำปี ๒๕๖๓

แบบปก: พระครูวินัยธร (ชัยยศ พุทฺธิวโร)

พิมพ์ที่

อนุโมทนา

ท่านเจ้าคุณพระราชปริยัติกวี อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้มีลิขิตแจ้งว่า คณะกรรมการจัดงาน ๑๓๓ ปี มหาจุฬาฯ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กำหนดจัดงานวันครบรอบวันสถาปนา “๑๓๓ ปี มหาจุฬาฯ” ประจำปี ๒๕๖๓ ระหว่างวันที่ ๑๒-๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๓ เพื่อการนี้ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมีความประสงค์ที่จะพิมพ์หนังสือ ***มหาจุฬาฯ งามสง่าสดชื่น กลางทะเลแห่งคลื่นลม*** เพื่อมอบเป็นธรรมบรรณาการ ในงานวันครบรอบวันสถาปนา “๑๓๓ ปี มหาจุฬาฯ” ดังกล่าว ผู้เขียนหนังสือนี้ขออนุโมทนากัลยาณฉันทะของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ด้วยความเต็มใจ

หนังสือ ***มหาจุฬาฯ งามสง่าสดชื่น กลางทะเลแห่งคลื่นลม*** นี้ ได้เขียนถวายเป็นสักการะ แด่ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อุปเสณมหาเถระ) อดีตเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในงานพระราชทานเพลิงศพ ณ วันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๕๗ แม้จะมีเวลาเรียบเรียงประมาณ ๓ เดือนครึ่ง และรีบเร่งเขียน ก็ยังไม่สมบูรณ์ความตามที่ตั้งใจ หลังวาระสำคัญนั้นแล้ว ก็คิดจะหาโอกาสเขียนต่อเพิ่มเติม แต่ก็ขัดข้องเพราะงานหนังสือเร่งด่วนจวนตัวเฉพาะหน้าไม่ว่างเว้นตลอดมา ได้แต่หวังว่าจะมีจังหวะเวลาให้ได้เขียนต่อ อย่างน้อยให้จบความของเรื่องราวเหตุการณ์ถึง พ.ศ. ๒๕๑๗ จึงยังรอต่อไป

ขออนุโมทนาบุญกิริยาแห่งธรรมทาน ในวาระสำคัญแห่งงานวันครบรอบวันสถาปนา “๑๓๓ ปี มหาจุฬาฯ” ประจำปี ๒๕๖๓ นี้ หวังว่าธรรมบรรณาการนี้ จะเป็นส่วนร่วมส่งเสริมเกียรติคุณของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และส่งเสริมกำลังใจให้กำลังปัญญาในการบำเพ็ญกิจนานาเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ยืนนานสืบต่อไป

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๙ สิงหาคม ๒๕๖๓

สารบัญ

อนุโมทนา ก

มหาจุฬาฯ งามสง่าสดชื่น กลางทะเลแห่งคลื่นลม ๑

สายลมเย็นพัดมา พาฉ่ำชื่นใจ ๑
พายุผ่านไป ทิ้งให้วังเวง ๔
กำลังยังมี ที่จะเบ่งบานสดใส ๖
ตั้งตัวได้ดีแล้ว พากันก้าวต่อไป ๙
ดูรอบตัวทั่วหมด อะไรๆ ก็สดๆ ใหม่ๆ ๑๒

ไทยล่าคอมมิวนิสต์ ๑๔

เมืองไทยปราบคอมมิวนิสต์ ๑๔
พ.ศ. ๒๕๐๑ คอมมิวนิสต์ใกล้ถึงมหาจุฬาฯ ๑๖
อยู่บ้านคนเมืองคน ถึงตัวไม่พ้น แต่อย่าให้ใจถูกพัน ๑๘
ถ้าการเมืองเป็นเรื่องของเล่ห์กล ประชาธิปไตยก็เป็นได้แค่คำฉ้อฉล ๒๒
ประชาธิปไตย ให้โอกาสแก่การพัฒนาตัวของประชาชน ๒๗
ขอค้นนะ ที่นี่ มีคอมมิวนิสต์ ใช่ไหม? ๓๑
ค้นไปค้นมา หาคอมมิวนิสต์ไม่เจอ ๓๔
พระไทยไปจีน ได้พบประธานเหมา
กลับเข้าเมืองไทย ได้ไปอยู่สันติบาล ๓๗
เล่าแถมไว้ ๓๙

หาคอมมิวนิสต์ เห็นโรงละครโลก ๔๑

เจอสงครามร้อน ๗ ปี เพิ่งจบ พบสงครามเย็นอีก ๔๗ ปี ๔๑

อเมริกาพอจะสำราญเต็มที่
ก็ถูกผีร้ายคอมมิวนิสต์หลอกหลอน ๔๔

โฉมหน้าอเมริกา ที่ปรารถนากันนักอยากจะตาม ๔๖

ลัทธิแมคคาร์ธีย์ ล่าผีคอมมิวนิสต์ ๕๐

มองหาสงครามเย็น มองเห็นสงครามร้อน ๕๓

จบสงครามเย็น มองเห็นจีนเด่นขึ้นมา ๕๗

ไม่อยู่แค่การเมือง เป็นเรื่องของการเห็นโลก รู้จักมนุษย์ ๖๓

มหาจุฬาฯ กับเรื่องเก่า ๆ ที่ควรเข้าใจ ๖๙

เลขาธิการมหาจุฬาฯ ๒๕๐๗-๒๕๒๑ ๖๙

ที่มหาจุฬาฯ ทำไมผู้บริหารเป็นเลขาธิการ ๗๔

มอง ๓ มหาวิทยาลัยไทย ในยุคแรก ๗๘

สภานายกหายไป มีนายกสภามหาวิทยาลัย
อธิการบดีเป็นใหญ่ด้วยงานจริง ๘๓

อดีต ๓ สมัย ข้างในมหาจุฬาฯ ๘๖

วันอนุสรณ์ ย้อนไปวันสถาปนา ๙๙

มูลนิธิมหาจุฬาฯ ขอว่าอีกนิด ๑๐๔

นึกถึงวัน(สถาปนา)มหาจุฬาฯ แล้ว
ดูวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ สักหน่อย ๑๐๘

มหาจุฬาฯ สู่ยุคของเลขาธิการ ๑๑๓

เริ่มเรื่องเมื่อลงดุล ในปี ๐๗ ๑๑๓

ก) กำลังคน ๑๑๓

ข) กำลังทรัพย์ ๑๑๗

คงดูมาพักหนึ่ง จึงให้มานั่งทันที ๑๑๙

เด็กๆ เดินไปมา ทำนี่ทำโน่น
ผู้ใหญ่ยืนบนตึกสูง มองเห็นทั่วหมด ๑๒๗

พุทธศาสตรบัณฑิตคณะแรก
ผู้ตั้งหลักวางฐานไว้ในอินเดีย ๑๓๒

จะส่งพระไปเรียนต่อได้
ต้องแก้ปัญหาใหญ่ว่าใครเป็นบัณฑิต ๑๔๐

ธุรการช่วยแก้และกันปัญหา
รักษาวิชาการที่เป็นแก่นข้างใน ๑๔๖

ถึงจะมุ่งหาวิชาการ ก็ถอยจากธุรการไม่พ้น ๑๕๒

มองสำนักงานเลขาธิการ
ผ่านเข้าบรรยากาศของมหาจุฬาฯ ๑๖๐

สถาบันสู่ความมั่นคง ในระบบงานที่ลงตัว ๑๖๗

เรื่องนอก งานใน จัดปรับลงตัวเข้าที่
ให้เป็นฐาน และมีทิศทางโล่งไป ๑๖๗

บาลีมัธยมศึกษา เป็นบาลีสาธิตศึกษา ๑๗๑

คณะอาเซียอาคเนย์ เป็นคณะมานุษยสงเคราะห์ศาสตร์ ๑๗๔

ออกหนังสือแถลงหลักสูตรและกิจการ เมื่อจัดระบบงานลงตัว ๑๗๕

จัดระบบจบ แจ้งไว้ ได้จดจำรู้ทั่วไป ๑๗๙
สำนักธรรมวิจัย แผ่ธรรม แผ่กิจการ กว้างออกไป ๑๘๖
ถึงเวลา ๒ มหาวิทยาลัยสงฆ์ มาร่วมงาน ประสานประโยชน์ ๑๘๗
งานนอก งานใน ระบบจัดไว้ รออาศัยบุคคลสูงคุณภาพ ๑๘๙
หนุนตั้งสมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาฯ ๑๙๕

เห็นชัดทั่วเรื่องใหญ่ เมื่อได้เรื่องย่อยมาแปะ ๑๙๗

ถ้าไม่มีโยมเลิศ งานก็ยาก พระก็แย่ ๑๙๗

ต้นฉบับลายมือไว้ที่ตัว
สำเนากระดาษหัวตรา มหาจุฬาฯ เป็นที่เก็บ ๒๐๕

ถึงทางนั้นไม่อยากไป แต่เดินผ่านไปด้วยดี
ก็เดินได้ดียิ่งขึ้นไป ๒๑๑

เรื่องใหญ่ๆ มากหลาย เล่าแค่ให้พอเห็นเค้า ๒๑๔

งานร่วมข้างนอกใหญ่ยาว ไม่มีเท่ารอ กม.รัฐ ๒๑๖

"สู่ พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยสงฆ์" ๒๑๗
- ตอน ๑ ทั้งบ้านเมือง ทั้งพระสงฆ์ ที่จุดตั้งต้น ๒๑๘
- ตอน ๒ ยุคมีสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ ๒๑๙
ก) คำสั่ง มส. ให้การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ ๒๒๐
ข) รัฐบาลเอาจริง ครั้งยังรวมเป็น พ.ร.บ. ฉบับเดียวกัน ๒๒๔
ค) แยกเป็น พ.ร.บ. ๒ ฉบับ ๒๒๕
ง) จับเป็นฉบับเดียวอีก ๒๒๖
- ตอน ๓ สำเร็จเป็น พ.ร.บ. แต่แค่ตัดตอนพอให้ผ่านไปก่อนขั้นหนึ่ง ๒๒๗

เรื่องตัวเองของสังคมไทย เป็นไปแล้วก็ผ่านหาย
ฤาจะสะสมไว้แต่ความไม่รู้ ๒๓๐

มหาวิทยาลัยสงฆ์สู่การรับรอง
มองให้ซึ้ง ก็จะถึงประชาธิปไตย ๒๔๐

เยี่ยมอาเซีย-อเมริกา งานสำรวจพระพุทธศาสนา ๒๔๔

ก. เยี่ยมสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางพระพุทธศาสนา ในอาเซีย ๒๔๔

ระยะที่ ๑ เยี่ยมเยียนพระราชอาณาจักรลาว ๒๕-๒๘ เม.ย. ๒๕๑๐ ๒๔๖

ระยะที่ ๒

- ช่วงที่ ๑: เยี่ยม สิงคโปร์ ลังกา และ มาเลเซีย ๙-๑๙ มิ.ย. ๒๕๑๐ ๒๔๗

- ช่วงที่ ๒: เยี่ยม ไต้หวัน ญี่ปุ่น เกาหลี และ ฮ่องกง ๒๑ มิ.ย.-๘ ก.ค. ๑๐ ๒๕๐

ข. บรรยายพระพุทธศาสนา แล้วเยี่ยมมหาวิทยาลัย ในอเมริกา ๒๕๕

ก่อนเดินดูอเมริกา
สอนพุทธศาสนา ที่ U. of Penn. ๒๕๕

เยี่ยมมหาวิทยาลัยในอเมริกา
ที่สอนพุทธศาสนา หรืออาเซียอาคเนย์ ๒๖๙

ผ่านอเมริกา มาแวะวาติกัน
ฉันน้ำ ๓๐ ขวด ได้ใกล้ฤาษีเกศ ๒๗๗

ถึงเมืองไทย คือไปมหาจุฬาฯ ๒๗๙

ภาคผนวก

ประวัติสังเขป สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสณมหาเถระ) (๒๘๗)

คำปรารภ (ในการพิมพ์ครั้งแรก) (๒๘๙)

แถลงท้ายเล่ม *(๒๙๐)*

มหาจุฬาฯ งามสง่าสดชื่น
กลางทะเลแห่งคลื่นลม

เวลาขณะที่เขียนเรื่องนี้ อยู่ในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ จะหวนหลังไปเล่าเรื่องราวเหตุการณ์เก่าๆ เกี่ยวกับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา โดยกลับไปตั้งหลักที่ ๕๐ ปีก่อนโน้น คือ พ.ศ. ๒๕๐๖ แล้วมองย้อนจากปี ๒๕๐๖ นั้นถอยลงไป และตามดูต่อตั้งแต่ปี ๒๕๐๗ ถัดขึ้นมา

สายลมเย็นพัดมา พาฉ่ำชื่นใจ

ในช่วงเวลานั้น มีเหตุการณ์หนึ่งที่มหาจุฬาฯ ซึ่งเด่นอยู่ในความจำของผู้เล่า ยังนึกเห็นภาพรางๆ

วันนั้น สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ เสด็จมาทรงเป็นประธานในงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ (๑๘ กรกฎาคม)

เหตุการณ์ที่ว่าเด่นอยู่ในความจำ คือ เมื่อพระเถระผู้เป็นหัวหน้าทางด้านมหาจุฬาฯ (คงจะเป็นองค์รักษาการอธิการบดี) อ่านถวายรายงานกิจการจบแล้ว สมเด็จพระสังฆราชก็มีพระดำรัสตอบ หรือทรงกล่าวโอวาท โดยทรงอ่านตามข้อความบนแผ่นพิมพ์ดีดที่ทางมหาจุฬาฯ จัดเตรียมถวายไว้

สมเด็จพระสังฆราชทรงอ่านว่า

"มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์...โทรศัพท์ โท-สี่-โท-สี่-เก้า..."

ถึงตรงนี้ (๒๔๒๔๙, สมัยนั้น เลขเพียง ๕ ตัว*) ทรงหยุด แล้วทรงพระสรวลชอบพระทัย เสร็จแล้วจึงทรงเริ่มอ่านใหม่ ตามข้อความที่พิมพ์ถวาย

---

*ในปี ๒๕๐๖ นี้ ได้โทรศัพท์เพิ่มอีกหนึ่งหมายเลข คือ ๒๙๒๖๕ (ไว้ที่แผนกธรรมวิจัย) แล้วต่อมาอีกหลายปี (น่าจะปลาย มิ.ย. ๒๕๐๙ - ยังไม่ยืนยัน ต้องมีเวลาค้นให้แน่ - ได้ ๒ เครื่อง แบ่งไปที่บาลีมัธยมเครื่องหนึ่ง) จึงมีการเปลี่ยนให้ใช้โทรศัพท์เลข ๗ ตัว เป็น ๒๒๑-๔๘๕๙ (สมัยแรก ไม่ต้องใส่ ๐๒ นำหน้า)

พระโยมพลอยหัวเราะกันเบาๆ และมองกันด้วยความรู้สึกรื่นรมย์ชมชื่นใจ มีเสียงผู้ใหญ่ท่านหนึ่งพูดเชิงกระซิบเสริมบรรยากาศว่า ทรงอ่านละเอียดๆ หรือว่าทรงอ่านครบทั้งหมด หรืออะไรทำนองนั้น (จำไม่แม่นแล้ว) คือ ทรงอ่านทั้งหมดตั้งแต่หัวกระดาษตรามหาจุฬาฯ ซึ่งบอกสถานที่ตั้ง ตลอดจนหมายเลขโทรศัพท์

คนที่อยู่ในงานพิธีวันนั้น โดยเฉพาะญาติโยมทั้งหลาย มาด้วยจิตใจของผู้ร่วมงานบุญกุศลที่วัด ไม่ได้มุ่งจับจ้องอะไรในเรื่องที่เป็นการเป็นงาน ไม่ค่อยได้เอาใจใส่กับคำรายงานกิจการ และแม้แต่ข้อความที่เป็นพระโอวาทหรือพระดำรัสตอบ แต่ใจอยู่กับบรรยากาศของงาน มุ่งไปที่เหตุการณ์ความเคลื่อนไหวเป็นไปซึ่งได้ผ่านได้เห็น และสำหรับวันนี้ จุดสำคัญอันเป็นศูนย์กลางของเหตุการณ์ ที่ปกแผ่ให้บรรยากาศ ก็คือ องค์สมเด็จพระสังฆราช ที่เสด็จมาทรงเป็นประธานของงาน

ที่จริง สำหรับงานอย่างนี้ รายงานกิจการเป็นสาระสำคัญอย่างหนึ่ง แต่เป็นเรื่องสำคัญในฝ่ายเจ้าของงาน คืองานประจำปีนี้ เป็นจุดกำหนดที่เรียกร้องหรือบังคับให้ได้รวบรวมสถิติทำประมวลสรุปความเจริญก้าวหน้าและความเป็นไปอันพึงสังเกตในปีหนึ่งๆ ไว้เป็นหลักฐานและเป็นแหล่งข้อมูล อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในระยะยาว

ถ้าไม่มีงานที่เป็นจุดกำหนดอย่างนี้ ก็อาจจะหรือมักจะเพลินลืมหรือปล่อยเรื่อยเฉื่อยไป เมื่อถึงวาระเช่นนี้ คนที่มางานบางคนอาจจะอยากรู้ บางคนก็เจาะฟังบางจุดบางด้าน บางคนก็ใฝ่ศึกษาตั้งใจอยากรู้ แต่รวมแล้วก็ไม่ต้องไปหวังว่าคนที่มาในงานจะใส่ใจสนใจอะไรมากมาย ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า เจ้าของกิจการควรถือเป็นโอกาสดีที่จะทำสถิติและประมวลสรุปกิจการของตนไว้ให้เป็นหลักฐานอย่างดีที่สุด

เหตุการณ์ที่เด่นขึ้นมาเป็นบรรยากาศอันแผ่คลุมและให้ความหมายแก่งานอนุสรณ์มหาจุฬาฯ วันนั้น ก็คือการเสด็จมาของสมเด็จพระสังฆราชนั่นเอง

สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ เวลานั้นมีพระชนมายุย่าง ๙๐ พรรษา ทรงพระชรามากแล้ว การที่ทรงอ่านข้อความบนหัวกระดาษพร้อมทั้งหมายเลขโทรศัพท์ แล้วทรงนึกได้ และทรงหยุด พร้อมทั้งทรงพระสรวลชอบพระทัยอย่างนั้น เห็นได้ว่า นอกจากไม่มีใครถือแล้ว กลับทำให้เกิดบรรยากาศชื่นบานหรรษา

ข้อสำคัญ การที่จะเกิดความรู้สึกรื่นรมย์ชมชื่นใจอย่างนั้น ก็เนื่องมาจากพระคุณลักษณะส่วนพระองค์ คือพระอาการที่ทรงยิ้มแย้มแจ่มใส ฉายพระเมตตาเด่นชัดออกมา อย่างที่พูดตามภาษาชาวบ้านว่าให้ความรู้สึกเป็นกันเอง สบายๆ ผ่อนคลาย ชื่นอกชื่นใจ ทำให้งานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ปีนั้น เด่นอยู่ในความจำของผู้เล่าดังได้กล่าวข้างต้น

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ญาโณทยมหาเถระ)

(พ.ศ. ๒๕๐๖ – ๒๕๐๘)

พายุผ่านไป ทิ้งให้วังเวง

แต่ไม่เท่านั้น ลึกลงไปอีกชั้นหนึ่ง บรรยากาศแห่งการเสด็จมาของสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ ครั้งนั้น เป็นเหมือนสายลมเย็นฉ่ำชื่น ซึ่งพัดผ่านเข้ามาในคราวที่มหาจุฬาฯ อยู่ในสภาพแห้งโหยว้าเหว่แทบจะวังเวง คราวถูกลมพายุร้ายโหมกระหน่ำ เป็นเหมือนอาคารที่เสาหลักโย้เย้ กระเบื้องมุงหลุดหาย หลังคาโหว่ น่าหวั่นเกรงแก่คนภายในที่อาศัยอยู่ ว่าตัวเรือนจะยอบแยบยุบลงไปหรือไม่

พายุร้ายอันโหมกระหน่ำมหาจุฬาฯ ที่ว่านั้น พูดสั้นๆ คือ พระภิกษุที่ดำรงตำแหน่งสั่งการเลขาธิการมหาจุฬาฯ ซึ่งเป็นผู้บริหารหลักของมหาวิทยาลัย ถูกรัฐบาลคณะปฏิวัติกล่าวหาในคดีคอมมิวนิสต์ แล้วถูกจับไป ดำเนินการให้ลาสิกขาและคุมขังไว้ที่สันติบาล ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๓

คดีความดำเนินคืบหน้าไป แล้วต่อมาไม่ช้า ระหว่างที่พระพิมลธรรม สภานายก เข้ามาใกล้ชิดกิจการภายในโดยคงหวังให้เกิดความอบอุ่นขึ้น ขณะที่ผู้บริหารซึ่งได้รับแต่งตั้งใหม่กำลังนำพางานจะให้เข้าที่เข้าทาง ในเดือนพฤศจิกายน ปี ๒๕๐๓ นั้นเอง อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุก็ถูกถอดสมณศักดิ์ ฐานขัดพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช พ้นจากตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ และจากความเป็นสภานายกมหาจุฬาฯ

พอถึง พ.ศ. ๒๕๐๕ ด้วยข้อกล่าวหาในคดีคอมมิวนิสต์ทำนองเดียวกับสั่งการเลขาธิการ (ข้อหาที่แจ้งคราวนี้ว่า “มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ และกระทำผิดต่อความมั่นคงของรัฐภายในราชอาณาจักร”) อดีตพระพิมลธรรมก็ถูกจับไปดำเนินการให้สละเพศและคุมขังไว้ที่สันติบาล

นี้คือสภาพของมหาจุฬาฯ เวลานั้น ซึ่งหากจะเทียบกับบ้านที่หลังคาโหว่ เสาโย้เย้ ก็คงไม่ผิด

ว่าถึงการเสด็จมาของสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ ข้างต้น แม้จะเด่นอยู่ในความจำของผู้เล่านี้ แต่เป็นความจำแบบภาพติดใจ โดยไม่ได้จำตัวเลข พ.ศ. กำกับไว้ด้วย ก็เลยบอก พ.ศ. ได้ไม่เด็ดขาด แต่แน่นอนว่าอยู่ในช่วงเวลาใกล้ๆ นี้ และคงไม่ใช่ปีอื่นจาก พ.ศ. ๒๕๐๖ คือ ๑ ปี หลังจากองค์สภานายกถูกจับไป

ที่ว่าเป็น พ.ศ. ๒๕๐๖ ก็เพราะว่าสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ ทรงได้รับการสถาปนาเนื่องในพระราชพิธีฉัตรมงคลปีนั้น คือวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๐๖ แล้วต่อจากนั้นอีก ๒ ปี ก็สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๕๐๘

ถ้าจะว่าเสด็จมาในปี ๒๕๐๗ ก็คงไม่ใช่ เพราะมีบันทึกว่า ในวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ปี ๒๕๐๗ สมเด็จพระสังฆราชเสด็จมาในภาคเช้า เสวยภัตตาหารเพลแล้ว ก็เสด็จกลับ มิได้ประทับอยู่ในพิธี ส่วนในภาคบ่าย สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน ซึ่งพระโยมนิยม ถวายนามว่า “สมเด็จป๋า” ได้มาเป็นประธานในพิธีแทน

ส่วนในปี ๒๕๐๘ มีบันทึกว่าเสด็จมาทรงเป็นประธานในงานวันแจกประกาศนียบัตร ของแผนกโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ในวันที่ ๓ มกราคม ๒๕๐๘ แล้วหลังจากนั้นไม่นาน ได้สิ้นพระชนม์ในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

รวมแล้ว ไม่ว่าจะเสด็จมาคราวไหน ก็อยู่ในช่วงเวลา ๒ ปีเศษแห่งพระชนมชีพของพระองค์ อันตรงกับเวลาที่มหาจุฬาฯ กำลังพยายามฟื้นตัวจากภาวะถูกกระทบกระแทกที่กล่าวมานั้น

ในที่นี้ขอถือเป็นยุติไว้ก่อนว่า สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ เสด็จมาในงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๐๖ หลังจากทรงได้รับการสถาปนา ๒ เดือน ๑๔ วัน และการที่เสด็จมาอย่างนับได้ว่าทุกวาระแห่งงานสำคัญของมหาจุฬาฯ ดังนี้ ก็แสดงว่า ทรงมีพระเมตตาเอาพระทัยใส่ให้ความสำคัญแก่มหาจุฬาฯ และเป็นพลังช่วยพยุงหนุนมหาจุฬาฯ เป็นอย่างมาก ในยามยากอย่างนี้

การที่สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ เสด็จมามหาจุฬาฯ นั้น คงมิใช่เป็นแค่สายลมเย็น แต่เป็นเครื่องยั้งยันไว้ ให้มหาจุฬาฯ คงมั่นอยู่ในที่ได้ ไม่ซวนเซเสียหลักไป

กำลังยังมี ที่จะเบ่งบานสดใส

ในการเสด็จมาของสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศนั้น มีพระเถระแห่งวัดสระเกศตามเสด็จประจำพระองค์ และพระเถระนั้นก็เป็นครูอาจารย์ เป็นผู้บริหารอยู่ในมหาจุฬาฯ นี้ด้วย

เข้าใจได้อย่างคงไม่ผิดแน่ว่า การที่สมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นเสด็จมาสม่ำเสมอที่มหาจุฬาฯ เป็นไปด้วยพระเมตตาต่อมหาจุฬาฯ โดยเนื่องกับพระเมตตาต่อพระเถระสัทธิวิหาริกผู้ตามเสด็จนั้นเสริมและหนุนอีกชั้นหนึ่ง

พระเถระวัดสระเกศรูปนั้น คือ พระราชวิสุทธิเมธี (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ.๙) ซึ่งได้เป็นรองอธิการบดีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอยู่ก่อน และใน พ.ศ. ๒๕๐๗ นั้นเอง หลังจากสละตำแหน่งรองอธิการบดีในช่วงต้นปีแล้วไม่นานนัก ท่านก็ได้ดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อันเป็นความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ ซึ่งเป็นการปรับตัวของมหาจุฬาฯ ในการจัดระบบและวางรูปงานให้รับได้ทันกับสถานการณ์ในเวลาช่วงใหม่ที่จะสืบจากกาละนั้นต่อไป

พอจะถึงสิ้นปี ๒๕๐๗ ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม พระราชวิสุทธิเมธีได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพคุณาภรณ์

แล้วในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ พระเทพคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ.๙) ซึ่งเป็นเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ก็ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งให้เป็นเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช ก่อนที่พระองค์จะสิ้นพระชนม์ในปีนั้น

ย้อนหลังไป พระราชวิสุทธิเมธี ครั้งเป็นพระมหาเกี่ยว อุปเสโณ เมื่อสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค ใน พ.ศ. ๒๔๙๗ แล้วไม่นาน ก็ได้มาเป็นอาจารย์สอนภาษาบาลีที่มหาจุฬาฯ

ครั้นถึงครึ่งหลังของปี พ.ศ. ๒๕๐๐ มหาจุฬาฯ ดำเนินการสอนตามโครงการใหม่ มีการจัดหลักสูตรใหม่ โดยแบ่งแผนกวิชาออกเป็น ๓ แผนก คือ

๑. แผนกวิชาบาลี-ธรรม	มีพระมหาเกี่ยว อุปเสโณ	เป็นหัวหน้าแผนก
๒. แผนกวิชาทั่วไป	มีอาจารย์ประหยัด ไพทีกุล	เป็นหัวหน้าแผนก
๓. แผนกวิชาภูมิวิทยา	มีอาจารย์ผาด แก้วสีปลาด	เป็นหัวหน้าแผนก

พระมหาเกี่ยว อุปเสโณ ได้รับการแต่งตั้งเป็น **ประธานหัวหน้าแผนก**

ทั้งนี้ มีความปรากฏใน ***วารสาร ฉบับที่ ๑ ระเบียบการต่าง ๆ ๒๕๐๐-๑/ ๑๙๕๗-๕๘ (Bulletin I: Catalogue Issue 2500-1/1957-58)*** ว่า พระมหาเกี่ยว อุปเสโณ เป็นหัวหน้าแผนกวิชาบาลี-ธรรม และเป็น Chairman of Faculty

ท่านได้ดำรงตำแหน่งต่างๆ ในมหาจุฬาฯ รวมทั้งได้เป็นหัวหน้าแผนกธรรมวิจัย (พ.ศ. ๒๕๐๒) ซึ่งเป็นส่วนงานเผยแผ่สำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับประชาชนในวงกว้าง

ท่านได้เจริญในสมณศักดิ์ เริ่มด้วยเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระเมธีสุทธิพงศ์ ใน พ.ศ. ๒๕๐๑ แล้วต่อมา เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชวิสุทธิเมธี ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพคุณาภรณ์ ใน พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมคุณาภรณ์ ใน พ.ศ. ๒๕๑๔ แล้วเป็นพระราชาคณะ เจ้าคณะรองชั้นหิรัญบัฏ ที่ พระพรหมคุณาภรณ์ ใน พ.ศ. ๒๕๑๖ จนสุดท้ายเป็นสมเด็จพระราชาคณะชั้นสุพรรณบัฏ ที่ สมเด็จพระพุฒาจารย์ ใน พ.ศ. ๒๕๓๓

พระเถระวัดสระเกศอีกรูปหนึ่ง ซึ่งก็เป็นสัทธิวิหาริกของสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ และผู้เล่าเข้าใจว่าได้ตามเสด็จประจำพระองค์เช่นเดียวกัน คือ พระกวีวรญาณ (จำนงค์ ชุตินฺธโร ป.ธ.๙, M.A.) ซึ่งสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค ใน พ.ศ. ๒๔๙๖ และได้สำเร็จการศึกษา เป็น ๑ ใน ๖ รูป ของพุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นแรก ของมหาจุฬาฯ ใน พ.ศ. ๒๔๙๗

พระกวีวรญาณ ครั้งเป็นพระมหาจำนงค์ ชุตินฺธโร และยังเป็นนิสิตรุ่นแรกอยู่นั้น ได้ใช้ความเป็นผู้นำให้เป็นประโยชน์อย่างสำคัญ โดยได้ริเริ่มงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ขึ้น ด้วยการชักชวนนิสิตจัดงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ เพื่อรำลึกถึงการเปิดการศึกษาครั้งแรกของมหาจุฬาฯ และเป็นการแสดงออกซึ่งกตัญญูกตเวทิตาธรรมต่อรัชกาลที่ ๕ พระองค์ผู้ทรงสถาปนามหาจุฬาฯ และพระพิมลธรรม (ช้อย จานทตฺตเถร) องค์ปฐมสภานายก โดยพระมหาจำนงค์ ชุตินฺธโร ได้รับเลือกเป็น “ประธานคณะกรรมการจัดงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ”

ปีต่อมา ๒๔๙๖ พระมหาจำนงค์ ชุตินฺธโร ได้รับเลือกให้เป็น “ประธานคณะกรรมการนิสิต” คนแรก แล้วจากนั้นก็ได้ถือเป็นประเพณีให้การจัดงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ เป็นภาระของกรรมการนิสิต (วันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ นี้ ได้ทราบว่า ปัจจุบัน เรียกเป็นวันบุรพาจารย์)

พอจบการศึกษาได้ปีเดียว ถึง พ.ศ. ๒๔๙๘ พระมหาจำนงค์ ชุตินฺธโร ก็ได้เป็นสั่งการเลขาธิการมหาจุฬาฯ ในช่วงเวลาที่พระทักษิณวรนายก (ต่อมาคือ พระธรรมวรนายก) เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งอธิการบดี ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๐๐ ทั้งยังมีพรรษา ๘ ก็ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระกวีวรญาณ ขณะที่เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ครั้นถึงปี ๒๕๐๒ พระกวีวรญาณได้ไปศึกษาในขั้นปริญญาโท ที่มหาวิทยาลัย Yale ในสหรัฐอเมริกา จบ M.A. สาขาปรัชญาและอาเซียอาคเนย์ศึกษา แล้วกลับมาเมืองไทยใน พ.ศ. ๒๕๐๔ อันเป็นระยะเวลาที่มหาจุฬาฯ กำลังฝ่ามรสุม เพิ่งผ่านจุดที่อาจจะถือว่าเป็นวิกฤต กำลังพยายามปรับสภาพและตั้งตัวให้ก้าวต่อไปได้

พระกวีวรญาณ เมื่อกลับมาแล้ว นอกจากเป็นอาจารย์บรรยายแล้ว ก็เข้ามาช่วยงานบริหารมหาจุฬาฯ ต่ออีก โดยเป็นผู้ช่วยอธิการบดี แล้วเป็นรองอธิการบดี เป็นต้น

ดังได้เล่าแล้วว่า ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ สั่งการเลขาธิการ ซึ่งเป็นหัวหน้าในทางปฏิบัติ ของงานบริหารมหาจุฬาฯ ได้แก่ พระมหามนัส จิตฺตทโม (ดำรงตำแหน่งต่อจากพระกวีวรญาณที่ไปดูการพระศาสนาในต่างประเทศแล้วไปศึกษาต่อในสหรัฐอเมริกา) ได้ถูกกล่าวหาในคดีคอมมิวนิสต์ และถูกนำไปคุมขัง ที่กองบัญชาการตำรวจสันติบาล

พระมหามนัส จิตฺตทโม เป็นเปรียญธรรม ๖ ประโยค วัดมหาธาตุ เรียนมหาจุฬาฯ ยังไม่ทันจบ พอสอบได้ชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๒ ในปี ๒๔๙๕ แล้ว ปีต่อมา องค์สภานายก (พระพิมลธรรม, อาจ อาสโภ) ได้พาไปฝากเข้าศึกษาต่อที่สถาบันบาลีนวนาลันทามหาวิหาร มหาวิทยาลัยพิหาร รัฐพิหาร ในประเทศอินเดีย

หลังจบปริญญาโท เป็น M.A. (Bihar) และกลับมาอยู่เมืองไทย เป็นสั่งการเลขาธิการมหาจุฬาฯ แล้ว พระมหามนัส จิตฺตทโม ได้ถูกสั่งดำเนินคดีในข้อหาที่ว่านั้นเช่นเดียวกับพระภิกษุอื่นอีก ๓ รูป ที่ศึกษาจบจากนวนาลันทาที่เดียวกัน คือ พร้อมกับพระมหานคร ตามด้วยพระมหาสังเวียร ส่วนพระมหาโอภาสหนีไปอยู่ในประเทศจีน

หลังเหตุการณ์นั้น พระมหาสนั่น กมโล ซึ่งศึกษาจบเป็นพุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นแรกรูปหนึ่ง แล้วไปศึกษาต่อในประเทศอินเดีย จบปริญญาโท เป็น M.A. ในสาขาปรัชญา เมื่อปี ๒๕๐๒ จากมหาวิทยาลัยวิศวภารตี ได้มาเป็นสั่งการเลขาธิการ บริหารงานต่อมา

แต่เมื่อเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระเมธีวรคณาจารย์ ตอนสิ้นปี ๒๕๐๕ และเป็นเลขาธิการในปี ๒๕๐๖ แล้ว พอขึ้นปี ๒๕๐๗ ท่านก็ได้ลาออกจากตำแหน่ง

ตั้งตัวได้ดีแล้ว พากันก้าวต่อไป

พ.ศ. ๒๕๐๖-๒๕๐๗ เป็นเวลาช่วงต่อที่สำคัญอีกครั้งหนึ่ง คือ พระราชวิสุทธิเมธี (เกี่ยว อุปเสโณ) และพระกวีวรญาณ (จำนงค์ ชุตินฺธโร) ซึ่งเป็นผู้ช่วยอธิการบดี (ฝ่ายธุรการ และฝ่ายวิชาการ ตามลำดับ) ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นรองอธิการบดีทั้งสองท่าน ในปี ๒๕๐๖ ณ วันที่ ๑๕ ก.ย. ๒๕๐๖

เวลาผ่านมาเพียง ๔ เดือน ครั้นถึงกลางเดือนมกราคม ๒๕๐๗ มีคำปรารภแสดงเหตุผลที่นำลงตีพิมพ์ใน *พุทธจักร* (ฉบับเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๐๗) ว่า

> เพื่อให้งานบริหารภายในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดำเนินไปด้วยดี สม เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงคณะผู้บริหาร

ทั้งนี้ โดยรองอธิการบดีทั้งสองท่าน พร้อมด้วยเลขาธิการ คือ พระเมธีวรคณาจารย์ (สนั่น กมโล) ได้ลาออกจากตำแหน่งทั้งหมด แล้วมีการแต่งตั้งในตำแหน่งที่เปลี่ยนแปลงไป (ขอไม่นำมาแสดง เพื่อไม่ให้ผู้อ่านงงหรือสับสน)

ขอรวบรัดผ่านไปว่า ในที่สุด ก่อนที่พระราชวิสุทธิเมธีจะได้เข้ารับหน้าที่เป็นเลขาธิการ พระกวีวรญาณได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ

พระกวีวรญาณ ในฐานะผู้ช่วยเลขาธิการ ได้เร่งทำงานที่สำคัญ (คงจะจัดงานให้เข้าระบบเป็นกระบวนไว้) เช่น การสืบต่อทุนทางด้านมูลนิธิอาเซีย เฉพาะอย่างยิ่ง การติดต่อและได้ทุนส่งพระพุทธศาสตรบัณฑิต ไปศึกษาต่อในต่างประเทศ โดยครั้งนั้น ได้ติดต่อให้มหาวิทยาลัยใหญ่และสำคัญแห่งหนึ่งของอินเดีย คือ B.H.U. (Banaras Hindu University) ยอมรับบัณฑิตจากมหาจุฬาฯ เข้าศึกษาต่อในขั้นปริญญาโท จนสำเร็จด้วยดี

พึงทราบว่า เวลานั้น งานนี้เป็นการปูทางวางฐานที่สำคัญมาก พร้อมไปกับเป็นสาระส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาในระยะยาว เพราะเวลานั้น ทางการบ้านเมืองไทยไม่ได้ยอมรับมหาวิทยาลัยสงฆ์เลย ไม่ว่าในแง่สถานะของสถาบัน (ว่ามีอยู่จริง) หรือวิทยฐานะของบัณฑิตและผู้เล่าเรียน (ว่ามีความรู้พอจะนับถือได้)

ถึงเวลานั้น ที่เดินหน้ามาได้ ก็แค่ว่า พุทธศาสตรบัณฑิต ถ้าลาเพศไป ทางการยอมรับให้เข้าเป็นอนุศาสนาจารย์เท่านั้น และในการไม่ยอมรับนั้น ข้ออ้างที่สำคัญก็ย่อมได้แก่มาตรฐานการศึกษา ซึ่งโยงมาที่สถานะของสถาบันในแง่ของราชการงานเมือง

ขณะที่ในบ้านเมืองของตนเอง ไม่ได้ความยอมรับ และเป็นเรื่องที่ต้องพยายามดำเนินการอย่างรอช่องทางหวังโอกาสที่ไม่มีอะไรชัดเจน และคงยาวนานอย่างมากนั้น การนำความยอมรับจากภายนอกคือต่างประเทศมาเป็นเครื่องยืนยัน และเป็นแรงหนุนย่อมเป็นเครื่องสร้างความมั่นใจได้ไม่น้อย

ข้อที่สำคัญยิ่ง และได้ใช้ประโยชน์กันมากในระยะแรก ก็คือ ถึงแม้ทางการบ้านเมืองไทยจะไม่รับรองวิทยฐานะของบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ จะไปทำอะไรที่ไหนก็ไม่ได้ แต่พอบัณฑิตนั้นไปเรียนต่อในต่างประเทศ ได้เป็นมหาบัณฑิตกลับมาถึงเมืองไทย ทั้งที่เมืองนี้ไม่รับความเป็นบัณฑิตของเขา แต่ข้ามไปรับความเป็นมหาบัณฑิตที่สูงกว่า ซึ่งเขาอาศัยความเป็นบัณฑิตอันนั้นแหละไต่ขึ้นไปแล้วได้จากที่อื่นมา จะไปเข้าที่ไหนทำอะไร ก็ยอมรับไปตามค่าของวิทยฐานะแห่งสถาบันในต่างแดนนั้น

ในช่วงเวลาระยะนั้น การได้ความยอมรับของสถาบันในต่างประเทศจึงเป็นจุดเน้นที่เด่นและสำคัญ

การทำให้ได้ความยอมรับจากภายนอกในระยะแรกนั้น จำนวนมากเป็นความพยายามหรือดิ้นรนส่วนตัวหรือของบุคคล และว่ากันเป็นรายๆ ไป บางท่านได้เข้าเรียนในสถาบันซึ่งไม่มีชื่อในบัญชีที่ยอมรับของ ก.พ. ไม่เป็น accredited เมื่อสำเร็จมาเมืองไทยก็ได้แต่ความรู้ ถ้าไม่อยู่ทรงเพศไว้ ออกไปข้างนอก ก็หางานการยาก อาจจะต้องมีความรู้ความสามารถเด่นจนมีเอกชนบางเจ้ารับเอาด้วยความนับถือ

รวมแล้วก็เป็นไปแบบกระจัดกระจาย และบางทีก็ไม่เป็นฐานให้แก่คนข้างหน้า แต่ก็ต้องทำกันมาอย่างนั้น ดีกว่าไม่มี และเมื่อได้ ก็ค่อยๆ ก้าวกันไป

การที่พระเถระผู้บริหารมหาจุฬาฯ โดยมีพระกวีวรญาณเป็นเจ้าการ ดำเนินงานส่งพระพุทธศาสตรบัณฑิตไปศึกษาต่อครั้งนี้ ไปอย่างเป็นคณะ เป็นทางการ เป็นการติดต่อระหว่างสถาบัน และดูแล้วว่ามหาวิทยาลัยที่โน่นแห่งนั้น ใหญ่โต มั่นคง และสำคัญ

ทั้งนี้ เป็นการติดต่อให้รับรู้ยอมรับกันเป็นหลักฐานเพื่องานระยะยาวไปเลย ว่าปริญญาชื่อว่าพุทธศาสตรบัณฑิต จากสถาบันชื่อว่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นที่ยอมรับของ B.H.U. ในบัดนี้และเบื้องหน้าสืบไป กับทั้งเป็นที่อ้างอิงในการติดต่อกับสถาบันอื่นๆ ได้ด้วย อันนี้จึงเป็นก้าวใหญ่ของงานการศึกษา และดังว่าแล้ว ก็สำเร็จเสร็จสิ้นไปด้วยดี

อนึ่ง การได้ความยอมรับครั้งนี้ มิใช่เพียงเป็นทางและเป็นที่อ้างอิงสำหรับ พธ.บ. ในการไปและในการส่งไปให้ศึกษาต่อได้สืบไปเบื้องหน้าเท่านั้น แต่เป็นการเสริมคุณภาพของบุคลากรในงานของมหาจุฬาฯ ด้วย เพราะท่านที่ส่งไปครั้งแรกนี้ เป็นผู้บริหาร เป็นครูอาจารย์ในมหาจุฬาฯ อยู่แล้ว เมื่อสำเร็จกลับมา ก็จะเป็นกำลังที่ทำให้ทั้งงานการศึกษาภายในมหาจุฬาฯ เอง แรงเข้มเต็มสาระยิ่งขึ้น และเป็นเครดิตที่จะให้วงการภายนอกเชื่อถือ หรือไม่อาจหนีการยอมรับสถาบันนี้ รวมทั้งช่วยเสริมแรงในการที่จะเร่งให้รัฐตรากฎหมายรองรับสถานะของมหาจุฬาฯ

แล้วก็ปรากฏด้วยว่า พธ.บ. ที่จบการศึกษาจากต่างประเทศกลับมาแล้ว เมื่อออกไปอยู่ในวงงานทั่วไปข้างนอก ก็ได้เจริญงอกงามประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีมิใช่น้อย ไม่เฉพาะท่านอาจารย์จำนงค์ ทองประเสริฐ ผู้ริเริ่มนี้ ที่ได้เป็นเลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน ยังมีท่านอื่นอีกมากหลายที่ได้มีตำแหน่งสำคัญ เช่น เป็นคณบดี ในมหาวิทยาลัย และเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ในสถาบันวิชาการต่างๆ เป็นต้น ดังเช่น ศาสตราจารย์พิเศษอดิศักดิ์ ทองบุญ ราชบัณฑิต (นายกสมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาฯ คนที่ ๓) ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. จำลอง สารพัดนึก อดีตคณบดีคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (นายกสมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาฯ คนที่ ๖)

งานสร้างและสำแดงมาตรฐานการศึกษานี้ เป็นอันว่า พระกวีวรญาณได้ทำให้ไว้แล้ว ทั้งโดยวิถีของบุคคลอันเป็นส่วนตัว ซึ่งให้เห็นว่า พระพุทธศาสตรบัณฑิตมีคุณสมบัติมีความสามารถที่จะศึกษาต่อชั้นสูงขึ้นไปให้สำเร็จได้ ในมหาวิทยาลัยชั้นนำหรือชั้นยอดเยี่ยมของประเทศสหรัฐอเมริกา ที่คนไทยมากหลายใฝ่ปรารถนา และทั้งโดยงานส่วนรวมในการติดต่อให้มหาวิทยาลัยอันเป็นสถาบันสำคัญในต่างประเทศยอมรับพระบัณฑิตที่มหาจุฬาฯ ส่งไป ให้เข้าศึกษาต่อได้อย่างเป็นทางการ

ในงานขั้นสถาบันนี้ เมื่อตัวงานการรับเข้าศึกษาสำเร็จแล้ว ก็สามารถปล่อยงานในส่วนปลีกย่อยให้ผู้รับมอบหมายทำได้ต่อไป ครั้นถึงวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๗ พระกวีวรญาณก็ได้สละตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการ

คราวนั้น ผู้เล่าเรื่องนี้ ซึ่งได้รับแต่งตั้ง (อย่างไม่รู้ตัว) ให้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ รูปที่ ๒ เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ คือ ๑๐ วันก่อนนั้น ก็ต้องมาอยู่ประจำที่ทำงานในฐานะเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ

ถึงตอนนี้ เรื่องก็เข้าที่ลงตัวว่า ที่มหาจุฬาฯ พระราชวิสุทธิเมธี (เกี่ยว อุปเสโณ) เป็นเลขาธิการ และพระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ

หลังจากเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ และรองเลขาธิการ ๑๐ ปี ถึง พ.ศ. ๒๕๑๗ ผู้เล่าก็ลาออกจากตำแหน่ง

ในปี ๒๕๑๗ นั้นเอง มหาจุฬาฯ ก็ตั้งพระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ (คือ พระวิสุทธิสมโพธิ พระราชกิตติเวที และพระเทพกิตติโสภณ ตามลำดับกาล) ซึ่งทำงานสนิทแน่นแฟ้น อยู่ด้วยกันกับผู้เล่านี้ตลอดตั้งแต่ต้น (ที่จริง ท่านทำงานอยู่ที่นั่นแล้วก่อนผู้เล่านี้) ให้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการสืบงานต่อมา

ดูรอบตัวทั่วหมด อะไร ๆ ก็สด ๆ ใหม่ ๆ

ก่อนจะผ่านเหตุการณ์นำเรื่องนี้ไป ควรบอกไว้ให้เป็นที่สังเกตว่า เมื่อสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ เสด็จมาในงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ปี ๒๕๐๖ นั้น พูดได้ว่าเป็นเวลาช่วงต่อสำคัญคราวหนึ่ง งานวันนั้นจึงอยู่ในยุคที่มีอะไรใหม่ๆ หลายอย่าง

เริ่มแต่สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ ก็เป็นพระองค์ใหม่ เพิ่งทรงได้รับการสถาปนาในวันฉัตรมงคล พ.ศ. ๒๕๐๖ นี้ หลังจากสมเด็จพระสังฆราช กิตติโสภณมหาเถระ วัดเบญจมบพิตร สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕

แล้วที่สำคัญมากสำหรับการคณะสงฆ์ ก็คือ กฎหมายคณะสงฆ์ฉบับใหม่ กล่าวคือ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ที่รัฐบาลสมัยปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จัดการให้ตราขึ้นมา ก็เพิ่งมีผลบังคับใช้ ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๐๖ เป็นต้นไป ทำให้ระบบการปกครองของคณะสงฆ์เปลี่ยนแปลงใหม่ครั้งใหญ่อีกคราวหนึ่ง และสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ ก็ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกในยุคของ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ฉบับใหม่

คณะสังฆมนตรี นำโดยสังฆนายก ก็เลิกล้มไปตาม พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ๒๔๘๔ โดยให้สมเด็จพระสังฆราช องค์สกลมหาสังฆปริณายก ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ทางมหาเถรสมาคมแทนที่ ฟื้นขึ้นใหม่ซึ่งคำว่า “มหาเถรสมาคม” อันเคยใช้ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) สมัย ร. ๕

นอกจากนั้น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ที่เรียกว่าเป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติ ซึ่งเป็นเจ้าของวาทะว่า “สมัยปฏิวัติของข้าพเจ้า” (พ.ศ. ๒๕๐๒-๒๕๐๖, หรือถ้านับตั้งแต่ท่านทำรัฐประหารต่อรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม แล้วมีอำนาจอยู่เบื้องหลังเรื่อยมา ก็ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐) ได้ถึงอสัญกรรมในวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖

จากนั้น ในปี ๒๕๐๖ นั่นเอง เมืองไทยก็มีนายกรัฐมนตรีคนใหม่ คือ จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นความเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อกิจการบ้านเมืองแทบทุกอย่าง รวมทั้งการดำเนินคดีคอมมิวนิสต์

หันมาดูข้างในมหาจุฬาฯ เมื่อมีอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุองค์ใหม่ คือ พระธรรมรัตนากร (กิตติสารเถระ) มหาจุฬาฯ ก็เป็นอันว่ามีสภานายกองค์ใหม่ด้วย

แล้วเมื่อสั่งการเลขาธิการถูกนิมนต์พรากไปอยู่ที่สันติบาล โดยมีพระเถระผู้มาช่วยบริหารงานรั้งตำแหน่งไว้ ครั้นพระเถระนั้น กล่าวคือพระเมธีวรคณาจารย์ (สนั่น กมโล) ลาออกจากตำแหน่งแล้ว เจ้าประคุณอาจารย์สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ) ครั้งยังเป็นพระราชวิสุทธิเมธี ก็เข้าดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการมหาจุฬาฯ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นต้นมา เป็นองค์แรกที่นับได้ว่าเป็นจริงเป็นจังอยู่ยาวนาน

สุดท้าย คือตัวผู้เล่าเอง เวลานั้น คือในปี ๒๕๐๖ นี้ ก็ใหม่ คือเป็นพระใหม่ เรียกตามพระวินัยว่าเป็นพระนวกะ เพิ่งอุปสมบท คือบวชเป็นภิกษุได้ ๒ พรรษา เพิ่งจบมหาจุฬาฯ แล้วทำงานสอนมาได้ ๑ ปี ยังไม่ได้อยู่ในวงงานบริหารของมหาจุฬาฯ

ดังนั้น เท่าที่ได้เล่ามาแล้วนั้น จึงว่าไปตามที่ได้รู้เห็นเหตุการณ์ และเท่าที่พบหลักฐาน มิใช่จะได้รู้อะไรลึกซึ้งแต่อย่างใด

ในปีถัดมา ใกล้ถึงกลาง พ.ศ. ๒๕๐๗ ผู้เล่าคราวมีพรรษาได้ ๓ (ที่จริง อายุ ๒๕ ปี แต่ในปีที่อายุครบ ๒๐ ได้อาพาธหนักด้วยวัณโรค ไอเป็นโลหิตมากมาย มัวยุ่งรักษาตัว) ทราบความอันเป็นข่าวว่า ตนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการมหาจุฬาฯ เป็นอันถึงเวลาที่ควรจะเล่าเรื่องราวในสมัยขององค์เลขาธิการ เท่าที่ได้ช่วยทำงานให้ท่านมา

อนึ่ง ในการเล่านี้ คงต้องกล่าวอ้างนามของท่านบ่อยมาก ถ้าจะใช้คำเช่นว่า เจ้าประคุณสมเด็จอาจารย์ เมื่อพูดบ่อย ก็จะกลายเป็นความเยิ่นเย้อยืดยาด และเวลานั้นท่านก็ยังไม่เป็นสมเด็จ คิดว่าจะใช้คำอะไรดี จึงจะกระชับกะทัดรัด

พอดีพบจดหมายเก่าในปี ๒๕๑๕ ที่ตนเองเดินทางตามท่านไปอเมริกา ได้เขียนจดหมายมาเล่าเรื่องราวแก่พระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ หัวหน้ากองกลาง ในจดหมายนั้นเมื่อเอ่ยอ้างนามท่าน ได้ใช้คำว่า “ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ” คิดว่าเหมาะดี จึงตกลงว่าจะใช้คำนี้เป็นหลักต่อไป

ไทยล่าคอมมิวนิสต์

เมืองไทยปราบคอมมิวนิสต์

เรื่องที่เล่าข้างต้นว่า ตำรวจสันติบาลมาจับพระมหามนัส จิตฺตทโม สั่งการเลขาธิการมหาจุฬาฯ ไปคุมขังไว้ที่กองบังคับการสันติบาล โดยอ้างข้อกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ และเพราะจะถูกคุมขังจึงทรงเพศภิกษุไม่ได้นั้น ผู้ที่ได้ฟังคำเล่า คงจะสงสัยว่า มีเรื่องราวเป็นมาเป็นไปอย่างไร ทำไมเขาจึงตั้งข้อกล่าวหาขึ้นมาอย่างนั้น

เรื่องนี้ พูดในแง่หนึ่งว่า เป็นการมาบรรจบกันของกระแสใหม่ของเหตุการณ์บ้านเมือง กับกิจกรรมในงานฉลองพุทธกาล ที่ท่านสั่งการเลขาธิการได้ไปร่วม

ดังที่รู้กันอยู่ ลัทธิคอมมิวนิสต์เกิดขึ้นมานานแล้ว และได้มีความสำคัญเป็นจริงเป็นจังเมื่อเกิดพรรคคอมมิวนิสต์ขึ้นในรัสเซียเมื่อปี 1918/๒๔๖๑ ครั้นคอมมิวนิสต์ได้ปกครองรัสเซีย และแผ่ขยายอำนาจออกไป ลัทธินี้ก็ยิ่งมีอิทธิพล แม้แต่ทางตะวันออก ในเอเชีย จีนก็มีพรรคคอมมิวนิสต์จีน (Chinese Communist Party หรือ CCP) ขึ้นตั้งแต่ปี 1921/๒๔๖๔ และคล้ายกับในรัสเซีย ก็เกิดมีกองทัพแดง (Red Army) ในปี 1927/๒๔๗๐

ในประเทศไทย ได้มีความพยายามป้องกันลัทธิคอมมิวนิสต์มาเป็นระยะๆ ดังได้มีการออกกฎหมายเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ขึ้นเป็นฉบับแรก คือ “พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ พ.ศ. ๒๔๗๖” ซึ่งถูกยกเลิกไปในปี ๒๔๘๙

แต่ต่อมา ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม การเอาจริงเอาจังกับการป้องกันคอมมิวนิสต์ได้ฟื้นขึ้นมาอย่างแรง ถึงกับได้ตรา “พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. ๒๔๙๕”

ขอยกบทบัญญัติบางมาตราของกฎหมายนี้ มาให้ดูเป็นความรู้ และเป็นที่สังเกตเช่นในแง่ว่าพระมหามนัสถูกสั่งจับตามความในกฎหมายนี้หรือไม่ (ผู้เล่าเองก็ไม่ได้รู้ชัด)

มาตรา ๘ ผู้ใดเข้าร่วมประชุมในองค์การอันเป็นคอมมิวนิสต์ ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าเป็นสมาชิกขององค์การนั้น เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าตนเข้าร่วมประชุมโดยไม่รู้ถึงลักษณะความมุ่งหมายในการประชุมนั้น

มาตรา ๙ ผู้ใดกระทำการอุดหนุนแก่องค์การหรือสมาชิกขององค์การอันเป็นคอมมิวนิสต์ด้วยประการหนึ่งประการใด ดังต่อไปนี้

(๑) ให้ที่พัก ที่อาศัย หรือที่ประชุม

(๒) ชักชวนบุคคลอื่นให้เป็นสมาชิกหรือพรรคพวก

(๓) ชักชวนบุคคลอื่นให้เกิดความเสื่อมศรัทธาต่อศาสนา หรือให้กระทำการใดๆ อันเป็นการทำลายขนบประเพณีของชนชาติไทย หรือชักชวนบุคคลอื่นให้เกิดความเลื่อมใส ในลัทธิ ที่มีหลักการหรือการปฏิบัติเป็นการทำให้บุคคลเสื่อมศรัทธาต่อศาสนาหรือขนบประเพณีของชนชาติไทย

(๔) ให้การสนับสนุนทางการเงิน อาหาร อาวุธ เครื่องมือ หรือเครื่องใช้ หรือการสนับสนุนด้วยประการใดๆ เช่น การเปิดเผยความลับของทางราชการหรือส่งมอบเอกสาร เกี่ยวกับนโยบาย แผนการดำเนินงานหรือข่าวสารอันมิพึงเปิดเผย ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่ห้าปีขึ้นไปจนถึงสิบปี

กฎหมายนี้ แม้จะออกมาในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่เข้าใจว่าคงจะได้ใช้มากในสมัยปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา (รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในระยะหลัง กลับมีท่าทีจะเปลี่ยนนโยบาย หันไปเตรียมเปิดความสัมพันธ์กับจีน)

เท่าที่ควรทราบ และพอจะทราบได้โดยไม่ต้องใช้เวลาค้นหามาก ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการรัฐประหาร ยึดอำนาจการปกครองรัฐบาล ที่มี จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน และได้เชิญนายพจน์ สารสิน เป็นนายกรัฐมนตรี หลังจากจัดการเลือกตั้งเสร็จเรียบร้อยแล้ว นายพจน์ สารสิน ก็ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๐๐

จากนั้น ในวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๐๑ จอมพลถนอม กิตติขจร (ยังเป็น พล.ท. ถนอม) ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ ๑๐ ตามเสียงของสภาผู้แทนราษฎร แล้วในปี ๒๕๐๑ นั้นเอง ณ วันที่ ๒๐ ตุลาคม ก็ร่วมกับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการรัฐประหาร ยึดอำนาจรัฐบาลตัวเอง แล้วจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้ารัฐบาลคณะปฏิวัติ

ครั้นถึงวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๐๒ มีการประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช ๒๕๐๒ ซึ่งร่างโดยสภานิติบัญญัติ (๒๐ มาตรา) อันมีมาตรา ๑๗ ที่เด่นดัง และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จนถึงอสัญกรรมในวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ดังเคยกล่าวแล้ว

อาศัยมาตรา ๑๗ นั้น ได้มีการประหารชีวิตบุคคลในข้อหาร้ายแรงต่างๆ รวมทั้งกรณีสงสัยว่าจะก่อความไม่สงบหรือข้อหาคอมมิวนิสต์ เป็นแรงกดดันให้มีคนหนีเข้าป่าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.; ตั้งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕) ต่อสู้กับรัฐบาลยืดเยื้อมาจนหลังสิ้นจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แล้ว ได้รุนแรงขึ้นจนเกิดเหตุการณ์ที่เรียกว่า “วันเสียงปืนแตก” ที่จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ ๗ หรือ ๘ สิงหาคม ๒๕๐๘

พ.ศ. ๒๕๐๑ คอมมิวนิสต์ใกล้ถึงมหาจุฬาฯ

ในส่วนที่กระทบมาถึงมหาจุฬาฯ พอจะเล่าได้บ้างพอให้เห็นลำดับเหตุการณ์ที่จะเชื่อมโยงเป็นภาพกว้างๆ หรือพอให้จับเรื่องเข้าในระบบความสัมพันธ์ได้คร่าวๆ

เรื่องราวก็ตั้งต้นจากรัฐบาลคณะปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ใน พ.ศ. ๒๕๐๑ ดังว่าแล้ว จนมากระทบมหาจุฬาฯ เต็มที่ใน พ.ศ. ๒๕๐๓

ขอทำความเข้าใจไว้ก่อนว่า ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ นั้น ผู้เล่านี้ยังเป็นสามเณร เรียนอยู่ในคณะพุทธศาสตร์ ชั้นปีที่ ๓ ไม่ว่าโดยวัย โดยสถานะ หรือโดยโอกาส ได้ผ่านเหตุการณ์นั้นมาโดยไม่ได้รู้เรื่องราวละเอียดลึกซึ้ง และก็มิได้ใส่ใจติดตามสืบเสาะอะไร

ความสนใจนั้นมีอยู่ แต่ไม่ได้ใส่ใจจริง เวลานั้น ใจมุ่งอยู่กับการเล่าเรียน แล้วก็เลยต้องใช้เวลาหมดไปกับการค้นคว้าหาความรู้ในเรื่องที่เรียน พร้อมกันนั้น โดยเป็นไปเอง โอกาสก็ไม่ค่อยมี เพราะท่านผู้เรียนร่วมชั้นหรือร่วมคณะทั้งหมดก็ตาม ในเมื่อท่านเป็นพระภิกษุ ท่านก็คุยหรือวิพากษ์วิจารณ์เรื่องอย่างนี้กัน ในวงพระผู้ร่วมรุ่นร่วมวัย ไม่นึกที่จะมาหาสามเณรหรือเอาสามเณรเข้าร่วมวงเพื่อคุยเรื่องอย่างนี้ ส่วนตนเอง เมื่อเป็นสามเณร ก็ชอบที่จะพูดคุยกับพระร่วมชั้นที่ใกล้ชิดซึ่งคุ้นเคยหรือสนิทกันแค่ ๔-๕ ท่าน

ในการเล่าเรื่องนี้ เรื่องแทรก เรื่องแซง เรื่องแฝง เรื่องพ่วง ก็ได้ยินบ้าง แต่ดังที่ว่านั้น รู้ไม่ลึกไม่ชัด จึงพูดแต่รายการที่ถูกยกขึ้นมาอ้างเป็นเหตุให้เกิดผลเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม และการที่เล่าเรื่องไว้ ก็มุ่งเพื่อเป็นความรู้ ที่จะช่วยให้มองอะไรๆ ด้วยสายตาที่เห็นสว่าง มีความรู้เข้าใจพอสมควร (ผู้เล่า แค่บอกให้รู้ จะคิดเห็นอย่างไร ไม่ยุ่งด้วย)

ใน พ.ศ. ๒๕๐๑ มีบันทึกส่วนตัวของผู้เล่าเองจดไว้ (คงจดตามข่าววิทยุ) ว่า

> "20 ต.ค. ถนอมลาออกจากนายกฯ 15 น. สฤษดิ์ปฏิวัติ 21 น. ยกเลิกรัฐธรรมนูญ 75 แก้ไข 95. ยุบสภา. อัยการศึก. ห้ามกักตุนสินค้าขึ้นราคา. ปลัดกระทรวงทำหน้าที่ ร.ม.ต. ปราบ น.ส.พ. ปากเสียงต่างชาติ และคอมฯ เด็ดขาด. นายสังข์ พัธโนทัย, สงวน ตุลารักษ์, อุทธรณ์, สุวิทย์, เป็นต้น ถูกจับ (วันที่ 21 ได้ราว 40 คน)"

ใกล้กัน ต่อจากนั้น ก็มีบันทึกจดไว้อีกว่า

> "อาจารย์กรุณาถูกจับในคดีคอมฯ จึงต้องหยุดสอนไปอีก หลังจากเริ่มการสอนมาไม่นานนัก"

อาจารย์กรุณานี้ คือ อาจารย์กรุณา กุศลาศัย เมื่ออาจารย์กรุณาถูกจับในคดีคอมมิวนิสต์ ในปี ๒๕๐๑ ความกระทบแม้จะไม่แรง ก็ไหวนิดๆ มาถึงมหาจุฬาฯ เพราะท่านเป็นผู้บรรยายวิชาธรรมภาคภาษาอังกฤษ ที่มหาจุฬาฯ ขณะนั้น ผู้เล่านี้เรียนอยู่ในชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๑ ซึ่งอาจารย์กรุณาได้มาสอนด้วย ก็เลยเรียนวิชานี้กันไม่จบ ๑ ภาค

อาจารย์กรุณา กุศลาศัย เมื่อครั้งเมืองไทยเพิ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองผ่านมา ๑ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้บรรพชาเป็นสามเณร และเข้าร่วมขบวนใหญ่ของภิกษุสามเณรที่เดินเท้าเปล่าติดตามพระโลกนาถ ภิกษุชาวอิตาเลียน ไปยังประเทศอินเดีย

(เรื่องพระโลกนาถนี้เป็นเหตุการณ์ใหญ่มาก ครั้งนั้น ท่านปัญญานันทะก็เป็นสามเณรรูปหนึ่ง ที่ร่วมขบวนไปด้วย แต่ท่านพุทธทาสไม่ไป และได้เขียนชี้แจงเหตุผลของท่านในการที่มิได้ร่วมไปนั้น ในชื่อหัวข้อว่า "**ทำไมไม่ไปกับพระโลกนาถ**" ลงในหนังสือพิมพ์ *ประชาธิปไตย* ฉบับวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๔๗๖)

อาจารย์กรุณาไปถึงอินเดีย ได้ศึกษาเล่าเรียนผจญทุกข์ผจญภัย รวมทั้งเรียนที่มหาวิทยาลัยวิศวภารตี ศานตินิเกตัน และถูกจับเป็นเชลยศึกในสงครามโลกครั้งที่ ๒ (เวลานั้น อินเดียยังเป็นของอังกฤษในฝ่ายสัมพันธมิตร จึงจับคนไทยซึ่งเวลานั้นเป็นชาติที่เข้ากับญี่ปุ่นฝ่ายศัตรู?) เมื่อต้องถูกขังที่ค่ายกักกัน ก็เลยลาสิกขา ครั้นสงครามจบแล้วจึงกลับมาเมืองไทย และในฐานะที่ได้ศึกษาภาษาฮินดี ภาษาสันสกฤต และภาษาอังกฤษมาอย่างดี และเชี่ยวชาญทางภารตวิทยา ก็ได้ทำงานด้านนี้ ซึ่งโดยมากเป็นงานสอน

ต่อมา อาจารย์กรุณาได้เป็นผู้แทนของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไปเปิดความสัมพันธ์กับประเทศจีน และหลังจากนั้น ก็เดินทางไปเมืองจีนอีกบ้าง แล้วก็ถูกรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จับด้วยข้อหามีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์เช่นเดียวกับคนอื่นๆ อีกมากหลาย โดยขังไว้ที่เรือนจำลาดยาว เป็นเวลา ๙ ปี ในที่สุดได้รับการถอนฟ้อง เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๑๒

อยู่บ้านคนเมืองคน ถึงตัวไม่พ้น แต่อย่าให้ใจถูกพัน

ตามที่เล่ามา จะเห็นว่าช่วง พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นจุดเปลี่ยนที่น่าแปลก เมื่อปี ๒๔๙๕ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังทำท่าเอาจริงเอาจังกับการป้องกันคอมมิวนิสต์ ถึงกับได้ตรา “พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. ๒๔๙๕” แต่พอใกล้ปี ๒๕๐๐ กลับจะผูกสัมพันธ์กับจีน ซึ่งเป็นคอมมิวนิสต์ใหญ่แห่งเอเชีย

เสร็จแล้ว จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งคนสมัยนั้นพูดกันทำนองว่าเป็นทหารเอกของจอมพล ป. คู่กับ พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ กลับยึดอำนาจจอมพล ป. เป็นเหตุให้จอมพล ป. ต้องหนีไปอยู่ในประเทศญี่ปุ่น แล้วมีโอกาสไปบวชที่พุทธคยา ในอินเดีย และทำให้ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ต้องลี้ภัยการเมืองไปอยู่ในสวิตเซอร์แลนด์ จนสิ้นอายุที่นั่น

แล้วนโยบายและเหตุการณ์ก็พลิกตรงข้าม จอมพลสฤษดิ์กลับจับคนที่จอมพล ป. ให้ช่วยผูกสัมพันธ์กับจีน เอาเข้าคุกไป (เช่น นายสังข์ พัธโนทัย ที่ปรึกษาของจอมพล ป.)

การเมืองที่ท่านผู้มีอำนาจเล่นกันมา เป็นเรื่องซับซ้อนซ่อนกล ผู้เล่าเองไม่มีความสนใจมากพอที่จะใส่ใจในเรื่องการเมือง โดยเฉพาะเวลานั้นเป็นสามเณรวัยรุ่น ยุ่งอยู่กับการเล่าเรียน แต่ในระดับหนึ่ง ทุกคนหนีไม่พ้นการเมือง เพราะสภาพบ้านเมืองเป็นไปตามการเมือง และก่อนรัฐประหารครั้งนั้น การเมืองครอบงำขับดันกิจการทั่วไปหมด จนเป็นตัวสร้างบรรยากาศของบ้านเมือง และประชาชนทุกคนก็อยู่ในบรรยากาศนั้น ทำอะไรๆ ได้ตามที่สภาพของบ้านเมืองอำนวย

เรื่องราวบางด้านของการเมืองเด่นออกมาเป็นถ้อยคำคล่องคอขึ้นปากของชาวบ้าน บางทีก็พูดกันเป็นสนุกไป ถึงแม้เราจะไม่สนใจ ก็ต้องได้ยินได้ฟังเป็นธรรมดา

ก่อนการรัฐประหารยึดอำนาจจอมพล ป. นั้น คนทั่วไปมองเห็นว่า จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กับ พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ สองนายพลคู่ใจจอมพล ป. ที่ค้ำอำนาจของท่าน ได้กลายเป็นคู่แข่งอำนาจกันมากขึ้นๆ

พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจ ซึ่งต่อมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้แผ่ขยายกำลังพลของตำรวจให้ยิ่งใหญ่เกรียงไกรเหมือนเป็นกองทัพหนึ่ง มีตำรวจรถถัง ตำรวจพลร่ม ตำรวจม้า ตำรวจน้ำ ฯลฯ ถึงกับมีคติว่า “ภายใต้ดวงอาทิตย์นี้ ไม่มีสิ่งใด ที่ตำรวจไทยทำไม่ได้...” แม้แต่พระเณรอยู่ในวัด ก็รู้สึกถึงบรรยากาศนี้ และได้ยินผู้คนเอาคำคมคำเข้มนี้มาเอ่ยอ้าง บางทีก็พูดเป็นคำสนุกสนานล้อเล่นกันไป

เบื้องหลังลับลึกลงไปในสภาพอย่างนี้ ก็มีเรื่องราวของการใช้กำลังอำนาจและอิทธิพลมากมาย แล้วในที่สุด เรื่องก็มาลงท้ายที่ว่า จอมพลสฤษดิ์ทำรัฐประหาร จอมพล ป. หมดอำนาจ กองทัพตำรวจหายไป เป็นตอนหนึ่งของอนิจจังที่หันทิศเปลี่ยนทาง พร้อมกับมีเหตุการณ์อื่นๆ แปลกๆ ใหม่ๆ ที่ไม่ได้คาดหมายตามมาในทางของอนิจจังนั้น ความเป็นไปทั้งหลายเหมือนกันโดยเป็นอนิจจัง แต่เป็นอนิจจังอย่างต่างรูป ไม่เหมือนกัน

ความเป็นไปของมหาจุฬาฯ ซึ่งอยู่ในประเทศไทย ก็หนีไม่พ้นบรรยากาศของบ้านเมืองที่เป็นไปตามสภาพการเมืองเวลานั้นด้วย

ดังว่าแล้ว ใน พ.ศ. ๒๕๐๑-๐๒ ผู้เล่านี้ยังเป็นสามเณร เรียนอยู่ในคณะพุทธศาสตร์ ปีที่ ๑ และ ๒ เวลานั้น พระเณรมหาจุฬาฯ ยังไม่มีอาคารเรียนของตนเอง และทางวัดมหาธาตุได้เอื้ออำนวยให้ใช้อาคารเรียนของมหาธาตุวิทยาลัย และในปี ๒๕๐๑-๐๒ นั้น อาคารเรียนหลังใหญ่ ๓ ชั้นสำหรับมหาจุฬาฯ ด้านตรงข้ามท่าพระจันทร์ อยู่ระหว่างก่อสร้าง ยังไม่เสร็จ (ชาวมหาจุฬาฯ ถือว่า ตึกสังฆเสนาสน์/สังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัย ซึ่งอยู่ด้านตรงข้ามสนามหลวง เป็นอาคารที่ ร. ๕ ทรงแสดงพระราชประสงค์ไว้ชัดว่าทรงมุ่งให้เป็นของมหาจุฬาฯ แต่เวลานั้น ทางหอสมุดแห่งชาติยังใช้งานอยู่)

นิสิตนักเรียนมหาจุฬาฯ ในยุคแรกมีจำนวนไม่มากนัก และในช่วงเวลา ๑๐ ปี จำนวนก็ไม่แตกต่างกันมาก เหตุสำคัญอย่างหนึ่ง คือขาดแคลนเสนาสนะ

ขอยกตัวเลขมาดูพอเห็นภาพรวม ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ มีนิสิตนักเรียนทั้งหมด ๑,๑๓๐ รูป ต่อมาอีก ๑๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๐๙ มีนิสิตนักศึกษาและนักเรียนทั้งหมด ๑,๒๗๙ รูป

ในที่นี้ จะให้เห็นสถานการณ์ในปี ๒๕๐๑-๐๒ แต่ดังบอกแล้ว ผู้เล่าเขียนเรื่องอดีตห่างไกลนี้อย่างเร่งด่วน ให้ทันที่จะเป็นส่วนแห่งการบำเพ็ญกุศลอุทิศแด่ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดสระเกศ ในต้นปี ๒๕๕๗ ขณะที่ผู้เล่าอยู่ระหว่างอาพาธและมีเวลาจำกัด แถมได้ออกจากวัดญาณเวศกวันไปอยู่โดดเดี่ยวในดงดอยห่างไกล มาไม่ถึงแหล่งข้อมูล และการสื่อสารก็แทบไม่มี โทรศัพท์ก็แทบไม่ได้ใช้ จึงขอบอกไว้ก่อนว่า ตัวเลขที่จะพูดนี้เป็นประมาณ ต่อไปข้างหน้า เมื่อถึงโอกาส จะได้ตรวจสอบชำระตัวเลขให้แน่อีกที

ว่าโดยประมาณ ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมีนิสิตนักเรียน ๑,๑๕๕ รูป จำแนกเป็นแผนกบาลีอุดมศึกษา (เวลานั้นมีคณะเดียว คือ คณะพุทธศาสตร์) ๔ ชั้น ๕๕ รูป แผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา ๒ ชั้น ๒๐๐ รูป แผนกบาลีอบรมศึกษา ๒ ชั้น ๓๒๕ รูป แผนกบาลีมัธยมศึกษา (ต่อมา คือ โรงเรียนบาลีมัธยมศึกษา แล้วในที่สุด เป็น โรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา) ๕๗๕ รูป

นักเรียนบาลีมัธยมนั้น มีจำนวนมากเท่ากับประมาณครึ่งหนึ่งของนิสิตนักเรียนทั้งหมด เมื่อมหาจุฬาฯ ประสบปัญหาขาดแคลนที่เรียน ก็ได้รับเมตตานุเคราะห์จากเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน (ต่อมาคือ สมเด็จพระสังฆราช ปุณณสิริมหาเถระ) ให้ไปใช้สถานที่บริเวณโพธิ์ลังกา ในเขตพุทธาวาสของวัดโพธิ์

นิสิตนักเรียนนอกนั้นประมาณ ๕๘๐ รูป ซึ่งเรียนที่วัดมหาธาตุ แบ่งไปเรียนในตึกเท่าที่จำได้ ๒ หลัง (ดังว่าแล้ว ยังไม่มีโอกาสตรวจสอบความจำให้แน่เด็ดขาด ทั้งชื่ออาคาร และตัวสะกดคำเรียกชื่อ หวังจากท่านผู้รู้ผู้เก่า ถ้าพบข้อควรแก้ไข ช่วยบอกด้วย)

อาคารสำคัญคือ **ตึกโรงเรียนธรรมมหาธาตุวิทยาลัย** นอกจากเป็นที่เรียนของแผนกบาลีอุดมศึกษา (ชั้นพุทธศาสตร์) และแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษาแล้ว ก็ใช้ห้องหน้ามุขเป็นสำนักงานบางอย่าง และใช้เป็นที่ประชุมสำคัญๆ ตามโอกาส

ส่วนนักเรียนแผนกบาลีอบรมศึกษาเรียนที่ตึก “เล็ก ไสยจิต” อยู่ข้างๆ คณะสลักเยื้องไปทางตะวันออก ติดกำแพงวัดด้านเหนือ แล้วต่อมา (หลังจากอาคารหลังใหญ่ ๓ ชั้น เสร็จแล้ว นักเรียนย้ายไปเรียนที่ใหม่นั้นแล้ว) ได้เปิดกำแพงวัดตรงนั้น ทำประตูเข้ามา ตั้งเป็น “แผนกจัดหา” แล้วต่อมาคือ “มหาจุฬาบรรณาคาร”

ตึกโรงเรียนธรรมมหาธาตุวิทยาลัยนั้น ตั้งอยู่ในสนามหญ้ารูปสี่เหลี่ยม คล้ายจะเป็นจัตุรัส อยู่ชิดหรือค่อนไปทางมุมตะวันตกเฉียงเหนือของสนามนั้น

ถัดไป บนลานข้างสนามด้านตะวันตก มีตึกใหญ่ชั้นเดียวทอดยาวอยู่ภายในกำแพงวัด และหลังตึกแถวท่าพระจันทร์ ถ้าจำไม่ผิด ชื่อว่า ตึก “อุ่นประสูทน์วิทยา” เป็นที่เรียนของนักเรียนบาลีมหาธาตุวิทยาลัย

บนลานข้างสนามด้านตะวันออก ฝั่งตรงข้ามกับตึก “อุ่นประสูทน์วิทยา” มีตึกใหญ่ชั้นเดียวทอดยาวเคียงข้างสนาม ชื่อว่า ตึก “พรวิทยาประสูทน์” เรียกได้ว่าเป็นส่วนงานหรือสถานที่บริการประชาชน เช่นจัดกิจกรรมเผยแผ่ธรรม

ที่นี่ อาจารย์พร รัตนสุวรรณ ผู้สอนวิชาธรรมประยุกต์ ได้บรรยายธรรมอยู่ยาวนาน และร่วมโดยฝ่ายพระ ขยายการสอนไปยังโรงเรียนต่างๆ เป็นจุดโยงต่อสู่การเกิดขึ้นของโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ใน พ.ศ. ๒๕๐๑ และต่อมาได้ปรับปรุงเป็นอาคารแผนกธรรมวิจัย ซึ่งเป็นสำนักธรรมวิจัยต่อมา

สนามหญ้าที่ตั้งตึก**โรงเรียนธรรมมหาธาตุวิทยาลัย** ในความรู้สึกเมื่อยังเป็นผู้เล่าเรียนอยู่ มองว่าเป็นที่กว้างใหญ่มากทีเดียว ได้เป็นที่จัดงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ผ่านกาลเวลามากหลายปี เป็นที่สมเด็จพระสังฆราช และพระมหาเถระที่เคารพนับถือของชาวมหาจุฬาฯ ได้เสด็จมา และมาเป็นขวัญ ประทานกำลังใจ และให้บรรยากาศ อยู่ในประวัติศาสตร์ของมหาจุฬาฯ

ส่วนตึกมหาจุฬาฯ หลังใหญ่ ๓ ชั้น ตรงข้ามท่าพระจันทร์ เป็นอาคารใหม่ อยู่ทางทิศใต้ เลยลานอโศกลงไป ทอดยาวจากกำแพงวัดไปทางพระอุโบสถ เหมือนเป็นขอบขนานลานอโศกนั้น สร้างเสร็จพร้อมเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนได้ใน พ.ศ. ๒๕๐๓

ในภาคแรกของปีการศึกษา ๒๕๐๓ ผู้เล่านี้ยังเรียนอยู่ที่ตึก**โรงเรียนธรรมมหาธาตุวิทยาลัย** คงจะได้ย้ายขึ้นตึกใหญ่ในภาคหลังของปี ๒๕๐๓ นั้น หรืออย่างช้าเมื่อขึ้นปีการศึกษา ๒๕๐๔ เพราะว่าใน พ.ศ. ๒๕๐๔ นั้น พุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นของผู้เล่าเรื่องนี้ อันเป็นรุ่นที่ ๘ ซึ่งมีจำนวน ๑๒ รูป บางทีเรียกกันสบายๆ ว่า “รุ่นโหล” ได้ถูกจัดให้เรียนในห้องสุดท้ายปลายตึกทางทิศตะวันตก คือติดกำแพง ที่ตรงข้ามตลาดท่าพระจันทร์ และในปีนั้นเอง ตัวผู้เล่าเรื่องนี้ก็ได้อุปสมบท คือบวชเป็นภิกษุ

จำได้ว่า ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๑-๐๒ ระหว่างที่ตึกใหญ่ยังอยู่ระหว่างก่อสร้าง บางวันมีช่วงว่างจากการเรียน ได้ออกมากับพระร่วมชั้นเรียน ลงจากตึก**โรงเรียนธรรมมหาธาตุวิทยาลัย** เดินตัดสนามมายืนที่ลานอโศก หน้าหอสมุดกลาง คือหน้าศาลาการเปรียญอันเคยเป็นที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ของสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๑ แล้วมองขึ้นไปบนตึกนั้น ที่สร้างถึงชั้นที่สาม ชวนกันดูด้วยความสนใจ

ท่านผู้ใหญ่บอกว่า อาคารหลังใหญ่นี้สำเร็จได้ด้วยทุนที่มาจากแรงศรัทธาในวิปัสสนา และก็มีเสียงบางท่านพูดบอกความว่า พลตำรวจเอก เอก เผ่า ได้ช่วยอุดหนุนให้มีทุนสำหรับสร้างตึกนี้ ถ้าเป็นจริงอย่างที่เสียงนั้นว่า ก็เป็นคุณความดีอย่างหนึ่งที่ท่านนายพลได้ทำไว้ แม้ว่าต่อมาท่านจะร่วงหล่นลงแล้วล่วงลับไป

ที่จริง การที่ท่านผู้อยู่ในคณะรัฐบาลหรือดำรงตำแหน่งหน้าที่ราชการอันเกี่ยวข้องจะเอื้ออำนวยในเรื่องที่เป็นประโยชน์ส่วนรวม ก็เป็นการทำความดีสมตามตำแหน่งหน้าที่ของท่าน แต่ในสังคมไทยยุคนั้น (อาจจะหลายๆ ยุค) เวลาพูดเรื่องอย่างนี้ มักจะมีกระแสเสียงที่แสดงความรู้สึกหรือมีความหมายแฝงอยู่ด้วยว่า ประโยชน์นั้นสำเร็จด้วยการมีอำนาจหรืออิทธิพลช่วยบันดาลให้ มองลึกลงไป ก็บ่งบอกกระแสสังคมที่คนจำนวนมากหรือส่วนมาก มีความนิยมหรือหวั่นเกรงอำนาจ หรือชื่นชมอิทธิพล แฝงอยู่ในใจ

เมื่อคนนี้หมู่นี้ชื่นชมยินดีการได้อยู่ใกล้ข้างที่มีอิทธิพลอำนาจ ก็มีคนอื่นหมู่อื่นที่ไม่พอใจจับจ้องมองแง่ของอำนาจหรืออิทธิพลที่เป็นความไม่ถูกต้อง พร้อมกันนั้นก็เป็นการย้ำความเคยชินให้คนที่เข้าไปในวงงานรัฐกิจราชการอยากทำการดีงามที่จะ หรือเพื่อจะ เสริมอำนาจหรือขยายอิทธิพลของตน ในสภาพอย่างนี้ คนที่มุ่งธรรม จะอยู่ตามธรรมก็อยู่ได้ยาก ส่วนตัวสังคมเอง เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็พัฒนาก้าวไปดีได้ยาก

ในสภาพบ้านเมืองที่เป็นไปตามการเมืองอย่างนี้ เราจะวางตัววางใจอย่างไร ในขั้นพื้นฐาน ไม่ควรให้ยาก เมื่อบุคคลทำอะไรที่เป็นความดีเป็นคุณประโยชน์ เจตนาของเขาที่เป็นไปตามเหตุผลส่วนรวมอันดี ก็เป็นความดีในแง่นั้น แต่เจตนาส่วนตัวของเขาในการทำความดีนั้น จะมีแฝงมาอย่างไร ใครจะวิเคราะห์วิจารณ์ก็ย่อมได้ ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องซับซ้อนยืดยาว อันนั้นก็ให้ว่ากันไป ไม่ต้องรีบเอามาหักลบกลบกัน

อย่างไรก็ตาม การจะมาหมกมุ่นวุ่นวายอยู่กับการขุดคุ้ยเรื่องดีร้ายความดีความชั่วของนักการเมืองจนเกินไป ก็ไม่เป็นประโยชน์อะไรมาก ควรเข้าไปให้ถึงจุดของการแก้ปัญหาที่แท้จริง

ถ้าการเมืองเป็นเรื่องของเล่ห์กล ประชาธิปไตยก็เป็นได้แค่คำฉ้อฉล

เมื่อมองให้ตรง จะเห็นว่า ถ้าการเมืองที่ว่าเป็นระบบประชาธิปไตยอันดี ยังเป็นอยู่อย่างนี้ มีคุณภาพแค่นี้ มันก็จะหมุนเวียนอยู่ในวังวนของการมีสภาพอย่างนี้ เราก็จะมีนักการเมืองที่ดีๆ ร้ายๆ อย่างนี้เรื่อยไป เป็นวัฏสงสารไม่รู้จบ คือเอาดีไม่ได้

หลายคนบอกว่า ต้องพัฒนานักการเมือง ให้มีนักการเมืองที่ดี นี่ก็ถูกต้องแน่นอน แต่ถูกแน่แค่ส่วนหนึ่ง ไม่ถึงเนื้อถึงตัว

พูดกันอยู่อย่างจะรู้กันดีว่า ประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชน อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน ประชาชนเป็นผู้ปกครอง มวลประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจสูงสุด

เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว ก็ต้องว่าต่อไปให้จบว่า ดังนั้น คุณภาพของประชาธิปไตย จึงอยู่ที่คุณภาพของประชาชน ถ้าจะให้ประชาธิปไตยมีคุณภาพดี ก็ต้องพัฒนาคุณภาพของผู้ปกครองคือประชาชน หรือพัฒนาประชาชนให้มีคุณภาพดี

ในระบอบประชาธิปไตย นักการเมืองมาจากประชาชน เป็นเพียงส่วนหนึ่งของประชาชน ตัวนักการเมืองเองเป็นแค่หน่วยประชากร คือเป็นบางคนจากในหมู่ประชาชนนั่นเอง ที่ออกมาเสนอตัวให้คนเลือกตั้งไปเป็นนักการเมือง แล้วเขาก็ถูกประชาชนนั่นเองเลือกตั้งเข้ามาเป็นนักการเมือง

ในที่สุด เรื่องทั้งหมดก็มาบรรจบรวมลงที่ประชาชน เป็นเรื่องของประชาชน

ถ้าประชาชนไม่มีคุณภาพ ไม่ว่าเขาจะเป็นหน่วยประชากรที่มาเสนอตัวให้คนเลือกเป็นนักการเมือง หรือเป็นประชาชนที่ไปเลือกคนผู้เสนอตัวอย่างนั้นให้เป็นนักการเมือง ก็เอาดีไม่ได้ทั้งนั้น

ถ้าประชาชนไม่มีคุณภาพ ประชาชนก็ไม่เลือกเอาคนดีเป็นนักการเมือง นอกจากไม่ได้นักการเมืองที่ดีแล้ว ก็คุมนักการเมืองไม่ได้ แถมจะถูกนักการเมืองร้ายใช้เป็นเครื่องมือเสียอีกด้วย อย่างน้อยก็ถูกเขาอ่อยเหยื่อจูงไปได้ และไปง่ายๆ

บางทีมีเสียงพูดว่า การเมืองเป็นเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ นี่แสดงว่าการเมืองที่เล่นที่ทำที่ดำเนินการกันมา ปรากฏความเสียหายเลอะเละเรื่อยมา จนความรู้สึกในแง่ที่ไม่ดีสะสมลึกแน่น เหมือนจะกลายเป็นความหมายของการเมืองไปเสียแล้ว

ที่จริงต้องพูดให้ถูกว่า การเมืองเป็นเรื่องของการจัดการบ้านเมืองให้เป็นอยู่เป็นไปด้วยดีโดยธรรม แต่การเมืองนั้นเสี่ยงที่จะ และมักจะถูกครอบงำด้วยอำนาจและผลประโยชน์ ทั้งนี้ จะเป็นการเมืองแท้-การเมืองเทียม เป็นการเมืองโดยธรรม หรือเป็นการเมืองเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ ในที่สุดก็อยู่ที่สภาพของประชาชนนั่นแหละ

อำนาจและผลประโยชน์เป็นเหยื่อล่อรอดักนักการเมือง เมื่อประชาชนหย่อนคุณภาพ การเมืองก็หันเหจากธรรมรัฐ ไปเป็นเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ได้ทันที

เมื่อนักการเมืองหวังเข้าสู่ฐานอำนาจ เพื่อก้าวไปกอบโกยผลประโยชน์โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง จากประชาชน และหน่วยประชากรตนนั้นหมู่นี้ที่อ้างตัวเป็นประชาชนก็หวังพึ่งหวังอาศัยอำนาจของนักการเมือง ที่จะเอื้ออวยให้ตนได้และขยายผลประโยชน์ประชาชนซึ่งเป็นผู้ปกครองเป็นเจ้าของอำนาจสูงสุด แทนที่จะเป็นผู้กำกับดูแลตรวจสอบนักการเมือง กลับกลายมาเป็นเพียงตัวต่อตัวล่อตัวแลกผลประโยชน์กับนักการเมือง แล้วฉะนี้ การเมืองก็จึงเป็นได้แค่เรื่องของอำนาจและผลประโยชน์

ดังว่าแล้ว อย่ามัววุ่นอยู่กับการด่าว่าหรือจะพัฒนานักการเมืองนักเลย อันนั้นต้องทำ แต่เป็นเรื่องที่ต้องเน้นในระดับย่อย รองลงมา เพราะถ้าทำอยู่แค่นั้น การเมืองก็เวียนวนอยู่ในวัฏสงสารของอำนาจและผลประโยชน์ แล้วก็จะมีนักการเมืองดีๆ ร้ายๆ วนเวียนมาให้บ่นว่าด่าชมกันอยู่อย่างนั้น ไม่ไปไหน เป็นเพียงประชาธิปไตยข้ออ้างของนักการเมือง มิใช่เป็นประชาธิปไตยของประชาชน

ถ้าไม่เร่งพัฒนาประชาชนให้มีคุณภาพเข้มพอ นักการเมืองที่ไร้คุณภาพก็จะยังสามารถมาทำให้ชาวบ้านถูกหยามเหยียดได้ว่าเป็นคนจำพวกที่เลือก ตังค์ ดีกว่าเลือกตั้ง

แทนที่จะคิดเอา ตังค์ แล้วหันออกไปแลรอเงินที่เขาจะเอามายื่นให้ ชาวบ้านหันเข้ามาหารือกันว่าเราจะทำอะไรเพื่อให้ชุมชนของเราอยู่กันดี ถิ่นของเรามีอะไรที่น่าจะดูแลกันให้ดี นี่คือเนื้อในของแท้ที่ประชาธิปไตยตั้งต้นได้จริง มิใช่เลือกตั้งหรือประชาธิปไตยในวาทะใหญ่โก้ ที่เป็นแค่คำอ้าง อมเงื่อนงำ

ชาวบ้านที่มีคุณภาพนั้น แค่ได้ยินเด็กน้อยพูดว่า ถ้าเลือกตั้งได้ผู้แทนเลว ก็แสดงว่าคนที่เลือกเป็นคนเลว แค่โดยตรรกะของเด็กน้อยนี้ เขาก็พอจะสะดุ้ง และได้สติขึ้นมา

จะหวังให้นักการเมืองพัฒนากันเอง หรือพัฒนาการเมืองให้ดีขึ้นมาเองนั้น เป็นไปได้ยาก หรือแทบไม่มีทาง ที่ว่านี้ มิใช่ว่าจะไม่มีนักการเมืองที่ดี นักการเมืองที่ดีแท้ก็มี แต่นักการเมืองที่ดีนั้น ไม่มีกำลังพอ นักการเมืองที่ดีนั้น แค่เอาตัวอยู่ให้รอด ก็เป็นไปได้ยาก

กำลังอยู่ที่ประชาชนที่ดีมีคุณภาพ ซึ่งจะมาคุมนักการเมืองให้อยู่ในความดี มาคุ้มนักการเมืองที่ดีให้อยู่ได้ และขับเข็นการเมืองไปในทางที่ดี

เมื่อประชาชนไม่มีคุณภาพ ไม่สามารถเป็นกำลังให้แก่ความดี นักการเมืองร้ายๆ ก็เข้ามาเอาการเมืองเป็นเรื่องส่วนตัว เป็นเวทีแย่งชิงผลประโยชน์ให้แก่ตน แสวงหาอำนาจแข่งกัน แล้วก็วุ่นวายอยู่แค่นั้น จนนักการเมืองที่ดีแทบไม่มีที่จะอยู่ อยู่ยาก หรือหัวหดหมดเสียง ประชาชนก็มักไม่ทันคนพวกนี้ แถมจำนวนไม่น้อยจะถูกเอาเป็นเครื่องมือของพวกที่เลวร้ายนั้นไปด้วย ในที่สุด การเมืองจึงไม่ไปไหน ก็อยู่ในวังวนที่ได้ว่าแล้ว

ดังนั้น ถ้าจะพัฒนานักการเมืองในระบบประชาธิปไตย ก็ต้องพัฒนาประชาชนนี่แหละให้มีคุณภาพที่จะเลือกได้นักการเมืองที่ดี และดูแลกำกับการพัฒนานักการเมือง ประชาชนที่พัฒนาดีแล้วนี่แหละ จะช่วยให้นักการเมืองที่ดี คงอยู่ เจริญขึ้นไป และมีกำลังในเวทีการเมืองได้ และการเมืองเองก็จะพัฒนาขึ้นมา

ประเทศซึ่งมีการเมืองที่พัฒนาไปได้มากได้ไกลแล้ว ก็มิใช่ไม่มีนักการเมืองที่เลวร้าย อันนี้เป็นธรรมดาของมนุษยวิสัย ไม่ว่าในยุคใดสมัยไหน ไม่ว่าจะมีอารยธรรมเจริญเท่าใด ในเวลาหนึ่งใดก็ตาม บรรดามนุษย์ย่อมมีการพัฒนาก้าวไปได้ไม่เท่ากัน

แม้แต่ในบ้านเมืองที่ว่าพัฒนาแล้วอย่างสูง บางยุคบางสมัย ก็มีนักการเมืองร้ายที่เก่งกาจ สามารถชักพาสังคมให้ไขว้เขวเฉออกจากธรรมห่างไกลจนแทบจะพากันวอดวาย

(คนเมืองอเมริกาที่ว่าพัฒนาแล้วอย่างดี แค่นายแมคคาร์ธีย์ นักการเมืองร้อยเล่ห์ฉลาดโมเมเจ้าวาทีทุจริต ก็ยังหลอกได้สนิท จะเอากันตายไปหลายปี)

แต่ด้วยระบบแห่งนิติวินัยที่จัดวางไว้แม่นมั่น และนักการเมืองที่ดีก็มีสืบกันมาค่อนข้างแน่นหนา เฉพาะอย่างยิ่งในเมื่อประชาชนจำนวนมากมีฐานอันกว้างยาวสูงใหญ่ในการพัฒนา สามารถขยับความรู้เท่าขึ้นมาได้ทัน เขาจึงฉุดกันให้พ้นจากอำนาจครอบงำของนักการเมืองที่ชั่วร้ายออกมาได้

แต่ถึงอย่างไร มนุษย์ก็ยังมิได้ปลอดพ้นไปได้เด็ดขาดจากภัยแห่งความที่อาจจะเกิดมีความประมาทขึ้นได้ในวันใดวันหนึ่ง

เป็นอันว่า จะต้องพัฒนาประชาธิปไตย ด้วยการพัฒนาคุณภาพของประชาชน แล้วการพัฒนาคุณภาพของนักการเมืองก็จะถูกกำกับ ถูกพ่วงพาให้ตามมาด้วยไม่ยาก

คุณภาพที่จะพัฒนาขึ้นมานั้น ก็ไม่ต้องเอาอะไรมาก แค่ทำให้คนมีความ***รักธรรม*** (คือ รักความจริง รักความถูกต้อง รักความดีงาม ถือธรรมเป็นใหญ่ มุ่งให้มีความเป็นธรรมในการเข้าถึงประโยชน์สุข) และ***เคารพวินัย*** (คือ เคารพกฎกติกาที่เป็นธรรม ยึดถือกฎหมาย มีวินัยจริงจัง) ได้เท่านี้ ประชาธิปไตยก็มาได้ในฉับพลัน

ธรรม คือ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ประโยชน์สุขที่เป็นคุณแท้จริง หลักความจริงของธรรมชาติที่เป็นฐาน และหลักการที่มนุษย์ยึดถือโดยสอดคล้องถูกต้องตามหลักความจริงของธรรมชาตินั้น

วินัย ได้แก่ ระบบ วิธี กระบวนการ และข้อกำหนดที่เป็นแบบแผนในการปฏิบัติ โดยเฉพาะที่วางเป็นกฎกติกา รวมทั้งกฎหมาย เพื่อให้ธรรมสัมฤทธิ์ผลที่ต้องการอันดีแก่ชีวิตและสังคมของมนุษย์ ในการแก้ปัญหา และก่อผลดีงามเกื้อกูลที่พึงต้องการ พูดง่ายๆ ว่า ***วินัยนั้นเพื่อสนองธรรม***

วินัยเป็นช่องทางแสดงตัวของธรรม เป็นเครื่องมือในโลกแห่งสมมติของมนุษย์ที่จะจัดกิจการให้เป็นไปหรือให้สัมฤทธิ์ผลที่ดีอย่างที่พึงเป็นไปตามธรรม

พูดง่ายๆ ว่า วินัย คือ การเอาปัจจัยฝ่ายมนุษย์ใส่ร่วมเข้าไป ในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของธรรม เพื่อให้ธรรมสัมฤทธิ์ผลตรงและทันการในโลกแห่งสมมติของมนุษย์

วินัยที่ปฏิบัติเพื่อให้ธรรมสัมฤทธิ์ผล ก็คือต้องเป็นไปตามความจริงแห่งธรรมชาติของความเป็นเหตุเป็นผลสมตามเหตุปัจจัย

ข้อวินัย จะเป็นกฎกติกา หรือกฎหมายใดๆ หากปฏิบัติไป ไม่ช่วยให้แก้ปัญหาได้ เพราะไปไม่ถึงจุดเกิดจุดดับเหตุปัจจัยของปัญหานั้น ก็คือ ***วินัยนั้นไม่สนองธรรม***

ถ้าวินัยไม่สนองธรรม ก็แสดงว่าไม่ถูกไม่ตรงไม่ได้ผลจริง จำเป็นต้องจัดปรับแก้ไข

จะรู้เข้าใจไปถึงธรรมได้ ก็ต้องมี*ปัญญา* จะปฏิบัติวินัยได้ ก็ต้องมี*ศีล* แล้วจะมีศีลเดินอยู่ในทางของปัญญาที่ตรงตามธรรมได้ ใจก็ต้องดีงามสุจริต มีเจตนาซื่อตรงต่อจุดหมาย

ในที่สุด ก็มาลงที่ใจ และในใจนั้น ก็เจตนานี่แหละเป็นตัวแทน เป็นแกน เป็นตัวนำแสดง เจตนาเป็นของประจักษ์แก่ตัว ทุกคนรู้ว่าตนมีเจตนาอย่างไร ใจที่จริงจะเอาอะไร

ตัวตนของคนอยู่ที่เจตนาของเขา เจตนาของใคร ก็คือตัวตนของคนนั้น เมื่อพูดจาแสดงอะไร เขารู้กับตัวว่า เจตนานั้นเป็นตัวจริงในใจของเขาหรือไม่

เมื่อเจตนาที่เป็นตัวนำพาและเป็นตัวแสดงของใจนี้ ตรงตามจริง เขาก็จะใช้ปัญญาใช้ศีลให้เป็นประโยชน์สมความมุ่งหมาย มิฉะนั้น ในทางตรงข้าม เขาก็จะใช้ปัญญาและใช้ศีลให้แฝงเอาโทษมา ซึ่งอาจจะมากมายและรุนแรง

ในระบบอื่น บางทีคนไม่สามารถแสดงออกตามเจตนาที่แท้จริงของเขา เพราะกลัวอำนาจ หรือถูกบังคับ เป็นต้น แต่ประชาธิปไตยช่วยให้มีสังคมที่ทุกคนมีโอกาส และสามารถใช้โอกาสแสดงตนได้ตามที่เขาเป็นจริงๆ ให้ทุกคนมีส่วนร่วม ทั้งร่วมให้ ร่วมได้ ร่วมรับรู้ ร่วมแสดง

ถ้าเป็นประชาธิปไตยแล้ว คนยังมีเจตนาซ่อนเร้น ไม่แสดงตัวตามเป็นจริง แล้วจะมีสังคมประชาธิปไตยเพื่อประโยชน์อะไร

เมื่อคนไม่มีความจริงใจ ประชาธิปไตยก็ไม่ใช่ของจริง

พูดรวมทีเดียว ที่ว่าพัฒนาคุณภาพของประชาชนนั้น จะให้ได้ความหมายเต็มรอบครอบคลุม ก็ใช้คำพระว่า ให้ประชาชนพัฒนาทั้งด้านศีลบนฐานแห่งวินัย ด้านจิตใจโดยมีเจตนาดีที่ซื่อตรงเที่ยงธรรม และด้านปัญญาโดยมีทั้งความรู้จริงและความคิดก่อประโยชน์

พูดอย่างภาษาชาวบ้านเก่าๆ ว่า ไม่เป็นคนดิบ ไม่เป็นคนเน่า คนสุกๆ ดิบๆ ก็ไม่เอา ขอให้เป็นคนที่ได้อบรมบ่มสุกพอดี เป็นมนุษย์ที่ได้ขัดเกลา

นี่คือภารกิจแห่งการพัฒนาคุณภาพของคน ที่เป็นแกนของประชาธิปไตย

พูดกันนักว่าจะพัฒนาประชาธิปไตย เมื่อไรๆ ก็ถกเถียงกันอยู่แค่ว่าจะจ่ายจะจัดให้เลือกตั้งกันอย่างนั้นเมื่อนี้ เมื่อไรจะพูดกันสักทีว่า จะให้คนไทยมีคุณภาพดีได้อย่างไร ทำอย่างไรจะให้คนไทยมีสมรรถนะของเจตนาอันดี ที่จะเลือกตั้งให้ได้คนดี

เหมือนกับจะทำกันได้แค่นั่งโต๊ะเถียงกันไปเถียงกันมาว่าจะเอาช้อนตักแกง จะเอาส้อมแทงทิ่มไก่ เอามาใส่ปากให้ได้กินอย่างไร ไม่ได้คิดกันเลยว่า อะไรดีแท้ที่ควรจะได้จะทำมากิน เพื่อจะได้มีสุขภาพดี หรือว่าประชาธิปไตยที่เป็นที่มี ทำอย่างดีได้แค่เลือกตั้งอย่างเอาไม้ทิ่มไก่ใส่ปาก เป็นประชาธิปไตยแค่รูปแบบ หาสาระไม่ได้

เมื่อไรๆ ก็อยู่แค่แย่งชิงแข่งกันหาผลประโยชน์ ระหว่างบุคคลนั้นบุคคลนี้ ระหว่างคนกลุ่มนั้นกลุ่มนี้ เมื่อไรจะไปให้ถึงประโยชน์สุขของประชาชนสักที

รู้กันอยู่แล้วว่าการเมืองกับเศรษฐกิจเป็นระบบจัดการสังคมที่คู่เคียงกัน ไม่ว่าจะมีประชาธิปไตยและเศรษฐกิจอย่างไหน ก็ต้องชัดที่จะให้ได้ผลในขั้นที่ประชาชนมีกินมีใช้เป็นสุข อย่างมีปัญญาที่รู้ประมาณในการเสพบริโภค กินเป็นเสพเป็น รู้จักพอดี มีคุณภาพชีวิตเพิ่มพูน พัฒนาความเป็นมนุษย์ยิ่งขึ้นไป

มิใช่แค่ว่า ผู้ทรงอำนาจอิ่มเอม ให้ชาวบ้านหลงเพลินเปรมใจ โดยไม่รู้ตัวว่าเขาอ่อยเหยื่อให้ เป็นได้แค่ทางย่ำเดิน หรือเป็นเครื่องมือของเขาในการโกยทรัพย์เบ่งอำนาจ และก็มิใช่เลยเถิดไปว่า เป็นนักการเมืองที่เก่ง พาบ้านเมืองให้เจริญร่ำรวยแค่เพื่อจะมัวเมากินเสพกันให้เต็มที่ โดยไม่มีปัญญาที่จะรู้ว่าคุณภาพชีวิตเสื่อมลงไปจนแสนจะเต็มที

ถ้ามีการศึกษาจริง พัฒนาคนถูกต้อง ประชาชนมีคุณภาพดี เข้มวินัย แข็งในธรรม ก็จะไม่ถูกครอบงำด้วยอำนาจและผลประโยชน์ นักการเมืองก็จะถูกคุมให้ไม่มัวสาละวนอยู่กับอำนาจและผลประโยชน์มากเกินไป

ประชาธิปไตย ให้โอกาสแก่การพัฒนาตัวของประชาชน

ย่อมรู้กันอยู่แน่ชัดว่า ในเวลาหนึ่งๆ ในบรรดาประชาชนนั้น คนมีคุณภาพไม่เท่ากัน กำลังพัฒนาอยู่ในระดับที่ต่างกัน เฉพาะอย่างยิ่ง ในยามที่คนจำพวกที่พัฒนามาแค่สุกๆ ดิบๆ มีมาก จะต้องมีระบบคัดและมาตรการเลือกอย่างดีที่สุดที่จะให้มั่นใจว่าจะได้หน่วยประชากรที่ดีที่สุด เข้ามาเป็นนักการเมือง เพื่อมากำกับทั้งการพัฒนาประชาชน และพัฒนานักการเมือง ให้ก้าวต่อขึ้นไปอย่างได้เนื้อได้ที่ มิใช่ได้เพียงกระดานหกกระดกหันขึ้นไปแค่เพียงเพื่อจะให้หล่นลงมา

ประชาชนที่พัฒนาดีมีคุณภาพจริงนั้น ไม่ต้องการอะไรมากจากการเมือง เขามีความพร้อมอยู่แล้ว ทั้งทางศีลวินัย ทางจิตใจ และทางปัญญา เพียงว่าเมื่อมีโอกาสให้ เขาก็ใช้โอกาสนั้นทำการสร้างสรรค์ให้เกิดผลดีมีความเจริญงอกงาม

ถ้านักการเมืองดี เป็นคนที่พัฒนาแล้ว มาเป็นรัฐบาล ก็ใช้ความสามารถจัดสรรสร้างโอกาสอย่างเป็นธรรมแก่ประชาชน บอกช่องทาง และส่งเสริมแนะนำความรู้จักใช้โอกาส

พูดง่ายๆ ว่า ปิดช่องร้าย ขยายช่องดี หรือปิดช่องว่างช่องโหว่ ขยายโอกาส เช่น ให้ประชาชนมีโอกาสทำงานการดีๆ ที่เขาถนัด โดยปิดช่องไม่ให้คนร้ายมาลักขโมยแย่งชิงหรือมาคดโกงหลอกลวง เป็นต้น ทำสังคมให้ปลอดภัย ไม่มีการเบียดเบียนเอารัดเอาเปรียบกัน ให้คนสำแดงศักยภาพในการสร้างสรรค์ได้เต็มที่

ประชาชนก็พิสูจน์คุณภาพของความเป็นคนที่พัฒนาแล้ว ด้วยการรู้จักใช้โอกาสอย่างสร้างสรรค์ ในการพัฒนายิ่งขึ้นไป และในการทำกิจให้สัมฤทธิ์ประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวม โดยถือว่าโอกาสนี่แหละเป็นทุนพื้นฐานที่สำคัญที่สุด

ถ้าเก่งจริง มีศีลมีวินัย มีจิตใจดี มีสติปัญญา ได้ทุนที่ทางวัสดุอุปกรณ์พอเป็นสภาพเอื้อแล้ว ก็บอกว่า ฉันต้องการแค่นี้ พอแล้ว ขอโอกาสให้ฉันทำ ฉันจะทำ และช่วยกันทำ

คุณเป็นนักการเมือง ก็ไปทำงานการเมืองให้ดี ให้ถูกต้องเต็มตามหน้าที่ ให้ประชาธิปไตยออกผลสมบูรณ์ตามจุดหมายที่มันพึงต้องมี

จะพัฒนาประชาชนให้มีคุณภาพได้จริง ก็ต้องเอาจริงกับงานพัฒนาคน คือการศึกษา โดยให้ความสำคัญแก่คนที่นำพาคนให้พัฒนาไปในการศึกษา คือ ***ครู***

ต้องให้ความสำคัญแก่ครู ทั้งด้านคุณภาพของครู และสถานภาพของครู และรู้จักการศึกษาที่เป็นการพัฒนาตัวคน ไม่ใช่มีแต่การศึกษาที่เป็นแค่รูปแบบดุจบันไดสำหรับไต่ขึ้นไปไขว่คว้าหาอำนาจและผลประโยชน์

ถ้าแก้ปัญหาการศึกษาที่ผิดไม่ได้ หรือปล่อยให้การศึกษามีแค่รูปแบบ การพัฒนาคนก็ไม่มี จึงไม่มีทางทำให้ประชาชนมีคุณภาพ แล้วจะได้นักการเมืองที่ดีมาจากที่ไหน จึงย่อมเอาประชาธิปไตยที่ดีไม่ได้ การเมืองก็จะเวียนวนอยู่ในวัฏสงสาร ดังได้ว่ามา

พูดกันว่า เด็กเป็นอนาคตของชาติ ถ้าถือว่าครูสร้างเด็ก ครูก็เป็นผู้สร้างอนาคตของชาติ เริ่มตั้งแต่ครูคนแรก คือพ่อแม่ที่บ้าน

นักการเมืองที่ดีแท้ดีจริง ก็เป็นครู เพราะเป็นแบบอย่าง นักการเมืองดีสอนประชาธิปไตย ด้วยการทำเป็นตัวอย่าง สังคมจะต้องยกย่องเชิดชูนักการเมืองที่ดีแท้ดีจริงนั้น ตามหลักของพระที่ว่า “บูชาชนที่ควรบูชา” คือ ยกย่องคนดี เชิดชูผู้มีธรรม

การยกย่องคนดี เชิดชูผู้มีธรรมนั้น มิใช่เป็นการทำเพื่อตัวเขา แต่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคมเอง เพื่อให้คนรุ่นที่ตามมามองเห็นทางถูกแท้ที่ควรจะเดิน

ยิ่งกว่านั้น จะต้องชัดด้วยว่า จะมองในแง่การเมืองการปกครอง หรือการใดก็ตามของสังคมมนุษย์ การพัฒนาคน ในที่นี้ พูดในแง่ประชาธิปไตย มี ๒ ตอน

- ตอนต้น ***พัฒนาคนเพื่อประชาธิปไตย*** คือ พัฒนาเพื่อให้ได้คนมีคุณภาพที่จะมาร่วมกันสร้างสังคมประชาธิปไตย และอยู่กันดีในสังคมที่เป็นประชาธิปไตยนั้น

  อันนี้ ในขั้นหนึ่ง จะถือเป็นการพัฒนามนุษย์ดุจเป็นทรัพยากร ก็ไม่ว่า นั่นก็คือ จะได้เอาคนนั้นมาเป็นทุนมนุษย์ ในการสร้างสรรค์หรือพัฒนาสังคมดีที่เป็นประชาธิปไตย แต่มนุษย์ไม่ใช่เป็นแค่ทุน เขาเสวยผลโดยมาอยู่ดีในสังคมนั้นด้วย

- ตอนปลาย ***ประชาธิปไตยเพื่อให้โอกาสแก่การพัฒนาตัวของคน*** ตามปกติ ประชาธิปไตยเป็นการให้คนได้มีโอกาสในการพัฒนาตนอยู่แล้ว และเมื่อเขาเป็นคนที่พัฒนาถูกต้องดีแล้ว เขาก็จะเป็นคนที่ร่วมสร้างสรรค์และพัฒนาประชาธิปไตย

แต่ยิ่งกว่านั้น ในขั้นปลายต่อขึ้นไป การมีสังคมดีที่เป็นประชาธิปไตย ก็เพื่อเอื้อให้มนุษย์มีโอกาสในการที่จะพัฒนาตัวเอง พัฒนาชีวิตของเขาขึ้นไปได้จนมีชีวิตที่ดีที่สุด นี่คือ พัฒนาสังคมประชาธิปไตย เพื่อสร้างโอกาสให้แก่คนที่จะพัฒนาชีวิตของตนต่อขึ้นไปได้จนสูงสุด หรือว่า มีสังคมประชาธิปไตย เพื่อให้คนมีโอกาสสูงสุดที่จะพัฒนาชีวิตของตน โดยมีการศึกษาที่ยิ่งขึ้นไป

เมื่อนักการเมืองเข้ามาทำหน้าที่ปกครอง คุณภาพของประชาชนต้องเพิ่มขึ้น ถ้าปกครองไปๆ คุณภาพของประชาชนไม่พัฒนา กลับเสื่อมถอยด้อยลง ความรู้ความคิดไม่มี ทำดีไม่เป็น การผลิตไม่เอา ได้แค่รอเสพรอเขาให้ ก็คือประชาธิปไตยที่ล้มเหลว

สังคมที่ว่าพัฒนาสูงสุดในปัจจุบัน อย่างสังคมอเมริกัน ได้หลงทางทำท่าจะตกเหวไปเสีย ตอนแรก เขาทำได้ค่อนข้างดี ในการพัฒนาคนเพื่อประชาธิปไตย แต่แล้วมาตอนปลาย เขามองไม่เห็นจุดหมาย ได้แค่ประชาธิปไตยที่มาสร้างโอกาส แต่ไม่รู้ว่าโอกาสนั้นเพื่ออะไร ก็เลยปล่อยให้คนเอาโอกาสไปใช้กินเสพมัวเมา ถลุงตัว ถล่มสังคม ให้คนเสื่อมลงจากการพัฒนาความเป็นคน มีชีวิตที่เสื่อมเสียคุณภาพ เลยจะกลายเป็นประชาธิปไตยยอดด้วน

แม้กระทั่งการศึกษาก็ทำท่าจะเหลือแค่ชื่อ เนื้อตัวหาย กลายเป็นของซื้อขายในธุรกิจ

แต่ดูให้ลึกอีกนิด การศึกษาที่กลายเป็นธุรกิจค้ากำไร ถึงขั้นเรียกว่า for-profit education industry นั้น ของอเมริกาถึงจะไปไกล (แค่อุดมศึกษา ปี ๒๕๓๓ มีสถาบันค้ากำไร ๓๕๐ แห่ง ต่อมาปี ๒๕๔๕ เพิ่มเป็น ๗๕๐ ถึงปี ๒๕๕๒ ขึ้นไปถึง ๒,๘๐๐ แห่ง) แต่เมืองไทยที่ตามเขา อาจจะล้ำหน้าก็ได้ ของเขานั้น ถึงอย่างไรก็ยังเอาจริงเอาจังกับกฎกติกา ส่วนเมืองไทยที่หละหลวมกันได้อย่างเสรี การศึกษาอาจจะเป็นเครื่องมือของธุรกิจ ที่มุ่งหากำไรอย่างเดียว จนหมดความหมายของการพัฒนาคน

การพัฒนาคน กับประชาธิปไตย ต้องจับจุดหมายให้ชัด มิฉะนั้น อารยธรรมมนุษย์ที่ไร้จุดหมาย ปราศจากปัญญา จะพามนุษย์ไปสู่หายนะ อย่างที่สภาพปัจจุบันได้ตั้งเค้าส่อแวว ให้เห็นแล้วในบัดนี้

พูดถึงการพัฒนาคน ก็จะมีผู้บ่นว่า พูดกันนักให้พัฒนาคุณภาพของประชาชนๆ ก็ได้แต่ว่ากันเรื่อยเปื่อย ให้พัฒนากันไปๆ ไม่เห็นจุดหมาย ว่าจะพัฒนากันแง่ไหน แค่ใด ไปถึงไหน จะให้เป็นอย่างไร พูดกันไปคลุมๆ เครือๆ เหมือนกับพัฒนาอย่างเลื่อนลอย

ตรงนี้จึงต้องให้ชัด อย่างน้อยมีหลักมีเกณฑ์มีจุดกำหนดให้พูดกันได้สั้นๆ

กินอยู่โก้หรูฟู่ฟ่า เทคโนโลยีก้าวหน้าแสนสะดวกสบาย ได้สนุกกันสนั่น บันเทิงทั้งวันยันทั้งคืน แต่มองแคบแค่จ้องจะแย่งชิงกันหาเสพ ไม่ใส่ใจไม่เท่าทันที่จะแก้และกันมหันตภัยที่รุมล้อม ไม่สะอาด ไม่ปลอดภัยไร้ระเบียบไปทั่ว ดินน้ำเลอะลมไฟรวนล้วนกลั้วพิษ นี่คือสภาพวิปริต มิใช่พัฒนา หาใช่เจริญไม่

ดูง่ายๆ คนเจริญไหม พัฒนาหรือไม่ เป็นอารยชนได้หรือยัง ก็ใช้เกณฑ์การพัฒนาที่ว่า ให้ประชาชนมีคุณภาพที่พัฒนา ๔ ด้าน อันเรียกว่า ***ภาวิต*** คือ

๑. ภาวิตด้านกายภาพ เป็นคนที่อยู่กับสิ่งแวดล้อมได้ดี อยู่กินได้พอดี เพียงพอต่อการพัฒนาให้ดีทั้งสี่ด้าน ไม่ว่าความเจริญทางวัตถุจะมีให้เสพสูงเท่าใด ก็รักษาร่างกายให้มีสุขภาพดี อนุรักษ์สภาพแวดล้อมให้เกื้อกูลได้ ในธรรมชาติที่เป็นรมณีย์

๒. ภาวิตด้านสังคม เป็นคนที่อยู่ร่วมกับคนอื่นได้ดี โดยมีศีลมีวินัย เกื้อกูลกันด้วยไมตรีที่อบอุ่นในสามัคคี เป็นสมาชิกที่ดีมีความรับผิดชอบ เคารพกฎกติกา ร่วมทำสังคมให้มีสภาพเอื้อที่ทุกคนจะพัฒนาตนให้ชีวิตงอกงามพัฒนาในธรรมยิ่งๆ ขึ้นไปได้เต็มที่

๓. ภาวิตด้านจิตใจ เป็นคนที่อยู่กับตัวเองได้ดี มีใจสดชื่นร่าเริงเบิกบานเป็นสุขสงบมั่นคง ไม่เครียดขุ่นเหงาเศร้าทุกข์ มีใจสูงใฝ่มุ่งสู่จุดหมายที่ดีงามยิ่งขึ้นไป มีความจริงใจ ตั้งเจตนาซื่อตรง เปิดเผยตัวแท้ตัวจริงของตน อันจะให้พร้อมต่อการพัฒนาขึ้นไปในด้านทั้งสี่

๔. ภาวิตด้านปัญญา เป็นคนที่อยู่กับโลกและชีวิตได้ดี มีความใฝ่รู้อยู่ด้วยปัญญาสว่างชัดทั่วรอบโล่งตลอด ถึงธรรมของโลกของชีวิต ไม่อยู่แค่รู้สึกนึกคิด แต่อยู่ในวิถีของการสร้างสรรค์แก้ปัญหา อย่างเท่าทันระบบสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ด้วยปัญญาวิธี

เอา ๔ ข้อแค่นี้ก็พอ พัฒนาไปเถิด ลองวัดดู ไม่แค่คนเท่านั้นที่พัฒนา แต่นี่คนพัฒนาพาทั้งสังคม สิ่งแวดล้อม และทั้งโลก ให้ดีขึ้นด้วย ไม่ใช่ปากว่าเจริญ ทั้งที่เสื่อมอยู่รอบตัว

ไปๆ มาๆ กลายเป็นว่า ได้พูดเรื่องการเมืองเสียยืดยาว บางท่านอาจเข้าใจผิดว่าผู้เล่านี้สนใจการเมือง ที่จริง ผู้เล่าเรื่องแทบไม่สนใจการเมืองเลย สนใจบ้างเพียงแค่ที่เป็นเหตุการณ์เกี่ยวกับความเป็นไปของบ้านเมือง ไม่มีเวลาที่จะใส่ใจในเรื่องราวของการเมือง

อย่างไรก็ตาม ในขั้นสุดท้าย การเมืองในฐานะเป็นเรื่องของกิจการบ้านเมือง เป็นเรื่องของการปกครอง เป็นตัวการสำคัญที่จะนำพาประชาชนสู่ประโยชน์สุข (หรือสู่โทษทุกข์)

พอถึงขั้นนี้ เรื่องก็เกี่ยวโยงมาถึงความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เป็นเรื่องของธรรม และการที่จะพึงปฏิบัติกิจทั้งหลายให้ถูกต้องเป็นไปโดยธรรม

เรื่องจึงมาถึงพระ ผู้จะต้องประพฤติปฏิบัติทรงธรรมสอนธรรมเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน คือมาถึงจุดบรรจบที่ว่า ในฐานะของพระสงฆ์ (โดยไม่ต้องไปยุ่งกับกิจกรรมการเมือง ไม่ต้องไปเกี่ยวกับนักการเมือง) *พึงสอนธรรมสำหรับการเมือง เฉพาะอย่างยิ่งธรรมของนักการเมือง*

เฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อเป็นเรื่องคุณภาพของคน เรื่องของการที่จะทำให้ประชาชนเป็นคนดี มีใจงาม เข้มแข็งด้วยสติปัญญา ขยันหมั่นเพียร ประพฤติถูกต้อง เจริญด้วยประโยชน์สุข เพื่อพหุชนหิตายะ เพื่อพหุชนสุขายะ ถึงจะจัดการให้เสร็จๆ ไปในทันทีทันใดไม่ได้ แต่เป็นเรื่องระยะยาวที่ยั่งยืน ซึ่งสำคัญอย่างยิ่ง นี่ก็คือหัวใจของศาสนกิจ คืองานพระศาสนาของพระนั่นเอง

การที่พัฒนาประชาชนนั้น ไม่ใช่ให้มีคุณภาพเพียงด้านการเมืองและเพื่อการเมือง แม้ว่าการเมืองจะเป็นเรื่องสำคัญ เป็นเรื่องของบ้านเมืองที่ทุกคนต้องอาศัย ได้รับผลกระทบ มีส่วนร่วมรับผิดชอบ แต่ก็เป็นเพียงด้านหนึ่งระดับหนึ่งของการพัฒนา ควรจะทำให้การเมืองช่วยส่งเสริมการพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่ยิ่งขึ้นไป

การพัฒนาประชาชนนั้น เป็นการทำให้ประชาชนเป็นคนมีคุณภาพที่จะสร้างเหตุและเสวยผลของชีวิตและสังคมที่ดีงามสมบูรณ์ ซึ่งการเมืองเป็นเพียงองค์ประกอบและเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งเท่านั้น

พระจึงไม่ได้ใส่ใจในเรื่องการเมือง แต่การเมืองรวมอยู่ในเรื่องของมนุษย์ ที่พระจะพึงสนใจที่จะช่วยให้พัฒนาไปด้วยดี ให้เขามีชีวิตและสังคมที่พึงมุ่งหมาย

ที่นี่ มีคอมมิวนิสต์ ใช่ไหม?

ได้เล่าแล้วข้างต้นว่า เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปฏิวัติ ในวันที่ ๒๐ ต.ค. ๒๕๐๑ ได้ประกาศว่าจะปราบคอมมิวนิสต์อย่างเด็ดขาด แล้วทันทีนั้น ในวันรุ่งขึ้น ก็ได้เริ่มจับผู้ถูกกล่าวหารุ่นแรกราว ๔๐ คน เช่น นายสังข์ พัธโนทัย นายสงวน ตุลารักษ์ รวมมาถึงอาจารย์กรุณา กุศลาศัย ซึ่งมาสอนที่มหาจุฬาฯ ด้วย

ต่อจากนั้น เรื่องราวจะดำเนินไปอย่างไร ผู้เล่าซึ่งเป็นผู้เรียน ก็ไม่ได้ติดตาม คงได้ยินได้ฟังข่าวบ้างบางครั้งบางคราว แต่ทั้งโดยภาวะและโดยวัย บวกกับความสนใจส่วนตัวที่ไม่ค่อยมี เรื่องก็แค่ผ่านๆ ไป ยิ่งกว่านั้น หลังปฏิวัติไม่ถึง ๓ เดือน ตัวผู้เล่าเองก็อาพาธด้วยวัณโรคอย่างแรง ไอเป็นโลหิตมากมาย ไม่ได้ไปเรียนจนสิ้นปีการศึกษาแถมอีกว่า เมื่อขึ้นปีการศึกษาต่อมา พอเปิดเรียนในเดือนมิถุนายน ๒๕๐๒ ก็มีเรื่องยุ่งยากเป็นปัญหาภายในของมหาจุฬาฯ เอง ทำให้การศึกษาเล่าเรียนไม่ดำเนินไปตามปกติ และต้องพากันสนใจเฝ้ามองตามดูเรื่องภายในนั้น

ทั้งนี้ เนื่องจากมีนิสิตกลุ่มหนึ่ง บางทีเรียกให้สะดวกปากว่าพวกก่อการ ได้ทำความวุ่นวายขึ้น เพื่อขอให้มีการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารบางท่าน เรื่องขยายออกไปกลายเป็นเหตุให้ผู้บริหารพลอยขัดกัน ผู้บริหารบางท่านสั่งลงโทษนิสิตที่ก่อการ แต่มีการคัดค้าน บางท่านสั่งปิดเรียน บางท่านให้เปิดเรียน องค์สภานายกก็เมตตามาร่วมแก้ไขสถานการณ์ ในที่สุด เหตุการณ์ก็ผ่านไป โดยมีความอ่อนแอภายในค้างอยู่บ้างเป็นธรรมดา

ปีการศึกษาต่อมา คือ ๒๕๐๓ เป็นช่วงเวลาสำคัญอันร่างแหคอมมิวนิสต์พะพานถึงมหาจุฬาฯ แล้วแผ่พันพัวไปนานหลายปี โดยเริ่มแต่เปิดเรียนได้ไม่กี่วัน

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เปิดปีการศึกษาตามปฏิทินจันทรคติ ปีนั้นตรงกับวันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๐๓ มีพิธีบูชาพระรัตนตรัย แล้วปราศรัยและโอวาท ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ โดยองค์สภานายก คือพระพิมลธรรม เป็นประธาน

เมื่อเสร็จพิธีเปิดเป็นทางการแล้ว ก็มีเจ้าหน้าที่แจ้งว่า เนื่องจากอากาศยังร้อนจัด จึงให้หยุดพักรอไปเปิดเรียนจริงในวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๐๓

ระหว่างปิดพักรอเวลาที่จะเล่าเรียนในปีนั้น ได้มีเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับกิจการคณะสงฆ์หลายอย่าง เริ่มด้วย งานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร ในวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๐๓

ต่อด้วยการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใหม่ คือ สมเด็จพระสังฆราชกิตติโสภณมหาเถระ วัดเบญจมบพิตร ในวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๐๓

จากนั้น มีการตั้งสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ อุฏฐายีมหาเถระ วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นสังฆนายก ในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๐๓ และตั้งคณะสังฆมนตรี ในวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๐๓

เมื่อเปิดเรียนจริงในวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๐๓ แล้ว ก็เข้าสู่เวลาช่วงต้นของปีการศึกษา ที่ชาวมหาจุฬาฯ เตรียมใจต้อนรับที่จะร่วมงานใหญ่อันสำคัญประจำปี คือ วันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ บรรดาพระนิสิตนักเรียนพากันนึกถึงและมองไปที่การจัดงาน โดยมีคณะกรรมการนิสิตจะเป็นผู้ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบ

จึงเป็นธรรมดาว่า พอเปิดเรียนแล้ว พระนิสิตรุ่นพี่ โดยเฉพาะในชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๔ ที่มีกันเวลานั้นไม่กี่รูป ขยายลงมาถึงปีที่ ๓ บ้าง ก็ง่วนขลุกกันกับการเตรียมงานดังกล่าวนั้น เริ่มแต่เลือกสรรตั้งคณะกรรมการนิสิตขึ้นมา

ผู้เล่านี้ เวลานั้น ยังเป็นสามเณร อยู่ในชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๓ ไม่คิดว่าตัวเองจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับการจัดงานนี้ด้วย

แต่แล้ว ประมาณวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๐๓ โดยมิได้คาดหมาย ไม่รู้ตัว พระมหาศรีสวัสดิ์ ซึ่งเป็นนิสิตรุ่นพี่ เป็นกรรมการนิสิตมาตั้งแต่ปีก่อนๆ เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นิสิตทั้งหลาย (ต่อมา คือ พ.อ. ศรีสวัสดิ์ แสนพวง ผู้อำนวยการกองอนุศาสนาจารย์ กองทัพบก พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๓๗) เดินเข้ามาหา จับมือแล้วจูงไปให้สามเณรเข้ารับหน้าที่เป็นเลขานุการ ของคณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ท่านย้ำว่าได้ใส่ชื่อเข้าไปแล้ว

นั่นเป็นเมตตาของท่านพระผู้พี่ๆ ทั้งหลาย ที่ได้เห็นชอบหรือตกลงกันว่าอย่างนั้น แต่ตัวผู้เล่านี้ ไม่มีฉันทะในงานอย่างนี้เลย แล้วก็ไม่ถนัดด้วย ใจชอบแต่จะค้นคว้าหาความรู้ให้เต็มที่ จึงขอตัวปฏิเสธๆ แต่ท่านก็ไม่ยอม

ในที่สุด ขอเวลาไปคิดก่อน หลังเวลาผ่านไปนาน ก็เกรงใจท่านผู้เมตตา และพิจารณาว่า ถึงแม้คราวนี้จะไม่ยอม แต่ปีหน้า ขึ้นปี ๔ และคงจะได้บวชพระแล้ว จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ ควรยอมรับ จะได้เป็นโอกาสให้ได้ฝึกทำงานนี้ไว้ ในที่สุด ก็เป็นอันยอมรับเป็นเลขานุการ ตามที่ท่านตกลงกันไว้

อย่างไรก็ดี เดี๋ยวจะมีเหตุร้าย ที่ช่วยให้มีโชคดีพ้นสถานะนี้ไปได้ เรื่องเป็นอย่างไร จะได้เห็นต่อไป

เรื่องเดินหน้าต่อไปว่า หลังจากนั้นเพียง ๒-๓ วัน ขณะที่พระนิสิตกำลังเตรียมตัวจะเริ่มเตรียมการจัดงานอนุสรณ์ฯ กันอยู่ ก็ปรากฏว่า ตั้งแต่วันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๐๓ เป็นต้นมา ได้มีตำรวจสันติบาลเข้ามาปรากฏตัว แล้ววนไปเวียนมาที่มหาจุฬาฯ เที่ยวตรวจดูตามเครื่องพิมพ์ดีด และคอยสังเกตการณ์

ครั้นแล้ว ตำรวจสันติบาลก็ก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง ซึ่งสำคัญทีเดียว คือมาค้นหลักฐานที่เขาต้องการหา แล้วลงท้ายโดยบอกว่า ได้พบเอกสารคอมมิวนิสต์จำนวนมาก ที่มหาจุฬาฯ

จากนั้น ตำรวจสันติบาลก็นิมนต์เจ้าของหรือผู้รับผิดชอบต่อเอกสารเหล่านั้น ในฐานะผู้ถูกกล่าวหาว่ามีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ เข้าสู่กระบวนการดำเนินคดี โดยให้ไปอยู่ในที่คุมขัง ที่กองบังคับการตำรวจสันติบาล

ท่านที่ถูกนิมนต์ไป หรือพูดกันแบบเข้าใจง่ายๆ ว่าถูกจับไปครั้งนั้น ได้แก่ พระมหามนัส จิตฺตทโม สั่งการเลขาธิการ มหาจุฬาฯ (เป็นผู้กำกับแผนกบาลีอุดมศึกษาด้วย) และพระมหานคร เขมปาลี ผู้กำกับแผนกบาลีมัธยมศึกษา

ตำแหน่งสั่งการเลขาธิการ ก็คือผู้รักษาการในตำแหน่งเลขาธิการ ซึ่งในระบบงานของมหาวิทยาลัยยุคต้นๆ เวลานั้น ถือว่าเป็นหัวหน้างานบริหารในทางปฏิบัติ ส่วนอธิการบดี ในยุคนั้น พูดอย่างภาษาชาวบ้านว่าเป็นตำแหน่งเชิงเกียรติยศ (หรือคุมนโยบายทางการเมือง)

ถ้าเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐเวลานั้น ก็มักตั้งนายกรัฐมนตรี รองนายกรัฐมนตรี หรือรัฐมนตรีท่านใดท่านหนึ่ง ให้เป็นอธิการบดี (มาคุมไว้!) อธิการบดีก็มาเป็นหัวหน้าในพิธีบ้าง เซ็นหรือลงนามในคำสั่งและประกาศต่างๆ บ้าง ส่วนตัวงานจริงที่ทำในทางปฏิบัติเป็นเรื่องของเลขาธิการ

นอกจากนั้น ที่มหาจุฬาฯ เวลานั้น สั่งการเลขาธิการยังเป็นผู้กำกับแผนกบาลีอุดมศึกษาพร้อมไปในตัวด้วย คือเป็นผู้รับผิดชอบงานในชั้นพุทธศาสตร์ทั้งหมด (คณบดีเวลานั้น คือ พระธรรมทัศนาธร วัดชนะสงคราม ก็เป็นตำแหน่งโดยเกียรติ)

โดยนัยนี้ การหายไปของสั่งการเลขาธิการในทันทีนั้น ก็จึงเป็นการขาดด้วนของส่วนยอดแห่งงานของมหาจุฬาฯ จะเรียกว่าเกิดความอ้างว้างขึ้นมาทันใด ก็คงพอได้

ส่วนผู้กำกับแผนกบาลีมัธยมศึกษาก็เป็นตำแหน่งใหญ่ รับผิดชอบการเล่าเรียนของพระเณรมหาจุฬาฯ ที่วัดพระเชตุพนทั้งหมด และมีจำนวนมากกว่าแผนกอื่นๆ คือเป็นประมาณครึ่งหนึ่งของพระเณรมหาจุฬาฯ ทั้งหมด ดังกล่าวแล้วข้างต้น

มิใช่เพียงปัญหาของงานเท่านั้น แต่ข่าวที่แพร่กระจายออกไป ย่อมก่อให้เกิดความเข้าใจผิดต่อมหาจุฬาฯ ทั้งหมด โดยเฉพาะภาพของสถาบันในสายตาของพุทธบริษัทและประชาชนทั่วไป

ค้นไปค้นมา หาคอมมิวนิสต์ไม่เจอ

ถึงตอนนี้ แน่นอนว่า จะต้องแก้ปัญหาโดยด่วน อย่างน้อยหาพระเถระที่จะมาดำรงตำแหน่งดูแลรับผิดชอบส่วนงานที่อ้างว้าง หัวหน้าหายไป

เรื่องหนึ่งที่ท่านผู้ใหญ่รีบเข้ามาแก้ไข คือ การรักษาบรรยากาศให้มีความอบอุ่นหรืออุ่นใจ และรวมใจให้มั่นกันอยู่ ไม่ให้ใจหาย หรือเตลิดเพริดกันไปเสีย

ปรากฏว่า แทบจะทันทีนั้น องค์สภานายก คือพระพิมลธรรม นอกจากคงจะยุ่งกับการช่วยแก้ปัญหาในระดับงานบริหารแล้ว ก็ลงมาพบปะใกล้ชิดกับพระนิสิตทั้งหลาย

ที่ว่าแทบจะทันที คือ ในวันที่ ๑๐ มิ.ย. ๒๕๐๓ มีคำแจ้งมาให้นิสิตชั้นปีที่ ๓ รวมเข้าห้องเดียวกับชั้นปีที่ ๔ แล้วองค์สภานายกก็เข้ามาสนทนาอย่างกันเอง กับนิสิตทั้ง ๒ ชั้นนั้นพร้อมทีเดียว และที่เดียวกัน ทำนองหลวงพ่อพูดคุยกับพระเณรในวัด

เวลานั้น ตึกใหญ่ ๓ ชั้นยังไม่เสร็จ พระนิสิตเรียนอยู่ที่ตึก**โรงเรียนธรรมมหาธาตุวิทยาลัย** ตามที่จำได้ น่าจะไม่ผิดว่า วันนั้น นิสิตชั้นปีที่ ๓ และปีที่ ๔ รวมกันในห้องท้ายสุดด้านตะวันออก ของตึกชั้นบน คือชั้นที่สอง

หลวงพ่อเข้ามาแล้ว ก็พูดทักทาย ให้ความรู้ เล่าเรื่องราวต่างๆ เมื่อพูดแล้ว ท่านก็ถามบ้าง พอจะถาม ก็เป็นธรรมดาว่า สามเณรที่มีอยู่องค์เดียว ซึ่งแปลกหมู่ กลายเป็นจุดเด่น หรือเป็นจุดสนใจ ท่านก็ถามผู้เล่านี้ว่า คำว่า “กุศโลบาย” หมายความว่าอย่างไร ผู้เล่าก็กราบเรียนตอบไป คงจะพูดยืดยาว จบแล้ว ท่านบอกว่าไม่ควรพูดอะไรง่ายๆ...แต่ยังเป็นเณร ไม่เป็นไร เด็กๆ ยังไม่ค่อยคิดอะไร

จากนั้น ท่านสั่งว่าเลิกเรียนแล้วให้ไปหา ท่านพูดท่านถามอะไรบ้าง จำรายละเอียดไม่ได้ ลงท้ายว่า ให้รักษาตัวให้ดี อย่าให้เป็นอัตตกิลมถานุโยค และขาดเหลืออะไรให้บอก แล้วให้ไปค้นศัพท์ “กุศโลบาย” และเขียนมาถวายท่านในวันรุ่งขึ้น

นี่เล่าไว้ให้เห็นบรรยากาศ เป็นเมตตาคุณของท่านผู้ใหญ่ แต่ความใกล้ชิดและบรรยากาศนี้ ไม่อาจดำเนินไปได้ เพราะองค์สภานายกเองก็ประสบเหตุการณ์ร้าย อยู่ในข่ายของร่างแหที่ว่ามาแล้วนั้นด้วย และเรื่องราวข่าวร้ายก็กำลังกระชั้นเข้ามา ทำให้ท่านต้องใช้เวลากับเรื่องเหล่านั้น

ดังนั้น ต่อจากนี้ เท่าที่จำได้ ก็ไม่มีการพบปะอย่างนั้นอีก ได้แค่เห็นเวลาท่านมีกิจผ่านไปในบริเวณวัด แต่ก็เห็นได้ว่าท่านมีเมตตาแก่ผู้เล่าเรื่อยมา พบเห็นคราวใด แม้แต่ไกล ท่านก็กวักมือเรียก หรือยิ้มให้ จนในที่สุด ทุกอย่างก็จบสิ้นไปตามกาล

ปัญหาอันกระทบมหาจุฬาฯ ครั้งนี้ เป็นเรื่องยืดยาว ในสถานการณ์ช่วงนี้ งานอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ที่กำลังเริ่มเตรียมการกันอยู่ ก็พลอยถูกปัญหากลบทับหมดความสำคัญไป ดังที่เรื่องราวดำเนินต่อไปว่า ในวันที่ ๑๔ มิ.ย. ๒๕๐๓ (รักษาการ) อธิการบดี ได้มีคำสั่งให้งดการจัดงานอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ประจำปี ๒๕๐๓ โดยจะมีเพียงพิธีที่จัดเป็นการภายใน ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ

อย่างที่ว่าแล้ว เคราะห์ของชาวมหาจุฬาฯ ที่ถูกบังคับให้งดการจัดงานอนุสรณ์ฯ ปีนี้ กลายเป็นโชคดีของผู้เล่า ที่พ้นไปได้จากภาระของกิจกรรมออกงาน อันขัดต่ออัธยาศัย

ดังได้เล่าแล้วข้างต้น ในเดือนพฤศจิกายน ปี ๒๕๐๓ คือประมาณ ๕ เดือน หลังจากที่พบกับนิสิตปี ๓-๔ ดังเล่าข้างบนแล้ว อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นสภานายกมหาจุฬาฯ โดยตำแหน่ง ได้ถูกถอดสมณศักดิ์ ฐานขัดพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช พ้นจากตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ และจากความเป็นสภานายกมหาจุฬาฯ

พอถึง พ.ศ. ๒๕๐๕ ด้วยข้อกล่าวหาในคดีคอมมิวนิสต์ทำนองเดียวกับสั่งการเลขาธิการ (ข้อหาที่แจ้งคราวนี้ว่า “มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ และกระทำผิดต่อความมั่นคงของรัฐภายในราชอาณาจักร”) อดีตพระพิมลธรรมก็ถูกจับไปดำเนินการให้สละเพศและคุมขังไว้ที่สันติบาล

ต่อจากนี้ ขอเล่าอย่างย่นย่อรวบรัดว่า อดีตพระพิมลธรรมพำนักในที่คุมขังที่กองบังคับการตำรวจสันติบาล ๔ ปี จนกระทั่งเมื่อศาลทหารกรุงเทพ (ในสมัยปฏิวัติ) พิพากษายกฟ้อง ใน พ.ศ. ๒๕๐๙ จึงกลับสู่วัดมหาธาตุ และต่อมา ใน พ.ศ. ๒๕๑๘ หลังจากมหาเถรสมาคมมีคำสั่งให้ระงับอธิกรณ์ของท่านแล้ว ก็ได้มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง พระราชทานสมณศักดิ์กลับคืน

ครั้นแล้ว ในวันที่ ๔ มิถุนายน ๒๕๑๘ นายกรัฐมนตรี (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช) ได้มีบัญชาให้ ดร.นิพนธ์ ศศิธร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ อัญเชิญพัดประจำตำแหน่งไปถวายคืนแก่พระพิมลธรรม ที่ตำหนักสมเด็จ วัดมหาธาตุ

นับแต่เกิดคดีความใน พ.ศ. ๒๕๐๓ เมื่อพระพิมลธรรมพ้นจากตำแหน่งแล้ว พระธรรมรัตนากร (สวัสดิ์ กิตติสารเถระ) ได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ และเป็นสภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสืบมา โดยได้รับสถาปนาเป็นที่ พระธรรมปัญญาบดี ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ แล้วต่อมา ถึงมรณภาพ เมื่อมีอายุ ๙๒ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๒๓

เมื่อพระธรรมปัญญาบดีถึงมรณภาพ ใน พ.ศ. ๒๕๒๓ แล้ว พระพิมลธรรมก็คืนสู่ตำแหน่งอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ และเป็นสภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อีกวาระหนึ่ง รวมเวลาที่อยู่ปราศจากตำแหน่งทั้งสองนั้น ๒๐ ปี

ต่อมา ในปี ๒๕๒๘ พระพิมลธรรมได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ ที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ แล้วในที่สุด ถึงมรณภาพเมื่อมีอายุ ๘๖ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๓๒

พระไทยไปจีน ได้พบประธานเหมา
กลับเข้าเมืองไทย ได้ไปอยู่สันติบาล

ถึงแม้ผู้เล่าเองไม่ได้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ข้างต้นนั้นมากมาย และไม่ได้ใส่ใจนัก แต่คิดว่า เมื่อมีเรื่องเกี่ยวข้องแล้ว ก็ควรมีความรู้ไว้บ้างเพื่อประกอบความเข้าใจ พอให้มองเห็นเค้ารูปว่าเรื่องราวเป็นไปเป็นมาอย่างไร ท่านผู้ใดสนใจจริงจัง ก็หาความรู้ให้แจ้งจริงชัดเจน โดยไปสืบสอบให้ถึงแหล่ง ตั้งแต่ตัวท่านเจ้าของนาม ข้อเขียนคำเล่าของท่าน องค์กรพุทธในเมืองจีน มาจนถึงเอกสารที่กองบังคับการตำรวจสันติบาล

การที่พระมหามนัส จิตฺตทโม สั่งการเลขาธิการ และผู้กำกับแผนกบาลีอุดมศึกษา และพระมหานคร เขมปาลี ผู้กำกับแผนกบาลีมัธยมศึกษา มหาจุฬาฯ ถูกตำรวจสันติบาลในสมัยปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มานิมนต์ไปเข้ากระบวนการสอบสวนตามข้อหาว่ามีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ โดยคุมขังไว้ที่กองบังคับการตำรวจสันติบาลนั้น ก็มีเรื่องราวสืบเนื่องเชื่อมโยงกับการเดินทางไปประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน หรือมีความสัมพันธ์ในทางที่ดีกับประเทศนั้น ทำนองเดียวกับอาจารย์กรุณา กุศลาศัย ตลอดไปถึงนายสังข์ พัธโนทัย ผู้เป็นที่ปรึกษาของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

เรื่องมีว่า เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้มีพระภิกษุจากประเทศไทย ๔ รูป ไปศึกษาที่สถาบันบาลีนวนาลันทามหาวิหาร มหาวิทยาลัยพิหาร รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย ในจำนวนนั้น สองรูป คือ พระมหามนัส จิตฺตทโม และพระมหานคร เขมปาลี ไปจากวัดมหาธาตุ โดยโยงกับมหาจุฬาฯ อีกสองรูป คือ พระมหาสังเวียร และพระมหาโอภาส ไปโดยทุนของสภาพระธรรมกถึก วัดพระเชตุพน

ต่อมา ถึง พ.ศ. ๒๔๙๙ ของไทย ประเทศศรีลังกา และพม่า นับเป็น พ.ศ. ๒๕๐๐ ประเทศอินเดียก็ถือตามนั้น ดังที่รัฐบาลของนายกรัฐมนตรีเนห์รู ได้ให้มีการจัดงานฉลองเรียกว่าพุทธชยันตี โดยมีการจัดเตรียมการต่างๆ เป็นอันมาก รวมทั้งการให้โอกาสแก่ประเทศพุทธศาสนา ที่จะสร้างวัดของตนๆ ขึ้นที่พุทธคยา ถิ่นที่ตั้งพุทธสังเวชนียสถานแห่งการตรัสรู้ ดังที่รัฐบาลไทยก็ได้สร้างวัดไทยพุทธคยาขึ้นมาในโอกาสนั้น

ในโอกาสแห่งพุทธชยันตี ในปีที่ไทยนับว่า พ.ศ. ๒๔๙๙ นั้นเอง ทางเมืองจีน ซึ่งเป็นคอมมิวนิสต์ จะโดยนโยบาย หรือกุศโลบาย เกี่ยวโยงกับประเทศอินเดีย เกี่ยวกับประเทศไทย หรืออย่างไรก็ตาม คณะสงฆ์ของจีน หรือพุทธสมาคมจีน หรือองค์กรจีนในนามชาวพุทธอันหนึ่ง ก็ได้นิมนต์พระไทย ๔ รูปนั้น ให้เดินทางไปร่วมพุทธชยันตี ที่เมืองจีน

พระภิกษุไทยทั้ง ๔ ท่าน ซึ่งได้เรียนกันสูงแล้ว ย่อมทราบว่า ประเทศไทยมีนโยบายป้องกันคอมมิวนิสต์ตลอดมานานแล้ว ดังที่รัฐบาลจอมพล ป. ถึงกับได้ออก พ.ร.บ. ป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. ๒๔๙๕ แต่กระนั้นก็ตาม เมื่อกาลผ่านมา รัฐบาลจอมพล ป. ได้มีท่าทีจะเปลี่ยนนโยบาย กลายเป็นว่าต้องการจะเปิดความสัมพันธ์กับจีนแดง ซึ่งก็พอดีใกล้ พ.ศ. ๒๕๐๐ นอกจากนั้น การที่ท่านจะเดินทางนั้น ไม่ใช่ไปจากเมืองไทย แต่ไปจากอินเดีย ซึ่งเวลานั้นมีสัมพันธไมตรีอันดีกับเมืองจีน

คณะพระไทย ๔ ท่านนั้น คงพิจารณากันมาก จึงมีเรื่องบอกว่า ท่านมีหนังสือมาคงทำนองอาปุจฉาอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ คือพระพิมลธรรม แล้วพระพิมลธรรมก็นำเรื่องปรึกษากับรัฐบาลจอมพล ป. เมื่อทางเปิดหรือคิดว่าโปร่งโล่งแล้ว คณะพระไทย ๔ ท่าน ก็ได้เดินทางไปเมืองจีน ในแง่หนึ่งก็เหมือนว่าไปตามนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั่นเอง

พระไทย ๔ ท่านนั้น อยู่ในเมืองจีนแผ่นดินใหญ่ ๒ เดือน ได้มีโอกาสเข้าพบกับเหมา เจ๋อตง และโจว เอินไหล ตลอดจนผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์จีนอีกหลายคน และได้รับการสัมภาษณ์ออกกระจายเสียงวิทยุปักกิ่งภาคภาษาไทยกันทุกท่าน

เมื่อกลับจากเมืองจีนแล้ว พระไทยทั้ง ๔ ก็เรียนที่มหาวิทยาลัยนาลันทาต่อมาจนสำเร็จปริญญา พระมหานครสำเร็จปริญญาโท ของสถาบันบาลีนวนาลันทามหาวิหาร ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ พระมหามนัสก็ได้ปริญญาโทเช่นเดียวกัน หลังจากนั้น ทั้งสองท่านก็เดินทางกลับเมืองไทย ได้เข้าสอน และเป็นผู้บริหารที่มหาจุฬาฯ บรรจบกับเรื่องที่กล่าวมา

พอถึงปี ๒๕๐๓ เข้าสู่สมัยปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นโยบายปราบคอมมิวนิสต์กลับฟื้นขึ้นมา และมีการกวาดล้างใหญ่ พระมหามนัส และพระมหานคร ก็ต้องคำกล่าวหา ทำนองเดียวกับบรรดาญาติโยมที่ได้ไปหรือได้สัมพันธ์กับเมืองจีนคอมมิวนิสต์ในตอนท้ายของยุคจอมพล ป. และในที่สุด หลังจากสู้คดีนานหลายปี ท่านทั้งหลายที่ได้ออกชื่อมา ก็พ้นคดีทั่วกัน โดยได้รับการถอนฟ้อง หรือศาลสั่งยกฟ้อง จบเรื่องไป กลายเป็นว่า ตามที่ศาลพิพากษา ไม่มีใครเป็นคอมมิวนิสต์สักคน

ส่วนกรณีขององค์สภานายก คือพระพิมลธรรม อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ เป็นเรื่องใหญ่ มีความซับซ้อนคงไม่น้อย ผู้เล่านี้ไม่ได้รู้รายละเอียดอะไรมาก

ในกรณีของพระมหามนัส และพระมหานคร ที่เล่าแล้วข้างบนนี้ ก็มีเรื่องเกี่ยวข้องกับพระพิมลธรรม อาจจะมองเป็นแนวทางของการสังเกต ก็คงได้ และเห็นง่ายด้วย

ตามที่ว่านั้น พระมหามนัส และพระมหานคร ไปจากวัดมหาธาตุ เมื่อจะไปจีนแดง ก็ได้ส่งจดหมายมาอย่างที่ว่า คงทำนองอาปุจฉาหรือปรึกษา และตามเรื่องก็ว่า พระพิมลธรรมได้ปรึกษาจอมพล ป. แล้วพระมหามนัส และพระมหานคร จึงเดินทางไปสาธารณรัฐประชาชนจีน อันนี้ก็อาจถูกถือเอาได้ว่า พระพิมลธรรมได้ส่งเสริม อย่างน้อยยอมรับการไปจีนแดงของสองท่านนั้น โดยจอมพล ป. ได้เห็นชอบด้วย

นอกจากนี้ ก็มีเรื่องที่ว่าพระพิมลธรรมเองก็ได้เดินทางไปต่างประเทศ เช่นว่าได้ร่วมขบวนการ MRA (Moral Re-Armament) และมีการโยงเรื่องไปเป็นคอมมิวนิสต์ แต่ที่จริง MRA นี้ โดยพื้นฐาน หรือพื้นเดิม เป็นขบวนการทางศาสนาคริสต์ และต่อต้านคอมมิวนิสต์ นอกจากนี้ เรื่องอื่นๆ ยังมีอีกเยอะ ผู้เล่าไม่ได้ติดตามเรื่องราว ไม่ได้สืบค้นข้อมูลอะไรมาก แค่ได้ฟังผ่านมาผ่านไป ท่านผู้ใดสนใจจริงจัง ก็พึงไปค้นเอา ผู้เล่าว่าไปแค่ตามที่พอจะได้ความรู้มาบ้าง ไม่ถึงขั้นที่จะมีความคิดเห็น ได้แค่บางที่ก็ตั้งข้อสังเกตไว้

ถ้าจะไม่ต้องยุ่งกับเรื่องราวที่สับสนซับซ้อน ก็ดูที่คำพิพากษาของศาลทหาร ดังได้เล่าแล้วว่า ศาลทหารกรุงเทพได้พิพากษายกฟ้องคดีพระพิมลธรรม ใน พ.ศ. ๒๕๐๙

เรื่องอย่างนี้ จะวิเคราะห์วิจัยก็ว่ากันไป มองว่าหาความรู้กันไว้ แต่ถ้าจะเอาเป็นเอาตายให้ได้ตัวการ บางทีก็มีจุดนิดเดียวที่นโยบายการเมือง ที่เป็นตัวพลิกผันบันดาล ดังที่ว่าการเมืองพาสภาพบ้านเมืองให้เป็นไป

แล้วอะไรบันดาลนโยบายการเมือง เป็นธรรมดาว่า การเมืองและบ้านเมืองอยู่ในกระแสสังคม และกว้างออกไปก็อยู่ในกระแสโลก อันนี้เป็นปัจจัยที่มีกำลังมากจากภายนอก นอกจากต้องรู้เท่าทันกระแสเหล่านี้แล้ว ข้อสำคัญก็อยู่ที่คนนี่แหละว่าจะให้ตัณหาหรือปัญญามาเป็นตัวนำใจ ดูไปๆ ให้เห็นโลก เข้าใจมนุษย์แล้ว จะปฏิบัติด้วยสติปัญญาได้ดียิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม ถ้าไม่ได้สนใจอะไรนักหนา อ่านเอาความรู้หรือแม้แต่รายละเอียดจากคำพิพากษาของศาลทหาร ที่ว่าเมื่อกี้ ก็คงจะพอ

เล่าแถมไว้

ก่อนจะผ่านตอนนี้ไป มีเรื่องเล่าแถมนิดหน่อยว่า การปราบคอมมิวนิสต์ของรัฐบาล ที่พะพานผ่านมหาจุฬาฯ ไปในครั้งนั้น นอกจากทำให้สูญเสียความราบรื่นมั่นคงของกิจการในระดับสูง และก่อความเสียหายต่อเกียรติคุณในเชิงความเข้าใจผิดแล้ว ยังทิ้งความยุ่งเหยิงปลีกย่อยไว้ข้างหลัง อย่างน้อยที่ควรเล่าไว้ คือเรื่องเอกสาร ซึ่งโยงไปถึงประวัติของมหาจุฬาฯ ด้วย

ดังได้เล่าแต่แรกว่า ตั้งแต่ราววันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๐๓ ตำรวจสันติบาลได้มาป้วนเปี้ยนที่มหาจุฬาฯ สังเกตการณ์ ตรวจเครื่องพิมพ์ดีด ดูโน่นดูนี่ แล้วต่อมาก็ค้นหาหลักฐาน จนในที่สุดก็บอกว่าพบเอกสารคอมมิวนิสต์มากมาย ก่อนที่จะนิมนต์สั่งการเลขาธิการ และ ผกก.บาลีมัธยมศึกษา ไปคุมไว้ที่สันติบาล

ได้บอกด้วยแล้วว่า เวลานั้น พระนิสิตนักเรียนยังอยู่ที่ตึกเรียนเก่าขนาดย่อม ๒ ชั้น แถบเหนือลานอโศก ต่อมาหลังจากนั้นไม่นาน ก็ย้ายขึ้นไปเรียนบนตึกมหาจุฬาฯ หลังใหญ่ที่เสร็จใหม่ ๓ ชั้น

เวลาผ่านไปถึงปี ๒๕๐๗ เมื่อผู้เล่าเข้าทำงานแล้ว วันหนึ่ง ในสำนักงานเลขาธิการได้เปิดดูตู้เหล็กใส่เอกสาร ซึ่งเป็นแบบลิ้นชักขนาดใหญ่ใส่แฟ้มเรียงกันได้ชั้นละมากหลายแฟ้ม ก็ได้เห็นเอกสารมากมาย มิได้อยู่ในแฟ้ม (ดูเหมือนว่าแฟ้มก็ไม่มี) แต่แยกเป็นแผ่นๆ ทั้งมิได้ซ้อนกันอยู่เป็นปึกเป็นกอง แต่กระจัดกระจาย ไม่เป็นระเบียบ ยุ่ง ยับ สับหัวสับหาง เกยขึ้นเกยลง ไม่อยู่ในสภาพที่จะใช้ทำงานทำการ

เบื้องแรก นึกตำหนิว่า ทำไมจึงปล่อยปละละเลยในเรื่องเอกสารกันอย่างนี้ แต่แล้ว หยิบเอกสารแผ่นนั้นแผ่นนี้ขึ้นมาดู ปรากฏว่าเป็นประกาศ เป็นคำสั่ง และหนังสือเข้า-ออกของมหาจุฬาฯ ในระยะ พ.ศ. ๒๕๐๓ และใกล้เคียง

นึกขึ้นได้ถึงเหตุการณ์ข้างต้นนั้น ตู้เอกสารนี้คงจะถูกขนย้ายจากอาคารเก่ามาและยังไม่ได้จัดการอะไรต่อ

นี่คงเป็นสภาพของเอกสารที่ถูกตำรวจสันติบาลมารื้อค้น แล้วก็ปล่อยเลยตามเลย ไม่เก็บให้เรียบร้อย เลยทำให้คิดต่อไปอีกว่า เป็นไปได้ไหม เอกสารบางส่วนอาจถูกยกขนไปค้นที่กองบังคับการของตำรวจสันติบาลนั้น แล้วบางทีก็อาจจะไม่ได้นำกลับมา ถ้าเป็นอย่างนั้น เรื่องราวที่เป็นหลักฐานเชิงประวัติของมหาจุฬาฯ ก็อาจจะขาดหายไป นี่ก็เป็นปมที่ทิ้งค้างไว้กับความไม่อาจจะรู้

ตอนนั้น สิ่งที่ทำได้ ก็คือ เอาเอกสารที่กระจุยกระจายเหล่านั้นมาจัดเรียงลำดับเข้าพวกเข้าหมู่ และเข้าแฟ้มไว้เท่าที่ได้เท่าที่มี เป็นอันตัดตอนไปทีหนึ่งก่อน

หาคอมมิวนิสต์ เห็นโรงละครโลก

เจอสงครามร้อน ๗ ปี เพิ่งจบ พบสงครามเย็นอีก ๔๗ ปี

คำว่า “คอมมิวนิสต์” นี้มีเรื่องราวใหญ่โต ทำให้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงมากมายหลายยุคหลายคราว ได้ยินได้ฟังกันบ่อยมาก แต่ก็ยากจะหาคนที่บอกได้ว่ารู้จักคอมมิวนิสต์ดี มีแต่พูดกันไปในความมืดมัวสลัวคลุมเครือ

ในที่นี้ ก็มิใช่จะบอกความหมายให้เข้าใจรู้จักตัวคอมมิวนิสต์ แต่ไหนๆ มีเรื่องมาใกล้ตัวแล้ว ก็จะเล่าเหตุการณ์ใหญ่ๆ ขยายเขตออกไป ให้เห็นเรื่องนี้กว้างมากขึ้น เป็นการเสริมความรู้เข้าใจด้านสถานการณ์ ซึ่งจะช่วยให้มองอะไรๆ ออกหรือชัดมากขึ้น

ที่เล่าเรื่องมาข้างต้นนั้น บอกแล้วว่าเป็นเรื่องน่าแปลกที่รัฐบาล จอมพล ป. ซึ่งเอาจริงเอาจังที่จะปราบคอมมิวนิสต์ ถึงกับออก พ.ร.บ. ป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. ๒๔๙๕ แต่แล้วต่อมาไม่กี่ปี จอมพล ป. ก็เตรียมจะผูกไมตรีกับจีนแดง

พ.ร.บ. พ.ศ. ๒๔๙๕ ฉบับนี้ ผู้เล่าเองก็จำไม่ได้ แต่เมื่อพูดถึง ก็ทำให้นึกขึ้นมาถึงเรื่องคอมมิวนิสต์ ที่เป็นบรรยากาศแวดล้อมในชีวิตของผู้เล่าเองในปีนั้น คือ พ.ศ. ๒๔๙๕

ในปี ๒๔๙๕ ผู้เล่ายังเป็นสามเณร อายุเต็ม ๑๓ ย่าง ๑๔ อยู่ที่วัดปราสาททอง ในเมืองสุพรรณบุรี เวลานั้น ข่าวสารแทบจะว่ามีแหล่งเดียว คือ วิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ส่งเสียงจากกุฏิหลวงพ่อเจ้าอาวาส ออกข่าวเช้า-ค่ำ และมีรายการอื่นๆ ในเวลานอกจากนั้น เราได้ยินคำบอกเล่าและโฆษณาของรัฐบาล ให้รู้เข้าใจความเลวร้ายมากมายร้ายแรงของคอมมิวนิสต์ ซึ่งเรามักจำกันว่า “คอมมูนิสต์” ฟังคำที่วิทยุว่า ก็วาดภาพคอมมูนิสต์นั้น เหมือนเป็นผี เป็นปีศาจแสนร้ายกาจ เป็นยักษ์ เป็นมารที่น่ากลัว

เหตุการณ์ความเป็นไปในประเทศไทยอันนี้ ก็คือเป็นไปตามนโยบายทางการเมืองของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในเวลานั้น ดังได้กล่าวแล้ว

อย่างไรก็ดี การเมืองไทยที่เป็นอย่างนั้น มิใช่เป็นไปเองโดยลำพัง แต่อยู่ในกระแสการเมืองโลก หรือการเมืองระหว่างประเทศในวงกว้าง ที่เป็นไปอยู่ในเวลานั้น อันเริ่มต้นมาตั้งแต่สิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่ทำให้โลกแบ่งแยกเป็น ๒ ค่าย คือ โลกเสรี (free world) มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ กับค่ายคอมมิวนิสต์ (communist bloc) มีสหภาพโซเวียต (ปัจจุบันเหลือเป็นรัสเซีย) เป็นหัวหน้า

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ ยุติลงในปี 1945 (พ.ศ. ๒๔๘๘) ประเทศในยุโรป แม้แต่ที่เป็นฝ่ายชนะสงคราม อย่างอังกฤษ และฝรั่งเศส ก็อยู่ในสภาพที่ย่อยยับแหลกลาญ

แต่สหภาพโซเวียต (Soviet Union, เรียกเต็มว่า Union of Soviet Socialist Republics, เรียกย่อว่า U.S.S.R.) แม้จะเต็มไปด้วยความพินาศพังทลาย แต่เพราะเป็นประเทศที่มีดินแดนแสนจะกว้างใหญ่ไพศาล (ก่อนแตกสลายในปี 1991/๒๕๓๔ มีเนื้อที่ ๒๒.๔ ล้าน ตร.กม. คือใหญ่ ๗ เท่าของอินเดีย) ถึงจะสูญเสียมากมาย ก็ยังเหลือมหาศาล

ในสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้น โซเวียตมีกองทัพใหญ่ที่สุดในโลก มีรถถังและเครื่องบินมากกว่าเยอรมัน ๒-๓ เท่า เมื่อเยอรมันบุกเมืองหลวง คือ มอสโก/Moscow แม้ทัพเยอรมันจะเข้ามาถึงชานเมือง แต่ฤดูหนาวที่โหดร้ายยิ่งนักของรัสเซียก็ช่วยไว้ ทำให้เยอรมันซูบโซแสนโทรมกลายเป็นฝ่ายตั้งรับ ถึงแม้เมืองใหญ่ๆ จะพินาศ เช่น เลนินกราด/Leningrad ทางตะวันตกเฉียงเหนือ ถูกล้อมสู้กัน ๙๐๐ วัน คือเกือบ ๒ ปีครึ่ง รอด แต่คนในเมืองตายไปเกือบล้านคน อีกด้านหนึ่ง ทางตะวันออกเฉียงใต้ การรบที่สตาลินกราด/Stalingrad ท่ามกลางฤดูหนาวที่แสนโหดของรัสเซีย อุณหภูมิลดถึง -30° (ใต้ศูนย์) รบกันจนวอดวายหมดทั้งเมือง ได้ชื่อว่าเป็นการรบเลวร้ายที่สุดในสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทหาร ๒ ฝ่ายตายรวมกันได้ล้านคน แล้วโซเวียตกลับเป็นต่อ ในที่สุด สหภาพโซเวียตก็เป็นฝ่ายชนะ

ย้อนหลังไป เมื่อใกล้จะสิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๑ ได้มีการปฏิวัติรัสเซียในปี 1917/๒๔๖๐ (ประกอบด้วยการปฏิวัติ ๒ ครั้ง ในเดือนกุมภาพันธ์ และตุลาคม) ทำให้พวกพรรคบอลเชวิกส์/Bolsheviks ขึ้นครองอำนาจ และรัสเซียกลายเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ แล้วจากนั้นอีก ๕ ปี โดยมียูเครน/Ukraine เป็นต้น เข้ารวมด้วย ได้ตั้งเป็นสหภาพโซเวียตในปี 1922/๒๔๖๕

พอสิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ ขณะที่อังกฤษ และฝรั่งเศส ป้อแป้ทั้งภายใน พร้อมทั้งนอกออกไป บรรดาอาณานิคมก็พากันเรียกร้องจะเป็นเอกราช สหภาพโซเวียต ซึ่งยังมีกำลังดีอยู่ ก็แผ่ขยายอิทธิพลพร้อมทั้งอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ออกไป เอาประเทศทั้งหลายในยุโรปตะวันออกเข้ามาอยู่ใต้ความครอบงำ กลายเป็นมหาอำนาจใหม่

อีกด้านหนึ่ง สหรัฐอเมริกาซึ่งมีดินแดนอยู่ต่างทวีปห่างไกล ได้ส่งทหารมาร่วมรบและเป็นผู้ชนะสำคัญ โดยแรงกระทบจากสงครามไปไม่ถึงตัว แถมยิ่งมีกำลังเพิ่มพูนขึ้นทั้งทรัพย์และอำนาจ เป็นมหาอำนาจขึ้นมาอย่างโดดเด่น แต่เป็นประเทศประชาธิปไตยใช้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม มีอุดมการณ์ตรงข้ามกับสหภาพโซเวียต

สหรัฐอเมริกาเข้ามาโอบอุ้มจุนเจือเหล่าประเทศในยุโรป และในทวีปอื่น พร้อมกับพยายามป้องกัน ปิดกั้น โอบล้อมสหภาพโซเวียต ที่ขยายอำนาจและแผ่ลัทธิคอมมิวนิสต์ กลายเป็นว่า หลังจบสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้เกิดมีความขัดแย้งระหว่าง ๒ มหาอำนาจใหม่ ที่ทวีขึ้นๆ กลายเป็นสงครามอย่างใหม่ ที่เรียกว่า “สงครามเย็น/cold war”

ประมาณครึ่งปีหลังสิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ เซอร์ วินสตัน เชอร์ชิลล์/Sir Winston Churchill นายกรัฐมนตรีอังกฤษ ไปเยือนสหรัฐอเมริกา ได้ไปเยี่ยมรัฐบ้านเกิดของประธานาธิบดีทรูแมน/Truman คือ มิสซูรี/Missouri

เชอร์ชิลล์กล่าวในคำปราศรัยที่ Westminster College เมือง Fulton เมื่อวันที่ ๕ มีนาคม ๒๔๘๙/1946 ว่า “**ม่านเหล็ก**/iron curtain ได้ลงมาปิดขวางกั้นทวีป (ยุโรป) ทอดตั้งแต่เมืองสเตตติน (ในโปแลนด์) แถบทะเลบอลติก มาถึงเมืองทรีเอสเต (ในอิตาลี) แถบทะเลเอดรีแอติก” (“From Stettin in the Baltic to Trieste in the Adriatic, an iron curtain has descended across the Continent,...”)

แล้วคำว่า “ม่านเหล็ก” ก็ได้ถือกำเนิดขึ้น

นายกรัฐมนตรีเชอร์ชิลล์บอกว่า ยังมีทรราชเหลืออยู่อีกคนหนึ่งในยุโรป คือ จอมเผด็จการโซเวียต โจเซฟ สตาลิน/Joseph Stalin เมื่อสตาลินได้ยินข่าวเรื่องนี้ เขาบอกว่านี่เป็นปฏิบัติการสงคราม (an act of war) หรือการทำสงคราม

ความขัดแย้งและตึงเครียดเพิ่มทวี ครั้นถึงปี 1948/๒๔๙๑ นายเบอร์นาร์ด บารุค/Bernard Baruch ที่ปรึกษาของประธานาธิบดีทรูแมน ได้ริเริ่มใช้คำว่า “**สงครามเย็น**/cold war” ซึ่งได้รับความนิยมใช้กันเรื่อยมา สื่อความหมายว่าเป็นระยะเวลาที่สองค่ายอุดมการณ์แข่งกันสะสมกำลังทหาร รวมทั้งอาวุธนิวเคลียร์ ชิงอำนาจทางเศรษฐกิจ และมีความสัมพันธ์ทางการทูตที่เป็นปฏิปักษ์กันอย่างตึงเครียด

อเมริกาพอจะสำราญเต็มที่ ก็ถูกผีร้ายคอมมิวนิสต์หลอกหลอน

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ จบลงโดยฝ่ายสัมพันธมิตร (Allies) มีชัยนั้น ในฝ่ายอักษะ (Axis) อิตาลี (Italy) ยอมแพ้ก่อนตั้งแต่ปี 1943/๒๔๘๖ แล้วต่อมาอีก ๓ ปี ได้กลายเป็นสาธารณรัฐ ญี่ปุ่นยอมแพ้หลังสุด ในเดือนสิงหาคม 1945/๒๔๘๘ โดยสหรัฐอเมริกาผู้เดียวเข้ายึดครอง

ส่วนเยอรมนี ซึ่งยอมแพ้ในเดือนพฤษภาคม 1945/๒๔๘๘ ถูกแบ่งเป็นเขตพันธมิตรยึดครอง ๔ ส่วน (four Allied occupation zones) โดยเขตยึดครองของอังกฤษ อเมริกา และฝรั่งเศส เรียกรวมกันว่าเยอรมนีตะวันตก (West Germany) จัดตั้งเป็นสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี/Federal Republic of Germany ในปี 1949/๒๔๙๒ ส่วนเขตยึดครองของโซเวียต เรียกว่า เยอรมนีตะวันออก (East Germany) ตั้งเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยเยอรมัน/German Democratic Republic

แต่ที่สำคัญ คือ เบอร์ลิน (Berlin) ซึ่งเป็นเมืองหลวง ถูกแบ่งเป็นเขตยึดครอง ๔ ส่วน ตั้งแต่ปี 1945/๒๔๘๘ และก็แยกเป็นเขตของ ๒ ค่าย โดยเขตยึดครองของอังกฤษ อเมริกา และฝรั่งเศส เรียกว่าเบอร์ลินตะวันตก (West Berlin) และเขตยึดครองของโซเวียต เรียกว่า เบอร์ลินตะวันออก (East Berlin)

ทีนี้ ที่จะเป็นเรื่องใหญ่ก็คือ เบอร์ลินทั้งเมือง อันได้แก่ทั้ง ๔ เขตยึดครองของ ๔ ชาตินั้น อยู่ในเยอรมนีตะวันออกของโซเวียตทั้งหมด

ดังได้กล่าวแล้วว่า แทบจะทันทีที่โลกผ่านพ้นสงครามลุถึงสันติภาพ โลกก็แตกแยกเป็น ๒ ค่ายอุดมการณ์ แล้วก็มีสงครามเย็นตามมา ไม่มีสันติภาพที่แท้จริง มีแต่ความตึงเครียดและความขัดแย้งชิงดีชิงเด่นกันเรื่อยมา

เมืองเบอร์ลินที่แบ่งเป็น ๒ ซีกนี้ ได้กลายเป็นจุดขัดแย้งแข่งพลังอย่างสำคัญของสงครามเย็น เริ่มด้วยหลังจากจบสงครามและเบอร์ลินถูกแบ่งเป็น ๒ ซีกเพียง ๓ ปี คือถึงปี 1948/๒๔๙๑ สหภาพโซเวียตก็ปิดล้อมเบอร์ลินตะวันตกทั้งทางบกและทางน้ำ ไม่ให้สามมหาอำนาจตะวันตกส่งกำลังบำรุงเข้าไปได้

สามชาติตะวันตกอยู่ในฐานะลำบาก แต่แล้ว อเมริกาก็เป็นผู้นำในการแก้ปัญหาโดยลงทุนใช้เครื่องบินขนส่งเป็นการใหญ่ เลี้ยงเบอร์ลินตะวันตกไว้ จนในที่สุด โซเวียตก็ยอมเปิดทางให้เข้าออกได้ตามปกติ

ปัญหาเรื่องเมืองเบอร์ลินมีมาเรื่อย จนกระทั่งปี 1961/๒๕๐๔ ฝ่ายโซเวียตก็ได้สร้างกำแพงเบอร์ลิน/Berlin Wall ที่มีไฟดูด ขึ้นกั้นระหว่าง ๒ เบอร์ลิน ยาว ๔๗ กม. และอีก ๑๒๐ กม.ล้อมเบอร์ลินตะวันตก เพื่อกันคนหนีลี้ภัยออกจากเบอร์ลินตะวันออก เข้าไปในเบอร์ลินตะวันตก*

สหรัฐอเมริกานั้นมีความภูมิใจและก็อุ่นใจว่า ตนผู้เดียวมีอาวุธที่ร้ายแรงที่สุด คือ ระเบิดปรมาณู (atomic bomb) ซึ่งได้ทำได้สำเร็จในปี 1945/๒๔๘๘ และใช้ยุติสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในปีนั้น โดยทิ้งลงที่เมืองฮิโรชิมา/Hiroshima และเมืองนาคาซากิ/ในวันที่ ๖ และวันที่ ๙ สิงหาคม ตามลำดับ แต่แล้ว ในช่วงเวลาแห่งการแข่งขันอย่างเครียดเข้มนั้น พอถึงปี 1949/๒๔๙๒ สหภาพโซเวียตก็ทำระเบิดปรมาณูได้สำเร็จ ก่อความหวั่นหวาดให้แก่ชาวอเมริกันอย่างมาก

แล้วต่อมา พออเมริกาทำระเบิดไฮโดรเจน (hydrogen bomb หรือ thermonuclear bomb, เรียกสั้นๆ ว่า H-bomb) ได้สำเร็จในปี 1952/๒๔๙๕ ซึ่งแรง ๕๐๐ เท่าของระเบิดปรมาณูลูกที่ทิ้งที่ฮิโรชิมา เวลาผ่านไปปีเดียว โซเวียตก็เริ่มทำได้บ้างในปี 1953/๒๔๙๖

เหตุการณ์ที่ทำให้อเมริกาตื่นตระหนกได้ตามมาติดๆ กันอย่างนี้ และที่ตกใจอย่างมากก็คือข่าวที่ เหมา เจ๋อตง/Mao Zedong (คนไทยเวลานั้น เรียกแบบเก่าว่า เมาเซตุง/Mao Tse-tung) รบชนะในเมืองจีน ทำให้เจียง ไคเชค/Chiang Kai-shek ต้องพาพวกจีนคณะชาติหนีจากแผ่นดินใหญ่ไปตั้งประเทศจีนคณะชาติ/Nationalist China ที่เกาะไต้หวัน/Taiwan) แล้ว เหมา เจ๋อตง ก็เปลี่ยนจีนเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ เรียกว่า สาธารณรัฐประชาชนจีน/People's Republic of China ในปี 1949/๒๔๙๒

นี่เป็นก้าวใหญ่ที่แสดงให้เห็นว่า คอมมิวนิสต์ได้ขยายตัวไปมากแล้ว

---

* กำแพงเบอร์ลินเปิดในวันที่ ๙ พ.ย. 1989/๒๕๓๒ แล้วหลังจากนั้น ๑๐ วันก็มีประกาศยุติสงครามเย็น ต่อมาถึงวันที่ ๑ ต.ค. 1990/๒๕๓๓ มหาอำนาจทั้งสี่ได้สละสิทธิ์ของตนในเยอรมนี แล้วจากนั้นอีก ๒ วัน เยอรมนีตะวันตก และเยอรมนีตะวันออก ก็ได้รวมกลับเป็นประเทศเดียวกัน ครั้นถึงปลายปี 1991/๒๕๓๔ สหภาพโซเวียตก็แตกสลาย เป็นอันสิ้นสุดการปกครองของคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออก และสหรัฐอเมริกากลายเป็นเอกอภิมหาอำนาจผู้เดียว อย่างน้อยตลอดช่วงเวลาระยะหนึ่ง ก่อนจะมีคู่แข่งใหม่

โฉมหน้าอเมริกา ที่ปรารถนากันนักอยากจะตาม

สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศที่ถือลัทธิแยกตัวโดดเดี่ยว (isolationism) ตั้งตัวเป็นเอกเทศ ไม่ยุ่งเกี่ยวกับประเทศอื่นๆ หรือโลกภายนอกมานาน แม้แต่ในสงครามโลกครั้งที่ ๑/World War I (1914-1918/๒๔๕๗-๒๔๖๑) ตอนแรกอเมริกาก็ตั้งตัวเป็นกลาง จนกระทั่งมีเหตุกระทบตัวอย่างแรง เช่น เรือลูซิทาเนีย (Lusitania) ของอังกฤษ จมลง เพราะถูกตอร์ปิโดของเรือดำน้ำเยอรมัน มีคนโดยสารชาวอเมริกันตายไป ๑๒๘ คน ต่อมาเรือดำน้ำเยอรมันอาละวาดไม่เลือก จนกระทั่งเมื่อความสัมพันธ์กับเยอรมนีเสื่อมลงเรื่อยๆ ในที่สุด อเมริกาจึงเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามนั้น

หลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ อเมริกายิ่งแยกตัวโดดเดี่ยวมากขึ้น พอจบสงครามวุฒิสภาอเมริกันไม่ยอมให้สัตยาบันสนธิสัญญาแวร์ไซลส์ ปี ๒๔๖๒ (Versailles Treaty of 1919) ที่ว่าด้วยการยุติสงครามนั้น และอเมริกาก็ไม่ได้เป็นสมาชิกสันนิบาตชาติ/League of Nations ที่ประธานาธิบดีวิลสัน (Woodrow Wilson) อุตส่าห์ไปริเริ่ม คนอเมริกันส่วนมากเห็นว่าการที่อเมริกาเข้าร่วมสงครามนั้นเป็นความผิดพลาด

ยิ่งใกล้สงครามโลกครั้งที่ ๒ คนอเมริกันยิ่งคิดแยกตัวหนักขึ้น จนถึงขั้นเป็นการถือแยกตัวโดดเดี่ยวสุดโต่ง (extreme isolationism) มีการออกกฎหมายวางตัวเป็นกลาง (neutrality laws) ออกมาเป็นชุด จนกระทั่งญี่ปุ่นบุกจีนในปี 1937/๒๔๘๐ มีการฆ่าฟันทำลายล้างอย่างโหดร้ายทารุณ เรือปืนอเมริกันถูกเครื่องบินญี่ปุ่นโจมตี จมลงในแม่น้ำแยงซี/Yangtze River รัฐบาลอเมริกันจะเอาเรื่อง แต่ชาวอเมริกันก็ยังไม่ค่อยถือสา

จนเยอรมนีบุกโปแลนด์ เปิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในปี 1939 กระทั่งฝรั่งเศสถูกยึดครองในปี 1940 อเมริกาตกลงหนุนฝ่ายสัมพันธมิตร ด้วยการเงินและยุทโธปกรณ์ เน้นการให้กู้ให้ยืม แม้ว่าในปี 1941 รัฐบาลส่งเรือส่งทหารไปช่วยรบบ้าง ประชาชนก็ยังไม่ให้เข้าร่วมสงคราม

แต่ทางด้านแปซิฟิก/Pacific เมื่อญี่ปุ่นขยายสงครามในจีน บุกมาถึงอินโดจีน ไปยังหมู่เกาะอินเดียตะวันออก/East Indies ก็เกิดความขัดแย้งและตึงเครียดมากขึ้นๆ

ในที่สุด ณ วันที่ ๗ ธันวาคม ๒๔๘๔/1941 กองบินญี่ปุ่น ๓๖๐ ลำ ได้เข้าโจมตีแบบฉับพลันไม่ให้ทันรู้ตัวที่ฐานทัพเรืออเมริกันในอ่าวเพิร์ล/Pearl Harbor ทำลายกำลังยุทธการทางนาวีของอเมริกาที่นั่น ทำให้เรือ ๑๘ ลำ จมลงหรือไม่ก็เสียหายร้ายแรง พร้อมทั้งเครื่องบินพินาศ ๓๔๗ ลำ และทหารตาย ๒,๔๐๓ คน บาดเจ็บ ๑,๑๗๘ คน

ณ บัดนั้น ชาวอเมริกันตื่นตระหนกและโกรธแค้นมาก รวมใจเป็นหนึ่งเดียวกันได้แล้ววันรุ่งขึ้น รัฐสภาอเมริกันก็มีมติให้ประกาศสงครามกับญี่ปุ่น

จากนั้น ๓ วัน เยอรมนีและอิตาลีก็ประกาศสงครามกับอเมริกา แล้วสงครามก็ดำเนินไปจนจบสงครามโลกครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๘๘ ดังกล่าวข้างต้น

นับแต่นั้น อเมริกาก็สลัดตัวออกจากลัทธิแยกตัวโดดเดี่ยว (isolationism) สืบมา

อย่างไรก็ดี สงครามใหญ่นี้มิได้ทำให้อเมริกาบอบช้ำอะไรมาก ไม่เหมือนประเทศอื่นๆ ที่เป็นสนามรบในยุโรป เอเชีย และแอฟริกา มิใช่เพราะดินแดนอเมริกากว้างใหญ่ แต่เพราะส่งกองทัพออกไปรบนอกประเทศ ดินแดนของตนเองแทบไม่ถูกกระทบเลย

เมื่ออเมริกาประกาศสงครามนั้น เขารบกันมาเข้าปีที่ ๓ แล้ว ความสูญเสียทั้งหมดเมื่อเทียบกับชาติอื่นนับว่าไม่มาก ดูจากตัวเลขคนที่ตายทั้งหมดในสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่ประมาณว่า **๔๕ ล้านคน** (ตัวเลขจริง ไม่มีใครรู้ได้ คะเนหรือประมาณกันตั้งแต่ ๔๐ ถึง ๕๕ ล้านคน, บางแห่งก็ว่า ระหว่าง ๓๕ ถึง ๖๐ ล้านคน) แยกเป็นทหาร ๑๕-๒๐ ล้านคน และพลเรือน ๒๕-๓๐ ล้านคน

กองทัพอเมริกันได้ขยายใหญ่ขึ้นในสงครามนี้ จนมีกำลังพล ๑๖ ล้านคน และ **อเมริกาเสียทหารตายไป ๒.๙๒ แสนคน** (ทหารโซเวียตตาย ๗.๕ ล้าน เยอรมัน ๓.๕ ล้าน จีน ๒.๒ ล้าน ญี่ปุ่น ๑.๕ ล้าน อังกฤษ ๓ แสนเศษ ฝรั่งเศส ๒.๑ แสน อิตาลี ๒ แสน) ส่วน **พลเรือนอเมริกันตายเพียง ๖ พันคน** (สหภาพโซเวียตตาย ๑๐-๑๙ ล้าน จีน ๖-๑๐ ล้าน เยอรมัน ๕ แสน ญี่ปุ่น ๖ แสน ฝรั่งเศส ๔ แสน อิตาลี ๑.๔๕ แสน อังกฤษ ๖.๕ หมื่น, นี่บอกเฉพาะประเทศคู่สงคราม ไม่นับชาติอื่น เช่น ยิวที่นาซีฆ่าราว ๖ ล้านคน)

นอกจากในดินแดนไม่บอบช้ำแล้ว ในระดับหนึ่งก็กลายเป็นเวลาที่จะสะสมทุนทรัพย์และชื่นบานหรรษาพัฒนากันเต็มที่ คนที่ได้รับแจ้งข่าวสูญเสียพ่อ เสียลูก สามี พี่น้อง ในสนามรบนอกแดน ก็โศกเศร้าไป แต่สังคมส่วนใหญ่อยู่สุขสบายกันดี

นอกจากให้กู้ยืมเงินแก่ประเทศที่ทำสงครามแล้ว ก็ต้องรีบเร่งผลิตอาวุธยุทโธปกรณ์ส่งไป ทั้งเรือรบ เครื่องบิน รถถัง ปืนใหญ่ ฯลฯ ตั้งโรงงานและขยายโรงงานทำอุปกรณ์เหล่านี้ไม่พอ ต้องเปลี่ยนโรงงานทำอุตสาหกรรมอย่างอื่นมาทำอาวุธ และพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการพิชิตอย่างเร่งด่วน เช่น ที่ดีทรอยท์/Detroit โรงงานรถยนต์ เปลี่ยนมาผลิตรถถัง ทำงานกันวันละตลอด ๒๔ ชั่วโมง

พวกผู้ชายประมาณ ๑๕ ล้านคน เข้ากองทัพ ออกไปสนามรบ ประเทศชาติจึงขาดแรงงาน เป็นเหตุให้สตรี นอกจากออกไปร่วมรบราว ๒๖๐,๐๐๐ คนแล้ว ประมาณ ๖.๕ ล้านคน ออกจากบ้าน อพยพจากชนบทเข้าเมือง มาทำการผลิตในโรงงาน สำนักข่าว *ABC News* บันทึกไว้ว่า ด้วยกำลังงานที่มีสตรีร่วมนี้ เดือนหนึ่งผลิตรถถังได้ ๔,๐๐๐ คัน เครื่องบิน ๔,๕๐๐ ลำ และเรือที่เคยใช้เวลาต่อ ๑ ปี บัดนี้ทำเสร็จใน ๑๗ วัน

ความต้องการกำลังและอุปกรณ์อย่างเร่งด่วนในสงคราม ทำให้อเมริกาคึกคักมีอุตสาหกรรมเข้มแข็งก้าวหน้า พัฒนาเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว ผู้คนพลเมืองก็พากันร่ำรวย

ก่อนเข้าสงครามใหญ่นี้ สหรัฐอเมริกามีกำลังทัพเล็กน้อยเป็นอันดับที่ ๑๙ ของโลก ต่อจากฮอลแลนด์และโปรตุเกศ อุตสาหกรรมกำลังตกอยู่ในภาวะเศรษฐกิจที่ย่ำแย่ สงครามทำให้ทุกคนรวมใจกันได้เป็นหนึ่งเดียว และเรียกร้องให้ตื่นตัวกระตือรือร้นผลิตพลิกฟื้นทุกอย่างที่จำเป็นเร่งด่วนขึ้นมา พอเสร็จสงคราม อเมริกากลายเป็นผู้ร่ำรวย และมีกำลังทัพผงาดขึ้นมาเป็นอันดับ ๑ ในฐานะผู้นำโลกเสรี

พอสงครามเสร็จ ประเทศอื่นหดหายย่อยยับ แต่อเมริกาโดดเด่นขึ้นมายิ่งใหญ่ กลายเป็นเจ้าหนี้ ที่ช่วยโอบอุ้มคนอื่น โรงงานที่ผลิตยุทโธปกรณ์กับทั้งเทคโนโลยีที่ได้พัฒนาแล้วอย่างมาก เปลี่ยนมาผลิตอุปกรณ์เพิ่มพูนความสะดวกสบาย ประชาชนสะสมรายได้ไว้โดยไม่มีโอกาสใช้จ่ายในยามสงคราม ก็มีเงินพร้อมจะใช้กันใหญ่ ทหารผ่านศึกกว่า ๑๑ ล้านคน กลับประเทศ รัฐบาลออกกฎหมายให้ทุนเรียนมหาวิทยาลัยได้ฟรี เกิดสมัยนิยมอ่าน “พอกเกตบุ๊ค” (๒๔๙๑ ปีเดียว ขาย pocket books ๑๓๕ ล้านเล่ม) จะสร้างบ้าน ก็มีเงินให้ยืม ผู้หญิงก็ออกจากโรงงานกลับไปเลี้ยงลูกดูแลบ้าน

การก่อสร้างเบ่งบาน (building boom) เกิดบ้านจัดสรรผุดโผล่มากมายในชานเมือง ภายในไม่กี่ปี คนอเมริกัน ๑ ใน ๓ อยู่ในบ้านชานเมือง พร้อมด้วยอุปกรณ์ไฟฟ้าเกร่อขึ้นมา อะไรๆ ก็แค่เปิดปิดสวิทช์ เข้าสู่ยุคทรานซิสเตอร์/transistor ได้ใช้ตู้เย็น นาฬิกาไฟฟ้า วิทยุไฟฟ้า วิทยุมือหิ้ว วิทยุในรถยนต์ เครื่องเล่นจานเสียง เครื่องซักผ้า เครื่องล้างจานชาม เครื่องดูดฝุ่น มีไนลอน/nylon แฟชั่นฟู่ฟ่า ได้แต่งตัวแบบ “นิวลุก/New Look” ทีวี/TV ซึ่งเกิดก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ แต่ถูกสงครามขัดชะงักไป ก็ได้โอกาสพัฒนาขึ้นมาเป็นเครื่องให้ข่าวสารการบันเทิงประจำบ้านและสถานหย่อนใจ

โรงงานเลิกผลิตรถรบรถถัง หันมาผลิตรถเที่ยวโชว์รถโอ่อ่า รถนำสมัยออกมากันใหญ่ สมัยนั้น น้ำมันก็ราคาแสนถูก ลิตรละราว ๘๐ สตางค์ (แกลลอนละ 25 เซนต์ เทียบ

ตามอัตราแลกเปลี่ยนเวลานั้นราว ดอลลาร์ละ ๒๐ บาท) รถยนต์ราคาตั้งแต่คันละ 1,800$ ถึง 5,000$ (ราว ๓๖,๐๐๐ - ๑ แสนบาท) ในบ้านห้าหลัง ๔ หลังมีรถยนต์

ในปี 1956/๒๔๙๙ อเมริกาออกรัฐบัญญัติจัดทุน ๓๓ พันล้านดอลลาร์ ให้สร้างทางหลวงระหว่างรัฐเพิ่มอีก ๖๗,๒๐๐ กม. คนอเมริกันนั่งรถเดินทางเที่ยวกันใหญ่ สถานีเติมน้ำมัน ร้านอาหารด่วน ที่พักรถแรมคืนคนเดินทาง ผุดขึ้นทั่วทุกหนแห่ง มีสถิติว่าในช่วงทศวรรษ 1950s (พ.ศ. ๒๔๙๓-๒๕๐๒) คนอเมริกันตายด้วยอุบัติเหตุรถยนต์มากกว่าทหารอเมริกันตายในสงครามโลกครั้งที่ ๒

อเมริกามาถึงยุคบริโภคนิยม (consumerism) เป็นสังคมมั่งคั่งพรั่งพร้อม (affluent society, คำนี้เกิดในปี 1958/๒๕๐๑) เหมือนจะได้สัมฤทธิ์ฝันอเมริกัน (American dream) และเข้าสู่ยุคของคนหนุ่มสาว อยู่กันหรูหราสะดวกสบาย แต่จะสุขหรือไม่ คนอเมริกันยุคนั้นเองก็ดูจะไม่ยอมรับ ดังที่หนุ่มสาวยุคนั้นแหละประกาศออกมา

ขณะที่ญี่ปุ่นและยุโรปแทบจะเหลือแต่ซาก อเมริกาผลิตสินค้า ๒ ใน ๓ ที่ขายในโลก เศรษฐกิจเจริญเอาๆ ตำราว่า ตั้งแต่ปี 1947/๒๔๙๐ เศรษฐกิจของอเมริกาเติบโตเรื่อยมา ๒๕ ปี ทหารผ่านศึกอเมริกันหางานแสนง่าย เงินเดือนก็ดี ต่างกันห่างไกลกับก่อนสงครามโลกที่เศรษฐกิจตกต่ำ เงินฝืด ตอนนั้น คนแต่งงานช้า และระวังตัวไม่ค่อยยอมมีบุตร แต่ตอนนี้ เงินคล่อง คนสำราญบันเทิงเต็มที่ ปรากฏว่า มีเด็กเกิดใหม่ๆ เพิ่มจำนวนขึ้นมากมายอย่างรวดเร็ว เป็นปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “baby boom” (ยังหาคำแปลที่กะทัดรัดเหมาะดีไม่ได้ อาจจะใช้ไปพลางก่อนว่า “บานเบาะ” หรือ “แบเบาะเบ่งบาน”)

เด็กที่เกิดในช่วงเวลานี้ คือ 1946-1964/๒๔๘๙-๒๕๐๗ (บางตำรานับแค่ 1947-1961) เรียกรวมๆ ว่า baby-boom generation เพิ่มประชากรอเมริกันขึ้นมา ๗๕ ล้านคน โดยเฉพาะปีที่เกิดมากที่สุด คือ พ.ศ. ๒๕๐๐ (ค.ศ. 1957) เกิดปีเดียว ๔.๓ ล้านคน

เด็กรุ่นบานเบาะนี้ ทำให้ถิ่นชานเมือง และการก่อสร้างเบ่งบานดังที่กล่าวแล้ว ทั้งบ้าน โรงเรียน และห้างร้านขายของ เพิ่มขึ้นมากมาย เมื่อพวกเขาเติบโตขึ้น ก็ได้ทำให้สังคมอเมริกันเกิดความเปลี่ยนแปลงไปมากในทางวัฒนธรรม เป็นต้น

ครั้นมาบัดนี้ ยุคที่กำลังจะผ่านไป ก็คือช่วงสมัยที่คนรุ่นบานเบาะซึ่งโตเป็นผู้ใหญ่จนได้ครองอเมริกาสืบมา กำลังจะสิ้นสุดลง แล้วพวกคนรุ่นนี้ก็กำลังจะกลายเป็นคนชราที่อเมริกาจะต้องแบกภาระหนักในการเลี้ยงดูผู้สูงอายุรุ่นใหม่ที่มีขนาดใหญ่มากสืบต่อไป

ลัทธิแมคคาร์ธีย์ ล่าผีคอมมิวนิสต์

ในภาวะที่เล่ามา ซึ่งดูว่าสหรัฐอเมริกานี้แสนจะสุขสำราญนั้น เมื่อมองให้ทั่วให้รอบ ก็จะเห็นว่ามีทุกข์ มีภัย มีอะไรๆ ที่น่าหวาดกลัว พ่วงซ้อนอยู่หลายอย่าง มิใช่เป็นความสุขสำราญที่โปร่งโล่งเบิกบาน แต่มีความหวาดกังวลแฝงระคนตลอดเวลา

ย้อนกลับไปพูดต่อในเรื่องที่พูดค้างไว้ ดังได้บอกแล้วว่า เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ จบสิ้นไป มนุษย์จะได้อยู่ดีมีสุขในสันติภาพ ก็หาไม่ แต่ทันใดนั้น ความขัดแย้งใหม่ก็เกิดขึ้น อเมริการุ่งโรจน์ขึ้นมา ก็มีสหภาพโซเวียตพร้อมด้วยลัทธิคอมมิวนิสต์โผล่ขึ้นคุกคาม โลกแบ่งเป็น ๒ ค่าย มีม่านเหล็กกั้น แล้วสงครามเย็นก็ดำเนินมา ไม่ช้าค่ายคอมมิวนิสต์แผ่ขยาย จีนที่เป็นดินแดนแสนใหญ่โต ก็กลายเป็นคอมมิวนิสต์ด้วย

พร้อมกันนั้น พวกคอมมิวนิสต์ก็มีกำลังกล้าแข็งขึ้น โดยโซเวียตเจริญก้าวหน้ามีพลังอำนาจมากขึ้นๆ ทำท่าจะเทียมทันอเมริกา ระเบิดปรมาณูที่ทำให้อเมริกามั่นใจ ในไม่ช้า โซเวียตก็ทำได้ พออเมริกาทำระเบิดไฮโดรเจนขึ้นมาไม่ทันนาน โซเวียตก็ทำขึ้นบ้าง

ระหว่างนี้ ในอเมริกา ความหวาดภัยสงครามและกลัวการโจมตีจากโซเวียตได้เพิ่มขยายและแรงมากขึ้นๆ คู่ไปกับการแข่งขันและการที่ได้เห็นความก้าวหน้าทันติดๆ มาของประเทศคอมมิวนิสต์นั้น

มีการเตรียมพร้อมเผื่อจะเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๓ รัฐบาลคอยบอกคอยเตือนให้ทั้งที่บ้านและที่โรงเรียนสอนให้เด็กเรียนรู้วิธีป้องกันตัวเองในกรณีที่มีการทิ้งระเบิดปรมาณู คุณครูสอนและคอยซ้อมให้เด็กนักเรียน ตั้งแต่ตัวเล็กๆ น้อยๆ ฝึกวิธีหลบภัยจากฝุ่นกัมมันตรังสี (fallout) เช่น เมื่อได้ยินเสียงสัญญาณหรือเสียงภัย ให้ก้มลง กุมหัวไว้ ซุกตัวเข้าไปหลบ ซ่อนตัวใต้โต๊ะเรียน

บ้านที่สร้างกันอย่างดีตามชานเมือง รัฐบาลก็หนุนให้ออกแบบ ให้มีห้องหลบภัยใต้ดินในบ้าน (family fallout shelter) ๑ ต่อ ๒๐ หลัง และในเมืองใหญ่ ก็จะมีการซ้อมหลบภัยการทิ้งระเบิด (air-raid drills) กันเรื่อยเป็นปกติ

ที่เล่าข้างต้นว่า ในปี 1956/๒๔๙๙ อเมริกาออกรัฐบัญญัติจัดทุน ๓๓ พันล้านดอลลาร์ ให้สร้างทางหลวงเพิ่ม ๖๗,๒๐๐ กม. นั้น ประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์ (Dwight D. Eisenhower) ให้เหตุผลว่าเป็นการลงทุนเพื่อความมั่นคงของชาติ เช่น ถ้ามีการโจมตีด้วยอาวุธนิวเคลียร์ คนเดินทางง่าย ก็จะหนีออกจากเมืองได้ทัน ทั้งเป็นการสนับสนุนให้คนออกไปอยู่ในชานเมือง เพื่อจะได้พ้นภัยเมื่อมีการทิ้งลูกระเบิดลงมาในเมืองใหญ่

ตำราบ้างก็กล่าวว่า การที่ดนตรีแบบ rock-and-roll (หรือ rock 'n' roll) เกิดขึ้นและเป็นที่นิยมในอเมริกา เริ่มแต่ปี 1955/๒๔๙๘ ก็เกิดจากสภาพการเตรียมพร้อมต่อสงครามโลกครั้งที่ ๓ ซึ่งทำให้เด็กรุ่นนั้นหาทางออกจากความกดดันทางจิตที่เกิดความเครียดจากความหวาดต่อสงครามเย็น (Cold War) นี้เอง

ซ้ำร้ายกว่านั้น ขณะที่บ้านเมืองมีบรรยากาศแห่งความระแวงหวาดกลัว ผู้คนมีความเครียดวิตกกังวลอยู่แล้วต่อภัยคอมมิวนิสต์ ก็มีนักการเมืองใจไม่ซื่อ ปั้นเรื่องนี้ให้เป็นประเด็นการเมือง และปั่นให้เป็นปัญหาใหญ่โต เอามาสร้างเสริมตัวให้เด่นดังมีกำลังอิทธิพลที่ผู้คนจะต้องคร้ามเกรง แล้วก็ทำทุกข์ภัยของประชาชนให้ขยายร้ายแรงยิ่งขึ้น

เรื่องมีว่า อเมริกาตั้งแต่เข้าสงครามโลกครั้งที่ ๒ จนชนะสงคราม กระทั่งถึงปี 1953/๒๔๙๖ อยู่ในสมัยของรัฐบาลแห่งพรรคเดโมแครต (Democratic Party)

หลังสงครามจบแล้ว โซเวียตมีกำลังเข้มแข็งน่ากลัวมากขึ้นๆ และคอมมิวนิสต์ไม่อยู่แค่โซเวียต แต่ได้ขยายไปในยุโรปตะวันออก แถมมาถึงเอเชีย และจีนก็ไปแล้ว ยิ่งกว่านั้นกำลังทำท่าจะขยายไปอีกอย่างรวดเร็ว

พอดีตอนนั้น ก็เกิดสงครามเกาหลี (Korean War, 1950-1953) ซึ่งจีนแดงหนุนเกาหลีเหนือรบกับเกาหลีใต้ และกองทัพสหประชาชาติ นำโดยอเมริกา เอาชนะไม่ได้ง่ายอย่างคิด จนสุดท้ายก็เอาชนะเด็ดขาดหรือให้ชัดจริงไม่ได้ ต้องยุติด้วยการทำสัญญาสงบศึก เฉพาะทหารอเมริกันตายไปกว่า ๓๓,๐๐๐ คน

เหตุการณ์เหล่านี้ ทำให้คนอเมริกันจำนวนมากสรุปว่า อเมริกากำลังพ่ายแพ้ในสงครามเย็น แต่อย่างที่รู้กันอยู่ว่า เวลานั้น สหรัฐอเมริกาเป็นมหาอำนาจยิ่งใหญ่ที่สุดในโลก ทำไมจึงกำราบคอมมิวนิสต์ไม่ได้ แล้วก็มีเสียงกล่าวหาว่า เป็นเพราะรัฐบาลของประธานาธิบดีทรูแมน (Harry S. Truman) อ่อนข้อให้แก่คอมมิวนิสต์

นักการเมืองในพรรคตรงข้าม คือรีพับลิกัน (Republican Party) แสดงความไม่พอใจนโยบายและการดำเนินงานของรัฐบาลแห่งพรรคเดโมแครตเกี่ยวกับเรื่องนี้

แถมเข้าจังหวะที่เกิดกรณีโรเซนเบอร์ก (Rosenberg Case) คือ นายจูเลียส โรเซนเบอร์ก (Julius Rosenberg) ซึ่งเป็นวิศวกรไฟฟ้า และเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ ได้ทำงานกับกองทัพบกอเมริกัน ครั้นถึงปี 1950/๒๔๙๓ เขากับภรรยาถูกทางการจับกุมในข้อหาว่าส่งความลับเกี่ยวกับระเบิดปรมาณู ให้แก่โซเวียต หลังจากสอบสวนแล้ว ๒ ปีต่อมา ทั้งสองคนถูกประหารชีวิต พวกรีพับลิกันก็ได้กรณีนี้และเรื่องจำพวกนี้ไปใช้ประกอบในการโจมตีรัฐบาลเดโมแครต

คนอเมริกันตื่นกลัวคอมมิวนิสต์มาก ประเทศชาติอยู่ในบรรยากาศที่ผู้คนมีอาการซึ่งเรียกว่า “Red Scare” (“ผวาแดง”) คือระแวงว่ามีคอมมิวนิสต์แทรกซึมเข้ามาครองตำแหน่งสำคัญๆ ในรัฐบาล และบางคนมีฐานะโดดเด่นในสังคม มีพวกที่ไม่จงรักภักดีต่อประเทศชาติ มีผู้บ่อนทำลาย มีไส้ศึก อันนับว่าเป็นอาการ “ผวาแดง” ครั้งที่ ๒

(“ผวาแดง” ครั้งแรก คือ หลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ซึ่งทำให้ในปี 1920/๒๔๖๓ อเมริกาจับคอมมิวนิสต์และพวกลัทธิไม่พึงประสงค์ราว ๒,๗๐๐ คน)

ทั้งที่ ในความเป็นจริง ประธานาธิบดีทรูแมนมีนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างแข็งกร้าว ถึงกับตั้งโครงการเกี่ยวกับความภักดีต่อชาติของคนงาน ซึ่งทำให้คนทำงานของรัฐบาลกลางถูกไล่ออกหลายร้อย ถูกบีบให้ลาออกหลายพัน แต่คะแนนเสียงของเขาก็ตกต่ำลงจนถึงกับประกาศในปี 1952/๒๔๙๕ ว่าจะไม่เข้าแข่งในการเลือกตั้งครั้งใหม่

ในช่วงเวลานั้น มีสมาชิกวุฒิสภา (senator) ฝ่ายรีพับลิกันคนหนึ่ง ชื่อว่า นายโจเซฟ แมคคาร์ธีย์ (Joseph R. McCarthy) ออกมาแสดงบทบาทเอาจริงเอาจังกับเรื่องนี้ เขาบอกว่ารัฐบาลของรูสเวลท์ (Franklin D. Roosevelt) และทรูแมน ทรยศต่อชาติมา ๒๐ ปีแล้ว ("20 years of treason") ในต้นปี 1950/๒๔๙๓ เขาโพนทะนาว่ามีคอมมิวนิสต์ ๒๐๕ คน แทรกซึมเข้ามาอยู่ในกระทรวงการต่างประเทศ (State Department) ทำให้ผู้คนตื่นตระหนกโกรธแค้น และตัวนายแมคคาร์ธีย์เองก็โด่งดังขึ้นมาลั่นประเทศทันที

ที่จริง คำกล่าวหาของนายแมคคาร์ธีย์ ไม่มีหลักฐานเลย เอาเข้าจริงก็ไม่มีแก่นสาร แต่ชาวอเมริกันกำลังหวาดผวา พอนายแมคคาร์ธีย์ออกมาตะโกน คนไม่น้อยก็เชื่อเอาง่ายๆ แถมชื่นชมว่าเขาเป็นคนรักชาติ เขากล่าวหาคนโน้นคนนี้ ตั้งแต่ข้าราชการในกระทรวงทบวงกรมต่างๆ ครูอาจารย์ สื่อมวลชน ไปจนถึงดาราฮอลลีวู้ดมากมาย ในช่วงเวลา ๖ ปี (1947-1952/๒๔๙๐-๒๔๙๕) คนอเมริกันถูก FBI สอบสวนเรื่องนี้ ๓ ล้านคน

แมคคาร์ธีย์ใหญ่ขึ้นมาจนได้ตำแหน่งเป็นประธานคณะกรรมการสอบสวน โดยมีลูกมือ และมีวิธีวาดภาพนำเสนอข้อกล่าวหา พร้อมทั้งใช้กโลบายสอบสวนอันฉลาด ทำให้คนจำนวนมากเสื่อมเสียชื่อเสียง ถูกประณาม ถูกชิงชัง ถูกไล่ออกจากงาน แม้กระทั่งเสียอนาคต ที่ฆ่าตัวตายก็มี และคนอเมริกันก็ระแวงกันเอง

แล้วเขาก็ได้ใจถึงกับกล่าวหาพวกแม่ทัพนายกอง และผู้ใหญ่ในรัฐบาล ตอนหลังนี้เขาอาละวาดกวาดเดโมแครตไม่พอ จะเอารีพับลิกันด้วย กระทบแม้กระทั่งถึงตัวประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์

สุดท้าย ในปี 1954/๒๔๙๗ มีการประชุมพิจารณาคดีครั้งใหญ่ ในข้อที่กล่าวหาแม่ทัพนายกองสำคัญๆ กับทั้งข้าราชการพลเรือน ถ่ายทอดทางโทรทัศน์ตลอด ๓๖ วัน มีการซักถามโต้ตอบกันยืดยาว คนได้เห็นละเอียดทางทีวี ทำให้มองเห็น เข้าใจ และจับได้ซึ่งกลวิธีที่ไม่ซื่อของเขา ว่ากันไปๆ ก็พิสูจน์ไม่ได้ว่ามีนายทหารที่เป็นคอมมิวนิสต์สักคน

จนในที่สุด ที่ปรึกษาพิเศษกองทัพบกถึงกับพูดแก่แมคคาร์ธีย์ว่า “ฯพณฯ ไม่มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดีเหลืออยู่เลยเชียวหรือ ขอรับ?” ("Have you left no sense of decency?") ถึงจุดนี้ มติมหาชนก็พลิกกลับเป็นปฏิปักษ์ต่อแมคคาร์ธีย์

แล้วจุดจบก็มาถึง เมื่อวุฒิสภาลงมติประณามนายโจเซฟ แมคคาร์ธีย์ว่า เป็นผู้ใช้อำนาจในทางมิชอบ มีความประพฤติเป็นปฏิปักษ์ต่อขนบประเพณีของวุฒิสภา จากนั้นเขาจะพูดจาอะไร ก็ไม่มีใครใส่ใจให้ความสำคัญ

แมคคาร์ธีย์ดื่มสุรามากมาย ในที่สุด ตับก็เสีย แล้วเขาก็ตายในปี 1957/๒๕๐๐ เมื่อมีอายุเพียง ๔๘ ปี

เรื่องแมคคาร์ธีย์ล่าผีคอมมิวนิสต์นี้เป็นเหตุการณ์ใหญ่ สั่นสะเทือนสังคมอเมริกันยุคมีสุขแสนสำราญนั้นมาก เป็นส่วนสำคัญของอาการผวาแดง หรือ Red Scare ที่ว่าแล้ว

ชื่อของเขากลายเป็นคำสำคัญ เป็นคำศัพท์ที่มีความหมายพิเศษ (ในทางไม่ดี) กลายเป็นลัทธินิยมอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า McCarthyism แล้วก็จัดเป็นเวลาช่วงพิเศษยุคหนึ่ง

(McCarthyism หมายถึง การปั้นแต่งเรื่องกล่าวหาใส่ร้ายคนอื่น อย่างเลื่อนลอย โดยไม่มีหลักฐานเพียงพอ หรือการใช้กลวิธีกล่าวหาสอบสวนที่ไม่เป็นธรรมเพื่อกำจัดฝ่ายตรงข้าม เฉพาะอย่างยิ่ง การกวาดล้างผู้บริสุทธิ์ด้วยข้อกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ที่ได้เกิดขึ้นในสังคมอเมริกัน)

มองหาสงครามเย็น มองเห็นสงครามร้อน

เมื่อนายแมคคาร์ธีย์หมดอำนาจ ก็เรียกว่าสิ้นยุคของลัทธิแมคคาร์ธีย์ คือจบ era of McCarthyism แต่ปัญหากับคอมมิวนิสต์ยังไม่จบไปด้วย แม้จนบัดนี้

การล่าผีคอมมิวนิสต์ในเมืองไทย ที่ได้เล่ามา ก็โยงกับเรื่องราวในอเมริกา ตามธรรมดาของกระแสการเมืองโลก โดยเฉพาะในเมื่ออเมริกามีอำนาจยิ่งใหญ่ และอิทธิพลในเมืองไทยก็สูง คนไทยไม่เฉพาะรับข่าวสารเรื่องนี้จากรัฐบาล แต่ยูซิส คือสำนักข่าวสารอเมริกัน (United States Information Service) ประจำประเทศไทย ก็เผยแพร่ข่าวสาร เช่นให้ขอรับ นิตยสาร *เสรีภาพ* รายเดือน และหนังสือแปลชุด *สันติภาพ* ได้ ส่งให้ฟรี

สงครามเย็นดำเนินต่อมา การพัฒนาจรวด (rocket) และขีปนาวุธ (missile) โยงต่อไปสู่เรื่องอวกาศ

พอถึงปี 1957/๒๕๐๐ ณ วันที่ ๔ ต.ค. สหภาพโซเวียตก็ปล่อยดาวเทียมขึ้นไปได้สำเร็จเป็นดวงแรก ชื่อว่า Sputnik 1 หนัก ๘๓ กก. หมุนรอบโลกใน ๙๓ นาที ถือว่าเป็นการเริ่มยุคอวกาศ (space age) แล้วก็เข้าสู่ยุคการแข่งขันด้านอวกาศ (space race)

หลังจากนั้นเกือบ ๔ เดือน (๓๑ ม.ค. 1958/๒๕๐๑) สหรัฐอเมริกาจึงปล่อยดาวเทียมดวงแรกของตน คือ Explorer 1 ขึ้นไปได้

เหตุการณ์นี้ถือเป็นชัยชนะของโซเวียต ซึ่งทำให้ชาวอเมริกันโทมนัสมาก ได้เพ่งเล็งโทษการศึกษาแบบมีเด็กเป็นศูนย์กลาง (child-centered education) แล้วหันกลับไปนิยมการศึกษาแบบมีครูและเนื้อหาวิชาเป็นศูนย์กลาง (teacher- and subject-centered education) เกือบ ๓๐ ปี จึงกลับมาหาการศึกษาแบบมีเด็กเป็นศูนย์กลางอีก

พอถึง ๑๒ เม.ย. 1961/๒๕๐๔ โซเวียตก็ส่ง Vostok 1 นำ Yury A. Gagarin ขึ้นไปเป็นมนุษย์เวหาคนแรกที่โคจรรอบโลก ๑ รอบ สองฝ่ายเร่งการแข่งขันกันต่อไปจนถึง ๒๐ ก.ค. 1969/๒๕๑๒ อเมริกาก็ส่ง Apollo 11 นำมนุษย์ ๓ คน ออกนอกโลกไปให้ Neil A. Armstrong และ Edwin E. Aldrin เป็นมนุษย์สองคนแรกที่ลงเหยียบดวงจันทร์

แต่ในเวลาที่ชาวอเมริกันสองคนลงเหยียบดวงจันทร์นั้น ทหารอเมริกันจำนวนมากได้ฟังข่าวดีนั้น ขณะที่รบหรือเป็นเชลยศึกถูกคุมขังอยู่ในเวียดนาม

พร้อมกันนั้น ในแผ่นดินอเมริกาเอง ปมปัญหาต่างๆ ก็ขยายตัวโผล่ออกมาเป็นปรากฏการณ์ที่ร้ายแรงมากหลาย เต็มไปด้วยความเดือดร้อนปั่นป่วนวุ่นวาย มีการชุมนุมเดินขบวนกันเรื่อย ที่โน่นที่นั่น มีการปราบปรามทำร้ายแตกแยกกันรุนแรงต่อเนื่องยืดเยื้อมายาวนาน เฉพาะอย่างยิ่งในมหาวิทยาลัยต่างๆ ปะทะกับเจ้าหน้าที่ ถึงขั้นที่เรียกได้ว่าเป็นจลาจล บาดเจ็บล้มตายไม่น้อย

ทั้งนี้ เนื่องจากความไม่พอใจและต่อต้านการทำสงครามในเวียดนาม กับทั้งเรื่องอื่นๆ ประดัง สืบจากปัญหาคนยากจนกลางความมั่งคั่ง ความอยุติธรรมในสังคม การเรียกร้องความเสมอภาค ทั้งการเรียกร้องสิทธิอันเนื่องจากการแบ่งแยกผิว โดยเฉพาะเรื่องสิทธิพลเมือง (civil rights) ของคนผิวดำ ขณะที่พวก Ku Klux Klan ก็ทำท่าขยับ แล้วก็มีการเรียกร้องสิทธิสตรี สิทธิของเกย์ แม้กระทั่งการเรียกร้องสิทธิของนักโทษในเรือนจำ

หลังจากประธานาธิบดี John F. Kennedy ถูกลอบสังหารในปี 1963/๒๕๐๖ ซึ่งทำให้ตื่นตระหนกและโศกเศร้ากันมากแล้ว ในช่วงเวลาที่วุ่นวายนี้ ก็มีการลอบสังหารบุคคลระดับผู้นำต่อมาอีก ทั้ง Martin Luther King, Jr. ผู้นำเรียกร้องสิทธิคนผิวดำ ในปี 1968/๒๕๑๑ ต่อด้วย Robert F. Kennedy ผู้แข่งรับเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดี ขณะหาเสียงใกล้จะเลือกตั้ง ในปีเดียวกันนั้น แล้วในปี 1972/๒๕๑๕ นาย George C. Wallace ผู้ว่าการรัฐแอละแบมา/Alabama ซึ่งกำลังหาเสียงเสนอตัวเป็นผู้แข่งขันรับเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดีในนามพรรคเดโมแครต ก็ถูกยิง แม้จะรอด ก็เป็นอัมพาต

(หลังช่วงวุ่นวายมากนี้แล้ว ในปี 1981/๒๕๒๔ ก็มีการพยายามลอบสังหารประธานาธิบดี Ronald W. Reagan ซึ่งถูกยิง แต่แค่บาดเจ็บสาหัส ยังรอดมาได้)

อีกด้านหนึ่ง คนรุ่นหนุ่มสาวมากมายก็เบื่อหน่าย บ้างก็ถึงกับชิงชังวิถีชีวิตวิถีสังคมที่ตัวเกิดพบอยู่มา อยากจะมีชุมชนของพวกตัว พากันออกไปหาไปสร้างไปอยู่กันเป็นชุมชนใหม่ที่มีวัฒนธรรมสวนกระแส (counterculture) พ่วงมากับเรื่องเพศ ที่มียาคุมกำเนิดเกิดขึ้นมาพอดี เข้าหาสารเสพติด ดนตรีใหม่ และวิถีชีวิตขวางสังคม

ความเดือดร้อนวุ่นวายและเรื่องราวรุนแรงเหล่านี้ ทำให้การไปดวงจันทร์อันเป็นความสำเร็จยิ่งใหญ่ทางอวกาศ เป็นเรื่องที่คนอเมริกันลิงโลดดีใจได้เพียงผ่านๆ เหมือนลมเย็นพัดมาให้ได้สบายชื่นใจวูบวาบไปทีหนึ่ง

สงครามเวียดนาม (Vietnam War; สงครามอินโดจีนครั้งที่ ๒/Second Indochina War ก็เรียก) มีสาระอยู่ที่ว่า เวียดนามเหนือ ซึ่งเป็นคอมมิวนิสต์แล้ว ต้องการรวมเวียดนามใต้เข้ามา ให้กลับเป็นประเทศเดียวกัน และก็คือจะให้เป็นคอมมิวนิสต์ด้วย

ฝ่ายอเมริกา โดยอิทธิพลของทฤษฎีโดมิโน (domino theory) ที่เชื่อว่า ถ้าชาติหนึ่งเป็นคอมมิวนิสต์แล้ว ชาติอื่นใกล้เคียงก็จะกลายเป็นคอมมิวนิสต์ตามไปด้วย ดังนั้น ถ้าปล่อยให้เวียดนามเป็นคอมมิวนิสต์แล้ว ประเทศทั้งหลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia) ก็จะเป็นคอมมิวนิสต์ตามๆ กันไปหมด จึงเข้าช่วยเวียดนามใต้ และจีนกับโซเวียตก็มาช่วยเวียดนามเหนือ เป็นสงครามที่รุนแรงมากและยืดเยื้อยิ่ง

สงครามนี้เริ่มนานแล้ว ตั้งแต่ปี 1954/๒๔๙๗ (บางตำรานับว่าเริ่ม 1959/๒๕๐๒) ที่จริง เริ่มต้นเป็นเรื่องที่รัฐบาลเวียดนามใต้ปราบคอมมิวนิสต์เวียดกง (Vietcong) ในประเทศของตัว ซึ่งเวียดนามเหนือสนับสนุน อเมริกาพยายามช่วยรักษารัฐบาลที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ให้คงอยู่

สงครามดุเดือดขึ้นเมื่อกองทัพอเมริกันเข้าไปในปี 1965/๒๕๐๘ รบกันไปๆ กลายเป็นอเมริกันรบกับคอมมิวนิสต์เวียดนามเหนือ ที่มีจีนกับโซเวียตหนุน ถึงกับถูกเรียกว่าสงครามของอเมริกา (American War) และขยายขอบเขตออกไปเป็นส่วนหนึ่งของสงครามในอินโดจีน (ต่อมาลาว และกัมพูชา ก็มีสงครามในลักษณะนี้) นับว่าเป็นอาการสำแดงของสงครามเย็น

อเมริกาบอกว่า สงครามเวียดนามเป็นสงครามที่ยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์ของตน เมื่อปี 1969/๒๕๑๒ มีกำลังพลอเมริกันประจำการในเวียดนามเกือบ ๕๕๐,๐๐๐ คน (นับที่ไปรบกลับมาตามวาระทั้งหมดว่า ๘,๗๔๔,๐๐๐ คน) สงครามไม่มีทีท่าว่าจะจบ

ในที่สุด ชาติมหาอำนาจต้องโอนอ่อนเข้าหากัน ประธานาธิบดีนิกสัน (Richard M. Nixon) ถึงกับไปเยือนเมืองจีน พบกับประธานเหมา เจ๋อตง ในปี 1972/๒๕๑๕ (๒๐ ก.พ.) และหลังจากนั้น ๓ เดือน ก็เป็นประธานาธิบดีอเมริกาคนแรกที่ไปเยือนมอสโก พบกับนายเบรสเนฟ (Leonid Brezhnev) เลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์ของโซเวียต (๒๖ พ.ค.) เป็นเชิงผ่อนคลายให้สงบสงครามง่ายขึ้น

หลังจากนั้นไม่นาน ได้มีการเซ็นสัญญาสงบศึกเวียตนามในปี 1973/๒๕๑๖ (Treaty of Paris, ๒๗ ม.ค.) แล้วถัดมา ๒ เดือน (๒๙ มี.ค.) ทหารอเมริกันรุ่นสุดท้ายก็ออกจากเวียดนาม รวมทหารอเมริกันเสียชีวิตทั้งหมด (นับตามรายชื่อซึ่งจารึกที่อนุสาวรีย์ทหารผ่านศึกเวียดนาม/Vietnam Veterans Memorial) เกินกว่า ๕๘,๒๐๐ คน

พอถึงปี 1975/๒๕๑๘ ทัพเวียดนามเหนือก็บุกครั้งใหญ่ลงมายึดไซ่ง่อนได้ เวียดนามใต้ประกาศยอมแพ้ในวันที่ ๓๐ เม.ย. กรุงไซ่ง่อนเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองโฮจิมินห์ เวียดนามรวมเป็นประเทศเดียว และเป็นคอมมิวนิสต์ด้วยกัน เป็นอันจบสงครามเวียดนาม

ส่วนในกัมพูชา เขมรแดง (Khmer Rouge) โดยเวียดนามหนุน ได้รุกรบเต็มที่ จนยึดอำนาจได้ ในวันที่ ๑๗ เม.ย. 1975/๒๕๑๘ และเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น กัมพูชาประชาธิปไตย โดยมีนายพอล พต (Pol Pot หรือซาลอท ซาร์/Saloth Sar) เป็นเลขาธิการพรรคคอมมูนิสต์กัมพูชา แล้วต่อมาเป็นนายกรัฐมนตรี

แล้วก็มาถึงลาว ซึ่งแตกเป็น ๓ ฝ่าย และสู้รบกันมาจนตั้งรัฐบาลผสมขึ้นได้ แต่อำนาจของฝ่ายคอมมูนิสต์เพิ่มขึ้นโดยลำดับ ในที่สุด ขบวนการประเทดลาวก็เข้าปกครองประเทศ และประกาศเปลี่ยนพระราชอาณาจักรลาว เป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เมื่อ ๒ ธ.ค. 1975/๒๕๑๘ เป็นอันจบในปีเดียวกันหมดทั้ง ๓ ประเทศ

ที่ว่าเป็นสงครามเย็นนั้น ดูไปก็มีสงครามร้อน (hot war) แทรกเรื่อย ตั้งแต่สงครามเกาหลีมาแล้ว ผ่านสงครามอินโดจีนรอบ ๒ นี้ไป สนามรบไปอยู่ที่ตะวันออกกลางและใกล้ๆ

แถวใกล้ตะวันออกกลางนี้ กรณีเด่นจับจุดเริ่มที่อัฟกานิสถาน/Afghanistan ในปี 1978/๒๕๒๑ เมื่อพวกฝ่ายซ้ายโดยโซเวียตหนุน ได้ทำรัฐประหารล้มรัฐบาลเก่า แล้วรัฐบาลที่อยู่ข้างโซเวียตขึ้นปกครอง และเริ่มจัดการบ้านเมืองในแนวทางคอมมิวนิสต์ จากนั้นก็มีพวกขบถเรียกว่า มูจาฮีดีน/mujahideen ตั้งกันขึ้นมาต่อสู้เพื่อขจัดอิทธิพลของโซเวียต และอเมริกาก็เข้าหนุนพวกขบถ

โซเวียตเกรงว่ารัฐบาลที่ตนหนุนจะล้ม จึงส่งกองทัพใหญ่มาปราบขบถตั้งแต่ปลายปี 1979 จนถึงปี 1980 ฝ่ายขบถก็มีอเมริกาช่วยหนุน โซเวียตส่งกำลังพลเพิ่มมาจนเป็นจำนวนแสน

พึงสังเกตว่า ในปี 1979/๒๕๒๒ นายโอซามา บิน ลาเดน/Osama Bin Laden ลูกมหาเศรษฐีในซาอุดีอาระเบีย/Saudi Arabia ก็ได้มาร่วมกับพวกขบถ mujahideen เพื่อขับไล่โซเวียต และในช่วงปลายทศวรรษ 1980's เขาได้ตั้งองค์กรนักทำสงคราม อัล-คาอีดะ (al-Qaeda หรือ al-Qa`ida) ขึ้นมาต่อต้านโซเวียตไม่ให้ยึดครองอัฟกานิสถาน (โดยทั่วไป เขาต้องการให้ขจัดอิทธิพลของต่างชาติต่างพวกออกไปจากประเทศมุสลิม ต่อต้านรัฐบาลประเทศมุสลิมที่เข้ากับสหรัฐ และต้านการที่สหรัฐอุดหนุนอิสราเอล/Israel)

ทัพโซเวียตปราบขบถอยู่ ๑๐ ปี เห็นว่าไม่ไหว ในที่สุด ถึงปี 1988/๒๕๓๑ ก็เริ่มถอนทัพออกจากอัฟกานิสถาน จนหมดในต้นปี 1989 แต่พวกขบถก็สู้กับรัฐบาลต่อไป จนในที่สุด ถึงปี 1992/๒๕๓๕ พวกขบถ mujahideen ก็โค่นรัฐบาลที่เป็นพวกโซเวียตลงได้

จบสงครามเย็น มองเห็นจีนเด่นขึ้นมา

เรื่องของอัฟกานิสถานยังไม่จบ แต่จะวุ่นวายกันไปอีกนาน ตอนนี้พักไว้ก่อน ลองตามกลับไปกับทัพโซเวียต ปรากฏว่า เรื่องที่อัฟกานิสถานยังไกลตัว ขณะนั้น โซเวียตมีเรื่องใกล้ตัวหรือข้างในตัวที่สำคัญอย่างยิ่ง

เรื่องก็คือ ประเทศทั้งหลายในยุโรปตะวันออก ที่เป็นบริวารและเป็นคอมมิวนิสต์ตามรัสเซีย รวมอยู่ด้วยกันในสหภาพโซเวียตนั้น ได้เริ่มปลีกตัวออก ตั้งต้นแต่ปี 1981/๒๕๒๔ ที่โปแลนด์/Poland นายเลก วาเลนซา/Lech Walesa ได้เป็นผู้นำในการปฏิรูปประชาธิปไตย และก็สำเร็จ ต่อมาในปี 1990/๒๕๓๓ ก็ได้เป็นประธานาธิบดี

แล้วประเทศข้างเคียงอย่างฮังการี/Hungary เชคโกสโลวาเกีย/Czechoslovakia และโรมาเนีย/Romania ก็ตามอย่าง

ตอนนั้น เป็นช่วงเวลาดำรงตำแหน่งของกอร์บาชอฟ (Mikhail Sergeyevich Gorbachev) คือท่านที่เรียกทัพโซเวียตกลับจากอัฟกานิสถานนั่นเอง ท่านผู้นี้ได้ริเริ่มนโยบาย Glasnost (เปิดเผย - openness) และ Perestroika (ปฏิรูป, ปรับโครงสร้าง = reform, restructuring) ตัวท่านเองได้ทำให้การเมืองของโซเวียตเป็นประชาธิปไตยขึ้น และก็ปล่อยให้ประเทศในยุโรปตะวันออกปฏิรูปการเมืองเป็นประชาธิปไตยกันไป โดยไม่เข้าไปแทรกแซง กับทั้งได้ปรับปรุงความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาให้ดีขึ้นอย่างมาก เป็นอันว่า ม่านเหล็ก (Iron Curtain) ได้ถูกเปิดออกไปแล้ว

เมื่อเหล่าประเทศอย่างที่ว่ามา ได้เลิกเป็นคอมมิวนิสต์ และมีการปกครองตัวเองเป็นประชาธิปไตย โดยโซเวียตเปิดปล่อยไม่เข้าไปแทรกแซง สหภาพโซเวียต (Soviet Union หรือเรียกเต็มว่า Union of Soviet Socialist Republics, USSR) ก็สลายตัวในปี 1991/๒๕๓๔ กอร์บาชอฟจึงเป็นประธานาธิบดีคนสุดท้ายของสหภาพโซเวียต (1988–91/๒๕๓๑-๓๔) และเหลือเป็นประเทศรัสเซีย/Russia กับประเทศอิสระนั้นๆ

ในความเปลี่ยนแปลงใหญ่นี้ ก็มีเหตุการณ์ที่ถือเป็นสัญลักษณ์อันสำคัญรวมอยู่ด้วย คือ ได้มีการทลายเปิดประตูกำแพงเบอร์ลิน (Berlin Wall) ในวันที่ ๙-๑๐ พ.ย. 1989/๒๕๓๒ อันนับว่าเป็นการสิ้นสุดสงครามเย็น (Cold War) พอถึงเดือนตุลาคม 1990/๒๕๓๓ เยอรมนีตะวันออก กับเยอรมนีตะวันตก ก็กลับรวมกันเป็นประเทศเดียว โดยมีการเลือกตั้งให้มีรัฐบาลเดียวกันในเดือนธันวาคมปีนั้นเอง

เมื่อสหภาพโซเวียต ซึ่งเป็นชาติอภิมหาอำนาจคู่แข่ง สลายไป ในวันที่ ๘ ธ.ค. 1991/๒๕๓๔ ก็คงเหลือสหรัฐอเมริกาเป็นมหาอำนาจยิ่งใหญ่ที่สุดผู้เดียว

ในค่ายคอมมิวนิสต์นั้น เมื่อมองดูสหภาพโซเวียตแล้ว ก็ควรพูดถึงจีน หรือสาธารณรัฐประชาชนจีนด้วย เพราะนอกจากเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ใหญ่อันดับถัดไป และกำลังโดดเด่นมากขึ้นแล้ว แม้แต่มองในแง่เนื้อที่และประชากร ก็ควรรู้ไว้

จีนนั้น ถึงจะมีเนื้อที่เป็นรองรัสเซีย แต่ใหญ่พอๆ กับสหรัฐอเมริกา คือ เกิน ๙ ล้าน ตร.กม. และที่ใหญ่ยิ่งคือ จีนมีประชากรมากที่สุดในโลก เกิน ๑.๓ พันล้านคน

เมื่อใกล้ที่สหภาพโซเวียตจะสลายนั้น ประธานาธิบดีกอร์บาชอฟได้ไปเยือนอเมริกา พบกับประธานาธิบดีเรแกนในปี 1987/๒๕๓๐ แล้วต่อมาในปี 1989/๒๕๓๒ ก็

มาเยือนเมืองจีน แม้ว่าเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์จีนจะเรียกกอร์บาชอฟว่าเป็นผู้ทรยศ ("traitor") ต่อลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่ที่จริง ทั้งสองประเทศต่างก็กำลังดำเนินแนวทางที่เฉจากลัทธิคอมมิวนิสต์ มีการเยื้องย้ายนโยบายถึงขั้นพื้นฐาน

ตอนที่กอร์บาชอฟไปเยี่ยมจีนนั้น ก่อนจะถึง นักศึกษาได้มาชุมนุมกันที่จตุรัสเทียนอันเหมิน/Tiananmen Square ในเมืองหลวงปักกิ่ง คนมากันเป็นจำนวนล้าน เพื่อเรียกร้องเสรีภาพทางการเมือง และการปกครองที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น แต่รัฐบาลให้ทหารเอารถถังมาปราบและขับไล่หมดไปได้ทันก่อนพิธีต้อนรับ คนตายไปมากมาย

ดังว่าแล้ว ตอนที่ประธานาธิบดีกอร์บาชอฟมาเยี่ยมนั้น จีนก็กำลังเปลี่ยนแปลง ผู้ที่นำการเปลี่ยนแปลง คือ เติ้ง เสี่ยวผิง (Deng Xiaoping หรือ Teng Hsiao-p'ing, ท่านเติ้งนี้ เคยไปเยี่ยมสหรัฐเสริมไมตรีกันเมื่อปี 1979/๒๕๒๒)

เติ้ง เสี่ยวผิง ได้ชื่อว่าเป็นผู้นำที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ที่สุดของจีนต่อจากประธานเหมา ขอทวนความว่า เหมา เจ๋อตง เป็นผู้นำนับแต่ตั้งสาธารณรัฐประชาชนจีน ในปี 1949/๒๔๙๒ จนสิ้นชีพในเดือน ก.ย. 1976/๒๕๑๙

ระหว่างนี้ เมื่อเติ้ง เสี่ยวผิง เข้ามา เขาเห็นว่า ประธานเหมายึดติดเคร่งต่อหลักการคอมมิวนิสต์เกินไป ทำให้เสียผลทางเศรษฐกิจ เขาเสนอแนวทางเปลี่ยนแปลง ก็คือขัดแย้งกับประธานเหมา ต่อมา พวกปฏิวัติวัฒนธรรม (Cultural Revolution, 1966–76/๒๕๐๙-๑๙) โจมตีให้เติ้งหลุดหมดตำแหน่ง แต่นายกรัฐมนตรี โจว เอินไหล หนุนเติ้งให้กลับเข้ามาได้ตำแหน่งเป็นรองนายกรัฐมนตรี ในปี 1973

ครั้นโจว เอินไหล สิ้นชีพในเดือน ม.ค. 1976 พวกกลุ่มกวนทั้งสี่ (“Gang of Four”) ก็จัดการเอาเติ้งออกจากตำแหน่ง แต่ต่อมาอีก ๘ เดือน ประธานเหมาสิ้นชีพ และพวก “Gang of Four” สิ้นอำนาจ ท่านเติ้งจึงกลับเข้ามาใหม่ แล้วรุ่งโรจน์แต่นั้นไปตลอด

เติ้ง เสี่ยวผิง นำจีนให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมาก เฉพาะอย่างยิ่งด้านเศรษฐกิจ โดยนำสาระบางอย่างของระบบทุนนิยมมาปรับใช้หรือแทรกใส่ในเศรษฐกิจของจีน ผ่อนลดการควบคุมของรัฐ หันไปหนุนการได้ประโยชน์และผลกำไรของปัจเจกชน เชิญชวนต่างชาติเข้ามาลงทุน อิงกลไกตลาดเสรี ผูกโยงตัวกับเศรษฐกิจโลก เร่งความเจริญ “สี่ทันสมัย” คือ เกษตรกรรม อุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์-เทคโนโลยี และการป้องกันประเทศ

เพื่อให้เศรษฐกิจของจีนเจริญเดินหน้า ไม่ว่าแนวคิดไหนดี จะเป็นของคอมมิวนิสต์ หรือเป็นทัศนะในระบบการปกครองแบบไหน เติ้ง เสี่ยวผิง นำมาใช้อย่าง

ยืดหยุ่น สมที่เขาเป็นเจ้าของวาทะ (1962/๒๕๐๕) ว่า "แมวนั้น จะดำหรือขาว ก็ไม่สำคัญ ให้มันจับหนูได้ ก็แล้วกัน" ("It does not matter whether a cat is black or white so long as it catches mice.")

โดยการนำของเติ้ง เสี่ยวผิง จีนมีเศรษฐกิจที่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ยกระดับการครองชีพของประชาชนขึ้นได้ ขยายเสรีภาพของบุคคล เปิดเสรีภาพทางวัฒนธรรม ได้กลไกเศรษฐกิจเชิงทุนนิยมมาขับเคลื่อน เพื่อจะให้จีนเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยยังมีการปกครองที่ครองอำนาจโดยพรรคเดียว

[แนวทางเศรษฐกิจของเติ้งนี้ น่าจะตรงข้ามกับโครงการก้าวกระโดดใหญ่ไปข้างหน้า (Great Leap Forward, 1958-1960/๒๕๐๑-๐๓) ของท่านประธานเหมา ที่ระบบคอมมูน/commune ของท่าน ทำให้คนจีนอดตายไปราว ๒๐ ล้านคน]

แม้ว่าเติ้งจะช่วยให้สังคมจีนเปิดกว้างขึ้นทางการเมือง คนจีนไม่น้อยก็ยังต้องการให้เป็นประชาธิปไตยมากกว่านั้น จึงได้มีนักศึกษาและประชาชนมากมายมาชุมนุมเรียกร้องที่เทียนอันเหมิน ดังว่าข้างต้น และท่านเติ้งก็เร่งให้ใช้กำลังปราบปรามจนจบไป

แม้เมื่อเติ้งลาออกเป็นทางการจากตำแหน่งสูงสุดในเดือน พ.ย. 1989 (ปีเดียวกับที่กอร์บาชอฟมา) และลาหมดทุกตำแหน่งแล้ว ก็ยังมีอำนาจสูงสุด ดังที่เขาเรียกท่านว่า "paramount leader" (ผู้นำสูงสุด) จนท่านสิ้นชีพในปี 1997/๒๕๔๐ (เรียงเป็นยุค: ประธานเหมา 1949/๒๔๙๒-1976/๒๕๑๙; เติ้ง เสี่ยวผิง 1977/๒๕๒๐-1997/๒๕๔๐)

จีนมีเรื่องมาก ควรพักไว้เท่านี้ก่อน ไปมองที่อื่นเพิ่มให้เห็นภาพรวมของโลกทั่วขึ้น

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ทางทิศใต้ลงไป โลกมีข่าวใหญ่ที่ดีมากเรื่องหนึ่ง คือ แอฟริกาใต้/South Africa ซึ่งเป็นประเทศที่มีการแบ่งแยกรังเกียจผิวอย่างมากตลอดมา โดยมีคำเรียกเฉพาะว่า "apartheid" รัฐธรรมนูญกำหนดให้คนผิวขาวที่เป็นชนส่วนน้อยต้องเป็นผู้ปกครอง และมีสิทธิ์สมัครเข้ารับหรือลงคะแนนเสียงเลือกตั้งในตำแหน่งราชการ โดยเฉพาะคนผิวดำถูกจำกัดสิทธิ์ให้ด้อยที่สุด และคนต่างสีผิวต้องอยู่แยกต่างหากกัน

การแบ่งแยกรังเกียจผิวที่ว่านี้ถือกันมานานแล้ว จนถึงปี 1948/๒๔๙๑ ก็กำหนดเป็นทางการ ในฝ่ายคนผิวดำ ก็มีผู้เรียกร้องสิทธิกันมา จนกระทั่งนายเดอ เคลิร์ก (F. W. de Klerk) ได้เป็นประธานาธิบดีในปี 1989/๒๕๓๒ คนผิวขาวผู้นี้ทำการจริงจังในการเลิก "apartheid" ปีต่อมา เขาปล่อยนายเนลสัน แมนเดลา (Nelson Mandela) นักเรียกร้องสำคัญซึ่งถูกขังคุก ๒๗ ปีแล้ว ออกมา เขาจัดการกับบรรดากฎหมายจนถึงร่างรัฐธรรมนูญ

ให้การปกครองโดยคนผิวขาวจบสิ้นไป แล้วทุกคนทุกสีผิวก็ได้เลือกตั้งด้วยกัน โดยเนลสัน แมนเดลา ได้เป็นประธานาธิบดีผิวดำคนแรกของที่นั่น (1994-99/๒๕๓๗-๔๒)

เรื่องที่เล่าเสร็จไปที่ว่าเป็นข่าวดีมากนี้ ก็ดีจริงแน่ แต่มองอีกที ก็เป็นเพียงการแก้ไขเรื่องที่ไม่ดี ให้ลงตัวเข้าที่ตามที่มันควรจะเป็นอย่างสามัญตามปกติเท่านั้นเอง

ทีนี้ ที่ว่า “สงครามเย็น/cold war” จบไปแล้วนั้น ก็น่าสงสัยว่า โลกจะอยู่ดี คนจะมีสุขขึ้นหรือไม่ เพราะมองอีกด้านหนึ่ง “สงครามร้อน/hot war” กลับมีทีท่าว่าจะไม่ได้เบาลงไป

กลับมาทางด้านตะวันออกกลางอีก คราวนี้มองลึกเข้าไปในตัวตะวันออกกลางเอง ในเวลาระหว่างนี้ นอกจากปัญหาความขัดแย้งระหว่างยิวกับอาหรับ ที่เรื้อรังมาไม่รู้จบแล้ว เหตุการณ์ที่เด่น ก็มีสงครามใหญ่ที่แดนอิรัก/Iraq เริ่มด้วยครั้งแรกในปี 1990-91/๒๕๓๔-๓๕ เรียกว่า สงครามอ่าวเปอร์เซีย/Persian Gulf War (เรียกสั้นๆ ว่า Gulf War)

เรื่องเกิดขึ้นว่า ซัดดัม ฮุซเซน/Saddam Hussein ผู้นำอิรัก ให้ยกทัพไปยึดครองคูเวต/Kuwait ซึ่งเป็นประเทศเล็กๆ แต่อุดมด้วยน้ำมัน เสร็จแล้วมีท่าทีที่ทำให้สงสัยกันว่าจะรุกเข้าไปในซาอุดีอาระเบีย/Saudi Arabia ซึ่งเป็นแหล่งใหญ่ของน้ำมัน

ตรงนี้ คือเรื่องน้ำมันนั้น เป็นผลประโยชน์สำคัญอย่างยิ่ง ชาติทั้งหลายยอมไม่ได้ จึงร่วมกัน ๓๙ ประเทศ โดยการนำของสหรัฐอเมริกา ในสมัยของประธานาธิบดีบุช ผู้บิดา (George Herbert Walker Bush) และสหประชาชาติ ส่งกองทัพไปป้องกัน กดดัน ขับไล่ จนอิรักพ่ายแพ้ถอนตัวกลับไป เรื่องจบลง แต่ความทุกข์ยากเดือดร้อนของประชาชน และความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมจากการเผาบ่อน้ำมันเกิดมลพิษมากมาย มีผลซ้ำเติมทุกข์มากมายแก่โลกมนุษย์ไปอีกนาน

สืบเนื่องจากสงครามนั้น จึงมีการปลดอาวุธอิรักเพื่อป้องกันภัยเบื้องหน้า อิรักถูกกำหนดให้รับการตรวจสอบอาวุธโดยคณะผู้ตรวจสอบของสหประชาชาติ (UN weapons inspectors) แต่เรื่องไม่เป็นไปด้วยดี อิรักไม่ค่อยร่วมมือ อิดออดว่ากันไปว่ากันมา

ในที่สุด สหรัฐ โดยประธานาธิบดีบุช ผู้บุตร (George Walker Bush) ก็กล่าวหาว่าอิรักละเมิดข้อกำหนดปลดอาวุธของสหประชาชาติ ซัดดัมมีอาวุธร้ายแน่ๆ แล้วในเดือนมีนาคม 2003/๒๕๔๖ ก็ใช้กำลังทหารโจมตีอิรัก โดยมีอังกฤษ เป็นต้น ร่วมด้วย ทำให้รัฐบาลของซัดดัม ฮุซเซน สิ้นสุดลง ซัดดัมหนีไปหลบซ่อนตัว แต่ในที่สุดก็ถูกจับได้ แล้วถูกเจ้าหน้าที่อิรักประหารชีวิต เมื่อวันที่ ๓๐ ธ.ค. 2006/๒๕๔๙ โดยที่ว่า อีกด้านหนึ่ง คณะผู้ตรวจสอบก็ไม่พบอาวุธร้ายอย่างที่สหรัฐยืนยันว่ามีในอิรัก แต่อย่างใด

สงครามครั้งหลังนี้ เรียกว่า สงครามอิรัก/Iraq War (บางทีก็เรียกว่า สงครามอ่าวเปอร์เซียครั้งที่ ๒/Second Persian Gulf War)

สงครามที่อิรักจบไป ก็เพียงผ่านพ้นเหตุการณ์ใหญ่ แต่ที่จริง เรื่องร้ายไม่จบเลย ประเทศอิรักเองก็ไม่สงบ มีเรื่องวุ่นวาย ไร้ความมั่นคง และแผ่ความเดือดร้อนออกไปกระทบแดนข้างเคียง เป็นแหล่งเพิ่มความขาดสันติแก่โลก จนบัดนี้

ที่นี้ ชิดชานตะวันออกกลาง ก็ดังได้ว่าแล้ว เรื่องที่อัฟกานิสถาน เมื่อโซเวียตเลิกยุ่งด้วยและถอนทหารกลับไปแล้ว ฝ่ายขบถก็โค่นรัฐบาลพวกคอมมิวนิสต์โซเวียตได้สำเร็จ ถึงโอกาสที่จะมีรัฐบาลอย่างที่ตนต้องการ แต่ก็หาได้เป็นไปด้วยดีอย่างนั้นไม่

เรื่องต่อมาก็คือ พอศัตรูไปแล้ว มูจาฮีดินหลายกลุ่มหลายพวกก็แย่งชิงอำนาจกัน เปลี่ยนรัฐบาลกันเรื่อย จนผ่านไป ๓-๔ ปี ก็มีพวกทาลิบัน/Taliban เกิดขึ้นแล้วมีอำนาจเข้มแข็งมากขึ้นๆ ได้เข้าควบคุมดินแดนกว้างออกไปๆ จนกระทั่งก่อนถึงปี 2001/๒๕๔๔ ก็คุมดินแดนอัฟกานิสถานได้ทั้งประเทศ เว้นส่วนเหนือเพียงหย่อมเล็กๆ แห่งเดียว

พวกทาลิบันปกครองโดยใช้หลักศาสนาอิสลามที่ตนตีความเคร่ง เช่น ห้ามมีห้ามดูโทรทัศน์ ห้ามเครื่องบันเทิงสมัยใหม่แทบทุกอย่าง ให้สตรีแต่งตัวปกปิดมิดชิดในที่สาธารณะ ห้ามเด็กหญิงไปโรงเรียน ห้ามสตรีไปทำงานนอกบ้าน

ในปี 2001/๒๕๔๔ นั้นเอง พวกทาลิบันก็ประกาศจะทำลายพระพุทธรูปและรูปเคารพทั้งหมดในอัฟกานิสถาน แล้วในเดือนมีนาคม ก็ได้ใช้ปืนใหญ่และวัตถุระเบิดทำลายพระพุทธรูปใหญ่ทั้ง ๒ องค์ อายุราว ๑,๗๐๐ ปี ซึ่งแกะสลักไว้ที่หน้าผา (สูง ๕๓ และ ๓๗ เมตร) ที่พามิยาน (Bamiyan หรือ Bamian) จนแหลกละเอียดหมดสิ้นไป

หลังจากนั้น ๖ เดือน ที่อเมริกา ณ วันที่ ๑๑ ก.ย. 2001/๒๕๔๔ ก็ได้มีผู้ก่อการร้ายพวกอัล-คาอีดะ ขับเครื่องบินพุ่งเข้าชนตึกคู่ World Trade Center ในนครนิวยอร์ก มอดไหม้พังทลายหมดไปทั้งสองตึก และชนตึก Pentagon Building อันเป็นที่ตั้งกระทรวงกลาโหมของสหรัฐ ใกล้กรุงวอชิงตัน ดี.ซี./Washington, D.C.

นี้เป็นเหตุการณ์ที่ร้ายแรงใหญ่โตแสนตระหนก จำกันแม่น จนพูดสั้นๆ ก็รู้กัน จึงนิยมเรียกง่ายๆ ว่า 9/11 (บางทีก็เขียนว่า 9-11)

สหรัฐกล่าวหาว่า พวกทาลิบันช่วยเหลือและเป็นแหล่งอาศัยของอัล-คาอีดะ ที่มีบิน ลาเดน เป็นหัวหน้า จึงขอให้ทาลิบันจับตัวบิน ลาเดน กับพวกอัล-คาอีดะชั้นนำ ส่ง

ให้แก่ตน แต่พวกทาลิบันปฏิเสธ สหรัฐอเมริกากับพันธมิตรจึงเริ่มงานปราบทาลิบัน จนในที่สุด ปลายปี 2001/๒๕๔๔ นั้นเอง ฝ่ายขบถก็ขับไล่พวกทาลิบันให้หมดอำนาจไป

จากนั้น สหรัฐช่วยให้กลุ่มอำนาจและเผ่าชนต่างๆ มาพบปะกันหาทางตั้งรัฐบาลขึ้นใหม่ แต่ก็มีการแย่งชิงอำนาจกันต่อมา จนกระทั่งถึงกลางปี 2002/๒๕๔๕ จึงตั้งรัฐบาลช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อชั่วคราว ๒ ปี ขึ้นมาได้ โดยมีนายฮามิด การ์ไซ/Hamid Karzai เป็นประธานาธิบดี แม้ว่าเรื่องราวที่ดำเนินต่อมาจะมีความยุ่งยากมากมาย แต่ฮามิด การ์ไซ ก็ยังเป็นที่ยอมรับและเป็นประธานาธิบดีของอัฟกานิสถานอยู่จนบัดนี้

หลังโค่นทาลิบันลงแล้ว สหรัฐค้นหาตัวบิน ลาเดน ต่อมาอีกนาน จนในที่สุดจับจุดได้ว่าอยู่ในปากีสถาน ที่เมืองขนาดย่อมๆ ชื่อว่า แอบบอตตาบัด/Abbottabad ใกล้เมืองหลวง คือ อิสลามาบัด/Islamabad แล้วกองกำลังทหารอเมริกันเล็กๆ หน่วยหนึ่ง มาโดยเฮลิคอปเตอร์ ก็เข้าจู่โจมสังหารบิน ลาเดน สิ้นชีพไปในวันที่ ๒ พ.ค. 2011/๒๕๕๔

ไม่อยู่แค่การเมือง เป็นเรื่องของการเห็นโลก รู้จักมนุษย์

สงครามเย็นจบไป ไม่ได้หมายความว่า โลกจะสงบสบาย คนจะได้จะมีความสุข เพราะว่า สงครามร้อน ที่เป็นสงครามตัวจริง ยังมากมาย และไม่มีทีท่าว่าจะหมดไป เดี๋ยวก็เพิ่มขึ้นใหม่ๆ แม้แต่สงครามเย็นก็อาจจะกำลังก่อตัวที่จุดใหม่

แถมมีทายาทที่สงครามเย็นทิ้งไว้ให้ คือ การก่อการร้ายสากล หรือการก่อการร้ายนานาชาติ (international terrorism) ดังเช่นการถล่มพินาศของตึก World Trade Center ที่เมืองนิวยอร์ก เป็นภัยร้ายแรงอย่างใหม่ ที่ยากนักจะคาดได้ น่าประหวั่นพรั่นพรึง ไปถึงได้ทุกแห่ง และดูเหมือนว่า ยิ่งเป็นที่เจริญมาก ก็ยิ่งเป็นเป้าให้มุ่งหมาย ยิ่งเจริญ ยิ่งไม่ปลอดภัย แถมไอที ที่ก้าวหน้า ก็กลายเป็นมาหนุนด้านทำลายนี้ได้อย่างดี

อย่างไรก็ตาม การก่อการร้ายนั้น เป็นเรื่องของคนที่เป็นศัตรูทำแก่กัน หรือมีผู้มุ่งร้าย ซึ่งมีได้เป็นครั้งเป็นคราว แต่คนยุคนี้ที่ว่าเจริญมากนั้น มีภัยที่อยู่รอบตัว ข้างตัว ติดตัว ตลอดจนภัยในตัวมากขึ้นๆ และก็เป็นปัญหาจากความเจริญ โดยเฉพาะเรื่องเทคโนโลยีเป็นตัวการใหญ่

รอบตัวก็คือปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม เป็นพิษ เป็นภัย ก่อโรคแก่คน ก่อความเสียหายต่องานสร้างสรรค์ของอารยธรรม สหประชาชาติประชุมใหญ่โตเมื่อปี 1972/๒๕๑๕ ทำท่าเอาจริงเอาจังกันว่าจะแก้ปัญหาอย่างนั้นอย่างนี้

ผ่านมา ๒๐ ปี ถึง ค.ศ. 1992 มีการประชุมยิ่งใหญ่ เป็น Earth Summit ได้ฟังผลงาน ปรากฏว่า แทนที่จะแก้ปัญหาได้ ปัญหากลับยิ่งมากขึ้น เรื่องขยะ เรื่องดินเสีย น้ำเสีย อากาศเสีย เวลานี้ก็เห็นกันอยู่ชัดว่าเป็นอย่างไร ก็ยังมองไม่ออกว่าจะแก้ได้อย่างไร

โรคาพาธ ความเสื่อมเสียสุขภาพ จากสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมเสีย ก็มากมายอยู่แล้ว อันไม่เคยมีในสมัยที่โลกยังไม่พัฒนา แต่นั่นยังแค่รอบตัว ทีนี้ ก็มีภัยที่ถึงตัว ที่ตัว ในตัว ซึ่งทั้งที่อารยธรรมแสนจะเจริญ ก็ไม่มั่นคงปลอดภัย อันได้แก่โรคภัยต่างๆ

ไปๆ ก็มีโรคร้ายใหม่ๆ โผล่มาคุกคามเรื่อยๆ อย่างไม่อาจคาดหมาย เช่น โรคเอดส์ โรคอีโบลา ไข้หวัดสายพันธุ์ใหม่ๆ ที่ไม่รู้ว่าวันไหนมนุษย์จะหาทางแก้ไม่ทัน และกวาดเอาเผ่าพันธุ์มนุษย์ให้ร้างหรือแทบหมดสิ้นจากโลกไป

นอกจากนี้ ยังมีโรคชนิดที่ว่า คนยิ่งเจริญ โลกยิ่งฟู่ฟ่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียิ่งก้าวหน้า มนุษย์ยิ่งก่อกรรมทำโรคให้แก่ตัวเอง ยิ่งทำตัวเองให้เป็นโรค เพราะตัวเองดำเนินชีวิตไม่เป็น ปฏิบัติต่อความเจริญที่ตัวทำขึ้นมาไม่ถูกต้อง ไม่พัฒนาจิตใจของตัวให้นำหน้าหรือเป็นนายเหนือความเจริญนั้น แต่กลับมีจิตใจที่ล้าหลัง หรือตกต่ำลงกลายเป็นทาสของความเจริญไปเสีย

อย่างง่ายๆ ซึ่งเห็นกันชัดแจ้ง เวลานี้ องค์การอนามัยโลก (WHO) ถือว่าอาการอ้วน เป็นโรคระบาดของโลกแล้ว ประเทศที่พัฒนามากๆ ที่เจริญนำหน้า ยิ่งก้าวนำไปมาก ยิ่งเป็นอย่างหนัก

จับดูที่อเมริกา ในช่วงราว พ.ศ. ๒๕๒๕ ตอนนั้น อเมริกาก็เจริญมากมานานแล้ว คนอเมริกันที่โตแล้ว อายุ ๒๐-๗๔ ปี เป็นโรคอ้วนราว ๑๕% พูดพอให้เห็นภาพว่า ราว ๖-๗ คน ก็อ้วนเสีย ๑ คน เมื่อเทียบกับประเทศอื่นๆ ในเวลานั้น โดยเฉพาะประเทศที่ยังไม่พัฒนา ก็ต้องพูดว่าอเมริกามีคนอ้วนเยอะ

แต่ผ่านมา ๒๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๕๕๐ อเมริกาพัฒนาเทคโนโลยี เช่น คอมพิวเตอร์ โทรศัพท์มือถือ ฯลฯ ก้าวหน้าขึ้นมาอีกมาก คนอเมริกันรุ่นอายุ ๒๐ ปีขึ้นไปนั้น บัดนี้ เป็นโรคอ้วนถึง ๓๔% หรือพูดให้เห็นง่ายๆ ว่า ในคนอเมริกัน ๓ คน เป็นโรคอ้วนเสีย ๑ คน

ทีนี้ ที่น่ากลัวกว่านั้น ก็คือ เด็กๆ ที่ว่าเป็นอนาคตของชาติ ยิ่งอาการหนัก ศูนย์ควบคุมและป้องกันโรค (Centers for Disease Control and Prevention, CDC) ของอเมริกา บอกว่า ในช่วงเวลา ๒๐ ปี (1980-2000/๒๕๒๓-๒๕๔๓) คนอเมริกันเป็นโรคอ้วนเพิ่มขึ้น แยกเป็น ผู้ใหญ่อ้วนเพิ่มขึ้น ๒ เท่า เด็กและวัยรุ่นที่อ้วน เพิ่มขึ้นเกือบ ๓ เท่า

ผู้เชี่ยวชาญเรื่องอายุวัฒนะสรุปว่า ถ้าหยุดยั้งโรคอ้วนที่แพร่ขยายไปอย่างนี้ไม่ได้ เด็กอเมริกันรุ่นนี้ จะมีสุขภาพด้อยลง และอาจจะอายุสั้นกว่าคนรุ่นพ่อแม่

แต่จะอายุสั้นลงไปบ้าง ก็ช่างเถิด หรือจะมีสุขภาพด้อยลงไปบ้าง ก็ไม่ต้องถืออาอะไร สำคัญที่ว่า ไม่ใช่แค่นั้น โรคอ้วนจะพาโรคอื่นพ่วงมาด้วยเป็นขบวน อย่างน้อยร่างกายก็เสี่ยงที่จะเป็นโรคโน้นโรคนี้ได้ง่ายๆ

โรคที่รอโจมตีคนอ้วน ก็เริ่มตั้งแต่เบาๆ เบาะๆ อย่างโรคความดันโลหิตสูง ซึ่งคนอ้วนมีโอกาสเป็นมากกว่าคนทั่วไปถึง ๒ เท่า แล้วก็โรคไขมันในเส้นเลือด (cholesterol) สูง ทั้งที่ยังเด็ก ก็เป็นเบาหวาน (แต่เดิมมาแทบว่ามีแต่ผู้ใหญ่ล้วนๆ จะเป็นเบาหวาน) เด็กน้ำหนักมากก็จะกระดูกหักง่าย แล้วก็มีปัญหากับข้อทั้งหลาย ตั้งแต่ข้อมือ และข้อเท้า

ใหญ่กว่านั้น ก็มีโรคหัวใจ (ตำราว่า ในอเมริกา คนไข้โรคหัวใจ เกือบ ๗๐% เกิดปัญหาเนื่องมากับการมีไขมันมาก) สตรีที่อ้วนเสี่ยงจะเป็นมะเร็งเต้านมมากขึ้นเกือบ ๒ เท่า ทุกคนที่อ้วนมีโอกาสเพิ่มขึ้น ๔๒% ที่จะเป็นมะเร็งปลายลำไส้ใหญ่ คนมีโรคเบาหวานเป็นคนอ้วนเสีย ๘๐%

ถ้าพูดกว้างออกไป ในสังคม จะเล่าเรียน จะเข้างาน หรือแม้แต่จะคบหากัน คนอ้วนมักจะถูกเลี่ยงถูกหลบ เหมือนกับเป็นการแบ่งแยกหรือรังเกียจน้อยๆ โดยไม่รู้ตัว

ข้างบน ได้พูดถึงเมืองจีนไว้บ้าง จีนนั้นทั้งใหญ่โต และในช่วงที่ผ่านมานี้ได้ก้าวหน้าขนานใหญ่ จะมองเห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่างไปไกล จึงลองไปดูเรื่องอ้วนนี้ที่เมืองจีนสักหน่อย

ตำราหนึ่ง *(Encyclopædia Britannica, 2013)* บอกว่า ที่เมืองจีน เมื่อปี 1990/๒๕๓๓ คนอ้วนมี ๑ เปอร์เซ็นต์ แต่ถึงปี 2005/๒๕๔๘ คือ ๑๕ ปีต่อมา จีนมีคนอ้วนเพิ่มขึ้นเป็น ๒๐ เปอร์เซ็นต์ นี่เป็นผลของความเจริญแน่ๆ แต่เป็นผลดี หรือเป็นผลร้ายกันแน่

ผู้ที่เจริญขึ้นมาใหม่ น่าจะดูบทเรียนจากพวกที่ได้เจริญขึ้นมาก่อน และใช้บทเรียนนั้นให้เป็นประโยชน์ ตนควรจะได้แต่ส่วนที่ดี กันส่วนที่เขาเสียออกไป มนุษย์ที่ว่าเจริญ หาแสนยากหรือไม่มีเลยที่จะทำได้อย่างนั้น แต่ก็ยังพูดว่าพัฒนา บอกว่าเจริญ

จีนนั้นประสบความสำเร็จจริง มีเศรษฐกิจที่เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ถึงปี ๒๕๕๖ ได้ก้าวเลยญี่ปุ่นขึ้นมาเป็นเจ้าเศรษฐกิจอันดับ ๒ ของโลก รองจากสหรัฐอเมริกา แถมประกาศว่าตนจะขึ้นเป็นอันดับ ๑ ของโลกในไม่ช้า ซึ่งอเมริกาก็ยอมรับแล้ว

พร้อมกับเศรษฐกิจที่เติบโตเบ่งบาน และความเจริญฟู่ฟ่าทางวัตถุ จีนก็เจอปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มาเร็วและรุนแรงยิ่งกว่าพวกประเทศที่พัฒนามาก่อน พร้อมไปกับปัญหาชีวิตจิตใจ ดังเช่นเรื่องโรคอ้วน ที่ได้พูดถึงเป็นทางคิดไว้ข้างบน

อีกด้านหนึ่งที่สำคัญ คือเรื่องวัฒนธรรม แง่ที่คนพูดถึงกันมาก เพราะเป็นของเด่นเห็นง่าย ชัดแก่สายตา ได้แก่การแต่งตัว

ย้อนหลังไปสมัยคอมมูน คนจีนแต่งตัวเป็นระเบียบ เรียบง่าย ทั้งหญิงและชายเหมือนกันหมดทั้งประเทศ แต่สมัยนี้ พอเศรษฐกิจฟู เปิดโอกาสให้ คนก็แต่งตัวกันใหญ่ตามใจชอบ ฉูดฉาด วิ้ดว้าด แวววับ วาบแวบ ข้ามแบบไปฝั่งตรงข้าม ก้าวกระโดดไปเลย

นี่ทำให้มองเหมือนว่า ก่อนนี้ ถูกกดถูกปิดถูกบีบถูกบังคับอยู่ พอปล่อย ก็ลิงโลดเตลิดไปเต็มที่ ระเบิดกระจาย ไม่มีระเบียบ หรือพลิกไปตรงข้าม น่าจะเลยเถิดไป ถ้าถือว่าเดิมนั้นอยู่ในวินัย ก็แสดงว่าวินัยนั้นไม่ได้ผล เพราะว่าวินัยได้กลายเป็นการบังคับ

วินัยมิใช่การบังคับ แต่วินัยเป็นการฝึก ซึ่งต้องมีความพร้อมอยู่ข้างใน เฉพาะอย่างยิ่งคือพร้อมใจ ฝึกก้าวไป ให้ใจเอาได้แค่ไหน ก็พัฒนาได้แค่นั้น แล้วก็จะอยู่ตัว และพร้อมที่จะฝึกที่จะก้าวต่อไป

วิธีนี้ มิใช่การทำให้ใจพลุ่งขึ้นมาด้วยแรงปลุกใจ ซึ่งไม่ใช่ใจจริงของเขา พอแรงพลุ่งด้วยการปลุกเร้าหมดไป ก็ล้า ถ้าอยู่ต่อ ก็กลายเป็นบังคับ พอเปิด ก็ระเบิดเตลิดไป

ใจพลุ่งแรงด้วยการปลุกก็ใช้ได้ และก็ดีได้ด้วย ถ้าให้เป็นขั้นตอนเริ่มต้น โดยมีการทำความพร้อมใจ ด้วยความรู้เข้าใจ แล้วก็เต็มใจ มารับช่วงต่อไป ให้เป็นการฝึกแท้จริง

ส่วนทางด้านอเมริกา ได้พัฒนาก้าวมาอีกไกล โดยเบาเสียงที่เน้นด้านอวกาศ มาเชิดความเป็นผู้นำทางไอที เฉพาะอย่างยิ่ง พาโลกให้เพลินไปในกระแสการเสพบริโภคหรือบริโภคนิยม ที่เด่นด้านบันเทิงยิ่งขึ้น พร้อมกับความเจริญเบ่งบานเชิงธุรกิจ พูดรวมๆ ก็อยู่ในแนวทางสังคมของอเมริกาที่ว่าแล้วข้างต้น ยังไม่ควรใช้ที่ใช้เวลาพูดเพิ่มให้มากไป

รวมแล้ว ที่สร้างความเจริญกันมานั้น เป็นแค่อารยธรรมซีกเสี้ยว ยอมรับกันแล้วว่าเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน เพราะพัฒนาผิดทาง พัฒนาด้านเติมกิเลสอย่างเดียว และขาดความรู้ประมาณ ไม่รู้จักพอดี กลายเป็นสุดโต่ง โด่งดิ่งเอียงข้าง ใกล้เสียหลักจะคว่ำลง

เป็นอันว่า อารยธรรมที่เป็นมา พัฒนาโลกได้เก่ง แต่พัฒนาคนไม่ถึงไหน ไม่ตรงจุดที่จะให้คนพัฒนา และไม่ได้มองว่าจะจัดโลกจัดสังคมอย่างไร ให้คนที่พัฒนามาได้ต่างระดับกัน อยู่ได้ดีมีสุข สมตามระดับการพัฒนาของตนๆ ที่จะให้พร้อมเพื่อจะพัฒนาต่อไป

ถึงเวลานี้ เรื่องคอมมิวนิสต์ ที่เป็นสังคมนิยม ก็ไม่ได้หมดไป ก็ยังแข่งกันอยู่นั่นแหละ กับทุนนิยม ที่เป็นปัจเจกชนิก เพียงแต่ว่า คนที่เอาลัทธิสองอย่างนี้มาไว้ที่ตัว แล้วเขาขัดแย้งแย่งชู่กันนั้น บางทีก็ดุดัง บางคราวก็ด้อมๆ ใครอยู่ในโลกนี้ ก็ไม่พ้นไปได้จากแรงดึงแรงดันของเขา ไม่โดยตรง ก็โดยอ้อม เขาอาจจะวนวุ่นอยู่แค่วัตถุ และเป็นแค่ที่สุดสองขั้วสองข้างของวัตถุนิยมเดียวกัน แต่ไม่ว่าจะอย่างไร ก็เป็นเรื่องที่ควรรู้เท่าทัน และถ้าเขาแสดงหรือว่ามีอารมณ์ต่อกัน ก็ควรช่วยให้สติเขาด้วย จะได้พัฒนาไปด้วยกัน

ที่พูดมานั้น ย้ำอีกทีว่า ผู้เล่านี้มิได้ใส่ใจในเรื่องการเมือง เพียงแต่ว่าเป็นเรื่องธรรมดาโดยภาวะ เมื่ออยู่ในภพของมนุษย์ คนเขามีบ้าน มีเมือง มีโลก แล้วบ้าน เมือง และโลกนั้นเป็นอยู่ เป็นไป มีสภาพเป็นอย่างไร คนที่อยู่ในบ้าน ในเมือง ในโลกนั้น อยู่กันดี อยู่กันร้าย มีสุข มีทุกข์อะไร มีเหตุปัจจัย มีองค์ประกอบภายนอกอันใด ที่มาโยงใยกับเหตุปัจจัยองค์ประกอบภายใน นำให้เป็นไปทางนั้นทางนี้ มีทุกข์ มีโศก มีเศร้า มีสุขอย่างไร

ตรงนี้แหละที่เรื่องมาถึงพระในภาวะที่เป็นความรู้ อันจะให้มองออกได้ว่า เมื่อบ้าน-เมือง-โลก เป็นอย่างนี้ จะทำอย่างไร จะช่วยแก้ไข ให้บ้าน ให้เมือง ให้โลก ปลอดโทษทุกข์ ประสบประโยชน์สุขตามธรรม ได้อย่างไร

ยิ่งเมื่อมีจุดมีแง่ที่เหล่าลัทธิข้างนอกพวกนั้น มองข้าม ไม่ใส่ใจ ทั้งที่สำคัญ ก็เป็นงานของพระที่จะนำพา ให้เขามีจิตใจตรงดีและมีปัญญาที่จะจัดจะแก้ไข บนฐานของศีลของวินัย

ที่จริงนั้น ความเป็นไปในโลก เรื่องภาวะของโลกที่เป็นไปอย่างไรๆ นี้ พระควรจะรู้ให้ทั่วให้ทันยิ่งกว่าคนทั่วไป เพราะพระมองเรื่องราวเหตุการณ์ความเป็นไปนั้น ในฐานะที่เป็นส่วนเป็นองค์อยู่ในระบบสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลายทั่วทั้งหมด ซึ่งอิงอาศัยเชื่อมโยงส่งผลถึงกัน เมื่อรู้ทั่วถึงเท่าทัน จึงจะเห็นชัด มองออก เข้าใจจริง แก้ไขตรงจุดตรงแง่ ปฏิบัติจัดการได้ถูกที่ถูกทาง

ที่ว่ามานั้น ก็เป็นด้วยเจตนาที่ต่างกัน จะเห็นว่า ตามปกติ แม้โดยไม่รู้ตัว คนทั่วๆ ไป รวมทั้งที่เรียกว่านักการเมือง เวลามองดูความเป็นไปในโลก ในบ้านเมือง รวมทั้งมองการเมือง มักมองโดยโยงโดยอิงกับตัว หรือโยงอิงหมู่พวกของตัว บางทีก็มองอย่างแยกพวกต่างฝ่าย แล้วก็เลยมองอย่างจับจุด เจาะจง ลงลึกจำเพาะลงไป อาจจะถึงกับหาแง่หามุม หาจุดอ่อนของปรปักษ์ เจตนาของเขาในการแก้ปัญหานั้น กลายเป็นการที่จะได้การที่จะเอาอะไรบางอย่าง ตลอดจนเพื่อเอาชนะกัน

แต่พระมองโลก มองความเป็นไป มองเหตุปัจจัย รวมทั้งมองการเมือง โดยมองแบบพระ ไม่ใช่มองแบบชาวบ้าน คือพระมองด้วยเจตนาเพื่อรู้เข้าใจสภาพของมนุษย์และภาวการณ์ของโลกตามที่มันเป็น ให้ชัดเพียงพอ เพื่อสนองเจตนาที่จะแก้ปัญหาของโลกของมนุษย์ ให้ลุถึงประโยชน์สุข โดยไม่มีเจตนาที่เป็นเรื่องของตนเอง ไม่มีวัตถุประสงค์ของตนเอง หรือโยงอิงหมู่พวกใด ที่จะได้จะเอาอะไรๆ หรือเพื่อใคร เพื่อพวกใด

จึงเรียกว่า รู้โลก เพื่อแก้ปัญหาของมนุษย์ พหุชนหิตายะ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนมาก พหุชนสุขายะ เพื่อความสุขของคนมาก โลกานุกัมปายะ เพื่อเกื้อการุณย์แก่โลก

ที่ว่านี้ ก็โยงมาถึงการที่จะเล่าเรื่องของมหาจุฬาฯ กลายเป็นว่า จะพูดถึงมหาจุฬาฯ แต่เลยไปพูดถึงทั้งโลก ที่จริง นี่แหละคือเรื่องที่ควรพูด เพราะว่ามหาจุฬาฯ ก็ดำเนินเดินหน้าไป ในบ้านเมือง ในโลก อย่างน้อยก็ต้องรู้ตระหนักว่าตัวเป็นอยู่เป็นไปในสภาพแวดล้อม ท่ามกลางบ้านเมือง และในโลก ที่กำลังเป็นไปอย่างไร ตอนนั้น เวลานั้น มหาจุฬาฯ อยู่ในบรรยากาศ ในสภาพแวดล้อมที่เป็นอย่างไร ไม่ใช่เดินไปในความมืดมองอะไรมัวๆ เมื่อตัวไม่รู้ ก็ย่อมอดไม่ได้ที่จะคิด แล้วก็เลยคิดเห็นไป กลายเป็นลุ่มหลงไม่ตรงตามจริง จะต้องรู้ให้พอที่จะมองเห็น ไม่ใช่มัวแต่หรืออยู่แค่คิดเห็น

ยิ่งกว่านั้น ในที่สุด แม้มองถึงจุดหมายที่แท้ เมื่อมาเรียนที่มหาจุฬาฯ ก็เพื่อมีการศึกษา ที่จะให้เจริญงอกงามในธรรมวินัย แล้วสามารถไปบำเพ็ญกิจ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน เพื่อคนทั้งมวล ทั้งโลก ด้วยรู้เข้าใจทั่วทันโลก ดังได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง

มหาจุฬาฯ กับเรื่องเก่า ๆ ที่ควรเข้าใจ

เลขาธิการมหาจุฬาฯ ๒๕๐๗-๒๕๒๑

ได้เล่าแล้วว่า เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ) ดำรงตำแหน่งเลขาธิการมหาจุฬาฯ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ ครั้งยังมีสมณศักดิ์เป็นที่ พระราชวิสุทธิเมธี แล้วมีสมณศักดิ์สูงขึ้นมาโดยลำดับ (เป็นที่ พระเทพคุณาภรณ์ ในปี ๒๕๐๗ เป็นที่ พระธรรมคุณาภรณ์ ในปี ๒๕๑๔) จนกระทั่งเป็นที่ พระพรหมคุณาภรณ์ ใน พ.ศ. ๒๕๑๖

ขอทบทวนลำดับตำแหน่งหน้าที่ของท่าน ที่มหาจุฬาฯ เล็กน้อย

ย้อนหลังไป ครั้งยังเป็นพระมหาเกี่ยว อุปเสโณ หลังสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค ในปี ๒๔๙๗ แล้วไม่นาน ได้เป็นอาจารย์สอนภาษาบาลีที่มหาจุฬาฯ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๐ ท่านได้เป็นอาจารย์สอนวิชาพระสูตร เป็นหัวหน้าแผนกวิชาบาลี-ธรรม และเป็นประธานหัวหน้าแผนก คณะพุทธศาสตร์ (คือของอุดมศึกษา ซึ่งขณะนั้นมีคณะเดียว)

ในปีต่อมา (๒๕๐๒) ท่านได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยอธิการบดี ฝ่ายธุรการ และเป็นหัวหน้าแผนกธรรมวิจัย แล้วถึงวันที่ ๑๕ ก.ย. ๒๕๐๖ ก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นรองอธิการบดี

จากนั้น ดังได้เล่าข้างต้นแล้วว่า ใน พ.ศ. ๒๕๐๗ ตอนกลางเดือนมกราคม มีการตกลงกันเปลี่ยนแปลงปรับปรุงคณะผู้บริหาร โดย

ก) รองอธิการบดีทั้ง ๒ รูป คือ ท่านเอง และพระกวีวรญาณ ได้ลาออกจากตำแหน่งรองอธิการบดี และพระเมธีวรคณาจารย์ ลาออกจากตำแหน่งเลขาธิการ

ข) พระมหาโพธิวงศาจารย์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นเลขาธิการ และพระกวีวรญาณได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ

แต่พระมหาโพธิวงศาจารย์ ซึ่งเป็นพระมหาเถระผู้เฒ่าชราแล้ว อ้างว่ามีภารกิจทางพระศาสนามาก ได้ขอลาออกในเวลามิช้าหลังได้รับการแต่งตั้ง

ในลำดับนั้น องค์ท่าน ครั้งเป็นที่ พระราชวิสุทธิเมธี (เกี่ยว อุปเสโณ) จึงได้เข้ารับหน้าที่เป็นเลขาธิการ ในปี ๒๕๐๗ นั่นเอง และเป็นความลงตัวที่มั่นคงตั้งแต่นั้นสืบมาประมาณ ๑๕ ปี จนท่านขอยุติภารกิจในตำแหน่งเลขาธิการ ใน พ.ศ. ๒๕๒๑

ในช่วงต้นที่ท่านเป็นเลขาธิการมหาจุฬาฯ นั้น พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต ได้รับการแต่งตั้งเป็น ผู้ช่วยเลขาธิการ รูปที่ ๒ ในวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ คือ ๑๐ วันก่อนที่พระกวีวรญาณ จะสละตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการ ในวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๗

จากนั้น พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต หลังจากเป็นรองเลขาธิการในปี ๒๕๑๓ (ในสมณศักดิ์ ที่ พระศรีวิสุทธิโมลี) ก็ได้ขอลาออกจากตำแหน่งนั้นในวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ (ขณะดำรงสมณศักดิ์ ที่ พระราชวรมุนี)

ในปี ๒๕๑๗ นั้นเอง พบในบันทึกของผู้เล่า ณ วันที่ ๑๑ ม.ค. ว่าได้ทำร่างประกาศตั้งพระมหาบุญมา มหาวีโร เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ แต่ยังไม่พบหลักฐานว่าต่อจากนั้นได้มีประกาศตั้งออกมา จนกระทั่งพบในบันทึกของผู้เล่าต่อมาว่า ในวันเปิดปีการศึกษา ๔ มิ.ย. ๒๕๑๘ ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ [พระพรหมคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปเสโณ)] อ่านประกาศตั้งพระมหาบุญมา มหาวีโร เป็นรองเลขาธิการ

หลังจากผู้เล่าขอลาออกแล้ว ได้ว่างเว้นการบันทึกประจำวันไป ๑๐ เดือน แต่จำติดมาว่า พระมหาสมบูรณ์ สมปุณฺโณ ได้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการสืบงานมา (จากนั้น ๕ ธ.ค. ๒๕๑๘ ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์ เป็นที่ พระวิสุทธิสมโพธิ) แล้วพระวิสุทธิสมโพธิได้รับการแต่งตั้งเป็นรองเลขาธิการ ในปีที่มีเลขาธิการองค์ใหม่ คือ พ.ศ. ๒๕๒๑

อีกด้านหนึ่งของเรื่องนี้ ก็ควรทบทวน โดยลำดับความเป็นมาไว้ด้วย คือบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการมหาจุฬาฯ

๑. พระวิเชียรโมลี (วิเชียร วิธุโร, วัดมหาธาตุ, ต่อมาลาสิกขา ได้แก่ อาจารย์วิเชียร บำรุงผล) เป็นพระเถระท่านแรกที่ดำรงตำแหน่งนี้ ใน พ.ศ. ๒๔๙๐

๒. พระวีรธรรมมุนี (ไสว จิตวีโร, วัดไตรมิตรวิทยาราม, ต่อมาคือ พระวิสุทธาธิบดี) ได้เป็นเลขาธิการสืบแทน เมื่อพระวิเชียรโมลีลาออกในปีต่อมา พ.ศ. ๒๔๙๑

๓. พระศรีสุธรรมมุนี (บุญเลิศ ทตฺตสุทฺธิ, วัดมหาธาตุ, ต่อมาคือ พระสุเมธาธิบดี) ได้เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งเลขาธิการ (และพระมหาพวน ฐานจาโร ป.ธ. ๙ วัดมหาธาตุเป็นผู้รักษาการในตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการ) เมื่อพระวีรธรรมมุนีลาออก ใน พ.ศ. ๒๔๙๖

๔. พระมหาแสง ธมฺมรํสี ป.ธ. ๗, พธ.บ. (ต่อมาคือ พ.อ. แสง สมบุญ) และพระมหาจำนงค์ ชุตินฺธโร ป.ธ.๙, พธ.บ. (ต่อมาคือ ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต) หลังจบการศึกษาเป็นพุทธศาสตรบัณฑิตในปี ๒๔๙๗ ไม่นาน ก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นสั่งการเลขาธิการ เมื่อพระศรีสุธรรมมุนีลาออกใน พ.ศ. ๒๔๙๘

แล้วต่อมา พระมหาจำนงค์ ชุตินฺธโร ได้เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งเลขาธิการ (ในเอกสารทั่วไป ใช้คำว่า “สั่งการเลขาธิการ”) เพียงรูปเดียว ในปี ๒๔๙๙ ก่อนได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นที่ พระกวีวรญาณ ในวันที่ ๕ ธ.ค. ๒๕๐๐

๕. พระมหามนัส จิตฺตทโม ป.ธ. ๖, M.A. วัดมหาธาตุ ได้เป็นสั่งการเลขาธิการตั้งแต่เดือน ม.ค. ๒๕๐๒ เมื่อพระกวีวรญาณไปดูการพระศาสนาในศรีลังกาและอินโดนีเซีย (เว้นช่วงเดือน มิ.ย. - ก.ค. ที่พระกวีวรญาณกลับจากศาสนกิจนั้น และทำหน้าที่ต่อมาจนกระทั่งไปศึกษาที่มหาวิทยาลัย Yale ในสหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. ๒๕๐๒ นั้นเอง)

๖. พระมหาสนั่น กมโล ป.ธ. ๖, พ.ม., พธ.บ., M.A. วัดวิเศษการ (ต่อมาคือ นายสนั่น ไชยานุกูล) ได้เป็นสั่งการเลขาธิการ เมื่อพระมหามนัส จิตฺตทโม ถูกกล่าวหาในคดีคอมมิวนิสต์ และถูกนำไปคุมขัง ณ กองบัญชาการตำรวจสันติบาล ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ ก่อนได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระเมธีวรคณาจารย์ ในปี ๒๕๐๕ แล้วได้รับการแต่งตั้งเป็นเลขาธิการมหาจุฬาฯ ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ ก่อนลาออกจากตำแหน่งในกลางเดือน ม.ค. ๒๕๐๗ (พร้อมกับที่พระราชวิสุทธิเมธี และพระกวีวรญาณ ลาออกจากตำแหน่งรองอธิการบดี)

๗. พระมหาโพธิวงศาจารย์ (สำลี อินฺทโชโต) วัดอนงคาราม ได้รับการแต่งตั้งเป็นเลขาธิการมหาจุฬาฯ ในวันที่ ๑๘ มกราคม ๒๕๐๗ นั้นเอง และพระกวีวรญาณ ซึ่งลาออกจากตำแหน่งรองอธิการบดี ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ ในวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๐๗

แต่ในปี ๒๕๐๗ นั้นเอง พระมหาโพธิวงศาจารย์ คงจะในฐานะที่เป็นพระมหาเถระซึ่งดำรงสมณศักดิ์สูงถึงชั้นเจ้าคณะรอง (ที่นิยมเรียกกันว่ารองสมเด็จ) อีกทั้งอยู่ในวัยชรามากแล้ว จึงได้ขอสละตำแหน่งเลขาธิการ และในปีเดียวกันนั้น ในวันที่ ๔ มิถุนายน พระกวีวรญาณก็ได้สละตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการ

๘. พระราชวิสุทธิเมธี (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ.๙) ได้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการมหาจุฬาฯ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นต้นมา เท่าที่ทราบว่าจนถึง พ.ศ. ๒๕๒๑ (ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพรหมคุณาภรณ์) รวมเกือบ ๑๕ ปี ถึงจุดนี้ ก็เป็นอันมาบรรจบกับเรื่องที่เล่าไปแล้วข้างต้น

ที่พูดว่าเท่าที่ทราบ เพราะผู้เล่าได้ลาออกจากตำแหน่งที่มหาจุฬาฯ ไปก่อนนานแล้ว กล่าวคือ พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ แล้วเป็นรองเลขาธิการ ใน พ.ศ. ๒๕๑๓ และลาออกจากงานที่มหาจุฬาฯ ใน พ.ศ. ๒๕๑๗

ระหว่างนี้ ในปี ๒๕๑๕ ได้ตั้งพระปิฎกโกศล (สิงห์ทน นราสโภ ป.ธ.๗, พธบ., Ph.D.) เป็นรองเลขาธิการ อีกรูปหนึ่ง ซึ่งต่อมา ณ ๕ ธ.ค. ๒๕๑๕ ได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่ พระทักษิณคณาธิกร พระปลัดขวาของสมเด็จพระสังฆราช ปุณฺณสิริมหาเถระ แล้วจากนั้น ท่านมีภารกิจสำคัญทางวัดพระเชตุพน จึงค่อนข้างจะเงียบไปจากทางมหาจุฬาฯ จนหลังจากสมเด็จพระสังฆราชสิ้นพระชนม์แล้วระยะหนึ่ง ก็ได้ลาสิกขาในวันที่ ๒๔ ก.พ. ๒๕๑๘

(สำหรับตัวผู้เล่า แม้หลังลาออกแล้ว ก็มีงานของมหาจุฬาฯ ที่ผูกพันกับภายนอก โดยเฉพาะที่สืบจากสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ งานของคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ รวมทั้งการดำเนินการที่จะให้มี พ.ร.บ. รองรับมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งยังต้องทำต่อมาจนซาหมดไปหลังปี ๒๕๓๐ แต่เป็นงานของมหาจุฬาฯ ซึ่งทำโดยแทบไม่ต้องมาที่มหาจุฬาฯ)

ในปี ๒๕๑๗ ที่พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ลาตำแหน่งรองเลขาธิการนั้น มีเค้าความว่า พระมหาบุญมา มหาวีโร และพระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ ได้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ แล้วพระมหาบุญมา มหาวีโร ได้รับแต่งตั้งเป็นรองเลขาธิการ ในปี ๒๕๑๘ (ถึงมรณภาพ มิ.ย. ๒๕๒๔) และพระวิสุทธิสมโพธิ (สมบูรณ์) เป็นรองเลขาธิการ ในปี ๒๕๒๑

นั่นคือปีที่มหาจุฬาฯ มีเลขาธิการองค์ใหม่ ได้แก่ พระมหานคร เขมปาลี อันเป็นเวลาที่พระพรหมคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ.๙) ได้พ้นแล้วจากตำแหน่งเลขาธิการ

(ที่จริง เรื่องราวที่ว่าพระพรหมคุณาภรณ์ยุติภาระของเลขาธิการ และพระมหานคร เขมปาลี มาดำรงตำแหน่งเลขาธิการในปี ๒๕๒๑ นี้ ผู้เล่านึกไม่ออกเลย เพราะได้ลาออกห่างไปนานแล้ว เมื่อจะเขียนเรื่องคราวนี้ จึงต้องค้นหาข้อมูลจากบรรดาเอกสาร)

เป็นอันว่า ในสมัยที่เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ.๙) เป็นเลขาธิการมหาจุฬาฯ ประมาณ ๑๕ ปี (พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๒๑) มีผู้ช่วยเลขาธิการ และรองเลขาธิการ ที่ประจำทำงานอยู่ด้วยกันตลอดมาอย่างต่อเนื่อง ๒ รูป คือ

๑) พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ และรองเลขาธิการ ประจำเต็มเวลาใน พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๑๗ (๑๐ ปี) แล้วเพลางานจนยุติในปี ๒๕๒๑

๒) พระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ ตามที่ถือว่าเป็น ผช.ลธ. ใน พ.ศ. ๒๕๑๗ จนเป็นรองเลขาธิการ ในปี ๒๕๒๑ (ต่อจากนี้เข้าสู่ยุคของเลขาธิการองค์ใหม่)

[ในห้องสำนักงานเลขาธิการ มี ๒ รูปนี้ ยืนโรงทำงานอยู่ด้วยกันเต็มเวลาตลอด ๑๐ ปี ตั้งแต่พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต เข้าไปทำงาน โดยมีพระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ ซึ่งเป็น พธ.บ. รุ่นพี่ ประจำหน้าที่อยู่ที่นั่นมาก่อนแล้วในงานของกองกลาง แห่งสำนักงานเลขาธิการ, มีท่านผู้อื่นเข้าไปนั่งทำงานร่วมอยู่ ในบางช่วง สั้นบ้าง ยาวบ้าง ตามระยะกาลของท่าน คือ พระครูปลัดกิตติวัฒน์ เลขานุการคณบดีคณะครุศาสตร์ ๒๕๐๗-๐๙, รักษาการคณบดี ๓ ท่าน กลางปี ๒๕๐๙ ถึงต้นปี ๒๕๑๓, และพระปิฎกโกศล/พระทักษิณคณาธิกร เป็นรองเลขาธิการ รูปที่ ๒ ตั้งแต่ ๒๗ ก.พ. ๒๕๑๕, ส่วนพระมหาบุญมา มหาวีโร ได้เป็นรองเลขาธิการในปี ๒๕๑๘ คือหลังระยะประจำงานเต็มเวลาที่นั่นแล้ว]

ตรงนี้ ควรเล่าแทรกไว้พอให้ทราบว่า “อาจารย์สมบูรณ์” (คือ พระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ) นั้น เป็นกำลังสำคัญมากของมหาจุฬาฯ เป็นเวลายาวนาน เมื่อผู้เล่าเข้าทำงานในปี ๒๕๐๗ นั้น อาจารย์สมบูรณ์ได้ทำงานอยู่แล้ว โดยเป็นเจ้าหน้าที่กองกลาง สำนักงานเลขาธิการ ในตำแหน่งเจ้าหน้าที่การเงิน

เมื่อทำงานกันไปไม่นาน อาจารย์สมบูรณ์ก็รับเป็น “ผู้ช่วยนายทะเบียน” ทั้งนี้เพราะเวลานั้นงานของนายทะเบียนแน่นหนักขึ้นมาก เฉพาะอย่างยิ่ง การออกหลักฐานใบรับรองผลการเรียน ให้แก่พระ พธ.บ. ที่จะไปศึกษาต่อต่างประเทศ ซึ่งเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากมายและรวดเร็ว ผู้แบกภาระนี้ ต้องทำงานอย่างหามรุ่งหามค่ำ และถึงกันกับตัวผู้เล่าได้แทบจะทันทีทุกเวลา ซึ่งพูดได้เลยว่ามีท่านเดียวที่ทำได้ คืออาจารย์สมบูรณ์นี่แหละ เพราะท่านทำงานชนิดโต้รุ่งเป็นธรรมดา และอยู่ใกล้ชิดกันในห้องทำงานเดียวกับผู้เล่า

ส่วนนายทะเบียนเอง คือ อาจารย์ภาณุ (พระมหาภาณุ ปทุโม) เป็นพระเถระสูงอายุ ก็ทำงานทะเบียนทั่วไปที่สืบจากที่ท่านทำเรื่อยมาตามเวลาปกติต่อไป

อาจารย์สมบูรณ์เป็นผู้ช่วยนายทะเบียนอยู่นานทีเดียว ก่อนจะเป็นหัวหน้ากองกลาง แล้ว (เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ และ) ในที่สุด เป็นรองเลขาธิการ ในปี ๒๕๒๑

๙. พระมหานคร เขมปาลี (ป.ธ.๖, น.ธ.เอก, Ph.D., ต่อมาคือ พระอมรเมธาจารย์ แล้วเป็นพระราชรัตนโมลี) ได้เป็นเลขาธิการมหาจุฬาฯ หลังจากพระพรหมคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ.๙) สละตำแหน่งนั้นใน พ.ศ. ๒๕๒๑ เป็นต้นมา จนกระทั่งได้รับการแต่งตั้งเป็นอธิการบดี ใน พ.ศ. ๒๕๒๙ โดยไม่มีการแต่งตั้งเลขาธิการมหาจุฬาฯ รูปใหม่อีก (พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยทั่วไป เลิกตำแหน่งเลขาธิการในปี ๒๕๑๖ ดังที่ “**พ.ร.บ. กำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๒๗**” ก็ไม่กล่าวถึงตำแหน่งนี้)

ดร. พระมหานคร เขมปาลี จึงเป็นเลขาธิการมหาจุฬาฯ รูปสุดท้าย

[เมื่อพระเดชพระคุณพระธรรมวรนายก ถึงมรณภาพ ใน พ.ศ. ๒๕๒๙ เลขาธิการ คือ พระอมรเมธาจารย์ (นคร เขมปาลี, ต่อมาคือ พระราชรัตนโมลี) ได้เป็นอธิการบดี สืบมา จนสิ้นสุดลงเมื่อรัฐตรา **พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐** อันทำให้มีการแต่งตั้งอธิการบดี ที่มีสถานะเต็มตามกฎหมาย ได้แก่ พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ซึ่งปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพรหมบัณฑิต; อนึ่ง เมื่อเลขาธิการรูปนี้ ได้รับการแต่งตั้งเป็นอธิการบดีใน พ.ศ. ๒๕๒๙ แล้ว ตำแหน่งเลขาธิการมหาจุฬาฯ ก็ว่างเลิกไป]

ที่มหาจุฬาฯ ทำไมผู้บริหารเป็นเลขาธิการ

รู้กันทั่วไปว่า ในมหาวิทยาลัยทั้งหลาย หัวหน้าผู้บริหาร หรือผู้บริหารสูงสุด คือ อธิการบดี คำว่า “เลขาธิการ” ได้ยินแต่ที่อื่น เช่น เลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ หรือ เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ปัจจุบัน สองนามนี้ไม่มีแล้ว – เปลี่ยนเป็น เลขาธิการสภาการศึกษา ใน ศธ.) ทำไมที่มหาจุฬาฯ สมัยนั้น มีเลขาธิการเป็นผู้บริหาร

อันนี้เป็นเรื่องยุคสมัยของบ้านเมือง แต่เบื้องแรก พึงทราบก่อนว่า มหาวิทยาลัย เป็นสถาบันอุดมศึกษา ซึ่งจะมีตัวตนได้จริงตามสมมติในสังคม ต่อเมื่อมีกฎหมายรองรับ หรือเป็นไปตามกฎหมายของบ้านเมือง มิฉะนั้น ก็ถือว่าเป็นของเถื่อน ไม่มีจริง

แม้เมื่อยังไม่มีจริง หรือเมื่อบ้านเมืองยังไม่ยอมรับโดยกฎหมาย ตนต้องการหรือ พยายามให้บ้านเมืองยอมรับ ก็ต้องจัดดำเนินการให้เป็นไปตามระบบกิจการอย่างของ เขา อย่างน้อยไม่ให้เขายกเป็นข้ออ้างได้ง่ายๆ ที่จะปฏิเสธเสียแต่ตั้งต้น พอจัดเข้าระบบ อย่างที่เขายืนยันแล้ว ก็มีทางเดินหน้าหรือก้าวรุดไปได้

เรื่องเดิมมีว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ร.๕ โปรดให้ย้าย ที่ราชบัณฑิตบอกหนังสือพระ จากในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ออกมาจัดเป็นบาลีวิทยาลัย ขึ้นที่วัดมหาธาตุ เรียกว่า “มหาธาตุวิทยาลัย” เป็นครั้งแรกที่ใช้นามวิทยาลัยในประเทศไทย

ต่อมา มี “**ประกาศพระราชปรารภ ในการก่อพระฤกษสังฆเสนาสน์ราชวิทยาลัย**” ที่ ตีพิมพ์ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๑๓ แผ่นที่ ๒๕ วันที่ ๒๐ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕ หน้า ๒๖๕-๒๖๘ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้ บรรจุในหีบศิลาพระฤกษ์ แห่งสังฆิกเสนาสน์ สำหรับมหาธาตุวิทยาลัย ที่ทรงประกาศ พระราชปรารภนี้ไว้ว่า “**เพื่อเปนที่เล่าเรียนพระปริยัติสัทธรรมแลวิชาชั้นสูงสืบไปภายน่า พระราชทานเปลี่ยนนามใหม่ว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อให้เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศสืบไป**” (วันที่ทรงวางศิลาพระฤกษ์ คือ ๑๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕)

กาลล่วงมา ๕๑ ปี โดยรำลึกถึงพระราชประสงค์ ตามประกาศพระราชปรารภนั้น อันมีคำว่า "**วิชาชั้นสูง**" ซึ่งเป็นความหมายของ "อุดมศึกษา" มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้เปิดดำเนินการศึกษา ซึ่งว่าโดยกิจการ เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ และว่าโดยสาระของงาน เป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา ณ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๐

อย่างไรก็ตาม กิจการที่เป็นทางการในประเทศชาติ ต้องเป็นไปตามกติกาของบ้านเมืองในเวลานั้นๆ คือมีกฎหมายรองรับ โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยทั้งหลาย เมื่อถึงเวลานั้น ต้องมีพระราชบัญญัติรองรับเป็นของตนโดยเฉพาะ อันกำหนดวางระบบงานบริหารจัดการทั้งหมด

เพื่อให้เห็นชัดขึ้น ขอให้มองระบบงานของมหาจุฬาฯ เมื่อเปิดการศึกษาในปี ๒๔๙๐ นั้น โดยเทียบกับมหาวิทยาลัย ๓ แห่งแรก ของประเทศไทย คือ

๑. **จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย** เกิดจาก ใน ร. ๖ โปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ใน ร. ๕ ขึ้นเป็นมหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ โดยให้สังกัดในกระทรวงธรรมการ และในปี ๒๔๙๐ นั้น มีพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๔๘๖ รองรับ

๒. **มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** เดิมชื่อ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ม.ธ.ก.) ถือวันสถาปนาโดยพิธีเปิดในวันที่ ๒๗ มิ.ย. ๒๔๗๗ จัดตั้งตาม พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งให้โอนคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มาขึ้นต่อมหาวิทยาลัยนี้ ต่อมา พ.ร.บ. นี้ จนถึง พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๘๖ ถูกยกเลิกโดย พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕ ซึ่งตัดคำว่า "การเมือง" ออกจากชื่อมหาวิทยาลัย และยกเลิกตำแหน่งผู้ประศาสน์การ โดยใช้ชื่อตำแหน่งว่าอธิการบดีแทน

๓. **มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์** สถาปนาเมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๖ โดย พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๘๖

(ต่อจากแห่งที่ ๓ คือ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มีอีก ๒ มหาวิทยาลัยได้รับการสถาปนาใน พ.ศ. ๒๔๘๖ คือปีเดียวกันนั้น ได้แก่ **มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์**, ๗ ก.พ. และ **มหาวิทยาลัยศิลปากร**, ๑๒ ต.ค. ทั้งสองแห่งนั้น เวลานั้น ให้การศึกษาเฉพาะทาง ทำนองเดียวกับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จึงกล่าวเพียงมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เป็นตัวอย่างของทั้งรุ่น)

พึงสังเกตว่า มหาวิทยาลัยทั้งสาม (รวมอีก ๒ ด้วย คือทั้งห้า) นั้น มี พ.ร.บ. ต่างหากกัน ซึ่งตรงเวลากัน คือ พ.ร.บ. ฉบับ พ.ศ. ๒๔๘๖ ของมหาวิทยาลัยนั้นๆ

เป็นอันว่า ในช่วงใกล้ พ.ศ. ๒๔๙๐ มหาวิทยาลัยเท่าที่มีอยู่ของประเทศไทย มีระบบการบริหารจัดการดำเนินงาน ตามที่กำหนดวางไว้ในพระราชบัญญัติสำหรับมหาวิทยาลัยเหล่านี้ ที่ใช้บังคับอยู่ในเวลานั้น

ถ้าจะนับด้วย ก็พูดว่า ในช่วงใกล้ พ.ศ. ๒๔๙๐ นั้น ประเทศไทยมีมหาวิทยาลัยที่ไม่มี พ.ร.บ. รองรับ ๒ แห่ง คือ มหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ ชื่อ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ณ วันที่ ๓๐ ธ.ค. ๒๔๘๘ เปิดการศึกษา ๑๖ ก.ย. ๒๔๘๙ และ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัยฝ่ายพระพุทธศาสนา ณ วันที่ ๙ ม.ค. ๒๔๙๐ เปิดการศึกษา ๑๘ ก.ค. ๒๔๙๐

มหาวิทยาลัยของรัฐ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกในส่วนภูมิภาคของประเทศไทย ได้แก่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดตั้งขึ้นโดย พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๐๗ ซึ่งมีผลใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศใน *ราชกิจจานุเบกษา* คือ วันที่ ๒๑ ม.ค. ๒๕๐๗ เป็นต้นไป อันถือเป็นวันสถาปนาของ ม.ช.

หลังจากนี้นาน เมื่อมี พ.ร.บ. สถาบันอุดมศึกษาเอกชน พ.ศ. ๒๕๒๒ ออกมา จึงเกิดมีมหาวิทยาลัยเอกชน (รวมทั้งสถาบันอุดมศึกษาเอกชนระดับต่างๆ) ขึ้นในประเทศไทย ดังมีสถาบันที่ได้รับใบอนุญาตจัดตั้งขึ้น อันถือว่าได้รับสถาปนาใน พ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นรุ่นแรก ตามที่พบรายชื่อ ได้แก่ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย (เริ่มการเรียน-สอนในระดับการศึกษาที่เปิดขึ้น ตั้งแต่ปี ๒๔๘๓) มหาวิทยาลัยกรุงเทพ (เริ่ม ปี ๒๕๐๕) มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ (เริ่ม ปี ๒๕๑๑) มหาวิทยาลัยพายัพ (จ.เชียงใหม่, เริ่ม ปี ๒๕๑๗)

มหาวิทยาลัยเอกชน ไม่ต้องมีพระราชบัญญัติรองรับจำเพาะของแต่ละแห่ง แต่อาศัย พ.ร.บ. สถาบันอุดมศึกษาเอกชน นั้น [เท่าที่ทราบ ฉบับปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๔๖ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๕๐] จัดตั้งโดยได้รับใบอนุญาตจากรัฐมนตรี

ในฝ่ายมหาวิทยาลัยของรัฐ ต่อมา ก็มีความเปลี่ยนแปลงก้าวใหม่ โดยที่หลายแห่งต้องการมีการบริหารจัดการที่เป็นอิสระจากระบบราชการ จึงแยกไปเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ ที่ไม่เป็นส่วนราชการ แต่ยังมีฐานะเป็นหน่วยงานในกำกับของรัฐ มีการใช้คำเรียกให้ง่ายว่า “มหาวิทยาลัยนอกระบบ” (รวมอยู่ในประเภทสถาบันอุดมศึกษาในกำกับของรัฐบาล) ไม่มีรายได้จากเงินที่กำหนดไว้ในงบประมาณแผ่นดิน แต่ยังได้รับเงินอุดหนุนทั่วไปที่รัฐบาลจัดสรรให้เป็นรายปี

ถือกันว่า มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี เป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐแห่งแรก โดยออกนอกระบบตั้งแต่ก่อตั้ง ใน พ.ศ. ๒๕๓๓

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็ได้เปลี่ยนฐานะไปเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐที่ไม่เป็นส่วนราชการแต่อยู่ในกำกับของรัฐแล้ว โดยพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อมีพระราชบัญญัติออกมารองรับใน พ.ศ. ๒๕๔๐ แล้ว ก็ได้มีฐานะเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐที่ไม่เป็นส่วนราชการ แต่อยู่ในกำกับของรัฐ เช่นว่านี้

ย้อนกลับไปที่เรื่องเก่าของมหาจุฬาฯ ดังว่าค้างไว้ ขอให้ดูระบบงานเมื่อแรกตั้งในปี ๒๔๙๐ โดยเทียบเคียงมหาวิทยาลัยของรัฐ ๓ แห่งแรก คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (๕ ปีหลังจากนี้ เปลี่ยนเป็น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ดังนั้น การที่จะพูดถึงระบบการบริหารจัดการมหาวิทยาลัย จึงว่าไปตามระบบของมหาวิทยาลัยทั้งสามนั้น ในช่วงเวลานั้น

ในระบบงานของมหาวิทยาลัยยุคแรกนั้น ตำแหน่งหลักในการดำเนินกิจการของมหาวิทยาลัย มี ๓ คือ นายกสภามหาวิทยาลัย อธิการบดี และเลขาธิการ

ในที่นี้ ที่ควรพูดถึง คือ อธิการบดี และเลขาธิการ ซึ่งเป็นตำแหน่งของผู้บริหาร

อธิการบดีนั้น ก็ดังที่ทราบกันตลอดมา ไม่ว่าจะเขียนจำกัดความอย่างไร ก็คือเป็นหัวหน้างานบริหาร ทำนองเดียวกับใน พ.ร.บ. เฉพาะอย่างยิ่งในยุคใกล้ๆ นี้ ที่บางฉบับว่า “เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดและรับผิดชอบงานทั้งปวงของมหาวิทยาลัย” บางฉบับว่า “เป็นผู้บังคับบัญชารับผิดชอบในการบริหารงานของมหาวิทยาลัย” บางฉบับว่า “เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด และรับผิดชอบการบริหารงานของมหาวิทยาลัย”

ส่วนเลขาธิการมหาวิทยาลัย นอกจากเป็นเลขาธิการสภามหาวิทยาลัยแล้ว ก็มีหน้าที่ช่วยอธิการบดีในธุรการทั่วไปของมหาวิทยาลัย ประสานงานกับคณะและแผนกต่างๆ โดยมีอำนาจหน้าที่ราว ๕ ข้อ โดยเฉพาะข้อที่ว่า “กิจการอื่นที่อธิการบดีมอบหมายหรือที่กำหนดไว้ในข้อบังคับของมหาวิทยาลัย” นี่คือเปิดกว้าง จะว่ารวบยอด ก็แทบจะได้

เรื่องอำนาจหน้าที่ตามตัวบทกฎหมายนั้น ก็แค่ให้แนวทาง วางขอบเขต เดี๋ยวค่อยยกตัวบทมาดูกันบ้าง แต่จุดสำคัญโดยสัมพันธ์กับยุคสมัย อยู่ที่งานบริหารเชิงปฏิบัติการ

ในสภาพของบ้านเมือง โดยสัมพันธ์กับการเมืองในยุคนั้น คงเห็นได้ไม่ยากว่า การตามรู้ดูแลควบคุมชุมชนในสถาบันที่เรียกว่ามหาวิทยาลัย เป็นเรื่องใหญ่สำคัญมาก

ว่าโดยรวบรัด ไปๆ มาๆ อธิการบดี ที่เรียกได้ว่าเป็นหัวหน้าสถาบันนั้น ก็กลายเป็นตำแหน่งที่พูดอย่างชาวบ้านว่า เป็นเรื่องเชิงเกียรติยศ (หรือคุมนโยบายการเมือง)

โดยนัยนี้ มหาวิทยาลัยของรัฐเวลานั้น จึงมักตั้งนายกรัฐมนตรี รองนายกรัฐมนตรี หรือรัฐมนตรีท่านใดท่านหนึ่ง ให้เป็นอธิการบดี บางที อธิการบดีก็มาเป็นหัวหน้าในพิธีบ้าง เซ็นหรือลงนามในคำสั่งและประกาศต่างๆ บ้าง

ส่วนตัวงานจริงในทางปฏิบัติ จะทำอย่างไร นายกรัฐมนตรี หรือรองนายกรัฐมนตรีจะรู้ทั่วหรือจะทำไปถึง ย่อมยากจะเป็นได้ แต่ก็มีข้อที่เปิดให้ คือมอบหมายแก่เลขาธิการ ก็เลยเป็นเรื่องของเลขาธิการ เท่ากับว่าเลขาธิการเป็นหัวหน้างานบริหารในทางปฏิบัติ

มอง ๓ มหาวิทยาลัยไทย ในยุคแรก

ดูที่มหาวิทยาลัยแรก คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่นี่ เดิมทีเดียวนั้น ผู้บริหารสูงสุด ไม่เรียกว่าอธิการบดี คือไม่มีอธิการบดี แต่มีตำแหน่งที่เรียกชัดตรงลงไปเลยว่า “ผู้บัญชาการ” ในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตย ในช่วงปี ๒๔๖๐-๒๔๗๕ มีผู้บัญชาการ ๒ ท่าน แต่เพื่อไม่ให้เรื่องยืดยาว ขอไม่ออกนาม

ครั้นมาหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ได้เริ่มมีประกาศตั้งอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ โดยมีชาวตะวันตกเป็นท่านแรก ได้แก่ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ เอ.จี. เอลลิส แต่ดำรงตำแหน่งไม่นาน ปีต่อมา ๒๔๗๙ ก็สิ้นสุด

จากนั้น ตำแหน่ง **อธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย** ก็ผูกกับตำแหน่งการเมือง โดย

- จอมพล ป. พิบูลสงคราม **นายกรัฐมนตรี** เป็นอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๕ วาระ (พ.ศ. ๒๔๗๙ ถึง ๒๔๘๗ และ ๒๔๙๒ ถึง ๒๔๙๓; มี ศ. ม.จ. รัชฎาภิเศก โสณกุล คั่นในช่วง ๒๔๘๗-๒๔๙๒) ตามด้วย
- พล อ.ท. มุนี มหาสันทนะ เวชยันตรังสฤษฎ์ **รัฐมนตรี**ว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม (ในรัฐบาลจอมพล ป.) ติดต่อกัน ๖ วาระ (๒๔๙๕-๒๕๐๔); จากนั้น (ในสมัยปฏิวัติ)
- จอมพล ประภาส จารุเสถียร (เป็น **รมช.กระทรวงมหาดไทย** จนถึง **รองนายกรัฐมนตรี**) ดำรงตำแหน่งอธิการบดีจุฬาฯ ติดต่อกัน ๔ วาระ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๑๒)

สำหรับตำแหน่งเลขาธิการ ก็แต่งตั้งจากข้าราชการประจำ จึงไม่ต้องพูดยาว เพียงยกตัวอย่างก็พอ ขอให้ดูในช่วงต้นที่มหาจุฬาฯ เพิ่งเปิดไม่นาน

ดูแค่ปี ๒๔๙๕-๙๖ ซึ่งอยู่ในช่วงที่ พล อ.ท. มุนี มหาสันทนะ เวชยันตรังสฤษฎ์ (รมว.กระทรวงอุตสาหกรรม) เป็นอธิการบดีนั้น ม.ร.ว.สลับ ลดาวัลย์ ดำรงตำแหน่งเลขาธิการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๔๙๖ เป็นปีที่ผู้เล่าเรื่องนี้ ยังเป็นสามเณรเล็กๆ อายุ ๑๔ ปี เดินทางเข้ามาเพื่อจะเรียนบาลีในกรุงเทพฯ พอดีว่า ปลายปีนั้น ที่จุฬาฯ เกิดกรณีโยนบกนายจิตร ภูมิศักดิ์ เป็นปัญหายากลำบากที่มาเกิดขึ้นในสมัยของท่านเลขาธิการนี้ และเป็นข่าวใหญ่ฟังแปลกๆ ซึ่งค่อนข้างดังจนผู้เล่าก็พลอยได้ยิน พอพูดถึง ก็กลายเป็นเตือนความจำขึ้นมา แล้วก็นึกได้ว่า จนกระทั่งบัดนี้ ประเด็นหรือจุดที่เป็นเป้าของเรื่องนั้น ก็ยังเป็นปมค้างคาให้มีคนพลุ่งพล่านขัดแย้งกันอยู่ในบางคราว

ที่จริง เรื่องอย่างนี้ เมื่อมีขึ้นมา ควรจะช่วยให้คนพัฒนามากขึ้น จึงจะเกิดประโยชน์ กลายเป็นผลดี เมื่อมีเรื่องโผล่ขึ้นมาเป็นปม ไม่ต้องไปพลอยผสมหรือพลิกหันต้านอะไร แต่เราได้จุดสะกิดที่จะสืบสอบค้นหาความรู้จริงยิ่งขึ้นไปให้ชัดให้แท้ครบแง่ด้านทั่วตลอดมากกว่าที่เขาว่ากัน และมองมุมหักมุมเหมุมโย้มุมเย้ให้รอบสักหน่อย ย่อยให้กลืนเข้าไปในสายธารของการศึกษา ไม่ต้องไปฮึดฮัดฮื่อฮ่าด้วยฉันทาหรือโทสา พิจารณาเหตุปัจจัยโดยแยบคาย ไม่ขาดเมตตากรุณาคลอหล่อเลี้ยง แต่เที่ยงตรงทรงอุเบกขา ก็จะเพิ่มพูนปัญญา ให้นำไปสู่การแก้ปัญหาได้ด้วยกุศลวิธี

หันไปดูทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์บ้าง ที่นั่นจัดตั้งตาม พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พุทธศักราช ๒๔๗๖ ซึ่งไม่มีตำแหน่งอธิการบดี แต่มีตำแหน่งที่เรียกชื่ออย่างอื่น กล่าวคือ ผู้บังคับบัญชาสูงสุด ซึ่งรับผิดชอบการบริหารงานของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อแรกสถาปนา มีชื่อตำแหน่งว่า “**ผู้ประศาสน์การ**”

ผู้ประศาสน์การท่านแรก และท่านเดียว คือ ศาสตราจารย์ปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ จนกระทั่ง พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๗๖ ถูกยกเลิกไป โดย พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕ ที่ตราออกมาใหม่ ทั้งเปลี่ยนแปลงชื่อมหาวิทยาลัย และเปลี่ยนชื่อตำแหน่งผู้บริหารสูงสุด

ที่ว่า นายปรีดี พนมยงค์ เป็น **ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ม.ธ.ก.)** ใน พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๙๕ นั้น ที่จริง ท่านไม่มีโอกาสได้ดูแลมหาวิทยาลัยต่อเนื่องโดยตลอด แต่ความผันผวนทางการเมือง เป็นเหตุให้การทำหน้าที่ของท่านสะดุดขาดตอน จึงได้มีท่านที่รักษาการแทนผู้ประศาสน์การตามลำดับวาระ ๓ ท่าน

พร้อมกันนั้น ถัดลงมาจากผู้ประศาสน์การ ก็มีเลขาธิการมหาวิทยาลัย ได้แก่ ดร. เดือน บุนนาค ซึ่งเคยได้รักษาการแทนผู้ประศาสน์การในวาระหนึ่งด้วย

นับแต่มี พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕ ที่ตราออกมาใหม่ ยกเลิกตำแหน่งผู้ประศาสน์การ โดยมีอธิการบดีขึ้นมาแทนแล้ว ตำแหน่ง **อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** ก็ผูกกับตำแหน่งทางการเมืองมาอีกนาน เริ่มด้วย

- จอมพล ป. พิบูลสงคราม **นายกรัฐมนตรี** ได้เป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕-๒๕๐๐ (แทบจะต่อจากเป็นอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๔๗๙-๒๔๘๗ และ ๒๔๙๒-๙๓); จากนั้น มีผู้รักษาการแทนอธิการบดี ๒ ท่าน ๒ ปีเศษ แล้วก็ถึง
- พลเอกถนอม กิตติขจร **นายกรัฐมนตรี** เป็นอธิการบดี พ.ศ. ๒๕๐๓-๐๖ ต่อด้วย
- พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอฯ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ **รองนายกรัฐมนตรี** เป็นอธิการบดี พ.ศ. ๒๕๐๖-๑๔ เมื่อพูดถึงอธิการบดีดังกล่าวรายนามมาแล้ว ผู้อ่านก็คงมองเห็นได้เองว่า การบริหารงานของมหาวิทยาลัยสมัยนั้น ดำเนินมาได้อย่างไร

นั่นก็คือ ในทางปฏิบัติ เลขาธิการนั่นเอง เป็นหัวหน้างานบริหารทั่วไป จึงไม่จำเป็นต้องแสดงรายนาม (ถึงแม้ถ้าจะแสดง ก็ยาก เพราะเอกสารที่เกี่ยวข้อง ไม่แพร่หลาย)

ตามที่ได้ยกนามของเลขาธิการท่านแรก คือ ดร. เดือน บุนนาค มาให้ดูเป็นตัวอย่าง ก็คงพอเห็นแนวทางแล้ว ท่านผู้นี้ เป็นทั้งผู้ร่วมก่อตั้งมหาวิทยาลัย เป็นเลขาธิการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และเคยรักษาการในตำแหน่งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย ดังได้กล่าวแล้ว

สำหรับลำดับที่ ๓ คือ **มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์** ซึ่งสถาปนาโดยพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๘๖

- หลวงสินธุสงครามชัย **รัฐมนตรี**ว่าการกระทรวงเกษตราธิการ เป็นอธิการบดีคนแรก
- นายทวี บุณยเกตุ **นายกรัฐมนตรี** เป็นอธิการบดีคนที่ ๒ ในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๘-๘๙

ส่วนผู้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการมหาวิทยาลัย ก็ได้แต่งตั้งจากข้าราชการประจำ เมื่อมองเห็นลักษณะงานแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องแสดงรายนาม ขอกล่าวถึงไว้ท่านหนึ่ง ซึ่งบริหารงานในช่วงเวลาที่ตรงกับระยะแรกของมหาจุฬาฯ คือ อาจารย์กวี วิสุทธารมณ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งรักษาราชการในตำแหน่งเลขาธิการมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕ จนถึงปี ๒๕๐๑ แล้วได้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เมื่อพูดพอให้มองเห็นภาพกว้างๆ และได้ความเข้าใจแล้ว ก็จะยกตัวบทกฎหมายในเรื่องนี้มาให้ดูเป็นตัวอย่าง ซึ่งจะช่วยให้ทั้งภาพและความเข้าใจที่มีแล้วนั้นชัดยิ่งขึ้น

ในที่นี้ ขอแสดงบทบัญญัติเกี่ยวกับเลขาธิการมหาวิทยาลัย โยงไปถึงอธิการบดีบ้างเท่าที่เกี่ยวข้อง เฉพาะจาก พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพราะค้นหาได้ค่อนข้างสะดวก แต่จะยกมาไม่มาก พอได้รูปเค้าและแหล่งค้น ซึ่งท่านที่ต้องการจะไปดูได้เอง*

บทบัญญัติต่อไปนี้ มีใน **พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕**

มาตรา ๑๓ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เป็นนายกสภามหาวิทยาลัยโดยตำแหน่ง อธิการบดีเป็นอุปนายกโดยตำแหน่ง

มาตรา ๑๕ สภามหาวิทยาลัยมีอำนาจหน้าที่ดั่งนี้

(๑) ...

(๕) แต่งตั้งผู้หนึ่งผู้ใด ซึ่งมีคุณวุฒิตามมาตรา ๒๒ เป็น**เลขาธิการมหาวิทยาลัย** หรือให้พ้นจากตำแหน่ง

มาตรา ๒๑ อธิการบดีมีอำนาจหน้าที่ดั่งนี้...

มาตรา ๒๒ เลขาธิการมหาวิทยาลัย ต้องมีวิทยฐานะ...

มาตรา ๒๓ ให้**เลขาธิการมหาวิทยาลัย**ทำหน้าที่เป็นเลขาธิการสภามหาวิทยาลัย และมีหน้าที่ช่วยอธิการบดีในฝ่ายธุรการทั่วไปของมหาวิทยาลัย ประสานงานกับคณะและแผนกต่างๆ อำนาจหน้าที่มีดั่งนี้

(๑) รักษาเอกสารต่างๆ ของมหาวิทยาลัย

(๒) ควบคุมการทะเบียนและสถิติของนักศึกษา

---

* "**ระเบียบมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๔๙๐**" ที่องค์ปฐมสภานายกประกาศใช้ ในการประกาศตั้งมหาจุฬาฯ เมื่อ ๙ ม.ค. ๒๔๙๐ มีบทบัญญัติอันเทียบเคียงได้กับกฎหมายที่ร่วมสมัยเหล่านี้ ดังข้อ ๑๙ ว่า "**เลขาธิการ**มหาวิทยาลัย มีหน้าที่เป็นผู้ช่วยอธิการบดีควบคุมงานธุรการของมหาวิทยาลัยให้เป็นไปตามระเบียบข้อบังคับ กับควบคุมทะเบียนสถิติ และบัญชีของมหาวิทยาลัยทั้งหมด"

(๓) ควบคุมการบัญชีตามข้อบังคับของมหาวิทยาลัย

(๔) ตรวจตราดูแลการเงิน การพัสดุ สถานที่ และทรัพย์สินอื่นของมหาวิทยาลัยตามข้อบังคับของมหาวิทยาลัย

(๕) กิจการอื่นที่อธิการบดีมอบหมายหรือที่กำหนดไว้ในข้อบังคับของมหาวิทยาลัย

พึงสังเกตว่า ตามบทบัญญัตินี้ เลขาธิการมีอำนาจหน้าที่อย่างหนึ่ง คือ "(๒) ควบคุมการทะเบียนและสถิติของนักศึกษา" เท่ากับรวมงานนายทะเบียนด้วย นับว่าเป็นตำแหน่งที่สำคัญมากสำหรับสถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัยบางแห่งในต่างประเทศ มีตำแหน่งที่เรียกว่า Registrar ซึ่งมิใช่เป็นแค่นายทะเบียน หากเป็นผู้บริหารสำคัญ มีอำนาจตั้งแต่ตัดสินรับนักศึกษา ในกรณีอย่างนี้ เราจึงถือ Registrar เป็นเลขาธิการ

หลังจากนี้ ๒๑ ปี ก็ได้มี พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ฉบับที่ ๕) พ.ศ. ๒๕๑๖ ออกมา ซึ่งยุบเลิกตำแหน่งเลขาธิการ และจำกัดความหมายของอธิการบดีให้ชัดขึ้น ให้การบริหารงานของมหาวิทยาลัยอยู่ภายใต้การบังคับบัญชารับผิดชอบของอธิการบดี ดังที่พอจะเห็นว่า ต่อแต่นี้ อธิการบดีเป็นผู้ทำงานตัวจริง (ผู้ใหญ่สายการเมืองมีแนวว่าจะไปมีตำแหน่งในสภามหาวิทยาลัย?)

[ถ้านับแต่ต้นที่มี พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งมี ดร.เดือน บุนนาค เป็นเลขาธิการท่านแรก ตำแหน่งเลขาธิการ ม.ธ. ก็มีอยู่นานมาก ถึง ๔๐ ปี]

พึงดูบทบัญญัติใน **พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** (ฉบับที่ ๕) **พ.ศ. ๒๕๑๖** ต่อไปนี้ (**มาตรา ๒๒ และมาตรา ๒๓ ที่ยกเลิก คือข้อว่าด้วย เลขาธิการมหาวิทยาลัย**)

มาตรา ๘ ให้ยกเลิกความในมาตรา ๑๒ แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕...และให้ใช้ความต่อไปนี้แทน

"มาตรา ๑๒ ให้มหาวิทยาลัยนี้อยู่ในความดูแลของสภามหาวิทยาลัย...

ให้**อธิการบดี**เป็นอุปนายกสภามหาวิทยาลัยโดยตำแหน่ง

ให้**รองอธิการบดี**เป็นเลขานุการสภามหาวิทยาลัยโดยตำแหน่ง ในกรณีมีรองอธิการบดีหลายคน ให้สภามหาวิทยาลัยแต่งตั้งรองอธิการบดีคนหนึ่งเป็นเลขานุการสภามหาวิทยาลัย"

มาตรา ๙ ให้ยกเลิกความในมาตรา ๑๙ แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕ และให้ใช้ความต่อไปนี้แทน

"มาตรา ๑๙ ให้มี**อธิการบดี**คนหนึ่งเป็นผู้บังคับบัญชารับผิดชอบในการบริหารงานของมหาวิทยาลัย จะมีรองอธิการบดีคนหนึ่งหรือหลายคนทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยก็ได้..."

มาตรา ๑๒ ให้ยกเลิกมาตรา ๒๒ และมาตรา ๒๓ แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕

สภานายกหายไป มีนายกสภามหาวิทยาลัย อธิการบดีเป็นใหญ่ด้วยงานจริง

ที่มหาจุฬาฯ แต่เดิมมา ไม่มีนายกสภา มีแต่สภานายก ความจริง ทั้งสองนามก็คืออันเดียวกัน ต่างกันแค่ว่า นายกสภา เป็นคำที่เรียงศัพท์แบบไทย ส่วนสภานายก เป็นคำที่เรียงศัพท์ตามหลักภาษาบาลี ที่เป็นของต้นเดิม

ยุคแรก ตั้งแต่มหาจุฬาฯ เปิดการศึกษาใน พ.ศ. ๒๔๙๐ อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุเป็นสภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยตำแหน่ง (ว่าให้ตรงแท้คือ ตามระเบียบมหาจุฬาฯ พ.ศ. ๒๔๙๐ "**ข้อ ๙...เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนคร เป็นสภานายก**")

ยุคที่ ๒ ในระยะที่มหาจุฬาฯ ร่วมกันกับมหามกุฏฯ ดำเนินการต่างๆ เพื่อให้ทางราชการรับรองฐานะของมหาวิทยาลัยสงฆ์ หรือให้รัฐบาลรับรองสถานะว่ามหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นของมีจริงเป็นจริงตามกฎหมายของบ้านเมือง โดยให้มีการตราเป็นพระราชบัญญัติขึ้นไว้นั้น ความพยายามเป็นเรื่องยืดเยื้อมีความติดขัดยากลำบากมาก

ในการดำเนินการให้ครบขั้นตอนตามลำดับ ได้ตกลงกันว่า ต้องให้ข้อติดขัดทางด้านคณะสงฆ์หมดไปก่อน คือ เวลานั้น ไม่ว่ามหาวิทยาลัยสงฆ์จะดำเนินการไปทางใดถึงไหน ทางราชการก็มีข้ออ้างที่ยกขึ้นมาค้านได้ทุกคราวไป คือบอกว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองนี้ คณะสงฆ์เองก็ยังไม่รับรอง แล้วทางราชการจะไปรับรองได้อย่างไร

สองมหาวิทยาลัยสงฆ์ได้จัดการขั้นตอนนี้ให้โปร่งโล่งไป โดยดำเนินการให้มี "**คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่องการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒**" ซึ่งมีสาระสำคัญอยู่ในข้อ ๓. คือบอกว่า "นับแต่วันประกาศใช้คำสั่งนี้ ให้การศึกษาของ...มหามกุฏ... และ ...มหาจุฬา... ซึ่งดำเนินการอยู่แล้ว **เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์**"

พร้อมทั้งให้มีการตั้ง**สภาการศึกษาของคณะสงฆ์** ขึ้น ให้เป็นที่เสริมความรู้ทำความเข้าใจกับหน่วยงานการศึกษาของรัฐ เป็นต้น ในการเดินเรื่องสู่การที่จะให้รัฐรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์

เมื่อมีคำสั่งนี้ขึ้นมา ก็เป็นการจัดวางระบบใหม่ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย แต่ก็กระทบสภาพที่เป็นมาแต่เดิม อย่างน้อยก็เพิ่มความซับซ้อน แต่ก็ทำให้ระบบชัดเจนขึ้น รวมทั้งเรื่องตำแหน่งสภานายก อธิการบดี และเลขาธิการ

ตำแหน่งสภานายก เป็นต้นนั้น สำหรับมหาจุฬาฯ มีข้อกำหนดในข้อ ๔. ว่า

“สภามหาวิทยาลัยของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประกอบด้วย สภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นนายกสภามหาวิทยาลัย อธิการบดีเป็นรองนายกสภามหาวิทยาลัย...”

“ให้เลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นเลขานุการสภามหาวิทยาลัยของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”

ข้อ ๖. บอกต่อไปว่า “นายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และสภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง โดยคำกราบทูลของสภาการศึกษาของคณะสงฆ์”

ตามความใน**คำสั่งมหาเถรสมาคม** ข้อ ๔. และข้อ ๖. นี้ ยุติว่า ในยุคที่ ๒ นี้ อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ ก็ยังเป็นสภานายกมหาจุฬาฯ โดยตำแหน่ง เหมือนอย่างเดิม แต่มีการผูกโยงกับทางการคณะสงฆ์ โดยได้รับการแต่งตั้งจากสมเด็จพระสังฆราช กับทั้งมีความหมายเป็นนายกสภามหาวิทยาลัยไปด้วยพร้อมทีเดียว

ส่วนอธิการบดี และเลขาธิการ ก็เป็นไปตามระบบงานของมหาวิทยาลัยที่มีอยู่ในยุคนั้น (รองนายกสภาฯ โดยทั่วไปเรียกว่า “อุปนายกสภาฯ”) แต่ในที่นี้ เลขาธิการมหาจุฬาฯ เป็นเลขานุการสภามหาวิทยาลัย ต่างจาก พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕ ที่ว่า “เลขาธิการมหาวิทยาลัย เป็นเลขาธิการสภามหาวิทยาลัย” (ต่อมา ใน พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๑๖ ที่ยกเลิกตำแหน่งเลขาธิการ ก็มีแต่เลขานุการสภามหาวิทยาลัย ไม่มีเลขาธิการสภามหาวิทยาลัย) มีอำนาจหน้าที่โดยสาระว่า

“ข้อ ๙. ในแต่ละมหาวิทยาลัย ให้มีอธิการบดี...รูปหนึ่ง เป็นผู้บังคับบัญชารับผิดชอบในงานของมหาวิทยาลัย และให้มีเลขาธิการรูปหนึ่ง ทำหน้าที่และรับผิดชอบงานทางด้านธุรการ และหรือตามที่อธิการบดีจะมอบหมาย...”

ยุคที่ ๓ ในที่สุด ใน พ.ศ. ๒๕๔๐ ทางราชการได้รับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ ว่ามีฐานะเป็นสถาบันการศึกษาตามกฎหมายบ้านเมือง โดยตราเป็นพระราชบัญญัติขึ้นสำหรับมหาจุฬาฯ และสำหรับมหามกุฏฯ แห่งละฉบับ

"พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐" นั้น ถือเป็นการ "จัดตั้งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" (มาตรา ๖ ให้จัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นมหาวิทยาลัยหนึ่งเรียกว่า "มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" และเป็นนิติบุคคล... มาตรา ๗ ให้มหาวิทยาลัยเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ)

ระบบการจัดตั้งบริหารดำเนินงานของมหาจุฬาฯ ตาม พ.ร.บ. นี้ ว่าโดยทั่วไปเป็นไปตามระบบงานของมหาวิทยาลัยของรัฐที่มีในเวลานั้น เป็นอันไม่มีตำแหน่งสภานายก ที่อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุดำรงโดยตำแหน่ง อีกต่อไป และตำแหน่งเลขาธิการก็ไม่มี ทั้งนี้ พึงทราบตามบทบัญญัติที่เกี่ยวข้อง ใน พ.ร.บ. นั้น ดังยกมาให้ดูต่อไปนี้

มาตรา ๑๗ ให้มีสภามหาวิทยาลัยประกอบด้วย

(๑) **นายกสภามหาวิทยาลัย** ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งจากพระเถระ

(๒) กรรมการสภามหาวิทยาลัยโดยตำแหน่ง ได้แก่ อธิการบดี ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ เลขาธิการคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน และเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ...

ให้สภามหาวิทยาลัยแต่งตั้งรองอธิการบดีซึ่งเป็นพระภิกษุรูปหนึ่งเป็น**เลขานุการสภามหาวิทยาลัย**โดยคำแนะนำของอธิการบดี

มาตรา ๒๔ ให้มี**อธิการบดี**เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด และรับผิดชอบการบริหารงานของมหาวิทยาลัย และอาจมีรองอธิการบดีหรือผู้ช่วยอธิการบดีหรือจะมีทั้งรองอธิการบดีและผู้ช่วยอธิการบดีตามจำนวนที่สภามหาวิทยาลัยกำหนดก็ได้ เพื่อทำหน้าที่และรับผิดชอบตามที่อธิการบดีมอบหมาย

มาตรา ๔๘ รัฐมนตรีมีอำนาจและหน้าที่กำกับดูแลโดยทั่วไปซึ่งกิจการของมหาวิทยาลัย ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดในมาตรา ๖ และให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล

อย่างไรก็ดี ตามที่ทราบ ในทางปฏิบัติ จนถึงปัจจุบัน ก็ยังถือตามประเพณีที่อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุดำรงตำแหน่งสภานายก ที่บัดนี้เรียกอย่างเดียวว่า นายกสภามหาวิทยาลัย ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โดยนัยนี้ อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุที่ดำรงตำแหน่งสภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และนายกสภามหาวิทยาลัย ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ถึงปัจจุบัน จึงมีดังนี้

๑. พระพิมลธรรม (ช้อย ฐานทตฺโต) ปฐมสภานายก	พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๔๙๑
๒. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสโภ)	
- ระยะที่ ๑ (ยังเป็นที่ พระพิมลธรรม)	พ.ศ. ๒๔๙๑ - ๒๕๐๔
- ระยะที่ ๒ (หลังคืนสู่สมณศักดิ์ ใน พ.ศ. ๒๕๑๘)	พ.ศ. ๒๕๒๓ - ๒๕๓๒
๓. พระธรรมปัญญาบดี (สวัสดิ์ กิตฺติสาโร)	พ.ศ. ๒๕๐๔ - ๒๕๒๓
๔. พระสุเมธาธิบดี (บุญเลิศ ทตฺตสุทธิ)	พ.ศ. ๒๕๓๓ - ๒๕๔๖
๕. พระธรรมสุธี (พีร์ สุชาโต)	พ.ศ. ๒๕๔๙ - ปัจจุบัน

อดีต ๓ สมัย ข้างในมหาจุฬาฯ

ผู้เล่านี้ นับว่าเป็นพระรุ่นหลัง ได้เรียนจบเป็นพุทธศาสตรบัณฑิต ในรุ่นที่ ๘ (ปีการศึกษา ๒๕๐๔ สอบเสร็จต้นปี ๒๕๐๕) และเพิ่งอุปสมบทเป็นพระภิกษุในปีการศึกษานั้นเอง พอถึงปี พ.ศ. ๒๕๐๗ (ยังเป็นพระนวกะ) ท่านตั้งให้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ รูปที่ ๒

เนื่องจากได้มาเป็นนักเรียนเป็นนิสิตในรุ่นซึ่งห่างออกมามากจากปี ๒๔๙๐ ที่มหาจุฬาฯ เริ่มเปิดการศึกษา จึงไม่ค่อยได้ทราบเรื่องราวความเป็นมาเป็นไป ตลอดจนว่าใครเป็นใครในมหาจุฬาฯ สืบมาแต่ยุคต้น

พอท่านตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ ก็คือให้เข้ามาทำงาน ก็มองจริงจังแต่ในแง่ที่ว่าจะต้องทำอะไร มีอะไรจะทำต่อไป ในขอบเขตแห่งงานในหน้าที่ของตน ก็เลยไม่ค่อยได้นึกที่จะมองมหาจุฬาฯ ให้เห็นภาพรวมแบบประมวลกิจการอย่างครอบคลุมภูมิหลังทั่วตลอด

ครั้นมาเล่าเรื่องเก่า ก็ทำให้นึกที่จะมองภาพรวมซึ่งคลุมภูมิหลังดังว่านั้น แต่ดังบอกแล้ว ตัวผู้เล่าเองก็ไม่ทันยุคแรก ไม่อยู่ในสถานการณ์และในเหตุการณ์ ไม่รู้ชัดเจนเห็นประจักษ์ในเรื่องนั้นๆ ต่อบุคคลนั้นๆ แม้จะระมัดระวัง ก็ขอให้ผู้อ่านผู้ฟังรู้เท่าทันว่าอาจจะมองอาจจะพูดผิดพลาดไปได้บ้าง ซึ่งท่านที่ทันยุคทันการณ์อาจจะช่วยแก้ให้กระจ่าง

แต่ไม่ว่าอย่างไร อย่างน้อยก็จะได้ทราบว่า ผู้ทำงานในมหาจุฬาฯ ในช่วงเวลานั้นผู้หนึ่ง รู้เข้าใจสภาพและมองเห็นภาพของมหาจุฬาฯ จนถึงเวลานั้น ว่าเป็นอย่างไร

ผู้เล่านี้มองความเป็นมาของมหาจุฬาฯ จนตลอดช่วงเวลาที่ตนทำงาน เห็นเป็นระยะกาล ๓ ช่วงสมัย

ช่วงที่ ๑ เป็นระยะเวลาที่พระเถรานุเถระในวงงานคณะสงฆ์มาช่วยกันจัดตั้งบริหารดำเนินงานให้มหาจุฬาฯ เกิดขึ้น ดำรงอยู่ เป็นรูปเป็นร่างที่จะดำเนินไปได้

ท่านอาจารย์จำนงค์ ทองประเสริฐ เล่าไว้ในหนังสือ ***มหาจุฬาฯ ในอดีต*** ซึ่งบรรยายความเป็นมาของมหาจุฬาฯ ตั้งแต่เริ่มต้นในปี ๒๔๙๐ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๓ (ในที่นี้ เล่าแบบทวนความเท่านั้น ผู้ประสงค์ทราบละเอียด พึงอ่านหนังสือเล่มที่กล่าวนั้น, หน้า ๔-๘)

มหาจุฬาฯ ฟื้นชีพขึ้นมาเมื่อองค์ปฐมสภานายก คือ พระพิมลธรรม (ซ้อย ฐาน-ทัตตเถระ) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุองค์ที่ ๑๕ จัดประชุมพระเถรานุเถระชั้นผู้นำ ๓๗ รูป ที่ตำหนักวัดมหาธาตุ เมื่อวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๐ และได้กล่าวปรารภต่อที่ประชุมนั้น ถึงการที่ในหลวงรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงสถาปนา “มหาธาตุวิทยาลัย” ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ แล้วต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้ทรงประกาศให้เปลี่ยนนาม โดยพระราชทานนามใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” เพื่อเป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมและวิชาชั้นสูง ให้เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศของพระองค์สืบไป

องค์ปฐมสภานายกแจ้งแก่ที่ประชุมว่า อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุได้รับพระราชภาระจัดการศึกษาเล่าเรียนมาจน วิชาชั้นต้น ชั้นกลาง ได้เจริญขึ้น แต่วิชาชั้นสูงยังไม่ดำเนินไป จึงสมควรจัดการสนองพระราชประสงค์ต่อไป โดยให้การศึกษาแห่งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนี้ เป็นไปในรูปมหาวิทยาลัยสำหรับคณะสงฆ์ไทย จึงได้มอบให้คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิไปดำเนินการ และคณะกรรมการชุดนั้นได้กำหนด “ระเบียบมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๔๙๐” ขึ้น

ในวาระนั้น องค์ปฐมสภานายกกล่าวว่า “จึงได้ออกประกาศฉบับนี้ ให้ใช้ระเบียบนั้นตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป และโดยผลของประกาศฉบับนี้ เป็นอันว่า ***มหาวิทยาลัยฝ่ายพระพุทธศาสนา*** ได้ตั้งขึ้นแล้ว โดยชื่อว่า ***‘มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย’...”*** แล้วท่านก็ประกาศเปิดมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ที่ชื่อว่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในยุคเริ่มแรกนี้ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมีพระเถรานุเถระผู้ดำเนินงาน คือ

พระพิมลธรรม (ซ้อย ฐานทตฺโต) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ เป็น **สภานายก**
พระปริยัติโสภน (ฟื้น ชุตินฺธโร, ต่อมาคือ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) วัดสามพระยา เป็น **อธิการบดี**
พระวิเชียรโมลี (วิเชียร วิชฺโร, ต่อมาคือ นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ. ๙) วัดมหาธาตุ เป็น **เลขาธิการ**
พระสุธีวรคุณ (ธีร์ ปุณฺณโก, ต่อมาคือ สมเด็จพระธีรญาณมุนี) วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็น **คณบดี**

อย่างไรก็ตาม หลังจากประกาศตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่ชื่อว่ามหาจุฬาฯ นี้เพียง ๑ ปี ๗ วัน หรือหลังจากเปิดเรียนในวันที่ ๑๘ ก.ค. ๒๔๙๐ เพียงไม่เต็ม ๖ เดือน องค์ปฐมสภานายก ซึ่งในด้านงานคณะสงฆ์ เป็นสังฆมนตรีว่าการปกครอง ได้ไปตรวจการคณะสงฆ์ แล้วเกิดอาพาธ และได้ถึงมรณภาพ ในเช้าวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๑

เหตุการณ์นี้ เป็นความสูญเสียร้ายแรงที่พูดได้ว่าเป็นการตัดกำลังและบั่นรอนความมั่นคงของกิจการที่เพิ่งจะเริ่มตั้งตัว อย่างน้อยความคิดก่อก้าวและระบบความผูกพันในหมู่คณะที่ท่านเตรียมไว้ ก็สลายไปกับองค์ท่าน จะเรียกว่าเกิดความง่อนแง่นคลอนแคลนขึ้นแล้วก็ได้ ตามความเปลี่ยนแปลงที่จะสืบต่อไป

จากนั้น พระธรรมไตรโลกาจารย์ (อาจ อาสโภ) เจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้มาเป็นอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ และเป็นสภานายกของมหาจุฬาฯ (ในปีต่อมา พ.ศ. ๒๔๙๒ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรองชั้นหิรัญยบัฏ ที่ พระพิมลธรรม) นับเป็นสภานายกองค์ที่ ๒ (บางทีถวายคำเรียกว่า “ทุติยสภานายก”)

ในช่วงเวลานั้นเอง คือใน พ.ศ. ๒๔๙๑ ได้มีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญตามมาอีก คือ พระปริยัติโศภน อธิการบดี และพระวิเชียรโมลี เลขาธิการ ลาออกจากตำแหน่ง

จากนั้นมีการแต่งตั้งแทนและเพิ่มเติม ทำให้มีคณะผู้ดำเนินงานมหาจุฬาฯ ชุดใหม่ ได้แก่
พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ, ต่อมาคือ สมเด็จพระพุฒาจารย์) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ เป็น **สภานายก**
พระเทพเมธี (ธีร์ ปุณฺณโก, ต่อมาคือ สมเด็จพระธีรญาณมุนี) วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็น **อธิการบดี**
พระวีรธรรมมุนี (ไสว จิตวีโร, ต่อมาคือ พระวิสุทธาธิบดี) วัดไตรมิตรวิทยาราม เป็น **เลขาธิการ**
พระศรีสุทัสสมุนี (ทองสุก สุทสฺโส, ต่อมาคือ พระธรรมทัศนาธร) วัดชนะสงคราม เป็น **คณบดี**

พระเทพเมธี ดำรงตำแหน่งอธิการบดีตั้งแต่ปี ๒๔๙๑ มายุติในปี ๒๔๙๖ (ต่อมาท่านมีภาระทางคณะสงฆ์ ได้นำคณะพระธรรมทูตไปจำพรรษาที่วัดไทยพุทธคยา เมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมธีราชมหามุนี เป็นเจ้าอาวาสรูปแรก พ.ศ. ๒๕๐๒-๒๕๐๖)

คราวนั้น พระราชเมธี (สมบูรณ์ จนฺทโก) วัดอุดมธานี จังหวัดนครนายก ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งในมหาจุฬาฯ อยู่แล้ว แต่ครั้งยังเป็นพระญาณนายก โดยเป็นหัวหน้ากองเผยแผ่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๑ ก็ได้ขึ้นเป็นผู้รักษาการในตำแหน่งอธิการบดี จนกระทั่งมีสมณศักดิ์ ที่ พระทักษิณวรนายก และ พระธรรมวรนายก ตามลำดับ ก็ได้ดำรงในศักดิฐานะแห่งอธิการบดีมหาจุฬาฯ ยืนยาวต่อมา จนถึงแก่มรณภาพใน พ.ศ. ๒๕๒๙

จากนั้น พระอมรเมธาจารย์ (นคร เขมปาลี) ได้ดำรงตำแหน่งอธิการบดี ตั้งแต่ปี ๒๕๒๙ นั้นมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๔๐ อันเป็นวาระที่พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต, ปัจจุบัน คือ พระพรหมบัณฑิต) ได้รับการแต่งตั้งเป็นอธิการบดีตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ และบริหารมหาจุฬาฯ มาจนบัดนี้

สำหรับตำแหน่งเลขาธิการ ซึ่งในอดีตเป็นผู้บริหารตัวจริงในทางปฏิบัติ มีเรื่องราวมากหน่อย ได้พูดไว้แล้วข้างต้น

ส่วนตำแหน่งคณบดี เนื่องจากในยุคต้น มหาจุฬาฯ มีคณะเดียว คือคณะพุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นทั้งหมดของแผนกอุดมศึกษา อันอยู่ในความรับผิดชอบของ(สั่งการ)เลขาธิการ ซึ่งเป็นผู้กำกับแผนกบาลีอุดมศึกษาพร้อมไปด้วย คณบดีจึงเป็นตำแหน่งเชิงเกียรติคุณเท่านั้น

แม้จนกระทั่งต่อมา เมื่อมีคณะใหม่ๆ เกิดขึ้นแล้ว ตอนแรกก็ได้มีการแต่งตั้งเพียงเลขานุการคณบดี ดังที่ใน พ.ศ. ๒๕๐๗ เมื่อรองอธิการบดี และเลขาธิการ พร้อมกันลาออกจากตำแหน่งแล้ว ก็พลันมีการแต่งตั้งในวันที่ ๒๓ ม.ค. ๒๕๐๗ ให้พระเมธีวร-คณาจารย์ เป็นเลขานุการคณบดีคณะพุทธศาสตร์ และให้พระกวีวรญาณ เป็นเลขานุการคณบดีคณะอาเซียอาคเนย์ แต่ในทางปฏิบัติ (ขาดกำลังคน, เลขานุการคณบดีทั้ง ๒ ท่าน ก็อยู่ในตำแหน่งไม่นาน) ตัวงานก็อยู่กับเลขาธิการนั่นเอง จึงขอผ่านไป ไม่มีอะไรจะพึงพูดโยงมาถึงตำแหน่งงานชื่อนี้ในยุคหลัง

ในช่วงสมัยที่ ๑ นี้ ผู้ดำเนินงานของมหาจุฬาฯ คือพระเถรานุเถระในวงการคณะสงฆ์ ตั้งแต่องค์ปฐมสภานายก ที่เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง จึงมีกำลังพร้อมดีที่จะรวมหมู่คณะขึ้นมาทำงานใหญ่ แต่แล้วไม่นาน ท่านผู้เริ่มการก็จากไป เราพูดได้ถึงพระคุณของพระเถระทั้งหลายที่มาร่วมกันเริ่มงานนี้ขึ้นว่า ท่านมองการณ์ไกล ห่วงใยพระพุทธศาสนา มีเมตตาต่อพระเณรรุ่นที่ตามต่อมาให้มีการศึกษาอย่างดีที่จะเจริญงอกงาม เป็นศรีของสงฆ์ เป็นธงของสังคม ให้พุทธบริษัทมีกำลังปัญญาปรีชาสามารถที่จะทรงพระศาสนาและแผ่ขยายพุทธธรรม นำประโยชน์สุขมาให้แก่มวลประชาชน

แต่พระเถรานุเถระที่ได้รับแต่งตั้งมอบหมายให้มีตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ ในมหาจุฬาฯ นั้น มีพื้นเพภูมิหลังทางการศึกษามาแต่ด้านปริยัติธรรม ไม่คุ้นกับวิชาสามัญและวิชาชั้นสูงที่จะเสริมเข้ามา ไม่มีประสบการณ์กับงานด้านนี้ และแต่ละองค์ท่านเองก็มีภาระด้านงานคณะสงฆ์ที่ต้องดูแลอยู่แล้ว เช่นเป็นเจ้าคณะต่างๆ ยากที่จะมีโอกาสมาพบปะ

พูดจาร่วมคิดการ บางท่านก็แทบจะไม่มีเวลาหรือแทบไม่เคยมายังที่ทำงาน บางท่านแม้จะใส่ใจหวังดี ก็ได้แค่ขวนขวายเกื้อหนุนอยู่ห่างๆ หรือข้างนอก ได้แค่ว่าท่านยอมรับ ร่วมใจ ช่วยหนุนหรือโอบอุ้มหรือปกป้องให้ หรือแม้เพียงไม่ขัดขวาง ก็นับว่าดีแล้ว

ดังนั้น งานในช่วงแรกนี้ จึงอาศัยญาติโยมคฤหัสถ์ ที่เป็นนักปราชญ์ เป็นครูอาจารย์ ผู้เชี่ยวชาญ ทั้งในสายวัดและจากข้างนอก ที่ตอบสนอง มาสอน มาช่วยดูแลและกำกับการ ให้การศึกษาดำเนินไป แม้ว่าจะขาดแคลนแทบไร้ทุนรอน ต้องลุ่มๆ ดอนๆ กันไป

ช่วงที่ ๒ คือยุคที่คนภายในเจริญเติบโตขึ้นมามีกำลังที่จะทำงานกันเองได้ จะพูดว่ามีบุคลากรที่เป็นกำลังงานของตนเองก็ได้ โดยคนภายในนี้รับทอดงานจากพระเถรานุเถระในวงการคณะสงฆ์ มาบริหารมหาจุฬาฯ ดำเนินการให้เป็นเรื่องจริงจังและเดินหน้าต่อไป

พูดโดยรวบรัด นี่ก็คือช่วงเวลาที่นิสิตมหาจุฬาฯ เองได้เริ่มสำเร็จการศึกษา แล้วมีตำแหน่งหน้าที่ ทำงานบริหาร และทำงานสอน รวมทั้งได้บุคคลผู้ร่วมใจจากภายนอกมาร่วมกันเป็นคณะ ทำงานเข้ารูปเป็นระบบและเป็นฐานที่จะก้าวต่อไป นับคร่าวๆ คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๘ ที่พระมหาจำนงค์ ชุตินฺธโร ได้เป็นสั่งการเลขาธิการ (ในวารสารที่จะกล่าวต่อไป เรียกตำแหน่งว่า “รักษาการในตำแหน่งเลขาธิการ”)

จากนั้นไม่นาน ก็มีการปรับปรุงจัดแผนการศึกษาดำเนินการสอนตามโครงการใหม่ ให้เป็นแบบ semester และจัดหลักสูตรใหม่ ให้มีการวัดผลในระบบหน่วยกิต ดังที่ปรากฏเป็นเอกสารสำคัญใน พ.ศ. ๒๕๐๐ คือ ***วารสาร ฉบับที่ ๑ ระเบียบการต่าง ๆ ๒๕๐๐-๑/ ๑๙๕๗-๕๘ (Bulletin I: Catalogue Issue 2500-1/1957-58)*** ซึ่ง Dr. Kurt F. Leidecker (Visiting Professor) เป็นที่ปรึกษา และวางโครงการปรับปรุงการศึกษาตามระบบที่เข้ากันได้กับมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา

ในโครงการใหม่นี้ พระมหาเกี่ยว อุปเสโณ ได้เป็นประธานหัวหน้าแผนกวิชา (เป็น Chairman of Faculty หมายถึงเป็นประธานของหัวหน้าแผนกวิชาทั้ง ๓ ของอุดมศึกษา ซึ่งเวลานั้นก็คือคณะพุทธศาสตร์ ได้แก่ หัวหน้าแผนกวิชาบาลี-ธรรม หัวหน้าแผนกวิชาทั่วไป และหัวหน้าแผนกวิชาภูมิวิทยา)

ถึงตอนนี้ก็คือ พระมหาจำนงค์ ชุตินฺธโร และพระมหาเกี่ยว อุปเสโณ พร้อมคณะได้ทำให้เกิดระบบงานของมหาจุฬาฯ ที่มีบุคลากรประจำหน้าที่ พูดง่ายๆ ว่า เป็นสถาบันที่มีกิจการเป็นเรื่องเป็นราวและเป็นรูปเป็นร่างชัดเจนขึ้นมา

นี่คือที่ขอถือเป็นช่วงต่อ ซึ่งกิจการของมหาจุฬาฯ อันมีชื่อของพระเถรานุเถระผู้ถือตำแหน่งต่างๆ อยู่ที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง ไม่เห็นเป็นตัวตนของสถาบันชัดขึ้นมา ได้ถูกรับทอดเอามารวมตั้งเข้าที่ของตน โดยมีคณะบุคคลทำงานรับผิดชอบอยู่ด้วยกันเป็นสถาบันที่สมบูรณ์ในตัว แต่เหมือนว่า คนภายใน กับผู้ใหญ่ข้างนอก ยังมองยังเหลียวดูเห็นกัน ก็เป็นอันจบช่วงสมัยที่ ๒

ช่วงที่ ๓ เป็นยุคของคนในที่เริ่มเติบโตขึ้นมาช่วยกันสร้างตัวขยายกำลังออกไป คือเมื่อผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาจุฬาฯ หรือประดาพุทธศาสตรบัณฑิต ได้มีขึ้นมาแล้วหลายรุ่น และที่ยังคงดำรงเพศก็มีจำนวนที่พอเป็นไปได้ ครั้นพระเถรานุเถระหันไปพะวงว้าวุ่นกับเรื่องราวภายในวงการคณะสงฆ์ และอิทธิพลของกระแสการเมือง คนข้างในก็ช่วยกันบริหารดำเนินงานมหาจุฬาฯ แบบเกาะกลุ่มพาเดินกันไปเองอย่างค่อนข้างเป็นอิสระลำพังตัว

ดังเคยเล่าแล้วว่า ในสมัยปฏิวัติ เมื่อรัฐหันมาเน้นการปราบคอมมิวนิสต์ ในปี ๒๕๐๓ สั่งการเลขาธิการมหาจุฬาฯ ซึ่งคุมคณะพุทธศาสตร์ในฐานะผู้กำกับแผนกบาลีอุดมศึกษา ถูกจับไปครองผ้าขาวอยู่ในเรือนพักของกองบัญชาการตำรวจสันติบาล พร้อมด้วยผู้กำกับแผนกบาลีมัธยมศึกษา แล้วอีกไม่นาน ในปี ๒๕๐๓ นั้น สภานายกมหาจุฬาฯ ก็เริ่มผจญข้อกล่าวหา ทำให้พุทธบริษัทหวั่นไหวไม่เป็นปกติสุขต่อเนื่องไป จนในที่สุด ถึงปี ๒๕๐๕ องค์สภานายกก็ถูกจับไปครองผ้าขาวอยู่ในเรือนพักของสันติบาลนั้นด้วย

ในภาวะนี้ ข้างในตัวสถาบันมหาจุฬาฯ เอง ก็ขาดหัวหน้าผู้บริหารงานและผู้ดำเนินการศึกษา ซึ่งหลุดหายวับว่างไปเฉยๆ ในฉับพลัน กว้างออกไปรอบๆ มหาจุฬาฯ พอสภานายกพ้นจากสถานะ ไม่เฉพาะจากตำแหน่งในมหาจุฬาฯ แต่จากตำแหน่งในวงการคณะสงฆ์ด้วย ก็เกิดเป็นสถานการณ์ที่น่าหวั่นหวาด พระเถรานุเถระที่เกี่ยวข้องในวงงานของมหาจุฬาฯ บางท่านก็หวั่นไหว หวั่นเกรง อาจจะรอดูหรือคล้ายกับปลีกตัวอยู่ห่างๆ ไม่ค่อยมีใครอยากเกี่ยวข้อง อย่างน้อยก็ไม่มีอะไรที่ชวนให้อยากเข้ามาใกล้

มองกว้างๆ ก็เป็นเรื่องที่จะต้องเข้าใจและเห็นใจทุกท่าน เพราะในสภาพที่เป็นมาพระเถรานุเถระสมัยนั้นโดยทั่วไป ท่านไม่ได้รู้จักไม่ได้เข้าใจการศึกษาและกิจการแบบมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งถือกันว่าเป็นของสมัยใหม่ ท่านจึงไม่ได้สนใจอยู่แล้ว เมื่อบุคคลซึ่งเป็นศูนย์กลางที่จะรวมจะดึงความสนใจไม่มีหรือหายไป ท่านก็หันไปอยู่ในสภาพเดิมหรือในภาวะตามปกติของท่าน ยิ่งในยามที่มีเหตุการณ์ร้ายแรงอย่างนี้ ท่านก็ย่อมหันไปใส่ใจกับความปั่นป่วนวุ่นวายที่เกิดขึ้น บางท่านก็อาจจะห่วงแรงกระทบที่จะมาถึงตัว ก็เลยลืมนึก จนเหมือนว่าจะไม่มีใครใส่ใจมองดูมหาจุฬาฯ

แต่กระนั้นก็ยังมีพระมหาเถระบางท่านที่ยังเอาใจใส่อุดหนุนค้ำจุน โดยที่ท่านคงจะสงสารห่วงใย

พร้อมกันนั้น ก็มีกำลังค้ำจุนคุ้มครองเกิดขึ้น หลังเหตุการณ์ร้ายในปี ๒๕๐๕ ไม่นานนัก คณะสงฆ์ก็มีประมุขพระองค์ใหม่ ดังเคยเล่าแล้ว คือ สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ ทรงได้รับการสถาปนา ในวันฉัตรมงคล พ.ศ. ๒๕๐๖ แล้วพอใกล้จะสิ้นปี ๒๕๐๖ นั้นเอง ทางฝ่ายบ้านเมือง จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ถึงแก่อสัญกรรม แม้ว่าสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ จะทรงดำรงพระชนม์ต่อมาเพียง ๒ ปี โดยได้สิ้นพระชนม์ในกลางปี ๒๕๐๘ แต่ก็เหมือนว่าได้ทรงช่วยให้มหาจุฬาฯ หายซวนเซ ทรงตัวอยู่ในที่และตั้งหลักได้แล้ว

ได้บอกแล้วเช่นกันว่า ผู้บริหารสำคัญของมหาจุฬาฯ ๒ ท่าน เป็นสัทธิวิหาริก และเป็นผู้ตามเสด็จใกล้ชิดของสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ คือ พระราชวิสุทธิเมธี และพระกวีวรญาณ ซึ่งเป็นรองอธิการบดีมหาจุฬาฯ ทั้งสองท่าน (ก่อนจะมีการจัดปรับใหญ่ ซึ่งหลังจากองค์ที่สองได้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการแล้ว ท่านแรกก็มาเป็นเลขาธิการ) ข้อนี้ก็อิงกับข้อก่อน ในการช่วยให้มหาจุฬาฯ ตั้งหลักได้ และให้ตั้งตัวที่จะเดินต่อไป

แม้จะอยู่ในบรรยากาศที่ข้างหน้ายังค่อนข้างโหวงเหวง มหาจุฬาฯ ก็แก้ปัญหาและทำงานกันไปเรื่อยๆ จะขาดจะพร่องอะไรไปบ้าง ก็ถือสภาพนั้นว่าเป็นปกติ และทำงานกันได้เรื่อยมา ไม่ต้องอนาทร แล้วก็จัดปรับกันไป

เมื่อใกล้จะลงตัว มีการจัดปรับใหญ่ ดังที่เล่าแล้ว คือ กลางเดือนมกราคม ๒๕๐๗ รองอธิการบดี ทั้ง ๒ ท่าน (พระราชวิสุทธิเมธี และพระกวีวรญาณ) กับเลขาธิการ (พระเมธีวรคณาจารย์) ลาออกจากตำแหน่ง แล้วมีการจัดปรับตำแหน่งงานกันใหม่ ตั้งมา ลาไป จัดไปจัดมา เมื่อผู้เล่าได้รับการแต่งตั้งเข้ามาเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ รูปที่ ๒ ในวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ ก็คือใกล้จะปิดท้ายการจัดปรับนี้

ในที่สุด จุดเข้าที่นิ่งตั้งตัวได้จะไปต่อ ถือเอาว่าอยู่ที่กลางปี ๒๕๐๗ คือสิ้นเดือนมิถุนายน ย่างเข้าเดือนกรกฎาคม ซึ่งจะมีงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ครบรอบปีการศึกษาที่ ๑๗ ในวันที่ ๑๘ ตามด้วยเข้าพรรษา ในวันที่ ๒๕

ณ จุดเริ่มจะไปต่อนั้น มหาจุฬาฯ มีคณะผู้บริหาร (เนื่องจาก พระราชวิสุทธิเมธี จะได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นที่ พระเทพคุณาภรณ์ ในวันที่ ๕ ธันวาคม ปี ๒๕๐๗ นั้น ในที่นี้ จึงจะเขียนนามของท่านในสมณศักดิ์ใหม่; รายนามตั้งแต่ ๓. คัดลอกจากต้นฉบับที่ผู้เล่าเขียนด้วยลายมือเมื่อเริ่มปีการศึกษา ๒๕๐๘, อักษรย่อแสดงวุฒิ เขียนตามที่ใช้เวลานั้น) ดังนี้

๑. พระเทพคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ.๙) เลขาธิการ
๒. พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต ป.ธ. ๙, พ.ม., พธ.บ. ผู้ช่วยเลขาธิการ
๓. พระมหาอารีย์ เขมจาโร ป.ธ. ๕, ขนุ พธ.บ., พ.ม. ผู้กำกับแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา
๔. พระมหาบุญชอบ วิชฺชากโร ป.ธ. ๖, พธ.บ., พ.ม. ผช. ผู้กำกับแผนกบาลีเตรียมฯ
๕. พระมหาประแทน เขมทสฺสี ป.ธ. ๔, ขนุ พธ.บ., พ. ผู้กำกับแผนกบาลีอบรมศึกษา
๖. พระมหาสุพจน์ วิจิตฺโต ป.ธ. ๕, ขนุ พธ.บ., พ.ป. ผช. ผู้กำกับแผนกบาลีอบรมฯ
๗. พระมหาธีร์ โกวิโท ป.ธ. ๕, น.ธ.เอก, พ. ผู้กำกับแผนกบาลีมัธยมศึกษา
๘. พระมหานริศ ภูริปญฺโญ ป.ธ. ๖, พ.ป. ผช. ผู้กำกับแผนกบาลีมัธยมฯ (วิชาการ)
๙. พระมหาสุวิทย์ ปิยทสฺสี ป.ธ. ๕, น.ธ.เอก, พ.ป. ผช. ผู้กำกับแผนกบาลีมัธยมฯ (ปกครอง)
๑๐. พระมหาสุคนธ์ กิตฺติปาโล ป.ธ. ๖, น.ธ.เอก, พ.ม. ผช. ผู้กำกับแผนกบาลีมัธยมฯ (ธุรการ)

ผู้บริหารส่วนงานเผยแผ่สำคัญ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประชาชนวงกว้าง ๒ หน่วย คือ

ก. แผนกธรรมวิจัย (ต่อมาคือ **สำนักธรรมวิจัย**)

- พระเทพคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ.๙) เป็นหัวหน้าแผนก
  (ได้รับการแต่งตั้งในตำแหน่งนี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๒ ครั้งยังเป็น พระเมธีสุทธิพงศ์)

ข. แผนกโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ตามประกาศตั้ง ในวันที่ ๒๙ ก.ค. ๒๕๐๗ ดังนี้

๑. พระเทพคุณาภรณ์ (ในวันประกาศ ยังเป็นที่ พระราชวิสุทธิเมธี) เป็น ผู้อำนวยการ
๒. พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต เป็น รองผู้อำนวยการ รูปที่ ๑
๓. พระมหาประแทน เขมทสฺสี เป็น รองผู้อำนวยการ รูปที่ ๒

จะเห็นว่า คณะทั้ง ๓ ซึ่งเป็นส่วนงานสำคัญมาก ไม่มีในบัญชีนี้ แต่กลับกล่าวถึงแผนกการศึกษาในระดับโรงเรียนต่างๆ นี่คือสถานภาพที่สืบมาเดิม ซึ่ง**เลขาธิการเป็นผู้กำกับแผนกบาลีอุดมศึกษา** (คุมทั้ง ๓ คณะ; จะมีการจัดแบ่งส่วนงานใหม่ใน พ.ศ. ๒๕๑๒)

ที่นี่ เว้นองค์เลขาธิการแล้ว หัวหน้าส่วนงานทั้งหมดเป็นผู้จบจากมหาจุฬาฯ โดยตรง คือเป็น พธ.บ. [เลข ๕–*รุ่น ๓*, เลข ๓–*รุ่น ๖*, (ผช.นายทะเบียนใหม่ คือ อจ.สมบูรณ์–*รุ่น ๗*)]

โดยเฉพาะรุ่นผู้เล่า *(รุ่น ๘)* มีที่นี่ถึง ๓ รูป (เลข ๒, ๔, ๖) และยังกระจายอยู่ที่อื่นอีก (เช่น พระครูปลัดกิตติวัฒน์ เป็นเลขานุการคณบดีคณะครุศาสตร์) ท่านเหล่านี้ ถูกดึงเข้ามา ไม่ใช่เพราะผู้เล่า แต่พร้อมๆ กับผู้เล่า (รุ่นนี้จบมากหน่อย สนองความต้องการกำลังคนขณะที่ขาดอยู่)

ทั้งนี้เว้นแผนกบาลีมัธยมศึกษา ซึ่งผู้กำกับแผนก และผู้ช่วยฯ ทั้ง ๔ ท่าน ไม่เป็น พธ.บ. แต่ก็เป็นครูอาจารย์เป็นผู้บริหารซึ่งได้อยู่ทำงานในมหาจุฬาฯ มาแสนนาน จนเป็นบุคคลภายในเต็มตัวแล้ว (และแผนกบาลีมัธยมฯ จัด กศ. ตามระบบของ ศธ. เป็นเอกเทศจากระบบของมหาจุฬาฯ และผู้จบมีสถานะบริบูรณ์ในตัว ไม่ต้องมาต่อภายในมหาจุฬาฯ)

เมื่อผู้เล่าเข้ามาทำงานในตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการที่ว่านี้ มหาจุฬาฯ มีสภาพและอยู่ในสถานการณ์ดังที่เล่าไปแล้ว แต่ผู้เล่า นอกจากได้รับการแต่งตั้งแบบฉับพลันทันใดแล้ว ก็เพิ่งจบการศึกษาไม่นาน ยังเป็นพระนวกะ ไม่ได้มีประสบการณ์อะไรเลยในงานบริหาร แถมไม่ได้มีฉันทะในงานประเภทนี้ ตัวฝักใฝ่ใส่ใจแต่ในการค้นคว้าหาความรู้ เมื่อได้รับการแต่งตั้งมาทำงานบริหาร ก็กำลังค้นเขียนหนังสือใหญ่ที่ได้เริ่มทำมา ๒ ปีแล้ว และไม่รู้ว่าอีก ๕-๑๐ ปี จะเสร็จหรือไม่ ใจก็เลยหนักไปในทางห่วงงานค้นเขียนที่กำลังตั้งใจทำอยู่นั้น ว่าจะติดขัด และจะมีทางทำต่อไปพร้อมกับงานบริหารได้อย่างไร

เนื่องจากทั้งใจทั้งตัวอยู่กับงานค้นคว้าทำหนังสือดังว่านั้น ตลอดเวลายาวนานจึงไม่ได้ใส่ใจเรื่องภายนอก ไม่ว่าทางด้านคณะสงฆ์จะมีกิจการเป็นไปอย่างไร หรือแม้แต่ในชีวิตส่วนตัว ก็แทบไม่มีการติดต่อเกี่ยวข้องพบปะกับใครที่ไหน

เมื่อไม่มีฉันทะกับงานบริหารและธุรการเลย แล้วจะทำอย่างไร งานมาถึงตัวแล้วเป็นเรื่องของส่วนรวม ยิ่งในสถานการณ์อย่างนั้น ก็จำเป็นต้องร่วมแรงช่วยกัน ถึงจะไม่มีฉันทะ ก็ต้องเอาวิริยะมาขับดัน ก็เลยเอาเป็นว่า ต้องมุ่งแน่วไปในงาน นึกแต่ว่า มีอะไรต้องทำ จะทำอะไรต่อไป และจะพากันทำ ร่วมกันทำ ทำไปด้วยกัน มองอยู่ที่งาน มองไปที่ท่านผู้จะต้องร่วมงานกัน ข้างในมหาจุฬาฯ เท่านั้น แทบไม่สนใจ ไม่ใส่ใจที่จะมองออกไปข้างนอก

ในแง่หนึ่งก็กลายเป็นว่า สถานการณ์ทั่วไปข้างนอกที่เป็นอย่างนั้น ตรงกับอัธยาศัยของตัว คือ มุ่งแน่วทำงานในมหาจุฬาฯ ไป ไม่ใส่ใจกับเรื่องภายนอกในวงการคณะสงฆ์ เป็นต้น เอาแค่รู้ทันสถานการณ์ แต่ไม่ใส่ใจ ได้ยินได้ฟังแล้ว แค่รู้ไว้ แล้วผ่านไป

แต่จะปฏิบัติอย่างนี้ได้ ก็เพราะด้านข้างนอกนั้นโปร่งโล่ง อันนี้เป็นไปได้อย่างไร ก็มาถึงเรื่องของการเกิดมีระบบการทำงานของเราเอง ซึ่งอาศัยท่านเจ้าคุณเลขาธิการนี้แหละ

เรื่องก็คือว่า จากความเป็นไปเป็นมาถึงเวลานั้น ข้างนอกมหาจุฬาฯ ว่าถึงด้านวงการคณะสงฆ์ พูดได้ว่าท่านเจ้าคุณเลขาธิการเข้าถึงคนเข้าถึงงาน สมานได้ทั่ว เป็นอย่างดี ทั้งประสบการณ์ของท่านที่ยาวนานและมากมาย ดูง่ายๆ คือการที่ได้สนองงานของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชญาโณทยมหาเถระ เป็นที่ไว้วางพระทัย ดังที่จะเป็นเลขานุการสมเด็จพระสังฆราชในเวลาอันใกล้ที่จะมาถึง ยิ่งกว่านั้น บุคลิกและวิธีปฏิบัติในด้านชุมชนสัมพันธ์ของท่าน เป็นไปโดยปลอดโปร่งโล่งสบาย ถ้าจะหวั่นเกรงแรงกระทบจากด้านวงการคณะสงฆ์ ก็เบาใจได้ โดยรู้สึกมั่นใจว่าท่านป้องปัดอันตรายออกไปแล้ว

เมื่อทำงานที่มหาจุฬาฯ พอนึกถึงเรื่องคณะสงฆ์ ผู้เล่าก็มองไปที่ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ พอแค่นั้น จบแค่นั้น หยุดได้ ไม่ใส่ใจอะไรอีก ในวงการคณะสงฆ์ ใครว่าท่านโน้นจะได้ท่านนั้นจะเป็นอะไร เสียงแว่วหรือเสียงดังมา แค่ได้ยินผ่านแล้วก็แผ่วหาย

พระเถรานุเถระในวงการคณะสงฆ์ ที่เราจะพึงเกี่ยวข้อง ก็คือเป็นที่เคารพสักการะ ซึ่งอยู่สูง ห่างไกลจากเรา เมื่อถึงกาลเวลาตามประเพณี มีกำหนดไว้ว่าจะไปกราบไหว้ ถวายสักการะที่วัดไหนๆ ตกลงนัดหมายกันแล้ว ก็พากันตามท่านเจ้าคุณเลขาธิการนำไป เสร็จพิธีพอสบายๆ แล้ว ก็กลับมาอยู่กับงานในมหาจุฬาฯ ดังเดิมต่อไป

พอนึกถึงพระเถรานุเถระในวงกิจการของมหาจุฬาฯ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการก็รู้จัก คุ้นเคยหรือพบผ่านทำงานการมากับท่านเหล่านั้น ตั้งแต่ในอดีตอันยาว ผู้เล่าและพวกเรา ผู้ทำงาน ก็เหมือนปล่อยวางกับท่านเหล่านั้น จะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างไร ก็ให้จบที่ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ เราไม่ต้องไปห่วงกังวล ได้แต่มุ่งหน้าแน่วไปกับงานของมหาจุฬาฯ

ว่าถึงพระเถรานุเถระในวงกิจการของมหาจุฬาฯ แต่เก่าก่อนนั้น ท่านที่ผู้เล่าพบปะ มีเรื่องที่พาไปเกี่ยวข้อง ท่านก็มีเมตตา ทำให้เรื่องราวผ่านไปได้ด้วยดี เบาๆ สบายๆ แต่พูดโดยทั่วไป ผู้เล่าไม่มีเรื่องราวที่จะให้ต้องไปเกี่ยวข้องกับท่านใดจริงจัง

พระเถระในวงงานมหาจุฬาฯ ***ช่วงสมัยที่ ๑*** ที่ใกล้ชิดงานภายในของมหาจุฬาฯ มากที่สุด และยาวนานมาจนถึงผู้เล่า คือมาต่อกับ***ช่วงสมัยที่ ๓*** พูดได้ว่าเป็นองค์สุดท้าย ของ***ช่วงสมัยที่ ๑*** ที่เรามีโอกาสทันรู้จัก แม้แต่แทบจะแค่ทันเห็น ก็คือองค์อธิการบดี ได้แก่ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมวรนายก

พระเดชพระคุณองค์อธิการบดีนั้น โดยภูมิหลัง ท่านก็เป็นพระเถระในวงการคณะ สงฆ์ เป็นเจ้าคณะจังหวัดนครนายก เมื่อผู้เล่าเข้ามาทำงานมีหน้าที่ ก็พอดีเป็นระยะเวลา ที่ท่านได้ไปศาสนกิจในต่างแดนเสียมาก ตามที่ทราบก็เป็นทำนองว่า ท่านไปเป็นที่ ปรึกษาด้านศาสนศึกษาในพระราชอาณาจักรลาว (คงเป็นเรื่องทางการคณะสงฆ์ ยังไม่ได้ ค้นวาระศาสนกิจของท่านให้แน่ชัด แต่ก็ต้องจบก่อนลาวเป็นคอมมิวนิสต์) ดังนั้น แม้ว่าท่าน ยังดำรงฐานะของอธิการบดี ผู้เล่าก็จึงได้พบกับท่านนานๆ ครั้งหนึ่ง เช่น ในงานพิธี

เมื่อท่านมาเมืองไทย และไปแวะที่มหาจุฬาฯ ผู้เล่าเคยเข้าไปร่วมฟังท่านสนทนา กับท่านเจ้าคุณเลขาธิการ องค์อธิการบดีเล่าถึงสภาพบ้านเมืองลาวเวลานั้น ก่อนลาวจะ แตกและกลายเป็นคอมมิวนิสต์ (ลาว เปลี่ยนเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ ๒ ธ.ค. ๒๕๑๘) ท่านมักเล่าถึงการที่ลาวแตกเป็น ๓ ฝ่าย อันน่าเป็นห่วง ผู้เล่าพบปะปฏิสันถารกับท่านก็ แค่ชั่วครั้งชั่วคราวแบบนี้ และในวัดมหาธาตุได้ไปกราบท่านที่หอเย็นเป็นครั้งคราว

ดังว่าแล้ว องค์อธิการบดี เป็นพระเถระในวงการคณะสงฆ์สมัยก่อน ที่ใกล้ชิดงาน ภายในของมหาจุฬาฯ ยาวนานที่สุด (พ.ศ. ๒๔๙๑-๒๕๒๙) เริ่มแต่ยังเป็นพระญาณนายก วัดอุดมธานี จังหวัดนครนายก

กล่าวคือ เมื่อมีการตั้งคณะกรรมการบริหารมหาจุฬาฯ ชุดที่ ๒ ในปี ๒๔๙๑ ท่านได้เป็นหัวหน้ากองเผยแผ่ จากนั้น ยังได้เป็นกรรมการกองวิชาธิการด้วย ต่อมา เมื่อตั้งแผนกบาลีมัธยมศึกษาขึ้น ในปี ๒๔๙๒ ท่านได้เป็นผู้อำนวยการองค์แรก (จนถึง พ.ศ. ๒๔๙๕)

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๙๖ ท่านได้เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งอธิการบดี ดังที่ต่อมาบอกไว้ในเอกสารสำคัญในปี ๒๕๐๐ ปรากฏใน ***วารสาร ฉบับที่ ๑ ระเบียบการต่าง ๆ ๒๕๐๐-๑/๑๙๕๗-๕๘ (Bulletin I: Catalogue Issue 2500-1/1957-58)*** หน้า – ๔ – ว่า "พระทักษิณวรนายก (จันทกเถระ) รักษาการในตำแหน่งอธิการบดี"

การที่ท่านยังเป็นรักษาการในตำแหน่งอธิการบดี ไม่มีการแต่งตั้งเป็นอธิการบดีนั้น คงเนื่องจากท่านเป็น ป.ธ. ๖ จึงเป็นไปตาม "**ระเบียบมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๔๙๐**" ที่กำหนดว่า

"ข้อ ๑๘ ให้สภามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิจารณาแต่งตั้งอธิการบดีหนึ่งคน จากบุคคลผู้มีคุณวุฒิดังต่อไปนี้

(๑) ได้ปริญญาไม่ต่ำกว่าปริญญาเอก...

(๒) เป็นเปรียญเอก ได้ทำการสอน...มาไม่ต่ำกว่า ๕ ปี"

แต่ทั้งนี้ พึงเข้าใจว่า เวลากล่าวถึงท่านในที่ทั่วไป ก็ดี ในเอกสารทั่วๆ ไป ก็ดี จะเรียกหรือบอกสั้นๆ ว่า "อธิการบดี"

ต่อเมื่อเป็นใบสำคัญ เช่น ประกาศ และคำสั่งของมหาจุฬาฯ จึงบอกเต็มตามตำแหน่งว่า "รักษาการในตำแหน่งอธิการบดี" เช่น "ระเบียบมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับที่ ๑/๒๕๐๔ เรื่อง ระเบียบวัดผลการศึกษา คณะพุทธศาสตร์" ลงท้ายว่า "พระธรรมวรนายก รักษาการอธิการบดีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย"

แม้จนถึง วันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ในหนังสือทางการจากมูลนิธิอาเซีย แจ้งข้อตกลงส่งเงินช่วยเหลือประจำปี แก่มหาจุฬาฯ ก็ลงตำแหน่งว่า "พระธรรมวรนายก รักษาการอธิการบดีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย"

มีที่พบแปลกจากนี้ครั้งหนึ่ง คือ เมื่อ ๒๓ มกราคม ๒๕๐๗ (ก่อนแต่งตั้งผู้เล่า ๔ เดือน ๒ วัน) ได้มี "ประกาศ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับที่ ๔/๒๕๐๗ เรื่อง แต่งตั้งเลขานุการคณบดีคณะพุทธศาสตร์" และ "ฉบับที่ ๕/๒๕๐๗ เรื่อง แต่งตั้งเลขานุการคณบดีคณะอาเซียอาคเนย์" ลงนามและตำแหน่งของท่านไว้สั้นๆ ว่า "พระธรรมวรนายก อธิการบดี"

ดังกล่าวแล้ว หลังจากนี้ เข้าสู่ช่วงเวลาที่พระเดชพระคุณองค์อธิการบดีไปประจำศาสนกิจในพระราชอาณาจักรลาว ประกาศ และคำสั่งมหาจุฬาฯ ถ้ามิใช่ระดับเลขาธิการลงนาม ก็เลยขึ้นไปที่องค์สภานายกคลุมยอดลงมาหมด

แม้ว่าเมืองลาวจะไม่ไกล เดินทางค่อนข้างง่ายสะดวก และพระเดชพระคุณองค์อธิการบดีก็คงเดินทางไปมาบ่อย แต่คาดหมายยาก นอกจากในคราวมีงานสำคัญ ดังนั้น จึงแทบไม่ได้พบองค์อธิการบดี นอกจากในงานพิธี (ดังที่จะปรากฏในหนังสือนี้)

ขอคัดบันทึกจากลายมือของผู้เล่า มาเป็นตัวอย่างให้เห็นการไปพบพระเดชพระคุณองค์อธิการบดี ดังนี้ (ให้เห็นบรรยากาศทั่วไปด้วย)

"*[วันพฤหัสบดี แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๖] วันพฤหัสบดีที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘.*

ผู้ให้โอวาท: เจ้าหน้าที่แผนกบาลีอบรมศึกษา

สำนักงานเลขาธิการ: เลขาธิการ – ผู้ช่วยฯ – ผู้กำกับแผนกบาลีมัธยมศึกษา พิจารณาเรื่องการนำนิสิตเข้าปฏิบัติงานในแผนกบาลีมัธยมศึกษา และเรื่อง ร.ร. บาลีมัธยมศึกษา วัดเวตวันธรรมาวาส

- ทำหนังสือขออุปถัมภ์จากมูลนิธิอาเซียทั้ง ๒ เรื่อง (นิสิตต่างจังหวัด – โครงการชายแดน) และส่งเสร็จ.

อธิการบดี: เลขาธิการ – ผู้ช่วย – เลขานุการคณะครุศาสตร์ ไปเยี่ยมอธิการบดีซึ่งผ่าตัด... ณ ร.พ. พระปิ่นเกล้า.

นิสิตเข้าแผนกร.ร.พอ.: ๑๘.๕๕ น. ผู้ช่วยเลขาธิการเป็นประธานประชุมนิสิต ปี ๓-๔ ๒๐ รูป ที่จะไปปฏิบัติงานแผนก ร.ร.พอ.... เลิกประชุม ๒๐.๒๐ น.

- ไปกราบเรียนสมเด็จขอนัดประชุมไตรปิฎก."

กาลนานผ่านต่อมา

"*[วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๕] วันพฤหัสบดีที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๑.*

โครงการอบรม: ...

นอกสถานที่: ...

- ประมาณ ๑๔.๐๐ น. เลขาธิการ – ผู้ช่วย – รก.คบ.ครุ. – มานุษย. – ผู้ช่วยนายทะเบียน เดินทางไปวัดอุดมธานี นครนายก ในพิธีฉลองชนมายุ ๕ รอบ ของพระธรรมวรนายก ในการนี้ จะถวายโต๊ะเขียนหนังสือเล็กๆ แบบนั่งกับพื้น ๑ โต๊ะ แต่ผู้ทำ ยังทำไม่เรียบร้อย ส่งทีหลัง
- ในจำนวนผู้ไปนี้ ผู้ช่วยเลขาธิการ และ รก.คบ.มานุษย. กลับก่อน, ส่วนอีก ๓ ท่านจะไปเยี่ยมพระปฏิบัติศาสนกิจในปราจีนบุรี วันรุ่งขึ้น"

โดยนัยดังกล่าวมา ท่านหนึ่งที่ผู้เล่าต้องไปพบเรื่อยๆ ก็คือพระเดชพระคุณพระธรรมรัตนากร (สวัสดิ์ กิตติสาโรภิกขุ) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ ที่เป็นสภานายกองค์ใหม่หลังจากพระเดชพระคุณพระพิมลธรรมถูกจับไป

องค์สภานายกใหม่อยู่ประจำที่วัด ผู้เล่าก็เลยจำเป็นต้องไปหาท่านไม่ห่างนัก ในวิถีของงาน เช่นการที่จะต้องออกประกาศโดยองค์สภานายก ก็ต้องไปกราบเรียนถวายงานเพื่อท่านจะได้ลงนาม แต่ท่านเป็นพระมหาเถระผู้เฒ่า แม้จะมีเมตตาต่อผู้เล่าเป็นอย่างดี ก็เหมือนพบกราบท่านในพิธี ชั่วครู่ชั่วเดี๋ยว เพราะท่านก็ไม่ได้เข้าใจและไม่ได้สนใจงานอะไรในแบบของมหาจุฬาฯ (ท่านมาตามตำแหน่ง โดยมิได้อยู่ในวงงานของมหาจุฬาฯ)

รวมความว่า ถึงแม้มหาจุฬาฯ จะเป็นเรื่องของพระสงฆ์ แต่ในด้านที่เกี่ยวกับวงการพระผู้ใหญ่ เวลานั้น ความสัมพันธ์มีลักษณะพิเศษ ซึ่งโดยทั่วไปไม่เกี่ยวกับเนื้อตัวของงาน ความเกี่ยวข้องสำคัญอยู่ที่ว่า เมื่อท่านอยู่ท่านมองมา ก็ให้เป็นความปลอดโปร่งทั้งสองฝ่าย ท่านเองก็เบาๆ สบายๆ และที่มหาจุฬาฯ จะทำอะไรๆ ของตัว ก็ว่ากันไป

เป็นอันว่า องค์อธิการบดีเป็นพระเถระองค์สุดท้ายของวงงานมหาจุฬาฯ ***ช่วงสมัยที่ ๑*** ที่มาต่อติดถึง***ช่วงสมัยที่ ๓*** แต่ผู้เล่าห่างท่านทั้งโดยวัย (ท่านมีอายุคราวโยมบิดาของผู้เล่า) และไกลท่านโดยบรรยากาศแห่งยุคสมัยและวงงานที่ผ่านพบประสบการณ์ ก็จึงถึงท่านผ่านทางท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ซึ่งก็เป็นท่านเดียวที่เหลืออยู่เป็นองค์แทนของ ***ช่วงสมัยที่ ๒***

(ว่าคร่าวๆ องค์อธิการบดีเข้ามา ***ช่วงสมัยที่ ๑*** ปี ๒๔๙๑, ท่านเจ้าคุณเลขาธิการเข้ามา ***ช่วงสมัยที่ ๒*** ปี ๒๔๙๗, ท่านเจ้าคุณเลขาธิการเริ่มงานกับพวกผู้เล่า ***ช่วงสมัยที่ ๓*** ปี ๒๕๐๗)

ได้ภาพรวมว่า เกี่ยวกับวงการพระผู้ใหญ่ ไม่ว่าจะมองออกไปข้างนอก ที่การคณะสงฆ์รอบล้อมตัว หรือจะมองเบื้องสูงเหนือขึ้นไปในวงสัมพันธ์แห่งกิจการของมหาจุฬาฯ ที่สืบสายมาเก่า ผู้เล่าและเหล่าพวกผู้ทำงาน ไม่ต้องใส่ใจห่วงใยกังวล ได้แต่มุ่งหน้าไปกับงานการของมหาจุฬาฯ อยู่กันข้างใน ส่วนเรื่องเหนือเรื่องนอก ตลอดจนเกียรติพิธี ก็ยกถวายท่านเจ้าคุณเลขาธิการ เหมือนว่าท่านเป็นช่องทางสื่อสารให้คนข้างนอกเห็นภาพและรู้เข้าใจมหาจุฬาฯ เท่ากับท่านปกป้องคุ้มกันไว้ ให้ผู้เล่าและเหล่าคนข้างใน มีความอุ่นใจสบายใจ แล้วทำงานของมหาจุฬาฯ มุ่งหน้ากันไปได้อย่างเต็มที่เต็มใจ

เมื่องานการดำเนินมาไม่ช้าไม่นาน ก็เป็นที่รู้กันว่า งานข้างนอกรอบมหาจุฬาฯ ล้อมเข้ามา ท่านเจ้าคุณเลขาธิการดูแลให้ ส่วนงานการข้างใน ก็ให้ผู้เล่ากับพวกทำกันไป

แล้วก็ได้เห็นกันว่า ท่านเจ้าคุณเลขาธิการมีเมตตาชัดเจนมาก ท่านให้โอกาสเต็มที่ ไม่เข้ามาขัดมาแทรกแซง และสร้างโอกาสให้ด้วย

ควรย้ำว่า การให้โอกาส และสร้างโอกาสให้ นี่แหละสำคัญ ผู้จะทำงานย่อมต้องการเพียงโอกาสที่จะใช้

แต่ในเวลาเดียวกัน ทางด้านผู้เล่า มีอะไรแปลกใหม่ หรือเรื่องใดถึงความรับผิดชอบของท่านด้วย ก็ไขขานปรึกษาเสมอไป ไม่ละเลย

ที่ว่าจะเล่าเรื่องมหาจุฬาฯ ในยุคของท่านเจ้าคุณเลขาธิการนั้น ก็คือเริ่มต้นจากจุดเข้าที่นิ่งตั้งตัวได้จะไปต่อนี้ คือตั้งแต่กลางปี ๒๕๐๗ ดังจะเล่าไปเรื่อยๆ ต่อๆ ไป

วันอนุสรณ์ ย้อนไปวันสถาปนา

ก่อนเข้าเรื่องที่จะเล่าไปตามลำดับ ขอแทรกเรื่องวันสำคัญของมหาจุฬาฯ สักนิด

นึกถึงเรื่องที่ท่านอาจารย์จำนงค์ ทองประเสริฐ ครั้งเป็น พระมหาจำนงค์ ชุตินฺธโร ในฐานะนิสิตชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๒ ได้ชวนเพื่อนนิสิตจัดงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๙๕ และงานก็ยืนยงสืบมา (ปัจจุบันว่า เรียกเป็น วันบุรพาจารย์)

เรื่องนี้เป็นการริเริ่มที่สำคัญ ทำให้มีวันอันเป็นจุดยึดเหนี่ยวรวมใจ กระตุ้นให้เกิดกำลัง แล้วยังสร้างทั้งสามัคคีและความมีชีวิตชีวา และที่สำคัญไม่น้อยเลย คือ เป็นที่เตือนระลึกแก่ผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายวัดและฝ่ายบ้านเมือง ให้ไม่ลืมไม่ละเลยมหาจุฬาฯ รวมทั้งให้ได้รู้จัก ได้สนใจ ไม่ลืมที่จะเอาใจใส่ ดังที่สมเด็จพระสังฆราชเสด็จมา และนายกรัฐมนตรีได้ร่วมงาน

ความหมายที่ว่าเตือนระลึกแก่ผู้ใหญ่นี้ ก็คือเป็นการแนะนำตัวมหาจุฬาฯ แก่คณะสงฆ์และบ้านเมือง ซึ่งขยายไปถึงสังคมในวงกว้างพร้อมไปด้วยกัน เป็นความหมายที่สำคัญค่อนข้างเป็นพิเศษในระยะแรกที่จะประคับประคองตัวให้อยู่ไปได้และเจริญมั่นคง

อีกด้านหนึ่ง เป็นความหมายในแง่ของการศึกษาสำหรับชุมชนในมหาจุฬาฯ โดยตรง ที่จะให้ตระหนักถึงความสำคัญในการที่จะจริงจังกับการศึกษา

พึงสังเกตว่า มหาวิทยาลัยทั่วๆ ไป หรือสถาบันการศึกษาทั้งหลาย วันสถาปนากับวันเปิดหรือเริ่มการศึกษา ก็คือวันเดียวกัน หรือใกล้ๆ กันจนจับรวมเป็นอันเดียวกัน

แต่ของมหาจุฬาฯ วันสถาปนาย้อนหลังไปโน่น ๑๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) แล้วเวลาผ่านมาครึ่งศตวรรษกว่า จึงได้เริ่มมีการศึกษาเป็นจริงขึ้นมา คือเปิดเรียนในวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๔๙๐ เริ่มการศึกษาหลังสถาปนากว่า ๕๐ ปี

ขอยละเอียดว่า สถาปนา ๑๓ ก.ย. ๒๔๓๙ แล้วประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์หรือมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา ๙ ม.ค. ๒๔๙๐ และเปิดเริ่มการศึกษา ๑๘ ก.ค. ๒๔๙๐

เมื่อมีประวัติมาอย่างนี้ จะเห็นว่า วันเปิดการศึกษานั้นสำคัญอย่างยิ่ง ถ้าไม่มีวันเปิดการศึกษา การสถาปนาก็อาจจะหายไปเฉยๆ วันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ จึงเตือนระลึกว่าเพราะวันนี้นะ มหาจุฬาฯ จึงปรากฏมีขึ้นมา เดี๋ยวนี้ มหาจุฬาฯ ได้มีการศึกษาเป็นจริงขึ้นมาได้เท่านี้ปีๆ แล้วนะ เราจะต้องช่วยกันทำให้การเปิดเริ่มการศึกษานั้นมีความหมายด้วยการทำให้มีการพัฒนาเจริญงอกงามเป็นไปตามจุดมุ่งหมายอย่างจริงจังชัดเจน

ส่วนวันสถาปนามหาจุฬาฯ นั้น แน่นอนอยู่แล้วว่าสำคัญอย่างยิ่ง ถ้าของไม่มีอยู่ก็ไม่รู้จะเปิดอะไรที่ไหน พระองค์ทรงทำให้มีขึ้นไว้ ท่านก็ยกเอามาให้เราได้ใช้ได้ชม

ทีนี้ ก็มีเรื่องจะเล่าเกี่ยวกับวันสถาปนามหาจุฬาฯ หมายความว่า วันสถาปนามหาจุฬาฯ ก็ได้มีการจัดเป็นงานขึ้นมาแล้วเหมือนกัน

เรื่องนี้เกิดขึ้นในช่วงต้นที่ท่านเจ้าคุณเลขาธิการทำงานในตำแหน่งนี้ คือใน พ.ศ. ๒๕๐๗ แต่ผู้เล่าชักจะเลือนๆ ในหลายจุด ครั้นจะทบทวนให้แน่ชัด ท่านที่อยู่ในอยู่ใกล้เรื่อง รู้มาด้วยกันอีก ๒ ท่าน ก็จากไปเสียแล้ว คือ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการเอง (หมายถึงเจ้าประคุณอาจารย์ สมเด็จพระพุฒาจารย์ อุปเสณมหาเถระ ดังได้บอกแล้ว) และพระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ (คือ พระเทพกิตติโสภณ อดีตประธานสมัชชาสงฆ์ไทยในสหรัฐอเมริกา) ซึ่งเมื่ออยู่ทำงานด้วยกัน ผู้เล่าเรียกท่านว่า “อาจารย์สมบูรณ์”

เรื่องหลายอย่าง ตอนเริ่มมักจะรู้กันแม่นชัด จนไม่นึกที่จะจดไว้ นานไป หลักฐานหรือแม้แต่ร่องรอยก็หมดสูญ ก็เลยเรียกข้อมูลคืนมาไม่ได้ ขอจับความปะติดปะต่อให้พอได้เค้าความ

ขอบอกอีกนิดว่า เรื่องนี้เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า ในยามยาก ก็ยังมีพระมหาเถระที่เมตตาเอาใจใส่คอยค้ำจุนหนุนมหาจุฬาฯ อยู่เหมือนกัน และท่านเอาจริงเอาจังด้วย พอเราไปกราบเรียน ท่านก็เอออออ เรียกได้ว่าทุกที

นี้ก็คือ เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพน (ต่อมา พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช ปุณฺณสิริมหาเถระ)

เรื่องนี้ โยงกับเรื่องมูลนิธิมหาจุฬาฯ เพราะสองเรื่องนั้นพากันมา แทบจะมาด้วยกัน

อย่างที่รู้กันอยู่ชัดยิ่งนักว่า ในด้านทุนรอนนั้น มหาจุฬาฯ ในยุคก่อนๆ อยู่ในขั้นแสนเข็ญ หรือจะว่าลำเค็ญ ก็ได้ความพอกัน

ท่านที่ห่วงใยก็มาคิดกันว่า ในระยะยาว จะมีทุนใช้ให้เพียงพอแก่งานและจะพัฒนางานได้อย่างไร แล้วก็คิดตั้งมูลนิธิขึ้น

ตอนแรกเรียกชื่อว่า **มูลนิธิมหาจุฬาฯ** แต่ที่แท้ยังไม่มีจริงตามกฎหมาย ก็ให้ญาติโยมคุ้นวัดเป็นคณะกรรมการมูลนิธิช่วยกันไปก่อน จะได้รักษาเงินทองที่ญาติโยมบริจาคถวาย ครั้นถึงเวลานี้ มหาจุฬาฯ พอจะเป็นไป ก็ทำให้เป็นหลักฐานกันที

ตรงนี้ พอดีว่า ผู้เล่าเขียนบันทึกด้วยลายมือไว้ว่า

"วันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๗ ...

มูลนิธิ: ผู้ช่วยเลขาธิการ – ผู้ช่วยนายทะเบียน – อาจารย์เกษม บุญศรี ไปหาผู้ว่าราชการจังหวัด ขอจัดตั้งมูลนิธิ ลงลายมือให้คำมั่นโดยผู้ว่าการฯ เป็นพยาน (เวลาเช้า)"

เรื่องตั้งมูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนี้ บุคคลที่เป็นกำลังสำคัญ ควรระลึกคุณความดีของท่าน คือ อาจารย์เกษม บุญศรี (อดีตประธานสภาผู้แทนราษฎร) ท่านเป็นผู้ลงนามในใบขออนุญาตจัดตั้ง (เลขคำขอที่ ๗/๒๕๐๗) และเอาใจใส่ตามเรื่องจนในที่สุดก็ได้รับใบอนุญาตจัดตั้ง โดยทางราชการลงวันที่อนุญาตย้อนหลังให้ด้วย โดยให้เลขอนุญาตที่ ต.๗/๒๕๐๗ วันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๗

เมื่อมูลนิธิมีขึ้นเต็มสถานะอย่างนี้แล้ว การบำรุงมูลนิธิก็ควรจะจริงจังด้วย กองทุนจะได้โตใหญ่ขึ้น ก็เลยคิดกันให้มีวันงานขึ้นวันหนึ่งที่ญาติโยมจะได้ทำบุญบำรุงมูลนิธิโดยเฉพาะ แต่เสียดายว่าตอนนี้ไม่ได้บันทึกเรื่องราวให้ละเอียดต่อเนื่อง เลยต้องจับความเอา ตามที่พอจะสรุปได้คือ พิจารณากันว่าจะกำหนดให้มีงานในวันไหนดี

คิดกันทำนองว่า มหาจุฬาฯ มีวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ๑๘ ก.ค.เป็นวันสำคัญประจำปีอยู่วันหนึ่งแล้ว แต่เรายังมีวันสถาปนามหาจุฬาฯ ๑๓ ก.ย. ซึ่งน่าจะยกขึ้นมาจัดให้มีงานเป็นวันสำคัญขึ้นมาได้ ตกลงยกให้เหมือนเป็นวันของมูลนิธิมหาจุฬาฯ แล้วเรื่องเข้าสภามหาจุฬาฯ มีมติจัดงานครั้งแรกในปี ๒๕๐๗ นั้นเลย

ตอนนี้ก็จำไม่ชัดอีก แต่คงไม่ผิดว่า เพราะเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต วัดโพธิ์ (สมเด็จ "ป๋า") เอื้ออำนวย จึงขยายเป็นงานใหญ่ มิใช่จัดงานหาทุนเฉพาะที่มหาจุฬาฯ แต่ขอให้เจ้าคณะจังหวัดทั่วประเทศจัดทั่วกันด้วย แล้วท่านก็เป็นผู้ลงนามในหนังสือแจ้งแก่เจ้าคณะจังหวัดทั้งหลายให้ช่วยกันจัดตามมตินั้น ตรงนี้ ผู้เล่าเขียนบันทึกด้วยลายมือไว้ว่า (วัน-เดือน ที่บันทึกไว้จริง เขียนอย่างโบราณ คือ ๖ ๙ โดยมี ฯ เหนือเลข ๕)

"[วันศุกร์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๙] วันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ ...

ประชุมใหญ่: ...**วันมหาจุฬาฯ** ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๐ ให้มีหนังสือสมเด็จฯ แจ้งมติสภาไปยังจังหวัดต่างๆ; ภายในม.จ.ร. จัด ๒ วัน อาทิตย์-จันทร์ ตั้งกรรมการ ผู้กำกับเป็นกรรมการ และมีผู้ดำเนินงาน ๔ ท่าน คือ ประจวบ – อิ่ม – บุญลือ – แคล้ว. มีการประชุมในวันอาทิตย์ที่ ๓๐"

ข้อพึงรู้พึงสังเกตในเรื่องนี้ คือ

- ในปีเริ่มแรกนี้ ใช้ชื่อว่า "**วันมหาจุฬาฯ**" แต่ต่อมาอีก ๒ ปี (๒๕๐๙) เรียกใหม่ว่า "**วันสถาปนามหาจุฬาฯ**"
- เพื่อสะดวกแก่ประชาชน จัดงานในวันอาทิตย์ หรือเสาร์และอาทิตย์ ซึ่งใกล้วันที่ ๑๓ ก.ย. (เพราะจะให้เป็นวันอาทิตย์ บางปีจึงห่างวันที่ ๑๓ ไปไกลหน่อย เช่น ปี ๒๕๑๕ จัดในวันอาทิตย์ที่ ๑๗ ก.ย., ปี ๒๕๑๖ จัดในวันอาทิตย์ที่ ๑๖ ก.ย.)
- ในปีแรก เพราะขอให้ต่างจังหวัดจัดด้วย เพื่อให้เหมาะสำหรับหัวเมือง จึงกำหนดงานในวันพระ เป็นขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๐ ซึ่งตรงกับวันจันทร์ที่ ๑๔ ก.ย. ที่มหาจุฬาฯ ในปีแรกนั้น ก็เลยต้องจัดงาน ๒ วัน เป็นวันอาทิตย์ที่ ๑๓ และจันทร์ที่ ๑๔ ก.ย. ๒๕๐๗

ในปีแรก ๒๕๐๗ นี้ ที่มหาจุฬาฯ จัดงานในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ มีพระธรรมเทศนา ซึ่งหลวงพ่อปัญญานันทะ (ต่อมาคือ พระพรหมมังคลาจารย์ วัดชลประทานฯ) เป็นองค์แสดง

หลวงพ่อปัญญานันทะเป็นองค์แสดงธรรมประจำงานนี้ที่มหาจุฬาฯ ทุกปี ถ้าไม่มีเหตุติดขัดจำเป็น ท่านก็ให้ความสำคัญที่จะต้องมา ที่จำได้คงไม่ผิดว่า ในงานนี้ปีหนึ่ง หลวงพ่อปัญญานันทะประกาศยกนิตยภัตของท่านให้แก่มหาจุฬาฯ โดยมอบให้มหาจุฬาฯ รับเอาเองจากราชการ

ดังว่าแล้ว ในปีแรก จัดให้ตรงวันพระ คือ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๐ ซึ่งตรงกับวันจันทร์ที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๗ ที่มหาจุฬาฯ เริ่มงานในวันที่ ๑๓ แต่ตัวงานจริงอยู่ในวันที่ ๑๔ ในตัวงานวันนี้ ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม มาร่วมพิธี มีการตั้งทุนมูลนิธิ "พิบูลสงคราม" (จอมพล ป. พิบูลสงคราม เพิ่งสิ้นชีพก่อนนี้ ๓ เดือน เมื่อ ๑๑ มิ.ย. ที่ชานกรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น และนำอัฐิกลับคืนสู่ประเทศไทย ๒๗ มิ.ย. ๒๕๐๗)

ในงานวันสถาปนามหาจุฬาฯ นี้ ต่อมา นอกจากรับบริจาคแล้ว มีการมอบทุนแก่นิสิต นักศึกษา และนักเรียนด้วย รวมทั้งแก่นักศึกษาจากต่างประเทศ ดังในปี ๒๕๑๖ รวมมอบ ๓๕ ทุน

ในปีแรก ๒๕๐๗ สถานที่จัดงาน โดยความอุปถัมภ์ของวัดมหาธาตุ คือในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ส่วนเก้าอี้ที่นั่งในสถานที่ โดยความอุปถัมภ์ของวัดพระเชตุพน เมื่อช่วยกันจัดเตรียมงานแล้ว เสร็จพิธี ก็ช่วยกันเก็บ โดยท่านเจ้าคุณเลขาธิการก็ร่วมอยู่ร่วมทำด้วย ผู้เล่าเขียนบันทึกไว้ด้วยลายมือว่า

"*[วันจันทร์ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๐] วันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๗.*

ตัววันมหาจุฬาฯ: ... ๑๕ น. เศษ เจ้าคุณปัญญานันทะมาแสดงปาฐกถา...เป็นอันเสร็จพิธี ไม่ต้องมีการกล่าวปิด. มีการเก็บสถานที่ – ขนเก้าอี้ส่งวัดโพธิ์ เสร็จสิ้นในวันเดียว ทั้งนี้ เลขาธิการลงมือทำเองด้วย. เมื่อเสร็จปรากฏมีเด็กเป็นลม ๑ คน ... ได้นำไป ร.พ. ศิริราช และปลอดภัย. เด็กกลับกันดึก ราว ๓ ทุ่ม..."

อย่างไรก็ดี ถึงแม้มูลนิธิมหาจุฬาฯ จะได้รับใบอนุญาตจัดตั้งแล้ว และชาวมหาจุฬาฯ ได้เอาจริงเอาจังถึงกับมีการจัดงานหาทุนในวันมหาจุฬาฯ ดังที่ว่า แต่กิจการของมูลนิธิมหาจุฬาฯ ต้องนับว่าเริ่มต้นเป็นทางการจริงในวันที่ ๒๐ เม.ย. ๒๕๐๘ (หลังจดทะเบียน ๒๔ มี.ค. ๒๕๐๘) ดังที่ผู้เล่าบันทึกไว้ (ให้เห็นรูปร่างของมูลนิธิเมื่อแรกตั้งด้วย) ดังนี้

"*[วันอังคาร แรม ๔ ค่ำ เดือน ๕] วันอังคารที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๘.*

มูลนิธิ: "มูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" มีการประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๐๘ ณ ตำหนักสมเด็จวัดพระเชตุพน เวลา ๑๙.๐๕ – ๒๐.๓๐ น. (โดยประมาณ) มีผู้ร่วมประชุม คือ สมเด็จพระวันรัต เป็นประธาน พระธรรมรัตนากร, นายเชื้อ สรัพยารมย์ นายทินกร ทองเสวต นายเกษม บุญศรี และนายสิริ เพ็ชรไชย มีเจ้าหน้าที่ ม.จ.ร. ไปอำนวยความสะดวก คือ เลขาธิการ – ผู้ช่วย – และผู้ช่วยนายทะเบียน.

เรื่องที่ประชุม คือ แจ้งการจดทะเบียน – อนุญาตเสร็จ, อ่านตราสาร และสำเนาหนังสือต่างๆ ของทางการ, ตกลงเรื่องการรักษาเงิน – เข้าธนาคารออมสิน, รับทราบการจะต้องโอนที่ดิน นางบุญรอด ไพสิษฎ์ และมอบนายทินกร ไปร่างระเบียบการรับ-จ่าย-รักษาเงิน..."

นี่คือสภาพความเป็นไปในมหาจุฬาฯ นำมาเล่าไว้เป็นเค้า เพื่อให้มองเห็นรู้เข้าใจถึงชีวิต งาน และบรรยากาศในอดีต ที่ได้เป็นมา

ก่อนจะผ่านไปกันต่อ ขอเล่าเสริมไว้อีกนิดเกี่ยวกับงานวันมหาจุฬาฯ หรือวันสถาปนามหาจุฬาฯ สำหรับหาทุนให้มูลนิธิมหาจุฬาฯ นี้ เรื่องมีว่า "อาจารย์สมบูรณ์" (พระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ) ที่ทำงานอยู่ด้วยกันแทบทุกวัน และแทบทุกค่อนคืน ท่านชอบนิมนต์ หรือเร่งเร้าผู้เล่าให้เขียนหนังสือเรื่องนั้นเรื่องนี้ที่ท่านเห็นว่าเป็นประโยชน์

คงจะเป็น "อาจารย์สมบูรณ์" นี้เอง เมื่อใกล้จะถึงวันสถาปนามหาจุฬาฯ พ.ศ. ๒๕๑๑ ซึ่งตกลงจัดในวันเสาร์ที่ ๑๔ และวันอาทิตย์ที่ ๑๕ กันยายน ท่านได้ขอหรือหนุนนักให้ผู้เล่าเขียนเรื่อง "มูลนิธิ" เพื่อลงพิมพ์ใน ***พุทธจักร*** ฉบับวันสถาปนาฯ เป็นเรื่องที่ค่อนข้างยาว พิมพ์เสร็จเกือบไม่ทันงาน ได้ใช้ในวันอาทิตย์ที่ ๑๕ และต่อมาก็พิมพ์เป็นเล่ม หรือพิมพ์ในหนังสือของมูลนิธิมหาจุฬาฯ เรื่อยมาไม่น้อยกว่า ๒๐ ปี

มูลนิธิมหาจุฬาฯ ขอว่าอีกนิด

เรื่องการจัดงานวันมหาจุฬาฯ แล้วมาเป็นวันสถาปนามหาจุฬาฯ โดยให้เป็นวันสำหรับมูลนิธิมหาจุฬาฯ นี้ คิดว่าถ้าเล่าเรื่องปลีกย่อยเพิ่มอีกนิด จะช่วยให้คนรุ่นหลังมองเห็นชีวิต งาน บรรยากาศ ตัวอย่างบุคคลผู้มีคุณความดีเกี่ยวข้องกับมหาจุฬาฯ ที่พึงระลึกถึง จึงขอพูดแถมสักหน่อย

หลังจากตั้งมูลนิธิมหาจุฬาฯ แล้ว ระหว่างเตรียมงานวันมหาจุฬาฯ ที่จะมาถึงในวันที่ ๑๓-๑๔ ก.ย. ๒๕๐๗ มีเรื่องที่ผู้เล่าเขียนด้วยลายมือบันทึกไว้ก่อนงาน ๖ วันว่า

"*[วันจันทร์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๙] วันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๗...*

สำนักงานเลขาธิการ: เลขาฯ และผู้ช่วย ไปหาสภานายก ขออนุมัติจัดงานวันมหาจุฬาฯ ในวัดมหาธาตุฯ (โบสถ์), ไปหาอธิการบดีซึ่งมาจากลาว; ผู้ช่วยฯ ไปกับอธิการบดี และอาจารย์เกษม บุญศรี, อาจารย์ทินกร ทองเสวต ที่วัดโพธิ์ เป็นการประชุมตั้งกรรมการมูลนิธิ (ตั้งตำแหน่งแก่กรรมการเก่า)

๑. นายเชื้อ สรัพยารมย์ เป็นประธานกรรมการ
๒. นายทินกร ทองเสวต เป็นรองประธานกรรมการ
๓. นายสิริ เพ็ชรไชย เป็นเหรัญญิก
๔. นายเกษม บุญศรี เป็นเลขานุการ

เริ่มประชุม ๑๙.๑๕ น. เลิกประชุม ๒๐ น."

โยม ๔ ท่านนี้ เป็นกรรมการมูลนิธิอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนที่มูลนิธิมหาจุฬาฯ จะเกิดขึ้นเป็นทางการ คราวนี้ก็เลยตกลงตั้งท่านเหล่านั้นเข้าในตำแหน่งเป็นทางการ และทั้ง ๔ ท่านนี้ก็ทำงานให้มหาจุฬาฯ ในตำแหน่งชุดนี้มาอีกนาน คือ พอตั้งใหม่ ก็ลงในชุดเดิมนี่แหละ

โยมกรรมการทั้ง ๔ ท่านนี้ ทุกท่านเป็นเปรียญวัดมหาธาตุรุ่นอาจารย์ สำหรับอาจารย์เกษม ได้พูดถึงแล้วเมื่อกี้ โยมเชื้อ และอาจารย์ทินกร นอกจากช่วยทางมูลนิธิแล้วก็เป็นกรรมการศูนย์กลางผู้ปกครอง ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ มายืนนาน

อาจารย์สิริ เพ็ชรไชย เป็นน้องน้อยที่สุดของกรรมการชุดนี้ แต่มีความสำคัญในกิจการของมหาจุฬาฯ มากมายหลายด้าน พูดง่ายๆ ว่า งานของสำนักงานเลขาธิการ ที่เกี่ยวกับเรื่องการเงินการทอง เรื่องงานเกี่ยวข้องกับวงการพระข้างนอก เรื่องราชการเกี่ยวกับพระศาสนา (ท่านอยู่กรมการศาสนาด้วย) ท่านเป็นไวยาวัจกรให้ มหาจุฬาฯ อาศัยท่านไปเดินไปวิ่งมากมายตลอดเวลายาวนาน (แม้แต่ไปช่วยรับนิตยภัตหลวงให้แก่

ผู้เล่าในเวลาต่อมา) ตลอดจนงานวิชาการ เช่น ช่วยฝ่ายพระทำหนังสือแบบเรียนสำหรับโรงเรียนปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

พูดอย่างรวบรัดก็ว่า ที่สำนักงานเลขาธิการมหาจุฬาฯ ในช่วงเวลาประมาณ ๑๐ ปี (๒๕๐๗-๒๕๑๗) นอกจากพระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ (ต่อมาคือ พระวิสุทธิสมโพธิ พระราชกิตติเวที และพระเทพกิตติโสภณ) ที่ทำงานด้วยกันกับผู้เล่าใกล้ชิดที่สุดแล้ว ก็มีอาจารย์สิริ เพ็ชรไชย เป็นฝ่ายโยมคฤหัสถ์ที่ทำงานให้พวกเรามากที่สุด

ทีนี้ ที่ขึ้นต้นว่า “เลขาฯ และผู้ช่วย ไปหาสภานายก ขออนุมัติจัดงานวันมหาจุฬาฯ ในวัดมหาธาตุฯ (โบสถ์), ไปหาอธิการบดีซึ่งมาจากลาว;... ” อันนี้ในแง่หนึ่งก็เป็นวิธีทำงาน คือ ตอนนั้นผู้เล่าเพิ่งเริ่มทำงาน ผู้ใหญ่ในสายงานยังไม่รู้จัก ท่านเจ้าคุณเลขาธิการก็พาผู้เล่าไปด้วยกันกับท่าน จะได้แนะนำตัวแก่องค์สภานายก และแก่องค์อธิการบดี หลังจากนั้น ท่านรู้จักแล้ว ถ้าเป็นเรื่องตามสายงานสามัญ ผู้เล่าก็ไปเององค์เดียว (ตามที่เล่านี้ จะเห็นว่า ท่านเจ้าคุณอธิการบดีมาจากลาว แสดงว่า เวลานั้น ท่านได้ไปปฏิบัติศาสนกิจอยู่ที่นั่นแล้ว)

ตอนต่อไปบอกว่า “ผู้ช่วยฯ ไปกับอธิการบดี และอาจารย์เกษม บุญศรี, อาจารย์ทินกร ทองเสวต **ที่วัดโพธิ์** เป็นการประชุมตั้งกรรมการมูลนิธิ...”

พึงสังเกตว่า จะเริ่มตั้งกรรมการมูลนิธิ ก็ไปที่วัดโพธิ์ แสดงว่า เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน (สมเด็จ “ป๋า”, หลังจากนี้ ๘ ปี ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ดังกล่าวแล้ว แต่ในที่นี้ เพื่ออนุวัตตามสมณศักดิ์เวลานั้น จึงขอยังไม่ใช้ราชาศัพท์สำหรับสมเด็จพระสังฆราช) เป็นองค์หลักในการตั้งและเริ่มกิจการของมูลนิธิมหาจุฬาฯ แม้แต่การประชุมเริ่มแรกที่ว่านี้ ก็ไปทำที่วัดโพธิ์ และองค์ท่านก็เป็นประธานกรรมการกำกับมูลนิธิให้ด้วย

รวมความว่า เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน แม้จะมิได้อยู่ในสายงานภายในมหาจุฬาฯ มาเลย แต่ท่านได้มีเมตตานุเคราะห์อย่างสูงในการโอบอุ้มเป็นที่อิงอาศัยให้แก่มหาจุฬาฯ ทั้งถัดรองจาก และต่อหลังจากเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ (สิ้นพระชนม์ในเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๘)

รวมทั้งได้เมตตามาเป็นประธานงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ งานแจกประกาศนียบัตร ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ (ช่วงขึ้นปีใหม่) ตลอดจนพิธีเปิดโครงการ เปิดสัมมนา และการประชุมใหญ่ๆ มากมาย ที่มหาจุฬาฯ ไปขอรบกวนอาราธนา

ขอเล่าอีกนิดถึงพระเมตตาของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ปุณณสิริมหาเถระ วัดพระเชตุพน ในวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๒ ยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวันรัต วันนั้น ประธานฝ่ายคฤหัสถ์ คือ จอมพลประภาส จารุเสถียร บอกว่าตั้งใจมากว่าจะมา แต่มาไม่ได้ เพราะต้องเตรียมการต้อนรับประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกา แต่เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต วัดโพธิ์ แม้ว่าท่านจะต้องรีบไปงานที่อื่นด้วย แต่ท่านก็มาถึงตั้งแต่ก่อนเวลา

ก่อนจะกลับ เจ้าประคุณสมเด็จ “ป๋า” กล่าวแสดงความยินดีว่า อย่างไรๆ ก็จะต้องมาต่อๆ ไปตลอดชีวิต และจะมอบงานธรรมทูตให้ด้วย

ในงานวันนั้น ตอนบ่าย มีรายการปาฐกถา แสดงโดย อาจารย์สุกิจ นิมมานเหมินท์ ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น ท่านเล่าประวัติของมหาจุฬาฯ ยุคเริ่มดำเนินการศึกษาขั้นอุดมศึกษา โดยแสดงความยอมรับและสนับสนุนกิจการอย่างจริงจัง พร้อมทั้งแสดงนโยบายการศึกษาที่ขอให้พระเป็นที่พึ่ง

ขอเล่าประกอบเชิงเกร็ดความรู้เล็กน้อย ในช่วงที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ปุณณสิริมหาเถระ วัดพระเชตุพน ยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวันรัต และเป็นประธานกรรมการกำกับมูลนิธิมหาจุฬาฯ นั้น วันหนึ่ง ซึ่งผู้เล่าจำไม่ได้ว่าวันใด หลังงานปกติประจำวัน ตอนค่ำ (เวลาสามัญสำหรับไปหาพระเถระผู้ใหญ่ คือ ยามค่ำ เสร็จแล้วจึงกลับมาทำงานที่มหาจุฬาฯ ต่อ) ท่านเจ้าคุณเลขาธิการพาผู้เล่าไปกราบเจ้าประคุณสมเด็จฯ ประธานกรรมการกำกับมูลนิธิด้วยกัน

แน่นอนว่า เจ้าประคุณสมเด็จฯ มีภารกิจมากมายอยู่แล้ว เรายังนำภาระไปเพิ่มให้ท่านอีก เรื่องก็คือ ทางกรรมการมูลนิธิจะจัดจะใช้เงิน ต้องขออนุมัติเบิกต่อองค์ประธานกรรมการกำกับมูลนิธิฯ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการและผู้เล่า เป็นกรรมการกำกับมูลนิธิ อยู่ฝ่ายพระ จะช่วยประสานงาน ก็ไปกราบเจ้าประคุณสมเด็จฯ ประธานกรรมการกำกับมูลนิธิเพื่อท่านจะได้เซ็นอนุมัติ

ที่จริง เจ้าประคุณสมเด็จฯ จะมาทราบเรื่องอะไรด้วย ว่าทางมหาจุฬาฯ จะเอาเงินไปใช้กันอย่างไร ท่านช่วยเป็นประธานให้ ก็เป็นเมตตาคุณอย่างสูงแล้ว นี่ยังนำเรื่องหนักไปถวายอีก เจ้าประคุณสมเด็จฯ พิจารณาอยู่ครู่หนึ่ง แล้วท่านไม่เขียนว่า “อนุมัติ” แต่เขียนว่า “อนุโมทนา” นี่คือกัปปิยโวหาร ซึ่งช่วยให้งานปลอดโปร่งแก่ผู้ทำงานของมูลนิธิ โดยได้ปิดช่องเสียหายแก่ท่านด้วย เรื่องเป็นอันเสร็จด้วยดี และเป็นแนวทางปฏิบัติต่อไป

เวลานั้น กำลังมีข่าวโด่งดัง ทั้งทางวิทยุและหนังสือพิมพ์ เรื่องหลวงตายี ที่จังหวัดหนึ่งขึ้นไปทางเหนือหน่อย คนลือกันนักหนาว่าหลวงตายีมีฤทธิ์ปาฏิหาริย์ยิ่งใหญ่ สามารถบิณฑบาตเทวดา (ไปยืนกลางแจ้ง รับบิณฑบาตจากเทวดา) และคว้าเอาแก้วแหวนเงินทองจากอากาศที่ว่างเปล่าให้แก่คนที่ต้องการได้ เสียงระบือลือลั่นมาก

ท่านผู้ใหญ่ทางบ้านเมืองในกรุงเทพฯ ไม่อยากให้ประชาชนถูกหลอกลวง ก็เดินทางไปพิสูจน์ความเท็จ แต่แล้วกลับกลายเป็นว่า ท่านผู้ใหญ่นั้นๆ เมื่อพิสูจน์แล้ว ยอมรับว่าหลวงตายีมีฤทธิ์ทำอย่างนั้นได้จริง เลยกลับมาบอกยืนยัน

ตอนนั้น เรื่องใหญ่ดังอย่างนี้ เจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็ปรารภปัญหานั้นแก่ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ และผู้เล่า คือ ท่านก็ห่วงประชาชน ไม่ต้องการให้ถูกหลอกลวง ตอนหนึ่งท่านพูดว่า “ข้าฯ ก็ทำได้วะ” (เจ้าประคุณสมเด็จ “ป๋า” พูดแบบกันเองอย่างนี้เป็นธรรมดา เป็นที่รู้กันดี) ว่าแล้วท่านก็แบมือข้างหนึ่งที่ว่างเปล่าให้ดู แล้วยกมือนั้นคว้าไปในอากาศ และบอกว่า “แกแบมือมา” พอแบมือไป ท่านก็วางพระพุทธรูปองค์เล็กๆ ใส่ในมือนั้นให้เห็นจริง

นี่คือ ท่านบอกให้รู้แบบชัดเจนที่สุดว่า แท้จริงแล้ว อะไรเป็นอะไร

ต่อมา หลังจากนั้นอีกนานพอสมควร สื่อมวลชนคณะหนึ่งซึ่งไปสืบสาวติดตามเรื่องด้วยความเพียรพยายามอดทน ก็สามารถเปิดเผยกลวิธีหลอกของหลวงตายีให้ประชาชนตาสว่างรู้เข้าใจเท่าทันได้ เรื่องโด่งดังอื้อฉาวก็จบไปได้อีกเรื่องหนึ่ง

ที่เล่านี้ เป็นการบอกให้รู้ว่า เรื่องหลอกลวงแบบนี้ ได้มีมานานนักแล้ว และมีได้เรื่อยๆ ถึงแม้จะมีบทเรียนให้ได้คิดมามากมาย และท่านผู้รู้ก็บอกก็แนะนำสั่งสอนไว้ แต่คนจำนวนมากก็ไม่รู้จักเรียนรู้ ปล่อยให้โลภกับหลงประสานกันก่อเรื่องราวข่าวใหม่ๆ ได้เรื่อยไป ไม่ก้าวเข้ามาใกล้หลักพระพุทธศาสนากันสักที

ก่อนจะจบ คิดว่าควรจะเล่าให้ครบอีกหน่อย เป็นการช่วยป้องกันความสับสน คือเรื่องตั้งมูลนิธินี้ เมื่อได้รับใบอนุญาตแล้ว ยังต้องไปจดทะเบียนอีก สำหรับมูลนิธิมหาจุฬาฯ นี้ หลังจากได้รับใบอนุญาตแล้วผ่านไปอีก ๑ ปี ๒ เดือน จึงได้รับการจดทะเบียนเป็นการเสร็จสิ้น คือสมบูรณ์จริง

เรื่องตอนนี้ ก็มีบันทึกที่ผู้เล่าเขียนลายมือไว้ว่าดังนี้

“*[วันพุธ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕] วันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๘...*

มูลนิธิ: ประมาณ ๑๗ น. นายเกษม บุญศรี บันทึกมาแจ้งว่า มูลนิธิมหาจุฬาฯ ได้รับการจดทะเบียนแล้ว และตนได้ไปจดทะเบียนแล้ว.”

ในเอกสารของมหาจุฬาฯ เอง ถ้าไม่บอกให้ละเอียดชัดเจน อาจจะทำให้เกิดความสับสนขึ้นก็ได้ เพราะฝ่ายบางท่านก็ถือว่า แม้จะได้รับใบอนุญาตจัดตั้งแล้ว ก็ต้องได้รับการจดทะเบียนเสร็จสิ้นแล้วด้วย การจัดตั้งจึงจะสมบูรณ์จริง

ดังที่ในหนังสือ ***มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์: หลักสูตรและกิจการสังเขป พ.ศ. ๒๕๒๑*** หน้า ๔๑ ว่าด้วย "มูลนิธิมหาจุฬาฯ" ได้บอกไว้ว่า

> มูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้รับอนุญาตจากทางราชการ ให้จดทะเบียนจัดตั้งขึ้น เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ เลขหมายทะเบียน ๓๙๐ มีทรัพย์สินเป็นทุนเริ่มแรก ๑๙๑,๕๔๐ บาท...

ว่าตามหนังสือเล่มนั้น ในปี ๒๕๑๑ มูลนิธิมหาจุฬาฯ มีทรัพย์สินเป็นเงินสด ๑,๐๔๖,๓๕๓.๔๕ บาท

ว่าอีกครั้งหนึ่งให้ครบ ๒ ขั้นตอนว่า

มูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

- ได้รับใบอนุญาตจัดตั้ง เมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๗ เลขอนุญาตที่ ต.๗/๒๕๐๗
- ได้รับการจดทะเบียนจัดตั้ง เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ เลขหมายทะเบียน ๓๙๐

นึกถึงวัน(สถาปนา)มหาจุฬาฯ แล้ว ดูวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ สักหน่อย

ไหนๆ ก็ได้พูดให้เห็นบรรยากาศของงานวันมหาจุฬาฯ ๑๓ กันยายน ซึ่งเนื่องกับมูลนิธิมหาจุฬาฯ แล้ว ก็ขอพูดถึงบรรยากาศของงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ ๑๘ กรกฎาคม บ้าง อันหนึ่งเป็นงานทำบุญที่จะช่วยให้การศึกษามีทุน อีกวันหนึ่งเป็นวันกระตุ้นสติให้ตั้งใจศึกษาให้ยิ่งกว่ามูลค่าของทุน

เพื่อให้รวบรัดสักหน่อย ก็คัดความจากบันทึกลายมือของผู้เล่ามาโดยตรงเลย จับเอาที่งานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ พ.ศ. ๒๕๐๘ คือถัดต่อมาหลังงานวันมหาจุฬาฯ ๒๕๐๗ (ละ...เสียบ้าง เพื่อไม่ให้ยืดยาวเกินไป)

> "*[วันศุกร์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๘] วันศุกร์ที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๘.*
> **งานอนุสรณ์:** กรรมการนิสิตเร่งงาน, มีการตั้งเต็นท์ – ปะรำพิธี เสร็จ.
> **สำนักงานเลขาธิการ:** ผู้ช่วยร่างรายงานสำหรับอธิการบดีอ่านในงานอนุสรณ์และงานอื่นๆ บ้าง."

"*[วันเสาร์ แรม ๔ ค่ำ เดือน ๘] วันเสาร์ที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๘.*

งานอนุสรณ์: เตรียมงาน – จัดสถานที่กันทั้งวัน, ท่านเจ้าคุณเลขาฯ มาช่วยจัดสถานที่ ขน-ยกพื้นเอง กลับราว เกือบ ๔ ทุ่ม.

"*[วันอาทิตย์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๘] วันอาทิตย์ที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๘.*

ร.ร.พอ. – บาลีพิเศษ: หยุดเรียน แต่ให้นักเรียน พอ. มาตามปกติร่วมงานอนุสรณ์.

งานอนุสรณ์: ๙ น. คณะกรรมการนิสิตอัญเชิญอัฐิ และบรมรูป ร. ๕ มายังโรงพิธี.

ราว ๙.๓๐ น. เจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่มาพร้อม.

๑๐ น. สวดพระพุทธมนต์ แล้วฉันเพล (ฝ่ายเจ้าภาพเลี้ยงในระเบียงพระอุโบสถ)

๑๒ น. รายการโต้วาที นร. พอ.

(ภาคเช้านี้ ท่านผู้หญิงละเอียด เป็นประธานประเคนของจนแจกรางวัลนักเรียน).

๑๓ น. เศษ มีเทศน์ ๒ ธรรมาสน์ คนฟังแน่น แต่เวลาเทศน์น้อยจัด (พระราชสิทธิมุนี + พระวัตนเวที)...

๑๔ น. เศษ นายกฯ มาถึง พระขึ้นที่สดับปกรณ์

- อธิการบดี รายงาน
- สมเด็จฯ ตอบ
- นายกฯ ปราศรัย

พระสดับปกรณ์ อนุโมทนา (แบ่ง ๒ รุ่น ๑๐+๙ รูป).

สภานายก + อธิการบดี นำนายกฯ เข้าชมหอธรรมวิจัย-หอสมุด ตึกเรียนขึ้นถึงชั้น ๓...ระหว่างเดินกลับ ชมภาพเขียน นร.พอ. ตลอด พอใจมาก

๑๖.๐๐ น. แจกรางวัลประกวดภาพ

ราว ๑๖.๑๕ น. รองอธิบดีกรมการศาสนาปาฐกถาเรื่อง "มหาวิทยาลัยสงฆ์" ผู้ฟังพอใจมาก

๑๗ น. เศษ – ๑๘.๓๐ น. (โดยประมาณ) อภิปรายปัญหา ระหว่างนิสิต-นักศึกษา ม.จ.ร. – ม.ม.ร. ฝ่ายละ ๒ รูป รวม ๒ ปัญหา, พระมหาอิ่ม สุมงฺคโล เป็นประธาน. แล้ว เป็นเสร็จงาน; เก็บของ-สถานที่ อย่างพร้อมเพรียง เสร็จในเวลาราว ๑.๓๐ ชม. เลขาธิการ – ผู้ช่วย อยู่ตลอด. แล้วมีหนังกุหลาบทิพย์ช่วย.

ขอข้ามไป ๔ วัน ถึงวันที่มีข่าวเป็นควันไม่หลงตามมา ดังนี้

"*[วันศุกร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๘] วันศุกร์ที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๘.*

ผู้ให้โอวาท: ผู้ช่วยเลขาธิการ.

การศึกษา: ปกติ (วันนี้ วิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ออกข่าวเรื่องนายกฯ เสนอเรื่องปูพื้นหินอ่อน ตึก ม.จ.ร. ในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี และได้มอบให้สำนักงบประมาณรับไปพิจารณาด้วย)."

[ในบันทึกนี้: สมเด็จฯ = สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน, ท่านผู้หญิงละเอียด = ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม, นายกฯ = จอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี]

ขอเล่าประกอบว่า ตึกเรียนใหญ่ ๓ ชั้น ของมหาจุฬาฯ (ตรงข้ามท่าพระจันทร์) เวลานั้น แม้จะสร้างเสร็จใช้เรียนได้แล้ว แต่พื้นยังเป็นคอนกรีต ไม่มีทุนที่จะปูพื้นหินอ่อนตามโครงการ จึงรอทุนกันมา หลังจากราชการออกข่าวนี้มาแล้ว ก็เงียบหาย

ในที่สุด ถึง ๑ พ.ย. ๒๕๐๙ ก็ได้ตกลงแล้วว่า จะปูพื้นหินอ่อนนั้น ด้วยทุนที่เราเก็บออมกันมาเอง ดังที่ผู้เล่าเขียนไว้ ดังนี้

"*[วันอังคาร แรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๑] วันอังคารที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๙.*

ผู้ให้โอวาท: วันเปิดเรียนวันแรกของภาคที่สอง: ผู้ช่วยเลขาธิการให้โอวาท ให้ไม่ประมาทในการศึกษา, ว่าปีนี้ จะปูหินอ่อนเสร็จโดยใช้ทุนที่สะสมไว้ และหลักสูตร ระเบียบแบบแผนในการศึกษา ก็จะเสร็จหมดในปีนี้ แต่สิ่งสำคัญคือการเร่งคุณภาพการศึกษา, **ได้นิสิตสำเร็จพร้อมด้วยความรู้ความสามารถองค์เดียว ดีกว่าปูหินอ่อนได้ทั้งตึก**.

การเรียน: ยังไม่เต็มที่ เพราะเป็นวันแรก, แต่แจกตารางสอนพร้อมเสร็จ. อาจารย์เชิญใหม่ภาคนี้ มี อจ. พิษณุ ชัชวาลย์ปรีชา, อจ. ช่วย กรรณวัฒน์."

ครั้นแล้ว ถึง ๘ พ.ค. ๒๕๑๐ งานปูพื้นหินอ่อนที่ตึกมหาจุฬาฯ ก็เตรียมจะเริ่ม ดังนี้

"*[วันจันทร์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕] วันจันทร์ที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๐.*

วันพระ: วันหยุด.

การพิมพ์หลักสูตร: ๙ - ๑๑ น. ผู้ช่วยเลขาธิการนำต้นฉบับหลักสูตรกิจการมหาจุฬาฯ ภาษาอังกฤษ ไปเข้า ร.พ. ไทยวัฒนาพานิช และดูวิธีการจัดพิมพ์ ประมาณราคาไม่เกิน ๑๗,๐๐๐ บาท, ตกลงใช้ ๘ หน้ายกธรรมดา เท่าเล่ม พ.ศ. ๒๕๐๐, วางมัดจำแล้ว ๘,๐๐๐/-

หินอ่อน: ช่างบริษัทหินอ่อนมาวัดพื้น ที่จะต้องปู ประมาณ ๑๐ – ๑๕ น. เศษ.

พสล.: ๑๖.๓๐ – ๑๘ น. เลขาธิการ และผู้ช่วยเลขาธิการ ไปประชุม...

การประชุม: ตอนค่ำ มีการประชุม..."

ต่อมา หลังงานวันมหาจุฬาฯ ปี ๒๕๑๐ (ปีนี้ วันอาทิตย์ที่ใกล้สุดคือ ๑๐ ก.ย.) ผ่านไป ๒ วัน ผู้เล่าก็บอกแจ้งแก่นิสิตนักเรียนในรายการให้โอวาทประจำวัน หน้าหอสมุดกลางในวันที่ ๑๒ ก.ย. ๒๕๑๐ ว่า "**การปูพื้นหินอ่อน จะเริ่มในวันหรือสองวันต่อไป**"

อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ยังไม่จบ เพราะงานปูพื้นหินอ่อนเพิ่งจะเริ่ม เมื่อเริ่มแล้ว ก็ต้องบอกต่อไปว่าเสร็จเมื่อไร แต่ในที่นี้ ขอพักหรือทิ้งไว้ก่อน เพราะจะบอกได้ ก็ต้องค้นหรืออ่านบันทึกที่เขียนไว้ให้ละเอียดขึ้นไปอีก ตอนนี้ขอถือว่าไม่ไหว เพราะเรื่องที่จะเล่าซึ่งสำคัญๆ มีอีกมากนัก หากมีโอกาสค้นว่างานปูพื้นหินอ่อนนั้นดำเนินต่อไปอย่างไร และพบวันที่ปูเสร็จเรียบร้อย จะได้บอกให้ชัดอีกที

ควรชี้แจงไว้ด้วยว่า การที่ต้องคิดปูพื้นหินอ่อนให้เสร็จไปนี้ มิใช่เพียงเพราะเพื่อให้เป็นไปตามแบบของอาคารที่วางไว้แต่เดิม และได้มีการเริ่มปูค้างไว้บ้างแล้วในบางแห่งเท่านั้น ที่สำคัญคือ พื้นอาคารนั้น เขาเทคอนกรีตเตรียมไว้รอปูพื้นหินอ่อน จึงมีผิวเป็นปูนซีเมนต์ที่หยาบกร้านขรุขระระคาย บางแห่งเป็นตะปุ่มตะป่ำ แถมบางที่มีปลายก้านเหล็กงอแนบไว้ แม้แค่เดินผ่านไป ก็ไม่สะดวกสบาย และมีความเสี่ยงอันตรายพ่วงอยู่ด้วย จึงจำเป็นต้องทำให้เสร็จให้จบไป

ในเรื่องนี้ ถ้าพื้นอาคารเรียบร้อยใช้งานได้เป็นปกติอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นวัสดุอันใด ก็คงไม่ได้เอาใจใส่อย่างนี้ (และเรื่องแบบนี้ ในแห่งที่เขามีทุนทรัพย์มากมาย ก็กลายเป็นเรื่องเล็กน้อย เดี๋ยวเดียวก็เสร็จก็จบไป โดยไม่ต้องมีเรื่องให้เอามาบอกมาเล่าให้ใช้เนื้อที่)

พระราชสุทธิเมธี (เกี่ยว อุปเสโณ), พ.ศ. ๒๕๐๗

มหาจุฬาฯ สู่ยุคของเลขาธิการ

เริ่มเรื่องเมื่อลงดุล ในปี ๐๗

ก่อนจะเล่าต่อไป ขอทวนความก่อนว่า ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ (เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ [เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ. ๙] เมื่อเป็นเลขาธิการมหาจุฬาฯ ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ ที่ พระราชวิสุทธิเมธี พระเทพคุณาภรณ์ พระธรรมคุณาภรณ์ จนถึงพระพรหม-คุณาภรณ์) ดำรงตำแหน่งเลขาธิการมหาจุฬาฯ ใน พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๒๑

ส่วนผู้เล่า เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ และรองเลขาธิการมหาจุฬาฯ ใน พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๑๗ (ต่อจากนั้น พระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ ดูแลงาน และเป็นรองเลขาธิการ ใน พ.ศ. ๒๕๒๑) ดังนั้น จึงจะเล่าเหตุการณ์ความเป็นไปในมหาจุฬาฯ ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๑๗

แต่เรื่องของมหาจุฬาฯ ด้านที่เกี่ยวข้องกับภายนอก แม้ว่าผู้เล่าจะไม่ได้ไปที่มหาจุฬาฯ แล้ว ก็อาจต้องเล่าต่อมาเฉพาะบางอย่าง จนถึงประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๐

ดังที่เล่าแล้ว จะเห็นว่า ก่อน พ.ศ. ๒๕๐๗ โดยเฉพาะตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ร้ายในปี ๒๕๐๓ เป็นต้นมา ได้มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของตำแหน่งงานบริหาร และตัวบุคคลผู้บริหารงานของมหาจุฬาฯ นับว่าบ่อยทีเดียว มีอธิการบดี หรือผู้รักษาการอธิการบดี เรียกตำแหน่งไม่ลงตัว มีรองอธิการบดี แล้วไม่มี มีสั่งการเลขาธิการหลายท่าน แล้วมีเลขาธิการในเวลาสั้นๆ

ไม่เฉพาะตัวบุคคลเท่านั้น ที่เปลี่ยนแล้วเปลี่ยนอีก ไม่แน่นอน แม้แต่ขอบเขตของงานในความรับผิดชอบ ก็อาจจะค่อนข้างสับสน

จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๕๐๗ เมื่อยุติเรื่องตัวบุคคล โดยท่านเจ้าคุณเลขาธิการเข้ารับงานประจำหน้าที่แล้ว ก็เป็นอันถึงจุดนิ่ง ลงตัว แล้วงานก็ต่อเนื่องสืบมา

ผู้เล่าไม่ได้ร่วมรู้ร่วมเห็นแจ้งชัดถึงสถานการณ์ในช่วงก่อนปี ๒๕๐๗ เพราะตนเองได้รับการแต่งตั้งเข้ามาเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ เมื่อเรื่องราวกำลังเข้าสู่จุดลงตัวในปี ๒๕๐๗ นั้น แล้วก็ทำงานในระยะเวลาที่ตำแหน่งต่างๆ และตัวบุคคลทั้งหลายเข้าที่นิ่ง เข้าขบวนไปกับท่านเจ้าคุณเลขาธิการสืบมาแต่บัดนั้น

ได้บอกแล้วว่า ผู้เล่าได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ รูปที่ ๒ แบบฉับพลันไม่ทันได้รู้ตัวมาก่อน ณ ๒๕ พ.ค. ๒๕๐๗ นึกไม่ออกว่าได้รู้ความใดก่อนมีประกาศแต่งตั้งนั้นออกมา มีแต่ว่าก่อนนั้นไม่กี่วัน เมื่อ ๒๐ พ.ค. ๒๕๐๗ ได้รับการแต่งตั้งเป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ แผนกโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์

มีความจำเลาๆ เป็นภาพเลือนๆ ไม่แน่นักว่าจะจำถูกเวลาแน่ไหมว่า ก่อนมีประกาศนั้นออกมา ๒-๓-๔ วัน ขณะอยู่ในห้อง ในกุฏิ ที่วัดพระพิเรนทร์ จู่ๆ พระอาจารย์เจ้าคุณพระราชวิสุทธิเมธี และพระอาจารย์เจ้าคุณพระกวีวรญาณ ก็เข้าไปเยี่ยมในห้องที่อยู่นั้น

น่าแปลกใจ ทำไมพระอาจารย์เปี่ยมเมตตามาเยี่ยมลูกศิษย์แบบไม่รู้ตัว ถึงกุฏิ ในห้องเล็กๆ ราว ๒.๕ x ๓ เมตร เข้าใจว่า ท่านมางานศพที่ศาลาวัดข้างนอกแล้ว ก็เลยถือโอกาสแวะเข้ามาดูว่าลูกศิษย์เป็นอยู่อย่างไร แล้วหลังจากนั้นไม่กี่วัน ที่มหาจุฬาฯ ก็มีประกาศแต่งตั้งพระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ รูปที่ ๒ ดังได้เล่าข้างต้น

อีก ๔ วันจากนั้น คือ ๒๙ พ.ค. ๒๕๐๗ ท่านก็ให้ไปนั่งประจำที่โต๊ะทำงานของท่านอาจารย์เจ้าคุณพระกวีวรญาณ แล้ว ณ ๔ มิ.ย. ๒๕๐๗ ท่านเองก็ลาจากตำแหน่งไป

ต่อแต่นั้น ในห้องสำนักงานเลขาธิการ ที่หน้ามุขชั้น ๒ ท้ายตึกด้านตะวันตก ก็เป็นที่ทำงานของผู้เล่า โดยมีท่านที่อยู่ด้วยกันตลอด ๑๐ ปี จนผู้เล่านี้ลาจากไปในปี ๒๕๑๗ คือ อาจารย์สมบูรณ์ (พระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ)

ส่วนท่านเจ้าคุณเลขาธิการอยู่ในห้องอธิการบดี ที่หน้ามุขชั้นล่างท้ายอาคารด้านตะวันออก ท่านมาสม่ำเสมอโดยไม่ทิ้งช่วงยาว เพราะนอกจากงานในตำแหน่งหน้าที่แล้วก็ยังมีงานสอน งานจร และกิจนัดหมายพิเศษ แต่ท่านมาทุกวันไม่ได้ เพราะมีงานด้านอื่นหลายอย่าง โดยเฉพาะงานด้านการคณะสงฆ์ ที่ว่าเป็นการดูแลวงล้อมรอบมหาจุฬาฯ รวมทั้งเรื่องของวัดสระเกศ ซึ่งเป็นพระอารามหลวงอันมีกิจการมากมายใหญ่โต แต่ไม่ว่าจะอย่างไร ก็ไม่ให้พร่องแก่การสื่อสาร การบอกเล่า รายงาน และการปรึกษา

ได้บอกแล้วว่า บัดนี้ มหาจุฬาฯ มาถึงยุคของคนในที่จะสร้างตัวและขยายกำลังออกไป จึงมาดูกันหน่อยว่า ตอนนั้น เรามีกำลัง มีทุน มีทรัพยากร เริ่มด้วยคนข้างในที่เป็นบุคลากรได้แค่ไหน

ก) กำลังคน

"คนใน" ที่ว่านี้ ก็คือ ผู้ที่สำเร็จการศึกษาของมหาจุฬาฯ เอง ได้แก่ พธ.บ. ทั้งหลาย ซึ่งในที่นี้จะนับ ๙ รุ่น คือเลยจากรุ่นของผู้เล่าไปอีก ๑ รุ่น และในจำนวนทั้งหมดต่อไปนี้ ก็ต้องนับเฉพาะผู้ที่ยังครองเพศบรรพชิต ส่วนท่านที่ลาสิกขาไปแล้ว ก็เป็นกำลังสำคัญไม่น้อยเลย แต่เป็นรอบนอก แม้บางท่านจะยังทำงานข้างในด้วย ก็ไม่เข้าในระบบจริง

ต่อไปนี้ คือ รายนามพุทธศาสตรบัณฑิต ๙ รุ่นแรก ("พธ.บ." ไม่ใส่ไว้ ถือเป็นอันรู้กัน รวมทั้ง "อนุ พธ.บ." คือผู้ยังไม่ได้ ป.ธ.๖ ซึ่งเวลานั้น อยู่ในช่วงต่อของการที่จะถือหรือเลิกถือ)

- **ตัวอักษรหนา** คือ ท่านที่ทราบ**แน่**ว่า ในปี ๒๕๐๗ ยังมีชีวิต และยังครองเพศภิกษุ;
- **<u>ตัวหนาขีดเส้นใต้</u>** คือ ท่านผู้ไปศึกษาต่อที่ B.H.U. ในอินเดีย ปีนั้น;
- สำหรับ พธ.บ. รุ่นที่ ๙ ถึงเวลานั้น ได้ปฏิบัติศาสนกิจหลังจบการศึกษาแล้ว ครบ ๑ ปี ตามกฎ โดยที่ส่วนมากได้ไปทำงานในต่างจังหวัด ผู้เล่าไม่แน่ใจว่า รูปใดยังอยู่ต่อ จึงแสดงเพียงรายนาม เว้น ๒ รูป ซึ่งแน่ชัด เพราะทำงานที่มหาจุฬาฯ; ดังนี้

รุ่นที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๔๕๗

๑. พระมหาจำนงค์ ชุตินฺธโร (ทองประเสริฐ) ป.ธ. ๙, พ.ม., M.A. (Yale)
๒. พระมหาสนั่น กมโล (ไชยานุกูล) ป.ธ. ๖, พ.ม., M.A.
๓. **พระมหาบุญมา มหาวีโร** (รักธรรม) ป.ธ. ๔, พ.ม., M.A.
๔. พระมหาแสง ธมฺมรำสี (สมบุญ) ป.ธ. ๗
๕. พระมหาสุวิมล สุมโน (อินทร์อุดม) ป.ธ. ๗
๖. พระมหาเสรี สุภทฺธมฺโม (สมมาตร) ป.ธ. ๙, พ.ม.

รุ่นที่ ๒ ปีการศึกษา ๒๔๕๘

๑. **พระมหาวน สิริปญฺโญ** (วงศ์วิเชียร) ป.ธ. ๔, พ.ม.
๒. พระมหาอุทัย ธมฺมทินฺโน (ศิริพัฒน์) ป.ธ. ๗
๓. **พระมหาภาณุ ปทุโม** (รุ่งรวยศรี) ป.ธ. ๙, พ.ป.
๔. พระมหาสำเริง ฮานนฺโท (ภูมราพันธุ์) ป.ธ. ๙, พ.ม.

รุ่นที่ ๓ ปีการศึกษา ๒๔๕๙

๑. **พระมหาประแทน เขมทสฺสี** (วงศ์ประโคน) ป.ธ. ๔
๒. พระมหาชำนาญ อคฺคปญฺโญ (นิศารัตน์) ป.ธ. ๔, พ.ม., ธ.บ., กศ.บ., น.บ., กศ.ม., M.A.
๓. พระมหาบุญถือ กิตฺติวโร (วรบุตร) ป.ธ. ๔
๔. พระมหาสุรีย์ ธมฺมญาโณ (พุทธญาณ) ป.ธ. ๙, พ.ม.
๕. พระมหาโสดา มนฺตาคโม (สมนึก) ป.ธ. ๖, พ.ม.
๖. พระมหาทองดำ กิตฺติภทฺโท (โพธิ์งาม) ป.ธ. ๔
๗. พระมหาสุชิต ญาณสงฺโข (อินทนนท์) ป.ธ. ๔, พ.ม., M.A.
๘. พระมหาสุรินทร์ อโนมธมฺโม (ศรีวงษา) ป.ธ. ๖

รุ่นที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๐๐

๑. พระมหาสกล ภูริปญฺโญ (ประสาทนานนท์) ป.ธ. ๔
๒. พระมหาสุทิน คุณวโร (อร่ามศักดิ์) ป.ธ. ๕, พ.ม.
๓. พระมหาโสม จนฺทวโร (ได้รัตน์) ป.ธ. ๔, พ.ม.

รุ่นที่ ๕ ปีการศึกษา ๒๕๐๑

๑. พระมหาคำพันธ์ ฐานจกฺโก (สุวรรณจักร) ป.ธ. ๓, M.A.
๒. พระมหาสนธิ์ โกสโล (คงอุ่น) ป.ธ. ๖
๓. พระมหาแก้ว จรธมฺโม (แก้วร่วมเพชร) ป.ธ. ๔, พ.ม.
๔. พระมหาสุดใจ ธมฺมวฑฺฒโน (นิลวัฒน์) ป.ธ. ๔, B.A.
๕. **<u>พระมหาจำลอง ภูริปญฺโญ</u>** (สารพัดนึก) ป.ธ. ๕, พ.ม.
๖. พระมหาชูศักดิ์ อตฺถกุสโล (ทิพย์เกสร) ป.ธ. ๗, พ.ม., M.A.
๗. พระมหาบุญเรือง โชติปญฺโญ (อินทวรันต์) ป.ธ. ๕, พ.ม., กศ.บ.
๘. พระมหาอุทัย อุตฺตโม (เอกนก) ป.ธ. ๕

รุ่นที่ ๖ ปีการศึกษา ๒๕๐๒

๑. พระมหาวิสุทธิ์ อาจิตธมฺโม (อยู่สนิท) ป.ธ. ๖, พ.ม.
๒. **พระมหาอารีย์ เขมจาโร** (เพชรชนะ) ป.ธ. ๕, พ.ม.
๓. พระมหาบัวทอง สุทฺธเนตฺโต (ประสานเนตร) ป.ธ. ๖, พ.ม.
๔. พระมหาวิจิตร ติสฺสทตฺโต (แก้วใส) ป.ธ. ๕, พ.ม.
๕. พระมหาวัชรินทร์ กิตฺติภทฺโท (ชลิทธิกุล) ป.ธ. ๖
๖. พระมหาศรี สีลธโร (คงเรียน) ป.ธ. ๙
๗. พระมหาสุทัศน์ สปฺปญฺโญ (จันทรศรีเมือง) ป.ธ. ๗

รุ่นที่ ๗ ปีการศึกษา ๒๕๐๓

๑. **พระมหาอดิศักดิ์ อธิฉนฺโท** (ทองบุญ) ป.ธ. ๗, พ.ม., M.A.
๒. พระมหาเสถียร ฌาณวุฑฺโฒ (จันทร์ส่อง) ป.ธ. ๖, พ.ม.
๓. พระมหาศรีสวัสดิ์ ญาณสิริ (แสนพวง) ป.ธ. ๗, พ.ม.
๔. พระมหาเมี้ยน เตชปญฺโญ (ออมชิต) ป.ธ. ๙
๕. **พระมหาสิริวัฒน์ วีรเสฏฺโ** (คำวันสา) ป.ธ. ๖, พ.ม., M.A.
๖. พระมหาสมเกตุ เขมงฺกโร (วงษ์ศรีสุข) ป.ธ. ๕
๗. **พระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ** (เชื้อไชสง) ป.ธ. ๗, พ.ม.
๘. พระมหาสมบูรณ์ อคฺคปญฺโญ (อยู่สนิท) ป.ธ. ๔, พ.ม.
๙. **พระมหาวิสุทธิ์ ปุญฺญสุสโร** (จันทร์เสนะ) ป.ธ. ๕
๑๐. พระมหาโอภาส โอภาโส (คงรัตนวิทยา) ป.ธ. ๔
๑๑. **พระมหาบุญลอย รตนโชโต** (มั่นดี) ป.ธ. ๔

รุ่นที่ ๘ ปีการศึกษา ๒๕๐๔

๑. **พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต** (อารยางกูร) ป.ธ. ๙, พ.ม.
๒. **พระมหาบุญชอบ วิชฺชากโร** (เวิงทรัพย์) ป.ธ. ๖, พ.ม., กศ.บ., อ.ม. (จุฬาฯ)
๓. **พระมหาศรี มิตฺตธมฺโม** (แนวณรงค์) ป.ธ. ๙, พ.ม.
๔. **พระมหาสังวร สีลสำวโร** (พรหมเสน) ป.ธ. ๖, พ.ม., M.A., Ph.D.
๕. พระมหาถวิล สุเมธโส (วัฒนะ) ป.ธ. ๖
๖. **พระมหาสุพจน์ วิจิตฺโต** (เสนศรีทอง) ป.ธ. ๕, พ.ม.
๗. **พระมหาสวัสดิ์ อตฺถโชโต** (แสงเพ็ง) ป.ธ. ๕, พ.ม., M.A.
๘. พระมหาสุพจน์ วชิรเมโธ (ฤกษ์ใหญ่) ป.ธ. ๔, พ.ม., M.A.
๙. **พระมหาพร้อม โกวิโท** (แก้วทอง) ป.ธ. ๘, พ.ม., M.A.
๑๐. **พระมหาสุจินต์ โชติปญฺโญ** (ชัยเหมวงศ์) ป.ธ. ๖, M.A.
๑๑. **พระมหาบุญลือ เขมสิริ** (วันทายนต์) ป.ธ. ๖, พ.ม., M.A.
๑๒. พระมหาสุพจ ปภสฺสโร (พืชสิงห์) ป.ธ. ๔, M.A.

รุ่นที่ ๙ ปีการศึกษา ๒๕๐๕

- คณะพุทธศาสตร์
๑. พระมหานิพนธ์ นนฺโท (ตะนะโส) ป.ธ. ๗, พ.ม.
๒. พระมหาอำนิตย์ ฐานโสภโณ (ประทุมสถาพร) ป.ธ. ๗, พ.ม.
- คณะครุศาสตร์ (เป็น **ครุศาสตรบัณฑิต รุ่นแรก**)
๓. พระมหากุศล ปุญฺญกุสโล (ไชยคุณ) ป.ธ. ๗, พ.ม. กศ.บ.
๔. **พระมหาสำรวย ฌาณโสภี** (สารัตถ์) ป.ธ. ๙, พ.ม.
๕. พระมหาวิเชียร ฐานญาโณ (พิทักษ์ธรรม) ป.ธ. ๙, พ.ม.
๖. พระมหาสุพรรณ ปุญฺญลาโภ (อินธิแสง) ป.ธ. ๔, พ.ม.
๗. **พระมหาบุญมี ปญฺญาวชิโร** (แท่นแก้ว) ป.ธ. ๕, พ.ม., M.A.
๘. พระมหาพิมล ปภสฺสโร (สุกใส) ป.ธ. ๕, พ.ม.

จะเห็นว่า เวลานั้น ในบรรดาผู้สำเร็จการศึกษาที่มีจำนวนไม่มากอยู่แล้ว ผู้ยังครองเพศอยู่ยิ่งน้อยลงไปอีก และในบรรดาผู้ยังเป็นภิกษุอยู่นั้น หลายรูปไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างจังหวัดบ้าง อยู่ทำงานที่วัดของตนเองบ้าง ไม่นับ ๕ รูปที่ไปศึกษาต่อในอินเดีย เป็นอันว่า เหลือคนในทำงานที่มหาจุฬาฯ ไม่มากเลย

ข) กำลังทรัพย์

พร้อมกับกำลังคน ก็ต้องมีกำลังทรัพย์ด้วย จึงดูกันหน่อยว่า มหาจุฬาฯ เวลานั้นมีปัจจัยที่จะใช้จ่ายสักเท่าใด จะไปได้ไหวแค่ไหน ในเมื่อทางฝ่ายรัฐไม่รับรู้รับรอง ก็ไม่มีข้อผูกพันที่รัฐจะต้องดูแลช่วยเหลือ ถึงจะมีท่านที่รู้เข้าใจและหวังดีช่วยบอกช่วยอธิบาย รัฐก็ถวายเงินอุดหนุนมาปีละเพียงเล็กน้อย เมื่อพยายามกันไป ก็ได้รับการอุปถัมภ์จากแหล่งอื่นๆ มาเสริม ที่โน่นบ้าง ที่นั่นบ้าง รวมแล้วก็ฝืดเคืองทีเดียว

สำหรับ พ.ศ. ๒๕๐๗ อาจารย์สมบูรณ์ (ย้ำไว้ว่า คือ พระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ) เป็นพระเจ้าหน้าที่ของกองกลาง (ปีนี้จะเป็น ผช.นายทะเบียน แล้วจะเป็นหัวหน้ากองกลาง ในปี ๒๕๑๒) แห่งสำนักงานเลขาธิการ ที่ดูแลการเงินของมหาจุฬาฯ ในเวลานั้น ทำใบบอกสถานะการเงินของมหาจุฬาฯ ในปีนั้นไว้ว่า มหาจุฬาฯ มีรายรับรวมทั้งสิ้นไม่เต็ม ๖ แสน ๗ หมื่นบาท (๖๖๙,๖๗๓.๐๐ บาท) จากแหล่งอุปถัมภ์ใหญ่ ๓ แห่ง คือ

๑. มูลนิธิอาเซีย (อเมริกัน) ๒๐๙,๐๐๐.๐๐ บาท
๒. เงินอุดหนุนจากรัฐบาลไทย (จัดสรรจากงบประมาณแผ่นดิน) ๑๕๐,๐๐๐.๐๐ บาท
๓. ศาสนสมบัติกลาง (ด้วยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม) ๒๓๐,๐๐๐.๐๐ บาท

นอกจากนี้มีเงินจำนวนย่อมและย่อย คือ เงินบำรุงจากนักเรียนบาลีมัธยม ๘ หมื่นบาท และเงินดอกเบี้ยของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยที่ผู้ศรัทธาแจ้งความจำนงไว้ให้ส่งถวายมหาจุฬาฯ อีกหกร้อยเจ็ดสิบสามบาท

พึงทราบเป็นความรู้ประกอบไว้อีกนิดว่า สำหรับเงินจากแหล่งอุปถัมภ์ใหญ่ ๓ แห่ง นั้น เงินอุดหนุนจากรัฐบาล ๑.๕ แสนบาท และเงินอุปถัมภ์จากศาสนสมบัติกลาง ๒.๓ แสนบาท เป็นเงินที่มีจำนวนแน่นอนในทุกปีเวลานั้น

แต่เงินช่วยเหลือจากมูลนิธิอาเซียจะมีจำนวนเท่าใด ขึ้นต่อการเจรจาตกลงเป็นปีๆ ไป แม้จะไม่ต่างกันห่างไกลนัก สำหรับปี ๒๕๐๗ ที่ถวายมา ๒.๐๙ แสนบาท ถ้าเทียบกับปี ๒๕๐๖ จะเห็นว่าลดน้อยลงไปหลายบาท (ปี ๒๕๐๖ ถวายมา ๒.๒๔ แสนบาท) แต่ปีต่อมา ๒๕๐๘ กลับถวายอุปถัมภ์เพิ่มขึ้นมาก เป็น ๒.๘๐ แสนบาท

(พึงสังเกตว่า เวลานั้น ได้ให้ความสำคัญแก่งานส่งพระนิสิตไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างจังหวัดอย่างมาก โดยมีข้อตกลงกับมูลนิธิอาเซียเป็นส่วนต่างหาก และมีเงินอุปถัมภ์มากกว่างานส่วนอื่น เช่น ในบันทึกเมื่อ ๒ ก.ค. ๒๕๐๘ ว่า "มูลนิธิอาเซีย: ส่งเช็คนิตยภัตและค่าพาหนะนิสิตต่างจังหวัด ๑๑๕,๙๐๐ บาท.")

ส่วนมูลนิธิมหาจุฬาฯ ซึ่งเพิ่งตั้งเป็นทางการในปีนั้น มีเงินเกิดขึ้น ๑๐๘,๙๐๕.๗๕ บาท

อีกด้านหนึ่ง เมื่อจะเปิดปีการศึกษาใหม่ จะมีเงินจำนวนหนึ่งจากการรายงานตัวและมอบตัวของนิสิตนักเรียน สำหรับปี ๒๕๐๗ เงินส่วนนี้มีจำนวน ๖ หมื่นบาทเศษ (๖๐,๑๐๕.๐๐ บาท) เงินจำนวนนี้ไม่ใช้ในการบริหารดำเนินงานทั่วไป แต่จัดสรรเป็นเงินบำรุงต่างๆ คือ

๑. บำรุงมูลนิธิมหาจุฬาฯ	๒๒,๖๕๐.๐๐ บาท
๒. บำรุงนิตยสาร *พุทธจักร*	๑๕,๑๐๐.๐๐ บาท
๓. บำรุงนิตยสาร *เสียงธรรม*	๗,๕๕๐.๐๐ บาท
๔. บำรุงงานวันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ	๑๑,๐๓๐.๐๐ บาท
๕. บำรุงห้องสมุด	๓,๗๗๕.๐๐ บาท

แน่นอนว่า รายจ่ายจำนวนหนึ่ง ก็คือปัจจัยสำหรับความเป็นอยู่ของผู้ทำงาน ซึ่งเมื่อเทียบกับเงินที่มีที่ได้รับข้างต้น ก็เป็นเงินค่อนข้างมาก แต่เมื่อมองดูตัวเลขจริงของเงินนั้น ที่เรียกว่า “นิตยภัต” ก็จะรู้เองว่ามากหรือน้อยอย่างไร

พูดให้มองเห็นง่ายๆ ว่า ผู้ที่สำเร็จการศึกษาของมหาจุฬาฯ เป็น พธ.บ.เข้าทำงานในมหาจุฬาฯ ได้รับถวายค่านิตยภัตเดือนละ ๓๐๐.๐๐ บาท นี้เป็นอัตรามาตรฐาน (ถ้ามีวุฒิต่ำกว่าปริญญาตรี ก็ได้นิตยภัตเริ่มต้น ๒๐๐-๒๕๐ บาท ถ้าได้ปริญญาโท ก็มีนิตยภัต ๔๐๐ บาท แล้วเพิ่มขึ้นไปๆ จนสูงสุดที่ ๕๐๐ บาท)

ท่านที่มีตำแหน่งบริหาร เป็นหัวหน้าแผนก หรือรองผู้อำนวยการ มีนิตยภัต ๔๕๐ บาท แล้วค่อยๆ เพิ่มขึ้นไปจนสูงสุดแค่ ๕๒๕ บาท หัวหน้ากอง ผู้อำนวยการ หรือเลขานุการคณบดี มีนิตยภัต ๕๐๐-๖๐๐ บาท

ที่ว่านิตยภัตเพิ่มสูงขึ้นๆ ได้นั้น คือเพิ่มขึ้นปีละ ๒๕ บาท จนถึงอัตราสูงสุดของขั้นนั้น ก็หยุด เช่น ปริญญาโท อัตราเริ่มต้น ๔๐๐ บาท แล้วเพิ่มขึ้นไปๆ จนสูงสุดจบที่ ๕๐๐ บาท

สำหรับตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการขึ้นไป แต่เดิมไม่มีอัตรานิตยภัตของตน แต่ได้รับนิตยภัตตามฐานะที่เป็นอาจารย์ประจำแล้วเอาตำแหน่งเข้าประกอบ

ส่วนอธิการบดีไม่ได้ทำงานสอน จึงมีการถวายค่าใช้จ่ายประจำเดือนๆ ละ ๑,๐๐๐.๐๐ บาท ต่อมา อธิการบดีมีศาสนกิจทางอื่น ไม่จำเป็นต้องใช้จ่ายเกี่ยวกับงานด้านมหาจุฬาฯ จึงถวายค่าใช้จ่ายเดือนละ ๕๐๐ บาท โดยรวมถวายนานๆ ครั้งหนึ่ง

สำหรับตัวผู้เล่าเอง เมื่อเข้าทำงานในตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการ มีนิตยภัตเดือนละ ๕๐๐ บาท (รวมงานหมดทุกด้าน ทั้งการสอนด้วย) แต่ต่อมาไม่นาน พอถึงสิ้นเดือนมิถุนายน ๒๕๐๗ นั้น ท่านก็ยกนิตยภัตขึ้นไปเป็น ๖๐๐ บาท (ถ้าเป็นรองเลขาธิการก็เพิ่มขึ้นไปได้จนถึง ๗๕๐ บาท ส่วนองค์เลขาธิการมีนิตยภัตเดือนละ ๗๕๐ บาท แต่ก็เพิ่มขึ้นไปได้ถึง ๘๕๐ บาท)

ต่อมาอีกนาน มีการปรับครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๕๑๖ โดยมุ่งยกอัตรานิตยภัตของเจ้าหน้าที่ระดับผู้น้อยเป็นสำคัญ เช่น พธ.บ. เดิมมีอัตราเริ่ม ๓๐๐ บาท แล้วเพิ่มขึ้นปีละ ๒๕ บาท จนสูงสุดหยุดแค่ ๔๐๐ บาท ส่วนอัตราใหม่ยกขึ้นไปโดยเริ่มที่ ๔๐๐ บาท แล้วจบสูงสุดที่ ๕๕๐ บาท (อัตราใหม่นี้เสนอให้ตั้งต้น ๕๐๐ จบที่ ๖๐๐ แต่ในที่สุดยุติได้แค่ที่ว่านั้น)

เนื่องจากการปรับนิตยภัตในปี ๒๕๑๖ นี้ มุ่งสำหรับช่วยผู้น้อย ดังนั้น สำหรับระดับสูง จึงตกลงให้อัตรานิตยภัตคงที่ ไม่มีการเพิ่มสูงขึ้นในแต่ละปี

คงดูมาพักหนึ่ง จึงให้มานั่งทันที

เมื่อดูเอกสารเก่าๆ ที่เขียนลายมือบันทึกไว้ พอจะประมวลความให้ผู้เล่าเข้าใจว่าก่อนจะถึงกลางปี ๒๕๐๗ เฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่เดือนแรกของปีนั้น ท่านอาจารย์เจ้าคุณพระกวีวรญาณนอกจากบริหารดำเนินงานที่เป็นปัจจุบันแล้ว ได้คิดเตรียมการวางรูปงาน วางตัวบุคคลให้พร้อมสำหรับกาละที่จะมาถึง ทั้งนี้ คงจะได้ปรึกษาหารือหรือรู้กันกับท่านเจ้าคุณเลขาธิการ นี่ขอบอกว่าเป็นการเดา อาจจะไม่ถูกนักก็ได้

เท่าที่เกี่ยวข้องมาถึงตัวผู้เล่า ได้พบเอกสารเก่าซึ่งเขียนด้วยลายมือของผู้เล่าเองลงวันเวลาตั้งแต่ต้นปี ๒๕๐๖ (เดี๋ยวถ้าได้โอกาส จะเล่าว่าทำไมผู้เล่ามีเอกสารที่เขียนด้วยลายมือตัวเองอยู่มาก) เรื่องที่เขียนนั้นเป็นงานของสำนักงานเลขาธิการ คือแปลจดหมายของนายเกรแฮม เจ. ลูคัส ผู้แทนมูลนิธิอาเซีย ที่ส่งมากราบเรียนพระธรรมวรนายกรักษาการอธิการบดีมหาจุฬาฯ

จดหมายดังกล่าว เป็นหนังสือข้อตกลงในการถวายเงินช่วยเหลือประจำปี แก่มหาจุฬาฯ (ถ้าทางมหาจุฬาฯ ตกลงตามเงื่อนไขที่แจ้งในหนังสือนั้น ก็ขอให้องค์อธิการบดีลงนามในสำเนาแล้วส่งกลับไป) ลงวันที่ ๗ มกราคม ๑๙๖๓ (คือ พ.ศ. ๒๕๐๖)

ผู้เล่านี้ เมื่อจบใหม่ ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ มหาจุฬาฯ สั่งให้เป็นอาจารย์ในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา โดยสอนวิชาภาษาอังกฤษ และได้เริ่มวิชาธรรมภาคภาษาอังกฤษ

ขึ้นมา การที่ได้แปลจดหมายนั้นถวาย (ที่หัวมุมซ้ายของคำแปล ๔ หน้ากระดาษฟุลสแก๊ปนั้น มีลายมือของผู้เล่าเขียนกำกับไว้ว่า "กราบเรียนเสนอเพื่อพิจารณา, พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต" และทางหัวมุมขวา มีคำสั่งของท่านแก่พนักงานพิมพ์ดีดว่า "พิมพ์ไว้ 2 ชุด") แสดงว่า คราวนั้น ท่านคงเรียกตัวให้ไปรับเอางานที่สำนักงานเลขาธิการมาทำ

ปีต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๗ เมื่อท่านอาจารย์เจ้าคุณพระกวีวรญาณดำเนินการติดต่อส่งพระพุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นแรก ๕ ท่านไปศึกษาต่อปริญญาโท ที่มหาวิทยาลัย Banaras Hindu University ในอินเดีย (เล่าครั้งหนึ่งแล้วข้างต้น) พอติดต่อกันแล้ว จะส่งไปเป็นทางการ ขณะเมื่อผู้เล่าอยู่ที่แผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา ท่านก็คงเรียกตัวมาให้รับเอางานไปทำอีก (เรื่องนี้ ถ้าลำพังความจำของตัวเอง หากไม่ได้เห็นใบเขียนลายมือที่สอดอยู่ในสมุดบันทึกเก่า ก็ไม่นึกว่าได้ทำไว้)

การส่งพระบัณฑิตไปศึกษาต่อครั้งนี้ ทางอินเดีย ท่านผู้หนึ่งที่ทราบว่าได้ช่วยเหลือเกื้อกูลมาก คือ พระมหาพรหม ท้าวขุนราชา (มีนามในจดหมายนี้ด้วย)

เมื่อพร้อมแล้ว ท่านให้ผู้เล่าร่างจดหมายที่จะส่งไปยัง Registrar ของ B.H.U. นั้น (เราถือตำแหน่งของเขาเทียบกับเราสมัยนั้น ให้เป็นเลขาธิการ) เพื่อให้รับพระพุทธศาสตรบัณฑิต ๕ ท่านนั้นเข้าศึกษาในขั้นปริญญาโท ในมหาวิทยาลัยของเขา

(ร่าง) จดหมายส่งพระบัณฑิตไปศึกษาต่อ รุ่นสำคัญครั้งนี้ คิดว่านำมาลงพิมพ์ไว้น่าจะดี เพราะเป็นเรื่องราวหนึ่งที่น่ารู้ในประวัติของมหาจุฬาฯ จึงขอพิมพ์ตามลายมือที่เขียนไว้ ดังนี้ (นามสกุลของแต่ละท่านที่สะกดตัวในภาษาอังกฤษ คงจะเป็นท่านเจ้าตัวเติมให้ภายหลัง, ที่กาที่แก้ ก็แสดงไว้ด้วย)

No..../1964 Maha Chula…

April 4, 1964

The Registrar
Varanasi University
Varanasi, India.

Dear Sir,

As it is the desire of our university to send our monk-officials to foreign countries with the purpose of having them trained to acquire

more skill and a broader field of knowledge, many students have been sent or given facilities in going to further their studies in the foreign countries like India, the Philippines and the United States. For the next academic year, also, five monk-officials, all of whom have เติมsuccessfullyเติม graduated with the Bachelor degree from our university, to further their studies for the Master degree. And we have the honour to inform you that, while we choose to send them to India, of all the Indian universities, Varanasi University is our choice.

Those five monk-officials wish to further their studies in different branches of knowledge as follows:

1. Phra Maha Chamlong Bhūripañño (Sarapudnuke)…Sanskrit & Hindi
2. Phra Maha Adisakdi Adhichando (Tongboon)…Religions & Philosophy
3. Phra Maha Sila Vīraseṭṭho (Kumvansa)…History
4. Phra Maha Sangworn Sīlasaṁvaro (Promsen)…Social Welfare or Sociology
5. Phra Maha Prom Kovido (Kewtong)…World History & Religions

For convenience in transaction, we have asked the Rev. Bhikkhu Maha Phrom Taokhunraja, a lecturer in Calcutta University, with whom this letter is sent, to make a contact with you on behalf of our university. Please treat him as our representative empowered for this purpose.

Together with this →are enclosed เติมfive sets of Marksheets, andเติม the University's bulletin I, in which is shown our new curriculum as used now, offered for your consideration.

We shall be happy to hear from you any further information concerning this matter. And it is our hope that this first transaction will be the beginning of a long and happy association เติมbetween our two universitiesเติม.

Please accept from us good will and kindest regards.

Yours very sincerely,

…….

(Phra Kaveevorayan)

Assistant Secretary General

ที่หัวมุมซ้ายของกระดาษร่างนั้น ก็มีลายมือของผู้เล่าเขียนกำกับไว้ว่า "กราบเรียนเสนอเพื่อพิจารณา, พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต, ๔.๔.๐๗"

จะเห็นว่า ในจดหมายมีบางคำที่รุ่มร่าม ถือว่าเป็นความยังไม่ชำนาญของผู้เล่าเอง ผู้เล่าแทบไม่มีประสบการณ์เลยในเรื่องการเขียนจดหมายติดต่อใคร ไม่ต้องพูดถึงจดหมายภาษาอังกฤษ แม้แต่จดหมายภาษาไทย กระทั่งจะเขียนติดต่อส่วนตัวกับบุคคลใดๆ ก็ยากที่จะได้เขียนแม้แค่น้อยราย

มองย้อนหลังไป เป็นไปได้ว่า นี่อาจจะเป็นการที่ครูบาอาจารย์จะทดลองงาน (ตัวเองมองแค่ว่าท่านให้ช่วยงานส่วนรวม ก็ทำไป) แต่ไม่ว่าจะอย่างไร ในเดือนต่อมา (๒๕.๕.๐๗) ก็มีประกาศมหาจุฬาฯ แต่งตั้งผู้เล่าเป็นผู้ช่วยเลขาธิการรูปที่ ๒ ก่อนที่ท่านอาจารย์ซึ่งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ (รูปที่ ๑) จะลาไปในเวลาไม่นาน

(ทราบต่อมาว่า ท่านอาจารย์จำนงค์ ทองประเสริฐ บอกว่า ก่อนการแต่งตั้งนั้นท่านได้ปรึกษาผู้กำกับแผนกต่างๆ ทั้งหมดแล้ว ไม่ให้เป็นการข้ามหน้าข้ามตาผู้ใหญ่ เพราะผู้เล่าเป็นเด็กที่สุด และยังเป็นอาจารย์ประจำแผนกเท่านั้น จู่ๆ ก็ให้เข้าไปอยู่ในตำแหน่งซึ่งเป็นที่รวมของงานบริหาร)

เคยบอกแล้วว่า ผู้เล่าไม่มีฉันทะเลยในงานจำพวกบริหารและธุรการ แต่ไหนแต่ไรมาชอบแต่สืบสอบค้นความรู้ และหาคำตอบว่าอะไรเป็นอะไร อย่างไร เพราะอะไร จริงอย่างนั้นๆ แน่ไหม ฯลฯ เวลาเท่าไรก็ไม่พอ ตามปกติ นอกจากงานในหน้าที่แล้ว ก็ไม่ได้ติดต่อพบปะกับคนทั้งหลาย ครั้นได้รับแต่งตั้งในงานอย่างนี้ ก็ต้องว่ากันไปตามเหตุผลที่ว่าเป็นเรื่องของส่วนรวม เมื่อไม่มีฉันทะมาเริ่ม ก็ต้องเอาวิริยะมาเร่ง เป็นอันว่าต้องเดินหน้าพากันไป

แต่ที่สำคัญ เมื่อได้รับการแต่งตั้งนั้น ผู้เล่ากำลังเร่งงานค้น-เขียนหนังสือที่เป็นฉันทะของตัวเอง ซึ่งทำได้โดยลำพังตนอยู่อย่างมุ่งหน้าเต็มที่ คือ *พจนานุกรมพุทธศาสน์บาลี-ไทย-อังกฤษ* และ หนังสือประมวลพุทธพจน์ฯ แล้วก็ทำก้าวไปไม่น้อยแล้วด้วย พองานในตำแหน่งที่ว่านี้ปุบปับรู้ก็ถึงตัวแล้ว ทั้งงานหนังสือ และงานในตำแหน่งที่มหาจุฬาฯ ต่างก็เป็นงานชนิดเต็มเวลา จะให้เดินหน้าคู่เคียงกันไปและสำเร็จทั้งสองอย่างได้อย่างไร

ผู้เล่าได้คำนึงถึงความยากลำบากนี้ และได้พยายามอย่างยิ่งอยู่ระยะเวลาหนึ่ง แล้วในที่สุดก็ชัดเจนว่า งานพจนานุกรม และรวมพุทธพจน์ ต้องยั้งไว้ แล้วก็หยุดไปเลย

งานที่มหาจุฬาฯ เป็นเหตุให้งานหนังสือนั้นหยุดเลิกไป จนกระทั่งในที่สุด อีกนานนักหนาทีเดียว ผู้เล่าจึงได้หยุดเลิกทำงานที่มหาจุฬาฯ หันกลับไปทำงานหนังสือพจนานุกรม แม้จะไม่ใช่เล่มเดิมนั้น แต่ก็เป็นหนังสือเล็กลงที่สืบจากเล่มนั้น

เมื่อเรื่องเป็นอย่างนี้ จึงเห็นว่าควรบอกเล่าไว้สักนิดว่า งานหนังสือนั้นคืออย่างไร จะได้มองเรื่องราวชัดเจนขึ้น

ว่าที่จริง ดังได้เล่ามาข้างต้นบ้างแล้ว ในวิถีของงาน ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ และท่านอาจารย์เจ้าคุณพระกวีวรญาณ ได้เป็นหลักอยู่ในวงงานบริหารมหาจุฬาฯ มานานหลายปีแล้ว ตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๒๕๐๗

ขอยกตัวอย่างพอให้เป็นจุดมอง เมื่อ ปี ๒๕๐๕ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ซึ่งเวลานั้นมีสมณศักดิ์ที่ พระเมธีสุทธิพงศ์ ขณะเป็นหัวหน้าแผนกธรรมวิจัย ท่านได้ดำรงตำแหน่งบริหารงานวงกว้างด้วย ในตำแหน่งผู้ช่วยอธิการบดี จึงเป็นผู้ลงนามใน "ประกาศ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับที่ ๒๕/๒๕๐๕ เรื่องระเบียบมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ แผนกโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ พุทธศักราช ๒๕๐๕" ซึ่งลงท้ายว่า "ประกาศ ณ วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๕, พระเมธีสุทธิพงศ์, ผู้ช่วยอธิการบดี, ลงนามแทน อธิการบดี"

โดยนัยนี้ ย่อมเป็นธรรมดาว่า การที่ผู้เล่าไปเป็นนั่นเป็นนี่ ทำงานโน้นงานนี้ ก็ย่อมอยู่ในสายตา ในการพินิจพิจารณา และเป็นไปโดยการตัดสินใจ ตกลงหรือยอมรับของท่านด้วย

ก่อนได้รับการแต่งตั้งในปี ๒๕๐๗ นั้น ผู้เล่าก็ได้ทำงานอยู่หลายอย่างแล้วพร้อมในเวลาเดียวกัน คือ เป็นอาจารย์ใน ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ ขณะเรียนอยู่ในชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๔ พอเรียนจบแล้ว ก็สอนด้วย ทำบทเรียน-หนังสือเรียนสำหรับนักเรียน ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ด้วย เป็นอาจารย์สอนภาษาบาลีภาคพิเศษสำหรับคฤหัสถ์ (ญาติโยมผู้ใหญ่) ด้วย เป็นอาจารย์ในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษาด้วย (พอเข้าสอน ท่านอาจารย์พระมหาจำลอง ภูริปญฺโญ รักษาการผู้กำกับแผนก อยากให้มีหนังสือเรียนวิชาธรรมภาคภาษาอังกฤษเป็นชิ้นเป็นอันขึ้นมา ก็ชวนให้ร่วมกันทำหนังสือเรียนวิชานั้นด้วย) แล้วก็ไปทำงานกับกรรมการอื่นบางท่าน ที่หน่วยวิจัยทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย โดยร่วมกันทำ พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ในเวลาภาคเช้า

ทีนี้ ในปีต่อมา ๒๕๐๖ คือหลังเรียนจบได้ปีเศษ ผู้เล่าคิดทำงานด้วยใจรักที่เป็นงานส่วนตนเองแท้ๆ ขึ้นมา ซึ่งทำได้ตลอดเวลาตลอดวันคืนโดยไม่ต้องรอใครอื่น

กลางปี ๒๕๐๖ นั้น คิดว่าน่าจะทำหนังสืออะไรบ้าง จะได้เป็นประโยชน์ที่จะให้เจริญปัญญาในหลักพระพุทธศาสนา และสมกับความต้องการของยุคสมัย ก็เลยบันทึกรายการงานที่จะทำไว้ เหมือนเป็นโครงการ มีหนังสือที่จะทำ คือ

- *ปทานุกรมพุทธศาสนา สำหรับนักเรียนและประชาชน* (ขนาด Pocket Book)
- *พจนานุกรมศัพท์ธรรมะ อังกฤษ-ไทย, ไทย-อังกฤษ* (ขนาด Pocket Book)

- ***พจนานุกรมศัพท์ธรรมะ ขั้นอภิธรรม*** (ขนาด Pocket Book)
- ***พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-บาลี-อังกฤษ*** (ใหญ่หน่อย)

พร้อมด้วย Supplement ส่วนบุคคลสำคัญ, ศัพท์วินัย พร้อมคำจำกัดความ และธรรมประเภท

- ***สารานุกรมพุทธศาสนา*** ศัพท์ที่ควรรู้ทั่วไป (ใหญ่หน่อย – ไทยล้วน)
- ***หลักพระพุทธศาสนา ตามแนวพุทธพจน์*** (Pamphlet)
- ***พระพุทธพจน์สำคัญ*** (เหมือนเล่มบน) (ใหญ่หน่อย)
- ***ปทานุกรมศัพท์ธรรม-วินัย (บาลี – บาลี)***

โดยสัททัตถาธิบาย, อรรถวิเคราะห์ ตามอรรถกถานัย (ใหญ่มาก)

- ***ธรรมประเภทปทานุกรม***

(จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ) (ใหญ่มาก)

- ***บาลีแบบ*** (บาลีที่เป็น Format) (เล็ก)

ครั้นแล้ว ในเดือนตุลาคม ๒๕๐๖ ผู้เล่าก็เริ่มค้นเขียน ***พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา บาลี-ไทย-อังกฤษ*** (ลำดับที่ ๔ ข้างบน, ไม่ใช่อย่าง *พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ* ของหน่วยวิจัยทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องของการอธิบายศัพท์บาลีโดยแสดงความหมายเชิงภาษา แต่อันนี้เป็นการอธิบายถ้อยคำในพระพุทธศาสนา โดยแสดงเนื้อหาสาระหรือเรื่องราว เชิงสารานุกรม)

แต่แล้ว พอทำพจนานุกรมพุทธศาสน์ที่ว่านี้มาได้เพียงราวครึ่งปี ถึงเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๗ ก็ถูกแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการมหาจุฬาฯ ดังว่านั้น แม้จะพยายามทำต่อ ให้งานเดินหน้าคู่กันไปทั้งสองด้าน แต่ทำต่อมาได้แค่ครึ่งปี ถึงเดือนพฤศจิกายน ๒๕๐๗ ก็ต้องหยุดเด็ดขาด เพราะงานทางมหาจุฬาฯ มากมาย และต่อจากนั้นต้องไปทำงานโดยนอนค้างที่มหาจุฬาฯ เป็นส่วนใหญ่ หลายๆ วัน จึงจะได้กลับมาวัดพระพิเรนทร์สักครั้งหนึ่ง

ท่านอื่นซึ่งทำงานในขั้นค้างที่มหาจุฬาฯ ก็มีบ้าง ที่ค้างบ่อยก็คือ พระมหาอารีย์ เขมจาโร (เมื่อเริ่มงานปีนั้น เป็นผู้กำกับแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา ต่อมาคือ พระเทพคุณาธาร เจ้าคณะจังหวัดสตูล) ท่านที่อยู่จนค่ำคืนดึกดื่นเสมอ แต่มักต้องกลับวัด ได้แก่ พระมหาสุพจน์ วิจิตฺโต (ต่อมาคือ พระสิริสุทัศน์ธรรมาภรณ์ เมื่อเริ่มงานปีนั้น เป็นผู้ช่วยผู้กำกับแผนกบาลีอบรมศึกษา ต่อมาเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนบาลีอบรมศึกษา และผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์) [ตำแหน่งที่ ม.จ.ร. หลังปี ๒๕๑๗ โปรดค้นเอง]

แล้วแน่นอน ท่านที่ค้างคืนมากที่สุด ได้แก่ อาจารย์สมบูรณ์ ที่พูดถึงหลายครั้งแล้ว (พิมพ์ดีดจนถึงตี ๓ ตี ๔ เป็นประจำ นับว่าร่วมงานร่วมทุกข์ร่วมสุข ตลอดกาลยาวนาน)

เป็นอันว่า ผู้เล่าค้นเขียน ***พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา บาลี-ไทย-อังกฤษ*** (บาลีอยู่ในซีกอังกฤษ เป็น Romanized Pali) ที่ตั้งใจทำเต็มที่นั้น รวมแล้วได้เพียง ๑ ปี ๑ เดือน ก็ต้องหยุดและเลิก ทำไปได้เสร็จ ๑๖๑ หน้ากระดาษฟุลสแก๊ป เริ่มจากอักษร “ก” ไปจบได้แค่อักษร “บ” (อาจเรียกให้สั้นลงว่า ***พจนานุกรมพุทธศาสน์ บาลี-ไทย-อังกฤษ***)

ลองกะปริมาณ โดยเอาพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานเป็นตัวตั้งเทียบ จบอักษร “ก” คือเกือบครึ่งเล่ม แต่สำหรับคำพระ อักษร “อ” มีมากที่สุด และมากอย่างพิเศษ จึงถือคร่าวๆ ว่าทำเสร็จแล้วประมาณ ๑ ใน ๓ ถ้าอย่างนี้ ก็ต้องมีเวลาทำเต็มที่อีกราว ๓ ปี จึงจะทำจบเล่มได้ (ต้องใช้เวลาทำคำที่ทิ้งค้างไว้บ้าง เพราะหลายคำอย่าง “ใบระกา” เขียนไว้เฉพาะคำอธิบายภาษาไทย ส่วนภาษาอังกฤษปล่อยไว้ก่อน จะเติมทีหลัง)

ขอยกตัวอย่างเล็กน้อยจาก ***พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนาฯ*** ส่วนที่ทำเสร็จไปแล้ว (ทั้งหมดยังเป็นต้นฉบับคัดลอกด้วยลายมือทำเป็นเล่มไว้ ในที่นี้พิมพ์ลอกมาดูเป็นตัวอย่าง)

<u>ตัวอย่าง</u> บางคำ จาก “**ก**” อักษรแรก ที่ค้นเขียนเมื่อ ต.ค. ๒๕๐๖ (ยังจะขัดเกลา)

กฐิน 1. ไม้สะดึง, ไม้แบบสำหรับขึงเพื่อตัดเย็บจีวร. 2. ชื่อสังฆกรรมอย่างหนึ่ง อันเนื่องด้วยจีวร ซึ่งมีพุทธานุญาตไว้สำหรับภิกษุผู้จำพรรษาแล้ว ให้ทำได้ภายในเวลา ๑ เดือนนับแต่ออกพรรษา เพื่อจะได้ขยายเขตทำจีวรออกไปอีก. *ดู กฐินัตถาร.* 3. ผ้ากฐิน, ผ้าที่ใช้ในการกรานกฐิน, ผ้าที่ตั้งใจถวายให้เป็นผ้ากฐิน 4. พิธีทำบุญถวายผ้ากฐินแก่พระภิกษุสงฆ์ประจำปี, การทอดกฐิน.	Kaṭhina 1. A wooden frame used by the Buddhist monks in cutting and sewing their robes. 2. Name of the ecclesiastical ceremony for prolonging the period of robe-making, performed by those monks who have finished the Vassa residence within one month after the end of the Buddhist Lent. 3. The Kathina cloth; the cloth or robe to be presented in the Kathina ceremony. 4. The annual merit-making ceremony of offering the Kathina cloth to the Buddhist monks.

กรรมนิยาม ความกำหนดแน่นอนแห่งกรรม; กฎแห่งกรรม; ระเบียบการอันแน่นอนเกี่ยวกับเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม อันเป็นไปเองโดยธรรมชาติ เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น	Kammaniyāma Certainty of Karma; the Law of Karma; the fixed natural and regular order of act and result, as moral and immoral acts produce corresponding good and bad results.

<u>ตัวอย่าง</u> บางคำ จาก “**บ**” อักษรแค่ที่เสร็จ ค้นเขียนใน พ.ย. ๒๕๐๗ (ยังจะขัดเกลา)

เบญจขันธ์ ขันธ์ ๕, กองแห่งธรรม ๕ กอง ที่ประกอบกันเข้าเป็นชีวิตคนหรือสัตว์ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ.	**Pañcakkhandha** The Five Aggregates; five groups of existence; the five causally conditioned elements of existence forming a being or entity, viz. corporeality, feeling, perception, volitional activities and consciousness.

เบญจางคประดิษฐ์ "การตั้งไว้ซึ่งองค์ห้า"; การกราบไหว้โดยตั้งอวัยวะห้าอย่างลงกับพื้น คือ กราบเอาเข่าทั้งสอง มือทั้งสอง และศีรษะ จดลงกับพื้น (แต่ตามพจนานุกรมบาลี ฝ่ายยุโรป และลังกา ว่า องค์ห้า คือ ๑. หน้าผาก ๒. เอว ๓. ศอกสอง ๔. เข่าสอง ๕. เท้าสอง).	**Pañcappatiṭṭhitena vandana** fivefold prostration; the method of veneration or obeisance by prostrating oneself and touching the ground with five parts of the body, viz. two knees, two palms and the forehead. (But, according to Childers's *Pali-English Dictionary* and other European and Ceylonese dictionaries, the five parts are: forehead, waist, elbows, knees and feet.)

โบกขรพรรษ "ฝนดุจน้ำตกลงในใบบัว"; ฝนที่ใครอยากจะให้เปียก ก็เปียก ใครไม่อยากให้เปียก ก็จะไม่ตกต้องกายให้เปียกเลย เหมือนน้ำตกลงบนใบบัว, ฝนนี้ตกลงมา เป็นการช่วยพิสูจน์และสำแดงอานุภาพของมหาบุรุษให้ปรากฏ. (ใน *พจนานุกรม บาลี-อังกฤษ* ของพระพุทธทัตตะแห่งลังกา แปลว่า พายุหิมะ).	**Pokkhara-vassa** "lotus-leaf rain"; a portentous shower of rain, serving as a special kind of test shower in which those who desire are wetted, but those showing a disinclination towards moisture are left untouched, like a lotus-leaf; (taken by Buddhadatta as "snow-storm").

ใบฎีกา 1. หนังสืออาราธนาพระสงฆ์ไปในการทำบุญต่างๆ, หนังสือนิมนต์พระ. 2. ตำแหน่งพระฐานานุกรม รองจากสมุห์ลงมา, ตำแหน่งต่ำที่สุดในพระฐานานุกรม.	**Nimantanapatta** 1. A letter of invitation or invitation card to a monk. 2. (**Nīcatamaṭhānantarappatta-bhikkhu**) The lowest rank in the ecclesiastical order of retinue, next to "Samuha."

งานที่ตั้งใจทำจริงจังเต็มที่ เป็นอันว่าต้องหยุดไว้แค่นี้ ส่วนงานอื่นของมหาจุฬาฯ ไม่ว่างานสอนหรือทำบทเรียนและหนังสือเรียน เช่น เรื่องของ ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ ก็ทำได้คู่เคียงไปกับงานบริหาร ในเวลาที่แทรกได้บ้าง หลังเวลาทำงานบ้าง

นอกจากอาจารย์สมบูรณ์ ก็ได้คุณชลธีร์ ธรรมวรางกูร ที่เข้ามาในฐานะพนักงานพิมพ์ดีด (คุณชลธีร์ เพิ่งเริ่มมา ๑๖ มี.ค. ๒๕๑๒, แรกเริ่มทีเดียวในปี ๒๕๐๗ มีพนักงาน

พิมพ์ดีด คือ คุณธีรพล วัฒนปรีดี) คุณชลธีร์ก็มีน้ำใจเสียสละ อยู่ถึงค่ำคืน ทั้งอาจารย์สมบูรณ์ และคุณชลธีร์ พิมพ์ดีดคล่องแคล่วแม่นยำมาก ยากจะหาที่ผิด แล้วก็มีน้ำใจอย่างสูง ไม่ว่างานในหน้าที่โดยตรงของสำนักงานเลขาธิการ หรืองานพิมพ์ต้นฉบับหนังสือ เต็มใจสู้ทั้งนั้น ก็เลยช่วยให้งานทั้งสองด้าน (งานบริหารและธุรการ กับงานหนังสือหรือวิชาการ) ก้าวคู่กันมาได้ทันการทันใจ

อย่างไรก็ตาม ใจที่ผูกอยู่กับงานทำ ***พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนาฯ*** ที่ยังค้าง ก็มิได้เริดร้างไปไหน เมื่อรู้ว่าไม่มีโอกาสทำให้เสร็จในระดับและในขนาดนั้นแน่ ก็คิดหาทางว่าอาจจะลดระดับลดขนาดลงมา แล้วก็ได้พยายามปรับเปลี่ยนทำใหม่หลายครั้ง โดยทำฉบับที่มีเฉพาะพากย์ภาษาไทยบ้าง ทำคำอธิบายอย่างย่อบ้าง แต่ไม่จบสักฉบับ หยุดแค่ “ก” บ้าง แค่ “ต” บ้าง (ต้นฉบับ**พจนานุกรมฯ** รุ่นหลังปี ๒๕๐๗ มีฉบับพิมพ์ดีดฝีมือคุณชลธีร์)

ถึงปี ๒๕๑๕ คิดอีกว่า น่าจะทำพจนานุกรมฉบับที่พอใช้งานทั่วๆ ไป พอให้สนองความต้องการในการศึกษาของพระเณรตามปกติ ขึ้นมาก่อน อาจารย์สมบูรณ์ก็คอยหนุนคอยเร่ง เลยเสร็จออกมาเป็น *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* ซึ่งเน้นในด้านหมวดธรรม และเอางานเล็กๆ เก่าๆ มารวมกันไว้ เป็นอันเสร็จไปขั้นหนึ่ง

ต่อมา นึกว่า ในด้านการค้นความหมายของคำพระ เอาแค่ระดับนักธรรมก่อน ก็พอ จึงได้เกิด *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* ขึ้น กลายเป็นเหมือนคู่กัน

แต่มองอีกที สองเล่มนี้ก็เหมือนเป็นฉบับคลอดก่อนกำหนด ของ ***พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา บาลี-ไทย-อังกฤษ*** (เชิงสารานุกรม ฉบับลายมือ) ที่ค้างไว้แต่เดิมมา ซึ่งคงหมดโอกาสที่จะเกิดขึ้นแล้ว จึงเขียนเป็นที่ระลึกไว้ แม้จะถูกติได้ว่านอกเรื่อง ดังเล่ามานี้

เด็ก ๆ เดินไปมา ทำนี่ทำโน่น ผู้ใหญ่ยืนบนตึกสูง มองเห็นทั่วหมด

เมื่อยังเด็กอยู่ เรามักไม่รู้ และไม่นึกว่ามีผู้ใหญ่ที่ห่วงใยหรือที่ใส่ใจรับผิดชอบ แลดูคอยดู หรือตามดูเราอยู่

ดูง่ายๆ ก็ที่พ่อแม่ ลูกอยู่ที่ไหน เป็นอย่างไร สบายดีไหม ทำอะไรอยู่ ทำได้ไหม ทำดีไหม มีอะไรจะต้องช่วย ต้องให้ ต้องแก้ไขหรือเปล่า พ่อแม่เอาใจใส่ เรียกได้ว่าสอดส่ายสายตา คอยตามดู แทบจะทุกเวลา

แม้คุณครูผู้มีใจรักอยากให้ลูกศิษย์เจริญพัฒนาในการเล่าเรียนศึกษา ให้เป็นคนดี พร้อมที่จะก้าวไปในชีวิตข้างหน้า ก็เอาใจใส่ดูแลติดตามมองดูลูกศิษย์ให้รู้ปัญหาที่จะแก้ไข และให้เห็นแนวทางที่จะส่งเสริมให้งอกงามยิ่งขึ้นไป ในทำนองเดียวกับพ่อแม่เช่นกัน

ที่ว่านี้เข้าในแนวของพุทธพจน์ในพระธรรมบทที่ว่า บัณฑิตขึ้นสู่ปราสาทแห่งปัญญา มองเห็นเหล่าประชาที่ยังทุกข์โศก แลเหลียวสอดส่องคนที่ยังอ่อนพัฒนา เหมือนขึ้นไปยืนบนภูผา มองลงมาดูผู้คนที่บนพื้นดิน

ผู้เล่า เมื่อเริ่มจะเขียนเรื่อง หันไปค้นหาเอกสารและอ่านบันทึกเก่าๆ ผ่านมาถึง พ.ศ. ๒๕๐๒ ก็เลยพบเรื่องราวคราวยังเป็นเณร ที่ได้อาพาธเป็นวัณโรคอย่างรุนแรง

เวลานั้น เรียนอยู่ที่มหาจุฬาฯ ในชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๑ เพิ่งผ่านเหตุการณ์ใหญ่ของบ้านเมือง ที่มีการปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปลายปี ๒๕๐๑ จบไปไม่ครบ ๓ เดือน ใกล้จะสิ้นปีการศึกษา

พอขึ้นปีใหม่ได้หน่อย พระนิสิตพากันไปส่งท่านเจ้าคุณพระกวีวรญาณ ซึ่งเดินทางไปศาสนกิจดูการพระศาสนาในต่างประเทศ ที่ลังกา (ยังไม่เรียกว่าศรีลังกา) และอินโดนีเซีย ในวันที่ ๑๔ มกราคม มีสามเณรอย่างน้อยองค์หนึ่ง คือผู้เล่านี้ ที่ได้ไปส่งด้วย

แต่พอถึงวันที่ ๑๘ ม.ค. ๒๕๐๒ คือ อีกราว ๒ เดือน จะถึงวันสอบ ผู้เล่าเริ่มไอเป็นโลหิตเนื่องจากวัณโรค ซึ่งคงต้องเป็นมานานแล้วแต่ไม่รู้ตัว

ผู้เล่าไอเป็นเลือดต่อมาเรื่อยๆ มากมาย จนทำให้โยมบิดามารดาถึงกับเดินทางจากจังหวัดสุพรรณบุรีมาอยู่ดูแลพยาบาล พาให้เดือดร้อนกันไปถึงผู้ใหญ่มากท่าน คุณหมอทำ X-ray ดูปอด แล้วพูดกันว่า “เต็มไปหมด” หลวงพ่อวัดพระพิเรนทร์ (พระเทพคุณาธาร) ห้ามไม่ให้ดูหนังสือไปจนสอบ โยมบิดามาอยู่ด้วย เอากระโถนคอยรับโลหิตที่ไอพลั่งออกมาๆ รับแทบไม่ทัน พี่ชายคนโต (น.พ. เกษม อารยางกูร เวลานั้นยังเป็นนักศึกษาแพทย์ ใกล้จะจบ) ต้องมาฉีดยาสเตรปโตมัยซิน/streptomycin ให้เป็นประจำ

เรื่องราวส่วนใหญ่ลืมไปแล้ว เพราะเป็นเรื่องเก่าผ่านมาแสนนาน เมื่อดูบันทึกตอนหนึ่ง เขียนไว้ว่า **"24 เจ้าคุณเกี่ยวมาเยี่ยม"**

นี่คือ เมื่อวันที่ ๒๔ ก.พ. ๒๕๐๒ ท่านเจ้าคุณพระเมธีสุทธิพงศ์ (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ.๙) จากวัดสระเกศ ได้ไปเยี่ยมสามเณรซึ่งเป็นศิษย์รูปหนึ่ง ในที่นอนอาพาธ ณ วัดพระพิเรนทร์

เรื่องนี้ ตัวเองลืมไปแล้ว คือจำไม่ได้ว่าท่านไปเยี่ยม อาจเป็นด้วยตนเองบกพร่อง หรือเพราะอาพาธมาก ยุ่งอยู่กับทุกขเวทนาและการบำบัดรักษา

ส่วนการที่ท่านไปเยี่ยมนั้น นอกจากท่านห่วงใยนึกถึงแล้ว ก็อาจเป็นเพราะใกล้สอบแล้วด้วย การไปดูเห็นอาการ จะเป็นส่วนประกอบของข้อพิจารณาในการที่ว่าจะให้สอบหรือไม่ (นี่เดาเอา) แต่ถ้าจะดูอาการเพื่อประกอบการพิจารณาในการจะให้เข้าสอบ ท่านให้ใครที่ไว้ใจได้ ไปดู ก็พอ นี่ก็คือท่านไปเยี่ยมด้วยการุณย์ เมื่อมีข่าวว่าเจ็บไข้

ต่อมาก็ได้รับแจ้งว่า แม้จะไม่ได้ไปเรียนนานแล้ว แต่ครูอาจารย์คณะผู้บริหารก็ให้ไปเข้าสอบ ดังนั้น หลังจากไปสอบบาลีในวันที่ ๑๐-๑๑ ก.พ. แล้ว พอถึงเวลาสอบของมหาจุฬาฯ ในเดือนมีนาคม ก็ไปสอบอีก เป็นอันว่าได้ ป.ธ.๗ และที่มหาจุฬาฯ ขึ้นไปเรียนในชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๒ ส่วนการบำบัดรักษาเป็นเรื่องยืดยาวต่อมานานปี

ย้อนหลังไปอีก คราวนี้เป็นเรื่องที่ตัวเองยังจำได้ จะเล่าว่า ผู้เล่าเริ่มรู้จักท่านเจ้าคุณเลขาธิการ เมื่อไร และอย่างไม่ค่อยรู้เรื่องอย่างไร ที่จะเล่านี้ถึงจะเป็นเรื่องของผู้เล่าเอง แต่ช่วยให้รู้ประวัติของท่านเจ้าคุณเลขาธิการในช่วงเวลาหนึ่ง และที่น่ารู้สำหรับคนรุ่นหลัง คือ ชีวิต งาน และบรรยากาศของมหาจุฬาฯ และของสังคมเวลานั้น

ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๙ สนามหลวงแผนกบาลีประกาศผลการสอบบาลี โดยผู้เล่ามีชื่อในรายนามภิกษุสามเณรที่สอบได้ ป.ธ. ๔ ในนามสำนักเรียนวัดพระพิเรนทร์

ที่จริงนั้น ผู้เล่าได้เรียนบาลีมาตั้งแต่ชั้นบาลีไวยากรณ์ จนถึง ป.ธ. ๔ ที่วัดสุทัศนเทพวราราม แต่ปีนั้น เมื่อสอบสนามวัดที่นั่นเสร็จแล้ว ได้ที่ ๑ พอดีว่า วัดพระพิเรนทร์เพิ่งตั้งสำนักเรียนบาลีใหม่ๆ ทางวัดขอให้สอบในนามของสำนักเรียนใหม่ของวัดนี้ (เป็นการช่วยกันสร้างความเข้มแข็งให้แก่สำนัก)

แม้ว่าท่านอาจารย์เจ้าคุณพระพุทธิญาณมุนี ที่วัดสุทัศน์ (ต่อมาคือ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สุวัฑฒนมหาเถระ วัดสุวรรณาราม) จะประสงค์ให้ผู้เล่าสอบในนามสำนักเรียนวัดสุทัศน์ แต่ในที่สุด ที่เรียน ก็ยอมแก่ที่อยู่ ท่านอาจารย์ก็อนุญาตหรือปล่อยตามใจ

เวลานั้น พระเณรที่เริ่มเรียนบาลีได้ตื่นตัวสนใจในการศึกษาที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ มักพูดกันว่า ได้ประโยค ๔ แล้ว จะไปเข้ามหามกุฏฯ หรือมหาจุฬาฯ แต่สำหรับตัวผู้เล่ากลายเป็นว่าไม่ต้องไปเอง เพราะหลวงพ่อวัดพระพิเรนทร์ (ต่อมาคือพระเทพคุณาธาร) พาไปสมัครเข้ามหาจุฬาฯ เลย เมื่อสอบเข้าได้ ก็เข้าเรียนในชั้นแรก คือ บาลีอบรมศึกษา ปีที่ ๑

[ที่มหาจุฬาฯ เวลานั้น พระเณรที่จะเข้าสู่**อุดมศึกษา** ในชั้น**ปริญญาตรี** ๔ ปี ของ**พุทธศาสตรบัณฑิต** ต้องเรียนจบวิชาสามัญให้เทียบเท่าเสมอกันกับนักเรียนที่จะเข้าศึกษาในชั้นปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยทั้งหลายของรัฐเสียก่อน และเพื่อให้สะดวก ท่านก็จัดที่มหาจุฬาฯ นั่นเอง ให้พระเณรเรียนวิชาสามัญเหล่านั้นแบบลัดจบใน ๔ ปี โดยเทียบกับ

ระบบการศึกษาของรัฐในสมัยนั้น คือ **บาลีอบรมศึกษา** ๒ ปี (= มัธยมศึกษา ๖ ปี; ปีที่ ๑ = ม.๑ - ม.๓, ปีที่ ๒ = ม.๔ - ม.๖) และ **บาลีเตรียมอุดมศึกษา** ๒ ปี (= เตรียมอุดมศึกษา ปีที่ ๑ และ ปีที่ ๒ ตามลำดับ) เมื่อจบวิชาสามัญใน ๔ ปีนี้แล้ว จึงเข้าศึกษาชั้นปริญญาตรี ๔ ปี]

ต่อแต่นี้ แทนที่จะไปเรียนที่สำนักเรียนบาลี ก็ไปเรียนที่มหาจุฬาฯ แต่อย่างที่เล่าแล้ว มหาจุฬาฯ เวลานั้น ในด้านทุนรอนฝืดเคืองมาก ถึงจะมีตารางสอนให้เรียนวันละ ๕-๖ ชั่วโมง แต่ถ้ามีอาจารย์มาสอนได้เรียนจริง ๒ ชั่วโมง ก็นับว่ามากแล้ว บางวันได้เรียนชั่วโมงเดียว ก็ยังดีกว่าวันที่ไม่มีอาจารย์มาเลย ดีหน่อยว่า ถึงตอนนั้น มีท่านที่จบเป็น พธ.บ. ๒ รุ่นแล้ว ก็ได้ท่านที่สำเร็จใหม่มาเป็นอาจารย์ประจำชั้น

ชั้นบาลีอบรมศึกษา ปีที่ ๑ ปี ๒๔๙๙ ห้องที่ผู้เล่าได้เข้าเรียนนั้น อยู่ที่ตึกเล็ก ไสยจิต ชั้นล่าง ด้านตะวันออก มีท่านอาจารย์พระมหาวน สิริปญฺโญ เป็นอาจารย์ประจำชั้น ผู้เล่าเรียนไป ก็ได้รับรางวัลจากท่านด้วย แต่เนื่องจากในวันหนึ่งๆ มีอาจารย์มาสอนน้อย ก็ต้องขวนขวายหาความรู้กันเองให้มาก

ไม่ว่าวันไหน จะได้เรียนน้อยหรือมาก หรือแม้ไม่ได้เรียน ก็ต้องไปมหาจุฬาฯ ทุกวัน เว้นวันพระและวันอาทิตย์ ที่วัดพระพิเรนทร์นั้น บนถนนหน้าประตูวัดมีรถรางสายรอบเมือง ผู้เล่าก็เลยได้อาศัยรถรางสายรอบเมืองนี้ เดินทางไปเรียนที่มหาจุฬาฯ

รถรางสายรอบเมืองนี้ผ่านหน้าวัดสระเกศด้วย แล้วก็วิ่งมาทางแม้นศรี สะพานดำ ผ่านข้างการประปากรุงเทพ มาจนถึงหน้าวัดพระพิเรนทร์ ไปทางสะพานพุทธ ผ่านปากคลองตลาด ผ่านวัดโพธิ์ ท่าเตียน แล้วก็ถึงวัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แล้วก็ไปทางบางลำภู ... วนไป ดังที่ว่ารอบเมือง

เพราะเหตุที่รถรางสายนี้ผ่านหน้าวัดสระเกศก่อนมาถึงหน้าวัดพระพิเรนทร์ และท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ตั้งแต่ยังเป็นพระมหาเกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ.๙ จะไปสอนที่มหาจุฬาฯ ก็นั่งรถรางสายนี้ ดังนั้น เมื่อผู้เล่าขึ้นรถราง จึงพบท่านบ้าง นี่คือได้เริ่มรู้จักท่าน แต่ก็รู้แค่ว่า ท่านเป็นพระผู้ใหญ่ เป็นครูอาจารย์ ซึ่งสอนในชั้นสูงขึ้นไป ไม่ได้มาสอนในชั้นบาลีอบรมศึกษา ปีที่ ๑ นั้น ก็เป็นอันไม่ได้รู้อะไรมาก จึงเป็นอย่างที่ว่ารู้จักอย่างไม่ค่อยรู้เรื่อง

พร้อมกันนั้น เพราะพบกันบนยานพาหนะ ขณะเดินทาง ก็ไม่ใช่โอกาสที่จะพูดคุยสนทนา ผู้เล่าก็เพียงเห็นท่าน ถ้าเป็นโอกาส ก็อาจจะมีการทักทายไถ่ถามบ้างเล็กน้อย

เวลานั่งในยานพาหนะ ก็ต้องสำรวมอยู่แล้ว ยิ่งมีพระผู้ใหญ่ชั้นครูอาจารย์อยู่ที่นั้นด้วย ก็ยิ่งระวังตัวนั่งนิ่งเงียบเรียบร้อยสนิทเลย แต่ก็เห็นได้ชัดว่า ในเวลาที่มีการสื่อสารบ้างนิดหน่อยนั้น ท่านมีเมตตามาก เรียกภาษาสามัญว่าใจดีนั่นเอง

นอกจากผู้เล่าจะรู้จักท่านในรถรางนั้นแล้ว ท่านก็รู้จัก และคงดูผู้เล่าไปด้วย

เรื่องรถรางนี้ ผู้เล่าไม่ได้นั่งสายรอบเมืองเท่านั้น ต่อมาในระยะหลัง พอจะระลึกได้ว่า ได้ไปนั่งสายถนนตก-หลักเมืองมาก สายรอบเมืองนั้นเป็นรถคันเดียว หรือตู้เดียว แต่สายถนนตก-หลักเมือง เป็นรถพ่วงต่อกัน ๒ คัน หรือ ๒ ตู้

รถรางสายถนนตก-หลักเมืองนี้ แทนที่จะขึ้นที่หน้าวัด ต้องเดินไปที่สี่แยก SAB (ใกล้บริษัทเต็กเฮงหยู) แล้วข้ามถนนไปฝั่งเวิ้งนาครเขษม รอขึ้นรถที่นั่น รถรางสายนี้รอหลีกทีละเรียกได้ว่านานแสนนาน แล้วไปลงที่หลักเมือง ข้ามไปสนามหลวง แล้วเดินตัดสนามหลวงไปเข้าวัดมหาธาตุ ตรงไปที่ตึกเรียนมหาจุฬาฯ

ผู้เล่านี้ และพระเณรท่านอื่นๆ ได้อาศัยรถรางเป็นพาหนะไปศึกษาเล่าเรียนและสอนวิชา ในที่สุด ทราบว่า ทางการได้ยกเลิกการเดินรถรางหมดไปใน พ.ศ. ๒๕๑๑

ดังว่าแล้ว ที่ไปเรียนมหาจุฬาฯ ตารางสอนบอกชั่วโมงเรียนไว้มาก แต่ได้เรียนจริงน้อย ท่านให้ขวนขวายหาความรู้เองให้มาก นอกจากนั้นก็ต้องสอบบาลีต่อโดยไม่มีโอกาสไปเรียน เรื่องเป็นอย่างนี้ จะปล่อยเวลาไม่ได้ ผู้เล่าก็จึงต้องจัดแบ่งเวลาเอง

ตกลงว่า ทุกวัน ตอนเช้า แปลมคธ-ไทย ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาด้วยตนเอง จนจบก่อนเดือนกุมภาพันธ์ ให้ทันสอบ แล้วตอนบ่าย ก็ไปเรียนมหาจุฬาฯ แต่เข้าวันโกนวันพระ เปลี่ยนไปฝึกแปลไทย-มคธ แปลเอง-แต่งเอง-ตรวจเอง ก่อนสอบ ได้กว่า ๕๐ ครั้ง

พร้อมกันนั้น เอาแบบเรียนพีชคณิตมาเรียนด้วยตนเอง ตั้งแต่ต้นจนเกือบจบ ม. ๖ และหาหนังสือ *The Story of Civilization* ของ C. E. M. Joad (หนังสืออ่านของชั้น ม. ๘ คือ ชั้นเตรียมอุดมศึกษา) นำมาอ่านให้รู้เข้าใจจนจบด้วยตนเอง ในเวลา ๑ เดือน ๒๐ วัน ได้ทันหมดในปีแรกนี้ (*The Story of Civilization* นี้ เรียน ๒ ครั้ง คือต่อมา เมื่อเรียนถึงชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๑ ก็เจออีก โดยท่านอาจารย์พระพิเทศพจนวิสุทธิ์ (เสริม บุนนาค) เป็นผู้สอน และคงเป็นเพราะผู้เล่าเป็นสามเณรมีวัยอยู่ในรุ่นหลาน ท่านก็เลยรักมาก

ที่จริง ผู้เล่าเข้าเรียนในปี ๒๔๙๙ เป็นรุ่นที่ ๑๐ ของมหาจุฬาฯ โดยจะจบในรุ่นปีการศึกษา ๒๕๐๖ เพราะต้องผ่านบาลีอบรมศึกษา ๒ ชั้น (ป.๕-๖-๗ + ม.๑-๒-๓) บาลีเตรียมอุดมศึกษา ๒ ชั้น (ม.๗-๘ หรือเตรียมอุดมศึกษา ปีที่ ๑-๒) และพุทธศาสตร์ ๔ ชั้น รวม ๘ ปี แต่ไปๆ มาๆ ก็จบพุทธศาสตร์ เป็น พธ.บ. ในรุ่นที่ ๘ ปีการศึกษา ๒๕๐๔ ดังที่ได้เล่าว่าตอนล้มอาพาธเป็นวัณโรคในปี ๒๕๐๒ สอบขึ้นไปเรียนในชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๒

ที่เป็นอย่างนี้ เพราะปีแรก เรียนจบบาลีอบรมศึกษา ๒ ชั้น แล้วปีต่อมา จบบาลีเตรียมอุดมศึกษา ๒ ชั้น (เลื่อนชั้นกลางปี ๒ ครั้ง) เป็นอันตัดไป ๒ ปี

ด้วยเหตุที่ร่นมาจบพุทธศาสตร์ในรุ่นที่ ๘ นี้เอง จึงลงตัวให้กลายเป็นว่า โดยมิได้คาดหมาย อย่างไม่รู้ตัว ปัจจัยพร้อมถึงที่ให้ผู้เล่าถูกแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ ที่มาช่วยงาน พร้อมกับการเข้าสู่ยุคของท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ใน พ.ศ. ๒๕๐๗ นั้น

พุทธศาสตรบัณฑิตคณะแรก ผู้ตั้งหลักวางฐานไว้ในอินเดีย

ทวนความว่า ก่อนที่ท่านจะลาไป อาจารย์พระกวีวรญาณได้ดำเนินการในงานส่งพระพุทธศาสตรบัณฑิต ไปศึกษาต่อที่ B.H.U. ในอินเดีย จนสำเร็จแล้ว คือทางฝ่ายอินเดียตกลงว่ารับเข้าศึกษาแล้ว ก็รอแต่จะเดินทางไป

การส่งพระ พธ.บ. ไปศึกษาต่อครั้งนี้ มีลักษณะสำคัญที่ว่า เป็นการไปอย่างเป็นทางการ โดยการติดต่อและยอมรับฐานะกันระหว่างมหาวิทยาลัยกับมหาวิทยาลัย ข้อนี้สำคัญมาก เพราะเมื่อยอมรับครั้งนี้แล้ว ก็เป็นอันรับรู้กันไว้อย่างนั้น พระรุ่นหลังจะไปเรียนก็ใช้อ้างอิงได้เลย และเนื่องจาก B.H.U. นี้ เป็นมหาวิทยาลัยเก่าแก่ (สถาปนาในช่วงปี 1910-1916) ใหญ่โต มีชื่อเสียง ก็จะใช้อ้างอิงแก่สถาบันที่อื่นได้ดีด้วย

อีกอย่างหนึ่ง พระ พธ.บ. ที่ไปศึกษาต่อคราวนี้ เป็นพระเจ้าหน้าที่ครูอาจารย์ของมหาจุฬาฯ เมื่อสำเร็จกลับมาทำงาน ได้เสริมเพิ่มคุณวุฒิคุณภาพมาแล้ว ก็จะเป็นทั้งกำลังในการพัฒนามหาจุฬาฯ และเป็นเครดิตของสถาบันออกไปข้างนอก นอกจากนั้น ตัวเองของท่านที่เรียนจบมา ก่อนไปนอก มีวุฒิของมหาจุฬาฯ ไปไหนก็แทบใช้ไม่ได้ แต่เมื่อเอาวุฒินั้นไปต่อเมืองนอกจบมาแล้ว ก็นำวุฒิที่ได้มาใหม่ไปใช้แผ่เกียรติขยายประโยชน์ได้ทั่ว

พร้อมกันนั้น ที่สำคัญไม่น้อย คือไปกันเป็นคณะ เหมือนเป็นหน่วยหนึ่งของมหาจุฬาฯ ไปตั้งอยู่ที่นั่น ทำให้มหาวิทยาลัยที่นั่นเอาใจใส่ มีการจัดที่อยู่ที่ทำกิจกรรมจำเพาะให้ และปฏิบัติศาสนกิจให้เป็นแบบอย่างของคนข้างหน้าต่อไป เช่น จัดตั้งวางระบบระเบียบในการเป็นอยู่ของหมู่คณะ ในการสัมพันธ์กับชุมชนผู้คนถิ่นนั้น และในการปรากฏตัวแก่สังคมที่นั่น โดยเน้นความสำคัญของพระธรรมวินัย เช่น มีการทำสังฆกรรม

เมื่อมหาวิทยาลัยที่โน่น คือ B.H.U. ตกลงรับพระพุทธศาสตรบัณฑิต ๕ รูปให้เข้าศึกษาต่อที่นั่นแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็คือเตรียมการเดินทาง

การเตรียมการเดินทางของท่านที่จะไปเรียนที่ B.H.U. นี้ เป็นงานหนึ่งในระยะแรกของการที่ผู้เล่าเข้ามาทำงานเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ โดยใช้เวลาช่วงครึ่งหลังของเดือนมิถุนายน ๒๕๐๗

ในเรื่องนี้ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ (เวลานั้นยังเป็น พระราชวิสุทธิเมธี) ก็เอาใจใส่ให้ความสำคัญมาก เช่น ท่านมาเป็นประธานในที่ประชุมของแผนกโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และบอกเล่าแก่ผู้ปกครองและนักเรียน ถึงเรื่องที่พระอาจารย์ทั้ง ๕ รูป จะไปศึกษาต่อ แล้วก็ประชุมบอกเล่าอย่างนี้แก่นักศึกษาบาลีภาคพิเศษ ส่วนในด้านพระ คณะอาจารย์และนักเรียนบางแผนกก็มีการประชุมกันเพื่อถวายของที่ระลึกแก่พระอาจารย์ที่จะเดินทาง ซึ่งผู้เล่าก็ต้องไปกล่าวนำและเล่าความ

จนกระทั่งถึงวันก่อนเดินทาง (๒๖ มิ.ย.) ท่านเจ้าคุณเลขาธิการก็ได้เป็นประธานในที่ประชุมนิสิตนักเรียน ทำพิธีมอบย่ามแก่พระอาจารย์ทั้ง ๕ ท่าน แล้วให้แต่ละท่านกล่าวคำอำลา เป็นเหตุการณ์ที่ช่วยปลุกเร้าความตื่นตัวสนใจ และสร้างกำลังใจในการศึกษาให้แก่ชาวมหาจุฬาฯ ได้คงจะพอสมควร

หลายวันในเวลาช่วงนี้ ผู้เล่าก็ต้องออกไปกับท่านที่จะเดินทาง วันนี้ไปกับท่านนี้ๆ วันนั้นไปกับท่านนั้น เพื่อเดินเรื่องในการทำพาสปอร์ตและวีซ่า แล้วก็จัดตั๋วเครื่องบิน รวมทั้งไปแก้ปัญหาข้อติดขัดบางอย่าง จนทุกอย่างพร้อม

ควรบันทึกไว้ด้วยว่า ในการขอวีซ่าไปอินเดียคราวนี้ อาจารย์สัตยนารายณ์ ตริปาฐี (ชาวอินเดีย) ซึ่งสอนวิชาภาษาสันสกฤต ที่มหาจุฬาฯ ได้ช่วยชี้แจงแนะนำแก่เจ้าหน้าที่สถานทูตอินเดีย ทำให้เรื่องเสร็จสิ้นด้วยดีในเวลาอันรวดเร็วเพียง ๒ ชั่วโมง

ครั้นถึงวันที่ ๒๓ มิ.ย. ๒๕๐๗ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ โดยมีผู้เล่าตามไปด้วย ก็นำพระอาจารย์ พธ.บ. ทั้ง ๕ รูป ไปกราบลารับโอวาทและคำอวยพร จากพระมหาเถระผู้มีพระคุณหรือเกี่ยวข้องอยู่ในวงงานของมหาจุฬาฯ ที่วัดสังเวชวิศยาราม วัดชนะสงคราม วัดอนงคาราม วัดพระเชตุพน และวัดมหาธาตุ (เรียงลำดับตามที่ไป มิใช่ตามลำดับผู้ใหญ่, ขอไม่ต้องบอกนามของท่าน) ได้บันทึกไว้ด้วยว่า “กลับถึงวัดเกือบเที่ยงคืน”

แล้ววันจริงก็มาถึง คือวันเดินทาง ๒๗ มิ.ย. ๒๕๐๗ มีการจัดเตรียมการไปส่งเป็นการมิใช่เล็กน้อย ตอนเพล ลูกศิษย์แผนก ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ จำนวนหนึ่งมาถวายภัตเลี้ยงพระอาจารย์ที่จะเดินทาง จากนั้น ๑๗ น. เศษ ขบวนส่งจะออกเดินทางไปดอนเมือง ในส่วนของพระอาจารย์นั้น ไปจากมหาจุฬาฯ บ้าง ไปจากวัดของตนๆ บ้าง

นับเฉพาะที่ไปจากมหาจุฬาฯ มีรถพระเจ้าหน้าที่ ๑ คัน พระนิสิต ๑ คัน พระนักเรียน ๑ คัน นักเรียนแผนก ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ ๑ คัน แล้วยังมีโยมธรรมวิจัยอีก ๑ คัน กว่าจะออกจากมหาจุฬาฯ ได้จริง ก็ ๑๘ น.

ที่ดอนเมือง เมื่อทักทายปราศรัย อวยชัยให้พร ร่ำลากันเป็นอันดี แยกจากกันออกไปแล้ว เครื่องบินก็พาทั้ง ๕ พระอาจารย์ ออกจากท่าอากาศยาน นำสู่จุดหมายในอินเดีย เมื่อเวลา ๒๐.๓๕ น. (ออกช้ากว่าเวลาที่กำหนดไว้ว่า ๒๐.๐๕ น.)

ในการนี้ แม้จะไม่ได้เขียนบอกไว้ด้วยในบันทึก ผู้เล่าก็คงไปกับท่านเจ้าคุณเลขาธิการนั่นเอง นั่นเป็นธรรมดา แต่ที่ต้องนับว่าเป็นเรื่องพิเศษ เป็นพระคุณอย่างยิ่ง ก็คือ โดยมิได้คาดหมาย ไม่รู้ล่วงหน้า สมเด็จ “ป๋า” (เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต วัดโพธิ์ ที่ต่อมาคือ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ปุณณสิริมหาเถระ) ได้มีเมตตาอย่างสูงไปส่งด้วย

เจ้าประคุณสมเด็จฯ ไปของท่านเองแบบง่ายๆ แต่สำหรับเรา จะว่าเป็นการฉุกละหุกก็ได้ ไม่ต้องพูดถึงห้อง VIP แม้แต่ที่นั่งให้ดีสักหน่อย ก็ไม่มีโอกาสจัดถวาย แต่ก็ดังที่รู้กันอยู่แล้วว่า ท่านมีเมตตาสูง และให้ความเป็นกันเอง ท่านไม่ว่าอะไร

พระอาจารย์เจ้าหน้าที่พุทธศาสตรบัณฑิต ๕ รูป ที่เดินทางไปครั้งนั้น ขอทบทวนนาม ดังนี้

๑. พระมหาจำลอง ภูริปญฺโญ (สารพัดนึก)
๒. พระมหาอดิศักดิ์ อธิฉนฺโท (ทองบุญ)
๓. พระมหาสีลา (ต่อมาคือ สิริวัฒน์) วีรเสฏฺโฐ (คำวันสา)
๔. พระมหาสังวร สีลสำวโร (พรมเสน)
๕. พระมหาพร้อม โกวิโท (แก้วทอง)

ดังบอกแล้ว ทั้ง ๕ ท่าน เป็นครูอาจารย์เจ้าหน้าที่มหาจุฬาฯ แต่ผู้เล่าจำไม่แม่นแล้วว่า ท่านไหนมีตำแหน่งหน้าที่ใด จึงขอโอกาสว่าอยู่ไกลยังไม่ค้นหา แต่ที่จำได้ เพราะเมื่อผู้เล่าเรียนจบแล้วเริ่มทำงานในปี ๒๕๐๕ ได้เป็นอาจารย์ในแผนกที่ท่านเป็นรักษาการผู้กำกับ (แผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา) คือท่านแรก - พระมหาจำลอง ภูริปญฺโญ (สารพัดนึก)

ที่ B.H.U. คณะพระนักศึกษาไทยได้ตกลงกันให้พระมหาอดิศักดิ์ อธิฉนฺโท เป็นหัวหน้าคณะ โดยอยู่กันเหมือนเป็นชุมชนเล็กๆ ที่มีลักษณะพิเศษของตนเอง และได้จัดวางระบบชีวิตและกิจกรรมไว้เป็นแบบแผน ที่จะดำรงภิกขุภาวะตามแบบอย่างของวัฒนธรรมไทยไว้ได้ พร้อมทั้งให้การศึกษาเล่าเรียนของแต่ละรูปดำเนินไปด้วยดี จนบรรลุความสำเร็จสมตามมุ่งหมาย เป็นผู้นำทางวางฐานไว้ให้แก่พระพุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นต่อๆ มา

ตลอดเวลาแห่งการศึกษาที่นั่น ท่านทั้งห้าเขียนจดหมายส่งข่าวมาที่มหาจุฬาฯ สม่ำเสมอหรือมากมาย (บางท่านคงเขียนบ่อยหน่อย) ตอนแรกก็ตั้งแฟ้มใหญ่ใส่ไว้โดยเฉพาะ ต่อมาจดหมายมีมากมาย และเนื่องจากเป็นจดหมายเชิงหรือกึ่งส่วนตัว มี

รูปแบบและขนาดต่างๆ ขณะที่งานมหาจุฬาฯ เร่งรัดไม่รู้จบ กำลังฝ่ายผู้รับอ่านด้อยกว่าฝ่ายผู้เขียนส่ง พอได้รับก็จับอัดใส่แฟ้มไว้ก่อนๆ แทนที่ว่าถ้าเลือกคัดลงเล่าไว้ในพุทธจักรก็คงจะเป็นประโยชน์ดี เลยไม่ได้อะไร

ไปๆ มาๆ กลายเป็นว่า แฟ้มจาก B.H.U. นี้ไม่ได้จัดไม่ได้เรียง รุ่ยร่ายที่สุด แต่กลับไปจัดการกับแฟ้มยุคสันติบาลรื้อค้นคราวคดีคอมมิวนิสต์ ที่หลุดลุ่ยกระจุยกระจายซึ่งพบแล้วได้จัดใหม่ให้เข้าลำดับชุดเอกสารรายปีเป็นทางการ รวมแล้ว เรื่องที่ฝ่ายอ่านจดหมายบกพร่องมากนี้ ขออภัยคณะพระอาจารย์เจ้าหน้าที่ผู้เป็นพระนักศึกษาไทยใน B.H.U. ครั้งนั้นไว้ ณ ที่นี้ด้วย

เพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นการสื่อสารระหว่างผู้ทำงานที่มหาจุฬาฯ กับคณะพระอาจารย์ไทยที่ไปศึกษาใน B.H.U. ครั้งนั้น อันจะบ่งบอกด้วยถึงความเป็นไปของมหาจุฬาฯ ในเวลานั้น ขอคัดความตอนหนึ่งในจดหมายของผู้เล่าที่เขียนไปยังคณะ หลังจากท่านได้อยู่ที่นั่นมา ๑ ปีเศษ มาอ่านกันดู (จดหมายตัวจริง เขียนด้วยลายมือส่งไป แต่มีสำเนาที่อาศัยกระดาษคาร์บอน/carbon paper เก็บไว้ จดหมายยาวมาก ไม่ได้คัดมาทั้งหมด ส่วนจดหมายของคณะที่โน่น เก็บไว้ที่มหาจุฬาฯ ยังแทบไม่ได้จัด ดังบอกข้างต้น)

“มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓๑ ธันวาคม ๒๕๐๘

เรียนท่านหัวหน้าคณะ ที่รัก-นับถือ และคิดถึง

นับเป็นเวลานานที่ไม่มีข่าวคราวจากสำนักงานเลขาธิการถึงคณะพระอาจารย์ในอินเดีย เพราะท่านเจ้าคุณเลขาธิการต้องเป็นภาระอยู่กับงานพระศพสมเด็จพระสังฆราช ครั้นงานเสร็จลง ก็มีเรื่องอื่นในทางคณะสงฆ์ต่อเข้ามาอีก ส่วนกระผมเองได้ตั้งใจว่า จะทำหนังสืออรรถกถา ที่พิมพ์เนื่องในงานพระศพจนเสร็จ และในระหว่างนั้นจะหยุดงานอื่นที่ไม่เป็นการเฉพาะหน้าไว้ก่อน พอดีหนังสือเสร็จช้ากว่ากำหนด ช่วงเวลาละงานอื่นจึงยาวมาก บัดนี้ พอนับได้ว่าจะลุล่วงไป และปีเก่าก็จะสิ้นสุดลง จึงขอส่งข่าวคราวมายังคณะพระอาจารย์ในอินเดียทราบ ตามสมควร

การปล่อยระยะเวลาให้ล่วงมานานเช่นนี้ นับเป็นเรื่องต้องขออภัยมาก จึงถือโอกาสขออภัยมา ณ ที่นี้ด้วย และการที่เขียนมาในวันนี้ อาจเป็นการเหมาะอย่างหนึ่ง คือเป็นวันสิ้นปีเก่า อันควรจะได้เล่ากิจการที่ผ่านมา และหากเป็นไปได้ จะได้ถวายความปลอดจากกังวลใจ อันอาจได้มีแล้ว ให้สิ้นไปพร้อมกับปีเก่าด้วย

ในระยะเดือนกันยายน ถึง ธันวาคม นี้ มีเหตุการณ์ที่ควรเล่าถวายบางอย่าง คือ

กันยายน ๓. ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี และท่านผู้หญิง มาประกอบพิธีมอบถวายพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาฯ เล่มที่ท่านออกทุนสร้าง

๑๑-๑๒. งานวัน (มูลนิธิ) มหาจุฬาฯ ได้เงิน ๑๒,๗๘๕.๒๕ บาท

๑๔. รับมอบทุนมูลนิธิเพิ่ม ๒๐,๐๐๐ บาท

๒๓. เริ่มสอบกลางปี แผนกบาลีเตรียม-อบรม จนถึง ๒๙ ก.ย.

๓๐. เริ่มสอบกลางปี แผนกบาลีอุดม-อบรมครู จนถึง ๘ ต.ค.

ตุลาคม ๓. งานอภิปรายเชิงโต้ แผนก ร.ร. พอ. ณ หอประชุมจุฬาฯ

๖. มอบของที่ระลึกแก่อาจารย์จากหน่วยสันติภาพ ซึ่งจะไปทำงานต่อที่อื่น

๑๒. เริ่มเตรียมพิมพ์ "อรรถกถาเถรคาถา" ในงานพระศพสมเด็จฯ (หนังสือประมาณ ๒๘ ยก ๑,๐๐๐ เล่ม รวมค่าใช้จ่ายราว ๑๐,๐๐๐ บาท)

พฤศจิกายน ๑๓. รับทุนมูลนิธิ ๑๐,๐๐๐ บาท

๒๐. ปล่อยนิสิตนักเรียนไปงานพระเมรุ สมเด็จพระสังฆราช

๒๖. ปิด มจร. ในโอกาสสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชใหม่

ธันวาคม ๕. ไปถวายสักการะและหนังสือ "ชาติก่อน-ชาติหน้า" แด่กรรมการสภา ที่เลื่อนสมณศักดิ์ ๕ รูป

๑๕. หนังสือที่ได้รับจากการเจรจากับมูลนิธิอาเซีย มาถึง ราว ๒๐,๐๐๐ บาท

๒๐. กรมการศาสนาเปิดโครงการสอนภาษาไทยแก่นักศึกษาต่างประเทศ และอาราธนาเลขาธิการ – ผู้ช่วยเลขาธิการ ไปร่วมสอน (ณ วัดราชผาติการาม)

กิจการนอกจากนี้ ส่วนมากเป็นเรื่องย่อยๆ หรือเป็นส่วนประกอบของเรื่องที่เล่ามาแล้ว จากข่าวเหล่านี้ อาจช่วยให้เห็นเค้ารูปเหตุการณ์ได้พอสมควร

อนึ่ง ได้ทราบว่า ท่านหัวหน้าคณะมีความห่วงใยในนิสิตที่สำเร็จการศึกษาแล้ว ในปีที่ผ่านมา เกรงว่าจะไม่มีงานทำสนองคุณของมหาวิทยาลัยนั้น ใคร่ขอถวายคำชี้แจงว่า ในจำนวน ๕๘ รูปนั้น ได้ส่งไปต่างจังหวัด ๒๕ รูป ปฏิบัติงานในแผนกต่างๆ ภายในมหาวิทยาลัย ๑๐ รูป ลาสิกขา ๔ รูป ไปศึกษาต่อต่างประเทศ หรือเตรียมจะไปแต่ยังขลุกขลัก ๒ รูป กลับประเทศลาว ๑ รูป สมัคร

เรียนโครงการของอาจารย์พร ๕ รูป ต้องปฏิบัติงานในสำนักของตน ๒ รูป เป็น ครู ร.ร. บาลีมัธยมวัดเวตวัน ๑ รูป ยังมีพันธะในการศึกษา (ยังไม่ได้สอนอีก ๑ ซีเมสเตอร์) ๑ รูป รวม ๕๑ รูป ยังเหลืออีก ๗ รูป ซึ่งในจำนวนนี้ บางรูปตกลงใจจะไปต่างจังหวัด ซึ่งทางมหาวิทยาลัยได้ทำเรื่องให้เสร็จแล้ว แต่ทางสำนักต้องการตัวไว้ช่วยงาน - ต้องขอคืนบ้าง ทำงานอยู่ในสำนักเรียน โดยไม่ได้แจ้งให้ทราบเป็นทางการบ้าง และแต่ละรูปไม่มีข้อติดขัด ในอันที่จะต้องของานทำภายในมหาวิทยาลัย ทั้งมหาวิทยาลัยก็มีโครงการที่จะพิจารณาทยอยบรรจุเข้าตามอัตรางานต่างๆ ต่อไปด้วย เมื่อได้เล่าให้ทราบถึงตัวเลขเช่นนี้แล้ว ก็คงจะช่วยให้คลายความห่วงใยลงได้บ้างกระมัง เพราะจำนวนที่เหลือนี้ น่าจักเป็นตัวเลขสามัญ แม้หากสมมติว่า นิสิตเหลืออยู่จริง ๒ รูป ถึงจะตั้งโครงการอะไรขึ้นมา ก็คงไม่สามารถช่วยให้ทุกรูปได้ทำงานภายในมหาวิทยาลัยครบทั้งหมด โดยเฉพาะหากจะเล็งไปถึงกาลภายหน้า ซึ่งจำนวนผู้สำเร็จจะมีเพิ่มขึ้นอีกทุกปีด้วย

สำหรับโครงการวิจัยนั้น เป็นที่น่ายินดีว่า ท่านหัวหน้าคณะมีความคิดเห็นตรงกับท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ซึ่งท่านเจ้าคุณได้หารือทาบทามกับคุณ**คลอสเนอร์** เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิอาเซีย พร้อมกับโครงการอื่นๆ ซึ่งผมได้มีโอกาสร่วมสนทนาอยู่ด้วย ทั้งนี้ ตั้งแต่ต้นปีการศึกษานี้แล้ว และการเสนอเป็นทางการ ก็จะทราบผลในปีงบประมาณใหม่นี้ ซึ่งเป็นเวลาอีกไม่ช้านัก

อย่างไรก็ตาม แม้การตั้งโครงการวิจัยนี้ขึ้น จะเป็นโอกาสช่วยให้นิสิตที่สำเร็จการศึกษาใหม่ มีงานทำเพิ่มขึ้น แต่นั่นก็น่าจะเป็นไปในแง่ที่ว่า เมื่อมีนิสิตที่สำเร็จการศึกษามากขึ้น ก็เป็นโอกาสให้มหาวิทยาลัยได้ขยายงานเพิ่มขึ้น การที่นิสิตมีงานทำมาก น่าจักเป็นผลพลอยได้ แต่คงมิได้เล็งไปในข้อที่ว่า ทางมหาวิทยาลัยจะต้องหาทางตั้งโครงการหรือกิจกรรมใหม่ๆ ขึ้น เพียงเพื่อช่วยให้นิสิตมีงานทำ ซึ่งน่าจักเป็นเหตุช่วยให้งานเฟ้อและทรามค่าลง จนถึงตั้งอยู่ไม่ได้ในที่สุด

อนึ่ง หากจะคำนึงถึงสภาพการณ์ในขณะนี้แล้ว ยังเป็นเหตุให้คิดเลยไปถึงว่า ในเมื่ออัตรากำลัง ครู อาจารย์ เจ้าหน้าที่มีพอแก่ปริมาณงานภายในมหาวิทยาลัย และได้ผู้สำเร็จการศึกษาใหม่มาเพิ่มตามปริมาณงานที่เพิ่มขึ้นแล้ว หากส่วนที่เหลือจะพึงมีโอกาสไปปฏิบัติงานในต่างจังหวัด หรือแม้ในวงงานภายนอก ในภาวะหรือเพศใดก็ตาม โดยให้เป็นไปตามความสามารถและความเหมาะสมแล้ว ก็น่าจะเป็นประโยชน์กว้างขวางยิ่งกว่าจะมาแออัดกันอยู่ในภายใน โดยที่อัตรากำลังงานกับกำลังคนไม่สมกันเป็นแน่

อย่างไรก็ดี ขอขอบคุณในความห่วงใย อันเป็นเครื่องแสดงออกถึงความปรารถนาดีนี้... *(ยังอีกยาวมาก ขอข้ามไปประมาณ ๓ หน้าครึ่ง)*

ในโอกาสที่ปีเก่าสิ้นสุดลง ขอเล่าและชี้แจงถวายในบางสิ่งบางประการ อันอาจช่วยให้บรรเทาความห่วงใย กังวล หรือแคลงใจ ลงได้บ้าง...ขอให้ปีเก่าจบลงด้วยดี พร้อมที่จะรับปีใหม่อันปลอดโปร่งแจ่มใสด้วย เทอญฯ

เรียนมาด้วยความรักและนับถือ

พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต

จดหมายนี้ คิดว่า ท่านที่อ่านคงรู้สึกว่ามีถ้อยคำสำนวนค่อนข้างจะเอาจริงเอาจังมากไปหน่อย ตัวผู้เล่าเองก็นึกว่า ตามที่ควรจะเป็น น่าจะเขียนให้ได้ความรู้สึกที่เป็นกันเองมากกว่านี้ การที่จริงจังมากเกินไปอย่างนั้น มองย้อนกาลไปข้างหลัง คงเป็นเพราะตัวผู้เล่ายังเด็กไปหน่อย ครั้งนั้นอายุ ๒๖ ปี มีประสบการณ์ค่อนข้างด้อย มองไม่ค่อยถึงความน่าขำ ที่ซ้อนอยู่ใต้เหตุการณ์และปัญหาทั้งหลาย

ควรเล่าไว้พร้อมกันนี้ด้วยว่า ในปีก่อนหน้านี้ คือ พ.ศ. ๒๕๐๖ ที่มหาวิทยาลัยเดียวกัน คือ B.H.U. นั้น สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยได้จัดส่งคณะพระนักศึกษาไทย ๗ รูป กับไวยาวัจกร ๑ ท่าน ไปศึกษาต่อแล้ว

หัวหน้าของคณะพระนักศึกษา ม.ม.ร. ที่นั่นครั้งนั้น คือ ท่านเจ้าคุณพระกิตติสารมุนี (ประจวบ กนฺตาจาโร, ต่อมาคือ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์) ซึ่งต่อมาได้ร่วมงานสัมพันธ์ประสานกันเป็นอย่างดีกับทางมหาจุฬาฯ ในการดำเนินการผ่านขั้นตอนทั้งหลายที่จะให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสอง มีกฎหมายรองรับโดยสมบูรณ์

ต่อจากท่านที่ไปเป็นคณะและอย่างเป็นทางการนี้แล้ว ก็มีท่านอื่นทยอยเดินทางไปศึกษาต่อต่างแห่งต่างที่เพิ่มขึ้นโดยลำดับ รวมทั้งท่านที่เรียนจบรุ่นเดียวกับผู้เล่าเอง เช่น เมื่อวันที่ ๑๐ ส.ค. ๒๕๐๘ ก็ได้ไปส่งพระมหาสุจินต์ โชติปญฺโญ ป.ธ. ๖, พธ.บ. ซึ่งไปศึกษาที่ University of Poona ในประเทศอินเดีย และเมื่อท่านจบ M.A. ทางรัฐศาสตร์กลับมา ก็ได้ไปรับท่านที่ดอนเมือง ในวันที่ ๒๖ มิ.ย. ๒๕๑๔

(ปัจจุบัน เท่าที่ทราบ ดำรงสมณศักดิ์ ที่ พระเทพสิทธิวิเทศ เป็นเจ้าอาวาส วัดอานันทเมตยาราม/Wat Anandametyarama ใน Singapore และเป็นประธานสมัชชาสงฆ์ไทยในสิงคโปร์)

ถึงปี ๒๕๐๙ ครูอาจารย์เจ้าหน้าที่พุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นแรก ก็เริ่มสำเร็จแล้วทยอยจบการศึกษา และเดินทางกลับมาเมืองไทย ได้เข้าทำงานในมหาจุฬาฯ ตามความมุ่งหมายของการไปศึกษาต่อ ที่จะได้ช่วยกันพัฒนาสถาบัน

เมื่อมีความก้าวหน้าและแน่ใจให้เห็นชัดเจนแล้ว ก็มี พธ.บ. ขวนขวายไปศึกษาต่อกันจำนวนมาก ส่วนใหญ่ไปด้วยทุนส่วนตัว เคียงไปกับท่านที่ได้รับทุน เป็นปรากฏการณ์ที่เด่นตลอดระยะเวลานานหลายปีทีเดียว ทำให้ผู้เล่าต้องพัฒนาแบบ Transcript of record ให้สะดวกที่สุดในทางปฏิบัติ และตอนนั้น อาจารย์สมบูรณ์ได้เป็นผู้ช่วยนายทะเบียน (อาจารย์พระมหาภาณุ ปทุโม เป็นนายทะเบียน) ต้องรับภาระหนักในการออกหลักฐานนี้แก่ พธ.บ. เหล่านั้น ดังที่ผู้เล่าเขียนลายมือบันทึกไว้ว่า

> *"[วันพฤหัสบดี แรม ๙ ค่ำ เดือน ๓] วันพฤหัสบดีที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๑.*
> **สำนักงานเลขาธิการ:** ระยะนี้ ผู้ช่วยนายทะเบียนยุ่งกับการทำใบรับรองไปศึกษาต่อมากมาย
> - จัดเก็บเอกสารส่วนงานต่างๆ
> - เรื่องบาลีสาธิตศึกษา (คิดหาเหตุผลเพื่อชี้แจงแก่มหาเถรสมาคม เพราะทางกรมฯ มีหนังสือมาอาราธนาไปชี้แจง)
>
> **การศึกษา:** วันหยุดเนื่องในการสอบบาลี ป.ธ. ๓-๔-๕"

เมื่อเปิดดูบันทึกเขียนลายมือเก่าๆ นี้ ตัวผู้เล่าเองก็ยังแปลกใจว่า การออกใบรับรองแก่ผู้จะไปศึกษาต่อเวลานั้น มากมายถึงอย่างนี้ กระทั่งถึงเดือนมิถุนายนก็ยังมีต่อเนื่องอยู่ เลยขอคัดบันทึกมาให้ดูอีกตัวอย่างหนึ่ง (เรื่องอื่นแม้ไม่เกี่ยวข้อง ก็ขอคัดติดมาด้วย เพื่อช่วยให้เห็นบรรยากาศ) ดังนี้

> *"[วันอังคาร แรม ๙ ค่ำ เดือน ๗] วันอังคารที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑.*
> **สำนักงานเลขาธิการ:** เรื่องใบรับรองยังคงกินเวลาส่วนมากของผู้ช่วยนายทะเบียน.
> - เสร็จเรื่องขออุปถัมภ์ศาสนกิจต่างจังหวัดจากมูลนิธิอาเซีย
> - เลขาธิการ – ผู้ช่วย – รก.คบ.ครุ. ไปประชุมเรื่องวัดผลและงานเผยแพร่ของ พธน. ณ สำนักฝึกอบรม พธน.
> - ผู้ช่วยเลขาธิการเริ่มกวดขันเรื่องระเบียบวินัยนิสิต (เริ่มปีที่ ๑).
> - ต้นฉบับพุทธศาสนาในญี่ปุ่น สำหรับพุทธจักร."
>
> ["พธน./พธต." = พระธรรมทูตไปนอก/ไปต่างประเทศ]

จะส่งพระไปเรียนต่อได้ ต้องแก้ปัญหาใหญ่ว่าใครเป็นบัณฑิต

ส่วนเรื่องการส่งพระพุทธศาสตรบัณฑิต ที่เป็นครูอาจารย์เจ้าหน้าที่มหาจุฬาฯ ไปศึกษาต่อในต่างประเทศ หลังจากครั้งแรกนั้น ก็ได้ดำเนินการวางระบบระเบียบในการคัดเลือกแล้วจัดส่งไปตามกำลัง โดยได้พยายามเพิ่มกำลังมาโดยลำดับ (เคยเรียกเป็นโครงการชื่อยืดยาวว่า โครงการส่งพระพุทธศาสตรบัณฑิต ผู้มีคุณสมบัติเหมาะสม ไปศึกษาต่อต่างประเทศ ในขั้นปริญญาโท และขั้นปริญญาเอก)

การส่งครูอาจารย์เจ้าหน้าที่มหาจุฬาฯ ไปเรียนต่อเมืองนอก โดยเฉพาะก็ที่อินเดียเป็นส่วนใหญ่หรือแทบทั้งหมดนี้ มีเหตุผลสำคัญที่ควรเล่าไว้ยาวสักนิด

ประการแรก คือ สมัยนั้น ปริญญา พธ.บ. จบแล้ว นำไปใช้อะไรในเมืองไทยแทบไม่ได้เลย จึงต้องเอาไปเป็นฐานในการเรียนต่อที่เมืองนอก พอจบแล้ว ปริญญาที่ได้จากเมืองนอกนั้นก็นำไปใช้ได้เต็มที่ ผู้ที่จบ พธ.บ. ส่วนมาก หรือจำนวนมาก จึงขวนขวายในการไปเรียนต่อกันอย่างยิ่ง

เหตุผลอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้มีความสำคัญ คือ เพราะเกิดปัญหาขึ้นจากกฎเก่ากติกาเดิม ซึ่งกำหนดว่า ผู้ศึกษาจบหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต ต้องสอบบาลีได้ ป.ธ. ๖ แล้วจึงจะเป็น พธ.บ. มิฉะนั้นให้ถือว่าจบเพียงอนุปริญญา เป็น อนุ พธบ. (แถมว่า จบแล้วต้องปฏิบัติศาสนกิจตามที่มหาวิทยาลัยยอมรับอย่างน้อย ๑ ปี จึงมีสิทธิได้รับปริญญา)

กฎนี้ เดิมถือเคร่งครัด เพราะกฎก็คือกฎ คู่กับข้อกำหนดที่ว่า ผู้จะเข้าเรียนในมหาจุฬาฯ ต้องสอบบาลีได้ ป.ธ. ๔ ก่อนแล้ว มิฉะนั้นจะไม่รับ

ข้อกำหนดก่อนเข้าเรียนนั้นปฏิบัติตามได้ง่ายกว่าเกณฑ์ในการที่จะได้รับปริญญา เพราะตามข้อกำหนดในการเข้าเรียน เมื่อยังไม่ได้ ป.ธ. ๔ มหาจุฬาฯ ไม่รับ ก็จบเรื่องไป

แต่กฎข้อหลังยาก คือ เมื่อเข้ามาเรียน เป็น ป.ธ. ๔ แล้ว แต่ต่อจากเข้ามาแล้วสอบบาลีไม่ได้เพิ่มขึ้นมาเลย จนเรียนจบ หรือจนตลอดไป ก็อยู่แค่ ป.ธ. ๔ นั้นเอง

เรื่องนี้ ในยุคแรก ถือเคร่งครัด ดังเห็นได้ชัดในเอกสารทางการของมหาจุฬาฯ ยุคแรก ขอยกมาให้ดู (ขอนำแต่ชื่อภาษาอังกฤษมา ชื่อภาษาไทย ขอให้ไปดูเอง) จาก *Mahachulalongkorn Rajavidyalaya Buddhist University...: Bulletin I: Catalogue Issue 2500-1/1957-58* หน้า ๕๖-๕๗ (เวลานั้น รับปริญญาแล้ว ๒ รุ่น) ว่า

ปริญญาที่ได้ประสาธน์ไปแล้ว

พ.ศ. ๒๔๙๗ (ค.ศ. ๑๙๕๔)

ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต *(พธ.บ.)*

พระมหาจำนงค์ ชุตินฺธโร ป.ธ.๙ พ.ม.
พระมหาแสง ธมฺมรำสี ป.ธ.๗
พระมหาสนั่น กมโล ป.ธ.๖ พ.ม.
พระมหาสุวิมล สุมโน ป.ธ.๖

อนุปริญญาบัตร *(อนุ พธ.บ.)*

พระมหาเสรี สุกฺกธมฺโม ป.ธ.๕
พระมหาบุญมา มหาวีโร ป.ธ.๔

พ.ศ. ๒๔๙๘ (ค.ศ. ๑๙๕๕)

ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต *(พธ.บ.)* ขั้นทดลองภาคปฏิบัติ

พระมหาสำเริง อานนฺโท ป.ธ.๘

อนุปริญญาบัตร *(อนุ พธ.บ.)* ขั้นทดลองภาคปฏิบัติ

พระมหาอุทัย ทินฺนวโร ป.ธ.๕
พระมหาภาณุ ปทุโม ป.ธ.๕
พระมหาวน สิริปญฺโญ ป.ธ.๔

เมื่อถือตามนี้ ผู้ที่เรียนจบ ถ้ายังเป็น ป.ธ. ๓ หรือ ป.ธ. ๔ หรือ ป.ธ. ๕ ก็ไปเรียนต่อปริญญาโทไม่ได้ ต้องเอาอนุปริญญาไปทำปริญญาตรีที่โน่นให้จบก่อน (ไม่ต้องพูดถึงผู้ไม่เป็นเปรียญ) ทั้งที่ก็เรียนจบหลักสูตรเท่ากับผู้ได้ ป.ธ. ๖ ขึ้นไปแล้ว

เมื่อเป็นเช่นนี้ จะเอาอย่างไร จะถือตามอย่างเดิมนั้น หรือจะแก้ไขอย่างไร และถ้าตกลงอย่างไร ก็จะมีผลไปในเรื่องอื่นด้วย ไม่เฉพาะในการไปศึกษาต่อต่างประเทศเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้ พ.ศ. ๒๕๑๐ ก็เลยกลายเป็นปีสำคัญ ที่การยุติปัญหาการไปศึกษาต่อ ได้เป็นการแก้ปัญหาเรื่องนี้เสร็จไปทีเดียว (เวลานั้น ผู้ไปศึกษาต่อรุ่นแรก ทยอยกลับมาแล้ว)

ผู้เล่าเขียนลายมือบันทึกเรื่องนี้ไว้ ดังนี้

"*[วันพุธ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๓] วันพุธที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๐...*

ผู้ให้โอวาท: ตามวาระ

สำนักงานเลขาธิการ: งานตามปกติ

การประชุมใหญ่เจ้าหน้าที่: ๑๔.๓๐–๒๔.๑๐ น. มีการประชุมเจ้าหน้าที่ผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่หัวหน้าหน่วยงานทั้งหมด มีเรื่องสำคัญ คือ (เลขาธิการเป็นประธาน):

๑. โครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่นประเภท ข. ...

๒. การสัมมนานิสิตปฏิบัติศาสนกิจต่างจังหวัด...

๓. เรื่องธรรมจาริก...

๔. **การส่งผู้สำเร็จการศึกษาไปเรียนต่อปริญญาโท** ณ มหาวิทยาลัยฮินดูพาราณสี อินเดีย

ก. **คุณสมบัติ** ได้พิจารณาคำว่า ปริญญาตรี และลงความเห็นเลยไปถึงการกำหนดคุณสมบัติสำหรับปริญญาตรี ที่ประชุมมีมติตามข้อเสนอของผู้ช่วยเลขาธิการว่า ควรถือเกณฑ์เข้มงวดในการรับเข้าเป็นสำคัญ แต่ตอนสำเร็จไม่ต้องกำหนดว่าจะเป็นเปรียญชั้นใด เพียงแต่เขียนไว้ในระเบียบว่า หลักสูตรมหาจุฬาฯ ไม่ต่ำกว่า ป.ธ. ๖ เป็นพอ และมอบให้พระมหาจำลอง ภูริปญฺโญ ไปร่าง. ผู้สมัครคราวนี้จึงเป็นเปรียญใดก็ได้.

- ให้แก้ระเบียบการรับทุนว่า ปฏิบัติงานมา ๑ ปี ๖ เดือนถึงวันที่สมัคร
- กำหนดอายุให้ไม่เกิน ๔๐ ปี (เดิม ๓๕ปี)

ข. **วิชาที่ส่งไปศึกษา**

๑) สันสกฤต

๒) วรรณคดีอังกฤษ

๓) สังคมวิทยา

ค. **ตั้งกรรมการไปดำเนินการ** มีผู้ช่วยเลขาธิการเป็นประธาน (รวม ๕ รูป)

ง. **ปัญหาเฉพาะ** เช่น รูปนั้น รูปนี้ สมัครได้หรือไม่

๕. เรื่องสาขา ร.ร. พอ. ปราจีนบุรี...

๖. กำหนดวันสอบของแผนกต่างๆ...

๗. การจัดงานของแผนก ร.ร. พอ. ...

๘. เรื่องบาลีสาธิตศึกษา...

๙. เรื่องที่ยกค้างไว้..."

เมื่อได้มติดังนี้แล้ว ณ วันที่ ๑ มีนาคม ก็เริ่มเปิดรับสมัครชิงทุนไปศึกษาต่อปริญญาโท สมัครที่นายทะเบียน แล้วก็สอบคัดเลือกในวันที่ ๑๕-๑๖ เดือนนั้น ขอคัดความที่เขียนลายมือไว้มาให้ดู เป็นส่วนหนึ่งแห่งบรรยากาศของมหาจุฬาฯ ในอดีต ดังนี้

"*[วันพุธ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๔] วันพุธที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐...*

การคัดเลือกผู้รับทุน: เริ่มสอบคัดเลือกรับทุนไปศึกษาต่อชั้นปริญญาโท ณ ต่างประเทศ ซึ่งมีผู้สมัคร ๒๔ รูป ขาดสอบ ๒ รูป คงสอบ ๒๒ รูป

๑) วิชาภาษาสันสกฤต ๓ รูป
๒) วิชาวรรณคดีอังกฤษ ๓ รูป
๓) วิชาสังคมวิทยา ๑๘ รูป

ในวันนี้ เริ่มสอบ

๑. วิชาภาษาอังกฤษ ทั่วไป – อจ. จำเนียร ศรีกระจ่าง – ๑๓.๐๐ – ๑๕.๐๐ น.
๒. วิชาธรรม – อจ. จำนงค์ ทองประเสริฐ – ๑๕.๑๕ – ๑๗.๑๕ น."

"*[วันพฤหัสบดี แรม ๖ ค่ำ เดือน ๔] วันพฤหัสบดีที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐...*

การสอบ: แผนกบาลีเตรียม – อบรม = ปกติ
การสอบรับทุน วันนี้

๓. วิชาศาสนา – อจ. เสฐียร พันธรังษี – ๑๓.๐๐ – ๑๕.๐๐ น.
๔. วิชาภาษาสันสกฤต – อจ. แสง มนวิทูร – ๑๕.๑๕ – ๑๗.๑๕ น.
๕. วิชาวรรณคดีอังกฤษ – อจ. วิทยา ศรีเครือวัลย์ – ๑๕.๑๕ – ๑๗.๑๕ น.
๖. วิชาสังคมวิทยา - อจ. ศรีพัท มีนะกนิษฐ์ – ๑๕.๑๕ – ๑๗.๑๕ น...."

หลังจากนั้นครึ่งเดือน ก็ประชุมตัดสินดังนี้

"*[วันศุกร์ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๔] วันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐.*

สำนักงานเลขาธิการ: ประชุมคณะกรรมการดำเนินการสอบคัดเลือกไปศึกษาต่อชั้นปริญญาโท ณ มหาวิทยาลัยพาราณสี ตกลงว่า...ให้พิจารณาให้แก่ผู้เหมาะสม ได้มีมติว่า ผู้เหมาะสม คือผู้สอบได้คะแนนสูงสุดในกลุ่มของวิชานั้นๆ จึงได้ทุนแก่

๑. พระมหาจินดา อาจารกุสโล สาขาวรรณคดีอังกฤษ
๒. พระมหาสม อุชุกาโร สาขาสังคมวิทยา
๓. พระมหาอรรณพ วชิรญาโณ สาขาภาษาสันสกฤต

ให้ทำประกาศ และตระเตรียมการ เช่น แจ้งผู้สอบได้ ทำหลักฐานวัดผล ทำหนังสือติดต่อมหาวิทยาลัย B.H.U. เป็นต้น

บาลีพิเศษ: เตรียมการประกาศผลสอบ ในวันอาทิตย์ที่ ๒ เม.ย. นี้"

การไปส่ง เวลานั้นเอาจริงเอาจังกันมาก ดังที่ผู้เล่าก็ร่วมไปส่งทั้งนั้น ๑๑ ก.ค. ไปส่งพระมหาจินดา พระมหาอรรณพ และพระมหานพศักดิ์ แล้ว ๑๔ ก.ค. ก็ไปอีก เพื่อส่งพระมหาวิจิตร พระมหาสุพจน์ และพระมหาศิรินทร์

ในปีถัดมา ๒๕๑๑ ก็จัดสอบชิงทุนไปเรียนปริญญาโท สาขาสังคมวิทยา สอบในวันที่ ๑-๒ มี.ค. ๒๕๑๑ (ผู้สอบได้คือ พระมหาบรรจง รตนวโร)

เท่าที่ส่งไปนี้ รวมแล้วก็ไม่มากเลย เพราะเมื่อมหาจุฬาฯ เองไม่มีกำลัง ก็ต้องอาศัยเจรจาให้ได้ทุนมา อันนอกเหนือจากเงินช่วยเหลือด้านอื่นๆ ที่ต่างก็จำเป็นและสำคัญทั้งนั้น โดยแหล่งทุนก็คือมูลนิธิอาเซียอย่างเดิม ซึ่งต้องตกลงกันเป็นปีๆ ไป

ครั้นถึงปี ๒๕๑๓ ก็คิดกันว่า มูลนิธิมหาจุฬาฯ ตั้งมาหลายปีแล้ว น่าจะพอนำดอกเบี้ยมาใช้เพื่อการนี้ได้ จะได้เสริมขึ้นไป ในที่สุดก็ตกลงกัน ดังที่ผู้เล่าบันทึกไว้ว่า

> *"[วันอังคาร ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๔] วันอังคารที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๓...*
>
> **การประชุม:** ๑๔.๕๐ - ๒๔.๕๐ น. มีการประชุมเจ้าหน้าที่บริหารระดับหัวหน้าแผนกและรอง ผอก. ขึ้นไป...
>
> - ...ประธานแจ้งให้ทราบ...
> - ที่ประชุมพิจารณาเรื่องพระมหาบุญมา มหาวีโร หัวหน้าแผนกจัดหาลาไปศึกษาต่อต่างประเทศ...
> - พิจารณาการรับนิสิต นร. ใหม่...
> - การใช้ดอกเบี้ยมูลนิธิ ให้นิสิตทุกรูปที่สำเร็จด้วยเกียรตินิยมในปีใดก็ตาม ได้รับทุนศึกษาต่อในปีนั้น ๑ ทุน (ในกรณีมีมากกว่า ๑ รูป เอารูปคะแนนสูง ถ้าเท่ากัน ต้องสอบแข่งขัน) และให้กลับมาทำงานเพิ่มเกินเวลาที่เรียนอีก ๑ ปี; และให้ทุนปริญญาเอก ๓ ปี ๑ ทุน (ถ้าได้รับทุนจากภายนอก งดทุนมูลนิธิใน)."

สืบจากนี้ก็ออกมาเป็น "ระเบียบการรับทุนไปศึกษาต่อ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๑๓" ซึ่งผู้เล่าได้นำไปถวายองค์สภานายกลงนามประกาศ ในวันที่ ๑๒ พ.ค. ๒๕๑๓

อีกด้านหนึ่ง เรื่องก็เดินหน้าไป จนกระทั่งไม่ช้าต่อมา

> *"[วันพฤหัสบดี แรม ๔ ค่ำ เดือน ๕] วันพฤหัสบดีที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๓...*
>
> **สำนักงานเลขาธิการ:** ทำหนังสือถึงเจ้าหน้าที่ มจร. ณ B.H.U. เรื่องการติดต่อที่เรียนให้แก่เจ้าหน้าที่รุ่นใหม่ ๗ รูป และเรื่องการซื้อหนังสือตำราจากอินเดีย เป็นต้น...

(มีหนังสือถึง B.H.U. รวมถึง Registrar ๓ มหาวิทยาลัย = ๓ ฉบับ; จดหมายทางการภาษาไทยมอบภาระนี้ ๑ ฉบับ; จดหมายส่วนตัวชี้แจงเพิ่มเติม ถึงพระมหาสังวร ๑ ฉบับ; ถึงพระมหาบุญลือ ๑ ฉบับ; เพิ่มพิเศษถึงพระมหาทรงวิทย์ ๑ ฉบับ)"

ต่อมา ๓ พ.ค. ๒๕๑๓ ประกาศผลการสอบบาลีอุดมศึกษา ปีนี้ มีเกียรตินิยมอันดับ ๒ - ๒ รูป พระมหาเหรียญ กลฺยาณเมธี เป็นผู้ได้รับทุน ตอนแรกว่าจะไปเรียนที่ B.H.U.

ในโอกาสนี้ อาจารย์สุชิต อินทนนท์ (พธ.บ. รุ่นที่ ๓) ซึ่งเป็นอาจารย์ในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา จะไปศึกษาต่อที่นั่นด้วยโดยทุนส่วนตัว มหาจุฬาฯ ก็ตกลงติดต่อให้ด้วย (ตั้งแต่ต้นมาแล้ว เมื่อมีการส่งผู้ได้ทุนไปศึกษาต่อนั้น พระเจ้าหน้าที่ครูอาจารย์ท่านอื่น แม้จะไปด้วยทุนส่วนตัว ก็ขอรับการพิจารณาเข้าร่วมคณะที่มหาจุฬาฯ จะติดต่อให้ได้ ต่างเพียงว่า คราวนี้ ท่านเป็นอาจารย์คฤหัสถ์)

ส่วนพระมหาเหรียญ ต่อมา ได้รับฟังพระมหาสังวร สีลสำวโร ที่จบปริญญาเอกกลับมาจากอินเดีย ตกลงเปลี่ยนใจไปเรียนวิชา Linguistics ที่ University of Delhi

ยุคนั้น พระไปเรียนต่อในอินเดียแบบส่วนตัวแท้ๆ กันมาก และก็มีเรื่องที่ต้องช่วยแก้ปัญหากันเรื่อย เช่นที่เขียนไว้อีกว่า (๙ ก.ค. ๒๕๑๓) "เรื่องพระที่จะไปนอกโดยทุนส่วนตัว ยังไม่ได้หลักฐานการรับเข้าจากมหาวิทยาลัยที่จะไป มาขอร้องให้ช่วยขออนุญาต ศ.ต.ภ. (วันก่อนๆ ก็มีรายอื่นๆ)"

ในที่สุด ครูอาจารย์เจ้าหน้าที่ มจร. รวมทั้งผู้เล่า ก็ได้ไปส่งผู้ศึกษาต่อ ทั้งพระ เช่น พระมหาสุรินทร์ ชุตินฺธโร (สอบได้ทุนไปต่อวิชาวรรณคดีอังกฤษ) และพระมหาอัมพร อมฺพโร (สอบได้ทุนไปต่อวิชาบรรณารักษศาสตร์) ในวันที่ ๖ จนถึงอาจารย์สุชิต อินทนนท์ (ไปเรียนวิชาบรรณารักษศาสตร์) ในวันที่ ๒๗ ส.ค. ๒๕๑๓ ลงท้ายคือ พระมหาจินดา อาจารกุสโล (จบโทกลับมาพร้อมกับพระมหาอรรณพเมื่อ ๒๑ ก.ค. ๒๕๑๒) ซึ่งเดินทางไปต่อปริญญาเอกปรัชญาที่ University of Madras ในวันที่ ๒๘ พ.ย. ๒๕๑๓

(เป็นความพอดีที่แปลกดี คือ พระมหาสุรินทร์ ชุตินฺธโร ออกเดินทางไปเรียนต่อ ๖ ส.ค. ๒๕๑๓ จบโทกลับถึงเมืองไทย ๕ ส.ค. ๒๕๑๕, อาจารย์สุชิต อินทนนท์ เดินทางไป ๒๗ ส.ค. ๒๕๑๓ จบจาก B.H.U. กลับถึงเมืองไทย ๒๖ ส.ค. ๒๕๑๕ ครบ ๒ ปีเต็มแท้ๆ)

เล่ามามากแล้ว พอก่อน แต่ควรเล่าอีกด้านหนึ่งด้วย คือ ที่ใช้เงินดอกผลมูลนิธิส่งพระไปต่อเมืองนอกนี้ ก็มิใช่มองข้ามการส่งเสริมพระที่เรียนอยู่ข้างใน ดังได้เขียนไว้ว่า

"*[วันอังคาร แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๔] วันอังคารที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๔.*

สำนัก ลธ.: เวลา ๑๔ น. รองฯ มาต้อนรับ ดร. Richard A. Gard ตามนัด...

การประชุม: ๑๘.๓๐ – เกือบ ๒๔ น. เลขาธิการเป็นประธานประชุมเจ้าหน้าที่ระดับบริหาร มีเรื่องสำคัญ คือ

จ. การรับนิสิต-นศ.-นร. ปีการศึกษาใหม่...

ฉ. บาลีสาธิตฯ...

ช. วาระการทำงาน ตามเดิม

ซ. การจ่ายดอกผลมูลนิธิ ให้ทุน นิสิต นศ. นร. (บาลีอุดมฯ ๔ ทุน, วศศ. ๒ ทุน, เตรียม ๒, อศ. ๒, บาลีสาธิต ๓)..."

ท่านผู้ร่วมงานบอกผู้เล่าให้ไปศึกษาต่อเถิด ท่านเจ้าคุณเลขาธิการก็หนุน ก็ได้แต่ขอบพระคุณท่าน แต่ตนเองเงียบเสีย ไม่ไป เพราะบอกเหตุผลในใจของตนเองว่า ผู้เล่าเข้ามาอยู่ในฐานะที่มีหน้าที่ทำงานเพื่อให้ท่านผู้อื่นที่สมควรได้ไป มิใช่มีหน้าที่จัดให้แก่ตนเอง

ธุรการช่วยแก้และกันปัญหา รักษาวิชาการที่เป็นแก่นข้างใน

มีเรื่องพิเศษเกิดขึ้นในวันส่งคณะพระอาจารย์เจ้าหน้าที่มหาจุฬาฯ รุ่นแรก ไปศึกษาที่ B.H.U. จึงควรเล่าไว้ด้วย คือ ในวันที่ ๒๗ มิ.ย. ๒๕๐๗ นั้น ที่ดอนเมือง มีทั้งการส่งท่านที่เดินทางไป และการต้อนรับท่านที่เดินทางกลับมา

ขอทบทวนว่า หลังจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงอสัญกรรมในวันที่ ๘ ธ.ค. ๒๕๐๖ แล้ว จอมพลถนอม กิตติขจร ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีอีก ต่อมา จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สิ้นชีพที่ชานกรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น ในวันที่ ๑๑ มิ.ย. ๒๕๐๗ และจะมีพิธีต้อนรับอัฐิที่นำกลับคืนสู่ประเทศไทยในวันที่ ๒๗ มิ.ย. ๒๕๐๗ ก็เลยมาตรงวันเดียวกับการส่งพระอาจารย์มหาจุฬาฯ ไปอินเดีย

เรื่องนี้มิใช่เป็นเพียงเหตุการณ์ที่มาประจวบตรงในวันเดียวกันเท่านั้น แต่มีเรื่องเกิดขึ้นเคียงคู่กับการเตรียมส่งพระบัณฑิตนั้น เป็นเรื่องดีแต่ต้องระวังที่จะแก้และกันปัญหา

ก่อนถึงวันต้อนรับอัฐิจอมพล ป. นั้น มีบุคคลมาขอนิมนต์นิสิตนักเรียน ๓ คันรถ เพื่อไปนำอัฐิที่ดอนเมือง อันนี้ถ้าเป็นกิจส่วนตัว ก็ไม่เป็นไร แต่เมื่อจะเป็นการนำสถาบันอันเป็นส่วนรวมเข้าไปเกี่ยวข้อง ก็ต้องชัดเจนว่าจะไม่เกิดปัญหา

เมื่อติดต่อสอบถามเรื่องนี้กับเจ้าภาพ (นึกไม่ออกว่าหมายถึงทางบ้านของท่านจอมพล ป. หรือฝ่ายไหน ไม่ได้เขียนบันทึกกำกับไว้) ก็ว่าไม่ทราบ เพราะต่างคนต่างจัด ก็

คงหมายความว่า ในงานนี้ เจ้าภาพที่ว่านั้นมิใช่เป็นเจ้าของเรื่อง ไม่มีใครจำกัดผูกขาดการต้อนรับนี้ เพราะท่านจอมพล ป. เคยเป็นผู้ใหญ่ในบ้านเมือง มีผู้ที่เคารพรักจำนวนมาก ก็จัดกันไปตามศรัทธา อะไรทำนองนั้น

เรื่องของบ้านเมืองเป็นอย่างที่ว่านี้ แต่เป็นธรรมดายามนั้น ก็มีกระแสการเมืองซ่านอยู่ ผู้เล่าไม่มีประสบการณ์ในเรื่องอย่างนี้ เช่น ไม่รู้จักว่าใครเป็นใคร ใครเป็นผู้ใหญ่แค่ไหนในบ้านเมือง ใครอยู่สายไหน เมื่อเขาอ้างคนโน้นคนนั้น ก็มองเรื่องได้ไม่ชัด จับทิศทางยาก ไม่รู้ว่าจะสืบสอบเรื่องทางไหนที่ใด จะติดต่อใคร เป็นเรื่องจากข้างนอก อาจยุ่งได้ ทางที่ดีก็ยกเรื่องถวายให้ท่านเจ้าคุณเลขาธิการจัดการต่อไป

นี่เป็นตัวอย่างของเรื่องข้างนอก ที่ต่อมาก็เข้าระบบการแบ่งงาน ซึ่งได้ยุติไปด้วยดี ท่านเจ้าคุณเลขาธิการติดต่อไปที่วัดโพธิ์ ท่านเจ้าคุณรัตนเวที (ต่อมาคือ ท่านเจ้าคุณพระธรรมราชานุวัตร) ซึ่งมีน้ำใจไมตรีกับมหาจุฬาฯ ตลอดมา ก็จัดพระให้ร่วมกันไป แก้ปัญหาไปได้ ด้านหนึ่งก็ไม่เสียน้ำใจแก่เขา และไม่กลายเป็นรังเกียจท่านผู้จากไป อีกด้านหนึ่ง ก็ไม่เอาสถาบันส่วนรวมเข้าไปเสี่ยงต่อการถูกเพ่งเล็งอย่างหนึ่งอย่างใด

พูดให้ชัดอีกนิดว่า ในเรื่องนี้ ถ้าเสียงออกมาว่า มหาจุฬาฯ จัดส่งพระไปทำการนี้ ก็ทำให้สถาบันเข้าไปเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความหมายไปอย่างหนึ่ง แต่ถ้าเป็นข่าว หรือพูดกันว่าพระได้รับนิมนต์จากวัดโน้นบ้างวัดนี้บ้าง ไปในพิธีเพื่อนำศพนำอัฐิ ก็เป็นเรื่องทำบุญทำกุศลไปตามประเพณี

ก็เป็นอันว่า ต้องรักษาสถาบันอันเป็นส่วนรวมไว้ มหาจุฬาฯ ไม่ได้เป็นบวก หรือเป็นลบแก่ใคร และมิใช่เป็นกลางระหว่างใครด้วย แต่ดำเนินไปในวิถีทางของตนตามหลักตามธรรม ร่วมทำบ้านเมืองให้มีบรรยากาศโปร่งโล่ง ที่จะให้ทุกคนเจริญในกุศลทั่วเสมอกัน

ในสถานการณ์อย่างที่เล่ามานี้ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการพามหาจุฬาฯ ให้เดินหน้าผ่านโล่งไปได้ ท่านแก้ปัญหาเฉพาะหน้าให้ลุล่วง และทั้งโดยบุคลิกและวิธีปฏิบัติ เมื่อมีเรื่องราวข้างนอก และการสัมพันธ์ทางสังคมหรือที่เกี่ยวกับบุคคล ท่านถนัดที่จะดำเนินเรื่องให้เลื่อนโล่งไปโดยทางละมุนละม่อม หรืออย่างบัวไม่ให้ช้ำ น้ำไม่ให้ขุ่น

สำหรับผู้เล่า เรื่องแบบนี้อยู่ข้างจะห่างใจ พบในบันทึกเก่าว่าพอมาทำงานในตำแหน่งนี้เพียง ๑๐ วัน ก็เขียนไว้ว่า "รู้สึกว่างานธุรการยุ่งมาก เช่น มีพระไปอ้อนวอนขอผ่อนผันเข้าครุศาสตร์ถึงวัด, ..." แต่ก็เป็นอันยอมรับสภาพตามที่มันเป็น ต้องเดินหน้าทำให้เป็นอย่างที่ควรจะเป็นกันต่อไป

จะเห็นว่า เรื่องพระนำอัฐิท่านจอมพล ป. ก็ได้วัดโพธิ์ช่วยอีก ผู้เล่าก็จำได้อยู่ว่างานมหาจุฬาฯ เวลานั้นพึ่งสมเด็จ “ป๋า” มากมาย แต่ก็จำได้น้อยเกินไป

เมื่อเปิดดูบันทึกลายมือในช่วงนี้ ก็ได้พบกิจกรรมที่เกี่ยวข้องพึ่งพาอาศัยท่านต่อเนื่องไปในงานต่างๆ หลายอย่าง อีกทั้งนึกไม่ถึงว่าตนได้ไปหาไปกราบท่านในงานของมหาจุฬาฯ บ่อยถึงอย่างนั้น เช่น ในระยะใกล้กันนี้

๔ พ.ค. ๐๗ (ก่อนแต่งตั้ง) “ไปขออนุมัติเรื่องซื้อกระดาษพระไตรปิฎกที่สมเด็จฯ...”

๑๘ พ.ค. ๐๗ (ก่อนแต่งตั้ง) “...ไปเอาหนังสือขออุปถัมภ์ที่สมเด็จฯ เซ็น.”

๒๑ มิ.ย. ๐๗ “ไปหาสมเด็จฯ...” “พระไตรปิฎกฯ: ผู้ช่วยเลขาธิการ นำหนังสือไปถวายเซ็นและขอนัดประชุม – ได้ ๓๐ มิ.ย. – เวลา ๑๒.๓๐ น.”

๑๘ ก.ค. ๐๗ (วันอนุสรณ์มหาจุฬาฯ) “...สมเด็จพระวันรัตมาเป็นประธานแทน สร. และนายกรัฐมนตรีมา...สมเด็จพระวันรัตกล่าวน่าสังเกต ขอให้คณะรัฐบาลช่วยเอาใจใส่การจัดพิมพ์พระไตรปิฎก ม.จ.ร.”

๓๐ ก.ค. ๐๗ (เรื่องสืบเนื่อง) “...เลขาธิการและผู้ช่วยไปหาสภานายกนัดเวลาทำวัตร, และขอวิหารเก็บพระไตรปิฎก”

๑ ก.ย. ๐๗ “...เลขาธิการนำหนังสือแจ้งวัน ม.จ.ร. ไปยังเจ้าคณะจังหวัด ถวายสมเด็จพระวันรัตเซ็น; และขอเรียนปรึกษาเรื่องบาลีมัธยม...”

รวมความก็คือ หลังจากองค์ทุติยสภานายก (อาสภเถระ) ต้องพ้นจากตำแหน่งไปตามกระแสการเมือง ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ แล้ว พอดีว่า ถึงปี ๒๕๐๖ สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ ทรงได้รับการสถาปนาเป็นองค์พระประมุขของสังฆมณฑล มหาจุฬาฯ จึงตั้งหลักทรงตัวอยู่ได้อย่างอบอุ่น

ต่อจากนั้น มหาจุฬาฯ ได้อาศัยเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน เป็นหลักที่พึ่งพาในการดำเนินกิจการทั้งหลายทั่วๆ ไป ที่เกี่ยวกับวงการภายนอก ส่วนงานภายในโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับวัดมหาธาตุ ก็อาศัยองค์ตติยสภานายก ซึ่งเป็นอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ

[**สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ** (อยู่ ญาโณทโย) วัดสระเกศ สิ้นพระชนม์ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘; **สมเด็จพระสังฆราช อุฏฐายีมหาเถระ** (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม ได้รับสถาปนา ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๘, สิ้นพระชนม์ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๑๔; **สมเด็จพระสังฆราช ปุณณสิริมหาเถระ** (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพน ได้รับสถาปนา ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๕, สิ้นพระชนม์ ๗ ธันวาคม ๒๕๑๖]

ทีนี้ ที่มหาจุฬาฯ นั้น ดังได้เล่าแล้วว่า เหมือนเป็นประเพณีแต่ต้นมา (ประเพณีเนื่องด้วยขาดกำลังคน?) (สั่งการ) เลขาธิการเป็น "**ผู้กำกับแผนกบาลีอุดมศึกษา**" พร้อมไปในตัว คือเป็นผู้รับผิดชอบคณะพุทธศาสตร์ด้วย

ส่วนคณบดี ซึ่งมีอยู่รูปเดียว เป็นของคณะพุทธศาสตร์ คือ ท่านเจ้าคุณพระธรรมทัศนาธร วัดชนะสงคราม ก็เป็นตำแหน่งโดยเกียรติ ผู้เล่ารู้แค่ว่า ท่านก็อยู่ที่วัดของท่านมาตลอด (แต่งตั้ง ในปี ๒๔๙๑ จนถึงมรณภาพ ใน พ.ศ. ๒๕๐๘)

ขึ้นปี ๒๕๐๓ เมื่อผู้เล่าสอบภาคหลัง – Semester II ของชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๒ พระมหามนัส จิตฺตทโม (ก่อนเกิดคดีคอมมิวนิสต์ ที่เล่าแล้ว) ในตำแหน่งสั่งการเลขาธิการ ได้เป็นผู้ลงนามประกาศกำหนดตารางสอบ ยิ่งกว่านั้น ใบข้อสอบทุกวิชา มีชื่อ *"**อาจารย์ผู้ออกข้อสอบ**"* แล้ว ก็มีนามพระมหามนัส จิตฺตทโม *"**อาจารย์ผู้กำกับแผนก**"* คุมไว้อีกด้วย

เช่นเดียวกันนั่นเอง ขึ้นปี ๒๕๐๔ เมื่อผู้เล่าสอบภาคหลัง ของชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๓ พระมหาสนั่น กมโล ในตำแหน่งสั่งการเลขาธิการ ได้เป็นผู้ลงนามประกาศกำหนดตารางสอบไล่ ยิ่งกว่านั้น ใบข้อสอบทุกวิชา มีชื่อ*"**อาจารย์ผู้ออกข้อสอบ**"* แล้ว ก็มีนามพระมหาสนั่น กมโล *"**อาจารย์ผู้กำกับแผนก**"* คุมไว้อีกทีหนึ่ง

นี่ก็ง่ายๆ ชัดๆ ว่า (สั่งการ) เลขาธิการ ของมหาจุฬาฯ นี้ มิใช่เพียงทำงานในทางปฏิบัติของอธิการบดีทั้งหมด (เว้นแต่การลงนามในบางกรณี และงานพิธีบางอย่าง) ดังเช่นมหาวิทยาลัยทั้งหลายของรัฐในสมัยนั้นเท่านั้น แต่ทำหน้าที่แทนคณบดีทั้งหมดด้วย จึงรวมเอาไว้ทั้งงานธุรการ และงานวิชาการ หมดสิ้น เป็นประเพณี (ของการขาดกำลังคน?) ที่มหาจุฬาฯ ต้องยอมรับโดยลำดับสืบมา

ครั้นเมื่อมีคณะครุศาสตร์ขึ้น ในปี ๒๕๐๔ ตามด้วยคณะอาเซียอาคเนย์ ในกลางปีการศึกษา ๒๕๐๖ ซึ่งเปลี่ยนชื่อเป็นคณะมานุษยสงเคราะห์ศาสตร์ ใน พ.ศ. ๒๕๐๙ ก็ยังคือเลขาธิการอยู่นั่นเอง ที่เป็นผู้ดำเนินงานทั้งหมดของทั้ง ๓ คณะ

การแต่งตั้งให้มีเลขานุการคณบดีคณะพุทธศาสตร์ และเลขานุการคณบดีคณะอาเซียอาคเนย์ขึ้นเมื่อวันที่ ๒๓ ม.ค. ๒๕๐๗ ก็ถือได้ว่าเป็นความพยายามที่จะเริ่มให้มีผู้ดูแลรับผิดงานของคณะนั้นๆ โดยตรงเต็มตัวโดยเฉพาะ แต่เลขานุการคณบดีทั้ง ๒ ท่านก็ได้ลาเพศไปภายในเวลาไม่ถึงครึ่งปี

ด้วยเหตุนี้ เมื่อผู้เล่าถูกตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ มาช่วยงานท่านเจ้าคุณเลขาธิการงานของอุดมศึกษาทั้ง ๓ คณะ (แถมอบรมครูศาสนศึกษา และ วค.ศาสนศึกษา ด้วย) จึงอยู่ในความรับผิดชอบของสำนักงานเลขาธิการอย่างเดิม ตามประเพณีของมหาจุฬาฯ

ถึงเวลานี้ คำว่า "**ผู้กำกับแผนกบาลีอุดมศึกษา**" ที่เป็นฐานะพ่วงกับตำแหน่งเลขาธิการ ถึงแม้โดยทางการยังมีอยู่ แต่ในทางปฏิบัติ แทบไม่มีใครนึกถึงแล้ว พอพูดถึงเลขาธิการ ก็มองรวมไปถึงการดูแลงานของบรรดาคณะในอุดมศึกษาคลุมไปในตัวเลย คำว่า "**ผู้กำกับแผนก**" ใช้จริงจังแต่กับส่วนงานอื่นๆ ซึ่งมาเปลี่ยนเป็น "**ผู้อำนวยการ**" ทั้งหมด ใน พ.ศ. ๒๕๑๒

เมื่อท่านเจ้าคุณเลขาธิการ และผู้เล่า เริ่มทำงานตามหน้าที่ในปลายเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๗ แล้วไม่ช้า ใกล้จะส่งคณะพระอาจารย์เจ้าหน้าที่ ม.จ.ร. ไป B.H.U. ก็ได้เอาจริงเอาจังกับการที่จะให้มีผู้ดูแลงานอุดมศึกษา ๓ คณะนั้น ให้เสร็จก่อน ดังที่ผู้เล่าบันทึกลายมือไว้ว่า

> "*วันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๗...*
> **สำนักงานเลขาธิการ:** ประชุมเลขานุการคณบดี ๓ คณะ โดยเลขาฯ และผู้ช่วย ที่ห้องอธิการบดี – กำหนดอำนาจหน้าที่ – แยก – ประสานงาน - เวลา ๑๘.๓๐ น."

แล้วต่อมาอีก ๓ วัน ก็ประชุมกันอีก

> "*วันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๗...*
> **สำนักงานเลขาฯ:** เจ้าคุณราชฯ ประชุมเลขานุการ ๓ คณะ, ผู้ช่วยเลขาฯ เข้าร่วม, แยกรายการอาจารย์-วิชา-จำนวน ชม. ที่สอน จากตารางสอน, ตกลงอำนาจหน้าที่ที่กำหนด ๑๐ ข้อ."

นี่คือ ได้ตั้งให้มีเลขานุการคณบดีขึ้นใหม่แล้ว ได้แก่

๑. **พระมหาวิสุทธิ์ ปุญฺญสุสโร** จันทร์เสนะ ป.ธ. ๕, พธ.บ. (ยังถือเป็น อนุ พธ.บ. ในช่วงต่อก่อนจะยุติในไม่ช้า) วัดระฆังโฆสิตาราม เป็นเลขานุการคณบดีคณะพุทธศาสตร์

๒. **พระครูปลัดกิตติวัฒน์** (ศรี มิตฺตธมฺโม แนวณรงค์ ป.ธ. ๙, พ.ม., พธ.บ.) วัดเบญจมบพิตร เป็นเลขานุการคณบดีคณะครุศาสตร์
[มอบพระครูปลัดกิตติวัฒน์ ดูแลแผนกอบรมครูศาสนศึกษาด้วย โดยต่อมาในเดือนมีนาคม ๒๕๐๙ ได้เป็นผู้รักษาการผู้กำกับแผนกนั้น โดยมีพระมหาบุญลือ เขมสิริ เป็นผู้ช่วยผู้กำกับแผนกอบรมครูศาสนศึกษา]

๓. **พระมหาสำรวย ญาณโสภี** สารัตถ์ ป.ธ. ๙, พ.ม., พธ.บ. วัดสุทธิวราราม เป็นเลขานุการคณบดีคณะอาเซียอาคเนย์

พร้อมนี้ มีพระมหาสิริ สิริธมฺโม ป.ธ. ๔, พธ.บ. วัดมหาธาตุ เป็นเจ้าหน้าที่คณะพุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นกำลังสำคัญ ที่ช่วยงานได้มากทีเดียว

คราวนี้ เป็นอันว่ามีเลขานุการคณบดี ๓ คณะ ขึ้นมาทำงานจริง ซึ่งช่วยงานประจำ แต่ก็อยู่ในขั้นตั้งต้น โดยที่ตัวงานแท้ๆ เฉพาะอย่างยิ่งในด้านวิชาการ ก็ยังอยู่ที่สำนักงานเลขาธิการ

อย่างไรก็ตาม ไม่นานนัก เลขานุการคณบดีก็จากลาแยกกันไป

เริ่มด้วยเลขานุการคณบดีคณะอาเซียอาคเนย์ ลาสิกขาเมื่อวันที่ ๒๒ ม.ค. ๒๕๐๘ แต่เมื่อลาแล้ว ก็ยังมาช่วยงานอย่างขยันขันแข็ง เห็นได้ว่า พอถึงวันที่ ๒๖ ม.ค. ๒๕๐๘ ก็มาช่วยโดยไม่รอช้า ต่อมา แม้จะไปทำงานที่กรมการศาสนาแล้ว ก็ยังมีน้ำใจมาช่วยอยู่ ดังที่ผู้เล่าได้บันทึกไว้ว่า ในวันที่ ๒๒ และ ๒๔ ต.ค. ๒๕๐๘ ก็ยังมาช่วยงานจัดตารางสอนจนดึกดื่นถึงตี ๑

ส่วนเลขานุการคณบดีคณะครุศาสตร์ คือ พระครูปลัดกิตติวัฒน์ ต่อมา เมื่อมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ตกลงให้วัดฝายหินเป็นวัดประจำมหาวิทยาลัย มหาจุฬาฯ ก็อนุมัติให้ท่านไปปฏิบัติศาสนกิจอยู่ที่วัดนั้น โดยได้เดินทางไปอยู่ประจำตั้งแต่ ๒๕ ก.ค. ๒๕๑๒

ในที่สุดจึงเหลืออยู่ท่านเดียว คือ พระมหาวิสุทธิ์ ปุญฺญสุสโร เลขานุการคณบดีคณะพุทธศาสตร์ ซึ่งอยู่ยาวนานจริงๆ (จนแม้หลังจากผู้เล่าลาออกไปแล้ว) พร้อมด้วยพระมหาสิริ สิริธมฺโม เจ้าหน้าที่คณะพุทธศาสตร์ ซึ่งก็อยู่ยั่งยืนต่อมาอีกนาน

(อาจารย์วิสุทธิ์ เป็น พธ.บ. รุ่นเดียวกับอาจารย์สมบูรณ์ คือ รุ่นที่ ๗ มีวัยสูง ถ้าจำไม่ผิด ท่านอายุมากกว่าท่านเจ้าคุณเลขาธิการ)

เมื่อเหลืออยู่องค์เดียว อาจารย์วิสุทธิ์ก็เลยดูแลสำนักงานคณบดีทั้งหมด โดยท่านก็อยู่กับงานด้านธุรการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการสื่อสารสัมพันธ์กับอาจารย์และนิสิต โดยมีพระมหาสิริ สิริธมฺโม เหมือนเป็นผู้ช่วย (แต่สังกัดสำนักงานเลขาธิการทั้ง ๒ ท่าน)

ที่จริงนั้น การกลายเป็นว่า ตัวงานที่แท้ของท่านเจ้าคุณเลขาธิการ และของผู้เล่าที่เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ คืองานสอนและงานหนังสือ ส่วนงานธุรการ เป็นเพียงงานจร งานแฝง และเป็นงานที่แทรกที่ซ้อนเข้ามา ดังที่ว่า ทั้ง ๒ รูป เป็นอาจารย์ในสังกัดคณะพุทธศาสตร์

ขอยกตัวอย่างมาดู ให้เห็นงานสอนของท่านเจ้าคุณเลขาธิการ และของผู้เล่า ในแผนกบาลีอุดมศึกษา (คำในยุคแรกที่เรียกส่วนงานทุกคณะรวมกันไว้อีกชั้นหนึ่ง) เมื่อขึ้นปีการศึกษา ๒๕๐๘ (คือปีแรกเริ่มจัดหลังจากเข้าทำงาน; เป็นเอกสารภายในเพื่อประมวลงานจัดเตรียมการ เขียนด้วยลายมือของผู้เล่า) ดังนี้ *(รายนามเรียงตามลำดับอักษร)*

รายนามอาจารย์ และวิชาที่บรรยาย
แผนกบาลีอุดมศึกษา และแผนกอบรมครูศาสนศึกษา ม.จ.ร.
ปีการศึกษา ๒๕๐๘

๑๔. อจ. เทพคุณาภรณ์, พระ	๑. บาลีสุตตันตปิฎก	พ. ๑	(๑ – ๑)	
	๒. บาลีสุตตันตปิฎก	พ. ๒	(๑ – ๑)	
	๓. วิสุทธิมรรค	พ. ๒	(๑ – ๑)	
	๔. บาลีวินัยปิฎก	พ. ๓	(๑ – ๑)	
	๕. อภิธรรม	พ. ๓	(๑ – ๑)	
	๖. บาลีวินัยปิฎก	พ. ๔	(๑ – ๑)	
	๗. อภิธรรม	พ. ๔	(๑ – ๑)	**(๘ – ๘)**
๑๗. อจ. ประยุทธ์ ปยุตฺโต, พระมหา	๑. ธรรมภาคภาษาอังกฤษ	อุดม ๓	(๑ – ๑)	
	๒. ศาสนาภาคภาษาอังกฤษ	พ. ๓	(๒ – ๒)	
	๓. ธรรมภาคภาษาอังกฤษ	อุดม ๔	(๑ – ๑)	
	๔. พระสูตรภาคภาษาอังกฤษ	พ. ๔	(๑ – ๑)	**(๕ – ๕)**

ตกลงว่า มหาจุฬาฯ จัดนิตยภัตถวายแก่ทั้งสองรูปนี้ ในฐานะที่เป็นอาจารย์สอนในแผนกบาลีอุดมศึกษา โดยสังกัดคณะพุทธศาสตร์ (ถวายแก่ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ มูลค่าเดือนละ ๗๕๐ บาท และแก่ผู้เล่า มูลค่าเดือนละ ๖๐๐ บาท) ส่วนงานในตำแหน่งเลขาธิการ และผู้ช่วยเลขาธิการ ไม่ต้องถวายนิตยภัต

ถึงจะมุ่งหาวิชาการ ก็ถอยจากธุรการไม่พ้น

เป็นอันว่า พอเข้าทำหน้าที่ในกลางปี ๒๕๐๗ ก็คือพบกับงานของมหาจุฬาฯ ทั้งหมดนั่นเอง ไม่ว่าจะเป็นวิชาการ หรือธุรการ รวมอยู่ที่นั่น ก็แยกก็จัดเอาเอง

บอกแล้วว่า สำหรับธุรการ ไม่ต้องพูดถึง ห่างใจอยู่แล้ว แต่แค่ด้านวิชาการนอกจากงานในใจตัวเองที่มุ่งมั่นจะทำพจนานุกรม หลายเรื่องก็พะรุงพะรังอยู่แล้ว

ทวนอีกทีว่า ขณะนั้น ผู้เล่าสอนอยู่ในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา พอตำแหน่งใหม่มา อันนี้ไม่ยาก จังหวะให้ ตรงกับขึ้นปีการศึกษาใหม่ ท่านก็ขึ้นต้นใหม่ด้วย โดยให้มาสอนในแผนกบาลีอุดมศึกษา มีคณะพุทธศาสตร์ เป็นต้น นั่นคือเพียงย้ายที่ เปลี่ยนเนื้องาน

แต่ไม่แค่นั้น มีภาระติดพันเป็นงานเร่งมาก คือ ตอนที่สอนในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา ได้เริ่มวิชาธรรมภาคภาษาอังกฤษขึ้น ทีนี้ ท่านพระอาจารย์ผู้กำกับแผนก เป็นพระที่ขยันมาก ท่านก็ชวนให้ทำหนังสือทำนองแบบเรียนไว้ใช้ประจำไปเลย ก็จึงช่วยกันเขียนบทเรียนทำเป็นหนังสือ *English Lessons on Buddhism* ขึ้นมา Book I กับ Book II สำหรับชั้นทั้งสอง เป็นงานชนิดรีบเร่ง-รวบรัด

ทีนี้ ท่านอาจารย์ผู้กำกับแผนก ก็คือนามแรกในคณะซึ่งเป็นรุ่นแรก ที่จะไปศึกษาต่อ ณ B.H.U. ในปีนั้น ก็จึงต้องทำหนังสือนี้ให้เสร็จก่อนท่านเดินทางในวันที่ ๒๗ มิถุนายน ซึ่งก็จะพอทันใช้เรียนในปีการศึกษานั้นด้วย ก็เลยเร่งกันใหญ่ (งานนี้ ตั้งแต่เริ่มต้น ทำหลังเลิกเรียน คือ กลางคืน มักถึงเที่ยงคืน หรือเกือบๆ)

แล้วในที่สุด ก็เสร็จทัน ในวันที่ ๑๒ มิ.ย. ๒๕๐๗ เขียนบันทึกไว้ว่า "...ค่ำทำบทเรียน *Eng. on Buddhism* จนเวลา ๒๔.๐๐ น. พอดี" แต่ในช่วงนั้น ทั้งเขียนกันไป ก็ทยอยส่งโรงพิมพ์จนเสร็จเป็นเล่ม และใช้เรียนกันมา

ครั้นจัดการจ่ายค่าพิมพ์แก่โรงพิมพ์แล้ว ก็มอบงานนั้นให้เป็นสมบัติของมหาจุฬาฯ หมดเรื่องไป (คงให้เป็นของแผนกนั้น ทั้งให้เป็นเจ้าของด้วย และจัดการด้วย เช่นเดียวกับหนังสือเรียนของแผนก ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ ก็ให้เป็นของแผนกนั้นไป, ขอเล่าให้โล่งใจไว้ด้วยว่า การทำงานหนังสืออะไรก็ตาม เหล่านี้ เป็นการทำให้แก่ส่วนรวมโดยสมัครใจ มีค่าใช้จ่าย จะฉันจะใช้อะไรๆ ก็เป็นเรื่องของตัวเอง รวมอยู่ในนิตยภัตอันเดียวข้างต้นนั้น)

ทางด้านแผนก ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ ผู้เล่าได้สอนมาหลายปีแล้วก่อนนั้น ก็สอนต่อไป แต่งานทำบทเรียน-หนังสือเรียนสำหรับแผนกนี้ เป็นเรื่องยืดเยื้อยาวนานกว่าที่ทำให้แก่แผนกบาลีเตรียมฯ เป็นอันมาก ทั้งสำหรับชั้นกลาง ชั้นปลาย และชั้นสูง

แม้ในขณะที่เร่ง *English Lessons on Buddhism* ให้แก่ชั้นบาลีเตรียมฯ ก็ต้องเร่งเขียนบทเรียนสำหรับนักเรียนวันอาทิตย์พร้อมไปด้วย เช่น *Jātaka Stories* (ต่อมาใช้ชื่อ *Jātaka Tales*) ให้แก่นักเรียนชั้นปลาย

ทั้งนี้ ท่านผู้ร่วมงานก็ไม่ทิ้งกัน คือ เมื่อยังไม่เสร็จเป็นเล่ม ต้องทยอยแจกนักเรียนทีละบท พอผู้เล่าเขียนเสร็จแล้ว ได้อาศัยมือพิมพ์ดีด (ถ้าไม่มีใคร ก็ได้พึ่งอาจารย์สมบูรณ์นั่นแหละ) ช่วยพิมพ์กระดาษไขให้แล้ว หลายท่านก็มาช่วยกันเอาเข้าเครื่องโรเนียวผลิตออกมาตามจำนวนที่จะแจกให้ทันใช้เรียนในวันรุ่งขึ้น

ดังนั้น เมื่อเสร็จงานอื่นในเวลากลางวันแล้ว ค่ำลง งานโรเนียวก็เริ่มด้วยแรงงานของพระอาจารย์ทั้งหลาย

ดังตัวอย่างบันทึกที่ผู้เล่าเขียนไว้ว่า (บันทึกนี้ ต่างกลุ่มต่างชุดออกไป เขียนแค่พอรู้ ไม่บอกค่ำแรม, เดือนที่บันทึก คือ **พฤษภาคม ๒๕๐๗**, "**๑๖.**" คือวันที่ ๑๖, นามใน (...) คือ ท่านที่มาช่วยกันโรเนียวดังที่ว่า โดยไม่ถือตัวกันเลย ไม่ว่าโดยวัยหรือตำแหน่งว่าเป็นผู้ใหญ่หรือผู้ใดๆ มุ่งแต่จะให้งานเสร็จ สำเร็จประโยชน์ที่มุ่งหมาย)

"**๑๖.** โรเนียวบทเรียน *Jātaka Stories* หน้า ๑ – ๑๕ เริ่ม ๑ ทุ่ม เสร็จ ๖ โมงเช้าพอดี (อจ.จำลอง-อดิศักดิ์ สมบูรณ์-บุญชอบ)"

บางคราว เบาหน่อย ก็ไม่ถึงสว่างคาตา และไม่ต้องระดมแรงกันมาก แต่แค่ดึกหน่อย แค่ ๒ องค์ก็พอ ขอยกมาดูอีกตัวอย่างหนึ่ง (จะเห็นอาจารย์สมบูรณ์ยืนโรง)

"**๒๓.** บทเรียนวันอาทิตย์ต่อ; กลางคืน โรเนียวบทเรียนถึงตี ๓ จบหน้า ๔๐ ปลาย ๒, อจ.สมบูรณ์-จำลอง)"

เมื่อมาอยู่สำนักงานเลขาธิการ งานนี้ก็ต้องทำต่อไป ไม่ต้องพูดถึงบทเรียนสำหรับชั้นอุดมศึกษาที่เป็นของต่อหน้าโดยตรง

แผนก ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ (ต่อไป ถึงปี ๒๕๑๒ จะตัดคำว่า "แผนก" ทิ้ง) แม้จะเป็นส่วนงานที่ใหญ่ มีกิจการและกิจกรรมมากมาย มีเรื่องปรากฏในบันทึกของผู้เล่าบ่อย แต่พอจะมองเห็นภาพได้ไม่ยาก ก็เลยว่าจะรวบรัดข้ามไปเสีย ครั้นนึกอีกที คิดว่าพูดถึงไว้สักหน่อยก็ดี จะได้เห็นความเป็นไปของมหาจุฬาฯ เป็นภาพรวมชัดขึ้นอีกนิด

แผนก ร.ร. พอ. นั้น นอกจากงานใหญ่ประจำปี คือ งานแจกประกาศนียบัตรในช่วงปีใหม่แล้ว บางปีก็จัดงานอื่นเพิ่มอีก เช่น งานวันวิสาขบูชา และตลอดปีก็เต็มไปด้วยการประชุม ทั้งการประชุมคณะกรรมการบริหาร การประชุมครูอาจารย์ การประชุมศูนย์กลางผู้ปกครอง และการประชุมนักเรียน ขอนำคำบันทึกมาแสดงภาพอย่างง่ายๆ

"*[วันอาทิตย์ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๒] วันอาทิตย์ที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๙.*

วันงาน: งานแจกประกาศนียบัตร – ทำบุญปีใหม่ ร.ร.พอ.

- เริ่มด้วย เช้า ตักบาตร ถวายภัตตาหาร.
- ขอธิการบดีกล่าวเปิดงานราว ๙.๓๐ น. (กำหนดไว้ ๙.๐๐ น. แต่ช้าเพราะฉันเสร็จราว ๘.๔๐ น.)
- การแสดงของเด็ก
- ราว ๑๓.๕๐ น. ผู้ช่วยเลขาธิการกล่าวนำแล้ว ดร. สาโรช บัวศรี แสดงปาฐกถา
- สภานายกรายงาน

- สมเด็จพระวันรัต แจกประกาศนียบัตร นักเรียน ๑๙๔ คน
  เริ่มอาจช้ากว่าเวลาบ้าง; (มีพระเณร, นักเรียน ตั้งแถวรับบ้าง) ใช้เวลาแจกราว ๑ ชม.
- รายการแสดงของนักเรียน ต่อ ถึงราว ๑๗.๔๐ น. เป็นปิดงาน
  (รายการต่างๆ มักช้ากว่ากำหนด, โดยเฉพาะการแสดงของนักเรียน มีสับเปลี่ยนกันบ้าง, ร.ร. อื่นมาร่วม – มาไม่ทัน ไปแทรกตอนหลังบ้าง; การเข้ารับปีนี้ เรียบร้อยดี; เด็กเก็บสถานที่รวดเร็ว เสร็จในวันเดียว – เหลือแต่ส่งเก้าอี้, เก็บเต็นท์.)"

ที่มหาจุฬาฯ เมื่อสอบกลางปีการศึกษา ๒๕๐๗ ในเดือน ก.ย.-ต.ค. ร.ร.พอ. มีนักเรียนจำนวน ๑,๒๖๓ คน (หญิง ๖๕๖ คน, ชาย ๖๐๗ คน)

เมื่อเวลาผ่านไป ปรากฏว่า การศึกษาในแบบของ ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ ได้รับความนิยมมากขึ้น ดังที่ต่อมา ทางวัดมหาธาตุก็ต้องการจัดด้วย และหลวงพ่อสภานายกก็เร่งมาทางท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ดังจะขอเล่าอีกนิด

"*[วันศุกร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๖] วันศุกร์ที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๙.*

สำนักงานเลขาธิการ: เลขาธิการเข้าพบสภานายก...

- สภานายกทวงเรื่องให้เลขาธิการรับภาระจัดขยาย - รับ นร.พอ. มากขึ้น และใช้ตึกเรียนของวัด และขอครูจากวัดร่วมได้ (ความประสงค์เพื่อให้งานเป็นจุดเดียว ไม่แตกสามัคคี ไม่ให้วัดแยกทำ).
  เลขาธิการรับว่า ยินดีร่วม แต่ทั้งนี้ได้กราบเรียนให้ทราบวัตถุประสงค์ด้วยว่า ขณะนี้ ร.ร.พอ. เกิดขึ้นมาก การคำนึงเรื่องคุณภาพ เป็นสิ่งสำคัญ."

ครั้นแล้ว ในเดือนต่อมา ก็ได้เขียนไว้ในบันทึกว่า

"*[วันศุกร์ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๗] วันศุกร์ที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๙...*

สำนักเลขาธิการ: ...

- ไปหาสภานายก ขออนุญาตใช้โรงเรียนอุ่น และโรงเรียนธรรม ของมหาธาตุวิทยาลัย สำหรับ ร.ร.พอ. ...

ร.ร.พอ.: มีการประชุม ๑๘.๓๐ – ๑๙.๓๐ น. จัดชั้นเรียน เป็นต้น."

อีกงานหนึ่ง คือ การสอนภาษาบาลีภาคพิเศษ สำหรับคฤหัสถ์ ในวันอาทิตย์ ซึ่งแบ่งเป็นชั้นๆ และท่านผู้ใหญ่ก็จัดให้ผู้เล่าสอนมาแล้วตั้งแต่ปีก่อน (เรียกกันว่า "**บาลีพิเศษ**")

ในปี กศ. ๒๕๐๗ นี้ *เช้า* สอนเด็กนักเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ชั้นสูง ๑-๒ *บ่าย* สอนโยมเรียนบาลีพิเศษ ชั้นบาลีพิเศษ ๓ ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ หลายท่านก็เป็นรุ่นโยมบิดามารดา เช่น คุณอบ ไชยวสุ โยมเนียน กูรมะโรหิต โยมสำราญ โลหารชุน บางท่านก็เป็นครูอาจารย์ในโรงเรียนบ้าง ในสถาบันอุดมศึกษาบ้าง

แล้วอันนี้ก็เป็นเหตุหนึ่งให้ต้องไปบรรยายข้างนอก ดังที่โยมนักเรียนบาลีพิเศษท่านหนึ่ง เป็นอาจารย์ที่วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร ในต้นปีการศึกษา ๒๕๐๗ นั้น ท่านนิมนต์ไปแสดงปาฐกถาที่นั่น ต่อมาก็กลายเป็นว่าไปบรรยายพุทธปรัชญาหรืออะไรทำนองนั้น เป็นรายการประจำระยะหนึ่ง จำไม่ได้ ไม่มีเวลาตรวจสอบว่านานเท่าไร แต่เมื่อราวสิบปีก่อนนี้ วันหนึ่ง มีท่านผู้หนึ่งไปหาที่วัดญาณเวศกวัน แนะนำตัวว่าเป็นสมาชิกวุฒิสภา เล่าว่าแต่ก่อนโน้นเป็นนักศึกษาที่เข้าร่วมเป็นประจำในรายการที่ว่านั้น

ในเวลาต่อมา ก็ได้รับนิมนต์ไปบรรยายประจำในวิชานั้น ที่ ม.ศิลปากร วิชานี้ ที่ ม.มหิดล อะไรอย่างนี้ แต่รู้สึกว่า ชักจะกลายเป็นงานที่พร่า บางอย่างก็อยู่ในขั้นที่ควรเรียกว่าไม่มีฉันทะ เวลาก็ไม่มี ไปด้วยเกรงใจโดยท่านว่าวิชานั้นหาอาจารย์ยาก ทำอะไรแบบไม่เต็มใจไม่เต็มที่ จนในที่สุด ก็ได้การอาพาธมาช่วยให้ทำงานเข้าที่เข้าทางมากขึ้น

บาลีพิเศษนี้ เคยคิดขยายงานกันถึงขั้นให้ไปเรียนต่อในอินเดีย ดังในบันทึกว่า

"*[วันเสาร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๗] วันเสาร์ที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๓.*

สำนักงานเลขาธิการ: ผช.เลขาธิการไปบรรยายเรื่อง "ความสัมพันธ์ของสังคม ศาสนา และการศึกษา" ณ คุรุสัมมนาคาร พญาไท แก่ครูใหญ่ ๕๐ คน ในการสัมมนาครูใหญ่ จว.กาญจนบุรี ๑๓.๓๐ – ๑๕.๑๕ น.

- งานทั่วไปเล็กน้อย.
- ๑๖.๓๐ น. เจ้าหน้าที่ไปร่วมงานฌาปนกิจศพ อจ.หรีด เรืองฤทธิ์ ณ วัดสระเกศ.

บาลีพิเศษ: ๑๘.๔๐ – ๑๙.๔๐ น. ประชุม อจ.บาลีพิเศษ ณ ห้องสมาธิ เลขาธิการเป็นประธาน ตกลงชั้น และอาจารย์สอน หลักสูตร และวางโครงการสอน ชั้นปลาย ให้เทียบเท่าปริญญาตรี เพื่อส่งต่อนาลันทาปริญญาโทได้ ขยายเป็น ๓ ปี เพิ่มชั่วโมงเรียน และมอบพระมหาอรรณพกับคณะอีก ๒-๓ รูป ไปวางหลักสูตร."

(พอดีในบันทึกวันนี้ มีรายการไปบรรยายที่คุรุสัมมนาคาร ซึ่งเป็นเรื่องที่โยงไปถึงคุณเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ จึงขอเล่าไว้ให้ครบ ตามบันทึกในวันที่ ๑๐ มิ.ย. ๑๓ ว่า "- คุณเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ นำผู้จัดสัมมนาครูใหญ่กาญจนบุรี มานิมนต์ไปแสดงปาฐกถา ที่คุรุสัมมนาคาร ๒๐ มิ.ย. นี้")

งานหนึ่งที่ชะงักล้มลงในปี ๒๕๐๗ พอดี เข้าจังหวะที่ผู้เล่าจะต้องอยู่ที่มหาจุฬาฯ อย่างเต็มที่ คือ งาน**หน่วยวิจัยทางพระพุทธศาสนา** ซึ่งกรมการศาสนาได้ตั้งขึ้น โดยความเห็นชอบของคณะสังฆมนตรี ในสมัยของสมเด็จพระสังฆราช กิตติโสภณมหาเถระ เริ่มทำงานที่พระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตร เมื่อ ๑ พ.ย. ๒๕๐๔

เคยเอ่ยถึงแล้วครั้งหนึ่งว่า ผู้เล่าหลังจบ พธ.บ. ใหม่ๆ ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ ก็ได้รับแต่งตั้งให้ไปร่วมงานทำ *พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ* ที่นั่น

การที่ผู้เล่าถูกเรียกตัวไปทำงานนี้ ตนเองลืมเรื่องไปแล้ว มาคิดทวนความ ก็นึกไม่ได้ เดาคงไม่ผิดว่า คงเป็นท่านเจ้าคุณเลขาธิการ และหรือท่านอาจารย์พระกวีวรญาณนี่แหละ (ทั้งสองท่านทำงานที่นั่นมาแต่ตั้งต้น) ที่แนะนำทางโน้นให้ตั้งเข้าไป

แต่เวลาผ่านมาไม่นานนัก ครั้นถึง ๑ ก.พ. ๒๕๐๗ อธิบดีกรมการศาสนาแจ้งว่าเนื่องจากหมดงบประมาณ ต้องขอให้หน่วยวิจัยฯ งดงานไว้ชั่วคราว แม้ว่าแม่กองบาลีจะฟื้นงานนี้ขึ้นมาในวันที่ ๑ ต.ค. ๒๕๐๗ โดยอำนวยให้ใช้ตึกรัฐธัมมูปถัมภ์ เป็นที่ทำงาน ณ วัดสามพระยา งานดำเนินมาอีกนาน แล้วก็ยุติและเงียบไป กลายเป็นการให้โอกาสแก่ผู้เล่ามีเวลาอยู่กับงานมหาจุฬาฯ ได้มากเท่าที่มี

งานของหน่วยวิจัยทางพระพุทธศาสนานี้ ก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจ แต่จะเล่าไว้ตรงนี้ก็จะยืดยาวทำให้เรื่องราวหลายอย่างที่กำลังลำดับความอยู่ เกิดความสับสน เอาไว้ถ้ามีโอกาสค่อยเล่าในที่อันเหมาะ

อีกงานหนึ่งซึ่งจำไม่ได้ว่าถูกส่งเข้าไปร่วมทำ และถูกมอบหมายให้รับช่วยดำเนินการตั้งแต่วันไหน คือ งานพระไตรปิฎกบาลี **"มหาจุฬาเตปิฏกำ"** ต้องไปแผนกตรวจชำระ ที่หอปริยัติ พบกับอาจารย์ผู้ใหญ่รุ่นโบราณ อย่างอาจารย์ทอง หงส์ลดารมภ์ (เราเรียกท่านง่ายๆ ตามนามเดิมว่า "อาจารย์กิม") และอาจารย์เกษม บุญศรี (ฟังสองท่านนี้คุยเรื่องเก่าๆ ให้ขำกันบ้าง ทั้งที่แท้จริงแล้ว สองท่านเองนั่นแหละขำก่อน) อาจารย์ทินกร ทองเศวต แล้วรุ่นใกล้เข้ามา คืออาจารย์สิริ เพ็ชรไชย จนถึงรุ่นใหม่หน่อย ที่นึกได้คือ อาจารย์สังคม ศรีราช (ต่อมา ทำงานที่ราชบัณฑิตยสถาน)

ในงานนี้ ต้องทำเรื่องธุรการมาก โดยเฉพาะการสื่อสารส่งข่าวในเรื่องการหาทุนรับทุน จนกระทั่งท่านเจ้าคุณพระราชรัตนเมธี ที่วัดมหาธาตุเอง ตั้งแต่ครั้งยังเป็นพระรัตนเมธี ทั้งมาช่วย และพาพระเณรมาช่วย แล้วผู้เล่าก็กลายเป็นผู้ประมวลเก็บเรื่องงานพระไตรปิฎกนี้ บางทีก็ต้องไปพูด อย่างที่แผนกธรรมวิจัยนิมนต์ให้แสดงปาฐกถาเรื่อง **"มหาจุฬาเตปิฏกำ"** ในวันพระ ๒ ก.ค. ๒๕๐๗ (แถมเรียกเป็นสั่งการเลขาธิการเสียอีกด้วย)

นั่นเชิงหรือกึ่งวิชาการ แต่เรื่องธุรการมีมาก ขอยกตัวอย่างจากที่เขียนลายมือไว้

"*[วันพุธ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๙] วันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๗.*

ผู้ให้โอวาท: เจ้าหน้าที่แผนกบาลีเตรียมฯ

พระไตรปิฎก: นางเนื้อทิพย์ เสมรสุต นำเช็คกับปัยภัณฑ์ ๗๐,๐๐๐ บาท ที่ ฯพณฯ จอมพล ถ. กิตติขจร ร่วมบริจาคสร้างพระไตรปิฎกฉบับ ม.จ.ร. ๑ เล่ม มามอบให้ที่แผนกตรวจชำระพระไตรปิฎก ณ หอปริยัติ วัดมหาธาตุฯ มีเลขาธิการผู้ช่วย – พระศรีวิสุทธิคุณ – พระสุวิมลธรรมาจารย์ พระรัตนเมธี พระมหาอิ่ม สุมงฺคโล นายแพทย์ ดำรง เพ็ชรพลาย อ. สิริ เพ็ชรไชย นายทอง หงส์ลดารมภ์ นายสังคม ศรีราช ร่วมรับมอบ (๑๖.๑๐ น.)"

แล้วอีกปีหนึ่งหลังจากนั้น ก็มีพิธีสำหรับพระไตรปิฎกชุดที่ได้สร้าง ดังความที่สืบเนื่อง

"*[วันศุกร์ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๐] วันศุกร์ที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๘.*

พิธีกรรมพิเศษ: วันนี้มีพิธีมอบถวายพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ.

- ๑๔.๓๐ น. นิสิตนักเรียน ม.จ.ร. เข้าพร้อมในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ เต็มล้นไม่มีที่นั่ง หลามลงข้างล่างอาสน์สงฆ์หน้าพระประธาน.
- ๑๔.๕๐ น. สมเด็จพระวันรัตมาเป็นประธาน
- ๑๕.๐๐ น. ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี และท่านผู้หญิง เข้าสู่พระอุโบสถ มีสภานายก และเลขาธิการ รับนำเข้ามา
- สมเด็จฯ ให้ศีล แล้วเจ้าหน้าที่พิธีกรรมของนายกฯ กล่าวนำคำถวายพระไตรปิฎกแล้ว นายกฯ และท่านผู้หญิง ประเคนหนังสือตัวอย่าง แล้ว สมเด็จฯ มอบหนังสือที่จัดไว้แก่ ฯพณฯ นายกฯ และท่านผู้หญิง
- นายทอง หงส์ลดารมภ์ อ่านฉันท์สดุดีนายกฯ และแปล (นอกกำหนดการ)
- สมเด็จฯ กล่าวอนุโมทนา (ยาวดี)
- พระสงฆ์อนุโมทนาด้วยภาษาบาลีอย่างพร้อมเพรียง
- ประมาณ ๑๖.๐๐ น. นายกฯ และท่านผู้หญิง เดินทางกลับ แล้ว สมเด็จฯ กลับ เป็นเสร็จพิธี.

  (กล่องใส่พระไตรปิฎก สำหรับนายกฯ ยังไม่ได้มอบ เพราะสมเด็จฯ ว่า ไม่มีคำว่า "นายกรัฐมนตรี")"

งานนี้ติดพันอยู่จนกระทั่งผู้เล่าลาออกจากตำแหน่งรองเลขาธิการ และท่านเจ้าคุณสุวิมลธรรมาจารย์ (ผ่อง สุวิมุตฺโต ป.ธ.๖) ขอรับเอาแฟ้มงานนี้ไปดำเนินการต่อ

พออ่านบันทึกดูเรื่องราวเก่าๆ หลากหลายทำนองนี้ ก็ทำให้นึกขึ้นมาว่า นี่ทำอะไรๆ จนไปๆ มาๆ ไม่รู้ว่าได้ทำอะไร

พอเข้าทำงานในตำแหน่งหน้าที่ใหม่ คือ ผช.เลขาธิการ ที่ท่านตั้งให้คราวนี้ ก็ขึ้นปีการศึกษาใหม่พอดี งานธุรการถึงจะมี ก็มิใช่หนักหนา แต่งานวิชาการต่างหากโถมทับเพิ่มเข้ามา คราวนี้เป็นบันทึกด้วยลายมือเช่นกัน ดูตัวอย่าง**วันที่ ๑, ๖** แห่งเดือน**มิถุนายน ๒๕๐๗**

> "**มิถุนายน ๑**. พูดหน้าสำนักงานอีก; ประชุมนิสิต+ผู้แทนนร. เลือกประธาน-รองประธานนิสิต ได้วรศักดิ์-เลื่อน, เจ้าคุณราชเป็นประธาน; ไปกับเจ้าคุณราช+กวี ไปวัดโพธิ์, สามปลื้ม (ลาสึก, รายงานตัว). เตรียมโครงงานเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิชาและตารางสอน ในแผนกบาลีอุดม-อบรมครู."

> "**๖**. พูดสำนักงานกลางอีก; กำหนดเนื้อหาวิชาที่จะเรียนในวิชาศาสนา-พุทธศาสนาทั่วไป ชั้นอบรมครู, เป็นประธาน (มหาสำรวยเข้าร่วม) ในการประชุมนิสิตแถลงนโยบายขอความไว้วางใจ, ค่ำ ๑๙.๓๐ น. สนทนาธรรมเรื่อง "สรณะแห่งชีวิต" ในรายการบรรทัดธรรม กับมหาอดิศักดิ์, ซึ่งจัดโดยกรรมการนิสิตฝ่ายปาฐกถา ๑ ชม. ..., นอน ม.จ.ร."

ทั้งต่องานเดิม ทั้งเติมงานใหม่ ถึงตอนนี้ ก็เริ่มต้องนอนค้างคืนที่มหาจุฬาฯ แล้ว ไม่ช้าก็มองเห็นชัดว่า ถึงจะทำงานตลอดวัน ทั้ง ๒๔ ชั่วโมง ก็ไม่ทัน การนอนค้างที่มหาจุฬาฯ ก็จำเป็นและบ่อยขึ้น จนกลายเป็นว่านอนค้างที่มหาจุฬาฯ มากกว่ากลับไปอยู่ที่วัดของตน และงานค้นเขียนพจนานุกรม ซึ่งเป็นงานของตนที่วัดนั้น อันได้มุ่งมั่นตั้งใจ ก็ถึงคราวต้องหยุดเลิกไป

ที่จริง ผู้เล่ามีหลายโรคติดตัว ตลอดระยะเวลาที่ทำงานนั้น ปวดมาสตอยด์ (คือกระดูกพรุนด้านข้างของกะโหลกศีรษะ) ซึ่งอักเสบเรื้อรัง ทนเจ็บปวดมาจนในที่สุด ขึ้นปีใหม่ ๒๕๐๙ ก็จำยอมเข้ารับการผ่าตัด ทำ mastoidectomy อยู่ที่วชิรพยาบาลครึ่งเดือน (๑๓-๒๘ ม.ค. ๒๕๐๙) แต่เสร็จแล้ว ก็ยังอักเสบปวดลึกๆ มาเรื่อยๆ จนกระทั่งอีก ๑๖ ปีต่อมา พ.ศ. ๒๕๒๕ ต้องผ่าตัดอีกครั้ง นอกจากนั้น ท้องก็เดินแทบประจำวัน (สืบมาแต่เป็นเด็กเล็ก) วัณโรคก็ทิ้งรอยไว้ รวมไปรวมมา ร่างกายที่ผ่ายผอมก็เลยกลายเป็นลักษณะประจำตัวตามประสาของความขี้โรค (ตรงข้ามกับปัจจุบันที่ได้โรคซึ่งช่วยให้มีน้ำหนัก)

รวมความว่า นอกจากงานหนังสือที่ติดค้างมาเก่า ก็มาพบกับงานธุรการแปลกใหม่ แต่ที่ต้องจริงจังมาก คืองานวิชาการสำหรับบาลีอุดมศึกษา เพราะงานของคณบดีทั้งหมดเวลานั้น อยู่ในมือของเลขาธิการ ซึ่งมีฐานะเป็นผู้กำกับแผนกบาลีอุดมศึกษาอย่างแทบจะเป็นประเพณีของมหาจุฬาฯ ดังได้ว่าข้างต้นแล้ว

มองสำนักงานเลขาธิการ ผ่านเข้าบรรยากาศของมหาจุฬาฯ

เพื่อให้เห็นภาพเหตุการณ์ความเป็นไปในมหาจุฬาฯ ที่ส่วนกลาง คือสำนักงานเลขาธิการเวลานั้น ขอคัดตัวอย่างบันทึกด้วยลายมือของผู้เล่ามาให้ดูอีกบ้างในบางวัน

(ตามปกติ บอกเฉพาะจำพวกธุรการ-งานจร ส่วนงานหนังสือ หรือวิชาการ มักต้องทำกลางคืน หรือตลอดเวลาที่ว่างจากธุรการ; ที่พิมพ์ใส่ไว้นี้ อาจจะมากไปบ้าง แต่เรื่องเก่าๆ มีเป็นหลักฐานไว้บ้างก็ดี อันใดที่ไม่น่าสนใจ ก็โปรดข้ามไป; พึงสังเกตความมีที่ทางของคณะกรรมการนิสิต; นับแต่สิ้นเดือนมิถุนายน ๒๕๐๗ ได้เขียนบอกคำแรมไว้ด้วย)

"*. . .วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๗.*

ผู้ให้โอวาท: ผู้ช่วยเลขาธิการ รูปที่ ๒ (แทนเจ้าหน้าที่หอสมุด)
เรื่องประโยชน์ – การปรับปรุง – การใช้ห้องสมุด

- กรรมการนิสิตแผนกปาฐกถา ขออนุมัติแต่งตั้งกรรมการที่ปรึกษาแผนกปาฐกถา (คนภายนอก ให้ ม.จ.ร. ตั้ง)
- กรรมการนิสิตเสนองบประมาณประจำปี และขอเบิกเงินระยะแรก (ถึง ๓๑ ก.ค. ๐๗)
- ประมาณ ๑๗.๐๐-๑๙.๓๐ น. เจ้าคุณพระราชวิสุทธิเมธีมาควบคุมนิสิตขนย้ายหนังสือพระไตรปิฎก ที่ยังไม่เข้าเล่ม ส่วนหนึ่งฝากไว้ที่ห้องกรรมการนิสิต อีกส่วนหนึ่ง (ส่วนมาก) ย้ายไว้ในส่วนหลังของห้องเดิม (ห้องพัสดุ) เพื่อจัดให้เป็นห้องเรียนของแผนกบาลีอุดมศึกษาอีกห้องหนึ่ง มีกรรมการนิสิตซึ่งได้ขอความร่วมมือไปทางประธานกรรมการนิสิต มาให้ความร่วมมือหลายรูป ทุกอย่างสำเร็จเรียบร้อยด้วยดี
- ค่ำ พระราชวิสุทธิเมธีนำ และผู้ช่วยเลขาฯ รูปที่ ๒ พระมหาสำรวย ญาณโสภี และพระมหาสวัสดิ์ อตฺถโชโต ไปงานศพคุณแม่ของอาจารย์เกษม บุญศรี ที่วัดหัวลำโพง."

ข้ามไปดู ตัวอย่างเหตุการณ์ต่อไป

"*[วันจันทร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๘ หลัง] วันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๗*

ผู้ให้โอวาท: พระมหาสำรวย ญาณโสภี

สำนักงานเลขาฯ: อนุมัติการรับ ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ ร.ร. ปริยัติโกศลวิทยา วัดกลาง อ.เมืองสุรินทร์ เข้าเป็นสาขา ร.ร. พอ. มจร. (จะเปิด ๒๖ ก.ค. ๐๗)

- ปรึกษากับเจ้าคุณราชฯ เรื่อง ร.ร. พอ. และคณะกรรมการนิสิต
- เตรียมส่งของเงินไปให้เจ้าหน้าที่ที่ศึกษาต่อในอินเดีย."

ดูตัวอย่างต่อไป

"*[วันพฤหัสบดี แรม ๕ ค่ำ เดือน ๙] วันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๗*

ผู้ให้โอวาท: พระมหาอิ่ม สุมงฺคโล

นอกสถานที่: พระมหาสุพจน์ วิจิตฺโต ไปอบรมศีลธรรมนักเรียน ที่ ร.ร. เพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ (รายการของศูนย์อบรมจริยธรรม)
ผู้ช่วยเลขาธิการ, พระมหาแคล้ว อภิปุญฺโญ, พระมหาอิ่ม สุมงฺคโล ไปอภิปรายเรื่อง "การปฏิบัติตนเพื่ออยู่ร่วมกันในสังคม" ที่ ร.ร.สตรีวุฒิศึกษา ๑๓ - ๑๕ น. นักเรียน มศ. ต้น ราว ๒๐๐ คน ได้ผลใช้ได้, ทาง ร.ร. ถวายรูปละ ๕๐ บาท (= ๑๕๐ บาท) ได้ตกลงกับโรงเรียนว่าให้ถวายเป็นเงินบำรุงมหาจุฬาฯ จึงมอบส่วนกลาง.

สำนักงานเลขาฯ: มีฝรั่งชาติฝรั่งเศสมาขอคำอธิบายจากผู้ช่วยเลขาฯ เรื่องพุทธศาสนา เช่น วิญญาณ นิพพาน ฯลฯ

แผนก ร.ร. พอ.: ประธานกรรมการบริหาร ประชุมอาจารย์ทั้งแผนก ๑๘.๒๐ -๒๐.๓๐ น."

ข้ามไปดูอีก

"*[วันพฤหัสบดี แรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๐] วันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๗*

ผู้ให้โอวาท: พระมหาประแทน เขมทสฺสี

นอกสถานที่: เช้า: คณะพระอาจารย์ เจ้าหน้าที่ ม.จ.ร. ๒๗ รูป มีเลขาธิการ ผู้ช่วยฯ ผู้กำกับแผนก และเจ้าหน้าที่ครูอาจารย์ แผนกต่างๆ และ ร.ร. พอ. ไปทำการอบรมนักเรียน ณ โรงเรียนศึกษานารี ๒๗ ห้อง ประมาณ ๑,๐๐๐ คนเศษ โดยแยกอบรม รูปละ ๑ ห้อง
๘.๐๐ น. พร้อมกันที่ ม.จ.ร.
๘.๒๕ น. ออกจาก ม.จ.ร. ไป ร.ร. ศึกษานารี
๙.๐๐ น. เข้าอบรมแต่ละห้อง (๔๕นาที)
๑๐.๑๕ น. มาสวดมนต์ฉันเพลที่ตึกสามชั้นสร้างใหม่
เที่ยงเศษ: มาสวดมนต์ฉันเพลที่ตึกสามชั้นสร้างใหม่ เลขาธิการ ผู้ช่วยฯ และผู้กำกับแผนกอบรม ทำการประพรมน้ำพระพุทธมนต์ แก่ครู อาจารย์ นักเรียน.

สำนักงานเลขาฯ: ประกาศสอบแผนกบาลีอุตมฯ และอบรมครูศาสนศึกษา และประกาศปิดแผนกอบรม และเตรียม"

การได้รับนิมนต์ไปสอนศีลธรรมอบรมนักศึกษานักเรียนในสถานศึกษาต่างๆ อย่างนี้ เข้าใจว่าสืบมาตั้งแต่สมัยที่ท่านเจ้าคุณพระกวีวรญาณ และอาจารย์พร รัตนสุวรรณ ขยายงานเผยแผ่ออกไปข้างนอกในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๐๑ แล้วงานก็มีมาเรื่อยๆ

ข้ามไปดูอีกวันหนึ่งสองวัน

"*[วันศุกร์ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๐] วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๗.*

ผู้ให้โอวาท: พระมหาสำรวย ฌาณโสภี (แทนเจ้าหน้าที่หอสมุด)

การติดต่อ: เจ้าหน้าที่วิทยาลัยการศาสนาของกรมการศาสนามาติดต่อขอคำอธิบายชี้แจงเกี่ยวกับระบบการวัดผล เพื่อนำไปพิจารณาใช้ที่กรมการศาสนา มีอาจารย์จาก ร.ร. เสาวภา ชื่อ... ... พ.ม., ป.มศ., กศ.บ., M.Ed. โทร. ... มาติดต่อเกี่ยวกับการเข้าสอน ม.จ.ร.

มูลนิธิอาเซีย: Mr. Klausner แห่งมูลนิธิอาเซีย มาสนทนากับเลขาธิการ และผู้ช่วยเลขาธิการ ที่ห้องอธิการบดี เรื่อง

๑. โครงการส่งพระไปประจำจังหวัดชายแดน – พร้อมช่วยเสมอเมื่อ ม.จ.ร. มีคนพร้อม

๒. งบประมาณช่วยเหลือ ปี ๒๕๐๘ – ลดลง ๕๐,๐๐๐ บาท (เขาเขียนเตรียมมาแล้ว – ไม่ยอมผ่อน)

๓. งบประมาณอาเซียอาคเนย์ – รวมอยู่ในงบประมาณใหญ่ที่ตัดนั้น จะขอไปเมื่อไรก็ได้.

๔. อาจารย์สอนภาษาอังกฤษ – ขอให้จัดมา ไม่ได้ เพราะงบประมาณไม่มีเพิ่ม แต่จะช่วยติดต่อ Peace Corps ให้."

มูลนิธิอาเซียเป็น ๑ ใน ๓ ของแหล่งทุนหลักที่ถวายอุปถัมภ์ประจำปีแก่มหาจุฬาฯ (อีก ๒ แหล่ง คือ เงินอุดหนุนจากรัฐบาล ๑.๕ แสนบาท และจากศาสนสมบัติกลาง ๒.๓ แสนบาท) ดังเคยเล่าข้างต้น

มีข้อแตกต่างตรงที่ว่า ๒ แหล่งอื่นให้ความอุปถัมภ์รายปีในจำนวนที่แน่นอนคงตัว แต่มูลนิธิอาเซียจัดถวายตามค่าใช้จ่ายในรายการที่มูลนิธินั้นเห็นควรสนับสนุนในคราวนั้นๆ จึงขึ้นต่อการเจรจาตกลงในแต่ละปี ซึ่งรวมแล้วก็ประมาณปีละ ๒ แสนบาทเศษ นับว่าเป็นแหล่งทุนสำคัญ โดยเฉพาะในการช่วยหนุนงานพิเศษ ความริเริ่ม ความก้าวหน้า และโครงการใหม่ๆ เช่น การส่งพระเจ้าหน้าที่ครูอาจารย์ไปศึกษาต่อในต่างประเทศ และการส่งพระบัณฑิตใหม่ไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างจังหวัด

ข้างบนนี้ เป็นข้อยุติในการเจรจาตกลงของปี ๒๕๐๗ เล่าไว้เป็นตัวอย่าง

เล่าแถมว่า ในบางคราว บางกรณี ทั้งที่ว่ามหาจุฬาฯ จะไม่ทำการบางอย่าง เพราะไม่ต้องการใช้เงินที่มีน้อยอยู่แล้วให้สิ้นเปลือง แต่มูลนิธิอาเซีย ซึ่งรู้ความเป็นไปในวงการที่เกี่ยวข้อง กลับเสนอขอถวายความอุปถัมภ์เข้ามาเอง ขอยกตัวอย่างตามที่ผู้เล่าเขียนไว้

เมื่อปี ๒๕๑๒ องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล.) จัดการประชุมใหญ่ที่ประเทศมาเลเซีย และได้มีหนังสือนิมนต์ให้มหาจุฬาฯ ส่งผู้แทนไปร่วมประชุม ผู้เล่าเขียนไว้ว่า (เพื่อใช้เนื้อที่ให้น้อย ขอคัดตัดมาจำเพาะความที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้)

"*[วันพฤหัสบดี แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๔] วันพฤหัสบดีที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๒.*

...หนังสือปฏิเสธไม่ไปประชุมใหญ่ พสล.เพราะไม่มีงบประมาณ..."

รายละเอียดต่อจากนี้ จำไม่ได้ พสล. คงบอกไปที่มูลนิธิอาเซียฯ ก็หนุนให้ไป แต่ตัวผู้เล่าเอง ถ้าไม่เป็นการจำเป็น ไม่ชอบที่จะไปที่ไหนทั้งนั้น เพราะงานหนังสือติดพันมาก ดังนั้น

"*[วันพฤหัสบดี แรม ๒ ค่ำ เดือน ๕] วันพฤหัสบดีที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๒.*

- ปรึกษางานกับเลขาธิการ เรื่องผู้จะไปประชุมมาเลเซีย พสล. ตามที่มูลนิธิอาเซียขอให้ไป."

เวลานั้น พระมหาสิงห์ทน นราสโภ ป.ธ.๗, พธ.บ. วัดพระเชตุพน ซึ่งไปศึกษาต่อในอินเดียด้วยทุนส่วนตัว ใกล้จบปริญญาเอก กลับมารอดำเนินการขั้นตอนสุดท้ายของการจบปริญญา (จะได้รับปริญญาเอกนั้น ในเดือน ก.พ. ๒๕๑๔) จึงนิมนต์ท่านมาทำงานที่มหาจุฬาฯ ไปเรื่อยๆ ก่อน ก็เลยตกลงขอให้ท่านเป็นผู้แทนไปประชุม ดังได้เขียนบันทึกว่า

"*[วันศุกร์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๕] วันศุกร์ที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๒.*

- เลขาธิการติดต่อมูลนิธิอาเซีย ตามที่มูลนิธิอาเซียติดต่อมา ตกลงการส่งตัวแทน มจร. ไปประชุม พสล. มาเลเซีย ให้ผู้ช่วยดำเนินเรื่องหนังสือข้อตกลงในวันอังคารหน้าด่วน มูลนิธิจะถวายตั๋วเครื่องบินบริษัทมาเลเซีย ออกเดินทาง ๑๙ น. (มจร. กำหนดได้พระมหาสิงห์ทน นราสโภ)."

จากนั้น ก็ดำเนินการไปตามขั้นตอนจนเสร็จเรื่อง

ทั้งนี้ ขอให้สังเกตว่า Mr. Klausner (William J. Klausner; เราเรียกกันว่า อาจารย์กลอสเนอร์ หรือคลอสเนอร์ บางแห่งเรียกท่านว่า เคลาสเนอร์) เป็นพุทธศาสนิกชน ท่านเอาใจใส่สนับสนุนงานของมหาจุฬาฯ มาก ตัวท่านเองก็เคยสอนภาษาอังกฤษในชั้นพุทธศาสตร์ ตัวผู้เล่าก็เคยเรียนในครั้งที่ท่านสอน ในชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๑ บางอย่างท่านก็ริเริ่มสนับสนุนขึ้นมา โดยเรามิได้ขอร้อง ถ้ามีโอกาสจะเล่าต่อไป

รวมแล้ว ด้านมูลนิธิอาเซียนี้ มหาจุฬาฯ ได้อาศัยอาจารย์คลอสเนอร์มาก (เจ้าหน้าที่มูลนิธิอาเซียอีกท่านหนึ่ง เป็นรุ่นน้องของอาจารย์คลอสเนอร์ คือ คุณเสน่ห์ รัตจินดา ก็เกื้อกูลมากแก่มหาจุฬาฯ)

อีกตัวอย่างเดียว คงจะพอ มีความสั้นๆ ว่า

"*[วันพุธ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๐] วันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๗*

ผู้ให้โอวาท: ไม่ได้ให้ (เพราะฝนตก)

สำนักงานเลขาธิการ: Mr. Mark Hawthorne, อาสาสมัครอเมริกันที่ประจำ ม.จ.ร. นำ volunteer คนใหม่ชื่อ Melvin Horvitch ซึ่งได้ปริญญาตรีวิชา European History จากมหาวิทยาลัย Princeton มาพบผู้ช่วยเลขาธิการ เมื่อเวลา ๑๖.๐๐ น. สนทนากันอยู่ประมาณ .๔๕ ชม. จึงเลิก การสนทนาได้ผลดี."

นี่คือเรื่องอาจารย์สอนภาษาอังกฤษ การได้เจ้าของภาษามาสอนมาพูดให้ฟังเสียงแท้สำนวนจริง ย่อมดีแน่ แต่สมัยนั้น ถ้าจะจ้างฝรั่งมาสอน ก็คงแพงมาก ซึ่งย่อมเป็นการยากค่อนข้างมากสำหรับมหาจุฬาฯ โดยเฉพาะเมื่อจะให้สอนอยู่นานๆ ในเมื่อไม่มีทุนรอน

พอดีว่า เวลานั้น มีงานที่ประธานาธิบดี จอห์น เอฟ. เคนเนดี/John F. Kennedy (1961-1963/๒๕๐๔-๒๕๐๖) แห่งสหรัฐอเมริกา เจ้าของนโยบาย "New Frontier" ได้ริเริ่มตั้งขึ้นไว้ คือ โครงการส่งอาสาสมัครหน่วยสันติภาพ (Peace Corps volunteers) ไปบำเพ็ญประโยชน์ช่วยงานการศึกษา การเกษตร และการยกมาตรฐานการครองชีพ ในอเมริกาใต้ อาเซีย และแอฟริกา อาสาสมัครเหล่านี้ได้รับการฝึกมาอย่างดี ให้ไปอยู่กับชาวบ้าน กินง่ายอยู่ง่าย ใช้น้อย เข้ากับคนถิ่นได้ดีโดยกลมกลืนกับวัฒนธรรมที่นั่น

แม้ว่าประธานาธิบดีเคนเนดี ได้ถูกสังหารในปี ๒๕๐๖ แต่ Lyndon B. Johnson รองประธานาธิบดี ก็สืบต่อนโยบายมาจนสิ้นสมัย แถมยังชนะเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดีต่ออีกสมัยจนถึงปี 1969/๒๕๑๒ ในช่วงเวลานี้ มหาจุฬาฯ ก็ได้อาสาสมัครหน่วยสันติภาพมาสอนภาษาอังกฤษ ทั้งนี้ มูลนิธิอาเซียก็ช่วยหนุน

แม้ว่าอาสาสมัครจะมาทำงานในฐานะผู้บำเพ็ญประโยชน์ มหาจุฬาฯ ก็เกื้อหนุนเขาบ้างด้วยเงินเดือนจำนวนหนึ่ง ซึ่งแม้โดยทั่วไปจะถือว่าน้อย แต่สำหรับมหาจุฬาฯ เป็นเงินก้อนใหญ่มาก (มอบแก่ Mr. Robert Burrows, พ.ศ. ๒๕๑๒ = เดือนละ ๗๐๐.๐๐ บาท)

อาสาสมัครหน่วยสันติภาพอเมริกัน ที่มาสอนในมหาจุฬาฯ มาทำงานเป็นวาระๆ ต่อกันหลายคน เริ่มต้นตั้งแต่ในสมัยที่ท่านเจ้าคุณพระเมธีวรคณาจารย์ (สนั่น กมโล) เป็นสั่งการเลขาธิการ แล้วเป็นเลขาธิการอยู่ระยะเวลาหนึ่ง Peace Corps volunteer คนแรกที่มาสอนที่มหาจุฬาฯ คือ Mr. Larry Forman (ก็คง อจ.คลอสเนอร์นั่นแหละที่ประสานให้)

เมื่อผู้เล่าเข้ามาทำงานในตำแหน่งนี้ Mr. Larry Forman สิ้นสุดวาระไปแล้ว เป็นวาระของ Mr. Mark Hawthorne แล้วก็ต่อด้วยคนอื่นๆ อีกหลายคน

แต่เมื่อเล่ามาถึงตอนนี้ เหลือเวลาที่จะเขียนน้อยแล้ว ผู้เล่าไม่มีเวลาจะอ่านบันทึกให้ทั่วตลอดได้ ไม่อาจค้นรายละเอียดที่จะนำมาเรียงลำดับให้เป็นระบียบเรียบร้อย จึงขอบอกเพียงคร่าวๆ เท่าที่ผ่านตาหรือนึกได้ (แม้แต่ชื่อก็คงไม่ครบ)

ต่อจาก Mr. Mark Hawthorne (ถึง ก.ย. ๒๕๐๗)
ก็ได้ Mr. Melvin Horvitch (ก.ย. ๒๕๐๗ – ๒๕๐๘)
ตามด้วย Mr. Donald Sweetbaum (๒๕๐๘ – พ.ค. ๒๕๑๐)
ผ่าน Mr. Carlon (หา first name ยังไม่พบ, ๒๕๑๐ – ส.ค. ๒๕๑๑)
แล้วก็ถึง Mr. Robert Burrows (๒๐ ส.ค. ๒๕๑๑ – หลัง ๒๒ มี.ค. ๒๕๑๓)

ถึงเวลานี้ สมัยของประธานาธิบดี Lyndon B. Johnson ก็ได้สิ้นสุดลงแล้ว

อาสาสมัครอเมริกันเหล่านี้ได้รับการฝึกอบรมมาอย่างดี เป็นคนหนุ่มที่สุภาพเรียบร้อย มีอัธยาศัยไมตรี เอาใจใส่ร่วมมือ และปฏิบัติตัวสนิทงามตามวัฒนธรรมไทย

เรื่องนี้นำมาเล่าไว้ในฐานะเป็นกรณีที่แปลกจากปกติ ส่วนอาจารย์ทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ใหญ่ที่สำคัญสำหรับวิชาการของคณะนั้นๆ ถ้ามีที่มีเวลา จะแสดงรายนามของท่านไว้ พร้อมทั้งวิชาที่สอนที่บรรยาย ในภาคผนวก

ดังว่าแล้ว งานด้านวิชาการนี่แหละเป็นหลักเป็นแกนและเป็นแก่นสารที่ต้องการ เมื่อผู้เล่าได้พบงานด้านนี้เมื่อแรกเข้ามา แม้จะเป็นงานที่ใช้เวลามากหน่อย ต้องจริงจังกว่าเรื่องธุรการ สำคัญกว่างานผ่าน และงานจร ที่แวดล้อม แต่ก็เป็นภาระในแง่ที่เป็นของใหม่ ที่จะต้องทำความรู้จัก เข้าถึงไว้ และมองเห็นแนววิธีที่จะจัดการต่อไป รวมทั้งเริ่มทำความคุ้นกับอาจารย์ผู้ใหญ่มากท่านในวงงานอันนี้ แต่ก็อยู่ในขั้นที่ทำแค่พอให้ดำเนินต่อไปได้

ที่สำคัญจริงคือ ต่อจากนั้น จะถึงเวลาของงานจัดการเนื้อหา และการขับดันให้ก้าวหน้าต่อไป กับทั้งอีกไม่ช้าหลังจากนี้ การแสดงเนื้อตัวและการร่วมมือประสานกับผู้เกี่ยวข้อง ที่จะให้มหาจุฬาฯ มีสถานะเป็นที่ยอมรับโดยทางการ ด้วยนิติวิธี จะเป็นงานที่เด่นชัดและเร่งรัดขึ้นมา

ดังนั้น นับแต่งานเตรียมการเพื่อปีการศึกษา ๒๕๐๘ เป็นต้นมา เวลาส่วนใหญ่จึงยิ่งต้องให้กับงานด้านวิชาการอย่างเต็มที่

ในขั้นตอนที่สำคัญของงาน ในการสัมพันธ์กับสถาบันและองค์กรภายนอก ตลอดถึงบุคคลสำคัญทั้งหลาย ท่านเจ้าคุณเลขาธิการรับมือ และทำทางให้

ในยามปกติ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการมาสอนมาทำงานในวันที่กำหนดของท่าน เมื่อท่านมา ผู้เล่าก็ไปพบเล่าเรื่องถวายรายงานปรึกษาหารือเป็นประจำ และท่านคงจะทราบจากโยมเลิศ (ภารโรง) ว่าผู้เล่ากับองค์อื่นบางท่าน โดยเฉพาะอาจารย์สมบูรณ์ ทำงานจนนอนค้างที่มหาจุฬาฯ กันบ่อยขึ้นๆ ท่านก็คงห่วงใย และคิดเกื้อกูล

วันหนึ่ง ในระยะต้นๆ นั้นเอง เมื่อผู้เล่าเข้าไปพบเพื่อปรึกษาหารืองาน ท่านยกถุงผลไม้มอบให้ถุงใหญ่ทีเดียว ผลไม้ในถุงนั้น คืออย่างดีที่สุด จำพวกแอปเปิ้ล และผลไม้เมืองนอกอย่างอื่นๆ

ต้องเข้าใจว่า ย้อนหลังไป ๕๐ ปีก่อนโน้น ผลไม้จำพวกแอปเปิ้ลเป็นต้นนี้ แทบไม่มีปลูกในเมืองไทย มาจากนอกแทบทั้งนั้น ราคาแพงมาก แสดงว่าท่านตั้งใจเลือกมาให้อย่างดีที่สุด เพื่อจะได้มีอะไรฉันที่นี่ดีๆ บ้าง

แต่แล้ว ผู้เล่าปรึกษางานไป เสร็จแล้ว ลืมสนิท เมื่อลาท่านออกมาแล้ว ก็ไปทำงานต่อ ใจก็ไปที่งานโน้นงานนี้ ไม่ได้นึกถึงผลไม้ถุงนั้นเลย มารู้อีกที เมื่อได้ยินว่าโยมเลิศเอาถุงผลไม้ที่เน่าเสียแล้วไปทิ้ง

เรื่องก็คือ เมื่อท่านเจ้าคุณเลขาธิการมาที่นั่นอีก ก็พบผลไม้ถุงนั้นอยู่ในที่เดิม แต่เน่าเสียไปแล้ว จึงต้องเรียกโยมเลิศมาเอาไปทิ้ง

ผู้เล่ารู้สึกว่าเป็นการทำลายน้ำใจปรารถนาดีของครูบาอาจารย์ ทำความกระทบกระเทือนใจแก่ท่านผู้ใหญ่โดยไม่สมควร ท่านมีเมตตามาก จึงตั้งใจเลือกตั้งใจคัดสิ่งที่ดีมีค่า ตั้งใจนำมาให้ด้วยมือเอง แต่ผู้รับเหมือนไม่ไยดี

ที่จริง ใจของผู้เล่าก็ขอบพระคุณท่านยิ่ง แต่ลืมสนิทจริงๆ พอหน้าเลยจุดนั้นไปตาเจออะไร ใจก็นึกไปเห็นงานที่จะทำ เรื่องนี้แล้ว เรื่องนั้นต่อ ก็เลยลืมไปสิ้นเชิง เป็นเรื่องที่จะต้องกราบขอขมาอภัยท่านเป็นอย่างยิ่ง แต่ก็ดูเหมือนว่าจะลืมอยู่เรื่อย จนไม่ได้พูดถึงอีก

ที่สำคัญ คือเข้าใจว่าท่านไม่ถือสา ดังที่ท่านเจ้าคุณเลขาธิการได้มีเมตตาต่อผู้เล่าอย่างสูงเสมอต้นเสมอปลายตลอดมา แม้แต่หลังจากผู้เล่าลาออกจากงานที่มหาจุฬาฯ แล้ว ท่านก็มีน้ำใจของครูอาจารย์ดังเดิม

การนำเรื่องราวมาเล่าไว้ ถือเป็นการกราบขอขมาอภัยจากท่านเจ้าคุณเลขาธิการด้วยการบอกเล่าถึงเมตตาธรรมของท่านไว้ ณ ที่นี้

สถาบันสู่ความมั่นคง ในระบบงานที่ลงตัว

เรื่องนอก งานใน จัดปรับลงตัวเข้าที่ ให้เป็นฐาน และมีทิศทางโล่งไป

ได้บอกแล้วว่า เมื่อท่านเจ้าคุณเลขาธิการ และผู้เล่า ในฐานะผู้ช่วยเลขาธิการ เริ่มต้นทำหน้าที่ ในกลางปี ๒๕๐๗ นั้น ภารกิจแรกคือ **การส่งพระอาจารย์เจ้าหน้าที่ มจร. ไปศึกษาต่อ**ปริญญาโท ที่ Banaras Hindu University เป็นรุ่นแรก เป็นการสืบต่องานที่ท่านอาจารย์พระกวีวรญาณ ได้ดำเนินการไว้ จนกระทั่งคณะออกเดินทางไปอินเดียในวันที่ ๒๗ มิ.ย. ๒๕๐๗

ในช่วงเวลานั้นเอง ก็มีงานสำคัญคือ การขอจัดตั้ง**มูลนิธิมหาจุฬาฯ** ในวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๗ โดยได้อาศัยอาจารย์เกษม บุญศรี เป็นผู้เดินเรื่อง เมื่อได้รับใบอนุญาตจัดตั้งแล้ว (ลงวันที่ย้อนหลังให้ในใบอนุญาตว่าวันที่ ๑๓ ม.ค. ๒๕๐๗) ก็ได้ตกลงให้มีการจัดงานวันมหาจุฬาฯ ประจำปี (ต่อมา เรียกว่าวันสถาปนามหาจุฬาฯ) ในวันเสาร์-อาทิตย์ที่ใกล้วันที่ ๑๓ กันยายน เพื่อเป็นวันหาทุนให้แก่มูลนิธิมหาจุฬาฯ ต่อไป

งานมูลนิธินี้ ซึ่งเป็นเรื่องของทุนที่อาศัยการอุปถัมภ์บำรุงจากภายนอกเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับงานพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ แม้แต่ตัวผู้เล่า ซึ่งนับว่ายังเป็นรุ่นเด็กในสมัยนั้น ก็มองเห็นได้ไม่ยากว่า หลวงพ่อสภานายกองค์ใหม่ คืออธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นพระมหาเถระผู้เฒ่า ไม่เป็นที่รู้จักกว้างออกไปข้างนอก มหาจุฬาฯ ต้องอาศัยพระมหาเถระที่เป็นผู้ใหญ่ในวงการคณะสงฆ์ และเป็นที่เคารพของพุทธบริษัทอย่างกว้างขวาง พร้อมกับเป็นที่ยอมรับของหลวงพ่อสภานายกองค์ใหม่นั้นด้วย มาเป็นหลักให้

แล้วก็เป็นอันลงตัวว่าได้เจ้าประคุณ**สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน** เป็นประธานให้แก่งานใหญ่ทั้งสองอย่างนั้น และเจ้าประคุณสมเด็จฯ องค์นั้น ก็ได้เมตตาเป็นหลักที่พึ่งพิงให้แก่มหาจุฬาฯ ในกิจการทั้งหลายผ่านยามยากลำบากนั้น เป็นเวลายาวนานทีเดียว

(งานพิมพ์**พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ** ที่เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต วัดโพธิ์ มีเมตตารับเป็นประธานให้ มีเรื่องมากทีเดียว เช่น เรื่องการหาทุนอุปถัมภ์ และการประชุมที่ท่านสละเวลาให้ แต่ไม่มีเวลาพอจะเล่าหรือกล่าวถึงมากกว่านี้)

ในเวลาช่วงต้นนี้ ก็ต้องดำเนินงานที่เป็นกิจการผูกพันประจำปีให้เสร็จสิ้นไปในแต่ละเรื่องๆ ด้วย เช่น การส่งพระนิสิตที่สำเร็จเป็นพุทธศาสตรบัณฑิตใหม่ (ถ้าเรียกอย่างเคร่งครัด ยังไม่เป็นพุทธศาสตรบัณฑิต เพราะต้องปฏิบัติศาสนกิจให้ครบตามกฎก่อน) ไปปฏิบัติศาสนกิจในจังหวัดต่างๆ และการตรวจเยี่ยม ร.ร.บาลีมัธยม ในต่างจังหวัด

โดยเฉพาะการ**ส่งพระนิสิต** (ที่เรียนจบใหม่) **ไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างจังหวัด**นั้น ขณะที่นิสิตที่จบมากขึ้นๆ กำลังคนภายในก็ยังน้อยนัก พร้อมกับต้องเอาใจใส่ดูแลใกล้ชิดกันให้ทั่วสักหน่อย แม้แต่ท่านเจ้าคุณเลขาธิการก็มาช่วยส่งพระนิสิตสำเร็จใหม่ออกเดินทางไปประจำในต่างจังหวัด เช่นว่า

"*[วันอังคาร แรม ๙ ค่ำ เดือน ๗] วันอังคารที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๘*

ผู้ให้โอวาท: พระครูปลัดกิตติวัฒน์

กรรมการนิสิต:...

ส่งนิสิต: เลขาธิการ – ผู้ช่วยฯ และเจ้าหน้าที่บางท่าน ไปส่งนิสิตไปหนองคาย ๔ รูป ณ สถานี ร.ฟ.ท. หัวลำโพง ๑๙.๓๐ น."

ต่อมา ท่านเจ้าคุณเลขาธิการนั่นแหละ ก็มีภาระไปตรวจเยี่ยมพระ ณ ถิ่นที่ได้ส่งท่านไปอยู่ เช่นว่า

"*[วันอังคาร แรม ๓ ค่ำ เดือน ๘] วันอังคารที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๙*

ผู้ให้โอวาท: คณะครุศาสตร์.

สำนักเลขาธิการ: เลขาธิการ ออกเดินทางตรวจเยี่ยมนิสิตอีก (บุรีรัมย์-สุรินทร์) ๕–๘ ก.ค. ๐๙...

โครงการใหม่: ๑๔ น...."

นอกจากส่งคนในขยายออกไปทำงานข้างนอกแล้ว ก็มีงานที่ข้างนอกขอความร่วมมือมา ที่จริง งานแบบนี้ก็มีสืบมาเก่าบ้างแล้ว แต่ออกไปทำงานใกล้หน่อย คือ ตั้งแต่ปี ๒๕๐๖ มาแล้ว มหาจุฬาฯ ได้รับอาราธนาจากศูนย์อบรมจริยธรรมนักเรียนของกรมการศาสนา ให้ส่งวิทยากรไปอบรมจริยธรรมนักเรียนในโรงเรียนต่างๆ

แต่พอถึงปี ๒๕๐๘ การที่จะต้องร่วมงานร่วมการกับข้างนอก ก็ขยายออกไปกว้างไกลมากขึ้น เริ่มด้วยงานที่ชัดเจน และเป็นภาระผูกพันอยู่นาน คือ งาน**พระธรรมทูต**

ในเรื่องนี้ ในปี ๒๕๐๘ นั้น เลขาธิการมหาจุฬาฯ ได้รับอาราธนาจากกรมการศาสนา และได้รับมอบหมายจากคณะสงฆ์ ให้จัดส่งพระธรรมทูตออกจาริกสั่งสอนธรรมและสงเคราะห์ประชาชน โดยจัดพระนิสิตออกไปร่วมกับพระสงฆ์ท้องถิ่น ปีแรก เป็นสายที่ ๑๐ ส่งไป ๒๗ รูป

แล้วตั้งแต่ปีต่อมา คือ ๒๕๐๙ เปลี่ยนเป็นสายที่ ๘ เริ่มด้วยจัดพระธรรมทูต ๑๓๓ รูป โดยปฐมนิเทศในวันที่ ๑๐ แล้วออกจาริก ๑๗ เมษายน จนถึง ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๐๙ งานนี้เป็นภาระไม่น้อย

ต่อมา งานยิ่งเพิ่ม ถึงปี ๒๕๑๐ คราวนี้ กรมประชาสงเคราะห์ขอพระจากมหาจุฬาฯ ไปเป็นพระ**ธรรมจาริก** ไปอบรมสั่งสอนและสงเคราะห์ชาวเขาเผ่าต่างๆ คือ แม้ว มูเซอ กะเหรี่ยง ลีซอ เย้า และอีก้อ มีชาวเขาที่ขอบรรพชาอุปสมบทไม่น้อย เมื่อบวชแล้วบางรูปก็มาเข้าเรียนที่แผนกบาลีสาธิตศึกษา ของมหาจุฬาฯ

นอกจากงานของตนที่ขยายออกไปสัมพันธ์กับข้างนอก แบบประจำแล้ว บางทีก็มีงานข้างนอกเข้ามาให้ทำข้างใน เป็นการเอื้อเฟื้อเกื้อกูลแก่งานพระศาสนาส่วนรวมเฉพาะกิจเฉพาะกาลบ้าง (มีบ้าง แต่ไม่บ่อย)

เรื่องหนึ่งที่ควรเล่าไว้ ขอบอกว่า มหาจุฬาฯ ไปพึ่งพาเจ้าประคุณสมเด็จ “ป๋า” มามากๆ เรื่อยๆ คราวนี้ ก็ได้สนองบัญชาของท่าน ในการจัดงานปิดทองลูกนิมิต สำหรับสีมาของวัดไทยพุทธคยา ในประเทศอินเดีย ดังที่ผู้เล่าบันทึกไว้ว่า

> “*[วันพฤหัสบดี แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๓] วันพฤหัสบดีที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๙.*
>
> **สำนักเลขาธิการ:** สำนักเรียนสาขาบาลีมัธยม ม.จ.ร. มารับข้อสอบตามคำสั่ง ม.จ.ร.
>
> **การประชุมพิเศษ:** รองอธิบดีกรมการศาสนานัดประชุมกรรมการจัดงานปิดทองลูกนิมิต สำหรับไปผูกพัทธสีมา ณ วัดไทยพุทธคยา, ให้ประชุม ณ สำนักงานเลขาธิการ ม.จ.ร. ๑๖.๓๐ – ๑๙.๐๕ น. มีพระธรรมถาวร และพระราชวิสุทธิโมลี เป็นต้น พระราชาคณะ พระครู พระเปรียญ และผู้ช่วยเลขาธิการ ม.จ.ร. รวม ๑๘ รูป ฝ่ายฆราวาส มี รองอธิบดีกรมการศาสนา และเจ้าหน้าที่กรม ประมาณ ๑๐ คน. ตกลงตั้งกรรมการแผนกต่างๆ (ให้เลขาธิการ ม.จ.ร. เป็นหัวหน้าแผนกประชาสัมพันธ์, ผู้ช่วยเลขาธิการร่วมปฏิคมด้วย), ตั้งกรรมการอำนวยการฝ่ายพระ - ฆราวาส; องค์อุปถัมภ์ (บรรพชิต).”

เล่าต่อไปอีกหน่อยให้พอเห็นเรื่องตลอดว่า

"*[วันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๔] วันศุกร์ที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๙.*

ผู้ให้โอวาท: หอสมุดกลาง.

สำนักเลขาธิการ: ...

- ผู้ช่วยเลขาธิการไปบรรยาย...
- มีการประชุมกรรมการจัดงานสมโภช ปิดทองลูกนิมิตและใบสีมา โดยคำนัดของรองอธิบดีกรมการศาสนา ตามบัญชาสมเด็จพระวันรัต ณ สำนักงานเลขาธิการ ม.จ.ร. (ห้องอธิการบดี) ๑๙ น. เป็นต้นไป."

งานปิดทองเริ่มอย่างไม่เป็นทางการ ในวันอาทิตย์ที่ ๒๗ ก.พ. ๒๕๐๙ ผู้เล่าเขียนไว้ตอนหนึ่งว่า "**คนมามากผิดคาด**" แล้วในที่สุด ก็ถึงวันส่ง ดังที่ได้เขียนไว้ว่า

"*[วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๔] วันพฤหัสบดีที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๙.*

นอกสถานที่: ผู้ช่วยเลขาธิการ – ผู้กำกับแผนกเตรียม – ผู้ช่วยผู้กำกับเตรียม – อบรม และนิสิตปีที่ ๔ รวม ๒๓ รูป ออกจาก ม.จ.ร. ราว ๖.๓๐ น. โดยรถของคุรุสภา ที่กรมการศาสนาจัดมา (มีญาติโยมนั่งไปด้วย – และมี อจ.แสง อจ.สิริ) ไปส่งขบวนนำลูกนิมิตไปวัดไทยพุทธคยา ซึ่งมีสมเด็จพระวันรัตเป็นประธาน และมีเลขาธิการ ม.จ.ร. ร่วมไปด้วย ณ สนามบินดอนเมือง เครื่องบิน Thai International ออกเดินทาง ๘.๐๕ น. ผู้ไปส่ง ถึง ม.จ.ร. ๙.๐๐ น.

ร.ร.พอ.: โรเนียวข้อสอบ...

สำนักเลขาธิการ: ประชุมเลขานุการคณะ..."

งานออกไปร่วมมือร่วมงานตามอาราธนาของหน่วยงานและองค์กรข้างนอกที่ว่ามานี้ แม้จะมีวิชาการอยู่บ้าง แต่หนักไปข้างธุรการ และเป็นภารกิจที่ส่งผลออกข้างนอกเป็นคราวๆ ไป

ส่วนงานร่วมสำคัญ ซึ่งก็เริ่มขึ้นในช่วงเวลานี้เช่นกัน เป็นงานออกมาร่วมกันทำของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้งสองแห่ง สืบจากหรือเนื่องกับปัญหาที่ประสบร่วมกัน คือการมีสถานภาพซึ่งไม่เป็นที่ยอมรับตามกฎหมายบ้านเมือง และที่ร่วมมือกันก็เพื่อแก้ปัญหานั้น อันนับว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ร่วมกัน

จะว่าเป็นจังหวะที่พอเหมาะก็ได้ เพราะว่า เวลา ๒ ปีที่ผ่านมา คือ พ.ศ. ๒๕๐๗ และ ๒๕๐๘ นั้น เป็นโอกาสที่มหาจุฬาฯ เตรียมตัวตั้งตนมาถึงขั้นที่พูดได้ว่าลงตัวเข้าที่มีความพร้อมพอสมควร

งานด้านธุรการนั้น เมื่อคุ้นชิน เดินไปเป็นแถวเป็นแนว มีทิศมีทางชัดพอแล้ว ก็ถือได้ว่าเบา หรือไม่เป็นภาระนัก ที่สำคัญ ก็คืองานวิชาการ ที่เป็นเนื้อแท้และเป็นฐานอันจะให้ก้าวไปโดยมั่นคงอย่างมั่นใจต่อไป

ในเวลา ๒ ปีที่ผ่านไปนั้น ได้จัดวางระบบวิชาการ และจัดปรับระบบกิจการงานการศึกษาให้เข้ารูปที่ยุติได้แล้ว ในเวลาที่เปิดเรียนเข้าสู่ปีการศึกษา ๒๕๐๙ ในวันที่ ๑๗ พฤษภาคม (สำหรับบาลีมัธยม ที่ต้องเป็นไปตามกำหนดของราชการ) และ ๖ มิถุนายน (สำหรับตัวมหาจุฬาฯ) พูดได้ว่าระบบทั้งหมดว่าโดยทั่วไปเป็นแบบแผนที่ลงตัวยุติได้แล้ว

เรื่องที่เป็นปัญหาหรือมีปมค้างคาอยู่ ก็เข้ารูปหรือลงตัวในตอนขึ้นปีการศึกษานี้ แม้บางส่วนบางแง่จะต้องเดินหน้าต่อไปให้เสร็จสิ้นอีกชั้นหนึ่ง ก็เห็นทางไปจนถึงที่หมาย

บาลีมัธยมศึกษา เป็นบาลีสาธิตศึกษา

ที่สำคัญคือ **แผนกบาลีมัธยมศึกษา** ที่เรียกกันเป็นสามัญว่า ร.ร. บาลีมัธยม ซึ่งขึ้นต่อระบบการศึกษาของรัฐมากกว่าส่วนงานอื่นของมหาจุฬาฯ เพราะผู้เรียนสอบได้ชั้นใด ก็จะต้องมีวิทยฐานะที่ตรงตามชั้นนั้นในระบบการศึกษาของรัฐในทันที และรัฐก็กำหนดให้ผู้เรียนต้องปฏิบัติได้ตรงตามเกณฑ์ของรัฐที่ได้วางไว้ในบัดนั้นเช่นเดียวกัน แผนกบาลีมัธยมมีความเป็นอิสระตามระบบของมหาจุฬาฯ เองได้น้อย จึงต้องคอยจัดปรับให้เป็นไปตามเกณฑ์กำหนดของรัฐ

หมายความว่า สำหรับบาลีมัธยมศึกษา ที่เปลี่ยนมาเป็นบาลีสาธิตศึกษานี้ ต้องได้รับการรับรองจากรัฐในปัจจุบันขณะนั้นเลย ต่างจากแผนกอื่นๆ ของมหาจุฬาฯ ที่รวมดำเนินการรอไปให้รับรองพร้อมด้วยกันหมดทั้งมหาวิทยาลัย

บาลีมัธยมของมหาจุฬาฯ เกิดในสมัยที่ประถมศึกษาจบแค่ ๔ ชั้น แต่ตามแผนการศึกษาชาติที่เปลี่ยนไปแล้วของเวลานั้น กลายเป็นว่าเรามีทั้งชั้นประถม และมัธยม เป็นอันมีชื่อไม่สมจริง จึงคิดแก้ปัญหากัน ให้เป็นชื่อที่เรียกรวมได้

พอดียุคนั้น มหาวิทยาลัยต่างๆ นิยมมีโรงเรียนสาธิตกันแล้ว เห็นว่าเหมาะดี ในที่สุด ณ ๒๒ มิ.ย. ๒๕๐๙ ก็ได้ประกาศตั้งเป็น**แผนกบาลีสาธิตศึกษา** จบปัญหาไปทีหนึ่ง (จะเปลี่ยนเป็น **ร.ร. บาลีสาธิตศึกษา** ในปี ๒๕๑๒)

แม้จะเป็นแผนกบาลีสาธิตศึกษา (และต่อมาเป็นโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา) แล้วก็ยังมีเรื่องที่ต้องแก้ปัญหากันอีกยาว ดังที่ในปี ๒๕๑๐ ต้องจัดการเรื่องการสบทบสอบ เรียกได้ว่าตลอดทั้งปี แล้วเรื่องก็ไม่จบ ทั้งการตกลงที่ที่จะสบทบ และแก้ปัญหาความคิดความเข้าใจกับเสียงพูด จนถึงปี ๒๕๑๑

จับจุดที่ว่า ตอนปลายเดือน ม.ค. ๒๕๑๐ หนังสือพิมพ์รายวันลงข่าวเกี่ยวกับการสมทบสอบของโรงเรียนบาลีมัธยมติดต่อกันหลายวัน เช่น *ไทยรัฐ* ลงข่าวพาดหัว ในวันที่ ๒๙ ม.ค. ๒๕๑๐ ต่อมา เรื่องยังไม่ลงตัว จนกระทั่ง ๑๕ ก.ย. ๒๕๑๐ มีในบันทึกของผู้เล่าเขียนว่า "ตกลงกันเรื่องหนังสือติดต่อขอสมทบสอบบาลีสาธิต" แล้วอีก ๒ เดือน ณ ๑๕ พ.ย. ๒๕๑๐ ผู้เล่าก็บันทึกความคืบหน้าว่า "- ข่าวการสบทบสอบบาลีสาธิต (มัธยม) ใกล้ยุติ (ว่าจะสำเร็จแน่นอน)" แต่ก็ไม่แค่นั้น เรื่องต่อไปถึงปี ๒๕๑๑

ถึงเดือน ก.พ. ๒๕๑๑ กรมการศาสนาแจ้งมายังเลขาธิการ ให้ไปชี้แจงเรื่องนี้แก่มหาเถรสมาคม ในวันที่ ๒๓ ก.พ. ๒๕๑๑

ดังนั้น ในวันที่ ๒๒ ก.พ. เราก็ต้องเรียบเรียงลำดับเหตุผลที่จะไปชี้แจงให้พร้อม แล้วทีนี้ ก็เป็นเรื่องของท่านเจ้าคุณเลขาธิการละ ดังที่มีบันทึกของผู้เล่าว่าไว้สั้นๆ ดังนี้

"*[วันศุกร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๓] วันศุกร์ที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๑.*

สำนักเลขาธิการ: งานทั่วไป – ปกติ.

การศึกษา: วันหยุดสอบบาลี (ป.ธ. ๕ ส่วนภูมิภาค ทางสำนักเรียนขอใช้ตึก มจร.).

บาลีสาธิต: วันนี้ เรื่องบาลีสาธิตฯ เข้ามหาเถรสมาคม, เลขาธิการได้รับอาราธนาเข้าชี้แจง, มหาเถรสมาคมสนับสนุนให้กระทรวงฯ อนุมัติสมทบสอบ."

นี่คือยุติ โล่งไปทีหนึ่ง แต่เรื่องกับราชการไม่จบแค่นี้ ที่จริง เราจะต้องสอบของเราได้เอง ไม่ต้องไปสมทบที่ไหน เรื่องก็เดินต่อไปในทางที่ยาว

ต้องใช้เวลามากในการช่วยกันทำหลักสูตร ให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ สำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เมื่อ ศธ. รับแล้ว ก็ทำแบบเรียนกันอีกนาน (ในเรื่องนี้ ท่านอาจารย์สิริ เพ็ชรไชย ซึ่งอยู่ทั้งที่มหาจุฬาฯ และที่กรมการศาสนา ศธ. ก็มาช่วยมาก) ความที่บันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้มากนัก ขอเล่าข้ามๆ เพื่อไม่ให้กินที่เกินไป

รวมความว่า ตรงนี้ ผู้เล่าต้องเข้าไปร่วมเรื่องโดยตลอด ดูจุดสำคัญที่เขียนบันทึกนี้ไว้ ก็พอมองเห็นแนวของเรื่อง ดังนี้

"*[วันศุกร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๗] วันศุกร์ที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๔.*

พิเศษ: ๙.๓๐-๑๐.๓๐ น. คณะจัดทำหลักสูตรกระทรวงฯ สำหรับปริยัติธรรมแผนใหม่ เข้าพบ รมต.ศึกษาธิการ ที่กระทรวงฯ (มีเลขาธิการ รองเลขาธิการ มจร. มมร. และเลขานุการ สร. = พระภิกษุ ๕; รก.รองอธิบดีกรมการศาสนา หก.ศาสนศึกษา หก.จริยศึกษา)

รมต. ว่า เมื่อเรื่องเป็นไปโดยพระสงฆ์เห็นชอบ ๒ มหาวิทยาลัยสงฆ์, และเลขานุการ สร. ยืนยันว่า สร.ทรงชอบแล้ว และทางด้านกรม – ฝ่ายวิชาการ ก็เห็นชอบกันแล้ว ก็เซ็นได้ ให้บันทึกทำเรื่องขึ้นไปเซ็น; มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองมีขัดข้องเรื่องอะไรบ้าง การเงินพอไหม (มมร. ว่า ไม่พอ, มจร. ว่า ให้เอาไปคิดเสนอกันมา)."

สำนักลธ.: หาสภานายกเซ็น..."

นี่คือสำเร็จ (สร. = สมเด็จพระสังฆราช) พอเรื่องขึ้นไป รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (อ. สุกิจ นิมมานเหมินท์) ก็เซ็นระเบียบ ศธ. มี ๑๘ ข้อ ออกมา ณ ๒๙ ก.ค. ๒๕๑๔ แล้วก็มีเรื่องสืบเนื่องดังความในบันทึก เพิ่มอีกนิดว่า

"*[วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๑] วันพฤหัสบดีที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๔.*

สำนักเลขาธิการ: งานทั่วไป – ปกติ.

พิเศษ: เลขาธิการ และรองฯ ไปประชุมที่กรมการศาสนา เรื่องพิจารณาแบบฟอร์มต่างๆ เกี่ยวกับ ร.ร. พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา (๙ แบบ) ตั้งแต่แบบขออนุญาตตั้ง ร.ร. เป็นต้น จนถึงแบบรายงานประจำปี รองอธิบดี เป็นประธาน มี มจร. และ มมร. กับกองศาสนศึกษา เป็นเจ้าของเรื่อง. ๑๔-๑๖ น. เศษ..."

ในแง่ราชการ ตามฐานะที่เป็น**โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา** ผู้เล่าต้องเข้าไปมีชื่อ ทำนองมาเชื่อมต่อไว้ (ในชื่อว่า "พระศรีวิสุทธิโมลี") เป็นผู้จัดการโรงเรียน ณ ๗ ธ.ค. ๒๕๑๔ โดยมีพระอาจารย์มหาธีร์ โกวิโท เป็นครูใหญ่ (๑๗ ธ.ค. ๒๕๑๔) ส่วนงานทำแบบเรียนยังว่ากันอีกนาน

แต่ข้อสำคัญคือ ความเป็นโรงเรียนของตนเองได้สัมฤทธิ์ ดังที่ว่า

"*[วันอังคาร ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๒] วันอังคารที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔.*

สำนักลธ.: ทำหนังสือส่ง นร. บาลีสาธิตศึกษา เข้าสอบผ่านกรมการศาสนาดำเนินการ...

- ปรึกษางานตามปกติ."

คณะอาเซียอาคเนย์ เป็นคณะมานุษยสงเคราะห์ศาสตร์

ส่วนงานการศึกษาอีกหนึ่งที่ยังเป็นปัญหา คือ **คณะอาเซียอาคเนย์** ซึ่งโดยหลักการมีมาด้วยดี แต่มีปมเกิดขึ้นว่า พระนิสิตไม่ยอมเลือกเข้าศึกษา

เอาแค่ว่า เมื่อจะเปิดปีการศึกษา ๒๕๐๘ ดูภาวะในวันที่ ๑๘ พ.ค. ๒๕๐๘ คณะอาเซียอาคเนย์ ชั้นปีที่ ๓ มีผู้สมัครรูปเดียว ผู้ทำงานต้องหาทางต่างๆ ที่จะแก้ปัญหาเพื่อให้มีนิสิตเพิ่มขึ้น

ครั้นขึ้นปีการศึกษาใหม่นี้ ๒๕๐๙ ณ วันที่ ๒๘ พ.ค. ๒๕๐๙ คณะอาเซียอาคเนย์ ชั้นปีที่ ๓ ก็มีผู้สมัครรูปเดียวอีก

เวลานั้น จำนวนนิสิตโดยเปรียบเทียบ

- **ชั้นปีที่ ๓**: คณะพุทธศาสตร์-๑๖, คณะครุศาสตร์-๑๑, คณะอาเซียอาคเนย์ ๑
- **ชั้นปีที่ ๔**: คณะพุทธศาสตร์-๑๕, คณะครุศาสตร์-๑๔, คณะอาเซียอาคเนย์ ๓

ในที่สุด จึงต้องตัดสินใจในวันที่ ๒๙ พ.ค. ๒๕๐๙ เสนอต่อที่ประชุมให้พิจารณาว่าจะยุบ หรือเปลี่ยนชื่อคณะอาเซียอาคเนย์ และที่ประชุมได้ตกลงเปลี่ยนชื่อ โดยเลือกจากหลายชื่อ มายุติที่ชื่อว่า **คณะมานุษยสงเคราะห์ศาสตร์** (ใช้ชื่อภาษาอังกฤษว่า “Faculty of Humanities and Social Welfare” โดยยังให้การศึกษาเรื่องอาเซียอาคเนย์เป็นหมวดวิชาเอกด้วย จัดเป็นภาควิชาหนึ่ง)

แล้ว ณ วันที่ ๓๐ พ.ค. ๒๕๐๙ ผู้เล่าก็ต้องทำประกาศนำไปถวายหลวงพ่อสภานายกลงนาม เปลี่ยนชื่อคณะอาเซียอาคเนย์ เป็น “คณะมานุษยสงเคราะห์ศาสตร์”

ตัวผู้เล่าเองจำในใจได้แค่ว่า เท่าที่ทำงานในมหาจุฬาฯ นั้น ไปหาหลวงพ่อสภานายกไม่กี่ครั้ง แต่พออ่านบันทึกของตัวเอง เพื่อค้นหาเรื่องนั้นเรื่องนี้ กลายเป็นว่าเดี๋ยวประกาศนั่น เดี๋ยวประกาศนี่ ต้องไปหาท่านเรื่อย แค่ระยะใกล้ๆ นี้ เดือนพฤษภาคมไปถวายเซ็นให้ชื่อคณะมานุษยสงเคราะห์ศาสตร์แล้ว ถึงเดือนมิถุนายน ก็ไปถวายเซ็นตั้งแผนกบาลีสาธิตศึกษา เดี๋ยวเดือนต่อไป กรกฎาคม ๒๕๐๙ นี้แหละ ก็จะไปถวายเซ็นตั้ง รก.คณบดี ๒ คณะ เป็นอันว่าแค่ช่วงนี้ก็ไปติดๆ กันทั้ง ๓ เดือน

นี่แสดงว่า ตัวผู้เล่านี้แหละลืมไปแล้วนั่นเอง ดังนั้น ถ้าให้ถูก ที่ว่าไปหาองค์สภานายกนั้น ต้องเปลี่ยนจาก “ไปไม่กี่ครั้ง” เป็นว่า “ไปไม่รู้กี่ครั้ง”

ด้านคณะอาเซียอาคเนย์ พอได้ชื่อใหม่ว่า “คณะมานุษยสงเคราะห์ศาสตร์” แล้ว ในวันเปิดเรียน ๖ มิ.ย. ก็มีนิสิตย้ายจากคณะอื่นมาเข้าร่วมในชั้นปีที่ ๔ เพิ่ม ๑ รูป และรุ่งขึ้น ๗ มิ.ย. ชั้นปีที่ ๓ ก็มีเพิ่ม ๒ รูป ตอนนี้เกิดปัญหานิดหน่อยว่า ในคณะอื่น เพื่อนนิสิตด้วยกันคอยชักกันไว้ไม่ให้ย้ายออกจากพวก แต่ไม่เป็นไร แล้วเหตุการณ์ก็ผ่านไป

ออกหนังสือแถลงหลักสูตรและกิจการ เมื่อจัดระบบงานลงตัว

เมื่อระบบงานการศึกษาลงตัวเข้าที่ให้เป็นฐานอันพร้อมที่จะพัฒนาต่อไปแล้ว ถือว่าเป็นขั้นตอนสำคัญ ในระยะนี้ ใช้เวลามากในการทำสรุปกิจการ ประมวลหลักสูตร และระเบียบแบบแผนทั้งหมดของมหาจุฬาฯ เพื่อพิมพ์เป็นเล่ม ให้เป็นหลักเป็นฐานไว้ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยเร่งฉบับเต็มเป็นภาษาอังกฤษก่อน

การเร่งให้มีหนังสือแถลงหลักสูตรและกิจการออกมา และเอาภาษาอังกฤษเป็นสำคัญ เป็นการสอดรับกับสถานการณ์ขณะนั้น ที่มีความต้องการ ๒ อย่าง คือ การแสดงตัวแก่ภายนอก โดยเฉพาะผู้ไปศึกษาต่อ จะได้มีเอกสารยืนยันสถานะแห่งกิจการและวิชาการของสถาบันของตน คือมหาจุฬาฯ แก่สถาบันที่จะไปศึกษา และแก่ผู้เกี่ยวข้อง

อีกด้านหนึ่งที่เป็นเรื่องใหญ่และยืดเยื้อ คือการที่จะให้มหาจุฬาฯ มีสภาวะและสถานะแห่งความเป็นสถาบันที่มีจริงเป็นจริง และเป็นเช่นนั้นๆ ตามที่เอ่ยอ้างจริง โดยทางนิตินัย ไม่ต้องพะอืดพะอมกันอยู่ ดังตัวอย่างเหตุการณ์ในปี ๒๕๐๙ นี้ ตามบันทึกที่จดไว้

"*[วันศุกร์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๑] วันศุกร์ที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๙.*

ผู้ให้โอวาท: หอสมุดกลาง

สำนักงานเลขาธิการ: งานทั่วไป

- สภาการศึกษาแห่งชาติ ส่งเจ้าหน้าที่มาติดต่อขอหลักสูตร ระเบียบการ เพื่อนำไปเข้าที่ประชุมตีค่ามาตรฐาน. โดยที่หลักสูตรใหม่ยังพิมพ์ไม่เสร็จ จึงให้
๑. วารสาร พ.ศ. ๒๕๐๐
๒. โรเนียวภาษาไทยแสดงกิจการ มจร. คราวประชุมสภา แต่ได้บันทึกข้อเปลี่ยนแปลงด้วย
๓. Transcript of Record (แบบฟอร์ม) นิสิตรุ่นสำเร็จ 2507 – ๓ ชุด (๓ คณะ)
๔. ใบกรอกคะแนนทุกชั้นของ พ.ศ. ๒๕๐๗ – ๒ ภาค, ๒๕๐๘ – ๒ ภาค, ๒๕๐๙ – ภาคแรก
๕. ใบแจ้งระเบียบการวัดผล ที่ประกาศใช้ใหม่ ๑ ปีก..."

ในแง่หนึ่ง นี่เป็นความเคลื่อนไหวของส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ซึ่งตอบสนองต่อความพยายามในการให้ทางการรับรอง และทางการก็เอาใจใส่คอยติดตามเรื่อง ไม่เฉยไม่ทิ้ง แต่ในอีกแง่หนึ่ง บางคนอาจจะมองว่าเป็นความหวาดระแวงของทางราชการ ก็ได้

เอกสารที่มอบให้ไปในข้อที่ ๑ ว่า "วารสาร พ.ศ. ๒๕๐๐" นั้น ก็คือ ***วารสาร ฉบับที่ ๑ ระเบียบการต่าง ๆ ๒๕๐๐-๑/๑๙๕๗-๕๘ (Bulletin I: Catalogue Issue 2500-1/1957-58)*** ที่ได้อ้างถึงหลายครั้งแล้ว ซึ่งทำขึ้นในสมัยของท่านอาจารย์จำนงค์ ทองประเสริฐ โดยมี Dr. Kurt F. Leidecker เป็นที่ปรึกษา แต่ขณะนั้น เวลาผ่านต่อมา ๑๐ ปี รายละเอียดต่างๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วมากมาย ตั้งแต่ชื่อหน่วยงาน ชื่อคณะวิชา ชื่อผู้บริหาร ชื่อผู้บรรยาย ไม่ต้องพูดถึงเนื้อหาข้างใน จึงควรแก่เวลาที่จะต้องทำฉบับใหม่

ขณะที่เจ้าหน้าที่ของสภาการศึกษาแห่งชาติมาติดต่อขอหลักสูตรและระเบียบการนั้น งานทำหนังสือระเบียบการ แถลงหลักสูตรและกิจการ เล่มใหม่ของมหาจุฬาฯ ได้เดินหน้าไปมากแล้ว จึงเหมือนว่าแข่งเวลากัน

แล้วต่อมาถึงเดือนกันยายน ๒๕๑๐ ในวันที่จัดงานวันมหาจุฬาฯ (ปีนั้นจัดในวันอาทิตย์ และวันจันทร์ที่ ๑๐-๑๑ ก.ย.) โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชก็นำหนังสือ *Mahachulalongkornrajavidyalaya … Catalogue B.E. 2510-11/1967-68 A.D.* มาส่งให้ ดังได้บันทึกไว้ว่า

> "*[วันจันทร์ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๐] วันจันทร์ที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๐.*
>
> **สำนักงานเลขาธิการ:** (วันหยุด) รพ. ทวพ. นำหนังสือ *Catalogue* มาส่ง ๑,๐๓๐ เล่ม (รวมกับตัวอย่าง เป็น ๑,๐๓๒ เล่ม), รีบโทร. ไปเพื่อแก้ไขข้อบกพร่อง แต่ไม่ทันเพราะตัดเข้าห่อส่งขึ้นรถมาส่งแล้ว) ทาง รพ. รับผิด และลดราคาให้ ๑,๐๐๐ บาท...
>
> **งานวันมหาจุฬาฯ:** ..."
>
> "*[วันอังคาร แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐] วันอังคารที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๐.*
>
> **สำนักงานเลขาธิการ:** Mr. Klausner มาเยี่ยม และรับหนังสือ *Catalogue ไปอีก ๕๐ เล่ม*, ..."

เป็นอันว่า ในหนังสือเล่มเดียวหนา ๑๐๐ หน้านี้ ได้ประมวลแสดงหลักสูตรและกิจการทั้งหมดของมหาจุฬาฯ ในเวลานั้น ไว้ทั้งหมด

มองต่อไปอีกชั้นหนึ่ง วิชาการและกิจการทั้งหมดที่กล่าวในนั้น ก็มุ่งให้เป็นฐานรองรับและเป็นที่แสดงออกของปริญญาซึ่งเป็นผลสัมฤทธิ์ของการศึกษาที่ได้จัดดำเนินการขึ้นมา ที่ในเวลานั้นถึงเพียงชั้นตรี เป็นพุทธศาสตรบัณฑิต

สาระสำคัญที่เป็นเกณฑ์กำหนดผลสัมฤทธิ์นั้น ก็อยู่ที่เนื้อหาวิชาการที่ศึกษา ทั้งโดยคุณภาพและปริมาณ อันตัดสินด้วยระบบการวัดผลการศึกษา

ที่มหาจุฬาฯ เวลานั้น ได้ดำเนินการศึกษาในระบบปีละ ๒ ภาค ที่เรียกอย่างฝรั่งว่า semester โดยวัดผลตามระบบหน่วยกิต (credit system) ใน พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้กำหนดอัตราหน่วยกิตรวมหรือสะสมสำหรับ ๔ ปี ของปริญญาตรีไว้ นับได้ ๑๕๔ เครดิต (ตาม "ข้อบังคับที่ ๑/๒๕๑๒ เรื่องกำหนดหลักสูตรของคณะพุทธศาสตร์" ลว. ๑๐ ม.ค. ๒๕๐๒)

มหาวิทยาลัยอเมริกันที่ใช้ระบบดังว่านี้ โดยทั่วไปวางอัตราเครดิตรวมสำหรับปริญญาตรีไว้ในช่วง 120-124, ส่วนในเมืองไทย เวลานั้น ทั้งประเทศมีมหาวิทยาลัยเพียง ๕ แห่ง และยังแทบไม่มีสถาบันอุดมศึกษาของรัฐแห่งใดทำการวัดผลในระบบนี้

ตามที่จำได้ คล้ายเคยได้ฟังใครบอกว่า วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร เป็นสถาบันอุดมศึกษาของรัฐแห่งแรกที่ใช้ระบบหน่วยกิต และได้วางอัตราหน่วยกิตรวมไว้ในระดับ ๑๕๐, ดูเหมือนว่า ที่มีจำนวนหน่วยกิตมากอย่างนั้น เพราะที่นั่น เวลานั้น จัดแบ่งภาคการศึกษาตามระบบ quarter หรือ trimester, ในช่วงใกล้นั้น ที่มหาจุฬาฯ เมื่ออาจารย์พระมหาสนั่น กมโล เป็นสั่งการเลขาธิการ ก็ได้อาจารย์สังคม ชูชัยทยากุล ซึ่งมาในสายของ วศ. ประสานมิตร นั้น เป็นผู้ดูแลการวัดผลการศึกษาในแผนกบาลีอุดมศึกษา – ข้อความตัวอักษรเอนในย่อหน้านี้ ขอพูดไว้พลางก่อน ถ้าเมื่อใดมีเวลาพอ จะสืบค้นตรวจสอบให้แน่ชัดต่อไป

สำหรับมหาจุฬาฯ ตั้งแต่ก่อนปี ๒๕๐๙ หลังจากจัดดำเนินการมาระยะหนึ่ง และได้สำรวจตัวอย่างหลักสูตรของมหาวิทยาลัยอเมริกันที่พอนับได้ว่ามีชื่อเสียงหลายแห่ง กับทั้งเทียบเคียงระบบของสถาบันอุดมศึกษาของไทยที่มีอยู่ ก็ได้พิจารณาจุดยุติที่จะเหมาะพอดี

(ได้ติดต่อเป็นทางการ ขอเอกสารแสดงแนวการศึกษา หลักสูตร และกิจการ ของมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่มีอยู่เวลานั้น ตลอดทั้งวิทยาลัยวิชาการศึกษา เป็นต้น นำมาเป็นหลักฐาน "ให้มีไว้" ไม่ว่าที่นั้นๆ จะใช้ระบบใด ถึงจะไม่เกี่ยว ก็ให้มีอยู่โดยถือว่าต้องรู้ไว้)

ในที่สุด ได้ตกลงวางอัตราหน่วยกิตรวมสำหรับ ๔ ปี ของปริญญาตรีไว้ที่ **๑๔๕** หน่วยกิต ดังบอกไว้ใน *Catalogue B.E. 2510-11/1967-68 A.D.* นั้น ซึ่งมุ่งให้เป็นเกณฑ์ที่ยืนยาว

แต่สำหรับเวลานั้น มีข้อกำหนดพิเศษไว้พลางก่อนว่า จะต้องได้ครบ ๒๐๐ หน่วยกิต โดยมีหน่วยกิตที่แยกไว้เป็นจำนวนต่างหากอีก ๕๕ ที่จะต้องได้พร้อมไปด้วย

จำนวนต่างหากอีก ๕๕ หน่วยกิตนั้น จะเรียกว่าชั่วคราว หรือเฉพาะกาล ก็ได้ ทั้งนั้น แต่ถือว่าสำคัญ และจำเป็นต้องรักษาไว้ก่อน ระหว่างที่งานดำเนินการให้มีกฎหมายรองรับมหาวิทยาลัยเป็นทางการ ยังไม่เสร็จสิ้น เรียกให้อธิบายง่ายขึ้นว่า เป็นหน่วยกิตที่ตั้งไว้ "ยันเผื่อยอม"

อธิบายว่า ทางการ ดังเช่นสภาการศึกษาแห่งชาติในครั้งนั้น ได้ตั้งเกณฑ์ไว้ว่า นิสิตจะต้องเรียนวิชาในกลุ่มนั้นๆ หรือในหมวดนั้นๆ ให้ได้เท่านั้นๆ และรวมแล้วทั้งหมดต้องเป็นจำนวนเท่านั้นๆ แต่ทางมหาจุฬาฯ หรือฝ่ายพระ เรามีวิชาภาษาบาลี ธรรมวินัย เรื่องพระพุทธศาสนาอีกหลายอย่าง ซึ่งจำเป็นต้องเรียน จะละเลยหรือทิ้งไปไม่ได้

ถึงตอนนี้ ก็เหมือนว่ามีมวลวิชา ๒ ก้อน คือ ก้อนของทางการ กับก้อนของพระ พอเอาหมดทั้งสองก้อนรวมกัน จำนวนหน่วยกิตก็มากเกินเกณฑ์

เมื่อเป็นอย่างนั้น ทางมหาจุฬาฯ หรือฝ่ายพระจึงขอเอาบางวิชาในก้อนของพระไปใส่แทนบางวิชาในก้อนของทางการ ถ้าฝ่ายทางการยอม จำนวนหน่วยกิตรวมทั้งหมดก็อยู่แค่ในเกณฑ์ที่ตั้งไว้ (หมายความว่า สำหรับมหาจุฬาฯ เอาวิชาของเขาออกไปบ้าง และใส่ของเราเข้าไปแทนแล้ว รวมวิชาหมดทั้ง ๒ ก้อน ก็ให้อยู่ในเกณฑ์ **๑๔๕** หน่วยกิต)

แต่ถ้าฝ่ายทางการยืนยันว่าจะเอาของเขาออกไม่ได้ เอาของเราใส่แทนของเขาไม่ได้ เราก็ต้องยืนยันเอาของเราไว้ด้วย ก้อนของพระนี้เราจะไม่ยอมทิ้งเด็ดขาด

ระหว่างที่ยังยอมกันไม่ได้ ต่างก็ยันกันอยู่นั้น ก็เดินเรื่องในแง่มุมอื่นกันไปเรื่อยๆ พลางๆ เมื่อใดเขายอมผ่อน เราก็จัดปรับให้เข้าเกณฑ์ที่ว่านั้น ถ้ายังยอมกันไม่ได้ ก็ให้พระทำได้เต็มทั้ง ๒ ก้อนนั้นไปก่อน

จนกว่าการรับรองโดยนิตินัยนั้นสำเร็จเสร็จสิ้นแล้ว เมื่อนั้น เราก็จะจัดปรับเอง จะประสาน เปลี่ยนย้าย หรือแทนกันอย่างไร ก็ทำได้โดยไม่ถึงกับให้เสียเกณฑ์ของเขา ให้ลงในจำนวนรวม **๑๔๕** หน่วยกิตตามกำหนดของมหาจุฬาฯ

เป็นอันว่า ในเวลาระหว่างที่การรับรองยังไม่สำเร็จ เราต้องยอมขอให้พระของเราทำก้อน ๕๕ หน่วยกิตของพระนั้นให้สำเร็จให้ได้ แม้ว่าพระของเราอาจยากลำบากขึ้นบ้างก็ไหว ทำได้แน่ นอกจากจะได้พิสูจน์ศักยภาพของจิตปัญญาแล้ว พระสามารถใช้เวลาให้มีคุณค่าได้มากกว่าคนทั่วไป พระไม่ต้องไปเที่ยวหาความสนุกสนานบันเทิง ไม่วุ่นวายกับการเสพบริโภคเกินประมาณ และมีวิสัยแห่งวิเวกที่เอื้อต่อปัญญาสูงกว่า

ทั้งนี้ ที่สำคัญที่สุด คือ การรับรองต้องมิใช่การมาทำให้คุณค่าและคุณภาพของพระลดหาย แต่การรับรองฐานะต้องเป็นการเสริมหนุนคุณค่าและคุณภาพของพระให้เข้มคมสมความมุ่งหมายได้จริง

เป็นอันว่า อัตราหน่วยกิตรวมสำหรับ ๔ ปี ของปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต ของมหาจุฬาฯ อันแท้จริง ที่จะให้เป็นหลักอยู่ยืนยาวสมความมุ่งหมาย คือ **๑๔๕** หน่วยกิต

ต่อมา กว่าจะถึง พ.ศ. ๒๕๑๘ ในประเทศไทยก็ได้มีมหาวิทยาลัยเกิดขึ้นแล้วมากแห่ง และได้ใช้วิธีวัดผลตามระบบหน่วยกิตกันทั่วไป เราก็สำรวจไว้ ไม่ละสายตา ก็เลยนำอัตราหน่วยกิตรวมสำหรับ ๔ ปี ของปริญญาตรี ในบางคณะ ของบางมหาวิทยาลัย มาให้ดูเป็นตัวอย่าง

(ตัวเลขเมื่อวันที่ ๑๒ พ.ค. ๒๕๑๘, ดูพอเห็นรูปเค้า เพราะอัตราเหล่านี้มักวางไว้ให้ยืดหยุ่นได้)

- คณะศึกษาศาสตร์	ม.ศรีนครินทรวิโรฒ	๑๓๐	หน่วยกิต
- คณะศิลปศาสตร์	ม.ธรรมศาสตร์	๑๓๘	หน่วยกิต
- คณะสังคมศาสตร์	ม.เกษตรศาสตร์	๑๔๑	หน่วยกิต
- คณะมนุษยศาสตร์	ม.รามคำแหง	๑๔๕	หน่วยกิต

จัดระบบจบ แจ้งไว้ ได้จดจำรู้ทั่วไป

ดังว่าแล้ว เมื่อทำหนังสือแถลงหลักสูตรและกิจการออกมานั้น ก็คือได้จัดปรับตั้งวางระบบวิชาการกิจการงานการศึกษาเข้าที่ลงตัวเป็นแบบแผนแล้ว พร้อมทั้งได้ประมวลสรุปให้เห็นภาพซึ่งมองเห็นโยงรวมกันได้เป็นอย่างดี

เมื่อจัดกิจการให้สมตามที่แถลงได้แล้ว มีอะไรแปลกใหม่เพิ่มอีก ก็จัดเข้าที่เรียบร้อยแล้ว เวลามาถึงในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๑๒ ก็จึงทำประกาศมหาจุฬาฯ **เรื่อง การแบ่งส่วนงานในสำนักงานเลขาธิการ** แล้วนำไปถวายองค์สภานายกลงนาม

แต่ประกาศนั้น บอกเพียงชื่อส่วนงานชื่อตำแหน่ง เหมือนเรียงหัวข้อให้ดู ไม่เห็นรายละเอียด จึงต้องมีบันทึกนำเชิงชี้แจงจากท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ก็เลยทำบันทึกนำถวายท่านเจ้าคุณเลขาธิการลงนามแล้ว แนบประกาศนำไปถวายองค์สภานายกอ่านด้วย

ประกาศ และบันทึกนำ ที่จะยกมาให้ดูนี้ คัดจากต้นฉบับเขียนลายมือของผู้เล่า คือต้นฉบับที่ส่งให้อาจารย์สมบูรณ์ หรือให้คุณชลธีร์พิมพ์ดีดลงบนกระดาษตรา จึงยังไม่ได้ลงวันที่ ถ้าจะอ่านให้ครบที่จะรู้วันเวลา ก็ต้องไปดูสำเนาพิมพ์ดีดซึ่งเก็บไว้ที่มหาจุฬาฯ หรือใน *พุทธจักร* ฉบับที่ตรงเวลา (ตามที่เขียนไว้ในจุดใกล้เคียงของเอกสาร น่าจะเป็น ๒๕ ก.ย.)

บันทึกนำนั้นอาจจะยาวสักหน่อย แต่บางท่านคงสนใจอยากจะทราบเรื่องราวเก่าๆ ของมหาจุฬาฯ บ้าง ขอคัดประกาศมาให้อ่านก่อน แล้วจึงให้เห็นข้อความในบันทึกนำ ซึ่งเป็นเหมือนคำอธิบาย

ประกาศมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ฉบับที่.../๒๕๑๒

เรื่อง การแบ่งส่วนงานในสำนักงานเลขาธิการ

เนื่องด้วยกิจการในสำนักงานเลขาธิการ ได้ขยายกว้างออกไป มีปริมาณงานเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก และมีส่วนงานของมหาวิทยาลัยหลายส่วน ได้จัดตั้งขึ้นตามลำดับกาลเวลา แต่ยังมิได้กำหนดฐานะไว้โดยชัดแจ้ง สมควรจัดแบ่งส่วนงานในสำนักงานเลขาธิการให้เป็นสัดส่วน และรวมส่วนงานต่างๆ ที่มหาวิทยาลัยจัดตั้งขึ้นโดยลำดับ ซึ่งเห็นว่าเหมาะสมที่จะรวมเข้าด้วย ให้เข้าสังกัดในสำนักงานเลขาธิการพร้อมทั้งกำหนดฐานะไว้โดยชัดแจ้ง

ฉะนั้น จึงกำหนดการแบ่งส่วนงานในสำนักงานเลขาธิการ ดังต่อไปนี้

๑. สำนักงานเลขาธิการ แบ่งส่วนงานออกเป็นกองต่างๆ คือ

๑) กองกลาง

๒) กองวิชาธิการ

๓) กองห้องสมุด

๔) กองบริการการศึกษา

๕) กองเผยแผ่

๖) กองงานโครงการพิเศษ

๒. ส่วนงานพิเศษต่อไปนี้ ซึ่งมีฐานะเท่ากอง เป็นส่วนงานสังกัดในสำนักงานเลขาธิการ คือ

๑) วิทยาลัยครูศาสนศึกษา

๒) โรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา

๓) โรงเรียนบาลีอบรมศึกษา

๔) โรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา

๕) โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์

๖) สำนักธรรมวิจัย

๓. กองหนึ่งๆ แบ่งส่วนงานย่อยออกไปเป็นแผนก

๔. ผู้บังคับบัญชารับผิดชอบในงานของกอง มีตำแหน่งเป็นหัวหน้ากอง ถ้าเป็นการสมควร ในกรณีที่กองใดมีปริมาณงานมากเป็นพิเศษ จะให้มีผู้อำนวยการกอง อีกตำแหน่งหนึ่ง ในกองนั้น ก็ได้

๕. ผู้บังคับบัญชารับผิดชอบในงานของส่วนงานพิเศษ ซึ่งมีฐานะเท่ากอง มีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการ และมีฐานะเท่าหัวหน้ากอง

๖. ผู้บังคับบัญชารับผิดชอบในงานของแผนก มีตำแหน่งเป็นหัวหน้าแผนก

๗. ถ้าเป็นการสมควร จะให้มีรองผู้อำนวยการ ในส่วนงานพิเศษ ซึ่งมีฐานะเท่ากอง รูปหนึ่ง หรือหลายรูป ก็ได้ และให้รองผู้อำนวยการ มีฐานะเท่าหัวหน้าแผนก

๘. การแบ่งส่วนงานย่อยออกเป็นแผนก ตามความในข้อ ๓. จะประกาศตั้งเป็นคราวๆ ตามควรแก่กรณี.

๙. ให้ยกเลิกส่วนงานและชื่อตำแหน่งที่ซ้ำ ขัด หรือแย้ง กับความในประกาศนี้ และให้โอนบรรดากิจการของส่วนงานที่ยกเลิกไปนั้น มาเป็นของส่วนงานที่ตั้งขึ้นตามประกาศนี้

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ ... กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๒

(พระธรรมรัตนากร)

สภานายก

มานึกอีกที อย่างที่ว่า บันทึกนี้ยาวหน่อย ถ้ายกมาทั้งหมด หลายคนอาจลานตา จึงจะตัดคัดมาเฉพาะบางตอนที่ใหม่ หรือมีอะไรน่าสังเกต ดังนี้

๒) **กองวิชาธิการ** รับผิดชอบในงานเกี่ยวกับคณะกรรมการดำเนินงานจัดทำพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย งาน...

๖) **กองงานโครงการพิเศษ** รับผิดชอบในงาน โครงการปฏิบัติศาสนกิจในส่วนภูมิภาค โครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น งานพระธรรมทูต และงานพระธรรมจาริก

หน่วยงานพิเศษ ซึ่งมีฐานะเท่ากอง คือ

๑) **วิทยาลัยครูศาสนศึกษา**	คือ แผนกอบรมครูศาสนศึกษา เดิม
๒) **โรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา**	คือ แผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา เดิม
๓) **โรงเรียนบาลีอบรมศึกษา**	คือ แผนกบาลีอบรมศึกษา เดิม
๔) **โรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา**	คือ แผนกบาลีสาธิตศึกษา เดิม
๕) **โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์**	คือ แผนกโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เดิม
๖) **สำนักธรรมวิจัย**	คือ แผนกธรรมวิจัย เดิม

ในการจัดแบ่งส่วนงานคราวใหญ่ครั้งนี้ นอกจากเป็นเรื่องของความสุกงอมพร้อมได้ที่แห่งงานของมหาจุฬาฯ เอง ซึ่งเป็นเหตุผลหลักแล้ว เมื่อมองกว้างออกไป ก็เป็นเวลาที่มหาจุฬาฯ ควรจะปรากฏตัวแก่ภายนอกอย่างเป็นระบบงานที่ชัดเจนเป็นชุดพร้อมทีเดียว วงการภายนอกที่สัมพันธ์กับมหาจุฬาฯ จะได้ไม่สับสนต่อไป

เหตุผลอย่างหลัง เรามองโดยปรารภการที่มหาเถรสมาคมได้รับมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ ด้วยการออก “คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่องการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒” เมื่อวันที่ ๑๖ พ.ค. ๒๕๑๒

การที่มหาเถรสมาคมออกคำสั่งรับมหาวิทยาลัยสงฆ์ เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ ด้วยคำสั่งมหาเถรสมาคมฉบับที่กล่าวนี้ เป็นขั้นตอนหนึ่งที่สำคัญมาก ในการดำเนินการให้มหาวิทยาลัยสงฆ์มีกฎหมายบ้านเมืองรองรับ โดยช่วยให้การดำเนินการที่ว่านั้นมีฐานที่มั่น ให้เดินหน้าต่อเนื่องไปได้ โดยไม่ต้องถอยกลับมาตั้งต้นใหม่ๆ อยู่เรื่อย

เรื่องที่ มส. ออกคำสั่งรับ ม.สงฆ์ ครั้งนี้ เป็นเรื่องของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองโดยตรงและโดยเฉพาะ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการและผู้เล่าจึงเกี่ยวข้องร่วมการแต่ต้นจนตลอด ถ้ามีเวลา จะเล่าเรื่องราวรวมไว้ในหัวข้อเกี่ยวกับการมี พ.ร.บ. รับรอง/รองรับมหาจุฬาฯ

ข้อเด่นอย่างหนึ่งในคราวนี้ คือ นับแต่นี้ไป ส่วนงานที่มีชั้นเรียน มีการจัดครูอาจารย์มาสอน ซึ่งเคยเรียกเป็น “แผนก” เช่น “แผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา” ได้เปลี่ยนเรียกเป็น “โรงเรียน” ชัดตรงลงไปทีเดียว ว่า “**โรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา**” เป็นต้น

พึงสังเกตด้วยว่า โรงเรียนเหล่านี้ ซึ่งที่จริง แต่ละหน่วยเป็นงานใหญ่มาก แต่ทั้งหมดนั้นเป็นส่วนงานในสังกัดสำนักงานเลขาธิการ เพราะการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย อยู่ที่คณะต่างๆ เช่น คณะพุทธศาสตร์ ดังนั้น ส่วนงานที่ตั้งตัวเป็นใหญ่ด้วยตนเองโดยเป็นส่วนประกอบของมหาวิทยาลัย จึงได้แก่คณะเหล่านั้น ส่วนโรงเรียนทั้งหลายก็มาเป็นหน่วยงานพิเศษอยู่ในสำนักงานเลขาธิการ ดังว่าแล้ว

อย่างไรก็ดี เหมือนเป็นประเพณีของมหาจุฬาฯ อย่างที่เคยบอกบ่อยๆ (ในระยะต้นที่ยาวนาน เห็นชัดว่าขาดกำลังคน) งานของคณะทั้งหลาย แม้แต่ด้านวิชาการ ก็มาอยู่ที่สำนักงานเลขาธิการด้วย

ดังที่ในสมัยดังกล่าว สั่งการเลขาธิการ เป็นผู้กำกับวิชาการคณะพุทธศาสตร์ (ใน "ตารางสอบไล่ประจำปีการศึกษา ๒๕๐๑ คณะพุทธศาสตร์") เป็นอาจารย์ผู้กำกับแผนก (บาลีอุดมศึกษา, ในใบ "...คณะพุทธศาสตร์ ชั้นปีที่ ๓ ข้อสอบกลางปี ประจำปีการศึกษา ๒๕๐๓")

พร้อมกับการเปลี่ยนชื่อเรียกส่วนงาน จาก "แผนก" เป็น "**โรงเรียน**" คำเรียกตำแหน่งหัวหน้าส่วนงานนั้น ก็เปลี่ยนจาก "ผู้กำกับ" เป็น "**ผู้อำนวยการ**" แต่ตัวบุคคล ถ้ายังไม่ไปไหน ก็คงเป็นท่านเดิม เช่น พระมหาอารีย์ เขมจาโร เปลี่ยนจาก ผู้กำกับแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา เป็น **ผู้อำนวยการโรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา**

(เมื่อปี ๒๕๐๘ อาจารย์พระมหาบุญชอบ วิชฺชากโร เป็นผู้ช่วยผู้กำกับแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา ต่อมาท่านได้ลาสิกขา แต่ยังไม่มีเวลาอ่านบันทึกค้นต่อว่าท่านลาสิกขาเมื่อใด ถ้าถึงปี ๒๕๑๒ นี้ ท่านยังครองเพศอยู่ ท่านก็เป็นรองผู้อำนวยการ แต่ที่พบแล้วคือ ในปี ๒๕๑๔ ณ ๑๕ มิ.ย. ผู้เล่าได้นำประกาศไปถวายองค์สภานายกลงนามแต่งตั้ง พระมหาชาย อาภากโร เป็นรองผู้อำนวยการโรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา)

สำหรับ ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ ก็ได้โอกาสตั้งผู้รับผิดชอบให้เด่นชัดขึ้น โดยตั้ง พระมหาสุพจน์ วิจิตฺโต (ปัจจุบัน คือ ท่านเจ้าคุณพระสิริสุทัศน์ธรรมาภรณ์ วัดสุทัศนเทพวราราม) เป็น**ผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์** แล้วก็ตั้ง พระมหานพศักดิ์ สิริปญฺโญ เป็นรองผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์

ก่อนนี้หน่อย ได้เล่าแล้วว่า เมื่อ ๒๒ มิ.ย. ๒๕๐๙ แผนกบาลีมัธยมศึกษาได้สิ้นสุดไป โดยมีประกาศตั้งเป็นแผนกบาลีสาธิตศึกษา ขึ้นมาแทน คราวนี้ (คงจะ ๒๕) ก.ย. ๒๕๑๒ ก็เปลี่ยนอีกที เป็น **โรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา**

แล้วก็ขอเล่าเลยต่อไปข้างหน้าอีกนิดว่า ต่อมาถึงปลายปี ๒๕๑๓ ณ วันที่ ๒๘ ธันวาคม ผู้เล่าก็ได้นำประกาศไปกราบเรียนถวายองค์สภานายก ลงนามแต่งตั้ง พระมหายิน วรกิจฺโจ (บัดนี้คือ ท่านเจ้าคุณพระราชวิริยสุนทร เจ้าอาวาสวัดชัยชนะสงคราม) เป็นรองผู้อำนวยการโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา (แทนพระมหาสุวิทย์ ปิยทสฺสี ที่ได้ลาสิกขา; ต่อมา หลังจากผู้เล่าลาออกไปแล้ว ได้ทราบว่า ในปี ๒๕๒๓ ท่านได้เป็นผู้อำนวยการจนกระทั่งลาออกจากตำแหน่งในปี ๒๕๒๗)

ทีนี้ หันมาดูส่วนงานอันดับ ๑ ของสำนักงานเลขาธิการ คือ **กองกลาง** ระหว่างที่พิจารณาการแบ่งส่วนงานใหม่นี้ ตอนแรกคิดจะตั้งกองทะเบียนและวิทยฐานะ แต่ในที่สุดตกลงว่า ให้งานทะเบียนเป็นแค่แผนกหนึ่ง ในกองกลาง แล้วก็มองตัวบุคคล

เวลานั้น อาจารย์พระมหาภาณุ ปทุโม เป็นนายทะเบียน และอาจารย์สมบูรณ์ (พระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ) ขึ้นมาเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนแล้ว

ได้พิจารณากัน มองเห็นว่า อาจารย์พระมหาภาณุ เป็นผู้ใหญ่ โดยทั้งเป็นผู้แก่ สูงวัยมาก และเป็นผู้เก่า เป็น พธ.บ. รุ่นที่ ๒ (๑ ใน ๔ รูป) เป็นนายทะเบียนมานาน ตกลงให้ท่านเป็น **ผู้อำนวยการกองกลาง**

ส่วนอาจารย์สมบูรณ์นั้น ทำสารพัด ไม่เฉพาะงานของผู้ช่วยนายทะเบียน เช่น ออกใบรับรองของบาลีอุดมศึกษา ทุกคณะ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ สำรวจคะแนนของผู้สำเร็จการศึกษา ทำบัญชีใช้จ่ายประจำเดือนหมดทั้งมหาจุฬาฯ ดูแลการเงินของมูลนิธิมหาจุฬาฯ บันทึกการประชุมของเจ้าหน้าที่บริหาร ตลอดจนงานซ่อมแซมตึก เรื่องประปา เรื่องไฟฟ้า เรื่องเบ็ดเตล็ด แม้กระทั่งหาช่างมาทำม่านกันแดด ฯลฯ พูดง่ายๆ ว่างานแม่บ้านของมหาจุฬาฯ

อาจารย์สมบูรณ์เหมาะกับงานกองกลางทั้งหมด ตกลงคราวนี้ ขอให้ท่านเป็น **หัวหน้ากองกลาง**

งานของกองกลาง จำพวกการสร้าง การซ่อมแซมอาคาร ซ่อมอุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ นั้น เป็นธรรมดาว่าพระทำเองได้น้อย ก็ต้องพึ่งญาติโยม และทางด้านญาติโยมนั้น มีท่านผู้หนึ่งเป็นช่าง และมีศรัทธาเอาใจใส่ช่วยกิจธุระของมหาจุฬาฯ มาตลอดเวลายาวนาน คือ คุณลาภ ถาวรบรรจบ

คุณลาภเข้ามาด้วยศรัทธาในงานเผยแผ่ธรรม ตั้งแต่ยุคแรกของงานที่แผนกธรรมวิจัย (ยุคปี ๒๕๐๐ หรือ ๒๕๐๑) ได้ช่วยงานที่ธรรมวิจัยนั้น แล้วช่วยไปทั่ว ก็เลยมาใกล้ชิดและประสานกับอาจารย์สมบูรณ์ ซึ่งเรียกหาคุณลาภเรื่อยๆ เช่นที่เขียนไว้ในบันทึกขอคัดตัดเฉพาะมาเล็กน้อย (จะเห็นว่า อาจารย์สมบูรณ์นั้น มิ.ย. ๑๒ ยังเป็น ผช.นายทะเบียน แต่ มิ.ย. ๒๕๑๓ เป็น หก.กลางแล้ว) ดังที่ว่า

(๕ มิ.ย. ๒๕๑๒)

"- ผู้ช่วยนายทะเบียน และคุณลาภ ลงแก้ ซ่อม จัดที่วางเครื่องสูบน้ำใต้อาคาร."

(๑๓ มิ.ย. ๒๕๑๓)

"**สำนักงานเลขาธิการ:** หก.กลาง และคุณลาภ ติดไฟแสงจันทร์ มุขกลางชั้น ๒ (ห้อง พ.๑)."

(คุณลาภ ถาวรบรรจบ เรียกได้ว่าเป็นผู้บุกเบิกที่อาศรมมหาจุฬาฯ ในเขต อ. มวกเหล็ก จ.สระบุรี ได้ไปประจำอยู่ที่นั่นในยุคแรกเริ่ม นานหลายปี เมื่อผู้เล่าไปพักที่อาศรมมหาจุฬาฯ เขียนหนังสือ *Thai Buddhism in the Buddhist World* ใกล้เชิงเขาเล็กๆ ห่างบ้านคุณลาภไม่กี่ร้อยเมตร คุณลาภกับน้องและลูกหลานก็ได้ดูแลโดยตลอด)

อาจารย์พระมหาพร้อม โกวิโท ซึ่งอยู่ในคณะที่ไปศึกษาต่อในอินเดีย ได้กลับมาและช่วยงานมหาจุฬาฯ เรื่อยมา ที่ประชุมก็ตกลงให้ตั้งท่านเป็น **หัวหน้ากองเผยแผ่**

ทีนี้ ในกองบริการการศึกษา อาจารย์พระมหาบุญมา มหาวีโร ทำงานที่แผนกจัดหามานาน คราวนี้ที่ประชุมก็เลยตกลงให้ตั้งท่านเป็น **หัวหน้าแผนกจัดหา**

ถึงเวลานี้ พระพุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นน้องๆ ก็เริ่มเข้ามาเป็นกำลังของมหาจุฬาฯ เช่น พระมหานพศักดิ์ สิริปญฺโญ กลับมาจากประเทศอินเดียเร็วหน่อย (เมื่อ ๒๘ มิ.ย. ๒๕๑๒) ก็ได้เข้าช่วยงาน ร.ร.พอ. ที่ท่านถนัด ดังบอกแล้วข้างบน

ต่อนั้น พระมหาจินดา อาจารกุสโล และพระมหาอรรณพ วชิรญาโณ ซึ่งเป็นพระอาจารย์เจ้าหน้าที่มหาจุฬาฯ ที่ได้รับทุนไปศึกษาต่อ หลังคณะที่มีพระมหาอดิศักดิ์ อธิจนฺโท เป็นหัวหน้า เมื่อศึกษาจบแล้ว ทั้งสองรูปได้กลับมาพร้อมกันเมื่อ ๒๑ ก.ค. ๒๕๑๒ แล้วก็เข้าช่วยงานมหาจุฬาฯ คราวนี้ด้วย

พระมหาจินดาเริ่มจับงาน ***พุทธจักร*** ตั้งแต่ ๒๘ ส.ค. ๒๕๑๒ ส่วนพระมหาอรรณพก็เข้ารับงานของ**วิทยาลัยครูศาสนศึกษา** (ได้มอบแฟ้มงานให้ท่านทั้งสองพร้อมกัน ณ ๒๓ ก.ย. ๒๕๑๒) นอกจากนั้น ทั้งสองท่านนี้ทำงานอื่นๆ ด้วย โดยหนักไปในด้านวิชาการ ตั้งแต่สอนในชั้นบาลีอุดมศึกษา จนกระทั่งช่วยงานวิชาการที่ออกไปข้างนอก อย่างที่สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ณ วัดบวรนิเวศ

ยังมีรูปอื่นๆ ที่ทยอยกันมา เช่น พระมหาบุญมี ปญฺญาวชิโร ช่วยกันทำงานโน้นงานนี้ แต่ยังขอไม่ลงลึกไปในรายละเอียด เพราะจะต้องมีเวลาค้นให้เพียงพอ ขอว่าไว้แค่คร่าวๆ

สำหรับแผนกอบรมครูศาสนศึกษา ที่เปลี่ยนเป็น**วิทยาลัยครูศาสนศึกษา** ก็มีเรื่องราวความเป็นมาเป็นไปที่น่ารู้น่าสนใจไม่น้อย แม้จะเป็นส่วนงานที่แทรกเข้ามาในกาลเวลาเพียงช่วงหนึ่งก็ตาม ดังที่ความสำคัญของส่วนงานนี้ได้ปรากฏขึ้นมาในช่วงนี้ด้วย คือ หลังจากมีประกาศแบ่งส่วนงานใหม่นี้ไม่กี่วัน พอถึงวันที่ ๑ ต.ค. ๒๕๑๒ ก็มีประกาศมหาจุฬาฯ “เรื่อง การแก้ไขปรับปรุงหลักสูตรประกาศนียบัตรครูศาสนศึกษาชั้นสูง”

อย่างไรก็ตาม เวลาที่จะเขียนเล่าเรื่องราว ก็งวดเข้าทุกที ขอพูดทิ้งไว้แค่นี้ก่อน

สำนักธรรมวิจัย แผ่ธรรม แผ่กิจการ กว้างออกไป

อีกส่วนงานหนึ่งก็ควรพูดถึงไว้ คือ แผนกธรรมวิจัย ที่เป็นอันหมดชื่อไป กลายเป็น **สำนักธรรมวิจัย**

หน่วยงานสำคัญนี้เป็นที่รู้จักกว้างไกล ได้ทำประโยชน์ให้แก่มหาจุฬาฯ และประชาชาวพุทธบริษัทมากมาย ไม่เฉพาะกิจการของตนเองในการเผยแผ่สั่งสอน แต่มหาจุฬาฯ และองค์กรภายนอก ก็ได้อาศัยเป็นที่จัดกิจกรรมกุศลต่างๆ บ่อยๆ ทั้งงานพิธี และการประชุมน้อยใหญ่

ขอยกตัวอย่างจากบันทึกลายมือของผู้เล่ามาดูกันสักครั้ง

"*[วันพฤหัสบดี ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๙] วันพฤหัสบดีที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๐.*

สำนักงานเลขาธิการ: ชี้แจง รก.คณบดี...

ธรรมวิจัย: พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ได้ขอยืมหอประชุมธรรมวิจัย ไว้แสดงปาฐกถา โดยเจ้าชายเยอรมัน ๑๗.๐๐ – ๑๘.๓๐ น.

- ๑๖.๓๐ น. เลขาธิการ ม.จ.ร. ผู้ช่วย และ รก.คณบดีคณะมนุษยฯ พร้อมกันในห้องสมาธิ ตึกเรียน มี ม.จ. หญิง พูนพิศมัย ดิศกุล นายสัญญา ธรรมศักดิ์ นายเอี่ยม สังขวาสี นายศิริ พุธศุกร มาคอยต้อนรับ, เจ้าชายเยอรมันกับผู้ติดตาม ๑ ท่าน มาถึง และเลี้ยงอาหารว่างที่ห้องสมาธิ.
- **๑๗.๐๐ น.** แสดงปาฐกถา โดยนายศิริ แปล ผู้ฟังคับคั่งเต็ม และข้างนอกมีฟังจำนวนพอสมควร; บกพร่อง ไม่ได้จัดน้ำดื่มให้องค์ปาฐกบนเวที."

กาลผ่านมาถึงคราวนี้ ก็ประจวบพอดีที่ว่า แผนกธรรมวิจัยได้ซ่อมแซมและปรับปรุงอาคารของตน (คือตึก "พรวิทยาประสูทน์" เดิม) โดยเสริมซ้อนขึ้นเป็นอาคาร ๒ ชั้น เสร็จใหม่ๆ ให้**สำนักธรรมวิจัย**ที่เกิดขึ้นใหม่ได้จัดงานฉลอง จึงขอเล่าประกอบไว้ด้วย ดังนี้

"*[วันศุกร์ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๐] วันศุกร์ที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๒.*

วันหยุด: วันพระ.

สำนักธรรมวิจัย: มีงานฉลองตึกที่ซ่อมและซ้อนเป็น ๒ ชั้น ตามกำหนด (ยังเสร็จไม่เรียบร้อยทีเดียว มีงานละเอียดต้องทำต่อบ้าง)

- ๑๐.๓๐ น. เจริญพระพุทธมนต์ บนชั้น ๒ (เกือบทั้งหมดเป็นพระเถระวัดมหาธาตุ เริ่มใช้อาคารชั้นล่างสวดมนต์ เป็นต้น อย่างวันพระธรรมดาก่อนซ่อม ตั้งแต่เช้า) แล้วพระสงฆ์อื่นอีก ๔๐ รูป (=๔๙) ฉันเพล.

- ๑๒.๓๐ น. ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต มาแจกอนุโมทนาบัตร แก่ผู้บริจาคซ่อมตึก และนิธิบัตร แก่ผู้ยังไม่ได้รับ.
- ๑๔ น. เศษ พระเทพคุณาภรณ์ กับพระครูประกาศสมาธิคุณ เทศน์คู่ เรื่อง มฆมาณพ.

ในงานนี้ มีการพิมพ์หนังสือมูลนิธิ ๑ เล่ม

สำนักงานเลขาธิการ: *พุทธจักร* ฉบับ มิ.ย. เสร็จ.

- ตรวจปรู๊ฟ *พุทธจักร* ก.ค. ๕ ยก.[๙๙]

เมื่อจัดการงานการศึกษาภายในให้ลงตัวเข้าที่ ทั้งด้านวิชาการที่เป็นเนื้อตัวให้เข้มให้เต็ม และด้านกิจการให้สมสัณฐานราบรื่นกลมกลืนคล่องตัวพอสมควร นอกจากจะเดินหน้าไปได้อย่างมั่นคงมั่นใจแล้ว ก็พร้อมที่จะพบกับภายนอก ไม่ว่าจะรับเรื่องที่เข้ามาหรือจะก้าวออกไปพบพานร่วมสร้างร่วมสรรค์ร่วมสัมพันธ์กันต่อไป

แล้วก็พอดีได้จังหวะว่า ในเวลาแต่นี้ต่อไป งานที่สัมพันธ์ร่วมมือร่วมทำกับข้างนอกทยอยมาทยอยมี

ถึงเวลา ๒ มหาวิทยาลัยสงฆ์ มาร่วมงาน ประสานประโยชน์

บอกแล้วว่า งานออกไปร่วมทำกับหน่วยงานและองค์กรข้างนอกโดยทั่วไป เป็นไปตามคำอาราธนาและการอุปถัมภ์ที่จะทำให้ล่วงผ่านเสร็จไปเป็นคราวๆ นั่นจึงยังเป็นงานย่อมๆ ย่อยๆ แต่มีงานร่วมคิดร่วมทำที่สำคัญ เริ่มขึ้นในช่วงเวลานี้ด้วย เป็นงานออกมาร่วมกันทำของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง เพื่อประโยชน์ร่วมกัน ในการทำให้สถานภาพของตนตามที่เรียกขานบอกกล่าวอยู่นี้ ได้ความยอมรับว่าเป็นการชอบด้วยนิติธรรม พร้อมกับการเดินหน้าในปี ๒๕๐๙ วงสัมพันธ์ในการทำงานร่วมกันของ ๒ มหาวิทยาลัยสงฆ์ก็ตั้งต้นและขยายตัว เริ่มด้วยมีงาน ๒ โครงการเกิดขึ้นในเวลาใกล้ๆ กัน คือ โครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น จัดอบรมที่มหาจุฬาฯ และโครงการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ จัดอบรมที่วัดบวรนิเวศวิหาร

งานของโครงการทั้งสองนี้ เป็นเรื่องใหญ่และยาว กับทั้งโยงไปเสริมบ้างสานบ้างกับงานอื่น ซึ่งเกี่ยวข้องกับการพัฒนามหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองนั้น รวมทั้งการเดินหน้าไปในการให้รัฐตรากฎหมายรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์

เรื่องราวที่ยืดยาวมากมาย จึงจะเอาไว้เล่ารวมกับเรื่องอื่นๆ ในตอนว่าด้วยการให้มีกฎหมายรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ ส่วนในที่นี้ จะเล่าเรื่องตรงจุดเริ่มแค่พอให้เห็นเค้า

ขอเล่าเรื่องที่จุดเริ่มของงาน ๒ โครงการนั้น จากบันทึกที่เขียนไว้ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดต่อห่างกันวันเดียว ดังนี้

๑. โครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น

"*[วันศุกร์ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐] วันศุกร์ที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๙.*

ผู้ให้โอวาท: หอสมุดกลาง.

สำนักงานเลขาธิการ: ได้รับโทรเลขจากนิธิเพื่อการศึกษาทางสังคมและเศรษฐกิจระหว่างชาติ ผ่านคุณสุลักษณ์ ศิวรักษ์ อนุมัติเงิน ๖,๐๐๐ ดอลลาร์ ในโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อการพัฒนาชนบท.

- คิดพิจารณาเรื่องการวางระเบียบวัดผลใหม่"

(โครงการนี้ เปิดอบรมครั้งแรกเมื่อ ๒๖ ธ.ค. ๒๕๐๙)

๒. โครงการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ

"*[วันเสาร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๐] วันเสาร์ที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๙.*

ผู้ให้โอวาท: แผนกบาลีอบรมศึกษา.

การช่วยเหลืออุทกภัย: นิสิต...

นอกสถานที่: เลขาธิการ ผู้ช่วยเลขาธิการ ร.ก.คณบดีคณะพุทธ-ครุ เข้าร่วมพิธีฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร (พระอุโบสถ) ๑๕.๓๐ – ๑๖ น. เศษ แล้วชมสถานที่ฝึกอบรม.

สำนักงานเลขาธิการ: ผู้ช่วยฯ เทียบระเบียบการวัดผล..."

ขอพูดถึงงาน ๒ อย่างนี้ แบบสรุปพอให้เห็นรูปร่าง แล้วจะข้ามไปก่อน

๑. โครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น แบ่งผู้เข้ารับการอบรมเป็น ๒ ประเภท คือ

ประเภท ก. ได้แก่ พระภิกษุที่จังหวัดต่างๆ ส่งมา รุ่นที่ ๑ – พ.ศ. ๒๕๐๙ มี ๓๔ รูป จาก ๑๙ จังหวัด

ประเภท ข. ได้แก่ พระภิกษุที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ รุ่นที่ ๑ – พ.ศ. ๒๕๐๙ มี ๔๑ รูป (ม.จ.ร. = ๒๓ รูป, ม.ม.ร. = ๑๘ รูป)

(อ.สุลักษณ์ เอาจริงเอาจังกับโครงการนี้ หาทุนมาช่วยเต็มที่ จึงปรากฏชื่อแต่ต้น ข้างบน)

๒. โครงการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ รับพระที่ ๒ มหาวิทยาลัยสงฆ์ (แห่งละ ๑๐ รูป) และกรรมการฝ่ายสงฆ์ (องค์ละ ๑ รวม ๖ รูป) ส่งเข้ารับการอบรม โดย ๒ มหาวิทยาลัยสงฆ์ร่วมกันดูแลจัดหลักสูตร และส่งอาจารย์ไปร่วมกันสอน

รุ่นที่ ๑ – พ.ศ. ๒๕๐๙: ๒๖ รูป (ม.จ.ร. = ๑๐ รูป, ม.ม.ร. & กรรมการฯ = ๑๖ รูป)
[ปิดรุ่น ๑๕ มิ.ย. ๒๕๑๑ – สอบได้ (เกณฑ์ตัดสิน ๗๕%) ๖ รูป]

เมื่อมาถึงยุคของงานร่วมกับข้างนอกแล้ว งานข้างใน กับงานข้างนอก ก็ค่อนข้างประสานกลมกลืนกัน จนกลายเป็นว่า ต่อจากนี้ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการออกไปไหน ผู้เล่าก็ต้องไปด้วย จึงเหมือนขึ้นยุคใหม่

งานนอก งานใน ระบบจัดไว้ รออาศัยบุคคลสูงคุณภาพ

ในปี ๒๕๐๙ นี้ ก็พอดีมีกำลังเพิ่มขึ้น เพราะครบเวลา ๒ ปี ที่คณะพระอาจารย์เจ้าหน้าที่ผู้ไปศึกษาต่อที่ B.H.U. จะจบปริญญาโท และเดินทางกลับมา แต่ท่านทยอยเดินทางมา เพราะจบไม่พร้อมกัน

ย้อนหลังไปเมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๐๗ ชาวมหาจุฬาฯ พากันไปส่งพระอาจารย์ ๕ รูป ออกเดินทางจากดอนเมือง ถึงบัดนี้เกือบ ๒ ปีเต็ม และบัดนี้ ณ วันที่ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๐๙ ชาวมหาจุฬาฯ ก็จะไปรับพระอาจารย์ที่เดินทางกลับมา แต่ท่านกลับมาวันนั้นเพียง ๒ รูป คือ พระมหาอดิศักดิ์ อธิฉนฺโท และพระมหาจำลอง ภูริปญฺโญ

อย่างไรก็ตาม ขอโอกาสว่า ถึงตอนนี้ ใกล้เวลาอันตายตัวที่จะต้องพิมพ์หนังสือเล่าเรื่องเล่มนี้ให้เสร็จ เมื่อเรื่องก็เบียดเข้ามา เวลาก็กระชั้นเข้าไป จึงต้องเปลี่ยนวิธีเล่าใหม่ แทนที่จะเขียนให้เป็นเรื่องเป็นราว ก็ต้องเอาแค่พอรู้ ให้ได้ดูเป็นเค้า

เมื่อได้รับแจ้งวันเดินทางของพระอาจารย์ทั้งสองท่านแล้ว ที่มหาจุฬาฯ ก็เตรียมการรับ ทั้งรับกลับเข้าเมืองไทยที่ดอนเมือง และรับเข้าร่วมงานกันที่มหาจุฬาฯ

ดังนั้น เวลา ๓ วัน คือ ๒๐-๒๒ มิ.ย. ๒๕๐๙ จึงเป็นวันเตรียมการรับ เริ่มด้วย ในวันที่ ๒๐ มิ.ย. หลัง ๖ โมงเย็น ก็มาประชุมกัน มีการพิจารณาทั้งเรื่องจะรับท่านผู้จบกลับมา และจะส่งผู้รับทุนรุ่นใหม่ไปศึกษาต่อ ในตอนพิจารณารับท่านผู้กลับมา ได้เขียนว่า

> "- เรื่องการรับเจ้าหน้าที่ ๒ รูป ที่กลับจากอินเดีย: การรับ – แต่ละแผนกจัดรถแผนกละคัน, ผู้กำกับ และผู้ช่วยเป็นต้น ไป และรับ นร.พอ. ไปบ้าง ถ้ามี, นิสิต-นักเรียน ให้ประธานนิสิต เป็นต้น ไปแทน; ที่ทำงาน ให้อยู่ร่วมกับผู้ช่วยเลขาธิการ."

วันที่ ๒๑-๒๒ มิ.ย. จัดห้อง เตรียมที่ทำงาน สำหรับพระอาจารย์ทั้งสองท่าน ในห้องที่ผู้เล่าได้ทำงานอยู่ โดยขอให้พระครูปลัดกิตติวัฒน์ (ศรี มิตฺตธมฺโม, ป.ธ. ๙, พธ.บ. รุ่น ๘ คือรุ่นเดียวกับผู้เล่า) ซึ่งเป็นเลขานุการคณบดีคณะครุศาสตร์ ย้ายไปอยู่ห้องอธิการบดี คือห้องเดียวกับท่านเจ้าคุณเลขาธิการ เป็นอันว่าพร้อมแล้ว

(ท่านพระครูปลัดกิตติวัฒน์นั้น ใจดีนัก ท่านชอบเขียนคำประพันธ์ร้อยกรอง โดยใช้นามว่า “ศรีมิตร” ท่านเป็น ป.ธ. ๙ องค์แรกของจังหวัดแพร่ ว่าโดยวัย ท่านมีอายุเท่ากับท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ท่านสูงอายุที่สุดในรุ่น ๘ และสนิทที่สุดกับผู้เล่า ที่เป็นเด็กที่สุดของรุ่น – แก่กว่ากัน ๑๑ ปี)

แต่ที่จริง การเตรียมรับ มิใช่เพียงเท่านี้ ก่อนนั้น ได้มีการเตรียมรับที่ลึกกว่านั้นให้เสร็จ หรือพร้อมไว้ก่อนแล้ว คือ ตั้งแต่เมื่อจะสิ้นปีการศึกษาก่อน ได้ประชุมตกลงเรื่องงานส่วนรวมของมหาจุฬาฯ ที่จะรับการมาของพระอาจารย์ผู้จบจากอินเดียกันไว้แล้ว ตั้งแต่ขึ้นเดือนมีนาคม คือเกือบ ๔ เดือนก่อนท่านจะกลับมา

เรื่องมีว่า เมื่อ ๑ มี.ค. ๒๕๐๙ มีการประชุมผู้กำกับแผนกและผู้ช่วยทั้งหมด ซึ่งได้พิจารณาเรื่องต่างๆ หลายอย่าง เสร็จแล้ว เมื่อถึงวาระจะพิจารณาเรื่องการกลับมาของพระอาจารย์ดังว่านั้น ก็ให้ผู้ช่วยเลขาธิการ คือผู้เล่านี้ ออกไปนอกที่ประชุม เพื่อว่าที่ประชุมจะได้พูดทุกอย่างได้สบายใจเต็มที่ (เช่นว่า จะเปลี่ยนตัว จะย้ายตำแหน่งหน้าที่ของผู้เล่าในคราวนี้หรือไม่) จบแล้ว จึงรับทราบมติที่ประชุมภายหลัง ซึ่งออกผลว่า

> “- เรื่องที่พิจารณา และลงมติ คือ เมื่อเจ้าหน้าที่ที่ไปศึกษาในอินเดียกลับมา ๒ รูป ให้เป็นผู้รักษาการคณบดี ทั้ง ๒ รูป, เลขาธิการ และผู้ช่วย ให้คงเดิม, ให้พระครูปลัดกิตติวัฒน์ ไป ร.ก.หัวหน้า (ผู้กำกับ) แผนกอบรมครูฯ, ให้พระมหาวิสุทธิ์ ปุญฺญสุโร ไปอยู่แผนกธรรมวิจัย และให้สั่งให้เป็น ร.ก. ระหว่างที่เลขาธิการไม่อยู่.”

ครั้นแล้ว วันที่ท่านกลับ ก็มาถึง ดังในบันทึกว่า

“*[วันพฤหัสบดี ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๘] วันพฤหัสบดีที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๙.*

ผู้ให้โอวาท: แผนกบาลีอบรมศึกษา.

สำนักเลขาธิการ: เซ็นข้อตกลงเรื่องการส่งนิสิต...

- ระหว่าง ๑๔.๒๐ – ๑๕ น. เจ้าหน้าที่ (โดยเฉพาะเลขาธิการ, ผู้ช่วย, ผู้กำกับและรองผู้กำกับแผนกต่างๆ) และประธานนิสิต กับกรรมการบางรูป (แทนนิสิตนักเรียน) ทยอยออกเดินทางไปรับเจ้าหน้าที่ คือ

๑. พระมหาอดิศักดิ์ อธิฉนฺโท
๒. พระมหาจำลอง ภูริปญฺโญ
ณ สนามบินดอนเมือง, กำหนดเวลาถึง ๑๕.๔๕ น. แต่มาถึงจริง ประมาณ ๑๖.๔๕ น. แล้วรถเลขาธิการ รับพระมหาอดิศักดิ์ ไปส่งที่วัด, ส่วนพระมหาจำลอง ทางวัดอนงคาราม ไปรับ

- ๑๙.๓๐ น. เลขาธิการ และพระมหาบุญมี ปญฺญาวชิโร กับไวยาวัจกร ๑ คน ออกเดินทางจากหัวลำโพง ไปตรวจเยี่ยมนิสิต จว.อุบลฯ – นครพนม และอาจเยี่ยมสุรินทร์ และบุรีรัมย์ ด้วย (กำหนดกลับ ๑ ก.ค. ๐๙).
- งานอื่นเกี่ยวกับกรรมการนิสิต เป็นต้น, ส่ง จม. ถึง อจ.พร รัตนสุวรรณ, ส่งข้อตกลงกับมูลนิธิ เป็นต้น"

พึงสังเกตว่า ในวันเดียวนี้ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ทั้งไปรับท่านที่บินกลับจากอินเดีย ไปส่งที่วัดชัยชนะสงคราม แล้วก็ต้องเดินทางเองด้วย โดยรีบไปหัวลำโพงเพื่อขึ้นรถไฟไปเยี่ยมพระมหาจุฬาฯ ต่างจังหวัด (เรื่องเดินทางไปเยี่ยมพระต่างจังหวัดอย่างนี้ จะเห็นว่าค่อนข้างบ่อย)

เป็นอันว่า ได้รับท่านกลับมาแล้ว และเวลานั้น มหาจุฬาฯ ได้ขึ้นปีการศึกษาใหม่ โดยเปิดเรียนไปแล้วตั้งแต่ ๖ มิถุนายน ๒๕๐๙ คือจัดรายวิชา อาจารย์ ตลอดจนตารางสอนเสร็จแล้ว แจกแล้ว ใช้ปฏิบัติแล้ว รวมทั้งสำหรับท่านที่กลับมาด้วย

ดังนั้น ในวันรุ่งขึ้นจากที่ท่านมาถึง คือ ๒๔ มิ.ย. ๒๕๐๙ ในรายการให้โอวาทประจำวันหน้าสำนักงานกลาง (หอสมุด) ก่อนเข้าห้องเรียน ผู้เล่าก็นิมนต์พระอาจารย์ทั้งสองท่านพูดปราศรัยกับนิสิตนักเรียน จากนั้น งานแรกเริ่มของท่าน ก็คือการสอน

ครั้นแล้ว ณ ๑๓ ก.ค. ๒๕๐๙ ผู้เล่าก็ต้องนำประกาศ (ลว. ๑๑ ก.ค. ๒๕๐๙) ไปถวายองค์สภานายกลงนาม แต่งตั้ง

๑. พระมหาอดิศักดิ์ อธิฉนฺโท เป็นผู้รักษาการแทน คณบดีคณะพุทธศาสตร์
๒. พระมหาจำลอง ภูริปญฺโญ เป็นผู้รักษาการแทน คณบดีคณะครุศาสตร์

ทีนี้ ดังเล่าแล้ว ที่สำนักงานเลขาธิการ ใน ๒ ปีที่ผ่านไป ซึ่งการงานไม่รอเวลา ก็ได้จัดระบบวิชาการและกิจการให้ลงตัวเข้าที่เป็นแบบแผน ให้เป็นฐานอันพร้อมเพื่อการที่จะก้าวต่อไป เวลานั้น เป็นระยะเวลาเตรียมต้นฉบับแถลงหลักสูตรและกิจการที่จะเข้าโรงพิมพ์ แล้วก็วางบุคคล และตำแหน่งงาน เข้าตามระบบงานที่จัดปรับให้ลงตัว พอเรียกได้ว่าเข้าที่ ก็พอดีได้จังหวะอย่างที่ว่าแล้ว คือถึงยุคที่งานข้างนอกเข้ามาให้ร่วม และออกไปทำงานข้างนอกที่ต้องช่วยกันทำ โดยเฉพาะงาน ๒ โครงการอบรมพระ ที่พูดถึงแล้ว

เมื่อพระอาจารย์ทั้งสองท่านกลับมา ก็พอดีใกล้จะเริ่มเปิดการอบรมของ ๒ โครงการนั้น พอตั้งตัวได้แล้ว พระมหาอดิศักดิ์ อธิฉนฺโท รก.คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ก็ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น และพระมหาจำลอง ภูริปญฺโญ รก.คณบดีคณะครุศาสตร์ ก็ดูแลโครงการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ

ในโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่นนั้น ท่าน รก.คณบดีคณะพุทธศาสตร์มีงานหนักไม่น้อย พบในบันทึกว่า นอกจากการจัดอบรมแล้ว ท่านต้องเดินทางออกต่างจังหวัดไปชนบทไม่น้อยเลย

ส่วนโครงการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ เป็นเรื่องหนักไปทางวิชาการ มีงานรอข้างหน้าอีกยาว รวมทั้งการร่วมในการดำเนินงานสู่การรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ (เช่น การประชุมเรื่องรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ ๑๓ มี.ค. ๒๕๑๒)

อย่างไรก็ตาม ยังรอท่านที่ไปเป็นทางการ โดยได้รับทุนด้วย อีกท่านหนึ่ง ซึ่งยังไม่กลับมา คือ พระมหาสีลา (สิริวัฒน์) วีรเสฏฺโฐ และในที่สุด ท่านก็จบการศึกษากลับถึงในปีต่อมา คือ พ.ศ. ๒๕๑๐ และผู้เล่าก็ไปรับท่านที่ดอนเมืองในวันที่ ๒ มิถุนายน จากนั้นท่านก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้รักษาการแทน คณบดีคณะมานุษยสงเคราะห์ศาสตร์

เมื่อมี รก. คณบดี ครบทั้ง ๓ คณะแล้ว ก็มีการประชุมแบ่งงานกันในด้านวิชาการ เพื่อให้ท่านคุ้นชินกับระบบที่จะได้ช่วยกันทำช่วยกันพัฒนาต่อไป ดังที่เขียนในบันทึกว่า

> "*[วันอังคาร ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๑๐ วันอังคารที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๐.*
>
> **สำนักเลขาธิการ:** งานทั่วไป – ปกติ.
>
> **การแบ่งงานคณบดี:** ตามที่ได้เสนอความเห็นไว้แก่คณบดี ให้ตกลงกันเองในเรื่องแบ่งงาน ตามรายการที่ผู้ช่วยเลขาธิการแยกเป็นหัวข้อไว้ให้โดยละเอียดนั้น วันนี้ ทางคณบดีได้นัดประชุมกันเอง เวลา ๑๙ น. และได้ขอให้ผู้ช่วยเลขาธิการร่วมด้วย ผู้ช่วยฯ ได้ชี้แจงงานแต่ละอย่างตามหัวข้อเหล่านั้นตามลำดับ จากนั้นให้ตกลงกันเองว่าท่านใดจะรับงานใด (ผู้เข้าร่วมมี คณบดี ๓ คณะ เลขานุการคณะพุทธศาสตร์ และผู้ช่วยผู้กำกับแผนกอบรมครูฯ).
>
> ผลจากการตกลงกันเองนั้น ปรากฏว่า ไปตรงกับที่ผู้ช่วยเลขาธิการเคยจัดและดำริไว้ทุกประการ
>
> กล่าวโดยย่อ: พระมหาจำลอง รับด้านวัดผล, พระมหาสีลา รับด้านจัดดำเนินการสอบ, พระมหาอดิศักดิ์ ได้ประสานงาน, อบรมครู ร่วมในเรื่องดำเนินการสอบ และงานติดต่ออาจารย์ทางเลขานุการคณบดี."

(ในบันทึกลายมือนี้ และโดยทั่วไป แม้ว่าทั้งสามท่านยังเป็น รก. คณบดี แต่ผู้เล่าใช้คำเรียกท่านว่า คณบดี ถือเป็นอันรู้กัน เป็นการถวายความสำคัญ และมองว่าขณะนั้นเป็นขั้นตอนรอที่จะเป็นคณบดีนั่นเอง; เลขานุการคณะพุทธศาสตร์ คือ พระมหาวิสุทธิ์ ปุญฺญสุสโร และ ผู้ช่วยผู้กำกับแผนกอบรมครูๆ คือพระมหาบุญลือ เขมสิริ)

ระหว่างที่ รก.คณบดี ทั้ง ๓ ท่าน ยังอยู่กันพร้อมใน พ.ศ. ๒๕๑๑ นั้น เริ่มแต่ ๑๗ ก.พ. ทางมหาจุฬาฯ ไปร่วมประชุมที่ตำหนักสมเด็จฯ วัดบวรนิเวศวิหาร พิจารณาการจัดตั้งโครงการบัณฑิตวิทยาลัยพระพุทธศาสนา ที่จะนำเสนอให้มหาเถรสมาคมรับรอง โดยเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ครั้งยังทรงดำรงสมณศักดิ์ ที่พระสาสนโสภณ ทรงเป็นประธาน

การพิจารณาเรื่องนี้ ดำเนินต่อมาที่สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศอีกยาวนาน

ในระยะเวลาเริ่มแต่ปลายเดือน ก.พ. ๒๕๑๑ รก.คณบดี ทั้ง ๓ ท่าน ก็ได้รับภาระในการที่จะจัดทำหลักสูตรปริญญาโทเตรียมไว้

ต่อมา ในช่วงขึ้นปีใหม่ ๒๕๑๒ รก.คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ได้ลาสิกขา พอดีว่าในช่วงเวลานั้น พระมหาสิงห์ทน นราสโภ ป.ธ. ๗, พธ.บ. วัดพระเชตุพน ซึ่งได้ไปศึกษาต่อในประเทศอินเดีย ที่มหาวิทยาลัยวิศวภารตี ศานตินิเกตัน จบปริญญาโทแล้ว อยู่ในขั้นตอนของการทำปริญญาเอก ใกล้จบ ได้เดินทางกลับมาเมืองไทย ทางมหาจุฬาฯ ก็รับท่านเข้าสอน ดังตัดจากบันทึก ณ ๙ ม.ค. ๒๕๑๒ ว่า (“คณบดี” = รก.คบ. อีก ๒ ท่าน)

> ๛- บันทึกถึงคณบดี เรื่อง รก.คบ.พุทธ. ลาสิกขา ขอทราบการตกลงในหน้าที่รับผิดชอบงานส่วนนั้น เพื่อการติดต่อในงานต่อไป...
>
> - นำพระมหาสิงห์ทน นราสโภ เข้าแนะนำสอนชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๑ (ให้สอนเป็นการช่วยงานกันไป ก่อนที่จะสิ้นปีการศึกษา และจะได้จัดเรียบร้อยเมื่อขึ้นปีการศึกษาใหม่.๛

คราวนั้น ๑๕ ม.ค. ๒๕๑๒ ขณะที่ รก.คณบดี ๒ ท่านที่ยังอยู่ ตกลงแบ่งงานกันใหม่ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการก็มอบเรื่องโครงการวิจัยให้พระมหาสิงห์ทนไปคิด โดยหารือกับผู้เล่าครั้นแล้วเมื่อจะสิ้นปีการศึกษานั้น ก่อนขึ้นปีการศึกษาใหม่ ณ ๕ มี.ค. ๒๕๑๒ มีบันทึกว่า

> ๛- เลขาธิการ กับผู้ช่วยฯ ไปหาสมเด็จฯ เรื่องอาราธนาเปิดการสัมมนา พอ.; เรื่องการรับสาขาวัดพระบาทมิ่งเมือง (สมเด็จให้ทำหนังสือถึงกระทรวงศึกษาธิการ); เรื่องขอพระมหาสิงห์ทน มาช่วยงาน มจร. (จากสมเด็จฯ และเจ้าคุณธรรมเสนานี).๛

ครั้นแล้ว ณ ๒๘ เม.ย. ๒๕๑๒ ผู้เล่าก็ได้ปรึกษาท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ตกลงมอบงานโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ที่อดีต รก.คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ได้พ้นความรับผิดชอบแล้วนั้น พร้อมทั้งงานธรรมทูต และงานพระธรรมจาริก แก่พระมหาสิงห์ทน นราสโภ

ปีการศึกษาใหม่ แห่ง พ.ศ. ๒๕๑๒ เริ่มในวันที่ ๙ มิ.ย. ครั้นแล้ว ในวันที่ ๑๖ มิ.ย. ๒๕๑๒ ท่านอาจารย์ รก.คณบดีคณะครุศาสตร์ ได้ลาสิกขา

ครั้นแล้ว ในวันที่ ๓ ม.ค. ๒๕๑๓ ก็ได้ประกาศตั้งพระมหาสิงห์ทน นราสโภ เป็นหัวหน้ากองงานโครงการพิเศษ

ในเวลาใกล้กันนั้น ณ ๑๘ มี.ค. ๒๕๑๓ ท่าน รก.คณบดีคณะมานุษยสงเคราะห์ศาสตร์ ก็ได้ลาสิกขา เป็นอันบัดนี้ ไม่มี รก.คณบดี ท่านใดคงอยู่ในตำแหน่ง

ส่วนพระมหาสิงห์ทน นราสโภ ในระยะนี้ มีภาระเกี่ยวกับงานวิทยานิพนธ์ที่จะให้ปริญญาเอกสำเร็จเสร็จสิ้น ต้องเดินทางไป-มา ระหว่างอินเดีย-ไทย ในขณะเดียวกัน ทางมหาจุฬาฯ ก็สนับสนุนท่านในการพิมพ์วิทยานิพนธ์เป็นเล่มหนังสือ เพื่อเผยแพร่

แล้วในที่สุด พระมหาสิงห์ทน นราสโภ ก็จบภาระที่กล่าวนั้น และท่านได้เดินทางไปรับปริญญาบัตร ขั้น doctorate เป็น Ph.D. กลับมาเมื่อ ๑๓ ก.พ. ๒๕๑๔ แล้วคราวนี้ก็สามารถมาทำงานประจำที่มหาจุฬาฯ (ท่านมานั่งทำงานในห้องเดียวกับผู้เล่า และอาจารย์สมบูรณ์ – ส่วนท่านอื่นออกไปหมดแล้ว)

ครั้นใกล้จะสิ้นปี ๒๕๑๔ นั้น ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาที่ ๕ ธ.ค. ท่านได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นที่ พระปิฎกโกศล (พร้อมกับที่ท่านเจ้าคุณเลขาธิการได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นที่ พระธรรมคุณาภรณ์)

หลังจากนั้น ๒ เดือนเศษ ณ วันที่ ๒๗ ก.พ. ๒๕๑๕ ผู้เล่าก็ทำหน้าที่เก่าในการนำหนังสือไปถวายองค์สภานายก เพื่อลงนามแจ้งแก่เลขาธิการสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ ให้นำความกราบทูลสมเด็จพระสังฆราช เพื่อทรงแต่งตั้งพระปิฎกโกศล เป็น รองเลขาธิการ อีกรูปหนึ่ง (พูดกันง่ายๆ ว่า รองเลขาธิการ รูปที่ ๒)

[ถึงเวลานั้น ได้เกิดมี “สภาการศึกษาของคณะสงฆ์” ขึ้นแล้ว จึงมีข้อกำหนดขึ้นใหม่ เกี่ยวกับการแต่งตั้งตำแหน่งสำคัญๆ ของมหาวิทยาลัย, เรื่อง สภาการศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นต้น นี้ ถ้ามีเวลา จะเล่าข้างหน้า]

มีความเป็นไปสืบเนื่องจากนี้ว่า ในปี ๒๕๑๕ นั้นเอง ณ วันที่ ๒๑ กรกฎาคม เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต ปุณณสิริมหาเถระ วัดพระเชตุพน ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช และในมงคลวาระนั้น ท่านเจ้าคุณพระปิฎกโกศล ก็ได้เป็นพระทักษิณคณาธิกร พระปลัดขวาของสมเด็จพระสังฆราช

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้เป็นพระปลัดขวาของสมเด็จพระสังฆราชแล้ว ท่านคงมีภารกิจที่วัดพระเชตุพนมาก จึงกลายเป็นว่า ท่านค่อนข้างเงียบไปจากมหาจุฬาฯ พบเรื่องราวเกี่ยวกับท่านในบันทึกน้อยนัก แม้มีบ้าง ก็มักเป็นเรื่องข้างนอก หรือเพียงในพิธี เช่น ณ ๑๙ ก.พ. ๒๕๑๖ ผู้เล่าไปส่งท่านเจ้าคุณเลขาธิการ และท่านเจ้าคุณทักษิณคณาธิกรออกเดินทางไปประเทศเกาหลี

(หลังจากเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ปุณณสิริมหาเถระ สิ้นพระชนม์เมื่อใกล้สิ้นปี ๒๕๑๖ แล้ว ต่อมาท่านได้ลาสิกขา เมื่อ ๒๔ ก.พ. ๒๕๑๘)

ว่าจะเล่าอย่างรวบรัด แต่มีทีท่าว่าจะยืดยาวอีก แม้จะมีเรื่องราวอีกมากมาย ก็ควรจบไว้แค่นี้ก่อน แต่ก่อนจะปิดตอนลงไป คิดว่า เรื่องที่เล่าในตอนนี้ มีความสำคัญมารวมลงที่ พ.ศ. ๒๕๑๒

หนุนตั้งสมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาฯ

ทีนี้ ในปี ๒๕๑๒ นั้น มีเหตุการณ์พิเศษที่ไม่พึงข้ามไป คือการตั้งสมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ปัจจุบันคือ สมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) จึงขอบอกเล่าสั้นๆ ด้วยบันทึกที่เขียนไว้ ดังนี้

> "*[วันพุธ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๖] วันพุธที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒.*
>
> **สำนักงานเลขาธิการ:**...
>
> **ศิษย์เก่า:** มีการประชุมศิษย์เก่า เตรียมการ – ปรึกษาการจัดตั้งสมาคมศิษย์เก่า มจร.
>
> ๑๗ น. เลขาธิการ จุดธูปเทียนบูชา แล้วกล่าวสัมโมทนียกถา (ณ แผนกธรรมวิจัย) คุณจำนงค์ ทองประเสริฐ ได้รับเชิญเป็นประธานดำเนินการประชุม ได้พิจารณาเรื่องต่างๆ ตามวาระ จนจบ ประมาณ ๑๙.๔๕ น. มีผู้เข้าประชุมประมาณ ๔๗ คน เป็นศิษย์ พอ. ๔ คน (หญิง) พระเจ้าหน้าที่เข้าไปให้เกียรติ คือ เลขาธิการ – รก.คบ.ครู.–มานุษย, ผกก.บาลีเตรียมๆ..."

หลังการประชุมปรึกษานั้นประมาณ ๒ เดือน ก็มีการประชุมเพื่อเลือกตั้งนายกสมาคม ดังความที่เขียนบันทึกไว้ว่า

"*[วันอาทิตย์ แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๘] วันอาทิตย์ที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒.*

ร.ร. พอ.: มีการศึกษาตามปกติ.

ศิษย์เก่า: ตอนบ่าย ๑๔ น. มีการประชุมที่มุขกลาง ชั้นสอง เลือกตั้งนายก (ได้แก่ นายจำนงค์ ทองประเสริฐ) และกรรมการ ๑๔ ท่าน มีผู้มาร่วมประชุม ๕๐ ท่าน.

สำนักงานเลขาธิการ: ทำต้นฉบับ *พุทธจักร* (ต่อ)."

ตามนี้ จะเห็นทั้งการที่ท่านเจ้าคุณเลขาธิการได้สนับสนุนการตั้งสมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาฯ และการที่ท่านอาจารย์จำนงค์ ทองประเสริฐ ได้เป็นผู้ริเริ่มในการจัดตั้ง และเป็นนายกสมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ท่านแรก อีกทั้งดำรงในความเป็นหลักที่มั่นคงยั่งยืนของสมาคมสืบมาจนปัจจุบัน

สมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาฯ คงจะได้เป็นช่องทางสำคัญของมหาจุฬาฯ ในการสื่อสารถึงกันกับวงงานกิจการข้างนอกรอบตัวทั่วไป และเผยพุทธศาสน์ให้แผ่ขยายกระจายประโยชน์สุขกว้างออกไปในโลก

เห็นชัดทั่วเรื่องใหญ่ เมื่อได้เรื่องย่อยมาแปะ

มาถึงนี่ ก็คือตอนใหญ่ ซึ่งมีเรื่องเยอะ และล้วนแต่ยาว แต่ก็ถึงคราวว่าคงจะเล่าให้สมเป็นเรื่องใหญ่ไม่ได้ ดังบอกไว้นานแล้วว่า เวลาก็งวดเข้า และตัวผู้เล่าเองก็มีทีท่าว่าจะไม่ไหว (โรคภัยคอยขัดจังหวะ) คงต้องพิจารณาว่าจะเลือกพูดเรื่องไหน หรือพูดแต่ละเรื่องเท่าใด และด้วยวิธีเล่าอย่างไร

ทีนี้ ระหว่างที่พิจารณาในการพูดเรื่องใหญ่ๆ ว่าจะเอาอย่างไร เพื่อไม่ให้เวลาผ่านไปเปล่า ก็เอาเรื่องเล็กๆ น้อยๆ หรือจำพวกเรื่องประกอบ มาพูดไปพลาง

ขอโปรดเข้าใจว่า เรื่องเล็กๆ น้อยๆ หรือเรื่องประกอบนี้ มิใช่ไม่สำคัญ เรื่องอาจจะเล็ก เล่าแค่นิดหน่อย แต่บุคคลเป็นต้น ที่พูดถึงในนั้น นับว่าสำคัญไม่น้อย

ถ้าไม่มีโยมเลิศ งานก็ยาก พระก็แย่

ได้เล่าแล้วว่า พอท่านตั้งให้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการแล้ว มาทำงานไม่นาน หรือไม่กี่วัน ทั้งงานเก่าที่ทำต่อมา ทั้งงานใหม่ตามหน้าที่ของตำแหน่ง ก็ประดัง ผู้เล่าเลยต้องนอนค้างที่มหาจุฬาฯ มากขึ้นๆ

ได้บอกแล้วเช่นกันว่า อีกท่านหนึ่งที่นอนค้างเป็นประจำ คือ อาจารย์สมบูรณ์ (พระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ วัดเบญจมบพิตร) ที่เป็นผู้ช่วยนายทะเบียน และเป็นหัวหน้ากองกลางอยู่นาน ท่านนอนดึกเป็นพิเศษด้วย จำวัดตี ๓ หรือตี ๔ เป็นธรรมดา ถึงโต้รุ่งก็บ่อยมาก

(แม้ในยุคหลัง เมื่อไปอยู่เมืองนิวยอร์ก ได้เป็นประธานสมัชชาสงฆ์ไทยในสหรัฐอเมริกา ดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพกิตติโสภณ ตามที่ทราบ ก่อนอาพาธหนักจนถึงมรณภาพเมื่อวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๔ ท่านก็ยังจำวัดดึกดังว่ามานั้นเหมือนเดิม)

นอกจากงานตามหน้าที่แล้ว อาจารย์สมบูรณ์พิมพ์ดีดเก่ง พิมพ์ได้ถูกต้อง แม่นยำ หาที่ผิดได้ยาก แล้วก็เร็วอย่างยิ่งด้วย ทั้งที่ท่านพิมพ์สัมผัสไม่เป็น (ท่านพิมพ์แบบจิ้มนิ้ว โดยคงเริ่มจากการพิมพ์ตามที่มีเรื่องจำเป็น แล้วพิมพ์บ่อยเข้าๆ จนเร็วขึ้นมาเอง คงไม่ได้ตั้งใจจะเป็นนักพิมพ์ดีด?) เมื่องานอื่นเสร็จ มีอะไรจะพิมพ์ ท่านก็พิมพ์ให้ เท่าไรเท่ากัน

ไม่ใช่แค่พิมพ์ให้ ท่านยังช่วยเร่ง ช่วยทวง คอยหนุนผู้เล่าให้เขียนหนังสือเล่มนั้น ข้อเขียนเรื่องนี้ที่ว่าจะเขียนออกมา (จำได้ว่า แม้แต่เมื่อท่านไปอยู่เมืองนิวยอร์กแล้ว ท่านก็ยังทวงเรื่อง “ปริญญา” ที่ผู้เล่าเขียนค้างไว้ตั้งแต่ยังทำงานที่มหาจุฬาฯ)

เพราะงานเป็นอย่างนี้ ก็เลยนอน รวมทั้งฉัน เป็นต้น ที่มหาจุฬาฯ กัน มากกว่าอยู่ที่วัด จนกระทั่งว่าจะได้กลับไปดูวัดทีหนึ่ง ก็มักเมื่อถึงวันอุโบสถ คือ กลางเดือน และสิ้นเดือน

สมัยนั้น มุ้งลวดยังไม่มี ก็ต้องกางมุ้งเอา เมื่อเป็นที่ทำงาน ก็ต้องหาที่กางมุ้ง และเมื่อทำงานอยู่ ถึงเวลาที่ควรนอนหรือจำเป็นต้องนอน งานที่ทำยังไม่เสร็จ งานนั้นก็ค้างงานอีกหลายอย่างก็รออยู่ การนอนจึงเป็นเรื่องของความเสียเวลา

พอจะนอน ก็เอามุ้งมากาง หน้าตู้บ้าง หน้าโต๊ะทำงานบ้าง ที่ซอกสักแห่งบ้าง กลางห้องเลยก็ได้ แต่หาที่ผูกมุ้งยากหน่อย เอาผ้าอาบหรือสบงเก่าๆ ปู ก็ได้นอน ถ้ามีเสื่อก็อาจจะปูเสื่อ แล้วม้วนเก็บในซอกระหว่างข้างตู้กับผนังตึก

กลางวัน เมื่อฉันแล้ว จะนอนพักบ้าง ก็อาศัยห้องเรียนตรงหน้าประตูฝั่งตรงข้ามของทางเดิน เข้าไปเอาเก้าอี้นักเรียน ๓-๔ ตัวเรียงกัน นอนลงไประหว่างโต๊ะนักเรียน แล้วลุกให้ทันก่อนเวลานักเรียนเข้าห้องเรียนตอนบ่ายโมง

มีบ้างบางวันที่ว่า กำลังนอนอยู่ มีพระนักเรียนบางรูปเข้ามาในห้องเรียนก่อนเวลา (คงมีธุระออกจากวัดไปก่อนเพล เสร็จธุระแล้ว ก็เลยไม่ย้อนกลับไปวัด ก็ตรงมามหาจุฬาฯ เลย) ก็ต้องลุกขึ้น ไปหาที่นอนใหม่ หรือไม่ก็อดนอนไป

เวลาผ่านไป ปีแล้วปีเล่า โดยไม่รู้ตัว ไม่รู้สึกว่าจำเจอะไร เพราะไม่ว่าเวลาจะมีมาอีกเท่าไร ก็ไม่พอแก่สิ่งที่จะทำ มีแต่เรื่องที่จะทำๆ ต่อไปๆ เวลาหลายปีที่นั่น จึงเหมือนสั้นนิดเดียว

ครั้นมาในตอนที่เขียนเล่าคราวนี้ หวนนึกระลึกเรื่องเก่าคราวนั้น ก็มีความคิดผุดขึ้นว่า สภาพความเป็นอยู่ของผู้ทำงานดังที่ว่ามา คงจะล่วงรู้ไปถึงนิสิตนักเรียนบ้างกระมัง จึงปรากฏว่า ในเวลานานที่ทำงานอยู่นั้น บางทีมีเหตุให้ต้องพิจารณาลงโทษพระนิสิตหลายรูป ทั้งที่ผู้เล่าเป็นผู้ตัดสินลงโทษ และเป็นโทษที่แรง แต่ก็ไม่ได้เห็นมีอาการกระด้างกระเดื่องขัดเคืองออกมา (หรือจะโกรธอยู่ข้างใน)

รวมแล้ว ความสัมพันธ์ในชุมชนมหาจุฬาฯ ถ้านับเอาแต่เรื่องข้างใน ก็คือสดชื่น เบิกบาน ยิ้มแย้ม เป็นสัปปายะแก่งาน (ถ้ามีโอกาส จะเล่าเรื่องคราวที่ผู้เล่าลาออกจากมหาจุฬาฯ ให้เข้าใจเรื่องข้างใน-ข้างนอก)

การนอนค้างที่มหาจุฬาฯ นั้น เป็นเหตุการณ์ที่ค่อยๆ เพิ่มถี่ขึ้นๆ จนอยู่ตัว ดังนั้น ในปีแรก จึงยังมีการเดินทางไปกลับระหว่างวัดของตนกับมหาจุฬาฯ มากหน่อย แต่ก็รีบมาให้เร็วไว ให้ทันก่อนเปิดเรียน ๑๓ น. และคงต้องให้ทันก่อนการให้โอวาทหน้าสำนักงานกลาง (หอสมุด) ด้วย คือมาถึงก่อนนักเรียน

เมื่ออ่านบันทึกเก่าผ่านมาตอนหนึ่ง พบว่าได้เขียนบอกสถิติการมาทำงานที่ช้าที่สุดของปีแรกไว้ (เริ่มงานสิ้น พ.ค. ๒๕๐๗ นับเป็น มิ.ย. ๒๕๐๗) เลยคัดมาให้ดูงานสำคัญในวันนั้น อย่างที่ว่าจะได้เห็นชีวิตและบรรยากาศ ดังนี้

> "*[วันพฤหัสบดี แรม ๓ ค่ำ เดือน ๗] วันพฤหัสบดีที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๔.*
>
> **ผู้ให้โอวาท:** เจ้าหน้าที่แผนกบาลีอบรมฯ
>
> **สำนักงานเลขาธิการ:** วันนี้ ผู้ช่วยเลขาธิการมาช้าที่สุดในรอบปี คือ ถึงสำนักงาน ๑๔.๒๕ น. เพราะต้องพักผ่อนบ้างที่วัด. แล้วจัดทำตารางสอนแฟ้มเฉพาะให้เสร็จ. และนำฎีกาอาราธนาเทศน์ไปที่สมเด็จพระวันรัต.
>
> **มูลนิธิ:** มีการประชุมพิจารณาระเบียบ เลขาธิการเป็นประธาน ๑๘.๓๐-๒๐.๐๐ น."

จะเห็นว่า เพราะมาช้าหน่อย ไม่ทันเวลาให้โอวาทตอนเข้าห้องเรียน จึงบอกไม่ได้หรือไม่สามารถบอกชื่อท่านผู้ให้โอวาท บอกเพียงกว้างๆ ว่า "เจ้าหน้าที่แผนกบาลีอบรมฯ" และที่ว่าในรอบปีนั้น คือพูดคร่าวๆ ที่จริง เกินปีไปครึ่งเดือนแล้ว (อีกอย่างหนึ่ง ตัวเองจำได้ว่า ได้พบเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต รวมหมดแล้ว ไม่กี่ครั้งเลย แต่พออ่านบันทึกไปเรื่อยๆ ปรากฏว่า พบแล้วพบเล่า บ่อยทีเดียว แปลกว่าทำไมจำไม่ได้)

ต่อมา ดังว่าแล้ว ก็นอนค้างที่มหาจุฬาฯ เรื่อย จนเป็นปกติ หลวงพ่อที่วัด คือ พระเทพคุณาธาร (ผล ชินปุตฺโต) เห็นสภาพวัดที่ว่างเปล่าจากตัวผู้เล่าอย่างนั้นมานาน จนท่านเคยปรารภว่า ผู้เล่าให้เวลาแก่มหาจุฬาฯ มากกว่าให้แก่วัด (เป็นทำนองจะให้ผู้เล่าอยู่ทำงานให้วัดมากขึ้นบ้าง แต่ที่จริง แม้แต่ในเวลาอยู่ที่วัด ผู้เล่าก็ได้แต่ค้น-เขียนหนังสือที่เคยเล่าข้างต้น จนไม่รับนิมนต์ใดๆ นอกจากรายที่รู้จักจริงจัง และเจาะจง ปีละไม่กี่ครั้ง)

นอกจาก ๒ องค์ที่ว่ามาแล้ว ท่านที่ร่วมงานกันใกล้ชิดมาก และมาแวะ มาฉันภัตด้วยกันบ่อยมาก มี ๒ ท่าน (ท่านอื่นก็มาบ้าง แต่ไม่ถึงกับบ่อย) คือ อาจารย์อารีย์ (นี่เล่า

ตามที่เรียกกันในความเป็นอยู่จริงๆ แต่ถ้าว่าเป็นทางการ ได้แก่ พระมหาอารีย์ เขมจาโร ซึ่งบัดนี้คือ ท่านเจ้าคุณพระเทพคุณาธาร ที่ได้เป็นเจ้าคณะจังหวัดสตูล จนเป็นที่ปรึกษาของเจ้าคณะจังหวัดนั้นไปแล้ว)

อาจารย์อารีย์เป็นผู้กำกับแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา แล้วก็เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา ตามระบบงานที่จัดแบ่งใหม่ ซึ่งได้เล่าไปแล้ว (หลังจากผู้เล่าลาออกไปแล้ว ไม่ได้ติดตามความเป็นไป ไม่ทราบชัด ดูเหมือนท่านจะเป็นรองอธิการบดี รูปหนึ่ง ข้อนี้ผู้เล่าไม่แน่ใจ)

อีกท่านหนึ่ง คือ อาจารย์สุพจน์ (ได้แก่ พระมหาสุพจน์ วิจิตฺโต ซึ่งต่อมาคือ ท่านเจ้าคุณพระสิริสุทัศน์ธรรมาภรณ์ แห่งวัดสุทัศนเทพวราราม)

อาจารย์สุพจน์เป็นผู้ช่วยผู้กำกับแผนกบาลีอบรมศึกษา แล้วต่อมา นอกจากตำแหน่งที่บาลีอบรมศึกษาแล้ว ท่านก็เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ตามระบบงานที่จัดแบ่งใหม่ ซึ่งได้เล่าไปแล้ว (หลังจากผู้เล่าลาออกไปแล้ว ไม่ได้ติดตามความเป็นไป ดูเหมือนท่านจะเป็นรองอธิการบดี อีกรูปหนึ่ง ข้อนี้ผู้เล่ายังไม่ได้ตรวจสอบ)

อาจารย์อารีย์ และอาจารย์สุพจน์นั้น มักจะมาทำงานตั้งแต่ก่อนเพล เพราะถึงบ่ายโมง คือ ๑๓ น. เป็นเวลาเข้าเรียน ครูอาจารย์และนักเรียนก็จะมากันพร้อม ท่านจึงชอบมาก่อนเวลา เผื่อมีอะไรต้องเตรียม ก็จะได้ทำไว้ก่อน และบางทีมีงานที่พึงทำของส่วนรวมร่วมกัน ก็จะได้พร้อมเพรียงช่วยกันทำ

อาจารย์อารีย์กำกับแผนกเตรียม อยู่ตึกชั้น ๒ เหมือนกัน ผู้เล่าอยู่ห้องมุขตะวันตก อาจารย์อารีย์อยู่มุขตะวันออก ท่านขึ้นมาที่แผนกของท่านแล้ว พอใกล้เพลก็มาฉันด้วย โดยเฉพาะว่า ท่านสนิทสนมกับอาจารย์สมบูรณ์ เป็นกันเอง ช่วยงานกันเต็มที่ แต่ท่านอยู่วัดระฆังโฆสิตาราม ซึ่งนับว่าใกล้ เพราะเพียงลงเรือข้ามฟากไป ก็ถึง ท่านจึงกลับไปจำวัดที่กุฏิของท่านเองได้ง่าย พอดึก ใกล้เวลาเรือจะเลิก ท่านก็เดินมาแวะ และบอกลากลับไป แต่ถ้างานมากนัก ท่านก็ค้างแรมที่แผนกบาลีเตรียมฯ

อาจารย์สุพจน์แห่งแผนกบาลีอบรมฯ มีที่ทำงานอยู่ที่มุขตะวันตกชั้น ๓ คือตรงขึ้นไปเหนือห้องของผู้เล่า ท่านก็ชอบมาก่อนเพล ด้วยเหตุผลทำนองเดียวกัน ถ้าท่านมา พอถึงเพล ก็ลงมาฉันด้วยกัน แต่หลังงาน เลิกสอนตอนเย็นแล้ว ท่านนอนค้างบ้าง กลับไปวัดตอนดึกๆ บ้าง ถ้ากลับ เดินลงบันไดมาผ่านใกล้หน้าห้องของผู้เล่า ท่านก็มักแวะบอกเล่าลากัน ทั้งกับผู้เล่า และอาจารย์สมบูรณ์

อาจารย์สุพจน์นั้น จบมหาจุฬาฯ ร่วมรุ่นที่ ๘ พร้อมกับผู้เล่า ท่านมีอายุสูงหน่อย เกิดปีเดียวกับพี่ชายคนโตของผู้เล่า ในแง่ส่วนตัว ผู้เล่ารู้สึกและถวายความนับถือเหมือนท่านเป็นพี่ ส่วนอาจารย์สมบูรณ์ กับอาจารย์อารีย์ เกิดปีเดียวกัน ทั้งสององค์อ่อนกว่าอาจารย์สุพจน์ ๑-๒ ปี โดยส่วนตัว จึงดังว่าเป็นพี่ชายของผู้เล่า ที่พึงนับถือเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม การที่ทำงานอยู่จนค้างแรม และฉันอาหารที่มหาจุฬาฯ ดังว่ามีมหาจุฬาฯ เป็นอาวาสนั้น มิใช่จะสะดวกนัก เพราะพระต้องอาศัยคฤหัสถ์ช่วยจัดช่วยหาภัตตาหารและสิ่งของเครื่องใช้ คนที่จะอยู่ช่วยเหลือเรียกหาได้ทั้งวันคืน เฉพาะอย่างยิ่งในการจัดภัตตาหาร ก็ต้องอยู่ที่นั่น หรือใกล้ๆ ถ้าเหมาะแท้ก็คือเป็นภารโรงประจำตึก

แต่สำหรับมหาจุฬาฯ นั้น มีภารโรงได้ยาก ถ้าได้มา ก็อยู่ไม่ทน เพราะแทบไม่มีเงินจ้าง ต้องให้เงินเดือนที่ต่ำเกินไป ในช่วงแรก ไม่มีภารโรงที่ประจำอยู่จริง จึงมีความยากลำบากไม่น้อย

แล้ววันหนึ่ง ในไม่ช้านัก ภารโรงประจำก็มีมา ด้วยเมตตาของท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ทั้งนี้ คงมิใช่หาได้มาง่ายนัก แต่ท่านก็จัดมาให้ และเมื่อมาแล้ว ภารโรงนี้ก็อยู่ที่มหาจุฬาฯ ตลอดมาตราบสิ้นชีวิต

ภารโรงผู้นี้มีวัยสูงไม่น้อย นับว่าชราแล้ว เวลานั้น เข้าใจว่าคงอายุประมาณ ๖๕-๗๐ ปี (ผู้เล่าลืมตัวเลขที่แน่ชัดไปแล้ว และไม่มีโอกาสค้นได้เฉพาะหน้า) เป็นชาวบ้านใกล้ๆ วัดสระเกศ มีชื่อว่า นายเลิศ บัวยังตูม

นายเลิศ มีความรู้ที่เล่าเรียนมาไม่เกิน ป. ๔ เป็นคนแสนซื่อ พูดกันง่าย แม้ว่าพระเราก็มิได้มุ่งหมายจะใช้งานอะไรที่หนักหนา แต่เพราะความชรา เป็นภารโรงคนเดียวของตึกใหญ่ ๓ ชั้น เดี๋ยวท่านผู้นี้เรียก เดี๋ยวท่านผู้นั้นหา แค่เดินขึ้นลงบันไดสัก ๑-๒ เที่ยว ก็คงจะเหน็ดเนื่อยไม่น้อย ควรจะเอื้ออาทรเห็นใจ

ภารโรงผู้นี้ คงแก่กว่าผู้เล่าสัก ๔๐ ปี ผู้เล่าเรียกว่าโยมเลิศ หลายคนเรียกว่าลุงเลิศ (บางคนเรียกว่า ตาเลิศ) ใครจะเรียก ใครจะใช้ โยมเลิศก็ไม่มีปากเสียง พอคนนี้เรียก โยมเลิศก็ “คร้าบ” คนนั้นเรียก โยมเลิศก็ “คร้าบ” เราเห็นอาการว่าคงจะเหน็ดเหนื่อยแล้ว ก็ควรจะเกรงใจโยมเลิศเอง

งานที่โยมเลิศทำมากหน่อย คือการนำเอกสารจากท่านผู้นั้น ไปให้ท่านผู้นี้ จากห้องนั้นไปให้ห้องโน้น ช่วยไปหยิบไปหาสิ่งของเครื่องใช้ขนาดเบา ช่วยเช็ดถูทำความสะอาดบ้างในขอบเขตเล็กน้อยที่ไม่เกินกำลัง

มหาจุฬาฯ จัดให้โยมเลิศอยู่แทนวัสดุ ในห้องเก็บของริมด้านตะวันตกของห้องใหญ่มุขกลางชั้นล่าง ซึ่งใกล้ประตูขึ้นตึก โยมเลิศจึงเหมือนเฝ้าประตูขึ้นตึกไปด้วย บางทีผู้เล่าก็ไปช่วยจัดห้องให้โยมเลิศบ้าง โยมเลิศแทบไม่ได้ออกไปไหน นอกจากไปตามที่ท่านโน้นท่านนี้ใช้ให้ไป เมื่อไม่มีใครใช้ ก็นั่งฟังวิทยุอยู่เงียบๆ ในห้องนั้นเอง

โยมเลิศได้เงินเดือนภารโรงมหาจุฬาฯ ในอัตราเดือนละ ๓๕๐ บาท แต่ดังที่รู้กันดีอยู่แล้ว ทั้งโยมเลิศก็ชรา ตึกก็ใหญ่โต ยาวมาก และสูงถึง ๓ ชั้น มหาจุฬาฯ มิได้ให้โยมเลิศทำความสะอาดถูพื้นตึก อันนั้นให้เป็นงานของพระเณรนักเรียนที่จะจัดวาระทำกันเองที่เรียกว่าเป็นเวร แต่กระนั้นก็ไม่ทั่วถึง และมีวันหยุด ตลอดจนช่วงเวลาปิดเรียน พระผู้บริหารก็แก้ไขปัญหากันไป

เมื่อโยมเลิศมาอยู่แล้ว มหาจุฬาฯ เคยได้ภารโรงมาเพิ่มอีกคนหนึ่ง แต่เขาก็อยู่ไม่นาน คงเป็นเพราะเงินเดือนน้อยเกินไป อยู่ไม่ไหว จึงมีเพียงโยมเลิศยืนตัวอยู่ เป็นภารโรงที่ยืนโรงสืบมา

อย่างที่ว่าแล้ว ในภาคเรียนยามลงตัว พระเณรนักเรียนก็ทำความสะอาดกันตามเวร แต่เมื่อปิดเรียนแล้ว ที่ทางค่อนข้างถูกทอดทิ้ง พอจะเปิดเรียน โดยเฉพาะเข้าสู่ปีการศึกษาใหม่ ไม่เฉพาะที่ทางไม่สู้สะอาดเท่านั้น แต่จะต้องจัดห้องเรียนใหม่ ให้มีโต๊ะเก้าอี้ที่นั่งเรียนตามจำนวนนักเรียนรุ่นใหม่ ทุกอย่างควรจะพร้อมลงตัวแล้วในวันเปิดเรียน

เมื่อใกล้ก่อนวันเปิดเรียน โยมเลิศนั้นทำงานนี้ไม่ไหวแน่ และภารโรงคนอื่นก็ไม่มี ตามปกติก็ไม่มีโอกาสคิดเอาเงินไปหาคนรับจ้าง พระผู้บริหารซึ่งคุ้นๆ กัน จะเลือกว่าทำเสียเองดีกว่า

ดังนั้น ในวันก่อนเปิดเรียน บนตึกชั้นเดียวกัน ที่เป็นของแผนกบาลีเตรียม บางทีหรือบ่อยๆ ผู้เล่าจึงมองเห็นผู้อำนวยการ คืออาจารย์อารีย์ ยกโต๊ะขนเก้าอี้ บางทีเอาโต๊ะเรียนขึ้นเทินศีรษะ ย้ายจากห้องเรียนห้องหนึ่ง ไปเติมในห้องหนึ่ง จากห้องนั้น ไปใส่ห้องโน้น ซึ่งอาจอยู่คนละซีกของตึก นี่คือเป็นได้หมด ตั้งแต่ผู้อำนวยการ ถึงภารโรง รู้สึกว่าน่าสนุกดี บางทีผู้เล่า แม้จะมีเรี่ยวแรงเล็กน้อย ก็ไปลองช่วยท่านบ้าง

ที่พูดมานี้ มิใช่หมายความว่า ผู้ที่ขยันเอางานจริงจัง มีเพียงท่านที่เล่ามานี้ แต่พูดให้เห็นตัวอย่าง โดยเฉพาะท่านเหล่านี้อยู่ในวงงานใกล้ชิด จะต้องเห็นกันอยู่ประจำ และอยู่ในตำแหน่งที่มีความรับผิดชอบในหน่วยงานสำคัญหรืองานแกนกลาง แค่สามสี่องค์นี้ก็รับผิดชอบหมดทั้งตึกใหญ่นั้น

ที่น่าสังเกต นึกขึ้นมาได้ตอนนี้ คือ ท่านเหล่านี้อยู่มาก่อน ไม่ใช่ผู้เล่าพาท่านมา ถ้าว่าในแง่นี้ก็คือ ผู้เล่าต่างหากที่โผล่เข้ามาเดี่ยวๆ ในขณะที่ท่านเหล่านี้เป็นผู้ใหญ่เหมือนเป็นเจ้าถิ่นอยู่ก่อน (มีแต่อาจารย์สุพจน์ที่เป็นรุ่นเดียวกัน)

ส่วนท่านเจ้าถิ่นเจ้าที่และผู้ร่วมงานอื่นๆ หลายท่านก็ขยันเอางานในแบบของท่าน บางท่านทำงานเต็มที่ แต่อยู่ห่างออกไป ไม่ค่อยได้เห็นกัน บางท่านทำงานมหาจุฬาฯ แต่มีตำแหน่งมีงานที่วัดตัวเองด้วย ต้องยุ่งกับงาน ๒ ด้าน บางท่านก็สูงวัยมาก ต้องถวายโอกาสแก่ท่าน อาจจะมีบ้างน้อยองค์ที่อยากจะพักมากๆ หน่อย นี่ก็เป็นธรรมดาของชุมชนคนมากหลาย แต่ว่าโดยรวม สำคัญที่ว่าไปกันได้ดี มีใจรัก สามัคคี เฉพาะอย่างยิ่งมีใจเดียวกันที่มุ่งสู่จุดหมายของส่วนรวม

ตรงนี้ จะมองภาพรวมของงานอีกทีก็ได้ ดังว่าแล้ว มหาจุฬาฯ เวลานั้น เหมือนว่าท่านเจ้าคุณเลขาธิการดูแลโดยรอบ เชื่อมประสานกับข้างบน รับหน้าเรื่องข้างนอกให้แล้ว ข้างในก็มีโอกาสที่ดี

ในระยะแรกที่เข้ามา ว่าโดยวัย ในวงงานทั้งหมด ผู้เล่าเป็นเด็กที่สุด อาจจะมีผู้ที่อ่อนกว่าสักปีหนึ่ง หรือใกล้เคียงในปีเดียวกัน ก็คงสักท่านหนึ่ง แต่ในการทำงานพูดได้เต็มที่ว่าไม่มีความติดขัดให้เป็นปัญหา ถึงต่างวัยห่างไกล ก็ไม่เคอะเขิน แต่เข้ากันได้ ไปกันดี ไม่มีเหตุที่จะให้เกิดความถือกัน

เวลานั้น พูดได้ว่ามุ่งกันแต่งาน มานึกดู เหตุให้ทำงานกันไปได้เต็มที่ ไม่ขัดเขินกับตัวบุคคล ก็เพราะที่ทำงานกันนั้น ใจไม่นึกถึงตำแหน่ง นึกถึงแต่งานในตำแหน่ง

ตำแหน่งเป็นเพียงที่ตั้ง หรือเป็นจุดกำหนดของงาน คือ ตำแหน่งนั้นเพียงแต่บอกว่าในตำแหน่ง คือที่ตรงนี้ มีงานที่จะต้องทำอันนี้ๆ เมื่ออยู่ที่ตำแหน่งนี้ ก็คือจะต้องทำงานนี้ๆ

เมื่อรู้ว่าจะต้องทำงานอะไรบ้างแล้ว ก็ทำงานนั้นๆ ไป ตำแหน่งก็หมดความหมาย เพียงแต่ตระหนักรู้ไว้ ไม่ต้องใส่ใจ เป็นอันว่า ใจอยู่ที่งานของตำแหน่ง ไม่ได้นึกถึงตำแหน่งหรือลืมนึกถึงไปเลย

ยิ่งกว่านั้น ตำแหน่งโยงกับตัวบุคคล เมื่อนึกถึงตำแหน่ง ก็มองไปที่ตัวคน พอมีตัวคน ก็มีคนกับคน มีตัวตน มีการถือตัวถือตน มีเรามีเขา แล้วก็พ่วงมาด้วยความชอบความชัง ความรังเกียจ การขัดแย้ง แข่งขัน ไม่ไปไหน แต่ขยายความยุ่ง

แต่ถ้ามีตำแหน่งแล้ว มองต่อไปเห็นงานในตำแหน่ง จับงานได้แล้ว ตัวบุคคลก็หายห่างจางไป คนก็อยู่กับงาน เอากับงาน ไม่เท่านั้น พอใจคนไปจับที่งานแล้ว ก็มองต่อไปที่จุดหมายของงาน ทีนี้คนก็ร่วมกันทำงานด้วยใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวที่มุ่งไปสู่จุดหมาย นี่คือ ***งานก็ได้ผล คนก็สามัคคี***

เวลานั้น มหาจุฬาฯ นับว่ายากจนมาก และอยู่ในสถานการณ์ที่ยังไม่ปลอดพ้นจากภัยซึ่งได้กระทบกระแทกคุกคาม ยังไม่โปร่งโล่ง ยังรอหาความมั่นคง รวมทั้งเรื่องสถานะในทางนิตินัยของสถาบัน ซึ่งยังไม่มี ตอนนั้น ภาระที่ตรงชัดต่อหน้า คือ ทรงตัวมหาจุฬาฯ ให้รอดอยู่ได้ พร้อมกับเพิ่มความเข้มแข็งที่จะพากันก้าวไปข้างหน้าให้ได้อย่างดี

รวมแล้ว พูดได้เต็มปากว่า เวลานั้น ข้างในของมหาจุฬาฯ เอง มวลผู้ทำงาน ทั้งผู้บริหาร ครูอาจารย์ เจ้าหน้าที่ มีความรัก สามัคคี ร่วมกันช่วยกันทำงาน ด้วยใจมั่นมุ่งไปสู่จุดหมายอันหนึ่งอันเดียว

หันกลับมาที่เรื่องการทำงาน ในที่สุด เรื่องที่จำเป็น และเป็นประจำที่สุด ก็อย่างที่ว่าแล้ว คือ การช่วยจัดหาภัตตาหาร ดังนั้น เมื่อผู้เล่าและท่านที่กล่าวนั้น ค้างคืนที่มหาจุฬาฯ ซึ่งก็คือ ธรรมดาแทบทุกวัน โยมเลิศก็รู้หน้าที่ คือ พอถึงเวลา ก็ไปจัดหาสั่งอาหารมา ตามปกติก็คืออาหารง่ายสำเร็จ องค์ละจาน หรือสองจาน ที่ได้ยินบ่อยที่สุด คือ ผัดกระเทียม และผัดกะเพรา อาจจะมีก๋วยเตี๋ยว แล้วก็กล้วยน้ำว้า หรือกล้วยหอม ๑-๒-๓ ผล ตามที่พอใจ แล้วก็เสร็จภัตกิจประจำวัน เพื่อพร้อมที่จะสอน จะทำศาสนกิจ จะดำเนินศึกษาการ ในตอนบ่าย ตั้งแต่ ๑๓ น. เป็นต้นไป

บางท่านอาจสงสัยว่า ไม่เห็นพูดถึงขนม หรือของหวาน ก็คืออย่างที่ว่าแล้ว ฉันกล้วยหอม กล้วยน้ำว้า แค่นี้เป็นหลัก สำหรับผู้เล่านี้ เป็นธรรมดาอยู่แล้ว เพราะโรคท้องเสียด้วย และมิใช่โอกาสด้วย ตลอดปีที่จะฉันของหวานหรือขนมนั้น แทบไม่มี ถือเป็นเรื่องธรรมดา แม้แต่กล้วยน้ำว้า ปีหนึ่งฉันมากเท่าไร ก็คืออยู่ในปริมาณที่นับจำนวนผลได้

ค่าภัตตาหารที่ฉันที่นั่น คือที่มหาจุฬาฯ นั้น จ่ายจากค่านิตยภัตสำหรับองค์นั้นๆ มิใช่มหาจุฬาฯ จ่ายถวาย เพราะเป็นความสมัครใจของตนเอง ไม่มีใครนึกที่จะใช้เงินของมหาจุฬาฯ ให้วุ่นวาย ที่ทำงานอย่างนั้น ก็เป็นเรื่องทำไปโดยสบายใจที่จะทำ หรือใจสู้พยายามจะทำ

ถ้าจะถือเป็นการทุ่น ก็ได้อย่างหนึ่ง คือนอนที่นั่น ก็เลยไม่ต้องเดินทาง ไม่ต้องจ่ายค่ารถ แล้วในเวลานั้น จะมัวนั่งรถราง “แก๊งๆ” แสนล่าช้าไปทำกิจที่กำลังเร่ง ก็ไม่ไหวแน่ๆ

ถ้าไปแทกซี่ เวลานั้น เท่าที่จำได้ อัตราต่ำสุด น่าจะเที่ยวละ ๕ บาท โดยทำงานในขั้นที่ไม่มีวันหยุด แถมต้องไปสอนไปประชุมที่นั่นที่นี่ ซึ่งมักไกลออกไปอีก ผู้เล่ามีนิตยภัตเดือนละ ๖๐๐ บาท ฉันนั่น-นอนนั่น ก็เลยเหมือนเอาค่าเดินทางมาคลุมค่าภัตตาหารไปได้

นี่ก็คือ รวมแล้ว ที่เป็นอยู่ มีฉัน ให้ทำงานมาอย่างนั้นได้ ก็ด้วยอาศัยโยมเลิศอย่างสำคัญ จึงได้บอกว่า ถ้าไม่มีโยมเลิศ งานก็ยากแน่ พระก็แย่ลำบากมาก จึงถือว่าโยมเลิศเป็นผู้หนึ่งที่ได้ทำคุณไว้ให้แก่กิจการของมหาจุฬาฯ

หลังจากผู้เล่าได้ลาออกจากมหาจุฬาฯ ไปแล้ว นานพอสมควร (ยังไม่มีเวลาค้นให้แน่) จึงได้ข่าวว่าโยมเลิศถึงแก่กรรม คราวนั้น ผู้เล่าก็ได้ไปร่วมในงานฌาปนกิจศพโยมเลิศ คือ นายเลิศ บัวยังตูม ที่ฌาปนสถานวัดสระเกศด้วย

ต้นฉบับลายมือไว้ที่ตัว สำเนากระดาษหัวตรา มหาจุฬาฯ เป็นที่เก็บ

ตามที่ได้เล่าตลอดมาแต่ต้น ผู้เล่าบอกเรื่อยๆ ว่า ข้อความนี้ๆ ยกมาจากบันทึกที่เขียนด้วยลายมือ แม้แต่ประกาศมหาจุฬาฯ ก็บอกว่า คัดจากต้นฉบับเขียนลายมือของผู้เล่า ผู้อ่านผู้ฟังหลายท่านอาจงงหรือสงสัยต่างๆ เช่นว่า ทำไมไม่คัดจากแผ่นประกาศตัวจริงที่พิมพ์ไว้ หรือจากสำเนา

เรื่องนี้ก็น่าเล่าไว้ให้เป็นความรู้ที่ชัดเจนด้วย ได้บอกแต่แรกว่า ผู้เล่าเขียนเรื่องย้อนไกลในอดีตนี้ ขณะมีโรคปอดที่สืบจากวัณโรคเดิมบีบคั้น ออกไปหาที่สัปปายะแก่การรักษาและฟื้นฟูปอด อยู่ในป่าเขาดงดอยค่อนข้างห่างไกล เมื่อจะลงมือเขียนเรื่องนี้ ในต้นปี ๒๕๕๗ รู้ว่าจะต้องใช้เอกสารเก่ายุค ๕๐ ปีก่อน จึงได้มาขนเอกสารส่วนตัว ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะเขียนนั้น ไปจากวัดและจากถิ่นที่เคยอยู่ เลือกเอาไปได้เพียงจำนวนหนึ่ง แล้วก็ไปนั่งเขียนเงียบๆ ในดงดอยห่างไกล ไม่อาจมาหาหรือติดต่อกับต้นแหล่งที่มหาจุฬาฯ

แม้ว่าทางกรุงเทพฯ ดร. สมศีล ฌานวังศะ จะได้อาสาและช่วยติดต่อได้นิตยสาร *พุทธจักร* และหนังสืออื่นบางเล่ม โดยความเอื้อเฟื้อของท่านอาจารย์ อดิศักดิ์ ทองบุญ แล้วส่งไปให้บ้าง ซึ่งก็เป็นประโยชน์มากในการใช้ตรวจสอบเหตุการณ์บางจุด แต่ไม่พอแก่การเล่าเรื่องในแบบนี้ ที่ต้องรู้เหตุการณ์ ถึงขั้นรายละเอียด และเป็นรายวัน

ทีนี้ เอกสารที่เป็นของส่วนตัวนั้น เป็นกระดาษที่เขียนด้วยลายมือ โดยใช้ดินสอ จึงควรอธิบายสักหน่อยว่า เมื่อครั้งผู้เล่าทำงานที่มหาจุฬาฯ นั้น อุปกรณ์การทำงานมีอย่างเดียว คือเครื่องพิมพ์ดีด ถ้าต้องการสำเนา ก็ใส่กระดาษคาร์บอน/carbon paper รองซ้อนลงไป แต่แค่ ๒-๓ ชั้น ก็เลือนแล้ว

ถ้าต้องการสำเนาดีๆ จำนวนมาก ก็ต้องใช้เครื่องพิมพ์ดีดนั่นแหละ พิมพ์ข้อความลงในกระดาษไข/stencil แล้วเอากระดาษไขใส่ในเครื่องที่เรียกกันว่าเครื่องโรเนียว (เรียกให้ตรงคือ mimeograph) ให้หมุนพิมพ์สำเนาออกมา

(เครื่องถ่ายเอกสารเพิ่งมีเมื่อมูลนิธิอาเซียตกลงถวายเครื่อง Gestefax ราคา ๑๒,๐๕๐ บาท ณ ๒๘ ม.ค. ๒๕๑๓ และเครื่องสมัยนั้นใช้กระดาษฉาบสารเคมี ที่ไม่ช้าตัวหนังสือก็เลือนลางจางหายลงไปในสีดำหรือสีเทา)

เป็นอันว่า ต้องใช้เครื่องพิมพ์ดีด (เครื่องคอมพิวเตอร์ ไม่ต้องพูดถึง ห่างยุคกันไกล) และผู้เล่าก็พิมพ์ดีดไม่เป็นเลย

เมื่อมีงานส่วนรวม จะพิมพ์อะไร ก็ใช้ดินสอเขียนลงในแผ่นกระดาษ เป็นต้นฉบับ แล้วก็ส่งต้นฉบับนั้น ให้นักพิมพ์ดีด พิมพ์ออกมา (ถ้าใช้จำนวนมาก เช่น ข้อสอบ ก็พิมพ์ดีดลงในกระดาษไข/stencil แล้วใส่เครื่องโรเนียว/mimeograph หมุนปั่นออกมา)

ดังเล่าแล้ว ในระยะแรก ที่สำนักงานเลขาธิการ ในห้องของนายทะเบียน มีพนักงานพิมพ์ดีดชื่อ คุณธีรพล วัฒนปรีดี ต่อมาที่นับว่ามั่นคงก็คือ เมื่อคุณชลธีร์ ธรรมวรางกูร มา และมีอาจารย์สมบูรณ์เป็นหลักประกัน เมื่อเอาดินสอเขียนต้นฉบับ เช่น ประกาศ คำสั่ง หรืออะไรก็ตาม เสร็จแล้ว ก็ส่งให้นักพิมพ์ดีด พิมพ์ลงบนกระดาษตรา เป็นอันเสร็จการ

ทีนี้ ผู้เล่าถือหลักว่า จะใช้กระดาษตรามหาจุฬาฯ เฉพาะเมื่อพิมพ์เรื่องที่เป็นทางการเท่านั้น หรือมิฉะนั้น ก็ใช้กระดาษตราที่เสียแล้ว เช่นพิมพ์ผิด เขาจะทิ้ง ดังนั้นต้นฉบับที่เขียนลายมือด้วยดินสอ จึงเป็นกระดาษสามัญ ซึ่งตามปกติคือของส่วนตัว

เมื่อมีเอกสารเกิดขึ้นแล้ว ก็ถึงงานเก็บหลักฐาน ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง พูดอย่างง่ายก็คือจัดเข้าแฟ้ม โดยเรียงเรื่อง ลำดับวันเวลา ผู้เล่าต้องอยู่กับงานนี้มาก (จะรออยู่ไม่ได้) ต้องให้เวลาเป็นการเฉพาะมากมาย ขอยกตัวอย่างจากบันทึกลายมือนั่นแหละ เช่นว่า

(๒๒ เม.ย. ๒๕๐๘)

> "- ผู้ช่วยเลขาธิการ ชำระ – รวบรวม – จัด – นำเข้าแฟ้ม ซึ่งหลักฐานการวัดผลการศึกษานิสิตที่สำเร็จรุ่นที่ ๑๑ (ปีนี้) ตั้งแต่ชั้นปีที่ ๑-๒-๓. และเตรียมทำตารางกรอกผลการสอบปลายปีแผนกบาลีอุตมๆ"

(๙ ต.ค. ๒๕๐๘)

> "**วันปิด:** แต่ผู้ช่วยเลขาธิการ มาลอกตารางสอนเข้าแฟ้ม และรวมหลักฐานวัดผลของรุ่นเก่าๆ (**รุ่น ๕-๖-๗**);..."

(๑๖ เม.ย. ๒๕๐๙)

"- นายทะเบียนเย็บเอกสารเป็นเล่มเสร็จ (ยังไม่ปิดสัน) ...เทียบของเดิมได้ คือ
เอกสารเดิมเป็น แฟ้มอ่อน ๑๕๐ แฟ้ม แฟ้มแข็ง ๑๕ แฟ้ม
รวบรวมได้เป็น แฟ้มเย็บเล่มรวม ๓๖ เล่ม...

(๑๓ ก.ย. ๒๕๑๐)

"...จัดรวบรวมเย็บเล่มแฟ้มเอกสาร เกี่ยวกับงานวางแผนทางวิชาการ ปี ๐๑ ถึง ๑๐"

บางทีการรวบรวมเอกสารและสะสางหลักฐานเก่าๆ ที่สะสมมา ก็ต้องใช้เวลามาก และยืดยาว โดยทำงานติดต่อกันเท่าที่มีช่องเวลานานถึง ๑ เดือน ก็มี

อย่างที่บันทึกไว้ตอนจะเข้าผ่าตัดกระดูกพรุนกะโหลกศีรษะ (มาสตอยด์อักเสบ) ได้ถือโอกาสระดมเร่งงาน เก็บ รวบรวม แยกประเภทเอกสาร สะสางหลักฐาน ตั้งแต่ ๑๓ ธ.ค. ๒๕๐๘ จนยุติในวันที่ ๑๒ ม.ค. ๒๕๐๙ (เข้าใจว่าไม่ทันได้นึกว่าตรงกับวันเกิด เพราะไม่เคยถือ) และวันนั้นก็เซ็นข้อตกลงรับถวายอุปถัมภ์จากมูลนิธิอาเซียประจำปี โดยได้เครื่องโรเนียว (mimeograph) ที่บอกเขาไปว่าต้องใช้ เป็นอันพอดีกัน แล้วก็ไปวัดโพธิ์กับพระครูปลัดกิตติวัฒน์ ("ศรีมิตร") นำงานไปถวายเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต ลงนาม ได้กลับวัดเที่ยงคืนครึ่ง (คงไปเตรียมตัวเข้าโรงพยาบาล เช่น หาผ้าและเครื่องใช้เล็กๆ น้อยๆ)

แล้วรุ่งขึ้น ๑๓ ม.ค. ๐๙ มาแวะมหาจุฬาฯ ทำงาน ๒ ชั่วโมงแล้ว ก็ตรงไปเข้าโรงพยาบาลวชิรพยาบาล ตามที่คุณหมอนัดให้ไปรับการผ่าตัดกระดูกพรุนกะโหลกศีรษะที่ว่าแล้ว (mastoidectomy) โดยนำเอาปรู๊ฟหนังสือแถลงหลักสูตรและกิจการภาษาอังกฤษ ไปตรวจในช่วงที่ต้องอยู่ในโรงพยาบาล ๑๕ วัน (วันผ่า คือ ๑๗ ม.ค.) แล้วกลับมาทำงานที่มหาจุฬาฯ ต่อในวันที่ ๒ ก.พ. ๒๕๐๙ แต่คุณหมอยังไม่อนุญาตให้ทำงาน ก็เลยทำอะไรที่ทำได้โดยไม่ต้องนับว่าเป็นงาน

นี่ก็นำมาเล่าให้เห็นรูปเค้าแห่งบรรยากาศของชีวิตและงานเวลานั้น ซึ่งได้มีได้เป็นไปแล้ว ว่าก็คืออย่างนี้ อันถือเป็นเรื่องธรรมดาๆ แล้วก็ผ่านไป ถ้าไม่ได้เขียนบันทึกไว้ก็ลืมไปแล้ว

เพราะถือการเก็บเอกสารหลักฐานเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เมื่อมีเอกสารมาหรือเกิดมีเอกสารขึ้นแผ่นหนึ่ง จึงต้องไม่ปล่อยให้พลัดหาย ต้องจัดเก็บเข้าที่เข้าแฟ้มให้ตรงเรื่อง ถ้าจะทิ้งบ้าง ก็ต้องพิจารณาให้แน่ว่าเป็นของซ้ำ หรือไม่ได้สาระอะไร ควรทิ้งไป

(เพราะให้ความสำคัญแก่บรรดาเอกสารอย่างนี้ แม้แต่ที่กุฏิตัวเองที่วัดของผู้เล่า จึงมีแฟ้มเอกสาร ทั้งส่วนวัด และส่วนตัว มากมาย กองพะเนิน และหลายชั้นตู้ จนมาบัดนี้ ชักจะมองไปในทางว่าหรือจะเป็นคนจำพวกหอบฟาง วันหนึ่งคงต้องคิดที่จะเผาทิ้งเสียที)

ด้วยเหตุที่ถือเรื่องการจัดเก็บเอกสารรวมแฟ้มหลักฐานเป็นเรื่องสำคัญ จึงจำแฟ้มเอกสารที่มหาจุฬาฯ ครั้งนั้น แม่นใจอยู่ ๒ แฟ้ม คือ *หนึ่ง* แฟ้มใส่จดหมายจากคณะพระอาจารย์รุ่นแรกที่ไปอินเดีย ในปี ๒๕๐๗ สำหรับแฟ้มนี้ เหตุที่จำแม่น เพราะจดหมายที่ส่งมามากมาย ยังไม่ได้จัด ได้มาก็ยัดใส่ๆ ไว้ก่อน คือยังรอจัด แต่ยังไม่ได้จัด (แต่ก็เก็บไว้ทั้งหมด ไม่ได้ทิ้งไปเลยแม้แต่แผ่นเดียว) และ *สอง* อีกแฟ้มหนึ่ง คือ แฟ้มงานพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ ที่ท่านเจ้าคุณสุวิมลธรรมาจารย์ขอไปเพื่อทำงานต่อ แฟ้มนี้จำแม่น เพราะออกไปจากที่เก็บรักษา (ส่วนแฟ้มที่อยู่ในภาวะเป็นปกติ ไม่มีเหตุให้จำ)

บอกแล้วว่า ผู้เล่าพิมพ์ดีดไม่เป็น จึงใช้ดินสอเขียนข้อความลงในกระดาษที่ไม่ใช่กระดาษตรามหาจุฬาฯ นี่คือเป็นต้นฉบับ แล้วส่งต้นฉบับนี้ให้แก่ผู้พิมพ์ดีด เสร็จออกมาเป็นเอกสารทางการของมหาจุฬาฯ พร้อมทั้งสำเนาที่รองรับกระดาษคาร์บอน

เป็นอันว่า ตลอดกระบวนการนี้ มีแผ่นกระดาษ ๓ ใบ หรือ ๓ ชุด ได้แก่

๑. แผ่นที่ต้องการแท้ คือ แผ่นที่พิมพ์ดีดออกมา (มักมีตรา) ซึ่งจะเอาไปเซ็นชื่อหรือลงนาม แล้วติดประกาศ หรือส่งไปยังบุคคลหรือหน่วยงานกิจการอันเป็นที่หมาย

๒. แผ่นสำเนา ที่รองรับกระดาษคาร์บอน (มักมีตรา) แผ่นนี้เก็บใส่แฟ้มเอกสารรักษาไว้ (บางที อาจทำไว้หลายสำเนา เพื่อเก็บในหลายแฟ้มที่เกี่ยวข้อง)

๓. ต้นฉบับลายมือที่เขียนด้วยดินสอ (เขียนด้วยหมึก มีบ้าง แต่น้อย)

แผ่นที่ ๓ (ที่จริงเป็นแผ่นแรก) คือต้นฉบับลายมือ ถึงตอนนี้ นับว่าหมดความหมายแล้ว และตัววัสดุคือแผ่นกระดาษก็เป็นสมบัติส่วนตัวของผู้เล่า จะทิ้งเสียก็ได้ แต่ผู้เล่าได้เก็บรักษาไว้เองตามสมควร

ที่ว่าเก็บไว้ตามสมควรนั้น คือไม่ได้เก็บไว้ทั้งหมด พวกประกาศ หรือคำสั่ง หรือจดหมาย (หนังสือออก) ที่สั้นๆ เช่นหน้าเดียว มักจะเขียนง่ายๆ ขยุกขยิก มีขีดฆ่า ลากไปโน่น โยงมานี่ อย่างนี้ พอได้ฉบับพิมพ์ดีด มีสำเนาแล้ว ต้นฉบับที่เขียนลายมือ ก็มักทิ้งไปเลย

แต่เรื่องใหญ่ๆ ยาวๆ อย่างพวกโครงการต่างๆ การจัดรายวิชา หรือรายการสอน เป็นต้น (ที่เป็นต้นฉบับหนังสือทั้งเล่ม ก็คงจะหลายเล่ม) นอกจากมีเนื้อหามากแล้ว ถ้อยคำก็มักค่อนข้างยากด้วย ต้องช่วยผู้พิมพ์ให้อ่านได้สะดวก ชัดเจน ดังนั้น อาจจะต้องค่อนข้าง

บรรจงเขียนต้นฉบับ คือ เขียนฉบับร่างขยุกขยิกและขีดฆ่าเปรอะเลอะเสร็จแล้ว ผู้เล่าต้องเขียนลอกอีกครั้งหนึ่งให้เรียบร้อยอ่านง่าย แล้วจึงเป็นต้นฉบับที่ส่งให้แก่ผู้พิมพ์ เพื่อให้ผู้พิมพ์อ่านง่าย พิมพ์ได้โดยสะดวก (เวลานี้ เมื่อหวนไปมองดูต้นฉบับลายมือที่เป็นต้นฉบับเก่าแก่เหล่านี้ บางทียังแปลกใจตัวเองที่ได้เพียรพยายามเขียนไว้ถึงอย่างนี้)

ต้นฉบับลายมือเขียนด้วยดินสอ ที่สำคัญ มีสาระอันพึงถือเป็นหลักฐานอย่างนี้ ผู้เล่าได้เก็บไว้ไม่น้อย และต่อมาก็จัดแยกประเภทแล้วรวมเย็บเล่มเก็บไว้ ดังที่ได้ค้นหานำมาอ้างอิงใช้ประโยชน์ได้ระดับหนึ่งในบัดนี้

ว่าถึงเรื่องที่ผู้เล่าใช้กระดาษตรามหาจุฬาฯ เฉพาะในเรื่องที่เป็นทางการนั้น ก็เป็นการปฏิบัติไปตามที่มองเห็นว่าเป็นความถูกต้องที่จะทำอย่างนั้น ไม่ได้ออกปากห้าม หรือทำประกาศบังคับใคร แต่คราวหนึ่งก็ได้ทำให้มีเรื่องดีงามที่ไม่น่าสบายใจเกิดขึ้น

เรื่องมีว่า พระนักเรียนรูปหนึ่ง เป็นผู้ใหญ่สักหน่อย แก่กว่าตัวผู้เล่า แต่ท่านรักเคารพนับถือผู้เล่า วันหนึ่งท่านขอมาพบ ท่านเป็นนักเขียนคำประพันธ์ร้อยกรองเก่งมาก เป็นที่รู้จักกันดี ท่านถือแผ่นพิมพ์คำประพันธ์ใส่กรอบที่จัดอย่างงาม นำเข้ามาพร้อมด้วยพระนักเรียนที่นับถือท่านตามมาเป็นคณะ นำคำประพันธ์ร้อยกรองสดุดีผู้เล่า พร้อมทั้งพวงมาลัยหรือเครื่องสักการะเข้ามาถวาย แล้วก็สนทนากัน

ผู้เล่าอนุโมทนาแก่ท่านและคณะ แล้วก็แยกออกไปว่ากล่าวเรื่องที่ท่านใช้กระดาษตราเขียนคำประพันธ์นั้นมา โดยมองไปว่าที่ท่านเข้ามานั้นเป็นเรื่องของการแสดงความเคารพนับถือส่วนตัว จะเอาโทษท่านอย่างไร จำไม่ได้ (ท่านอาจจะมองอีกทางหนึ่งว่า ผู้เล่าอยู่ในตำแหน่งหน้าที่ของมหาจุฬาฯ ได้ทำงานเป็นประโยชน์อย่างเป็นทางการแก่มหาจุฬาฯ)

นี่ก็คือ ท่านตั้งใจมาอย่างแสนดี และก็ตั้งใจทำสิ่งที่คิดว่าดีอย่างยิ่ง แต่แล้วกลับได้รับคำว่ากล่าว จะเอาโทษ

อย่างไรก็ดี ผู้เล่าคงมิได้พูดรุนแรงนัก และท่านก็มีน้ำใจที่มั่นคงไม่เสื่อมคลาย แต่ที่สำคัญคงอยู่ที่ว่าท่านเข้าใจถึงการที่ทำที่พูดจาแม้ว่ากล่าวกันนั้น ก็ด้วยความบริสุทธิ์ใจจริงใจ จึงปรากฏว่าทุกอย่างเป็นไปด้วยดีตลอดมา คือท่านก็มีและแสดงออกให้เห็นความรักนับถือสม่ำเสมอไม่เสื่อมคลาย แม้เมื่อเวลาผ่านมาแสนนาน อายุกาลมากแล้ว ท่านไปอยู่แสนไกล ถึงปีก็ยังหอบถือของฉันของใช้มากมายมาถวาย แสดงถึงการมีความเข้าใจและมีน้ำใจเอิบอาบด้วยเมตตาที่มั่นแน่นยืนยาว

เรื่องการเอาจริงเอาจังกับการถือซื่อตรงนี้ พออยู่ตัวแล้ว ก็เป็นไปเองอย่างไม่รู้ตัว แม้แต่ในทางวัตถุ ผู้เล่าเคยได้ความคิดเทียบเคียงในเรื่องทำนองนี้เมื่อครั้งเป็นสามเณรเล็กๆ

ขอเล่าเป็นเรื่องเบาๆ แทรกไปพลางว่า ในสมัยที่ผู้เล่ายังเป็นสามเณรเล็กๆ มาเรียนบาลี รวมทั้งมหาจุฬาฯ ชั้นต้นๆ ในกรุงเทพฯ พอสิ้นปีการศึกษา ก็กลับไปพักที่วัดเดิม คือวัดบ้านกร่าง ในจังหวัดสุพรรณบุรี อยู่ที่นั่นประมาณ ๒ เดือน จึงกลับมาเรียนต่อเมื่อขึ้นปีการศึกษาใหม่

ที่วัดบ้านกร่างนั้น ท่านอาจารย์พระครูปลัดสมัยก็มักไปแวะพักในช่วงที่ท่านได้รับนิมนต์ไปเทศน์ในถิ่นชนบท แต่พักอยู่คนละแถบของวัด

ครั้งหนึ่ง ปีไหน จำไม่แม่น ขณะพักอยู่ที่นั่น และได้ทราบว่าท่านอาจารย์พระครูปลัดสมัยไปเทศน์ และมาพักอยู่ที่วัดบ้านกร่าง เป็นคราวหน้าร้อน ท่านเดินทางมาถึง ผู้เล่าก็เข้าไปอาสาขอนำจีวรไปซักถวาย พอซักเสร็จ ก็เอามาตากที่ราวผ้าใกล้ๆ

เป็นธรรมดาว่า ผู้เล่า เมื่อเป็นเณรเล็กๆ เวลาตากจีวร จะจัดผ้าทุกส่วนให้ตรงแหนว ชายเป็นเส้นตรง มุมทั้งสี่ตรงเท่ากันหมด

ปรากฏว่าพระอาจารย์มองดูอยู่ แล้วท่านก็ทักขึ้นมา ท่านไม่ได้พูดดุอย่างใดเลย แต่ท่านค่อยๆ พูดอธิบายว่า ถ้าตากผ้าชายตรงเสมอกันอย่างนั้น แนวที่ผ้าพับจะตรงอยู่แนวเดียวกันทุกครั้งที่ตากผ้านั้น แล้วก็จะเป็นเหตุให้แนวที่พับซึ่งรับน้ำหนักแห่งเดียวนั้นขาดไวกว่าที่อื่น ถ้าตากโดยจัดชายผ้าให้เหลื่อมกันทุกครั้ง แนวที่พับเลื่อนเปลี่ยนไปๆ ผ้าก็จะไม่ขาดง่ายเพราะเหตุนั้น ผู้เล่าฟังแล้ว ก็ได้ความคิดความเข้าใจว่าจริงอย่างที่ท่านว่า

ถือกันว่า เมื่อจะทำอะไร ก็ควรทำให้เรียบร้อย ให้เที่ยงให้ตรง ผู้เล่า เมื่อยังเยาว์จะทำอะไร เช่น เก็บของ จัดหนังสือ ก็จัดให้เรียบ ให้เสมอ ให้ตรง แถมมักให้ตึงหน่อยด้วย

ทีนี้ สมัยก่อนโน้น เวลามีงานพิธีใหญ่ๆ ถ้ามีโรงพิธี เช่นกางเต็นท์ ก็จะมีการเดินสายไฟฟ้า โดยเฉพาะสายลำโพง ซึ่งพาดยาวไปบนพื้น ผู้เล่า เมื่อเห็นสายไฟ สายลำโพงที่พาดยาวไปอย่างนั้น ไม่ตรง ไม่ตึง ก็คิด ก็รู้สึกว่าทำไมช่างจึงทำงานไม่เรียบร้อย

ต่อมา มีประสบการณ์มากขึ้น และมองไปก็คิดพิจารณา จึงเกิดความเข้าใจขึ้นว่า ถ้าสายไฟ สายลำโพงนั้นตรงแหนว ตึงแน่น คนเดินมา ซึ่งอาจจะถือของ ถือแก้วน้ำด้วย ถ้าเกิดสะดุดสายนั้นเข้า อาจจะล้มลงไป และเกิดอันตราย อย่างน้อยแก้วน้ำแตก แต่ถ้าจัดสายไฟสายลำโพงนั้นให้หย่อนหน่อย ยืดหยุ่นได้บ้าง สะดุดไม่ถึงกับล้ม ก็จะช่วยไม่ให้เกิดอันตราย นี่ก็เป็นความพอดีอย่างหนึ่ง เมื่อเข้าใจแล้ว ก็ทำให้มองอะไรทั่วรอบมากขึ้น

ถึงทางนั้นไม่อยากไป แต่เดินผ่านไปด้วยดี ก็เดินได้ดียิ่งขึ้นไป

ถึงตรงนี้ ก็แน่แล้วว่า เรื่องใหญ่นั้น จะเล่าให้ทันไม่ไหวแน่ ทำได้แค่ว่า จะรวบรัดหรือจะย่ออย่างไร จึงจะได้ความตามสมควร นั่นคือ แค่จะย่อ ก็ยังยาก

ในเมื่อตอนใหญ่ ต้องกลายเป็นตอนย่อ และการย่อ ก็ยากอยู่นั้น ก่อนจะทำเรื่องใหญ่เป็นเรื่องย่อ ก็เล่าเรื่องเกร็ดๆ หรือเรื่องปลีกย่อย ที่เล่าง่ายสักนิด ไปอีกหน่อย

มีเรื่องย่อยที่ขอแทรกตรงนี้ ที่จริงเป็นเรื่องเก่ายิ่งกว่าครั้งที่ผู้เล่าได้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการใน พ.ศ. ๒๕๐๗ แต่เมื่อเล่าเรื่องในตอนต้นๆ นึกถึงเรื่องที่จะแทรกนี้ได้เพียงเลาๆ ยังหาหลักฐานไม่ได้ เพราะบันทึกชุดที่ใช้ค้นข้างต้นนั้นเริ่มในปี ๒๕๐๗ เรื่องนี้ก่อนนั้น เมื่อหาหลักฐานแน่ชัดไม่ได้ ก็ต้องปล่อยทิ้งข้ามไป

ทีนี้ วันหนึ่ง เมื่อเปิดดูประมวลเอกสารเล่มที่เกี่ยวกับ ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ (เอกสารจำพวกข้อสอบ และบทเรียน ตลอดจนระเบียบการของโรงเรียน เป็นต้น) พลิกไปพลิกมา ดูไปดูมา ก็เจอเรื่องที่ว่านั้น แต่เรื่องที่เล่าไปแล้วข้างต้น เป็นเหตุการณ์ใหม่กว่า ก็เลยไม่มีที่ที่จะเล่าแทรกเข้าไป พอดีว่าตอนนี้จะพูดเรื่องเกร็ดหรือปลีกย่อย ก็เลยได้โอกาสเอามาเล่าแทรกเสริมตรงนี้เลย

ที่ว่านึกได้เลาๆ คือ จำเหตุการณ์ได้บางจุดว่า น่าจะเป็นเวลาที่ผู้เล่าเพิ่งเรียนจบใหม่ๆ มหาจุฬาฯ ตั้งให้เป็นประธานงานอะไรอย่างหนึ่งของ ร.ร. พุทธศาสนาวันอาทิตย์ ทีนี้ ถ้าจะเล่า ก็ต้องบอกเวลาและการงานได้ชัดลงไป เมื่อไม่ชัด ก็ไม่เล่า แต่คราวนี้ เมื่อพบหลักฐาน เหตุการณ์ชัดแล้ว ก็เล่าไว้เป็นเรื่องประกอบ

เรื่องมีว่า ในต้นปี พ.ศ. ๒๕๐๕ เมื่อปีการศึกษา ๒๕๐๔ สิ้นสุดลง ผู้เล่าก็ได้เรียนจบมหาจุฬาฯ ในรุ่นที่ ๘

เมื่อสอบเสร็จ ปิดเรียนแล้ว ก็เป็นธรรมดาเรื่อยมาว่าจะกลับไปเยี่ยมหรือไปพักที่วัดเดิมในอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี คือที่วัดบ้านกร่าง

ในปีนั้นก็เช่นกัน หรือคล้ายกัน ผู้เล่าได้ไปพักอยู่ที่นั่นนานเท่าไร ก็จำไม่ได้ แต่ได้กลับมา และไปที่มหาจุฬาฯ ในช่วงขึ้นปีการศึกษาใหม่ ใกล้จะเปิดเรียน เมื่อขึ้นเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๕ (ในวันที่ ๓-๔) ดังได้เขียนลายมือไว้ในแผ่นกระดาษว่า

"พฤษภาคม: ๓. มาจากสุพรรณ ก็รับงานตรวจหนังสือแซยิด. ๔. ช่วยงาน...
รับตำแหน่งประธานกรรมการจัดงานวิสาขบูชา ร.ร. วันอาทิตย์ ๒๕๐๕."

นี่ก็คือ โดยไม่รู้ตัว ระหว่างที่ยังไม่กลับมา ท่านตั้งให้เป็น ประธานกรรมการจัดงานวันวิสาขบูชา โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ม.จ.ร. ประจำปี ๒๕๐๕ พอมา ก็รับรู้แล้วก็รับงานกันเลย

เวลานั้น ผู้เล่าเพิ่งอุปสมบท คือบวชพระได้ ๑๐ เดือน และเพิ่งจบเป็นพุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นใหม่สุด (รุ่นที่ ๘) ท่านให้พระใหม่ เพิ่งเรียนจบ เป็นประธานคณะกรรมการจัดงาน ของหน่วยงานใหญ่ มีนักเรียนประมาณ ๑,๐๐๐ คน

อย่างที่เคยบอกแล้ว โดยพื้นใจ ผู้เล่าไม่มีฉันทะเลยในการทำงานประเภทบริหารธุรการจัดกิจดำเนินการอะไรอย่างนี้ แต่เมื่อท่านตั้งให้รับผิดชอบ โดยเป็นไปตามเหตุผลที่เป็นเรื่องของส่วนรวม ก็ต้องเอาวิริยะมารับหน้าบุกฝ่าสู้ไป และงานก็ก้าวไปจนลุล่วง

เคยเล่าครั้งหนึ่งแล้วว่า ได้พบในเอกสาร เมื่อปี ๒๕๐๕ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ (สมัยที่เป็นพระเมธีสุทธิพงศ์) ขณะดำรงตำแหน่งผู้ช่วยอธิการบดีมหาจุฬาฯ (และเป็นหัวหน้าแผนกธรรมวิจัยด้วย) ได้เป็นผู้ลงนามในประกาศ เรื่อง ระเบียบ...แผนกโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นตัวอย่างที่แสดงว่า เวลานั้น ท่านมีภาระกับงานการที่มหาจุฬาฯ มากมาย และใกล้ชิดทีเดียว

ความที่ว่านั้นก็มารับกันกับการที่ผู้เล่าได้เป็นประธานกรรมการจัดงานครั้งนี้ ดังที่ได้พบในเอกสารเขียนลายมือของผู้เล่าในประมวลเอกสารเล่มเดียวกับที่ว่าเมื่อกี้นั้นเอง ว่าดังนี้ (ยกมาให้ดูนิดหนึ่ง พอให้รู้ เพราะเขียนไว้ยาว ๒ หน้า จะนำมาลง ก็มากเกินไป)

> "ประชุมเจ้าหน้าที่จัดงานวิสาขบูชา พระกวีวรญาณ แทนพระเมธีสุทธิพงศ์ (หัวหน้าแผนกธรรมวิจัย) (คำสั่ง ฉบับที่ ๘, ๙)..."

คราวนี้มีนามมาปรากฏพร้อมกัน ๒ ท่าน เป็นอันถือได้ว่าชัดแล้วละ หมายความว่า ก็คงจะเป็นด้วยพระอาจารย์เจ้าคุณ ๒ ท่านนี้แหละ ที่ได้ปรึกษาตกลงกัน แล้วก็ตั้งผู้เล่าให้เข้ารับงานในตำแหน่งหน้าที่ ดังที่ปรากฏขึ้นมานั้น

เหมือนที่ผู้เล่าเคยพูดไว้ ท่านผู้ใหญ่ยืนมองลงมาจากชั้นบนของตึกสูง เห็นพวกเราตลอดเวลายาวนานเรื่อยมา ท่านรู้แล้ว เห็นแล้ว จึงจัดทำดำเนินการทั้งหลายให้เป็นไป

ในคณะที่ทำงาน คือกรรมการทั้งหลาย มีท่านที่เรียนสำเร็จร่วมรุ่นทุกท่าน หรือแทบทุกท่านร่วมงานด้วย และจะมีพระอาจารย์ท่านอื่นๆ ของโรงเรียน ท่านใดอีกบ้าง ก็ไม่สามารถจำได้ ว่าโดยสรุป งานก็สำเร็จไปด้วยดีโดยราบรื่น ด้วยความร่วมมือร่วมใจกัน โดยที่ท่านที่เป็นกรรมการเหล่านั้นทั้งหมด มีวัยเป็นพี่ของผู้เล่า แต่ทุกท่านมีใจเกื้อกูลด้วยเมตตา หรือว่าอย่างกันเอง ก็คือช่วยกันด้วยใจเอ็นดูนั่นเอง

ไม่ต้องพูดถึงพระอาจารย์ที่เป็นกรรมการ แม้แต่นักเรียน พอ. ในชั้นสูง บางคนก็มีวัยเป็นผู้ใหญ่ มีอายุสูงกว่าผู้เล่าค่อนข้างมาก อาจจะอายุ ๓๐ หรือใกล้ ๓๐ ท่านเหล่านี้ก็ได้ร่วมทำงานในด้านต่างๆ รวมทั้งได้จัดพิมพ์หนังสืออนุสรณ์ของงานนี้ ให้ชื่อว่า ***อนุสรณ์ชุมนุมพุทธเยาวชน วิสาขบูชา ๒๕๐๕***

ผู้เล่าในฐานะที่ร่วมอยู่ใน “คณะผู้จัดทำ” ได้เขียนบอกในหนังสือเล่มนั้น เมื่อ “๑๒.๕.๐๕” เล่าความเป็นมาของ ร.ร.พอ. ม.จ.ร. มีความในย่อหน้าที่ ๒ ดังนี้

> “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เริ่มดำเนินกิจการในรูปโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้น เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ โดยจัดเป็นส่วนหนึ่งของแผนกธรรมวิจัย เมื่อเริ่มดำเนินงานใหม่ๆ มีจำนวนนักเรียนเพียง ๗๒ คน กิจการของโรงเรียนได้เจริญก้าวหน้าเรื่อยมา จนถึงปีการศึกษา ๒๕๐๔ มีจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นถึงกว่า ๑,๐๐๐ คน แบ่งเป็นห้องเรียน ๒๔ ห้อง”

เมื่อวันงาน คือ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๐๕ มาถึง จะเริ่มพิธี ผู้เล่า โดยภาวะเป็นพระใหม่ ในฐานะเป็นประธานกรรมการจัดงานฯ ก็ต้องเป็นผู้อ่าน “คำถวายรายงานเปิดงานวันวิสาขบูชา โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ม.จ.ร. ประจำปี ๒๕๐๕” แล้วงานก็ดำเนินไปจนเสร็จสิ้นตามกำหนดการ

ที่เล่ามาทั้งหมดนี้ ว่าไปตามเอกสารที่ได้รวบรวมเย็บเล่มเก็บไว้ เป็นหลักฐานที่บอกรายละเอียดของความเป็นไปได้ชัดเจนพอสมควร

แต่สำหรับลำพังตัวผู้เล่าเอง เรื่องที่ยกมาให้อ่านทั้งหมดนี้ ได้ลืมไปแทบทั้งสิ้นแล้ว แต่สิ่งที่จำได้แม่น กลับไม่มีในนี้

เหตุการณ์ที่จำได้แม่น ที่ทำให้นึกถึงงานนี้ได้เลาๆ โดยไม่ชัดว่าในเวลาเมื่อใดแน่ ขอเล่าพ่วงไว้ด้วย

เรื่องมีว่า เมื่อเข้ารับเริ่มงานนั้น ผู้เล่าเป็นผู้ใหม่แทบทุกด้าน รวมทั้งโดยวัย และไม่ค่อยรู้ว่าใครเป็นใคร แต่ต้องพบท่านที่เป็นผู้ใหญ่กว่า แม้มิใช่ใหญ่โดยตำแหน่งหน้าที่ แต่แน่ว่าเขาแก่กว่า คือเป็นผู้ใหญ่กว่าโดยวัย

ผู้เล่านั้น ตามปกติ หรือโดยพื้นนิสัย เป็นผู้ยำเกรงผู้ใหญ่และเกรงใจทุกคนทั่วไปหมด เมื่อพบปะพูดจากับผู้ใหญ่ หรือผู้เฒ่าผู้แก่ ไม่ว่าเป็นใคร ไม่ว่าเป็นพระหรือเป็นโยมคฤหัสถ์ ก็จะเกรงใจอ่อนให้ แต่อาการที่แสดงออกไป คงไม่พอเหมาะพอดี

ตอนนั้น เมื่อเริ่มทำงาน ก็ต้องพบปะพูดงานกับท่านที่เป็นผู้ใหญ่ หรือมีความสำคัญอยู่ในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์

ดังเล่าแล้ว เวลานั้น ผู้เล่านับได้ว่ายังค่อนข้างอ่อนวัย นักเรียน ร.ร.พอ. ในชั้นสูงบางคนหรือหลายคน มีอายุมากกว่า เป็นผู้ใหญ่สักหน่อย

วันหนึ่ง ในระยะเริ่มแรก เมื่อพบปะพูดงานเสร็จแล้ว กำลังเดินออกมา ได้ยินนักเรียนที่มีอายุเป็นผู้ใหญ่อย่างที่ว่านั้น พูดขึ้นมาแบบเปรยๆ พอให้ได้ยินชัด ซึ่งได้ฟังก็รู้ว่าหมายถึงตัวผู้เล่า โดยพูดทำนองว่า พูดอ้อแอ้ หรือแหยๆ

ผู้เล่าได้ยินแล้ว ก็รู้ตัวขึ้นมาว่า จริงของท่านผู้นั้น ตนเองพูดจาอ่อนแอ ควรจะพูดจาให้ฉะฉาน ชัดเจน แม้จะควรคงให้สละสลวย นุ่มนวล แต่ต้องให้เข้มแข็ง มีพลัง

ที่เล่านี้ มิได้หมายความว่าเป็นเรื่องที่จะไปขัดเคืองท่านผู้นั้น แต่ดังที่ว่าแล้ว เป็นการช่วยให้รู้ตัว ที่นำไปสู่การแก้ไขปรับปรุงตน เป็นเรื่องของการฝึกฝน จึงเป็นเหตุการณ์ที่ดี ทำให้ได้ประโยชน์ และกลายเป็นว่า ประโยชน์สำคัญของงานครั้งนั้น อยู่ตรงนี้ อันได้กลายเป็นจุดที่คงอยู่ในความจำยิ่งกว่าเหตุการณ์ใหญ่ๆ ในงานนั้นเสียอีก

นักเรียนที่เป็นผู้ใหญ่โดยวัยท่านนั้น เป็นคนดี ได้ทำคุณประโยชน์ไว้ให้แก่โรงเรียนและแก่มหาจุฬาฯ ที่ท่านพูดเปรยขึ้นมานั้น ถือว่าเป็นการพูดให้รู้ตัวด้วยความหวังดี แล้วผู้เล่าก็ได้ประโยชน์ในการเตือนสำนึก จึงนำมาเล่าไว้ เป็นเรื่องของการเรียนรู้ไปเรื่อยๆ

เรื่องใหญ่ ๆ มากหลาย เล่าแค่ให้พอเห็นเค้า

เรื่องราวที่ได้เล่ามา จะเห็นว่าส่วนมากเป็นเหตุการณ์ในช่วงแรก ส่วนมากมาลงที่ พ.ศ. ๒๕๑๒ ส่วนเรื่องที่เลยจากนั้น ยังไม่ได้พูดถึงโดยตรง และแม้แต่เรื่องราวในช่วงแรกก็เล่าเพียงให้เห็นแนวความเป็นมา ไม่ได้เจาะเหตุการณ์บางอย่างที่มีความสำคัญ เพราะถ้าเล่ารายละเอียดหรือลงลึกไปในเหตุการณ์ ก็จะยืดยาวกันใหญ่

ดูตัวอย่างจากเรื่องเหตุการณ์หลักที่ได้เล่าว่า ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ เมื่อองค์อดีตพระพิมลธรรม ซึ่งบางทีเรียกเพื่อหมายจำเพาะว่าทุติยสภานายก ถูกจับไปพำนักที่กองบังคับการตำรวจสันติบาล ด้วยข้อกล่าวหาว่า “มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ และกระทำผิดต่อความมั่นคงของรัฐภายในราชอาณาจักร” และอยู่ที่นั่น ๔ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๙ ระหว่างนั้น ก็เป็นธรรมดาว่า ผู้บริหารมหาจุฬาฯ รวมทั้งท่านเจ้าคุณเลขาธิการ จะต้องหาพระมหาเถระที่จะเป็นหลัก อย่างน้อยเพื่อตรึงสถานการณ์ และรักษาสถานภาพไว้

แม้ว่าเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ จะทรงได้รับสถาปนาในปี ๒๕๐๖ และได้ทรงมีพระเมตตาเป็นหลักที่คุ้มครองเต็มที่ดังเล่าข้างต้น แต่ทรงพระชรามากแล้ว (และอีก ๒ ปี ก็สิ้นพระชนม์) จึงปรากฏว่า ตั้งแต่ปี ๒๕๐๖ นั้นเอง มหาจุฬาฯ ก็ได้พึ่งเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน (ที่ต่อมา ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ปุณณสิริมหาเถระ ใน พ.ศ. ๒๕๑๕)

งานเกี่ยวกับภายนอก เกี่ยวกับบ้านเมือง เกี่ยวกับประชาชนในวงกว้าง และการอุปถัมภ์ มหาจุฬาฯ ต้องไปหาสมเด็จ "ป๋า" มากมาย และก็ได้รับเมตตาเต็มที่ อย่างที่เล่าว่าครั้งหนึ่ง ท่านกล่าวว่า **อย่างไรๆ ก็จะต้องมาที่มหาจุฬาฯ ต่อๆ ไป จนตลอดชีวิต**

ที่จริง หลายเรื่องก็เป็นภาระมาก ดังเช่น ในปี ๒๕๐๖ นั้น มหาจุฬาฯ โดยสภานายกองค์ใหม่ (อธิบดีสงฆ์ คือเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ รูปต่อจากพระพิมลธรรม คือ พระธรรมรัตนากร) ได้ทำประกาศ ฉบับที่ ๑๑/๒๕๐๖ ลว. ๑๖ กพ ๐๖ ตั้งเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน เป็นประธานคณะกรรมการดำเนินงานจัดทำพระไตรปิฎก และต่อจากนั้นก็พูดได้ว่า ได้รบกวนท่านมากๆ เรื่อยๆ

แล้วต่อมาในช่วงกลางเดือนมกราคม ๒๕๑๐ ก็มีเรื่องเกี่ยวกับงานจัดทำพระไตรปิฎกนี้ ซึ่งเป็นเหตุให้เจ้าประคุณสมเด็จฯ (ขอใช้คำว่าอึดอัด คงไม่ผิด) แจ้งว่าจะขอลาออก ท่านเจ้าคุณเลขาธิการก็ต้องเป็นผู้นำในการแก้ปัญหา ทำให้เรื่องผ่านไปได้ โดยเจ้าประคุณสมเด็จฯ ยังช่วยงานนี้ต่อมา

เรื่องนี้ ถ้าเล่ารายละเอียด ผู้อ่านที่อยู่ในวงมหาจุฬาฯ ก็จะเข้าใจเรื่องราวที่ซับซ้อนบางอย่างในความเป็นมาของมหาจุฬาฯ สว่างมากขึ้น แต่นี่มิใช่โอกาสที่จะเล่าเรื่องลงลึกแบบนี้ เพราะถ้าเล่าหลายเรื่อง ก็จะแสนยืดยาว จึงต้องงดไว้ก่อน

เป็นอันว่า ในที่นี้ คราวนี้ ไม่สามารถเล่าเรื่องราวได้อีกมากนัก เพราะเวลาที่ว่างวดเข้านั้น ไม่พอ แต่ที่ต้องจำยอมยิ่งกว่านั้น คือร่างกาย โดยเฉพาะสมอง ไม่ค่อยจะร่วมมือแล้ว ถ้าขืนทำต่อไปตามใจ เรื่องที่เล่าก็อาจจะไม่ชัดตามควร เสี่ยงต่อความพลาดเพี้ยน

ไม่ต้องพูดถึงขั้นเขียน แม้แต่ขั้นเตรียมข้อมูล แค่อ่านบันทึกรายวันที่เขียนด้วยหมึกประมาณ ๑,๒๐๐ หน้า ก็ไม่ไหว ไม่ต้องพูดถึงต้นฉบับที่เขียนด้วยดินสอ ที่จะส่งฝ่ายพิมพ์ดีดพิมพ์ใช้งานและเก็บหลักฐานเข้าแฟ้มที่มหาจุฬาฯ

(กระดาษเขียนบันทึกนั้น ขนาดกระดาษถ่ายเอกสาร, บันทึกนี้ไม่ใช่เขียนเป็นทางการ แต่เขียนพอให้ตัวเองรู้ จึงเอาตามหลักภาษาแท้ไม่ได้ แต่ก็ช่วยให้สังเกตการใช้ภาษาสมัยนั้นได้บ้าง เช่นคำย่อ อย่าง "จังหวัด" เดี๋ยวนี้ย่อแค่ จ. แต่สมัยนั้นเป็น จว., "อาจารย์" เดี๋ยวนี้ อ. แต่สมัยนั้นเป็น อจ.; Asia เดี๋ยวนี้ให้อ่าน "เอเชีย" แต่สมัยนั้นนิยมอ่านว่า "อาเซีย")

งานร่วมข้างนอกใหญ่ยาว ไม่มีเท่ารอ กม.รัฐ

ได้บอกข้างต้นแล้วว่า งานออกไปร่วมทำกับหน่วยงานและองค์กรข้างนอก ในระยะแรกโดยทั่วไปเป็นงานย่อมๆ ย่อยๆ ซึ่งเป็นไปตามคำอาราธนาและการอุปถัมภ์ที่จะทำให้ล่วงผ่านเสร็จไปเป็นคราวๆ แต่ไม่ช้าไม่นาน งานใหญ่ใช้เวลายาวก็เริ่มมีเพิ่มขึ้น การที่จะเล่าเรื่องราวใหญ่ๆ ยาวๆ เหล่านี้จึงต้องจัดเป็นตอนใหญ่ ซึ่งมีเรื่องเยอะ

ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า เมื่อตอนนี้มาถึง ก็ถึงคราวว่าคงจะเล่าให้สมเป็นเรื่องใหญ่ไม่ได้ ดังบอกไว้นานแล้วว่า เวลาก็งวดเข้า และตัวผู้เล่าเองก็มีทีท่าว่าจะไม่ไหว จึงคงต้องพิจารณาว่าจะเลือกพูดเรื่องไหน หรือพูดแต่ละเรื่องเท่าใด และด้วยวิธีเล่าอย่างไร

ทีนี้ ระหว่างที่พิจารณาในการพูดเรื่องใหญ่ๆ ว่าจะเอาอย่างไร เพื่อไม่ให้เวลาผ่านไปเปล่า ก็ได้นำเอาเรื่องเล็กๆ น้อยๆ หรือจำพวกเรื่องประกอบ มาพูดไปพลางก่อน เป็นทำนองเรื่องแทรก ดังได้เล่ามาหลายเรื่องแล้ว

ทีนี้ ก็หมดเวลาที่จะหลีกหลบเรื่องใหญ่ยาว และในบรรดาเรื่องเหล่านี้ ก็มีงานร่วมคิดร่วมทำที่สำคัญ เริ่มขึ้นในช่วงเวลานี้ด้วย เป็นงานออกมาร่วมกันทำของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง เพื่อประโยชน์ร่วมกัน ในการทำให้สถานภาพของตน ได้ความยอมรับว่าเป็นการชอบด้วยนิติธรรม และงานนี้ก็ใหญ่ยาวจริงๆ เป็นที่สุดเหนือเรื่องราวอื่นๆตกลงว่าตอนท้ายนี้ จะเลือกเขียนเรื่องใหญ่ๆ บางเรื่อง แต่จะเขียนเพียงย่นย่อ และคร่าวๆ คล้ายๆ ตั้งหัวข้อไว้ เชิงบอกรายการ ได้แก่

๑. การให้มหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นของถูกต้องมีจริงเป็นจริงตามกฎหมายของบ้านเมือง พูดกันง่ายๆ ว่าการรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์
๒. การไปเยี่ยมสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางพระพุทธศาสนา ในอาเซีย, ๒๕๑๐
๓. การไปสอน และเยี่ยมสถาบันที่มีการศึกษาพระพุทธศาสนา ในอเมริกา, ๒๕๑๕
๔. วาระจบ ๑๐ ปี งานที่มหาจุฬาฯ, ๒๕๐๗-๒๕๑๗

อย่างไรก็ดี นี่คือที่คิดว่าจะเขียน แต่อาจจะเขียนได้ไม่ครบตามที่คิด

"สู่ พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยสงฆ์"

หัวข้อนี้ ตั้งชื่อตามชื่อแฟ้มเกี่ยวกับเรื่องนี้ ที่เก็บไว้ แต่เป็นเพียงแฟ้มเรื่องราวที่ส่วนมากเป็นสำเนาของแจกในระยะหลัง พ.ศ. ๒๕๒๐ คือไม่ครบ เพราะเอกสารส่วนสาระในช่วงต้น ย่อมเริ่มขึ้นโดยเป็นต้นฉบับลายมือ ซึ่งตอนนี้ ไม่มีเวลาจะค้น

ก่อนจะเล่าความเป็นมาของเรื่องที่ว่านั้น ขอแทรกเรื่องสำคัญสั้นๆ นำหน้าไว้หน่อย เพราะเป็นสาระที่จะมีในกฎหมายตามยุคสมัย

ได้เล่าแล้วว่า มหาวิทยาลัยในยุคแรก มีตำแหน่งเลขาธิการ เป็นผู้ทำงานจริงจัง ส่วนอธิการบดีมักมาจากการเมือง เช่น เป็นหัวหน้ารัฐบาล

จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๕๑๖ จึงมี พ.ร.บ. ใหม่ ซึ่งยุบเลิกตำแหน่ง**เลขาธิการ** และให้การบริหารงานของมหาวิทยาลัยอยู่ภายใต้การบังคับบัญชารับผิดชอบของ**อธิการบดี** ที่เป็นผู้ทำงานตัวจริง

ทีนี้ ในการที่จะให้มีกฎหมายรองรับมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น เรื่องยืดเยื้อยาวนานมาก เวลาผ่านเรื่อยมาจนเลยปี ๒๕๑๖

พอถึงเวลานั้น ก็ชัดว่า ถ้ามี พ.ร.บ. สำหรับมหาวิทยาลัยสงฆ์ออกมา ก็ต้องบัญญัติจัดวางระบบการบริหารงานแบบใหม่อย่างนั้น

ดังนั้น มหาจุฬาฯ จึงต้องเตรียมจัดระบบงานใหม่ให้พร้อมไว้ ดังที่มี "**(ร่าง) ระเบียบมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๗**" ซึ่งผู้เล่าเขียนลายมือด้วยดินสอดำไว้ ๗ หน้า ลงวันที่ว่า ๒๑ ส.ค. ๑๗ (เขียนเสร็จ ๒๓ ส.ค. ๑๗; ฉบับพิมพ์ดีด คงมีในแฟ้มที่มหาจุฬาฯ เพราะอยู่ด้วยกันกับต้นฉบับเรื่องที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้เขียนกำกับไว้ว่า "ฝากคุณชลธีร์ ช่วยพิมพ์ด้วย")

(ร่าง) ระเบียบนี้มี ๔๓ ข้อ พร้อมด้วยบันทึกหลักการและเหตุผล ประกอบร่างดังกล่าวนั้น ขอยกความบางตอนมาดู (เอา **เลขาธิการ** ไปไว้ใน "**บทเฉพาะกาล**") ดังนี้

"**...เหตุผล**

...จึงเป็นการสมควรที่จะจัดวางระเบียบมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับใหม่ ซึ่งครอบคลุมระบบการบริหารงานของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในปัจจุบันโดยสมบูรณ์ เพื่อเป็นหลักในการบริหารงานของมหาวิทยาลัยให้เจริญก้าวหน้า อำนวยประโยชน์แก่พระศาสนา และประเทศชาติ สืบไปตลอดกาลนาน...

ข้อ ๑๔ ให้มีอธิการบดีรูปหนึ่ง เป็นหัวหน้าในการบริหารงานของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และจะให้มีรองอธิการบดีรูปหนึ่ง หรือหลายรูป ช่วยปฏิบัติงาน ก็ได้...

บทเฉพาะกาล

...ข้อ ๔๑ ในระยะเวลาที่การแบ่งส่วนงานของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยยังเป็นไปตามความใน ข้อ ๓๗ ข้อ ๓๘ และข้อ ๓๙ ให้มีคณะเจ้าหน้าที่บริหารคณะหนึ่ง ประกอบด้วยเลขาธิการ เป็นประธาน รองเลขาธิการรูปหนึ่ง เป็นรองประธาน รองเลขาธิการ ผู้ช่วยเลขาธิการ ผู้อำนวยการ หัวหน้ากอง รองผู้อำนวยการ และหัวหน้าแผนก เป็นกรรมการ มีอำนาจหน้าที่บริหารกิจการทั่วไปของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เท่าที่ไม่ขัดต่ออำนาจหน้าที่ของสภามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย...”

พอดีว่า ตัวผู้เล่าได้ลาออกจากมหาจุฬาฯ ในปี ๒๕๑๗ นี้ด้วย นึกไม่ออกว่า ได้ประกาศระเบียบนี้ออกมาเสร็จไปหรือไม่ (แต่คงยังไม่ได้ประกาศ จึงมีเลขาธิการต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๒๙)

ไม่ว่าจะอย่างไร ก็ขอต่อไปเลย บอกแล้วว่าจะเล่าคร่าวๆ จับความแค่ย่อๆ ชื่อหัวข้อที่ตั้งไว้ในที่นี้ เพียงช่วยให้สะดวกขึ้นในการจับความ ไม่ต้องถือเป็นจริงจัง ดังนี้

ตอน ๑ ทั้งบ้านเมือง ทั้งพระสงฆ์ ที่จุดตั้งต้น

มีเรื่องมานานแล้วว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม คิดจะตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ แต่แล้วก็เงียบหายไป บางที สถานการณ์บ้านเมืองอาจจะยุ่ง ต้องคิดเรื่องอื่นมาก

ในแง่เหตุการณ์และสภาพบ้านเมือง จอมพล ป. เป็นนายกรัฐมนตรี ใน พ.ศ. ๒๔๘๑ แล้วปีต่อมา ๒๔๘๒ ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ครั้งนั้น ประเทศไทยเข้าร่วมวงศ์ไพบูลย์มหาเอเชียบูรพา กับญี่ปุ่น ในที่สุด ญี่ปุ่นใกล้จะแพ้ จอมพล ป. ได้ลาออกจากความเป็นนายกรัฐมนตรี ในปี ๒๔๘๗ แล้วในปีต่อมา ๒๔๘๘ สงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง จอมพล ป.พิบูลสงคราม ถูกจับในข้อหาเป็นอาชญากรสงคราม ถูกเชิญตัวไปควบคุม ตั้งแต่วันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

นี่เพียงแต่เล่าให้รู้ความเป็นไปของบ้านเมือง แต่เรื่องราวจะสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไร ผู้เล่าไม่ทราบ

ส่วนทางด้านพระสงฆ์ ก็ได้เอาจริงเอาจังกับเรื่องนี้ ดังปรากฏว่า

ณ วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ในพระอุปถัมภ์ของ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ และคณะสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหาร ได้มีการประกาศตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ ชื่อ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นการรื้อฟื้น “มหามกุฏราชวิทยาลัย” ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงจัดตั้งขึ้น และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ร.๕ เสด็จไปทรงเปิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ โดยได้เปิดการศึกษาในวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๙

ต่อมา ในวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๐ ที่ตำหนักวัดมหาธาตุ ในที่ประชุมพระเถรานุเถระ องค์ประธานได้แจ้งประกาศตั้งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา โดยปรารภการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ร.๕ ได้ทรงสถาปนา “มหาธาตุวิทยาลัย” ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ แล้วต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้ทรงประกาศพระราชปรารภให้เปลี่ยนนาม โดยพระราชทานนามใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” และได้เปิดการศึกษาเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๐

ทางด้านบ้านเมือง **จอมพล ป. พิบูลสงคราม** ได้เป็นนายกรัฐมนตรีอีก ณ ๘ เม.ย. ๒๔๙๑ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๐๐ รัฐบาลของจอมพล ป. จะเสนอ พ.ร.บ. เข้าสู่สภา เพื่อรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ แต่ในปีนั้น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทำการรัฐประหาร ณ ๑๖ ก.ย. ๒๕๐๐ เรื่องจึงยุติ

ต่อมา ในช่วงที่**จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์** เป็นนายกรัฐมนตรี (๙ ก.พ. ๒๕๐๒ - ๘ ธ.ค. ๒๕๐๖) จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จะดำเนินการออกกฎหมายเพื่อรับรองดังว่านี้ แต่พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมในสมัยนั้น ได้ให้ความเห็นแนะนำให้ระงับเรื่องเสีย (ผู้เล่าได้ฟังจากพระยาอรรถการีย์นิพนธ์พูดเองในที่ประชุม โดยท่านมีความคิดเห็นอย่างนั้นโดยสุจริตใจ ดังจะเล่าข้างหน้า)

ตอน ๒ ยุคมีสภาการศึกษาของคณะสงฆ์

ในเรื่องการรับรองนี้ เมื่อพูดคลุมลงไปด้วยคำง่ายๆ ก็บอกว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสอง มีผลประโยชน์ร่วมกัน ควรจะปรึกษาหารือ และทำการต่างๆ ร่วมกัน โดยทั้งสองแห่งนั้นจะต้องได้พบได้พูดกับวงงานกิจการภายนอกหลายแห่งหลายสถาบัน ทั้งสองสถาบันจึงควรพูดให้ตรงกันลงกัน

วงงาน องค์กร สถาบันที่จะต้องติดต่อสัมพันธ์ ตลอดจนหามติร่วม ก็เช่น คณะกรรมการกฤษฎีกา สภาผู้แทนราษฎร (เฉพาะอย่างยิ่ง คณะกรรมาธิการ) และหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในกระทรวงศึกษาธิการ (ในยุคต้นๆ นั้น ยังมีสภาการศึกษาแห่งชาติ ต่อด้วยคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ เพิ่มเข้ามาอีก)

นี่คือเข้าสู่ยุคก้าวออกไปพบพา ร่วมไปด้วย ร่วมช่วยกัน ถึงตอนนี้ สำหรับท่านเจ้าคุณเลขาธิการ และผู้เล่า การทำงานก็เลยกลายเป็นว่าออกไปด้วยกันมาก อาจจะพูดได้ทำนองว่า ท่านเจ้าคุณเลขาธิการออกนำหน้า ส่วนผู้เล่าก็พาข้าวของไป พูดไว้กว้างๆ แค่นี้ จะนำจะพาอย่างไรบ้าง ยังไม่บรรยาย

ก) คำสั่งมหาเถรสมาคม ให้การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์

ณ ๕ ม.ค. ๒๕๐๘ **รัฐบาล จอมพลถนอม กิตติขจร** ได้มีมติเห็นชอบแก่โครงการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ และคณะสงฆ์ได้แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน โดยมีพระเดชพระคุณพระสาสนโสภณ (ต่อมาคือ เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช) เป็นประธาน (ต่อมา เป็นประธานคณะกรรมการอำนวยการฯ)

จากนั้น ก็เกิดมี **สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ** ตั้งอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร (เท่าที่ทวนความได้ ตอนแรกเรียกย่อว่า พธน. ต่อมาเป็น พธต. แต่ยังไม่ยืนยัน เพราะยังไม่มีเวลาตรวจสอบให้แน่) เปิดอบรมรุ่นแรก ๑ ต.ค. ๒๕๐๙

มีกำหนดให้ ๒ มหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นแหล่งใหญ่ ที่จัดส่งพระบัณฑิตไปรับการอบรม คราวนั้น ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ และผู้เล่า ได้ร่วมเป็นอนุกรรมการในสำนักฝึกอบรมฯ นี้ แล้วในปี ๒๕๐๙ นี้เอง สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตฯ ก็จะตั้งสถาบันบัณฑิตวิทยาลัยพุทธศาสนาขึ้น เพื่อว่า ต่อนั้นไป พระบัณฑิตของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองก็จะเรียนต่อปริญญาโท (และสูงขึ้นไป) ได้ในประเทศไทย ไม่ต้องไปต่อในต่างประเทศ

ในการพิจารณาเรื่องนี้ อนุกรรมการได้ให้ความเห็นว่า การที่จะมีปริญญาโทได้ปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองนั้น จะต้องได้รับการรับรองก่อน มิฉะนั้น การเปิดเรียนชั้นปริญญาโท ก็จะไม่มีความหมาย ปริญญาโทที่ได้ก็จะไม่มีศักดิ์และสิทธิ์ พอถึงจุดนี้ เรื่องการรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ ก็เด่นขึ้นมา กลายเป็นเรื่องที่ต้องเอาจริงเอาจัง

ตอนนี้ สองมหาวิทยาลัยสงฆ์ก็หันมาร่วมกันหาทางเดินหน้าในเรื่องนี้ และการพิจารณาได้ก้าวต่อไปอีกว่า การที่จะให้รัฐรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น ระหว่างเดินเรื่องก้าวไป มีจุดอ่อนค้างอยู่ คือเมื่อใดทางฝ่ายราชการอ้างเหตุผลขึ้นมาว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์นี้ คณะสงฆ์เองก็ยังไม่รับรอง แล้วรัฐบาลจะไปรับรองได้อย่างไร เรื่องก็จะหมุนวนต้องเริ่มต้นกันใหม่ๆ และทางฝ่ายราชการก็อ้างอย่างนี้ได้เรื่อยไปไม่จบสิ้น ถ้าอย่างนี้ก็จะไปให้ตลอดได้ยาก ควรต้องให้คณะสงฆ์รับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ก่อน

เป็นอันว่า ต้องดำเนินการเป็นขั้นตอน เพื่อให้เรื่องก้าวไปได้อย่างแน่วแน่มั่นคง คือ

- ให้คณะสงฆ์รับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ เมื่อได้ฐานที่มั่นนี้แล้ว
- จึงก้าวต่อไปในขั้นให้รัฐรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น

ในขั้นที่ ๑ เรื่องนี้ต้องอาศัยมหาเถรสมาคม และเรื่องก็ดำเนินไป โดยมหาเถรสมาคมให้อำนาจดำเนินงาน รวมทั้งการที่จะตั้ง **สภาการศึกษาของคณะสงฆ์** ขึ้นมาด้วย

(“สภาการศึกษาของคณะสงฆ์” ก็มีขึ้นให้สอดคล้องกับยุคสมัย เทียบกับ ”สภาการศึกษาแห่งชาติ” ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ปี ๒๕๐๒ โดยรับโอนกิจการและอำนาจหน้าที่มาจาก “สภามหาวิทยาลัยแห่งชาติ” ที่ยุบเลิกไป)

ผู้บริหารของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสอง คือ รวมทั้งท่านเจ้าคุณเลขาธิการ และผู้เล่า ได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการของสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ ร่วมกับพระเถระจากมหาเถรสมาคม และส่วนราชการที่สำคัญในทางการศึกษา

การอาศัยหรือใช้อำนาจของมหาเถรสมาคม มาดำเนินการให้ลุถึงจุดหมายของสองมหาวิทยาลัยสงฆ์ ในขั้นนี้ ใช้เวลานานมากพอสมควร ขอยกความในบันทึกของผู้เล่ามาให้ดูเป็นตัวอย่างสัก ๒ วัน จะได้เห็นรูปเค้าในการทำงานเรื่องนี้ ดังนี้

“*[วันพฤหัสบดี ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๔] วันพฤหัสบดีที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๒.*

สำนักงานเลขาธิการ:...

การรับมหาวิทยาลัยสงฆ์: ๑๗.๓๐-๒๐.๓๐ น. เลขาธิการ ผู้ช่วยฯ รก.คบ.ครู. ไปประชุมกรรมการภายในฝ่ายมหาวิทยาลัย และกรมศาสนา พิจารณาร่างคำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง การจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ และเรื่อง สภาการศึกษาของคณะสงฆ์ มีข้อสำคัญ คือ

- เขียนหัวข้อเรื่อง คำสั่งฉบับแรก
- ตกลงกันให้นำคำสั่งฉบับแรกอย่างเดียวเข้าที่ประชุมก่อน
- ให้มีระบุเรื่องการจัดตั้งวิทยาลัย และบัณฑิตวิทยาลัย ไว้ในอำนาจสภามหาวิทยาลัยด้วย

- เพิ่มความว่าด้วยบุคคลที่ประกอบเข้าเป็นสภามหาวิทยาลัย; กำหนดการแต่งตั้งสภานายก และอธิการบดี โดย สร. และเพิ่มอำนาจหน้าที่เลขาธิการ
- นอกนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงในส่วนรายละเอียดเล็กน้อย.

บาลีสาธิตศึกษา:...”

”*[วันศุกร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๖] วันศุกร์ที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒.*

สำนักงานเลขาธิการ:...

พุทธจักร:... **โครงการ:**...

บาลีอุดมศึกษา:... **ร.ร. พอ.:**...

มหาเถรสมาคม: ได้รับหนังสือเชิญเข้าร่วมประชุมมหาเถรฯ วันที่ ๖ ซึ่งจะพิจารณาร่างคำสั่ง เรื่อง การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ (รับวานนี้) วันนี้ เลขาธิการ ผู้ช่วยฯ และเลขาธิการ มมร. เข้าพบพระสาสนโสภณ นัดหมายการที่จะพึงทำในการประชุม. (๑๗ - ๒๐ น.).”

ขอเล่าเชื่อมความว่า ในวันที่ ๖ พ.ค. ๒๕๑๒ ช่วง ๑๖.๑๐ – ๑๗.๐๗ น. มหาเถรสมาคมพิจารณาร่างคำสั่งดังกล่าว แก้ถ้อยคำเพียงเล็กน้อย ก็ผ่าน โดยอนุกรรมการที่ได้รับเชิญเข้าฟัง หากถูกถาม ก็แถลง ได้แก่ พระเทพกวี พระเทพคุณาภรณ์ พระราช-วิสุทธิเวที พระมหาประยุทธ์ พ.ท. ประสาร ทองภักดี และผู้แทนสภาการศึกษาแห่งชาติ

แล้วในที่สุด การทำงานที่ว่านี้ก็เสร็จ และส่งเข้ามหาเถรสมาคม

ผลคือ ณ วันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ ก็มี “**คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์**” ซึ่งมีสาระสำคัญอยู่ที่ข้อ ๓ ซึ่งกำหนดให้การศึกษาของ ม.ม.ร. และของ ม.จ.ร. ”ซึ่งดำเนินการอยู่แล้ว **เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์**”

เรื่องนี้ ไม่ขอเข้าไปในรายละเอียด เพียงให้สังเกตนิดหนึ่งว่าในคำสั่ง มส. นี้ สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งสภานายก และนายกสภา (อีกชั้นหนึ่ง) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ จึงมิใช่เป็นสภานายกมหาจุฬาฯ ทันทีโดยตำแหน่ง แต่ต้องดำเนินการตามขั้นตอนที่กำหนดในข้อ ๖ ว่า

”ข้อ ๖. นายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และสภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งโดยคำกราบทูลของสภาการศึกษาของคณะสงฆ์”

ถึงตรงนี้ งานสำคัญขั้นที่ ๑ ซึ่งเป็นฐานสำคัญ ก็สำเร็จเสร็จสิ้น ไม่ต้องห่วงว่าจะต้องมาเกี่ยงมาเถียงกันต่อไป มุ่งเดินหน้าไปในขั้นตอนที่ ๒ อย่างเดียว

ในเรื่องนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ ที่ พระสาสนโสภณ ทรงมีพระคุณแก่งานนี้เป็นอย่างยิ่ง เพราะงานที่จุดนี้จะสำเร็จได้ด้วยอำนาจของมหาเถรสมาคม เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ครั้งยังทรงเป็นพระสาสนโสภณนั้น ทั้งทรงเป็นประธานฯ สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ที่มาร่วมงานกันของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสอง และทรงเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม จึงทรงโยงประสานให้งานนี้ดำเนินมาได้จนสำเร็จ

เหตุการณ์นี้นับว่าสำคัญทีเดียว และทางราชการก็ถือเป็นเหตุการณ์ใหญ่ ถึงกับว่า กรมการศาสนากำหนดจัดเป็นพิธีของราชการ ดังในบันทึกของผู้เล่าอีกแห่งหนึ่งว่า

> *"[วันจันทร์ ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๘] วันจันทร์ที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๒.*
>
> **สำนักงานเลขาธิการ:**...
>
> **คำสั่งมหาเถรสมาคม:** โดยการนัดของอธิบดีกรมการศาสนา ขอมาทำพิธีมอบคำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒ แก่มหาจุฬาฯ ในฐานะอธิบดีฯ เป็นเลขาธิการมหาเถรสมาคม ได้นัดมาครั้งหนึ่ง ขอมอบในวันที่ ๑๓ ตรงกับวันพระ ทาง มจร. ของดไป และได้โทร. มานัดใหม่เมื่อ ๑๔ มิ.ย. ขอให้ทำพิธีวันนี้ ๑๗ น. เลขาธิการได้ขอเป็น ๑๖.๓๐ น.
>
> - **๑๕**.๔๕ น. ทุกแผนกบนตึก มจร. นำนิสิต นักศึกษา นักเรียน เข้าประชุมในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ แผนกบาลีสาธิตมาเฉพาะผู้กำกับ และพระมหายิน วรกิจฺโจ. (เจ้าหน้าที่แผนกอื่นๆ พร้อมหน้ากว่าวันเปิดเรียนมาก)
> - **๑๖**.๐๕ น. ผู้ช่วยเลขาธิการเล่า ชี้แจงเรื่องความเป็นมา ในการที่มหาเถรสมาคม ออกคำสั่งนี้ ชี้แจงเหตุผลที่ควรให้คณะสงฆ์รับ ทั้งในด้านประโยชน์สถาบัน และประโยชน์แก่พระศาสนาส่วนรวม และสาระสำคัญของคำสั่ง (รับฐานะ แต่ไม่ก้าวก่ายการภายใน)
> - **๑๖**.๓๐ น. เลขาธิการนำบูชาพระรัตนตรัย เตรียมพร้อมไว้; พระราชรัตนเมธีมาร่วมพิธี.
> - **๑๖**.๓๕ น. อธิบดีกรมการศาสนา หัวหน้ากองศาสนศึกษา หัวหน้าแผนกวิทยาลัยการศาสนา มาถึงพระอุโบสถแล้ว อธิบดีฯ บูชาพระรัตนตรัย อ่านคำสั่งมหาเถรสมาคมฯ จบแล้ว ถวายคำสั่ง กับม้วนเทปถ้อยแถลงของอธิบดีฯ ในการสนับสนุนข้อเสนอรับมหาวิทยาลัยสงฆ์ ในที่ประชุมมหาเถรสมาคม เมื่อ ๑๑ ส.ค., พระสงฆ์ทั้งหมดสวดชัยมงคลคาถา

- จากนั้น อธิบดีฯ กล่าวปราศรัยแสดงความยินดีในความสำเร็จของงาน และความยินดีร่วมกับมหาวิทยาลัย
- เลขาธิการ กล่าวอนุโมทนา และอำนวยพร
- ประมาณ ๑๗.๒๐ น. อธิบดีกรมการศาสนานมัสการลากลับ
- จากนั้น พระราชรัตนเมธีกล่าวแสดงความยินดีร่วม ในฐานะเจ้าของสถานที่ (วัดมหาธาตุ – ในคำของท่านเอง)
- เลขาธิการ กล่าวถึงความสำคัญ ความดีงาม ความร่วมมือ ของพระราชรัตนเมธี ความสำคัญของวัดมหาธาตุ และความสำคัญของการครั้งนี้ – แล้วนมัสการพระรัตนตรัย เป็นเสร็จพิธี.”

ข) รัฐบาลเอาจริง ครั้งยังรวมเป็น พ.ร.บ. ฉบับเดียวกัน

ในปี ๒๕๑๕ **รัฐบาลปฏิวัติ จอมพลถนอม กิตติขจร** เริ่มจับงานนี้จริงจัง และดำเนินการต่อเนื่องยาวนาน ไม่ทิ้งเรื่อง ขอให้ดูบันทึกของผู้เล่าสักแห่งหนึ่ง ดังนี้

“*[วันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๑] วันศุกร์ที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๕.*

สำนัก ลธ.: ...

การรับรอง: ดร. สมภพ โหตระกิตย์ กรรมการกฤษฎีกา ให้คนมาติดต่อขอเอกสารหลักสูตรและระเบียบการ มจร. ไป ว่าได้รับมอบหมายจากสภาคณะปฏิวัติ ให้ร่างประกาศคณะปฏิวัติ เป็นอย่าง พ.ร.บ.มหาวิทยาลัย สำหรับ ๒ มหาวิทยาลัยสงฆ์ แบบเต็มรูป (ราว ๑๖ น.)...”

เนื่องจากทำเป็นประกาศคณะปฏิวัติ จึงมีเพียงราว ๗ มาตรา และก็ได้ร่างจนเสร็จเรียบร้อย

อย่างไรก็ตาม ยังไม่ทันได้ออกประกาศดังกล่าว รัฐบาลปฏิวัติก็สิ้นสุดลง

จากนั้น แม้ว่าจอมพลถนอม กิตติขจร จะยังเป็นหัวหน้ารัฐบาล แต่ก็เป็นรัฐบาลอย่างปกติ ที่จะต้องออกกฎหมายโดยสภานิติบัญญัติ คือ แทนที่จะออกเป็นประกาศคณะปฏิวัติ ก็จะต้องเป็น พ.ร.บ. ที่ผ่านรัฐสภา

ในรัฐบาลใหม่ของ จอมพลถนอม กิตติขจร งานนี้ได้ดำเนินต่อมาจนเสร็จ คราวนี้มีการขอความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ซึ่งอยู่ในสมัยของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ปุณณสิริมหาเถระ วัดพระเชตุพน มติออกมาในวันที่ ๑๗ ก.ย. ๒๕๑๖ ว่า “หากทางราชการจะรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง ก็เป็นการสมควร”

จากนั้น คณะรัฐมนตรีก็มีมติเมื่อ ๒ ต.ค. ๒๕๑๖ ว่า เห็นชอบในหลักการที่จะรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์

แต่แล้ว หลังจากนั้นเพียง ๑๒ วัน ก็ได้เกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา เรื่องจึงจบหายไป

ค) แยกเป็น พ.ร.บ. ๒ ฉบับ

ต่อจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา (๒๕๑๖) เป็นสมัยของ**รัฐบาลศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์** คราวนี้ อาจารย์สุกิจ นิมมานเหมินท์ รองนายกรัฐมนตรี รับเป็นเจ้าของเรื่อง และได้เห็นชอบ ณ ๓๐ ม.ค. ๒๕๑๗ ให้กระทรวงศึกษาธิการร่าง พ.ร.บ. ๔ เดือนเสร็จ

ครม. รับหลักการ ณ ๘ ต.ค. ๒๕๑๗ โดยตกลงแยกเป็น พ.ร.บ. ๒ ฉบับ สำหรับแต่ละมหาวิทยาลัย

ในเรื่องนี้ งานสำคัญอยู่ที่คณะกรรมการกฤษฎีกา และพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ได้ตั้งใจทำงานอย่างจริงจัง ท่านเป็นผู้ใหญ่ที่เฒ่าชรา ในสายตาของผู้เล่าเข้าใจว่าท่านมีอายุประมาณ ๘๐ ปี ผู้เล่าต้องไปร่วมประชุมน่าจะประมาณ ๒๐ ครั้ง (ถึงต้นปี ๒๕๑๘)

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์เล่าเรื่องเก่าเมื่อกว่า ๑๐ ปีก่อนนั้น ครั้งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. ๒๕๐๒-๐๖) จะออกกฎหมายรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์

เวลานั้น ท่านเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ท่านไม่เห็นด้วยเลยกับเรื่องนี้ และได้แนะนำให้ระงับเรื่องจบไปเสีย เหตุผลของท่านก็ทำนองเดียวกับคนทั่วๆไป ในเมืองและในถิ่นที่นับว่าเจริญสมัยนั้น ซึ่งมองว่าพระเรียนแล้วจะสึกไปหาอาชีพอย่างชาวบ้านเป็นต้น เราก็มองเห็นว่าท่านหวังดีโดยสุจริตใจ เป็นเรื่องของการมองสังคมในช่วงหัวต่อของความเปลี่ยนแปลง ซึ่งคนส่วนใหญ่เห็นความเป็นไปคนละซีกละส่วน มองไม่ทั่วไม่ถึงประดาเหตุปัจจัยที่อยู่ในความมัวสลัว ก็จะต้องทำงานกันไปโดยเข้าใจเห็นใจ

อย่างไรก็ตาม สำหรับครั้งใหม่นี้ รัฐบาลได้เห็นชอบแล้วส่งร่างกฎหมายมา ท่านมีหน้าที่ทำงานในแง่กฎหมาย แม้ว่าท่านจะไม่เห็นด้วยเลยกับการออกกฎหมายนี้ ท่านก็ทำไปตามหน้าที่ และพยายามทำอย่างดีที่สุด เช่น เมื่อมหาวิทยาลัยสงฆ์ต้องการความเป็นอิสระ ท่านก็พยายามอย่างจริงจัง ที่จะเขียนให้ได้อย่างที่พระต้องการ โดยหากฎหมายต่างๆ มาเทียบเคียง จนได้แนวว่าจะให้เป็นเยี่ยงรัฐวิสาหกิจ (ไม่ใช่อย่างรัฐวิสาหกิจ) และในที่สุด ก็เสร็จสิ้น ที่จะส่งกลับเข้า ครม. เพื่อนำเข้าสู่สภานิติบัญญัติแห่งชาติ

แต่พอถึงตอนนี้ ที่จะเป็นขั้นของการออกเป็นกฎหมาย รัฐบาลของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ก็สิ้นสุดลง ณ ๑๕ ก.พ. ๒๕๑๘

ในปี ๒๕๑๘ **รัฐบาล ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช** รับเรื่องต่อ โดยนำร่างที่ผ่านคณะกรรมการกฤษฎีกาแล้วนั้น เสนอ ครม. แล้ว รัฐบาลเป็นเจ้าของร่าง นำเสนอสภา ณ ๒๒ ส.ค. ผ่านวาระที่ ๑ โดยเอกฉันท์ สภาตั้งกรรมาธิการพิจารณา เป็นเหตุให้พระจากสองมหาวิทยาลัยสงฆ์ต้องไปสภาบ่อย เพื่อชี้แจงอธิบายแก่คณะกรรมาธิการ

อย่างไรก็ตาม ระหว่างที่เรื่องค้างอยู่ในสภานั่นเอง ณ ๑๒ ม.ค. ๒๕๑๙ ก็ได้มีประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎร การพิจารณาจึงสะดุดสุดสิ้นลง

(ขอแทรกความเป็นเค้าไว้ว่า ในช่วงเวลานี้ ทางด้านพระ สภาการศึกษาของคณะสงฆ์ได้ดำเนินการร่าง “แผนการศึกษาของคณะสงฆ์” มาโดยลำดับ จนกระทั่งในเวลาใกล้กันนี้ ณ ๑๔ ม.ค. ๒๕๑๙ การร่างแผนดังกล่าวก็กำลังจะเสร็จสิ้น และต่อมา เมื่อสำเร็จแล้วนำถวายสมเด็จพระสังฆราชทรงลงพระนาม จากนั้นเรื่องไปอย่างไร ต้องมีเวลาค้น-ทบทวน)

ง) จับเป็นฉบับเดียวอีก

ถึงปี ๒๕๑๙ ในสมัย**รัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช** เรื่องเริ่มต้นใหม่ และเปลี่ยนไปแทนที่จะเป็นร่าง พ.ร.บ. ของรัฐบาล คราวนี้ เป็นร่าง พ.ร.บ. ของ สส. ๓ ท่าน สำหรับ ๒ ม.สงฆ์ จึงมี ๖ ร่าง เมื่อเข้าสู่สภา รัฐบาลได้รับไว้พิจารณาก่อน โดยขอเวลา ๖ เดือน

ระหว่างนี้ คณะรัฐมนตรีมีมติให้ขอความเห็นชอบจากคณะสงฆ์อีก แต่คราวนี้มหาเถรสมาคมมิได้มีความเห็นชอบตามเสนอเหมือนอย่าง มส. ครั้งปี ๒๕๑๖

ในครั้งใหม่นี้ เรื่องกลายเป็นว่า มส. เหมือนกับปฏิเสธข้อเสนอทั้งหมด โดยให้ความเห็นใหม่ว่า ควรทำเป็นกฎหมายฉบับเดียวกัน เรียกว่า “พ.ร.บ. การศึกษาแห่งสงฆ์” ซึ่งมิใช่เพียงรวมเรื่องของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองเท่านั้น แต่ให้ครอบคลุมการศึกษาพระปริยัติธรรม เป็นการรับรองเปรียญธรรมเป็นต้นด้วย

จากนั้น มหาเถรสมาคมก็ต้องดำเนินการร่าง พ.ร.บ.ใหม่นี้ หมดเวลาไปอีกมากกว่าจะเสร็จ ให้มหาเถรสมาคมส่งแก่รัฐบาล แล้วรัฐบาลส่งเข้าคณะกรรมการกฤษฎีกา ก็ถึง ๖ ต.ค. ๒๕๑๙ สิ้นสุดสมัยของรัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช พอดี

เมื่อ**รัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร** เข้ามา ๘ ต.ค. ๒๕๑๙ เรื่องก็ยังดำเนินต่อไป โดยคณะกรรมการกฤษฎีกาแก้ไขร่าง พ.ร.บ. ของมหาเถรสมาคมนั้น ครั้นเสร็จแล้วก็มอบให้รัฐบาลส่งกลับไปถวายมหาเถรสมาคมพิจารณาอีกครั้ง

แต่มหาเถรสมาคมไม่เห็นด้วยกับการแก้ไขของคณะกรรมการกฤษฎีกา เรื่องก็งันแล้วก็เลยเงียบหายไป

ตอน ๓ สำเร็จเป็น พ.ร.บ. แต่แค่ตัดตอนพอให้ผ่านไปก่อนขั้นหนึ่ง

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๒๓ สมัย**รัฐบาล พลเอก เปรม ติณสูลานนท์** เรื่องก็เริ่มขึ้นใหม่อีก ในเดือน ก.ย. ๒๕๒๓ โดยนายขุนทอง ภูผิวเดือน รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ มีบันทึกให้กรมการศาสนาดำเนินการเรื่องนี้ให้เสร็จสิ้นไป โดยนิมนต์ทางฝ่ายพระสงฆ์ให้ร่วมพิจารณาด้วย แต่เวลาผ่านไป เรื่องก็เงียบ

ต่อมา ในรัฐบาลนั้นเอง โดยพรรคกิจสังคม ที่อยู่ด้านสำนักนายกรัฐมนตรี และพรรคประชาธิปัตย์ ที่อยู่ด้านกระทรวงศึกษาธิการ ได้ร่าง พ.ร.บ. กันใหม่ โดยถวายโอกาสให้มหาวิทยาลัยสงฆ์เข้าไปร่วมพิจารณาด้วย

ตามที่รวมความได้ ท่านที่ทำงานนี้ ก็มีความปรารถนาดีพยายามสนับสนุน แต่มองกันว่า การที่จะให้ได้ พ.ร.บ. ๒ ม.สงฆ์ อย่างเต็มรูปนั้น ตามเรื่องที่เป็นมา มีอุปสรรคในขั้นตอนต่างๆ มาก ยากจะสำเร็จ น่าจะเอาแค่ให้เสร็จพอผ่านไปทีหนึ่งก่อน แล้วค่อยคิดเดินหน้าแก้ไขกันใหม่

ก็เลยตกลงว่าเอาแค่รับรองวิทยฐานะ (ที่มีอยู่เป็นอยู่แล้ว) ให้เสร็จไปก่อน และในทำนองว่า เพื่อให้ผ่านไปด้วยดี ก็ให้เอื้อแก่ทางคณะสงฆ์ โดยรับรอง ป.ธ. ๙ รวมไปด้วย

จึงเป็นอันสำเร็จ โดยยุบ ๒ ร่าง พ.ร.บ. ม.สงฆ์ ทำเป็น “**พระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๒๗**” ซึ่งมีสาระสำคัญ ๒ อย่าง คือ

๑. กำหนดวิทยฐานะ โดยให้ผู้สำเร็จเปรียญธรรมเก้าประโยค ศาสนศาสตรบัณฑิต และพุทธศาสตรบัณฑิต มีวิทยฐานะชั้นปริญญาตรี

๒. ให้มีคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ควบคุมดูแลการจัดการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนา

(ก่อนนี้ เมื่อปี ๒๕๑๒ ได้มี **สภาการศึกษาของคณะสงฆ์** อันเทียบกับ สภาการศึกษาแห่งชาติ แต่ถึงบัดนี้ คณะปฏิวัติได้จัดตั้งทบวงมหาวิทยาลัยของรัฐและสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชนขึ้น และได้เปลี่ยนชื่อสำนักงานสภาการศึกษาแห่งชาติ เป็นสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ตาม พ.ร.บ. คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๑ ก็จึงมี **คณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์** ใน พ.ร.บ. นี้ ขึ้นเทียบดังว่าในข้อ ๒.)

พ.ร.บ. กำหนดวิทยฐานะฯ นี้ สำเร็จออกมา โดยประกาศใน *ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ* เล่ม ๑๐๑ ตอนที่ ๑๔๐ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗ หน้า ๔-๑๐

ในแง่หนึ่ง ถือได้ว่าเป็นการบรรลุจุดหมาย คือ มีกฎหมาย เป็นพระราชบัญญัติออกมา แต่ที่จริง ไม่ใช่เป็นจุดหมายที่แท้ เพราะว่าความมุ่งหมายหลักอยู่ที่จะให้ตัวสถาบัน คือ มหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้งมหาจุฬาฯ และมหามกุฏฯ มีกฎหมายบ้านเมืองรองรับว่าเป็นของมีจริงเป็นจริงโดยนิตินัย (ไม่ใช่เป็นของเถื่อน) คือรับรองตัวมหาวิทยาลัย ดังที่เรียกกันว่ารับรองสถานภาพ ไม่ใช่แค่รับรองวิทยฐานะ ซึ่งเหมือนกับรอรับรองผลงานที่ผลิตออกมาทีละชิ้นๆ

พูดง่ายๆ ว่า การรับรองวิทยฐานะนี้ รับรองเฉพาะของที่มีอยู่แล้ว คือแค่ปริญญาตรี ถ้าเกิดมีอะไรอื่นอะไรใหม่ ก็ต้องพิจารณากันอีกว่าจะรับรองหรือไม่ แต่ถ้ารับรองตัวมหาวิทยาลัย โดยออกเป็น พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยนั้นๆ แล้ว ไม่ว่ามหาวิทยาลัยนั้นจะไปจัดทำดำเนินกิจการใดๆ ให้ปริญญาอะไรๆ ที่เป็นไปตามอำนาจหน้าที่ของตน ก็เสร็จสิ้นสมบูรณ์ เป็นอันได้รับการรับรองไปพร้อมด้วยกันทีเดียวทั้งหมด

บอกไว้ว่าจะเล่าอย่างคร่าวๆ รวบรัด นี่ดูไปชักจะยืดยาว แต่ว่าที่จริง นี่ก็เล่าเฉพาะในจุดสำคัญ เรื่องมีมากมาย และผ่านเวลายาวนานมาก อย่างที่ว่าแล้ว ต้องไปชี้แจงอธิบายแก่คณะกรรมการกฤษฎีกา ของรัฐบาล แก่รัฐมนตรี และเจ้าหน้าที่ในกระทรวงศึกษาธิการ แก่คณะกรรมาธิการ ของรัฐสภา แต่ละแห่งมากหลายครั้ง บางทีพรรคการเมืองก็นิมนต์ไปพูดให้ ส.ส. ฟัง ในที่ทำการของพรรค

มหาเถรสมาคมก็เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้มิใช่น้อย ดังที่เล่าไปแล้ว บางสมัย เรื่องนี้ก็ได้รับการสนับสนุนอย่างดี แต่ในบางสมัย มหาเถรสมาคมกลับทำให้เรื่องล้มไป กว่าจะจบสิ้น เรื่องนี้ก็เข้าสู่การพิจารณาในมหาเถรสมาคมมากหลายครั้ง

เมื่อปี ๒๕๒๖ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพรหมคุณาภรณ์ ได้เป็นกรรมการมหาเถรสมาคมแล้ว จึงเคยร่วมพิจารณาเรื่องนี้ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคม ในที่นี้ ขอยกคำกล่าวของพระพรหมคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ. ๙) ครั้งหนึ่งในที่ประชุมนั้น มาให้ดูเป็นตัวอย่าง

ใน “รายงานการประชุมมหาเถรสมาคม ครั้งพิเศษ ๑/๒๕๒๖” วันพฤหัสบดีที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๒๖ ณ ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งมีเรื่องยืดยาว ขอเลือกคัดตัดตอนส่วนที่เกี่ยวข้องมาบ้าง (จะได้เห็นสถานการณ์ และทัศนะของทางบ้านเมืองเวลานั้นด้วย) ดังนี้

> “พระพรหมคุณาภรณ์ เสนอต่อที่ประชุมว่า เท่าที่ท่านรัฐมนตรีฯ กล่าวมาตอนแรก เห็นว่า เรื่องการรับรองวิทยฐานะการศึกษาของสงฆ์ ควรจะทำเป็นการด่วน เพราะเป็นเรื่องที่ทางคณะสงฆ์ได้เคยปรารภหลายครั้งแล้ว...ถ้าท่านรัฐมนตรีฯ

เห็นว่าเป็นเรื่องมีประโยชน์ที่จะต้องรับรองเสียก่อน โดยไม่ต้องปรารภถึงกฎหมาย อาจจะเป็นการดีอย่างมาก...พระพรหมคุณาภรณ์จึงเห็นสอดคล้องกับที่ท่านรัฐมนตรีฯ ว่า เรื่องการศึกษานั้น ถ้ารีบด่วนได้ จะเป็นการดี"

"...ปลัดกระทรวง เสนอความเห็นว่า

"๑. เรื่องการรับรองปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้ง ๒ แห่งนี้ แม้ในปัจจุบัน คณะสงฆ์เองก็มีความเห็นแตกต่างกัน คือ บางฝ่ายเห็นว่าควรรับรอง แต่บางฝ่ายเห็นว่าไม่ควรรับรอง เพราะเกรงว่า เมื่อสำเร็จแล้ว ก็จะสึกไปรับราชการมากกว่าที่จะมาใช้ในกิจการพระศาสนา

"๒. เรื่องการรับรองปริญญาของมหาวิทยาลัยสงฆ์นี้ ประชาชนทั่วไปมีความเห็นว่า พระภิกษุสงฆ์จะเรียนมหาวิทยาลัยสงฆ์ เพื่อมีความรู้แล้วสึกมากกว่าอยู่ปฏิบัติภารกิจของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ เห็นได้จากการที่พระภิกษุสงฆ์ได้รับสิทธิต่างๆ ที่กระทรวงศึกษาธิการให้มาก เมื่อได้รับสิทธิ์นี้แล้ว ก็จะสึกเพื่อทำงาน สำหรับเรื่องนี้ หากได้แก้ไขให้พระภิกษุที่เข้าเรียนมหาวิทยาลัยสงฆ์ เมื่อเรียนจบแล้ว ต้องมีข้อผูกพัน เช่น ต้องปฏิบัติภารกิจทางพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับแพทย์แล้ว ความรู้สึกของประชาชน เกี่ยวกับการรับรองปริญญาของคณะสงฆ์เช่นนี้ จะหมดไป

"สำหรับเรื่องการรับรองวุฒินี้ ปลัดกระทรวงศึกษาธิการเห็นว่า คงจะมีปัญหาน้อย ทั้งนี้เพราะปัจจุบัน ทบวงมหาวิทยาลัยรับรองหลักสูตรของวิทยาลัยแสงธรรม และผู้สำเร็จจากมหาวิทยาลัยสงฆ์สามารถไปเรียนชั้นสูงกว่าปริญญาตรีในต่างประเทศ และ ก.พ. ก็รับรองคุณวุฒิปริญญาที่ได้นั้นแล้ว จึงเป็นเหตุที่แสดงให้เห็นว่า ปัญหาการรับรองคุณวุฒิของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้ง ๒ คงจะน้อยลง"

"**พระพรหมคุณาภรณ์** ตั้งข้อสังเกตสรุปเป็นหลักสำคัญ ๒ ข้อ คือ

๑. มหาเถรสมาคมไม่ขัดข้องที่รัฐบาลจะรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้ง ๒ แห่ง และมหาเถรสมาคมไม่ห่วงเรื่องพระภิกษุที่มีความรู้จะลาสิกขา

๒. กระทรวงศึกษาธิการควรเบนเข็มหันมาสนับสนุนงบประมาณทางด้านการศึกษาของสงฆ์ ให้มากกว่าด้านการบูรณะพัฒนาวัด"

นี่ก็คัดมาให้ดู พอให้เห็นบรรยากาศ เป็นอันถือว่าเรื่องนี้สำเร็จไปทีหนึ่ง แต่ยังไม่ใช่ความเสร็จสิ้น ที่เป็นความสำเร็จแท้

หลังจากนี้ ก็รอโอกาสยกเรื่องขึ้นมาดำเนินการต่อไปอีก โดยที่ว่า อะไรต่างๆ ที่ได้จัดได้เตรียมกันมา และผ่านขั้นตอนต่างๆ ครบหมดแล้ว ดูกันมาพอแล้ว เป็นของที่พร้อมให้หยิบเอาไปใช้ โดยมีให้เลือก ที่จะไปต่อเติมเสริมแต่งขัดเกลาได้ง่ายๆ เรียกว่าแค่รอจังหวะ

จึงขอเล่าไว้เพียงแค่นี้ ขอให้เป็นเรื่องที่ท่านผู้ใกล้เหตุการณ์ ทราบรายละเอียดในตอนสุดท้าย จะพึงเล่าตามแต่เห็นควร

แล้วในที่สุด เรื่องก็จบใน พ.ศ. ๒๕๔๐ ดังที่ได้ผ่านรัฐสภา ออกมาเป็น “**พระราชบัญญัติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐**” (ให้ไว้ ณ วันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๐, ประกาศใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๑๑๔/ตอนที่ ๕๑ ก/หน้า ๒๔/๑ ตุลาคม ๒๕๔๐)

พร้อมกันกับ “**พระราชบัญญัติ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐**” (ให้ไว้ ณ วันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๐, ประกาศใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๑๑๔/ตอนที่ ๕๑ ก/หน้า ๔/๑ ตุลาคม ๒๕๔๐)

ความสำเร็จเสร็จสิ้นสมหมายนี้ มิใช่จบเพียงแค่ความยินดีได้สมใจ แต่ที่สำคัญและมีคุณค่าลึกซึ้งยืนยาว คือ บทเรียนและประสบการณ์มากมายในการเพียรพยายามก้าวมานี้ เป็นการศึกษาที่ทำให้เกิดผลในการพัฒนาชีวิตและสังคมได้อย่างกว้างขวางยั่งยืน

เรื่องตัวเองของสังคมไทย เป็นไปแล้วก็ผ่านหาย ฤาจะสะสมไว้แต่ความไม่รู้

เรื่องสามัญที่ได้ยินได้ฟังกันไม่น้อยเมื่อไม่นานมานี้ ก็คือ เสียงพูดว่า ถ้ารับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ หรือรับรองปริญญา พระเรียนวิชาทางโลกแล้ว ก็จะพากันสึกออกไป หรือพระจะวุ่นวายกับเรื่องทางโลก จะไม่สนใจในพระธรรมวินัย ไม่ใส่ใจเรื่องพระศาสนา จะทำให้ศาสนาเสื่อม ถ้าแรงกว่านั้น ก็ถึงกับว่า พระเอาเปรียบชาวบ้าน พระเรียนแล้วก็จะสึกไปแย่งอาชีพชาวบ้าน ดังนี้เป็นต้น

ฝ่ายหนุนก็อาจจะพูดไปอีกทางหนึ่งว่า เรื่องพระบวช และเรียน แล้วสึกนั้น เอาเถอะ ก็ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง แต่บวช และเรียน แล้วสึกนี้ ดีกว่าพระบวชแล้ว ไม่เรียน ก็สึก และก็ดีกว่าพระบวชแล้ว ไม่เรียน ก็อยู่ เวลานี้ ที่น่ากลัวที่สุด คือ พระบวชมาแล้ว ไม่ได้เรียน มีทั่วไปหมด ประเพณีบวชเรียน กลายเป็นบวชแล้ว ไม่ได้เรียน เป็นปัญหาใหญ่ของพระสงฆ์ไทย และก็ขอให้รู้กันด้วยว่า มันเป็นปัญหาใหญ่ของสังคมไทยด้วย บ้านเมืองเป็นอะไร นักการเมืองไปอยู่กันที่ไหน เรื่องใหญ่ขนาดทั่วรากหญ้าอย่างนี้จึงปล่อยกันอยู่ได้

ฝ่ายหนุนนั้นพูดต่อไปอีกว่า พระเมืองไทยนี้ จะเรียนอะไรหรือไม่เรียน ส่วนมากก็สึกทั้งนั้น เป็นธรรมดาอย่างนี้มาแต่ไหนแต่ไรแล้ว ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ถ้าพระได้เรียนมีความรู้แล้ว ถ้าอยู่ได้ ก็จะเป็นกำลังที่ดีของพระศาสนา ถ้าสึกไป ก็จะไปดี เจริญก้าวหน้าอย่างน้อยก็พอมีทางไป สามารถรับผิดชอบตัวเอง และทำประโยชน์แก่สังคมได้ ดีกว่าไม่ได้เรียน ไม่มีความรู้ อยู่ก็ช่วยวัดไม่ค่อยได้ สึกไป ตัวเองก็ยากลำบาก จะทำประโยชน์อะไรให้แก่สังคม ก็ไม่ไหว ดีไม่ดีก็ไปเป็นภาระให้คนอื่นหรือสังคมต้องแบกหนักไปด้วย

หันมาดูหลวงพ่อที่วัด ทั้งอยู่กับและอยู่กลางสภาพความเป็นจริงตลอดมานานนักหนา ได้เห็นพระเณรทุกรุ่นทุกวัย ที่ต่างนิสัยต่างความชอบต่างความชิน ต่างศีลต่างจิตต่างปัญญา ผ่านไปรุ่นแล้วรุ่นเล่า หลวงพ่อนั้น ทั้งเข้าใจธรรมดาวิสัย ทั้งเท่าทันอาการที่แปลกที่เพี้ยนไป

หลวงพ่อนั้น ได้รู้ได้เห็นมาว่า พระเณรที่เอาแต่เรียนเรื่องข้างนอกโดยมุ่งหน้าไปเอาไปหาประโยชน์ส่วนตน ก็มี พระเณรที่เรียนเพื่อหาความรู้มาเป็นการศึกษาที่จะสร้างประโยชน์ได้มากขึ้น ก็มี พระเณรที่เรียนเพียงเป็นอาการที่เป็นอยู่เป็นไปของชีวิต ก็มี ถ้าใครมาถามมาพูดเรื่องนี้ ท่านก็อาจจะบอกง่ายๆ ว่า มันก็เป็นอย่างนี้แหละ เอาแค่ช่วยกันดูไว้ อย่าให้เลยเถิดเกินไป เอาแค่ให้ใกล้ระดับที่นับได้ว่าจะพอดี แล้วก็พยายามให้มีผู้ที่ตั้งใจศึกษาปฏิบัติจริงจัง เมื่อได้เมื่อเจอ ก็ส่งเสริมสนับสนุนให้เต็มที่ หลวงพ่อว่าเอาแค่นี้ละ

นี่ก็นำมาให้พิจารณาดูเอง ไม่เถียงด้วย

เมื่อมองลึกลงไป คนที่ไม่อยากให้พระเรียนความรู้ที่เรียกกันว่าวิชาทางโลก และตำหนิติเตียนก่นว่าต่างๆ ว่าเรียนแล้วจะสึกไป จะพาให้ศาสนาเสื่อมอะไรนี้ ก็เป็นพุทธศาสนิกชนกันแทบทั้งนั้น และมองลึกลงไปในใจ ส่วนมากก็ว่าอย่างนั้น ด้วยความห่วงใยพระศาสนา ด้วยหวั่นเกรงความเสื่อมเสียแก่พระสงฆ์และวัดวาอาราม นั่นก็คือ ในจิตใจที่แท้นั้น มีเจตนาดีหวังดีปรารถนาดีอย่างมาก แต่ว่ากล่าวด้วยกลัวจะไม่ได้ไม่ดีอย่างใจ คนที่ว่าด้วยเจตนาร้ายด้วยจิตใจที่ไม่ดีจริงๆ ก็ย่อมมีบ้าง แต่ส่วนใหญ่มิใช่เช่นนั้น

เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ควรตั้งจิตอ่อนโยนมองเขา และรับฟังเขา เพื่อเตือนตัวเราให้ไม่ประมาท และเอามาประกอบความคิดที่จะจัดทำให้พอดี ใครจะว่าจะด่าอะไร ก็ได้ประโยชน์ทั้งนั้น เพราะเราไม่ได้มุ่งอะไรที่ร้าย เราคิดแต่จะทำให้ดี พร้อมกันนั้นก็พยายาม**เข้าใจ**เขา และ**เห็นใจ**เขา แต่เอาแค่นั้น ไม่ต้อง**ตามใจ**เขา ถ้าตระหนักแก่ใจว่าเขายังไม่รู้ ยังเข้าใจไม่ถูก เราเข้าใจ เห็นใจเขาแล้ว ก็หาทางแก้ไข แต่ให้เป็นไปด้วยวิธีการแห่งปัญญา

คนเรานี้ เพียงมีจิตใจดี ตั้งเจตนามุ่งดี จะหวังดีหรือปรารถนาดีอย่างไร ก็ไม่เพียงพอ จิตใจมีเจตนาดีแล้ว ต้องมีปัญญาด้วย ไม่ต้องปัญญาที่ลึกซึ้งอะไร แค่ปัญญาพอรู้ถึงข้อเท็จจริง พอรู้ทันสภาพที่เป็นจริง ก็เริ่มไปได้

มีจิตใจดี มีเจตนามุ่งดีแล้ว ต้องมีปัญญาส่องสว่าง บอกทางให้ เจตนาจึงจะพาใจไปเลือกเอาอันที่ดีได้ จึงจะเลือกไปในทางที่ถูก มิฉะนั้น แม้จะตั้งใจดี ก็อาจทำให้เสียหายทั้งแก่ตนเอง และแก่ผู้อื่น ตลอดทั้งสังคม

ตอนมืดค่ำ นายคนหนึ่ง แสงไฟไม่มี ไฟฉายก็ไม่ได้เอาไป เดินตกหลุมตกท่อ อีกคนหนึ่งอยู่บ้าน ตอนกลางคืนมองเห็นอะไรๆ แค่เป็นเงาสลัว เขาเอื้อมมือไปเปิดก๊อกน้ำที่ข้างฝา แต่กลายเป็นจับเอาหางตุ๊กแก

สองคนนี้ มิใช่ใจร้ายมีเจตนาไม่ดี เจตนาของเขานั้นซื่อตรงเป็นใจจริง แต่ขาดแสงสว่าง จึงไม่เห็นชัดเจน ไม่รู้จริง เข้าใจผิด หลงไป จึงทำผิดพลาด นี่แค่ขาดความสว่างจากดวงไฟวัตถุ ทำให้ขาดปัญญาพื้นๆ แค่ที่รู้สภาพหรือข้อเท็จจริงอย่างสามัญ

เด็กน้อยเห็นแมลงวันเกาะบนหัวพ่อ อยากช่วยพ่อ ฉวยเอาขวานมา ตาเล็งตรงแน่ว ตีเผงลงไปที่แมลงวันตัวนั้น แมลงวันบินหนีไปได้ แต่พ่อตาย

ชาดกเรื่องเด็กโง่ใจดีนี้ ยิ่งชัด เด็กนั้นมีเจตนาแสนดี ตีแมลงวันด้วยใจรักพ่อ ปรารถนาดีต่อบิดา แต่ปัญญาไม่มี ไม่รู้ว่าตีแมลงวัน แต่พ่อโดนด้วย พ่อก็เลยม้วยอาสัญ นี่ขาดความสว่างจากแสงส่องของปัญญา เจตนาดี แต่ไม่มีปัญญา ก่อความพินาศได้ยิ่งใหญ่ ร้ายกว่าขาดความสว่างของดวงไฟวัตถุ แม้แต่แสงตะวัน

จึงควรบอกย้ำกันไว้ว่า คนเรานี้ต้องมีใจเมตตา มีเจตนาดี นี้จริงแน่ แต่แค่นั้นไม่พอ ต้องหาความรู้จริง ให้มีความเข้าใจถูกตรงสภาวะ ทำการด้วยเจตนาดี ที่นำใจไปในความสว่างของปัญญา ซึ่งหมั่นตรวจสอบให้ทั่วรอบแทงตลอดมองเห็นจะแจ้งชัดเจนตามที่มันเป็น

เรื่องพระบวชเรียนมีความรู้แล้วสึกไปนี้ ยังมีข้อติข้อติงข้อพิจารณาละเอียดลงไปกว่านี้อีก เช่น บ้างว่า เรียนแล้วสึกไปที่ฉันว่านี้ หมายถึงเรียนวิชาทางโลก ฉันขอให้เรียนปริยัติ อีกฝ่ายก็ว่าเรียนปริยัติแล้ว ก็สึกเหมือนกันพอกันนั่นแหละ ฝ่ายแรกก็ว่าเรียนปริยัติแล้วสึก ไม่เป็นไร ฉันว่าแต่พระที่เรียนวิชาทางโลก ฝ่ายหลังก็ว่า พระที่ฉันบอกน่ะ ไม่ใช่เรียนวิชาทางโลกอย่างเดียว ท่านเรียนปริยัติด้วย เสริมกันไป ฯลฯ อย่างนี้ ก็ปล่อยให้เถียงกันไปเถิด แต่เถียงกันดีๆ อย่างที่ว่า ให้ใจก็มีเจตนาดี และให้ปัญญาชี้ทางที่จะไปให้ถึงความจริงที่เป็นประโยชน์ ถกเถียงกันไป เรียนรู้กันไป แล้วก็จะรู้จะโล่งได้ด้วยดี

บอกแล้วว่าไม่เถียงด้วย ขอเล่าให้ฟังเป็นความรู้กันหน่อย

เรื่องพระบวชแล้วสึกนี่ ว่าตามหลักพระธรรมวินัยเดิมๆ แท้ๆ ของพระพุทธเจ้านั้น ก็รู้กันอยู่แล้วว่า ท่านให้เป็นเสรี ใครจะบวช ก็โดยสมัครใจ เมื่อมีคุณสมบัติถูกต้อง สงฆ์ก็รับเข้ามา เมื่อบวชเข้ามาแล้ว จะสึก ก็เป็นเรื่องความสมัครใจของตัวอีกเหมือนกัน

เรื่องการบวชการสึกตามพระธรรมวินัยนี้ นับว่าเป็นธรรมดา ไม่เป็นปัญหา แต่เรื่องมาซับซ้อนขึ้นเพราะคนสมัยหลังนี้ โดยเฉพาะที่จะยุ่งยากหรือวุ่นวาย ก็เพราะคนไทยนี่แหละทำตัวเอง เป็นเรื่องของสังคมไทย ที่จะต้องรู้ตัว และแก้ไขที่ตัวเอง (แก้ได้ ก็กลายเป็นดี)

เมื่อคนไทยรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามา ก็คือเห็นคุณค่าได้ประโยชน์นั่นแหละจึงเอา เมื่อเห็นประโยชน์รับเอามา ก็ใช้เป็นประโยชน์ให้สมใจมากขึ้นๆ

คนไทยครั้งโน้นได้พบเห็นว่า คนบวชแล้ว ได้เรียนธรรมเรียนวินัยเรียนไทยคดี รู้ซ่ำคุ้นชินวัฒนธรรมประเพณี เห็นกันชัดว่าอันนี้ดี ทีนี้พอลูกโตจะเป็นผู้ใหญ่ ก็เลยพาลูกไปอยู่วัด ให้ได้บวชก่อนแล้วจึงสึกมา ตอนนี้เป็นผู้รู้เป็นผู้ใหญ่แล้ว (เรียกว่าคนสุก) จะมีครอบครัวทำงานทำการอะไร ก็วางใจปล่อยได้ พอลูกโต ก็พาไปบวช อยู่สึกข์ที่วัด แล้วก็ลาสึกข์มา ทำตามๆ กันอย่างนี้ จนกลายเป็นประเพณีบวชเรียนของสังคมไทย *(สึกข์ = สิกขา = ศึกษา)*

ตามประเพณีไทยนี้ จึงชัดว่า ผู้ชายไทยทุกคน คือคนที่ได้บวชแล้วสึกมา หรือพูดให้เต็มว่า ไปบวช ได้เรียนแล้ว ก็สึกกลับมา พูดง่ายๆ ว่า คนไทย คือคนที่ได้บวชและสึกแล้ว คนไหนไม่ได้สึก (พูดให้ไพเราะว่า ไม่ได้สึกข์) ก็ไม่ใช่คนปกติ หรือเป็นคนไม่ปกติ

นี่ก็เป็นข้อใหญ่ ที่ว่า การสึกของพระเป็นเรื่องธรรมดา (จะไม่สึก ต่อเมื่อไม่ธรรมดา)

เมื่อกี้นี้แค่ผิดปกติ แต่ทีนี้ จะถึงขั้นผิดธรรมดา เรื่องเป็นอย่างไร

ต่อมา สังคมไทยเจอกระแสอารยธรรมตะวันตก ที่พาวัฒนธรรมฝรั่งเข้ามา คนไทยมีท่าทีชื่นชมเชิดชูอารยธรรมตะวันตกพ่วงหรือแฝงด้วยวัฒนธรรมฝรั่งนั้น ที่เรียกง่ายๆ ว่า ความเจริญอย่างสมัยใหม่ สังคมไทยรับเอาๆ แทบไม่ยั้ง ก็เลยเกิดความเปลี่ยนแปลงยกใหญ่ แล้วก็แยกชัดเป็นสังคมชั้นบน กับสังคมชั้นล่าง และสังคมเมือง กับสังคมชนบท

สังคมชั้นบนและสังคมเมือง ได้เข้าถึงความเจริญอย่างสมัยใหม่นั้น ก็เปลี่ยนแปลงแยกออกไป โดยมีรูปลักษณ์และวิถีที่จะกลมกลืนเข้ากับสังคมตะวันตก จากนั้นไม่นานนัก สังคมชั้นบนและสังคมเมือง กับสังคมชั้นล่างและสังคมชนบท ก็ผิดแผกแตกต่างกันมาก แล้วถอยหลังไปก่อนทศวรรษ ๒๕๐๐[๙] การสื่อสารคมนาคมแทบจะไม่มีถึงกัน ความแตกต่างจึงถึงขั้นห่างไกล วิถีชีวิตและระบบการทางสังคมกลายเป็นต่างแบบ คนละอย่าง

หันมาว่าเฉพาะเรื่องประเพณีบวช+เรียน หรือบวช-สึกนี้ ปรากฏว่า ความเจริญอย่างสมัยใหม่นั้นได้กระทบและทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ทั้งในสังคมเมืองและในสังคมชนบท โดยเป็นไปในทางที่ตรงกันข้าม

พูดอย่างรวบรัดว่า “คนไม่ปกติ” (คนที่ไม่ได้สึก เพราะไม่ได้บวช) เพิ่มขึ้นๆ มากมายในสังคมเมือง ส่วน “คนไม่ธรรมดา” (คนที่บวชแล้ว ไม่ค่อยจะสึก) กลับเพิ่มขึ้นเป็นอันมากในสังคมชนบท

[ในช่วงเวลาที่ชนบทเจริญขึ้นมาตามอย่างสังคมเมือง “คนไม่ปกติ” ก็เพิ่มมากขึ้นในชนบทด้วย แต่ก็มีแนวโน้มที่คนปกติกลับเพิ่มขึ้นบ้าง แม้จะยังค่อนข้างหร็อมแหร็ม]

ทำไมเป็นอย่างนั้น คนในสังคมเมืองมีวิถีชีวิตเปลี่ยนไป สภาพจิตใจตั้งแต่ความสนใจ ก็เปลี่ยนไป คนเมืองเข้าสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่ ตลอดจนกิจการงานอาชีพแบบตะวันตก ซึ่งไม่สอดคล้อง ไม่เอื้อต่อประเพณีการบวชนั้น คนจึงบวชได้ยากและได้น้อย

ส่วนคนชั้นล่างในสังคมชนบท ก็ปรารถนาความเจริญอย่างสมัยใหม่นั้น แต่เข้าไม่ถึง เพราะด้อยโอกาสทุกอย่าง รวมทั้งทางเศรษฐกิจ และในขณะที่การศึกษาสมัยใหม่แบบตะวันตกเป็นช่องทางเลื่อนสถานะในสังคม รวมทั้งเป็นบันไดไต่ขึ้นไปหาทรัพย์และอำนาจ ชาวชนบท โดยเฉพาะเหล่าชาวนา ก็ไม่มีโอกาสเข้าสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่นั้น

ตรงนี้เรียกว่า ชาวนา ชาวชนบท ขาด “ความเสมอภาคแห่งโอกาสในการศึกษา” (รวมไปถึงขาดความเสมอภาคแห่งโอกาสทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ด้วย) แล้วก็โยงไปถึงปัญหาการพัฒนาประชาธิปไตย

ทีนี้ ในระบบเก่าของชาวชนบทนั้น วัดเป็นที่บวชเรียน คือการบวชเป็นช่องทางการศึกษาแบบประเพณี แต่เดิมมานั้น ก็อย่างที่ว่าแล้ว แม้จะบวชได้ตามสมัครใจ แต่ก็นิยมบวชตอนอายุครบ ๒๐ ปี และก็บวชกัน ๓ เดือน แค่รับกฐินแล้วก็มักสึก แต่จะอยู่ต่อไปสั้นหรือยาวก็ได้ตามสมัครใจเช่นกัน พูดกันเป็นสำนวนว่า (จะอยู่นานแค่ไหน แม้แต่ตลอดชีวิตหรือไม่) แล้วแต่บุญบารมี ก็คือเสรีเต็มที่ จึงมีพระอยู่วัดทุกระดับวัย ระดับพรรษา

แต่ก็ตามประเพณีเช่นกัน ไม่เฉพาะรออายุครบ ๒๐ ปีแล้วบวชพระ แต่ชาวบ้านนิยมพาลูกไปไว้ให้อยู่วัดตั้งแต่ราว ๗ ขวบ ให้เด็กได้เรียนหนังสือไทย โตอีกหน่อยก็อาจจะบวชเณร หรือกลับมาอยู่ช่วยงานบ้าน ที่บวชเณรก็อาจจะอยู่จนบวชพระต่อไปเลย

ถึงตอนนี้ ระบบการศึกษาสมัยใหม่แบบตะวันตก ที่เป็นช่องทางสร้างโอกาสในการเลื่อนสถานะทางสังคม และเป็นบันไดไต่ฐานะนั้น ก็ส่งอิทธิพลมาบีบเบนระบบการศึกษาแบบประเพณีที่ยังสืบต่ออยู่ในชนบท

บีบเบนอย่างไร ดังว่าแล้ว ชาวบ้านก็อยากให้ลูกของตัวไปใหญ่โตแม้แต่ในเมืองหลวง ตามกระแสนิยมของสังคมชั้นบนด้วย เมื่อไม่มีโอกาสเข้าไปในระบบการศึกษาสมัยใหม่ ก็ดิ้นรนได้แค่ว่าอาศัยระบบการศึกษาแบบประเพณีในสายของวัดที่ตัวยังมีนั่นแหละ ไต่สูงขึ้นไปเท่าที่ได้ ดังที่คนไทยสมัยก่อนเรียนในวัดได้สูงแล้ว ถ้าสึกไป ก็เข้ารับราชการจนเป็นผู้ใหญ่ เป็นอำมาตย์ เป็นขุนนาง

แล้วก็พอดีว่าในช่วงนั้น การศึกษาปริยัติธรรมในวัดมีการปรับขยายเป็นระบบมากขึ้น และสายของวัดนี้เชื่อมต่อกันจากชนบทไปเข้าในเมือง ถ้าเป็นเณรเป็นพระที่วัดในชนบทไกล ไม่ได้เรียน ก็เขยิบเข้ามาอยู่ในวัดใกล้เมือง เขยิบเข้ามาแล้ว ยังเรียนได้น้อย ก็เขยิบเข้ามาวัดในเมือง ถ้าวัดในเมืองก็ยังได้เรียนไม่พอ ก็หาทางย้ายเข้ามาอยู่เรียนที่วัดในกรุง จนเรียนได้ถึงชั้นสูงสุด จบแล้ว จะอยู่ก็ดี จะสึกออกไป ก็พอมีทางให้เจริญได้

ระบบของวัดนั้น ถึงกันหมดทั่วประเทศ แล้วโดยวิถีทางของการศึกษาอย่างนี้ ระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมตามประเพณีที่สืบจากเดิม ก็กลายเป็นช่องทางการศึกษาของชาวชนบท คู่เคียงมากับระบบการศึกษาสมัยใหม่แบบตะวันตกของชาวเมืองและคนในสังคมชั้นบน

แต่ต้องเข้าใจที่ว่าคู่เคียงนั้น มิใช่เป็นคู่แข่ง เพราะไม่มีกำลัง ไม่มีสถานะอะไรที่จะไปแข่ง อาจพูดให้ขำว่า เป็นทางเกวียน สำหรับชาวบ้านซึ่งไม่มีรถยนต์ และไม่มีเงินจ่ายค่าโดยสาร จะได้หลบไปอาศัยเดินทางในประเทศไทย (พอไปได้บ้าง ดีกว่าไม่มีทางเสียเลย)

อิทธิพลบีบเบนของระบบการศึกษาสมัยใหม่แบบตะวันตกของคนชั้นบนในเมืองต่อระบบการศึกษาของวัดเพื่อชาวชนบทนี้ ได้ทำให้เกิดผลในทางเปลี่ยนแปลงต่อสังคมไทย (เริ่มจากเปลี่ยนในวัด ในสถาบันสงฆ์ และในชนบท) อย่างน้อย ๒ อย่าง คือ

๑. วัดในเมือง และในกรุง คือเมืองหลวง ได้แก่กรุงเทพฯ กลายเป็นชุมชนชนบทกลางกรุง ไม่เฉพาะพระเณรที่มาอยู่เรียนในระบบของวัด แต่ขยายไปรวมทั้งลูกชาวบ้านที่มาเป็นศิษย์วัดในกรุง แต่ไปเรียนที่โรงเรียนและสถาบันอุดมศึกษา ในระบบการศึกษาสมัยใหม่แบบตะวันตกด้วย

๒. “คนไม่ธรรมดา” มีจำนวนเพิ่มขึ้น อย่างที่ว่าแล้ว คือชาวชนบทที่บวชแล้วสึกตามประเพณีเก่านั้น คราวนี้ เพื่อจะได้อาศัยการศึกษา ก็เลยยืดเวลาอยู่นานขึ้น คือไม่ค่อยจะสึก อย่างที่ได้ใช้คำให้ขำนิดหน่อยในที่นี้ว่า คนไม่ธรรมดา เพิ่มขึ้นมาในชนบท คู่กับคนไม่ปกติ ที่เพิ่มขึ้นทั่วไปในเมือง

มิใช่แค่นี้ ผล ๒ อย่างดังที่ว่า ยังมีความซับซ้อนอย่างอื่นซ่อนเพิ่มขึ้นมาอีก เช่น ในข้อ ๑. ที่จริงก็ซ้อนมาชั้นหนึ่งแล้ว คือ ที่ว่า พระเณรชาวชนบทมาอยู่วัดในกรุง แล้วก็มีเด็กชาวชนบทมาอยู่เป็นศิษย์วัดในกรุง แต่เรียนในระบบสมัยใหม่ นั่นก็ซ้อนชั้นหนึ่งแล้ว

ทีนี้ ที่วัดในกรุงซึ่งพระจากชนบทมาอยู่นั้น คนในกรุงที่บวชตามประเพณี ซึ่งยังมีอยู่บ้าง ก็มาบวชอยู่ชั่วคราว อย่างที่ว่าตามประเพณี นิยมบวช ๓ เดือน แล้วต่อมาระบบชีวิตและสังคมสมัยใหม่บีบรัด เลยบวชสั้นลงเหลือ ๑ เดือนบ้าง ครึ่งเดือนบ้าง ๗ วันบ้าง นี่คือ กลายเป็นว่า ถ้าใช้ภาษาแบบสบายๆ ไม่ถือกัน วัดในกรุงนี้ มีชาวชนบทผู้สืบสมัยเก่าอยู่ประจำ เป็นผู้ให้บริการ โดยมีชาวกรุงผู้สมัยใหม่เข้ามารับบริการ อยู่ชั่วคราว

ไม่แค่นั้น คราวนี้ ไม่แค่ซับซ้อน แต่อาจจะถือได้ว่าถึงขั้นสับสน คือ ในสังคมชาวเมืองชาวกรุงนี้เอง ระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ได้มีการจัดปรับเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ก่อนโน้น ประถมศึกษามีแค่ ๔ ปี และเป็นภาคบังคับ ต่อมา เปลี่ยนเป็นประถม ๖ บ้าง ประถม ๗ ก็เคย ความเปลี่ยนแปลงทางการศึกษานี้ มีผลต่อสังคมอย่างโน้นบ้างอย่างนี้บ้าง แม้หวังให้มีผลดี แต่ที่ร้ายก็มาด้วย บางทีก็มองกันไม่ถึง

เรื่องนี้ส่งผลกระทบมาที่สถาบันสงฆ์ด้วย ทั้งประเพณีการบวช ทั้งระบบการศึกษาของวัด และอะไรๆ จำไม่ได้แล้ว (เกี่ยวกับเรื่องนี้ ได้เขียนตั้งแต่ครั้งนั้น นานเกินไปที่จะจำ และไม่ใช่เวลาที่จะเรียกค้นคืนมา)

จับคร่าวๆ ว่า คราวนั้น รัฐขยายการศึกษาภาคบังคับ ดูเหมือนจาก ๔ ปี เป็น ๗ ปี แต่ปัญหาความไม่เสมอภาคแห่งโอกาสในการศึกษายังค้างคาอยู่ ตอนบังคับ ๔ ปี เด็กชนบทจบ ป. ๔ แล้ว ยังอยู่ในวัยเรียนชัดๆ จะไปทำงานอะไร ก็ไม่ไหว เมื่อไม่มีทางไปต่อ ก็มาบวชเณร เป็นอันเข้าเส้นทางเล่าเรียนสายเกวียนโบราณ ก็นับว่าเอาละ ยังดี

แต่พอบังคับ ๗ ปี เด็กเรียนจบ ชักจะโตแล้ว พอจะใช้แรงงานเด็กได้ แถมพอดีว่าตอนนั้น เข้ายุคที่โรงงานอุตสาหกรรมผุดเป็นดอกเห็ด เด็กชนบท พอจบ ป. ๗ ยังไม่มีทางไปด้านการศึกษา พ่อแม่ไม่มีเงินส่ง (ตอนนั้น โรงเรียนในชนบทยังน้อย) มองไปที่วัด แต่มีโรงงานอุตสาหกรรมเทียบ ชาวนาบอกว่าเอาเงินดีกว่า เร็ว แล้วก็ได้ผลชัด อย่าไปเลยวัด ลูกโตพอทำงานได้แล้ว ไปเข้าโรงงาน เป็นแรงงานเด็กก่อน จะดีกว่า

เป็นอันว่า เด็กชนบทจบการศึกษาภาคบังคับแล้ว แทนที่จะไปต่อทางการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นระบบใหม่ หรือระบบเก่า ที่จะยังพอเห็นทางยาวไกล แต่กลายเป็นเหมือนมาตัดตอน เด็กก็เข้าโรงงานไป แล้ววิถีชีวิตของเขาก็ค่อนข้างจะหดหาย

ในแง่สังคม เรื่องนี้ก็ส่งผลมากมาย ด้านแรกคือวัด คราวนี้ก็ขาดเด็กที่จะมาบวชเรียน แล้วผลยาวก็ตามมาอีก แต่เอาแค่นี้ เดี๋ยวจะเยิ่นเย้อ

แล้วอีกด้านหนึ่ง คือสังคมเมือง ในเวลาใกล้กันนั้น ในกรุงเทพฯ ก็มีชุมชนอีกแบบหนึ่ง ที่ขยายใหญ่ขึ้นๆ อย่างรวดเร็ว และบอกกันว่ามีปัญหามาก เรียกกันว่า สลัมบ้าง ชุมชนแออัดบ้าง เป็นชุมชนที่อยู่อาศัยของผู้ใช้แรงงานที่มาจากชนบท

ตอนนั้น ผู้เล่าก็ได้เขียนเรื่องนี้ บอกว่า ชุมชนชนบทในกรุง มี ๒ แหล่ง คือ สืบจากเดิม ได้แก่วัด เป็นชุมชนทางการศึกษา กับของใหม่ ได้แก่สลัม เป็นชุมชนทางเศรษฐกิจ (เรื่องแรงงาน) ขอให้พิจารณาเลือกกันดู แต่นี่อาจจะเลยเวลาที่พึงเลือกไปเสียแล้ว

ในยุคใกล้เหตุการณ์ ๑๔ ตุลา (๑๔ ต.ค. ๒๕๑๖ ต่อเนื่องมาถึง ๒๕๑๙) นิสิตนักศึกษา ประดาคนรุ่นใหม่ ได้เกิดมีจิตสำนึกทางสังคมกันขึ้นมา พากันเห็นความสำคัญของคนชนบท ชาวนา ชาวไร่ เกษตรกร ก่อนนั้น ก็มีการออกค่ายไปทำงานร่วมกับชาวบ้านในถิ่นห่างไกล ซึ่งเป็นเรื่องที่แสนดี แต่จุดอ่อนก็มี ค่อยว่ากัน

แน่นอนว่า ในสถานการณ์อย่างนี้ ก็ย่อมพูดถึงเรื่องการศึกษาด้วย ดังว่าแล้ว เวลานั้น สังคมไทยมีปัญหาใหญ่อย่างหนึ่งที่เกี่ยวกับชาวชนบทมาก คือ ความไม่เสมอภาคแห่งโอกาสในการศึกษา คราวหนึ่ง ก็พูดกันถึงว่า ลูกชาวนาชาวไร่ในชนบท แทบไม่มีโอกาสได้เข้าเรียนในมหาวิทยาลัย (ในเมืองไทย เวลานั้น มีมหาวิทยาลัยไม่กี่แห่ง) แม้แต่มหาวิทยาลัยที่ไปตั้งในหัวเมือง ในชนบท นักศึกษาส่วนมาก ก็ไปจากเมือง หรือแม้แต่กรุง

ทีนี้ ในช่วงปี ๒๕๑๒-๒๕๑๖ ก็มีบางท่าน (หรือในนามสถาบัน) คงจะด้วยการศึกษาวิจัย ได้แสดงสถิติออกมาว่า ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในจำนวนนักศึกษาทั้งหมด มีผู้ที่เป็นลูกเกษตรกรชาวชนบทประมาณ ๕%

นี่คือเป็นการแสดงให้เห็นทำนองว่า แม้ว่าในมหาวิทยาลัยทั้งหลายจะมีลูกชาวไร่ชาวนาได้โอกาสเข้ามาเรียนน้อยเหลือเกิน หรือแทบไม่มีเลยนั้น ก็ยังมีมหาวิทยาลัยหนึ่ง คือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่มีลูกเกษตรกรได้มีโอกาสเข้ามาเรียนไม่น้อย ถึง ๕%

(หรืออีกนัยหนึ่ง ก็เพียงแสดงว่า ลูกชาวไร่ชาวนามีโอกาสเข้ามาเรียนในมหาวิทยาลัยได้น้อย แม้แต่ที่มากที่สุด คือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็มีเพียง ๕% แต่รวมแล้ว ไม่ว่าจะอย่างไร ก็ยังดีที่ ม.ธ. ได้ช่วยไว้บ้าง ซึ่งควรแก่การอนุโมทนาแน่นอน)

คราวนั้น ผู้เล่าได้ฟังแล้ว ก็เลยทำสถิติที่มหาจุฬาฯ ขึ้นมาเทียบ ให้เห็นว่า แค่ออกจากกำแพง ม.ธ. (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ข้ามถนนมหาราชมาเข้ากำแพง ม.ธ. (วัดมหาธาตุ) ท่าพระจันทร์ ก็จะเห็นอะไรๆ ในสังคมไทยมากมาย

ได้ตัวเลขออกมาว่า ที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ คือมหาจุฬาฯ นี้ ตามสถิติปี ๒๕๑๑ พระเณรนิสิตนักศึกษานักเรียนมหาจุฬาฯ เกิดในต่างจังหวัด ๙๙.๗๑%

ในปี ๒๕๑๖ พระเณรมหาจุฬาฯ เป็นลูกกสิกร ๙๑.๖๙% (ลูกชาวนาแทบทั้งหมด) โดยเฉพาะในระดับปริญญาตรี มีรูปเดียวเกิดในกรุงเทพฯ นอกนั้นเกิดในชนบททั้งสิ้น

นี่ก็เหมือนกับว่า ในขณะที่สังคมไทยถกเถียงกันมาจนน่าเหนื่อยหน่ายว่า เรามีปัญหาสังคมใหญ่ๆ มากมายเหลือเกิน ตั้งแต่การขาดความเสมอภาคแห่งโอกาสในการศึกษา เรื่องเหล่านี้ยากทั้งนั้น จะแก้ไขกันอย่างไร ก็มีเสียงลอดออกมาจากกำแพงวัดว่า “ฉันช่วยแก้ไขให้แล้วตั้งเยอะ มาร่วมด้วยช่วยกันสักทีเถอะ”

เรื่องที่พูดมาตอนนี้ ผู้เล่าได้เขียนไว้มาก ในช่วงทำงานที่มหาจุฬาฯ เมื่อ ๔๐-๕๐ ปีก่อนนั้น เป็นหนังสือเล่มบ้าง เป็นทำนองบทความบ้าง ได้ยกมาเล่าซ้ำไว้เป็นตัวอย่าง แต่ที่เขียนสมัยนั้นอาจเป็นเชิงวิชาการหนักไปบ้าง คราวนี้นำมาเล่าแบบสบายๆ ใช้ถ้อยคำกันเอง เป็นเค้าความพอให้เห็นแนว

ที่พูดมาตอนนี้ มีเรื่องบางอย่างที่ควรตระหนักไว้ เวลาเราพูดถึงพระพุทธศาสนา ควรมีความรู้ความเข้าใจพอให้แยกได้ว่า อันไหนเป็นหลักคำสอน หรือพระธรรมวินัย ที่เป็นตัวจริง เป็นเนื้อแท้ของพุทธศาสนา ที่ได้รักษาไว้ให้แม่นมั่นสืบมา อันไหนเป็นพุทธศาสนาที่เป็นความเชื่อถือ หรือเข้าใจต่อๆ กันมา ของพุทธศาสนิกชนพวกนั้นๆ ถิ่นนั้นๆ

พุทธศาสนาที่เป็นความเชื่อถือ หรือเข้าใจต่อๆ กันมา ของชาวนี้ ของถิ่นนั้น เช่น ถ้อยคำทางธรรมที่คนไทยเอามาสอน เอามาบอกต่อๆ กันไป แล้วก็ใช้แล้วก็ถือตามๆ กันมา จนกลายเป็นความหมายตามความเข้าใจของพวกตน ซึ่งต่างจาก หรือเพี้ยนไปจากความหมายตามหลักธรรมหลักวินัยของเดิม

เช่นว่า คนไทยพูดจาสนทนากัน อาจจะบอกว่าคนนั้นมีวาสนา จึงได้ขึ้นมาเป็นใหญ่ ว่านักการเมืองคนนี้มีบารมีมาก คุมบริวารได้กว้างขวาง แต่คนที่รู้หลักธรรมตัวจริงมาได้ยิน ก็อาจจะบอกว่า นี่คุณพูดอะไรกัน วาสนาอะไร บารมีอะไรกัน ฉันไม่รู้จัก แม้เรื่องกรรม คำว่า อารมณ์ มานะ อธิษฐาน ฯลฯ ก็ทำนองเดียวกัน

จึงต้องมีการศึกษาอยู่เสมอ เพื่อจะได้รักษาหลักและความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องให้คงอยู่ แล้วการใช้การปฏิบัติ ก็จะได้อยู่ในความถูกต้องด้วย อย่างน้อย เมื่อมีกรณีที่จะต้องพิจารณาเรื่องราว ก็ให้มีสติที่จะยั้งตัวให้ถามและตรวจสอบให้แน่ชัดก่อน

ยิ่งเป็นเรื่องของการปฏิบัติของหมู่ชนที่ทำต่อทำตามกันไปจนเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี ก็ยิ่งต้องรู้ทันว่า อันไหนแค่ไหนได้แตกขยายตลอดจนเพี้ยนออกไปจากของจริง แค่ไหนจะยอมได้ แค่ไหนจะต้องดึงกลับมาเข้าหลัก ไม่ให้เตลิดเลยเถิดไป

เรื่องพวกนี้ไม่อยู่แค่เนื้อตัวที่แท้ของพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ตัวหลักธรรมวินัย แต่ออกไปทางด้านสถาบันและกิจการ อย่างเรื่องประเพณีบวชเรียนของเมืองไทย ก็อย่างที่บอกแล้วว่า เป็นเรื่องของการที่คนไทยนับถือแล้วก็เอาพระพุทธศาสนามาใช้ประโยชน์ แล้วก็จัดการกันไปด้วยจิตใจที่ดี เพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่สังคมของตนหรือแก่ลูกหลานเหลนอนุชนของตัว เลยกลายเป็นการปฏิบัติอย่างใหม่ขึ้นมา ซึ่งดีในความมายและขอบเขตหนึ่ง แต่อาจจะไม่ดีในบางแง่อื่น ก็เป็นเรื่องที่จะต้องรู้เข้าใจ และปฏิบัติให้เหมาะ

ในแง่หนึ่ง ก็พูดได้ว่า การปฏิบัติอย่างเช่นประเพณีบวชเรียนนี้ เป็นเรื่องของการที่สังคมไทยกระทำต่อพระพุทธศาสนา แล้วเมื่อเรื่องราวดำเนินต่อไป เช่น สถานการณ์เปลี่ยนไป ดังที่ว่า เมื่อสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปเพราะถูกแรงปะทะจากกระแสวัฒนธรรมภายนอก ไปๆ มาๆ การบวชก็เลยมีความหมายมิใช่แค่การบวชเรียนฝึกคนตามหลักพุทธศาสนา แต่ได้กลายเป็นช่องทางเลื่อนสถานะในสังคม ตามนิยมของยุคสมัย

นี่ก็อาจจะกลายเป็นว่า พระพุทธศาสนาเลยต้องรับเคราะห์จากการกระทำของคนไทย ก็ได้ หรือจะว่าพระพุทธศาสนาได้ช่วยสังคมไทยในแนวทางใหม่ โดยช่วยผ่อนเบาปัญหาบางอย่างของสังคมไทยในยุคสมัยใหม่ก็ได้ด้วย มองได้ทั้งนั้น

รวมแล้ว เป็นความรับผิดชอบของคนไทยทั้งสังคม ที่จะรู้เข้าใจสังคมของตน แล้วช่วยกันแก้ปัญหาด้วยความรู้เข้าใจ

แต่ไม่ว่าจะอย่างไร ที่ว่ามานี้ ก็เป็นเรื่องในระดับภายนอกเท่านั้น คือ ไม่ได้ไปถึงเนื้อตัวของพระพุทธศาสนา หลักธรรมวินัยตัวแท้ตัวจริง ก็คงอยู่อย่างนั้น เรื่องที่ว่ามานี้กระทบแค่สถาบันพุทธศาสนา อาจจะทำให้พระสงฆ์ และวัดวาอารามมีอันเป็นไปต่างๆ

แล้วถ้ามองย้อนกลับ ก็บอกว่า ไม่เป็นไร ขอให้ประคับประคองสถาบันพุทธศาสนาไว้ ให้พระสงฆ์ และวัดวาอารามอยู่ได้ ก็จะได้มีโอกาสรักษาพระพุทธศาสนาตัวแท้คือหลักพระธรรมวินัยให้มั่นคงยั่งยืน ที่จะอำนวยประโยชน์สุขแก่ประชาชนอยู่ได้ต่อไป

ในที่สุด ก็อยู่ที่ความรู้เข้าใจเท่าทัน ว่าอะไรเป็นอะไร มีอะไรเกิดขึ้น เป็นไปด้วยเหตุปัจจัยอะไร แล้วทำให้เกิดผลอะไร อันใดเป็นโทษ อันใดเป็นประโยชน์ อันใดเป็นตัวแท้ตัวจริง เป็นอันที่ต้องการ อันที่จะเอาไว้ ขอให้รู้เข้าใจความเป็นไป รู้ว่าอะไรเป็นอะไร และทำการด้วยความรู้ความเข้าใจ

เมื่อรู้เข้าใจทั้งเรื่องราวความเป็นไปข้างนอก รู้ชัดเจนทั้งหลักธรรมวินัยที่เป็นเนื้อตัวแท้ที่จะรักษาไว้และจะใช้ กับทั้งมีเจตนามุ่งดีโดยซื่อตรงจริงใจ ก็จะตั้งมั่นและก้าวต่อไปได้

ต้องมีปัญญารู้เข้าใจ ยอมรับความจริงได้ จัดให้เหมาะ พร้อมกับไม่ประมาท ที่จะระวังปิดช่องเสื่อม กั้นทางเสียหาย ใส่ใจแก้ไขปัญหา และพัฒนาให้ถูกทางต่อไป

มหาวิทยาลัยสงฆ์สู่การรับรอง มองให้ซึ้ง ก็จะถึงประชาธิปไตย

ที่ว่ามานี้ ก็คือเรื่องความคิดเห็น ที่ว่าพระเรียนวิชาทางโลกแล้ว กลัวว่าท่านจะสึกไปเสียบ้าง ว่าพระเรียนวิชากว้างขวางออกไป ดีแล้ว ท่านจะได้มีความรู้ที่จะสอนธรรมได้ถึงใจถึงปัญญาของคนทุกระดับทุกวงการบ้าง ว่าพระเรียนวิชาทางโลกหรือ ไม่เป็นไรหรอก ขอให้เรียนพระธรรมวินัยไว้เป็นหลัก ก็แล้วกัน ดังนี้บ้าง ฯลฯ นี่เป็นเพียงเรื่องหนึ่ง

เมื่อทำงาน ได้ผ่านพบคนมาก ก็ต้องได้ยินได้ฟังความคิดเห็นมาก เหมือนกับว่าคนนั้นมาด้วยกันกับความคิดเห็น แต่ละคนก็มีความคิดเห็นของเขา ความคิดเห็นจึงมากมายเหลือเกิน ก็ต้องรับฟังกันไป แต่จะให้ทำงานได้ผลดี ก็ต้องรู้จักรับฟังด้วย และไม่เฉพาะรับฟัง เมื่อจะแสดงความคิดเห็น ก็ควรแสดงอย่างมีสติปัญญาด้วย

เวลานี้ ก็มีการย้ำเน้นกันในเรื่องประชาธิปไตย มีการเตือนคนบ่อยๆ ว่า ให้รับฟังความคิดเห็นกัน จะได้เป็นประชาธิปไตย หรือยาวหน่อยก็ว่า ให้แสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี และรับฟังความคิดเห็นกัน จะได้เป็นประชาธิปไตย

ที่ว่ากันอย่างนั้น ก็ดีอยู่ แต่ในแง่หนึ่ง เหมือนกับบอกว่า แค่จะรับฟังความคิดเห็นกัน เพื่อให้เป็นประชาธิปไตย ก็ยังไม่ค่อยจะได้ จึงต้องเตือนกันอยู่นี่แหละ

เมื่อคิดให้ดี จะเอาแค่พอให้ได้เป็นประชาธิปไตยเท่านั้นหรือ อะไรกันนี่ พอใจแค่ว่าจะได้เป็นประชาธิปไตย อาจจะได้แค่สักว่าเป็นประชาธิปไตยเท่านั้นเอง

ถ้าจะเป็นประชาธิปไตย ไม่ควรจะเอาแค่สักว่าได้เป็นประชาธิปไตย ซึ่งอาจจะเป็นประชาธิปไตยที่ไร้คุณภาพ

ประชาธิปไตยนั้น มีทั้งที่มีคุณภาพด้อย และที่มีคุณภาพดี และความคิดเห็นที่แสดงออกมานี่แหละ เป็นตัววัดสำคัญอันหนึ่งที่บอกคุณภาพของประชาธิปไตย คือ จากความคิดเห็นนั่นแหละ จะดูคุณภาพที่ด้อยหรือดี ของประชาธิปไตยนี้ได้

ไม่ใช่คิดเพ้อเจ้อ คิดเฟ้อ คิดฝัน คิดไปตามความรู้สึก คิดไปแค่ตามชอบใจหรือไม่ชอบใจ ไม่ได้รู้อะไรจริง ไม่หาความรู้ ไม่ตรวจสอบข้อมูล ไม่คำนึงเหตุผล แล้วก็แสดงออกได้และทำได้ แค่ตามชอบใจ ไม่ชอบใจ ซึ่งไม่อาจเป็นประชาธิปไตยที่มีคุณภาพดีไปได้

ความคิดเห็นนั้น อยู่ในแดนของปัญญา เป็นคู่กับความรู้เข้าใจ พูดง่ายๆ เอาแค่รู้กับ คิด คนเรานี้คิดได้ในขอบเขตของความรู้ ถ้าจะคิดให้เลยจากรู้ ก็เอาข้อมูลเท่าที่มีในความรู้นั่นแหละไปใช้ในการคิด

ถ้าคิดเชิงเหตุผล หรือคิดหาความรู้ยิ่งขึ้นไป ก็เอาข้อมูลทั้งหลายที่รู้นั้นไปมองหาเชื่อมโยงสัมพันธ์ เช่นว่า อันนี้มี แล้วอันนั้นจึงมี อันนี้เกิดขึ้น เมื่ออันนั้นได้เกิดแล้ว ดูกี่ครั้งๆ ก็เป็นอย่างนั้น ดังนั้น อันนี้เป็นเหตุของอันนั้น เอ้า ไปทดลอง ไปตรวจสอบ จะได้เป็นความรู้ที่แน่ชัด, อันนี้เท่านี้ อันนั้นเท่านั้น อันนี้กี่อัน จะเท่าอันนั้น ฯลฯ

ถ้าคิดเชิงปรุงแต่ง ก็เลือกเอาประดาข้อมูลที่รู้ มาปรุงแต่งด้วยความรู้สึก (ที่พระเรียกว่าสังขาร คนไทยเรียกว่าอารมณ์) เช่น ความชอบ ความชัง ความหวัง ความอยากได้ ความอยากใหญ่ ความใฝ่ปรารถนา ความอาฆาต แล้วก็อาจจะเกิดเป็นจินตนาการต่างๆ

บางทีก็คิดแบบผสม เช่น เอาคิดเชิงเหตุผลมาสนองการคิดปรุงแต่ง คิดฝันเป็นเรื่องราว ตลอดจนแผนการใหญ่โต

ความรู้เป็นตัวจำกัดปรับแก้ความคิด นอกจากคิดได้ในขอบเขตของความรู้แล้ว ความรู้ใหม่ ความรู้จริง ความรู้ชัด ก็ปรับแก้เปลี่ยนความคิดเก่า

ดังเช่น เดินทางไปบนภูเขา เท่าที่รู้ เห็นอยู่ว่าสองข้างทางรอบตัวสวยงามรื่นรมย์ คิดว่าน่าเดินนัก จะเดินไปเรื่อยให้ยาวไกลขึ้นลงต่อไปให้ได้ผ่านได้ชมเขาลูกข้างหน้าๆ

แต่เดินไปไม่นาน พบคนถิ่นบอกว่าไปอีกครึ่ง กม. ข้างหน้า จะเจอเหวลึกใหญ่ ไปไม่ได้แน่นอน เพียงแค่รู้จากการได้ฟังนี้ ถ้าเห็นว่าคนพูดนั้นเชื่อได้ คนที่เดินทางก็เปลี่ยนความคิดใหม่ เลิกละ ไม่ไปต่อในทางนั้น แล้วก็คิดว่าจะไปที่ไหนอย่างไร

ถ้ารู้ผิด ก็คิดผิด มองเห็นเชือกเป็นงู ก็คิดไปอย่างหนึ่งว่าจะหนีจะเลี่ยง เป็นต้น พอรู้ถูกว่าเป็นเชือก ก็คิดอีกอย่างหนึ่ง ที่ถูกทิศถูกทาง นี่เป็นเรื่องธรรมดา

อย่างเรื่องการรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่เล่ามานั้น เมื่อไม่รู้อะไร ดังว่าแล้ว บางคนก็คิดแค่ว่า พระเรียนวิชาทางโลก เพราะอยากสึกไปหาอาชีพ

แต่พอรู้เรื่องกว้างออกไป รู้ความเป็นมาเป็นไปต่างๆ รู้เรื่องราวในวงการพระศาสนา รู้ปัญหาของสังคมไทย เข้าใจเรื่องอิทธิพลของกระแสอารยธรรมตะวันตกที่เข้ามาถึงเมืองไทย มองเห็นความเจริญสมัยใหม่ที่ส่งผลกระทบเมืองและชนบทไทย โยงไปถึงการศึกษาของรัฐที่เหมือนกับไปแบ่งชนชั้นคน เรื่องความต้องการของพ่อแม่ชาวบ้านชนบทที่แทรกซ้อนกระทบพระสงฆ์ในวัดวาอาราม พอรู้กว้างรู้ลึกรู้ชัดขึ้น ความคิดเก่าก็เปลี่ยนไป

ทีนี้ ก็จะเริ่มเข้าใจว่า ทำไมพระสงฆ์ที่ทำงานพระศาสนา ทั้งที่ตัวท่านก็ไม่ได้ไปเรียนแล้วจะสึกด้วย ไฉนจึงมาเอาจริงเอาจังกับเรื่องนี้ ฯลฯ อย่างน้อยก็จะคิดกว้างคิดไกลหยั่งลึกลงไป เข้าใจเห็นใจพี่น้องร่วมชาติเพื่อนร่วมสังคมมากขึ้น คิดได้หลายแง่หลายมุมขึ้น

มองอีกชั้นหนึ่ง ให้ขึ้นไปถึงตัวแท้ตัวจริง ส่วนที่พูดมานั้น เป็นเรื่องของการรู้เท่าทันสถานการณ์ที่แผกผันใหม่ในสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปเท่านั้นเอง แต่ตัวจุดหมายใหญ่ ตัวหลักการสำคัญ ก็อย่างเดิม

ผู้ที่จัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ก็ต้องมั่นใจในความดีแท้แน่นอนของพระพุทธศาสนา สาระสำคัญของงาน ก็คือการดำรงรักษาหลักพระธรรมวินัยที่แท้นั้นไว้ และให้พระเณรตลอดจนพุทธบริษัทรู้เข้าใจได้ประโยชน์

ทั้งนี้ ก็โดยที่ว่า วิชาความรู้ต่างๆ ที่จะเรียกว่าวิชาการทางโลก หรือวิชาการสมัยใหม่ หรือวิชาชั้นสูงทั้งหลายนั้น ก็แค่ให้นำมาใช้เป็นเครื่องมือ เช่น ภาษาต่างๆ เป็นช่องทางสื่อสารเพื่อเข้าถึงหลักธรรมวินัยนั้น และเป็นเครื่องมือนำออกไปสื่อไปใช้ไปทำประโยชน์ โดยที่จุดหมายสุดท้าย ก็เพื่อให้เป็นเครื่องนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่ประชาชาวโลก ตามพุทธพจน์ที่รู้กันอยู่ว่า พหุชนหิตายะ พหุชนสุขายะ โลกานุกัมปายะ

แล้วที่ว่า ปรับแปรด้วยความรู้เท่าทันสถานการณ์อันผันแปรในสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ก็คือ แม้จุดหมายใหญ่ หลักการพื้นฐาน จะคงยืนตัว แต่จัดให้เหมาะ

ก็เหมือนอย่างในสังคมไทยเก่า ชาวบ้านชาวเมืองให้ลูกมาบวชเรียน แล้วจะได้เป็นคนสุก แล้วสึกไปเป็นหัวหน้าครอบครัว ประกอบอาชีพการงาน รับผิดชอบชุมชนและประเทศชาติของตนได้ อย่างเป็นคนดีมีคุณภาพ ในประเพณีบวชเรียนของไทยนี้ จะให้ทุกคนหรือแม้แค่ส่วนใหญ่อยู่เป็นพระไปตลอด ย่อมเป็นไปไม่ได้ ถึงแม้เป็นไปได้ ก็เป็นไปไม่ดี

ข้อนั้นขั้นนี้ ก็เหมือนอย่างเดิมนั่นเอง แต่ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปนี้ ก็ให้พระเณรและเหล่าชนที่มาเรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์แล้ว เป็นคนสุก คือบัณฑิต หรือ “ฑิต” ใหม่ ที่จะออกไปเป็นครูอาจารย์ เป็นนักวิชาการ นักบริหาร นักธุรกิจ นักกฎหมาย นักการเมือง ฯลฯ ที่เป็นผู้นำทำประโยชน์แก่สังคมประเทศชาติ พร้อมทั้งดูแลรับผิดชอบชีวิตของตนและคนใกล้ชิดได้ด้วยดี

แล้วที่แกนกลาง ก็จะยังมีพระผู้ยืนยงคงอยู่ในวัด ในพรหมจรรย์ ที่มั่นแม่นในพระธรรมวินัย ดำรงพระพุทธศาสนา รักษาศาสนกิจ ทำการเพื่อประโยชน์สุขของมวลประชาต่อไป

นี่ก็คือ สาระที่ยืนยงคงอยู่ได้ ในสถานการณ์ใหม่ ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง ซึ่งสามารถดำเนินต่อไป และสำเร็จได้ โดยต้องมีความรู้ความเข้าใจ และทำการอย่างไม่ประมาท

ดังเรื่องเกณฑ์วัดผลการศึกษาที่ตั้งยันไว้เป็น “ก้อนพระ ๕๕ หน่วย” ที่เคยเล่าว่า เมื่อจะพบปะประสานกับทางการของยุคสมัยนั้น ที่เพ่งจ้องแง่นั้น เราก็มีหลักของเราในขั้นเด็ดขาดที่จะเจรจาพาเข้าไปแทรก-เสริม-แทนในก้อนมาตรฐาน ๑๔๕ เป็นตัวอย่างว่า กว่าจะมาถึงจุดนั้นขั้นนั้น ก็มีเรื่องราวเป็นมาในภูมิหลังยืดยาว เป็นข้อมูลความรู้ ที่มิใช่แค่คิดเห็น

ย้อนกลับไปข้างต้น การแสดงความคิดเห็นได้เสรี โดยรับฟังกันนั้น ก็ดี พอจะเป็นประชาธิปไตยได้บ้าง แต่อาจเป็นประชาธิปไตยชั้นอนุบาล อันจะต้องไม่หยุดยั้งที่จะพัฒนาให้เติบโตงอกงามในการศึกษาสู่ความเป็นประชาธิปไตยชั้นอุดมปัญญา

ดังที่ว่า ประชาธิปไตยจะมีคุณภาพดีได้ ในสังคมของคนที่ได้พัฒนา โดยมีการศึกษาสืบค้นหาความรู้ให้ทั่วตลอดรอบด้าน ตรวจสอบให้ถึงให้แม่นชัดในความจริง และให้รู้กับคิดหนุนกันให้ถึงปัญญาที่แจ้งชัดยิ่งขึ้นไป มีการศึกษาที่พัฒนาปัญญา ทำให้คนรู้จักคิด รู้จักพูด รู้จักทำ กับทั้งคิดพูดทำด้วยความรู้ความเข้าใจ ถ้าให้ครบจริง ก็ใช้คำพระว่า คิดพูดทำ อย่างคนมีศีลวินัย มีใจที่เจตนาตรง-ดี และมีสติปัญญา

เพราะฉะนั้น การศึกษา หรือการพัฒนาคน จึงเป็นตัวประกอบควบที่จำเป็นของประชาธิปไตย หรือเป็นตัวกำกับประชาธิปไตย เพราะจะช่วยทำให้การแสดงความคิดเห็นและความคิดเห็นที่แสดงของคนนั้น มีความหมายต่อความเป็นประชาธิปไตย ทำให้ประชาธิปไตยมีความหมายต่อสังคมของคน ตลอดถึงว่า จะทำให้ประชาธิปไตยเป็นประโยชน์แก่คนสมตามความมุ่งหมายของการมีประชาธิปไตย

เยี่ยมอาเซีย-อเมริกา
งานสำรวจพระพุทธศาสนา

บอกแล้วว่าเรื่องราวที่ยังไม่ได้เล่ามีมากมาย เมื่อเล่าไม่ไหว ก็จะเลือกเล่าเฉพาะเรื่องใหญ่ๆ แต่ถึงตอนนี้ เรื่องใหญ่ๆ ก็เล่าไม่ไหว (เล่าเรื่อง พ.ร.บ. ม.สงฆ์ ยาวไปหน่อย)

ตกลงจะเล่าอีก ๒ เรื่อง รวมเป็นบทเดียว อย่างคร่าวๆ เพียงแค่แสดงรายการ คือ

ก. **การเดินทางเยี่ยมเยียนสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางพระพุทธศาสนา ในอาเซีย, พ.ศ. ๒๕๑๐**

ข. **การไปสอน และเยี่ยมเยียนมหาวิทยาลัยที่มีการศึกษาพระพุทธศาสนา ในอเมริกา, พ.ศ. ๒๕๑๕**

ในข้อ ข. นี้ ที่จริง ช่วงหลัง คือ ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัยที่มีการสอนพระพุทธศาสนาหรืออาเซียอาคเนย์ศึกษา เพราะถ้าไปเยี่ยมเฉพาะที่สอนพระพุทธศาสนา ก็มีน้อยแห่ง เพราะสมัยนั้น การศึกษาพระพุทธศาสนาในอเมริกา ยังเพิ่งเริ่ม ไม่เหมือนในปัจจุบัน ที่เรียนสอนกันไปแพร่หลายกว้างขวางแล้ว

เวลานั้น เป็นยุคของอาเซียอาคเนย์ศึกษา เพราะอเมริกากำลังวุ่นวายนักหนากับสงครามเวียดนาม ที่ขยายไปครึ่งอินโดจีน มหาวิทยาลัยที่ศึกษาเรื่องนี้ จึงขึ้นมาก

ขอออกตัวก่อนว่า เรื่องราวนี้นานนักแล้ว จำไม่ค่อยได้ และก็จำไม่ไหวด้วย ว่าถึงตัวผู้เล่า การที่จะไปนั้น แต่ไหนแต่ไร จนถึงขณะนี้เดี๋ยวนี้ ไม่คิดจะเดินทางไปเมืองไหนทั้งนั้น

สำหรับเวลานั้น งานที่มหาจุฬาฯ มากมาย เรื่องอื่นไม่ถือเป็นสำคัญนัก แต่งานหนังสือติดพันอยู่ตลอดเวลา ไม่ต้องพูดถึงงานหนังสือใหญ่ที่กุฏิของตนเอง ซึ่งทำไปตลอดชีวิตก็ไม่จบ แต่ต้องหยุดชะงักอยู่ การที่เดินทางไปในรายการเหล่านี้ เป็นไปตามวิถีของงาน ที่ถูกกำหนดโดยมติที่เสร็จลงมา โดยตนเองมีฐานะเป็นผู้รับมติ

ที่ตั้งไว้ ๒ หัวข้อนั้น ก็คือไป ๒ คราว ห่างกันประมาณ ๕ ปี ไปทางอาเซีย หรือเอเชียก่อน แล้วจึงไปอเมริกา จะได้ว่าไปตามลำดับ พอให้เห็นเค้าของเรื่องราว

ก. เยี่ยมสถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาในอาเซีย

รายการนี้ เป็นไปตามคำนิมนต์ และโดยความอุปถัมภ์ ขององค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล.; World Fellowship of Buddhists, WFB)

เรื่องนี้สืบเนื่องจากมติของที่ประชุมใหญ่สมัยที่ ๘ (Eighth General Conference) ของ พสล. ที่จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่างวันที่ ๖-๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๙ ซึ่งกำหนดให้จัด “การประชุมเกี่ยวกับการศึกษาชั้นสูงทางพระพุทธศาสนา” ขึ้นที่กรุงเทพฯ โดยอาจจะพิจารณาหาทางจัดตั้ง “สถาบันการศึกษาและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา” ขึ้นด้วย

ในการนี้ เลขาธิการกิตติมศักดิ์ คือ นายเอี่ยม สังขวาสี ในนามของ พสล. ได้ดำเนินการอาราธนาผู้แทนของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสอง และเชิญผู้แทนกรมการศาสนาให้เป็นผู้แทนสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เดินทางไปเยี่ยมเยียนประเทศต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา ในทวีปอาเซีย เพื่อสำรวจปัญหาและแสวงหาข้อมูลต่างๆ

ทั้งนี้ เป็นการเตรียมการ และเป็นเครื่องประกอบในการวางแผนดำเนินการประชุมดังกล่าวนั้น

การเดินทาง จัดเป็น ๒ ระยะ โดยซอยเป็น ๓ ช่วง คือ

ระยะที่ ๑ เยี่ยมเยียนพระราชอาณาจักรลาว ๒๕-๒๘ เมษายน ๒๕๑๐

ระยะที่ ๒ แบ่งเป็น ๒ ช่วง

- ช่วงที่หนึ่ง เยี่ยมเยียน สิงคโปร์ ลังกา และมาเลเซีย ๙-๑๙ มิถุนายน ๒๕๑๐
- ช่วงที่สอง เยี่ยมเยียน ไต้หวัน ญี่ปุ่น เกาหลี และฮ่องกง ๒๑ มิ.ย. – ๘ ก.ค. ๒๕๑๐

ในการนี้ คณะได้ตกลงกัน

อาราธนาท่านเจ้าคุณเลขาธิการ (เวลานั้นเป็น พระเทพคุณาภรณ์) เป็นหัวหน้าคณะ

มอบหมายให้ผู้เล่า (พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต) ทำหน้าที่เลขานุการคณะ และ

หัวหน้ากองศาสนศึกษา (พ.ท. ประสาร ทองภักดี) เป็นไวยาวัจกร

ผู้เล่าจึงได้ทำบันทึกการเดินทาง เป็นเอกสารรายงาน และพิมพ์เป็นหลักฐานไว้ คราวนี้ จึงได้อาศัยเอกสาร ๖๐ หน้ากระดาษถ่ายเอกสารนั้น ทำรายการที่จะเล่าต่อไป

ระยะที่ ๑ เยี่ยมเยียนพระราชอาณาจักรลาว ๒๕-๒๘ เม.ย. ๒๕๑๐

คณะผู้แทน ประกอบด้วย

๑. พระเทพคุณาภรณ์	เลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒. พระอริยเมธี	ผู้ช่วยเลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
๓. พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต	ผู้ช่วยเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๔. พระมหาสิงห์ทอง ชินปุตฺโต	อาจารย์ในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
๕. พ.ท. ประสาร ทองภักดี	หัวหน้ากองศาสนศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

ขอกล่าวถึงเฉพาะสถานที่ และบุคคล ที่เป็นจุดควรสังเกต (พึงศึกษา):

ที่ นครเวียงจันทน์

พระพักที่วัดมหาพุทธวงสาป่าหลวง ซึ่งมีพระมหาปาน อานนฺโท เป็นเจ้าอาวาส

ไปเยี่ยมเสด็จเจ้าบุญอ้อม ณ จำปาศักดิ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ

ไปนมัสการพระหลักคำแก้ว ขนฺติโก เจ้าคณะแขวงเวียงจันทน์ ณ วัดหายโศก

ไปเฝ้าสมเด็จพระสังฆราช (เสด็จจากหลวงพระบาง มาประทับ) ณ วัดธาตุหลวง พร้อมทั้งพระลูกแก้ว คุณมณีวงศ์

ไปเยี่ยมสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ณ วัดองตื้อ

ไปเยี่ยมวัดบังลอง ของคณะสงฆ์เวียดนาม

ไปเยี่ยมวัดโพนพเนา, วัดสว่างธรรมาวาส

ไปเยี่ยมพุทธสมาคมสงเคราะห์ ลาว-จีน (ถวายภัตตาหารเพล)

ร่วมประชุมสำรวจพื้นฐานการศึกษาและวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา ที่กระทรวงธรรมการ ๒ วัน (วิทยุเสียงอเมริกา และวิทยุกรมการโฆษณา สัมภาษณ์ไปออกอากาศ)

ไปเยี่ยมหลวงพระบาง โดยเครื่องบินทหาร พบเจ้าคณะแขวงเมืองหลวงพระบาง

ปัญหาสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ***เวลานั้น*** คนที่นั่นนิยมใช้ภาษาฝรั่งเศส การเรียนภาษาลาว อันเป็นภาษาประจำชาติ ยังอับเฉา รัฐหวังให้พระสงฆ์ช่วยเหลือ

(หลังจากนี้ ๘ ปี ณ ๒ ธ.ค. ๒๕๑๘ พระราชอาณาจักรลาว ก็เปลี่ยนเป็นคอมมิวนิสต์ เรียกว่า สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว)

ระยะที่ ๒

ช่วงที่ ๑: เยี่ยมเยียน สิงคโปร์ ลังกา และ มาเลเซีย ๙-๑๙ มิ.ย. ๒๕๑๐

คณะผู้แทน ประกอบด้วย

๑. พระเทพคุณาภรณ์	เลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒. พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต	ผู้ช่วยเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. พระมหาทองสา อนาลโย	อาจารย์แห่งสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
๔. พ.ท. ประสาร ทองภักดี	หัวหน้ากองศาสนศึกษา กรมการศาสนา และนายกยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย

ขอกล่าวถึงเฉพาะจุดควรสังเกต:

ก) ที่ ***สิงคโปร์*** *(๙-๑๐ มิ.ย. ๒๕๑๐)*

พักที่วัดอานันทเมตตยาราม ซึ่งมีพระมหาสมควร อคฺคธมฺโม เป็นเจ้าอาวาส

ไปเยี่ยม Nanyang University และ Singapore University (ทั้ง ๒ แห่ง มีชุมนุมพุทธ แต่มิได้มีการสอนวิชาทางศาสนา) ไปเยี่ยมโรงเรียน Mee Toh และโรงเรียนมหาโพธิ

ไปเยี่ยมวัดต่างๆ เช่น วัดอุตตมญาณมุนี วัดกาญจนาราม วัดป่าเลไลยก์ สิทธบรรพตและวัดสุทธิคีรีวิหาร

ไปเยี่ยมสำนักงานศูนย์ พสล. ประจำนครสิงคโปร์ เยี่ยมสำนักงาน Buddhist Union แห่งสิงคโปร์ วัด Pho Kark See (สำนักงานใหญ่ของสังฆสมาคมสิงคโปร์) วัดศรีลังการามยะ (ที่ตั้งสำนักงานพุทธสมาคมสิงคโปร์) วัดพีลูซี (วัดจีน) วัดภิกษุณีชื่อ “Tze To Um” วัดมหายานเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในสิงคโปร์ ชื่อ “Siong Lim See”

ข) ที่ ***ลังกา*** *(ยังไม่เรียก “ศรีลังกา”, ๑๑-๑๗ มิ.ย. ๒๕๑๐)*

ควรทราบ: หยุดราชการ – วันวิสาขบูชา วันโปสน วันอนาคาริกธรรมปาละ วันพระสังฆมิตตา

วัด *ประมาณ* ๖,๐๐๐ วัด ภิกษุ-สามเณร *ประมาณ* ๑๐,๐๐๐ รูป (พระเณรไทย ๑๑ รูป)

ณ Colombo พักที่ All Ceylon Buddhist Congress

Dr. G. P. Malalasekera มาเยี่ยม; คณะไปเยี่ยมศูนย์ฝึกอบรมพระภิกษุ ชื่อ “สิริวชิรญาณ ธรรมายตนะ” ซึ่งสังกัดใน ศาสนเสวกสมาคม

ไปเยี่ยมวัดปรมธรรมเจดีย์ ซึ่งมีสถานศึกษา ๒ แห่ง คือ สำนักอบรมครู และปรมธรรมเจดีย์ปิริเวณะ (เป็น ปิริเวณะ แห่งแรกในลังกา ตั้งใน ค.ศ. ๑๘๔๑)

ไปเยี่ยมศรีลังกาวิทยาลัย เยี่ยมวิทโยทัยปิริเวณะ เยี่ยมวิทโยทัยมหาวิทยาลัย เยี่ยมวิทยาลังการมหาวิทยาลัย (มหาวิทยาลัย ๑ ใน ๒ ของลังกา)

เยี่ยมมหาโพธิสมาคมแห่งโคลอมโบ

เยี่ยม International Meditation Centre

เยี่ยมสถานสงเคราะห์เด็กหญิง และสถานเลี้ยงเด็กหญิงกำพร้า (ของ All Ceylon Buddhist Congress)

ไปเยี่ยมวัดทีปทุตตมาราม ที่พระองค์เจ้าปฤษฎางค์เคยมาผนวช ได้ทรงเป็นเจ้าอาวาส และทรงสร้างเจดีย์ไว้ ไปเยี่ยมวัดกัลยาณี (เกลนิยะราชมหาวิหารยะ)

สู่เมือง Kandy ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัยแห่งลังกา (มหาวิทยาลัยเก่าแก่ที่สุดของลังกา)

ไปนมัสการพระทันตธาตุ (พระเขี้ยวแก้ว) ณ วิหารพระทันตธาตุ ไปเยี่ยมวัดกีรติศรีราชสิงหะปุษถกัลยะ

ไปเยี่ยมนมัสการพระมหานายกอมุนุคม ราชคุรุ ศรีวิปัสสี มหานายกเถระ ฝ่ายมัลวัตตะ แห่งสยามวงศ์ ไปเยี่ยมนมัสการพระมหานายกอุทุคม ศรีพุทธรักขิต รถนปาลาภิธาน มหานายกเถระ ฝ่ายอัสคิริยะ แห่งสยามวงศ์

สู่เมืองอนุราธปุระ โดยระหว่างทาง แวะเยี่ยม Buddhist Publication Society แวะชมอลุวิหาร หรืออาโลกเลณวิหาร ที่สังคายนาจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานครั้งแรก แวะชมสิคิริยะ (สีหคีรี)

เยี่ยมชมนมัสการที่มิหินตเล (ที่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงพบกับพระมหินทเถระครั้งแรก และสร้างอารามถวาย เป็นที่ระลึกการมาถึงลังกา ของพระมหินทเถระ และพระพุทธศาสนา, วันที่ระลึกเหตุการณ์สำคัญนี้ เรียกว่า "**โปสน**" เป็นวันหยุดราชการ)

จากนั้น ก่อนเข้าเมืองอนุราธปุระ แวะชมอิสสรมุนีวิหาร แล้วในอนุราธปุระ เยี่ยมนมัสการที่สำคัญ เช่น ถูปาราม ลังการาม สถูปของอภัยคีรีวิหาร เชตวันมหาวิหาร โลหปราสาท สุวรรณมาลิเจดีย์ (หรือรัตนเจดีย์) จบด้วยเข้านมัสการพระศรีมหาโพธิ์

กลับสู่ Colombo ได้รับอาราธนาเข้าร่วมพิธีส่งพระ Piyadassi Thera ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่ประเทศ Ghana ในห้องประชุมของ All Ceylon Buddhist Congress

ออกเดินทางจาก Colombo โดยมี Professor L. G. Hevage แห่งมหาวิทยาลัยวิทโยทัย เป็นตัวแทนของศูนย์ พสล. ของลังกา ร่วมคณะเดินทางแต่นี้ต่อไป (เว้นไต้หวัน และเกาหลี ซึ่งไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตกับลังกา)

ค) ที่ ***มาเลเซีย*** *(๑๘-๑๙ มิ.ย. ๒๕๑๐)*

พักที่วัดเชตวัน ในกรุงกัวลาลัมเปอร์

(ในเมืองนี้มี วัดไทย ๔ ภิกษุ ๑๖, วัดลังกา ๒, วัดจีน ๑๕-๒๐ ภิกษุ ๓๐ รูป)

ไปเยี่ยมวัดลังกา ชื่อวีคฟีลด์ ที่อยู่ของประธานศูนย์ พสล. แห่งมาเลเซีย เยี่ยมโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เชิญ Prof. Hevage แสดงปาฐกถา

ไปเยี่ยมวัดพุทธชยันตี (วัดแปดเหลี่ยม) เยี่ยมวัดแม่ลิ้ว

ในพระอุโบสถวัดเชตวัน ฯพณฯ เอกอัครราชทูตไทย นิมนต์พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต แสดงพระธรรมเทศนาภาษาอังกฤษ

กลับถึงกรุงเทพฯ ๒๐ มิ.ย. ๒๕๑๐

ช่วงที่ ๒: เยี่ยมเยียน ไต้หวัน ญี่ปุ่น เกาหลี *และ* ***ฮ่องกง ๒๑ มิ.ย. – ๘ ก.ค. ๒๕๑๐***

คณะผู้แทน ประกอบด้วย

๑. พระเทพคุณาภรณ์	เลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒. พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต	ผู้ช่วยเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. พระมหาสุชิน สุชิโน	อาจารย์ในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
๔. พ.ท. ประสาร ทองภักดี	หัวหน้ากองศาสนศึกษา กรมการศาสนา และนายกยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย
๕. Professor L. G. Hevage	หัวหน้าแผนกวิชาการศึกษา มหาวิทยาลัยวิทโยทัย ประเทศลังกา

ขอกล่าวถึงเฉพาะจุดควรสังเกต:

ก) ที่ ***ไต้หวัน*** *(๒๑-๒๕ มิ.ย. ๒๕๑๐)*

ในกรุงไทเป พักที่วัดหลินจี้ (ที่อยู่ของนายกพุทธสมาคมแห่งสาธารณรัฐจีน)

ที่ไต้หวัน มีตัวเลขที่ควรทราบ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในเวลานั้น คือ

วัด	๒,๙๗๕ วัด		
ภิกษุ-สามเณร	๓,๒๗๕ รูป	สมาชิกพุทธสมาคม	๔๕,๑๕๓ คน
ภิกษุณี-สามเณรี	๙,๔๘๔ รูป	พุทธศาสนิกชน	๕,๗๕๐,๐๐๐ คน
ร.ร.มัธยมที่พระดำเนินการ ๓ แห่ง		โรงพยาบาลของชาวพุทธ ๒ แห่ง	
มหาวิทยาลัยคริสต์ ๒ แห่ง (โปรเตสแตนต์ ๑ คาทอลิก ๑)			

มีข้อน่าสังเกตว่า วัดภิกษุณีมีจำนวนมากกว่าวัดภิกษุมากมาย เช่น ในจำนวนวัดในกรุงไทเปที่มี ๑๐๐ วัดเศษ มีวัดภิกษุประมาณ ๒๐ วัด นอกนั้นเป็นวัดภิกษุณีทั้งสิ้น และโดยทั่วไป วัดภิกษุณีมีสภาพดีกว่าวัดภิกษุ

เหตุที่เป็นเช่นนี้ ได้ฟังคำอธิบายในเวลาต่อมาว่า พระจีนในไต้หวันนี้ อพยพมาจากจีนแผ่นดินใหญ่ ทีนี้ ในตอนที่กองทัพแดงของเหมา เจ๋อตง สู้รบกันอยู่กับกองทัพจีนคณะชาติของเจียง ไคเชค นั้น พวกภิกษุณีเชื่อว่าเหมาจะชนะแน่ จึงรีบอพยพหนีในเวลาที่ยังไม่คับขัน ก็นำทรัพย์สินมาได้อย่างปกติ จึงมีทุนมาสร้างวัดในไต้หวันได้อย่างดี

ฝ่ายพวกภิกษุเชื่อว่าเจียง ไคเชค จะสู้ได้ จึงชักช้าอยู่ จนกระทั่งกองทัพแดงจะชนะยึดครองประเทศจีนได้แล้ว (จีนเปลี่ยนเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ ในปี ๒๔๙๒/1949) หนีแทบไม่ทัน เอาตัวก็จะไม่รอด เอาอะไรมาแทบไม่ได้ พอหนีมาถึงไต้หวัน ก็ต้องพึ่งพาอาศัยพวกภิกษุณีที่มาก่อนอยู่สบายแล้ว ก็เลยมีสภาพดังที่ว่า

คำอธิบายนี้ จำแหล่งที่มาไม่ได้แล้ว ถ้าเล่าไม่ถูก ใครทราบชัด ก็ช่วยแก้ด้วย ทีนี้ก็เล่าต่อไป

ไปเยี่ยมวัดหวาเอี๋ยน มี ร.ร.มัธยมที่พระบริหาร ๑๔ ห้องเรียน นร. ๖๐๐คน

ไปเยี่ยมวัดหุยจิ กำลังจัดตั้งวิทยาลัยพุทธศาสนา รับนักเรียน ๔๐ คน

ไปเยี่ยมวัดซันเตา ที่ตั้งของพุทธสมาคมแห่งสาธารณรัฐจีน และสังฆสมาคมจีน มีพระไตรปิฎกฉบับอักษรไทย และฉบับแปลภาษาไทย ซึ่งได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน เจ้าอาวาสห่มจีวรชั้นนอกแบบไทย

สู่เมืองไทจุง

ไปเยี่ยมวัดฉือหมิง วัดจุดประทัด ตีระฆังต้อนรับ ตั้งแถวรับ ที่นี่มีการสอนภิกษุณี สามเณรี และเด็กหญิงที่จะบวช สอนวิชาชีพแก่คนจน มี ร.ร.อนุบาล เป็นต้น

ไปทะเลสาบ Sun Moon Lake ข้ามทะเลไปขึ้นภูเขา พักค้างคืนที่วัดฉวนจอง ที่ประดิษฐานอัฐิของพระถังซัมจั๋ง แล้วกลับมาไทจุง

ถวายเพลที่พุทธสมาคมไทจุง ที่นี่ก็จุดประทัด ตีกลอง ตีระฆังรับอีก แล้วแวะชมหลวงพ่อโต ซึ่งสร้างใหม่ จะให้ใหญ่กว่าพระไดบุตสึที่ญี่ปุ่น แล้วเยี่ยมวัดเซิ่นไจของภิกษุณี

กลับมาวัดฉือหมิง ซึ่งอาราธนาท่านเจ้าคุณเลขาธิการกล่าวโอวาทแก่นักเรียน แล้วนักเรียนเข้าแถวส่ง ขึ้นรถไฟกลับมาวัดหลินจี้ ที่ไทเป เพื่อไปขึ้นเครื่องบินเดินทางต่อไป

ข) ที่ ***ญี่ปุ่น*** *(๒๕ มิ.ย. – ๒ ก.ค. ๒๕๑๐)*

ณ กรุงโตเกียว ทางฝ่ายญี่ปุ่นจัดให้พักที่ Shiba Park Hotel

ในญี่ปุ่น มีมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาจำนวนมาก และอยู่ในหลายเมือง มีเรื่องน่าสนใจ ที่น่ารู้ น่าเล่า มากมาย แต่บอกแล้วว่าต้องเล่ารวบรัด แค่บอกรายการ ถ้ามีโอกาส ค่อยไว้เล่าอีกที

ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัย Komazawa ของพุทธศาสนานิกายเซ็น สาขาโซโต เป็นมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาแห่งแรก ในโตเกียว ปีนั้นมีนักศึกษาประมาณ ๗,๐๐๐ คน

ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัย Rissho ของพุทธศาสนานิกายนิจิเรน เวลานั้นมีนักศึกษาประมาณ ๗,๐๐๐ คน

ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัย Taisho ของพุทธศาสนานิกายเทนได นิกายชินงอน และนิกายโจโด มีนักศึกษาประมาณ ๑,๕๐๐ คน เป็นพระราว ๒ ใน ๓ นศ.หญิงราว ๑๕๐ คน

ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัย Toyo ผู้ตั้งเป็นชาวพุทธนิกายสุขาวดี แต่บัดนี้ไม่สังกัดนิกายใด ประธานปัจจุบันเป็นคนนิกายเซ็น มีนักศึกษา ๑๐,๐๐๐ คน เป็นพระเพียง ๑๐๐ รูป

สู่เกียวโต โดยขบวนรถ Superexpress พักที่ International Buddhist House

ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัย Ryukoku ของพุทธศาสนานิกายโจโดชิน มีนักศึกษาประมาณ ๗,๐๐๐ คน เป็นพระราว ๘๐๐ รูป นศ.หญิง ๔๐๐ คน

ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัย Otani ของพุทธศาสนานิกายชิน สาขาฮิกาชิ ฮองอัน-จิ ("จิ" แปลว่าวัด นั่นเอง) มีนักศึกษาประมาณ ๑,๘๐๐ คน เป็นคฤหัสถ์ ๔๐%

ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัย Bukkyo ของพุทธศาสนานิกายโจโด มีนักศึกษาประมาณ ๑,๐๐๐ คน (คณะพุทธศาสนา ๒๐๐ รูป/คน คณะอักษรศาสตร์ ๘๐๐ คน)

ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัย Hanazono ของพุทธศาสนานิกายเซ็น สาขารินไซ มีคณะเดียว คืออักษรศาสตร์ นักศึกษา ๔๕๐ คน (ค่าเล่าเรียน ปีละ ๑๒๐,๐๐๐ เยน)

ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัยสตรีแห่งเกียวโต (Kyoto Women's University) ของพุทธศาสนาชิน สาขาฮองอัน-จิ มีนักศึกษาประมาณ ๒,๗๕๔ คน

ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัย Shuchiin ของพุทธศาสนานิกายชินงอน เป็นมหาวิทยาลัยที่เล็กที่สุดในญี่ปุ่น มีนักศึกษาเพียง ๕๐ คน เป็นหญิง ๕ คน

ชมวัดนมัสการพระ ได้ไปเยี่ยมชมวัดนิชิ ฮองอัน-จิ ซึ่งเป็นวัดใหญ่ ศูนย์กลางของนิกายโจโดชิน

ไปเยี่ยมชมวัดฮิกาชิ ฮองอัน-จิ ซึ่งเป็นวัดใหญ่ สำคัญที่สุดวัดหนึ่ง คู่กับนิชิ ฮองอัน-จิ ที่วัดนี้ มีของเด่นอย่างหนึ่ง คือ เส้นเชือกใหญ่มาก ใช้ในการก่อสร้างอาคารในวัด ทำด้วยผมของสตรีผู้มีศรัทธาบริจาคร่วมกันขวั้นถวาย

ไปเยี่ยมชมวัดชิโอนิน ซึ่งเป็นศูนย์กลางของนิกายโจโด ไปเยี่ยมวัดชินโตใหญ่และวัดกิโยมิซา บนลูกเขา

ระหว่างนั้น ใช้เวลาไม่มาก ออกจากเกียวโต ไปเมือง***นารา*** เยี่ยมวัดโกฮุกุ-จิ ในสวนกวาง และนมัสการพระไดบุตสึ ที่วัดโตได-จิ แล้วกลับมาเกียวโต ภายในราว ๒-๓ ชั่วโมง

จากเกียวโต ก็กลับมาโตเกียว แล้วขึ้นเครื่องบินต่อไปยังเกาหลี

พระสังฆราชเกาหลี ณ ที่ประทับในถิ่นวิเวก คือ วัดโทเซิ่น/Tosun นอกกรุงโซล, พ.ศ. ๒๕๑๐

ค) ที่ ***เกาหลี*** *(๒-๕ ก.ค. ๒๕๑๐)*

ณ กรุงโซล พักที่วัดหวาเคซา บนเชิงเขา มีน้ำตก

มีการต้อนรับที่วัดโชเคซา (สำนักงานใหญ่ของคณะสงฆ์เกาหลี และศูนย์ พสล.)

เดินขึ้นเขาประมาณ ๒ กม. ไปเฝ้าพระสังฆราชเกาหลี ที่วัดโทเซิ่น

พระสังฆราชเกาหลีตรัสว่า กำลังทรงดำเนินการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ พระจะได้ไม่ต้องเรียนร่วมกับคฤหัสถ์อย่างที่มหาวิทยาลัยดงกุก จะใช้งบประมาณ ๕ แสนดอลลาร์ ปัจจุบันได้แล้วราว ๘๐% ยังหาที่เหมาะอยู่

พระสังฆราชเกาหลีทรงโปรดจีวรแบบไทยมาก ได้ทรงครองและถ่ายรูปร่วมกันไว้

ไปเยี่ยมมหาวิทยาลัย Dongkuk ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาของคณะสงฆ์เกาหลี มีนักศึกษาประมาณ ๕,๐๐๐ คน (มีภิกษุ ๖๐ รูป ภิกษุณี ๗ รูป)

เวลานั้น คณะสงฆ์เกาหลีดำเนินกิจการ มหาวิทยาลัย ๑ แห่ง วิทยาลัย ๑ แห่ง ร.ร. ไฮสคูล ๙ แห่ง มิดเดิลสคูล ๑๔ แห่ง ร.ร. ประถม ๒ แห่ง และหน่วยประสานงาน ๑๑ แห่ง

ไปเยี่ยมวัดภิกษุณีชื่อโมบุนสก เยี่ยม ร.ร. ประถมศึกษาชื่ออึนสก ของคณะสงฆ์เกาหลี

ท้ายสุด พบปะสนทนาที่วัดโซเคซา ก่อนเดินทางต่อไปยังฮ่องกง

ง) ที่ ***ฮ่องกง*** *(๕-๘ ก.ค. ๒๕๑๐)*

พักที่พุทธสมาคมฮ่องกง โดยมีนายกสังฆสมาคมฮ่องกง อำนวยความสะดวก

เยี่ยม ร.ร. ประถม-มัธยมศึกษา ของพุทธสมาคม ชื่อ ร.ร. วองฟองเหล็ง

เยี่ยมวัดภิกษุณี สำนักใหญ่ มี ร.ร.มัธยมสตรี เยี่ยมวัดทุงปอทอร์ อันเป็นวัดใหญ่ที่สุดวัดหนึ่งของฮ่องกง บนฝั่งเกาลูน แล้วไปเยี่ยมวัดทุงลุมลัมฟูร์ทอง วัดชิงฉานฉี่ (วัดเขาวัง เป็นวัดแรกของฮ่องกง บนเขา ฝั่งเกาลูน) เยี่ยมวัด Miu Fat และ ร.ร.มัธยมสตรี ของพุทธสมาคม เยี่ยมบ้านพักหญิงชรา ของพุทธสมาคม

เยี่ยมไทกวอง บุดดิสต์ มิดเดิล สคูล (มีพระประธานแบบพม่า) เยี่ยม ร.ร. ประถมศึกษาของชาวพุทธ ชื่อเนมิง สำหรับลูกหลานคนยากจน มีนักเรียน ๒,๕๐๐ คน มีพระพุทธรูปประจำห้องเรียนทุกห้อง เป็นโรงเรียนของชาวพุทธ ที่ใหญ่ที่สุดในฮ่องกง

หลังจากไปเยี่ยมโรงเรียน วัด สมาคม มหาวิทยาลัยจีน อีกบางแห่ง ตามที่เจ้าถิ่นนำไปแล้ว ก็เตรียมออกเดินทางกลับประเทศไทย จบรายการในวันที่ ๘ ก.ค. ๒๕๑๐

เมื่อการเดินทางเยี่ยมเยียนจบสิ้นแล้ว และได้รวบรวมประมวลข้อมูล และข้อพิจารณาต่างๆ พอจะพร้อมแล้ว ก็มีการประชุมของผู้เกี่ยวข้องในฝ่ายไทย เพื่อหารือวางหลักการในการดำเนินการประชุม ที่ได้วางกำหนดไว้

จากนั้น ทาง พสล. ก็ทำหนังสือเชิญนักการศึกษาทางพระพุทธศาสนานานาชาติ ในฐานะผู้แทนศูนย์ภาคี พสล. จาก ๑๑ ประเทศ มาร่วมการประชุมสัมมนาเรื่อง การศึกษาชั้นสูงทางพระพุทธศาสนา – The Seminar on Higher Education in Buddhism ระหว่างวันที่ ๖-๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ โดยมีพิธีเปิดประชุมที่ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร แล้วดำเนินการสัมมนาที่หอประชุมกรมการศาสนา และปิดการสัมมนาที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย

การประชุมมีผลอย่างไร มีมติอะไร ฯลฯ ไม่ใช่เรื่องที่จะนำมาเล่าในที่นี้

ไปๆ มาๆ ที่ว่าจะเล่าคร่าวๆ รวบรัด แค่แสดงรายการ ก็กลายเป็นยืดยาวมากทีเดียว ที่ว่าจะรวบเรื่องอาเซีย กับอเมริกา มาไว้ด้วยกันให้จบทีเดียว เป็นอันว่าไม่สำเร็จ ต้องขอแยกเรื่องอเมริกาออกไปต่างหาก เป็นหัวข้อต่อไป

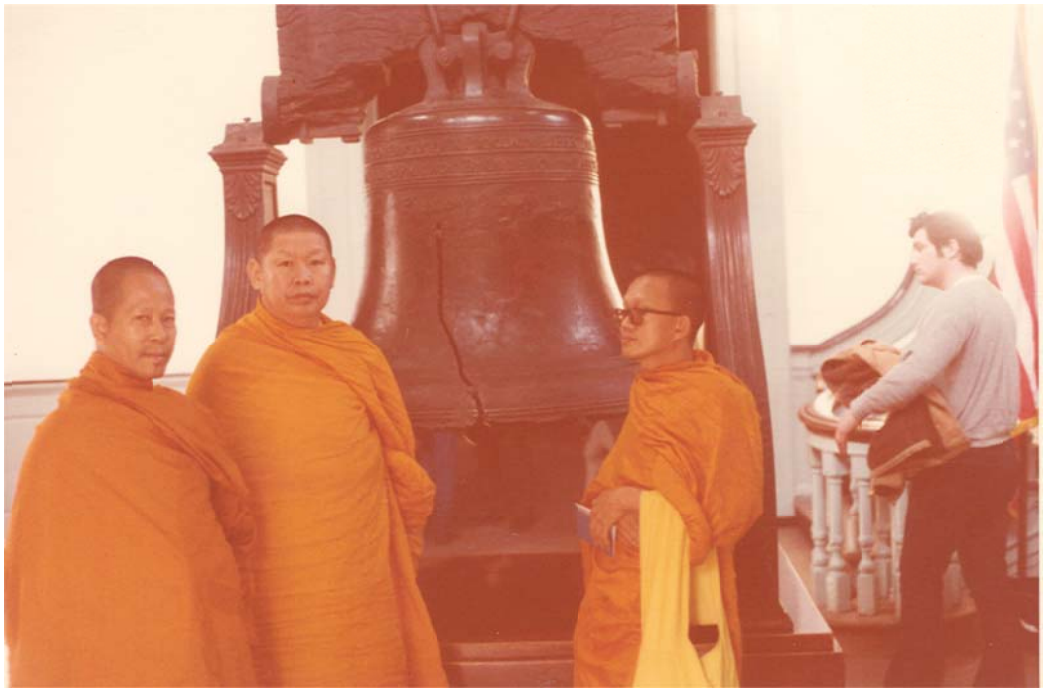

ระฆังอิสรภาพ ของอเมริกา (Liberty Bell) ที่เมืองฟิลาเดลเฟีย, พ.ศ. ๒๕๑๕

ข. บรรยายพระพุทธศาสนา แล้วเยี่ยมมหาวิทยาลัยในอเมริกา

ก่อนเดินดูอเมริกา สอนพุทธศาสนา ที่ U. of Penn.

ตามที่เล่ามา ก็ได้เห็นแล้วว่า การเดินทางที่ว่าเยี่ยมเยียนสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางพระพุทธศาสนานั้น ที่จริง ก็มีทั้งชั้นสูงและไม่สูง ตั้งแต่อนุบาลขึ้นไปเลย ครบหมด ที่ถึงชั้นสูงเป็นเรื่องเป็นราว ก็มีแต่ในลังกา และโดยเฉพาะญี่ปุ่น ซึ่งมีมากจนเกลื่อนไปหมด

หลังจากไปเยี่ยมสถาบันการศึกษาดังว่านั้นในทวีปอาเซีย (เวลานี้ให้ออกเสียงว่า “เอเชีย”) ใน พ.ศ. ๒๕๑๐ แล้ว ต่อมาอีก ๕ ปี คือ พ.ศ. ๒๕๑๕ ก็ต้องเดินทางอีก

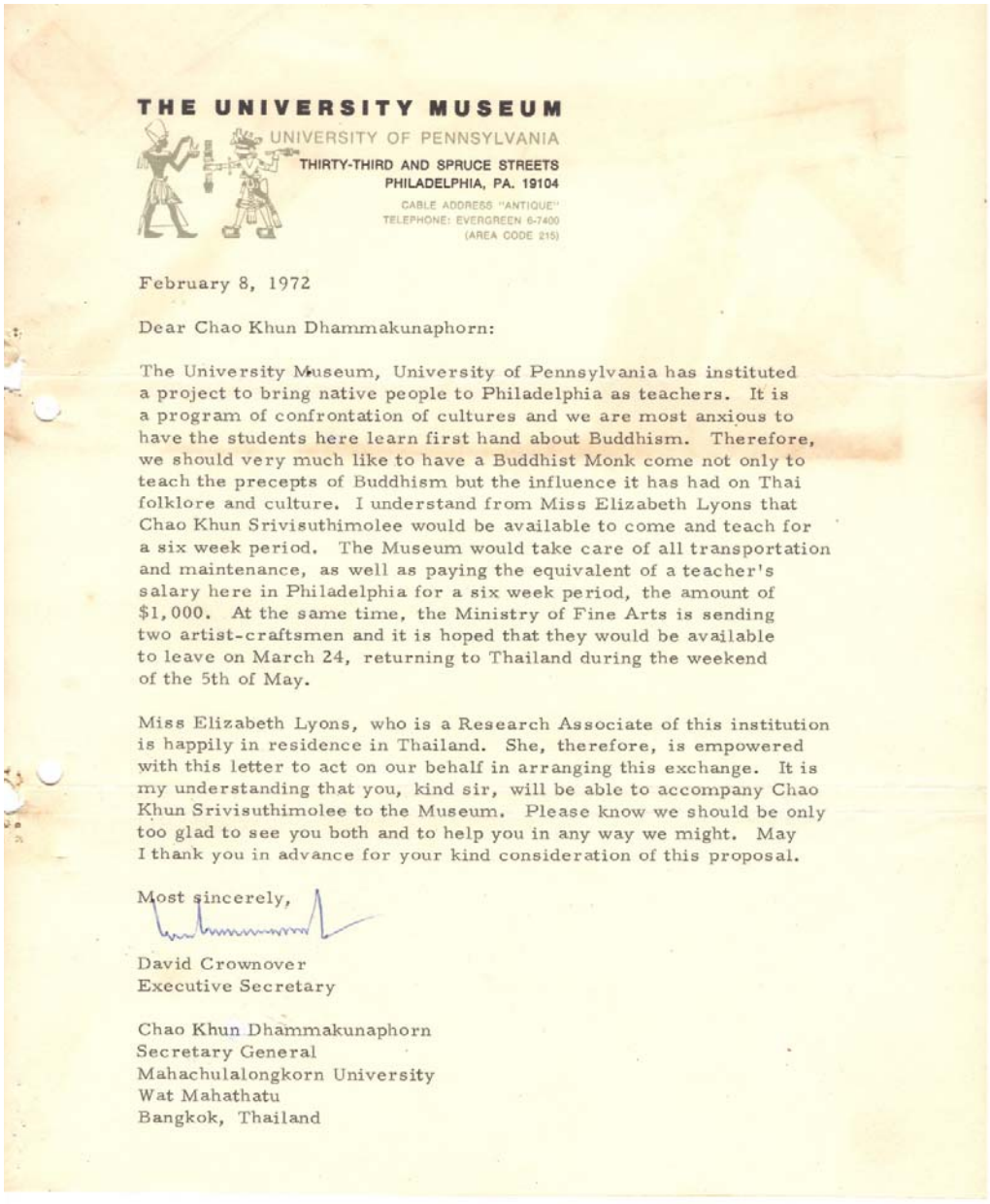

THE UNIVERSITY MUSEUM
UNIVERSITY OF PENNSYLVANIA
THIRTY-THIRD AND SPRUCE STREETS
PHILADELPHIA, PA. 19104
CABLE ADDRESS "ANTIQUE"
TELEPHONE: EVERGREEN 6-7400
(AREA CODE 215)

February 8, 1972

Dear Chao Khun Dhammakunaphorn:

The University Museum, University of Pennsylvania has instituted a project to bring native people to Philadelphia as teachers. It is a program of confrontation of cultures and we are most anxious to have the students here learn first hand about Buddhism. Therefore, we should very much like to have a Buddhist Monk come not only to teach the precepts of Buddhism but the influence it has had on Thai folklore and culture. I understand from Miss Elizabeth Lyons that Chao Khun Srivisuthimolee would be available to come and teach for a six week period. The Museum would take care of all transportation and maintenance, as well as paying the equivalent of a teacher's salary here in Philadelphia for a six week period, the amount of $1,000. At the same time, the Ministry of Fine Arts is sending two artist-craftsmen and it is hoped that they would be available to leave on March 24, returning to Thailand during the weekend of the 5th of May.

Miss Elizabeth Lyons, who is a Research Associate of this institution is happily in residence in Thailand. She, therefore, is empowered with this letter to act on our behalf in arranging this exchange. It is my understanding that you, kind sir, will be able to accompany Chao Khun Srivisuthimolee to the Museum. Please know we should be only too glad to see you both and to help you in any way we might. May I thank you in advance for your kind consideration of this proposal.

Most sincerely,

David Crownover
Executive Secretary

Chao Khun Dhammakunaphorn
Secretary General
Mahachulalongkorn University
Wat Mahathatu
Bangkok, Thailand

หนังสือนิมนต์ของ

University Museum, University of Pennsylvania

(๒๕๑๕/1972)

แต่คราวนี้เปลี่ยนทวีปเลยไปไกล คือไปอเมริกา และคราวนี้ เจ้าของเรื่องไม่ใช่องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก แต่เปลี่ยนเป็น

หนึ่ง โครงการของพิพิธภัณฑ์มหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย

สอง รัฐบาลอเมริกัน

นั่นเป็นฝ่ายต้นทางที่นิมนต์ แต่มีผู้หนุนด้วย คือมูลนิธิอาเซีย และเมื่อเป็นเรื่องทางมูลนิธิอาเซียเวลานั้น ก็ย่อมมาทางอาจารย์คลอสเนอร์ (เวลานั้น อ.คลอสเนอร์ เป็นที่ปรึกษาฝ่ายโครงการ ของมูลนิธิอาเซีย)

ในงานของมูลนิธิอาเซียนั้น อาจารย์คลอสเนอร์เกี่ยวข้องกับมหาจุฬาฯ มานานนัก ตั้งแต่ผู้เล่ายังเรียนอยู่ แล้วอาจารย์คลอสเนอร์ก็เป็นพุทธศาสนิกชน กับทั้งได้เป็นอาจารย์สอนในมหาจุฬาฯ เองอีกด้วย เป็นอันว่ารู้เรื่องมหาจุฬาฯ ดี และคอยสนับสนุน แถมให้ความคิดเห็นแนะนำ เฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องอเมริกา ซึ่งท่านย่อมถนัดแน่นอน

ผู้เล่าไม่ได้รู้เรื่องที่เริ่มมาแต่ต้น แค่พอจะทราบเมื่อเรื่องใกล้ถึงตัว จึงคิดเอาเดาบ้าง ได้ความดังที่ว่า ก็เป็นอันถูกกำหนดตัวให้ไปทำหน้าที่ และก็รู้ชัดในตอนที่เรื่องเป็นทางการ นั่นคือ รัฐบาลอเมริกันนิมนต์เลขาธิการมหาจุฬาฯ และผู้ช่วย ไปเยี่ยมประเทศของเขา พร้อมกับ University Museum ของ University of Pennsylvania นิมนต์พระศรีวิสุทธิโมลี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ไปบรรยายเรื่องพระพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย

(อาจารย์คลอสเนอร์คงมีส่วนสำคัญในการจัดให้ ๒ เรื่อง คือ การไปสอน กับการไปเยี่ยมประเทศอเมริกา มาต่อกันในการเดินทางไปครั้งเดียว และที่ทราบเมื่อตัวผู้เล่าจะต้องไปแล้ว ก็คือ เมื่อทางรัฐบาลอเมริกันให้เราเลือกเองว่าจะไปดูอะไรบ้าง อาจารย์คลอสเนอร์ได้เสนอว่า น่าจะไปดูมหาวิทยาลัยที่มีหลักสูตรการสอนวิชาว่าด้วยอาเซียอาคเนย์ด้วย นี่คือแถมจากที่มีการสอนพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งเสนอรายชื่อเป็นตัวอย่าง)

ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ (ปี ๒๕๑๕ ดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมคุณาภรณ์) นั้น ได้บอกแล้วว่า ท่านทำงานที่พบปะเชื่อมประสานกับข้างนอก และในความหมายที่นี่ ข้างนอกที่สำคัญมากทีเดียว คือวงการคณะสงฆ์ ดังที่เวลานั้น ท่านมิใช่เป็นเฉพาะเลขาธิการมหาจุฬาฯ แต่ท่านเป็นเจ้าคณะภาค ๙ ด้วย งานและความสัมพันธ์ด้านคณะสงฆ์นี้ จึงคู่เคียงไปกับงานในมหาจุฬาฯ

เห็นได้ชัดเจนว่า การมีประสบการณ์ ได้รู้เห็นความเป็นไปในโลก เฉพาะอย่างยิ่งในอเมริกา ซึ่งเป็นดินแดนที่ได้พัฒนาอย่างมากแล้ว และถือกันว่าเป็นประเทศผู้นำของโลกนี้ จะเป็นประโยชน์ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ และงานพระศาสนาไม่น้อยเลย

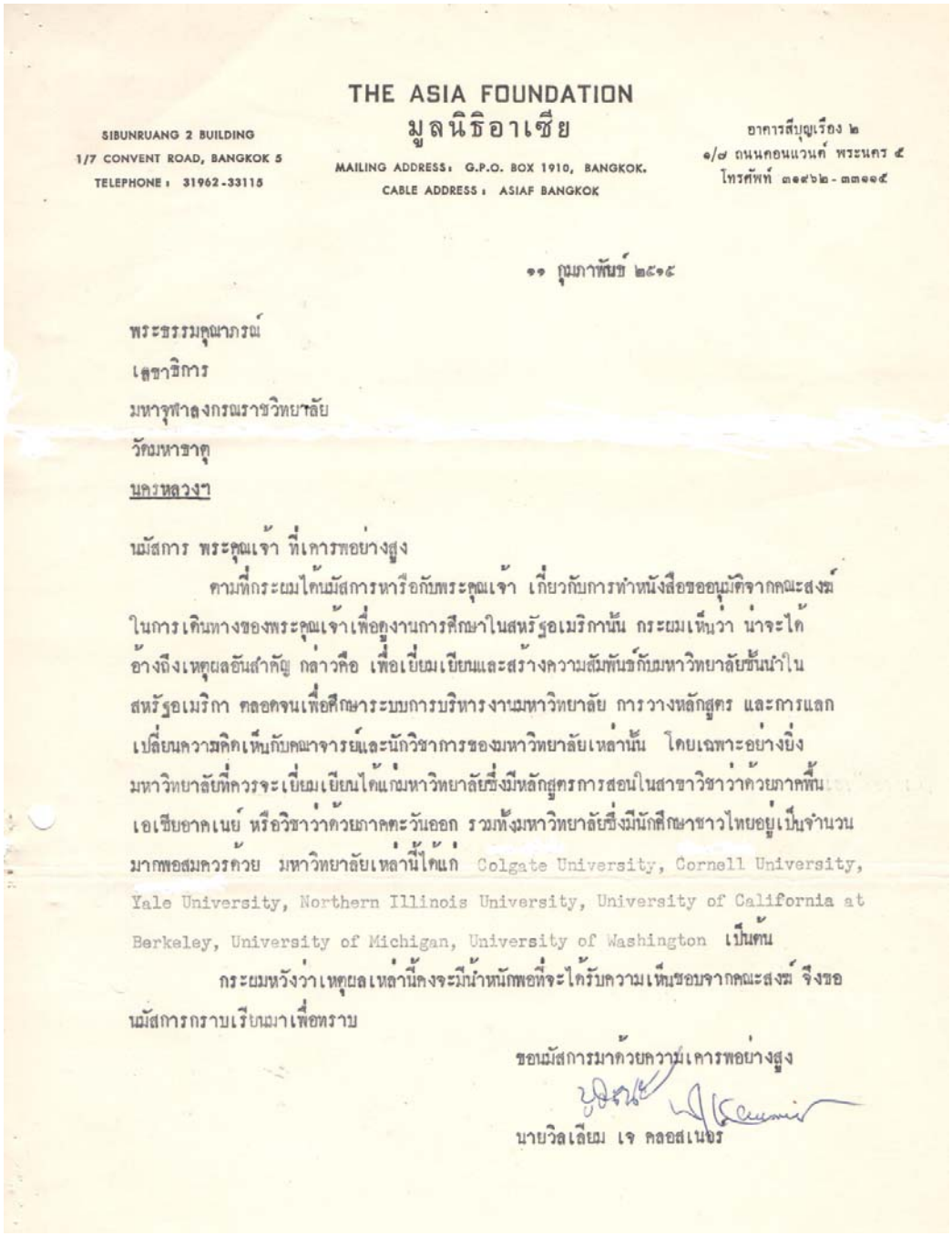

THE ASIA FOUNDATION
มูลนิธิอาเซีย

SIBUNRUANG 2 BUILDING
1/7 CONVENT ROAD, BANGKOK 5
TELEPHONE : 31962-33115

MAILING ADDRESS: G.P.O. BOX 1910, BANGKOK.
CABLE ADDRESS : ASIAF BANGKOK

อาคารสีบุญเรือง ๒
๑/๗ ถนนคอนแวนต์ พระนคร ๕
โทรศัพท์ ๓๑๙๖๒-๓๓๑๑๕

๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕

พระธรรมคุณาภรณ์
เลขาธิการ
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดมหาธาตุ
นครหลวงฯ

นมัสการ พระคุณเจ้า ที่เคารพอย่างสูง

ตามที่กระผมได้นมัสการหารือกับพระคุณเจ้า เกี่ยวกับการทำหนังสือขออนุมัติจากคณะสงฆ์ในการเดินทางของพระคุณเจ้าเพื่อดูงานการศึกษาในสหรัฐอเมริกานั้น กระผมเห็นว่า น่าจะได้อ้างถึงเหตุผลอันสำคัญ กล่าวคือ เพื่อเยี่ยมเยียนและสร้างความสัมพันธ์กับมหาวิทยาลัยชั้นนำในสหรัฐอเมริกา ตลอดจนเพื่อศึกษาระบบการบริหารงานมหาวิทยาลัย การวางหลักสูตร และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับคณาจารย์และนักวิชาการของมหาวิทยาลัยเหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัยที่ควรจะเยี่ยมเยียนได้แก่มหาวิทยาลัยซึ่งมีหลักสูตรการสอนในสาขาวิชาว่าด้วยภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ หรือวิชาว่าด้วยภาคตะวันออก รวมทั้งมหาวิทยาลัยซึ่งมีนักศึกษาชาวไทยอยู่เป็นจำนวนมากพอสมควรด้วย มหาวิทยาลัยเหล่านี้ได้แก่ Colgate University, Cornell University, Yale University, Northern Illinois University, University of California at Berkeley, University of Michigan, University of Washington เป็นต้น

กระผมหวังว่าเหตุผลเหล่านี้คงจะมีน้ำหนักพอที่จะได้รับความเห็นชอบจากคณะสงฆ์ จึงขอนมัสการกราบเรียนมาเพื่อทราบ

ขอนมัสการมาด้วยความเคารพอย่างสูง

นายวิลเลียม เจ คลอสเนอร์

อาจารย์ William J. Klausner (ชื่อไทยว่า บูรณะ) แห่งมูลนิธิอาเซีย
เอาใจใส่สนับสนุนการศึกษาของมหาจุฬาฯ ตลอดเวลายาวนาน

ในการไปอเมริกาครั้งนี้ จึงควรพูดในแง่การคณะสงฆ์ด้วย และเรื่องก็โยงกันว่า พระเดชพระคุณพระเทพวรเวที (ช่วง วรปุญฺโญ ป.ธ. ๙) เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ เจ้าคณะภาค ๓ (ปัจจุบันคือ เจ้าประคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช) ซึ่งใกล้ชิดสนิทอยู่ในวงงานเดียวกับท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ก็ได้เดินทางในคณะด้วย

ในแง่การคณะสงฆ์นี้ ตอนเที่ยวกลับ คณะของเรายังได้มาสมทบกับคณะของเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต ปุณณสิริมหาเถระ วัดพระเชตุพน ซึ่งได้รับอาราธนาของรัฐบาลสหรัฐฯ ไปเยือนประเทศนั้น โดยบรรจบกันที่สำนักวาติกัน ณ กรุงโรม ประเทศอิตาลี ในช่วงวันที่ ๖-๗ มิ.ย. ในคราวเยี่ยมองค์พระสันตะปาปา (ก่อนที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ จะได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช ปุณณสิริมหาเถระ ณ วันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๕)

ในปี ๒๕๑๕ นั้น ในอเมริกา ยังไม่มีวัดไทยจริงแม้แต่วัดเดียว เพิ่งอยู่ในระยะเริ่มสร้างที่เมือง Los Angeles ดังที่ย้อนหลังไป ๓ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ มีในบันทึกของผู้เล่าว่า

> "*[วันพุธ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ หลัง] วันพุธที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒.*
>
> **สำนักงานเลขาธิการ: ...**
>
> **ส่งพระธรรมทูต:** ๑๒.๓๐ น. พระมหาสิงห์ทน นราสโภ ออกเดินทาง โดยเครื่องบิน Pan Am ร่วมกับพระราชโมลี และพระครูวชิรธรรมโสภณ ไปสู่ Los Angeles รัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐฯ เพื่อสร้างวัดไทยที่นั่น กำหนดถึง ๘.๐๐ น. วันที่ ๒๔ ก.ค. นี้ มจร. มี เลขาธิการ ผช.เลขาธิการ ผช.นายทะเบียน พระมหาสุพจน์ พระมหาประแทน รก.คณบดี เลขานุการคณะพุทธศาสตร์ อจ.จำลอง คุณบุญเลิศ โพธินี ไปส่ง."

ในการเดินทางปี ๒๕๑๕ นี้ คณะได้ลงแวะที่เมืองลอสแอนเจลีสก่อน ในวันที่ ๒๖ มี.ค. ๒๕๑๕ ที่นั่น ท่านกงสุลใหญ่ (ม.จ. ยุธิษเฐียร สวัสดิวัฒน์) ได้เสด็จไปรับ พร้อมด้วยคุณพูนศักดิ์ ซอโสตถิกุล ประธานศูนย์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท และคุณประกอบ มุกุระ นายกสมาคมนักเรียนไทย

คณะได้ไปพักที่ศูนย์พุทธศาสนาฯ ซึ่งอยู่ระหว่างดำเนินการจัดสร้างเป็นวัด และเวลานั้นก็เรียกว่าเป็นวัด (วัดไทยในลอสแอนเจลีส) ซึ่งมีความเป็นมาดังได้บันทึกไว้นั้น

ลอสแอนเจลีสนี้ รู้กันว่าเป็นเมืองที่คนไทยอยู่มากที่สุด เวลานั้นว่าราว ๑๐,๐๐๐ คน (คนไทยทั้งหมดในอเมริกา โดยตัวเลขทางการว่ามีประมาณ ๑๕,๐๐๐ คน)

เมื่อพักที่นั่น ๒ วันครึ่ง ได้พบญาติโยมหลายท่าน เช่น คุณเกียรติ ประชาศรัยสรเดช คุณอุไร และคุณผสมศรี เรือนพรหม คุณบุญทัน ดอกไธสง (ต่อมาเป็นศาสตราจารย์ ที่ NIDA) คุณบุรินทร์ คำกองแก้ว และท่านอื่นๆ ทุกท่านมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลอย่างดียิ่ง

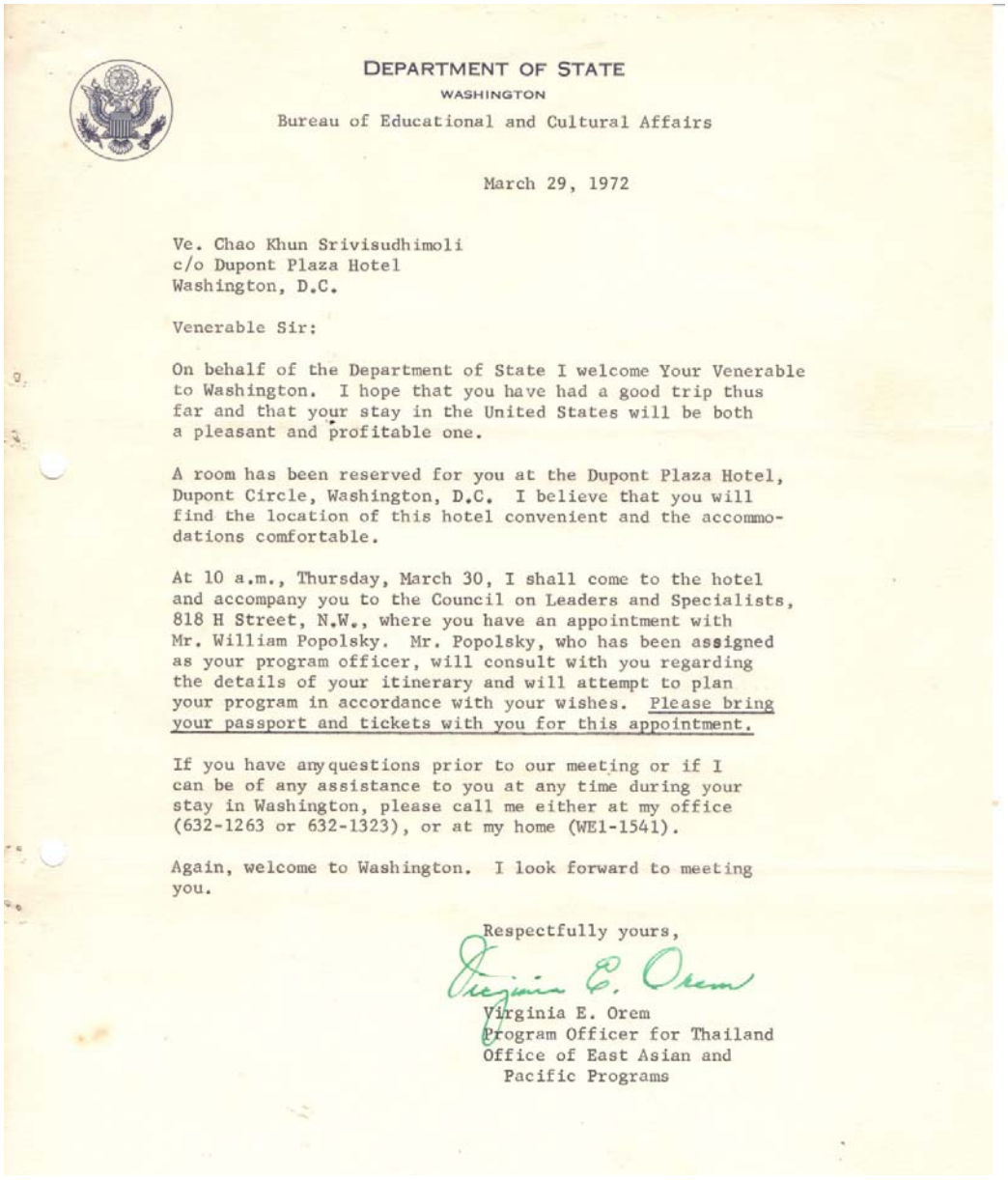

DEPARTMENT OF STATE
WASHINGTON
Bureau of Educational and Cultural Affairs

March 29, 1972

Ve. Chao Khun Srivisudhimoli
c/o Dupont Plaza Hotel
Washington, D.C.

Venerable Sir:

On behalf of the Department of State I welcome Your Venerable to Washington. I hope that you have had a good trip thus far and that your stay in the United States will be both a pleasant and profitable one.

A room has been reserved for you at the Dupont Plaza Hotel, Dupont Circle, Washington, D.C. I believe that you will find the location of this hotel convenient and the accommodations comfortable.

At 10 a.m., Thursday, March 30, I shall come to the hotel and accompany you to the Council on Leaders and Specialists, 818 H Street, N.W., where you have an appointment with Mr. William Popolsky. Mr. Popolsky, who has been assigned as your program officer, will consult with you regarding the details of your itinerary and will attempt to plan your program in accordance with your wishes. Please bring your passport and tickets with you for this appointment.

If you have any questions prior to our meeting or if I can be of any assistance to you at any time during your stay in Washington, please call me either at my office (632-1263 or 632-1323), or at my home (WE1-1541).

Again, welcome to Washington. I look forward to meeting you.

Respectfully yours,

Virginia E. Orem

Virginia E. Orem
Program Officer for Thailand
Office of East Asian and
Pacific Programs

จดหมายต้อนรับจาก

Department of State

(๒๕๑๕/1972)

เนื่องจากในการเยือนอเมริกาครั้งนี้ นอกจากไปบรรยายที่ U. of Penn. แล้ว ก็ได้รับนิมนต์จากรัฐบาลสหรัฐฯ โดยกระทรวงการต่างประเทศ ให้เป็นแขกของรัฐบาลที่จะไปเยี่ยมเยือนประเทศของเขาอีกด้วย ดังนั้น เมื่อไปถึงอเมริกา จึงต้องแวะกรุงวอชิงตัน ดี.ซี. ก่อน เพื่อตกลงกันจัดรายการเดินทาง และทำธุระเกี่ยวกับเอกสารให้เสร็จก่อนเริ่มงาน

ดังนั้น ในวันที่ ๒๙ มี.ค. ๒๕๑๕ คณะเดินทางออกจากลอสแอนเจลีสแล้ว จึงต้องแวะลงที่วอชิงตัน ดี.ซี. (Washington D.C.) เพื่อพบผู้จัดรายการเยี่ยมเยียน คือ CLS (Council on Leaders & Specialists) ในกระทรวงการต่างประเทศ เมื่อทำกำหนดการต่างๆ เรียบร้อยแล้ว ทางการอเมริกันได้มอบให้ Mr. Michael Billington เป็น escort "ผู้คุ้มกัน" ร่วมไปด้วย เพื่อช่วยประสานจัดการอำนวยความสะดวกในการเดินทาง

ระหว่างพักที่นั่น ท่านเอกอัครราชทูต สุนทร หงส์ลดารมภ์ ได้อาราธนาท่านเจ้าคุณเลขาธิการแสดงพระธรรมเทศนา ที่สถานเอกอัครราชทูต คุณสมจิตต์ สิทธิไชย ก็ได้สัมภาษณ์ท่าน เพื่อออกอากาศในรายการ "ไทยวิทยุ"

คุณมาณพ ฉัตรภูติ ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านเจ้าคุณเลขาธิการ กับทางพุทธสมาคม โดยคุณธัชพงษ์ จันทรปรรณิก และคุณสมาน งามสนิท ได้ติดตามดูแลเต็มที่อย่างใกล้ชิดโดยตลอด รวมทั้งพาไปดูสถานที่ เช่น วัดลังกา ซึ่งมีเรื่องน่าสนใจพิเศษที่น่าเล่า จนถึงสถานที่สำคัญที่คนไปดูกันตามปกติ อย่างเช่นตึกรัฐสภา (Capitol)

(คุณสมาน ต่อมาคือ รศ. ดร. สมาน งามสนิท เป็นนายกสมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาฯ คนที่ ๒, พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๒๔)

เวลานั้น การเดินทางไปมาต่างแดนมีน้อย ฝรั่งน้อยนักรู้จักเมืองไทย น้อยคนเคยเห็นคนไทย ไม่ต้องพูดถึงพระและพระพุทธศาสนา แม้แต่รูปภาพก็ไม่ค่อยมีไปถึงเมืองฝรั่ง พระสงฆ์จึงเป็นบุคคลแปลกหรืออาจจะถึงกับประหลาดแก่เขา เมื่อปุบปับเห็นพระ เขาจึงแสดงออกมาทั้งความแปลกใจมาก และความสนใจก็มาก

แต่พอดีในช่วงสมัยนั้น ในเมืองฝรั่ง ได้เกิดมีพวกหริกฤษณะให้เขาเห็นกันบ่อย และพวกหริกฤษณะนั้นแต่งตัวคล้ายอย่างนักบวชฮินดู ซึ่งมีสีเสื้อผ้าดูผ่านๆ สำหรับคนที่ไม่คุ้น มักนึกเห็นเป็นสีเดียวกันกับสีจีวรพระ พอเห็นพระ ก็เลยจับเอาเป็นอย่างเดียวกัน

วันหนึ่ง ขณะที่คณะเดินอยู่บนทางเท้าในกรุงวอชิงตันนั้น ในรถเก๋งคันหนึ่งที่วิ่งผ่านไป มีเด็กตะโกนออกมาจากหน้าต่างรถว่า "Hare Krishna" แสดงว่า นั่นเพราะเขาได้เห็นพวกหริกฤษณะที่พูดถึงข้างต้น ซึ่งนุ่งห่มผ้ามีสี แม้จะไม่ตรงกัน แต่เขาแยกไม่ออก จึงเข้าใจว่าเราเป็นคนจำพวกหริกฤษณะ

ไม่ต้องพูดถึงฝรั่งเจ้าถิ่น แม้แต่คนไทยเรานี้เอง ที่ไปอยู่ในอเมริกา ก็ไม่เคยได้เห็นพระไทยในประเทศนั้นเลย ดังนั้น เมื่อคณะเราเดินทางไปในเมืองต่างๆ ที่นั่น คนไทยจึงพากันดีใจ จัดงานทำบุญ นิมนต์พระไปฉัน ไปพูดธรรม ญาติโยมมาร่วมงานกันมากมาย

หลายคนว่า จากเมืองไทยไปอยู่ที่นั่น ๒๐ ปีแล้วบ้าง ราว ๓๐ ปี ก็มี ไม่ได้เห็นพระเลย พอพระเจริญพระพุทธมนต์ คือสวดคาถา หรือคำบาลี ญาติโยมปลาบปลื้ม หวนคิดถึงบ้านเมืองไทย พากันน้ำตาหลั่งไหล บางท่านก็สะอึกสะอื้น

เมื่อกี้นี้ได้เอ่ยถึงพวกหริกฤษณะ เราว่าฝรั่งแปลกใจเมื่อได้เห็นพระ แต่พระไทยก็ประหลาดใจที่ได้เห็นฝรั่งเป็นหริกฤษณะ แล้วก็แปลกอีกด้วยว่า พวกหริกฤษณะนั้นเกิดมีขึ้นมาในยุคสมัยที่พระไทยเริ่มไปอเมริกา เรื่องมาบรรจบกันได้อย่างไร ก็มาดูกันหน่อย

เวลาที่เดินทางทั้งหมดนี้ ตั้งแต่ไปอาเซีย จนถึงอเมริกา อยู่ในยุคสงครามเวียดนาม ซึ่งสหรัฐอเมริกาบอกว่า เป็นสงครามที่ยืดเยื้อยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติของเขา คือราว ๒๒ ปี (พ.ศ. ๒๔๙๗-๒๕๑๘/ค.ศ. 1954-1975)

ดังที่เคยเล่าว่า พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอธิการบดีไปศาสนกิจทำนองเป็นที่ปรึกษาอยู่ที่พระราชอาณาจักรลาว เวลาท่านมามหาจุฬาฯ ก็พูดเรื่อยเรื่องปัญหาลาวแตกเป็น ๓ ฝ่าย และตอนที่ผู้เล่าไปลาว ที่นั่นก็วุ่นอยู่กับปัญหาการสู้กับคอมมิวนิสต์ ตอนที่คณะเดินทางจากเวียงจันทน์ ไปเยี่ยมหลวงพระบาง เขาก็เอาเครื่องบินทหารพาไป

ยิ่งที่อเมริกาเอง ปัญหาหนักนัก เพราะรัฐบาลส่งทหารมารบที่เวียดนามมาก สูญเสียมาก และปัญหาซับซ้อนมาก ตอนเราไปที่นั่น ปี 1972 ทั้งที่เรื่องพระและคนเวียดนามเผาตัวตายก็เกิดหลายปีแล้ว เด็กเรียนในชั้นก็ยังติดใจถามเรื่องนี้อยู่ ในหลายมหาวิทยาลัยมีการประท้วงรุนแรงมาก ปราบกันถึงตายก็มี ดังที่ในปี 1970 ที่ Kent State University นักศึกษาถูกยิงตาย ๔ คน พาให้ความวุ่นวายยิ่งขยายไปที่มหาวิทยาลัยต่างๆ

ในปี 1972 นั้น เหตุการณ์ก็ยังแรง อย่างเมื่อวันที่ ๙ พ.ค. ๒๕๑๕ คณะเราไปถึงเมืองแมดิสัน/Madison และที่มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน หลังพบอาจารย์บางท่านในภาคเช้า ระหว่างทางกลับไปที่พัก ได้เห็นผู้คนนักศึกษาเดินขบวน ได้ทราบว่า ๒ พันคนเศษ

ภาคบ่าย ไปตามนัดจะพบกับ Prof. Smail ผู้เชี่ยวชาญด้านอาเซียอาคเนย์ศึกษาตามที่นัดไว้ แต่ท่านบอกว่า ท่านรู้สึกไม่สบายใจสลดหดหู่อดสูใจในเรื่องสงครามเวียดนามนี้ จึงขอโทษอย่างสงบอ่อนโยนว่า ท่านขอตัว เพราะไม่สามารถพูดคุยได้

ตอนกลางคืนยิ่งแรง เราอยู่ในที่พัก มองออกไปเห็นนักศึกษามากมายถือคบไฟหรือจะเป็นเทียนเล่มใหญ่ๆ ก็แล้วแต่ เดินขบวนผ่านไป ได้ยินเสียงดัง นักศึกษาไทยที่นั่นบอกว่า ขบวนนักศึกษาราว ๒ หมื่นคน ขบวนยาว ๒ ไมล์ (ได้ทราบว่าคืนวันที่ ๘ ก็ได้เดินกันแล้ว)

ความเดือดร้อนใจวุ่นวายในสังคมเนื่องจากสงครามเวียดนามนี้ มาซ้ำเติมปัญหามากมายที่ประดังกระทบกระแทกสังคมอเมริกันและกระเทือนจิตใจผู้คน เช่น การเรียกร้องสิทธิพลเมืองของคนผิวดำ พร้อมด้วยความรุนแรงในการแบ่งแยกเหยียดสีผิว การเรียกร้องต่างๆ ที่สืบจากความเปลี่ยนแปลงของทัศนคติและค่านิยมทางเพศ

ยาคุมกำเนิด/birth control pill ซึ่งเป็นของถูกกฎหมายตั้งแต่ปี ๒๕๐๓/1960 ได้ปรับแปรวิถีของสังคมอย่างมาก ฝรั่งว่าเกิดปฏิวัติทางเพศ/sexual revolution คนอเมริกันก่อนนี้แต่งงานเร็ว ก็แต่งช้าลง แต่การทำแท้ง/abortion ก็ยังเป็นปัญหาใหญ่ยืดเยื้อ ทำให้พวกหนุนชีวิตลูก/pro-life กับพวกหนุนแม่เลือก/pro-choice ขัดแย้งกันหนัก บางทีว่ากันถึงตาย

คนรุ่นใหม่มีปฏิกิริยาต่อสังคมของตนเอง ที่คนรุ่นพ่อแม่มีวิถีชีวิตวุ่นวายแต่เรื่องหาเงินทองและการแข่งขัน มีชีวิตที่ฟุ้งเฟ้อสะดวกสบาย แต่ไม่มีความหมาย และไร้ความสุข

สภาพวุ่นวายเหนื่อยหน่ายนี้ ทำให้หนุ่มสาวอเมริกัน ที่เคยขอเรียกว่ารุ่นบานเบาะ (baby-boom generation) ซึ่งเติบโตขึ้นมาในตอนนั้น ได้เกิดมีอาการแปลกแยก เบื่อระอาและละทิ้งสังคมของตน สืบต่อจากพวก “ฮิปปี้” (hippie) ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ราว พ.ศ. ๒๕๐๘ มาถึงตอนที่คณะเราไปครั้งนี้ ก็มีพวกหริกฤษณะ (Hare Krishna) กำลังเด่นขึ้นมา

[“หริกฤษณะ” นี้ เขียนตามเสียงของคนอเมริกัน ดังที่เมื่อฟังคนอินเดียสวด “หเร รามา” คือ “Hare Rama” เราก็ได้ยินเป็น “หะรี รามา”]

พวกหริกฤษณะนี้ คือเด็กรุ่นและหนุ่มสาวอเมริกัน โดยเฉพาะพวกผิวขาว ซึ่งละทิ้งบ้านหนีพ่อแม่ออกไปอยู่ในชุมชนต่างหาก เป็นสานุศิษย์ในสายที่นับถือสวามีประภุบาท (จากอินเดีย) เป็น guru คือเป็นคุรุ หรือเป็นครู ที่คนไทยเรียกเพี้ยนตามเสียงฝรั่งเป็น “กูรู”

หนุ่มสาวเหล่าหริกฤษณะนี้ นุ่งห่มผ้าสีแสดออกชมพู อย่างนักบวชฮินดู โกนหัวไว้หางเปียยาว เอาสีขาวสีแดงเป็นต้น ทาหัวหูหน้าตา พากันไปยืนตั้งกลุ่มในที่มีคนไปมาก เช่น ถนนใหญ่ในมหานคร อย่างบรอดเวย์ในนิวยอร์ก แล้วก็พร้อมกันเต้นโยกตัวไปมาลอยหน้าลอยตา ผู้หญิงตีฉิ่ง ผู้ชายตีกลอง ปากก็ร้อง “หเร รามา, หเร รามา, หเร รามา” ที่กรุงวอชิงตัน ดี.ซี. คณะของเราก็ได้ผ่านเห็น และกลุ่มไม่เล็กที่ไปเจอ เต้นอยู่ที่หน้าตึกใหญ่ ของมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย (Columbia University) เมืองนิวยอร์ก

เวลานั้น การสื่อสารคมนาคมยังไม่ทั่วถึง และไม่ค่อยรวดเร็ว คนไทยแม้ว่าจะไม่รู้จริง ก็ยังนับว่ารู้จักประเทศอเมริกา แต่คนอเมริกาน้อยนักจะรู้จักประเทศไทย ซึ่งเป็นดินแดนห่างไกล อันถือว่ายังไม่พัฒนา

ตอนที่ผู้เล่าบรรยายในโครงการของ University Museum ของมหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนียนั้น เด็กที่มาเรียนรู้จักเวียดนามดี เพราะทำสงครามอยู่กับประเทศของเขา แต่แทบไม่มีใครรู้จักประเทศไทยเลย มีเด็กถามว่าประเทศไทยอยู่ที่ไหน ตอบไปว่าตรงนั้นตรงนี้ เขาก็ไม่รู้จัก ต้องอ้างอิงไปที่ประเทศจีน แต่พอพูดถึงจีน เขาก็ถามว่า หมายความว่า ไทยเป็นส่วนหนึ่งของประเทศจีนใช่ไหม ต้องค่อยๆ อธิบายโดยมีแผนที่ที่จะชี้ให้ดู

ยิ่งเป็นพระสงฆ์แบบไทย ซึ่งครองผ้าคือนุ่งห่มผ้าที่มีสีสันและในลักษณะอย่างของเรา เขาไม่เคยเห็น เป็นของแปลกมาก ถึงขั้นประหลาดไปเลย แล้วก็นึกไปถึงพวกหริกฤษณะที่ได้เห็นมาแล้ว ก็เลยจับเอาพระเป็นหริกฤษณะไป

เรื่องที่ว่า สมัยนั้นคนถิ่นไกลไม่รู้จักพระไทยนี้ ไม่ต้องพูดถึงอเมริกาหรอก แม้แต่ในอาเซีย อย่างเกาหลีและญี่ปุ่น ก็เป็นภาพที่แปลกตาชนิดที่เขาไม่เคยเห็น

ย้อนหลังไปในปี ๒๕๑๐ ตอนต้นเดือนกรกฎาคม เมื่อท่านเจ้าคุณเลขาธิการ และผู้เล่า ไปเยี่ยมเกาหลี ที่กรุงโซล (Seoul) จำได้ว่า เจ้าภาพพาพระไทยเดินผ่านบนทางเท้า ชาวเกาหลีหันมามองดู แต่ไม่แค่นั้น พากันเดินเข้ามาดูใกล้ๆ จนกลายเป็นรุมล้อม คณะเห็นไม่ได้การ รีบไปเปิดประตูรถเข้าไปนั่งข้างใน แต่เขาก็ไม่หยุด หลายคนตามไปยืนข้างรถ แล้วก้มลงจ้องมองเข้าไปทางหน้าต่างรถ (เวลานั้น น่าจะยังไม่มีการใช้ฟิล์มกรองแสง)

หันไปดูที่ญี่ปุ่นบ้าง ในปี ๒๕๑๐ นั่นแหละ ถอยกลับไปถึงสิ้นเดือนมิถุนายน เรามองดูคนญี่ปุ่น เห็นเขาเดินกันเร็วเหลือเกิน เหมือนรีบร้อนไปทั่วทุกคน แต่เมื่อพระเรายืนอยู่ในสายตา ก็เห็นชัดว่าเขาสนใจอย่างแปลกใจมาก แต่ละคน ทั้งที่เดินอยู่ ก็หันหน้ามามองดูเรา และก็ไม่หยุด เขาเดินกันต่อไปอย่างเร่งร้อนนั่นแหละ แต่หน้าก็หันมาดูเรา จนคอหันคงถึงขั้นจะบิดไม่ไหว จึงหันหน้ากลับไปข้างหน้า แล้วก็เดินพ้นไปๆ

จะเห็นว่า คนทั้งสองเมืองนั้น ต่างก็เห็นพระไทยเป็นภาพที่แปลกตาน่าสนใจมาก แต่การแสดงความสนใจไม่เหมือนกันเลย ต่างกันไกล ขณะที่คนเกาหลีมุ่งแต่จะเข้ามาดูให้ใกล้ให้ชิดไม่คิดถึงธุระของตัว แต่คนญี่ปุ่นถึงจะสนใจ ถึงจะมอง ก็ไม่ยอมให้เวลาเสียไป มุ่งแต่จะไปทำเรื่องของตัว

ในสมัยนั้น ญี่ปุ่นกำลังเร่งพัฒนา คนมีชีวิตที่เร่งรีบ ส่วนเกาหลียังค่อนข้างล้าหลัง ห่างญี่ปุ่นค่อนข้างไกล ไม่เหมือนเวลานี้ ที่เกาหลีใต้เหมือนเร่งแข่งจะให้แซงหน้าญี่ปุ่นให้ได้ นี่ก็เป็นภาวะที่น่าสังเกตไว้

ได้พูดนำเรื่องเสียยืดยาว แต่ตัวเรื่องเอง ย้ำอีกทีว่า จะต้องเล่าอย่างย่นย่อ ดังจะขอตั้งเป็นหัวข้อสรุปความไว้ รวมแล้ว กิจในการเดินทางไปอเมริกาครั้งนี้ ในเวลาทั้งหมด ๘๑ วัน ตั้งแต่ ๒๔ มี.ค. ถึง ๑๒ มิ.ย. ๒๕๑๕ จับรวบเป็น ๓ ช่วง คือ (ไม่รวมช่วงตั้งต้น ๑๑ วัน)

๑. บรรยาย "พุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย" ที่ University Museum, University of Pennsylvania กำหนดไว้ ๖ สัปดาห์ แต่ต้องจัดปรับรายการนั้นนี้ให้เข้าลำดับกันได้ลงตัว ในช่วง ๔ เม.ย. - ๕ พ.ค. ๒๕๑๕ (๓๒ วัน) พูดในชั้นจริง นับได้เพียง ๒๕ วัน

๒. เดินทางเยี่ยมเยียนมหาวิทยาลัย ที่มีการสอนวิชาพระพุทธศาสนา หรืออาเซียอาคเนย์ศึกษา ๘ สถาบัน (ไปได้เฉพาะในแถบตะวันออก และ Midwest ส่วนในแถบตะวันตก ต้องตัดไป) ในช่วง ๖ - ๒๐ พ.ค. ๒๕๑๕ รวม ๑๕ วัน

๓. บนเส้นทางบินกลับเมืองไทย โดยความร่วมมือเอื้อเฟื้อของสถานเอกอัครราชทูตไทย ในประเทศต่างๆ แวะเยี่ยม ๑๑ ประเทศ เป็น ๑๒ ทั้งวาติกัน ในช่วง ๒๓ พ.ค. - ๑๒ มิ.ย. ๒๕๑๕ (ไม่นับ ๒๑-๒๒ พ.ค. พักรอเดินทางที่ Phila.) รวม ๒๑ วัน

ถึงวันที่ ๒ เม.ย. ๒๕๑๕ คณะจึงได้เดินทางมายังจุดหมายคือ เมืองฟิลาเดลเฟีย/Philadelphia และที่นี่ ก็ญาติโยมอีกเช่นกันที่ติดตามดูแลอุปถัมภ์พระให้สะดวกเรียบร้อยไปทุกอย่าง

ทั้งนี้ มีการจัดอย่างเป็นระบบ คือ สมาคมไทยในฟิลาเดลเฟีย (The Thai Alliance of Philadelphia) เป็นเจ้าภาพ ตั้งแต่ที่พัก แทนที่จะแยกกันไปอยู่ ณ ที่เจ้าภาพฝรั่งจัดให้ ๒ แห่ง ก็จัดถวายให้พักที่บ้านเลขานุการสมาคม คือ คุณมนัส โอวาทสาร เพื่อจะได้ไม่ต้องห่วงความเป็นอยู่ โดยเฉพาะเรื่องภัตตาหาร ซึ่งคุณมนัส และคุณบุญเจียมจะได้จัดดูแลตามวิถีทางของชาวพุทธไทย

ในเมืองฟิลาเดลเฟีย มีคนไทยอยู่กว่า ๒๕๐ คน นายกสมาคม คือ คุณหมออุดม สุวรรณศรี ได้ทำจดหมายแจ้งข่าวไปให้สมาชิกทราบทั่วกัน

ญาติโยม เมื่อรู้ข่าว ก็มาเยี่ยมเยียนสนทนา นำภัตตาหารมาถวาย นิมนต์ไปฉันที่บ้าน และมีการจัดพิธีทำบุญเลี้ยงพระกัน

เฉพาะอย่างยิ่ง มีงานทำบุญตักบาตร เลี้ยงพระ มีเทศน์ และสรงน้ำพระ ฉลองสงกรานต์ โดยทางสมาคมขอใช้ห้องโถงใหญ่ ของ University Museum ในวันเสาร์ที่ ๑๕ เม.ย. ๒๕๑๕ ญาติโยมมาราว ๑๒๐ คน และเปิดโอกาสให้นักศึกษาอเมริกันเข้าร่วมด้วย

คุณหมออุดม และคุณมนัส สละเวลาให้ พูดได้ว่าเต็มที่ แล้วก็มีท่านอื่นๆ ซึ่งล้วนมีน้ำใจงดงาม

อาจารย์ภิญโญ สุวรรณศีรี เป็นพิธีกรให้ด้วยในงานทำบุญ คุณสุจินต์ จาก NIDA มาทำปริญญาเอกอยู่ ก็ช่วยดูแลโดยตลอดในเวลาไปบรรยาย

อีกหลายท่านช่วยในเรื่องนานา รวมทั้งพาไปชมรมณียสถาน อันควรแก่การศึกษาและน่ารื่นรมย์ ที่เหมาะแก่พระสงฆ์ เช่น สวนพฤกษชาติ คือ botanical gardens อย่าง Longwood Gardens

อาจารย์ Donald K. Swearer ก็นิมนต์ โดยในวันที่ ๔ พ.ค. ๒๕๑๕ มารับ ๓ รูป ขึ้นรถนำไปชม Swarthmore College ที่ท่านสอนวิชาพุทธศาสนา ถวายเพล ได้พบนักศึกษาไทย ๔ คน (ชาย ๒ หญิง ๒) ซึ่งมาเรียนที่นั่นด้วยทุนหลวง

หันไปด้านตัวงานตามนิมนต์ คือบรรยายเรื่องพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมไทย ซึ่งเขามุ่งให้เด็กนักเรียนได้รู้เข้าใจ จึงให้โรงเรียนต่างๆ จัดนำนักเรียนมาเข้าชั้นเรียงลำดับไปครั้งละแห่งสองแห่ง สามแห่งก็มี จึงเป็นกลุ่มเล็กบ้างใหญ่บ้าง บางวันแค่ ๕ คน บางวันรวม ๓ ร.ร. ถึง ๔๙ คน หักวันหยุดออกไปแล้ว สอน ๒๕ วัน นักศึกษามาเป็นกลุ่ม หรือเข้าร่วมก็ได้ เช่นเดียวกับครู อาจารย์ เจ้าหน้าที่ และคนทั่วไป แล้วจบด้วย Board of Directors มาฟังมาดู

เนื่องจากมีเรื่องวัฒนธรรมไทยด้วย เขาจึงเชิญวิทยากรด้านนั้นไปให้ความรู้และแสดงให้ดูด้วย คือ

อาจารย์ฤทัย ใจจงรัก ไปบรรยายเรื่องสถาปัตยกรรมไทย (ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ร.ศ. ฤทัย ใจจงรัก เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาสถาปัตยกรรม) และ

อาจารย์สถาพร สนทอง ไปแสดงนาฏศิลป์

เป็นธรรมดาตามกฎกติกาของเขา ย่อมมีค่าตอบแทนสำหรับการบรรยาย ซึ่งเขาจ่าย รวมแล้ว สำหรับเดือนหนึ่งนี้ $1,000

แต่ก็เป็นธรรมดาของเราที่ย่อมไม่เอาเงินนั้น เพราะญาติโยมเลี้ยงพระอยู่แล้ว แต่ก็ไม่ควรจะให้เขาระงับการจ่าย เพราะเขาจะไม่เข้าใจ จะมองเป็นเรื่องประหลาด และก็ไม่ควรให้แก่เขา เพราะประเทศเขาร่ำรวยกว่าไทยมาก

วิธีที่ดีที่สุด ก็คือ ให้ปัจจัย $1,000 นั้นแก่มหาจุฬาฯ (ตอนนั้นคงไม่ได้นึกที่จะคำนวณ ถ้าเทียบดู เงินที่เขาจ่ายครั้งนั้น เท่ากับนิตยภัตที่มหาจุฬาฯ ราว ๓ ปี)

จึงเป็นธุระของคุณมนัส โอวาทสาร ที่จะช่วยจัดการเงินก้อนนั้น โดยพาผู้เล่าไปร้านหนังสือ เลือกหนังสือเสร็จแล้ว คุณมนัสก็ใช้เงินก้อนนั้นจ่ายค่าหนังสือ และจัดส่งหนังสือนั้นมาให้แก่มหาจุฬาฯ ทาง surface mail

เนื่องจากหนังสือเล่มหนึ่งๆ ราคาอย่างสูงก็ไม่กี่เหรียญ ได้หนังสือมากพอควรแล้ว ปัจจัยก็ยังเหลืออีกมาก

ก็เลยตกลงว่าคุณมนัส (หรือมอบภาระแก่ผู้อื่น ยังไม่มีเวลาค้น) ใช้เงินที่เหลือ ช่วยจัดซื้อหนังสือ *What the Buddha Taught* ที่ใช้เรียนสำหรับ “วิชาธรรมภาคภาษาอังกฤษ” ในชั้นพุทธศาสตร์ ปีที่ ๑ ส่งไปให้แผนกจัดหา ของมหาจุฬาฯ เพื่อจะได้จัดการจำหน่ายเอาเงินให้แก่มหาจุฬาฯ ต่อไป (ได้กี่เล่ม ตอนนี้ขอข้ามไปก่อน เพราะถ้าค้น จะเสียเวลาเพิ่มอีก)

สำหรับหนังสือส่วนที่ให้ซื้อถวายแก่มหาจุฬาฯ นั้น เมื่อตามมาถึงเมืองไทย ก็จัดมอบให้แก่ห้องสมุดมหาจุฬาฯ โดยติดใบปะบอกให้รู้การบริจาคซึ่งเป็นที่ไปที่มานี้ว่า

(ใบปะหน้าใบรองปกนี้ ทำสีสันเล็กน้อย ดังภาพที่ได้ลงไว้เป็นตัวอย่าง)

ได้ให้เวลาและเนื้อที่แก่เรื่องที่ฟิลาเดลเฟียมากแล้ว ขอผ่านต่อไปข้อ ๒. คือออกเดินทางไปเยี่ยมมหาวิทยาลัยต่างๆ

เยี่ยมมหาวิทยาลัยในอเมริกา ที่สอนพุทธศาสนา หรืออาเซียอาคเนย์

ในการไปอเมริกาครั้งนี้ ฟิลาเดลเฟียนับว่าเป็นจุดศูนย์กลาง คือ เป็นจุดหมายของการเดินทางมาในรายการสอนพระพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย จึงได้พักที่นี่ ตั้งแต่วันที่ ๓ เม.ย. ถึง ๖ พ.ค. ๒๕๑๕ รวมเดือนเศษ เป็นช่วงแรก

ตอนนี้จบช่วงแรกแล้ว ก็จะออกเดินทางไปเยี่ยมมหาวิทยาลัยต่างๆ อีกครึ่งเดือน (๖ - ๒๑ พ.ค. ๒๕๑๕) เป็นช่วงที่ ๒

จบช่วงที่ ๒ ณ ๒๑ พ.ค. แล้ว ก็กลับมาตั้งต้นที่ฟิลาเดลเฟียอีก แล้ว ๒๓ พ.ค. ๒๕๑๕ ก็จะออกเดินทางกลับประเทศไทย โดยแวะเยี่ยมประเทศต่างๆ ในยุโรป ไปลงท้ายที่อินเดีย ในอาเซีย ก่อนจะถึงเมืองไทยในวันที่ ๑๒ มิ.ย. ๒๕๑๕

รวมตลอดรายการ จนจบการเดินทาง ห่างเมืองไทยรวม ๘๐ วัน (ไม่นับวันที่ถึงเมืองไทย คือ ๑๒ มิ.ย.)

ต่อไปนี้ คือช่วงที่ ๒ เมื่อเดินทางเยี่ยมมหาวิทยาลัย ที่มีการสอนพุทธศาสนา หรืออาเซียอาคเนย์ศึกษา

การเดินทางออกจากฟิลาเดลเฟีย ในวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๑๕ นี้ เป็นเรื่องของคณะพระ ๓ รูป ญาติโยมมากมายที่เมืองนี้ไม่ได้ไปด้วย แต่ก็มิใช่ว่าพระจะต้องไปกันเองโดยลำพัง เจ้าภาพฝรั่งก็รู้เข้าใจ และได้เตรียมการไว้ก่อนแล้ว

ก่อนเดินทางช่วงที่ ๒ นี้ ได้เตรียมกันไว้แล้ว คือ ทางกระทรวงต่างประเทศ ซึ่งเป็นเจ้าภาพ (Department of State) ได้ตกลงให้**คุณไมค์** คือ Mr. Michael Billington (มาจาก Berkeley ใน California) เป็นไวยาวัจกรของพระ โดยเรียกชื่อแบบไทยว่า "**คุณไมตรี**"

"**คุณไมตรี**" เคยเป็นอาสาสมัครของหน่วยสันติภาพ (Peace Corps volunteer) ที่ประธานาธิบดีจอห์น เอฟ. เคนเนดี จัดตั้งขึ้น ฝึกมาดีแล้ว ได้อยู่เมืองไทย พูดไทยได้ มีชื่อไทย พร้อมจะไปกับพระไทยได้ โดยเป็นผู้ติดตาม ช่วยดูแล ติดต่อกับเจ้าถิ่นในที่นั้นๆ เช่ารถและขับรถให้ หรือถ้าต้องไปทางเครื่องบิน ก็จัดหาตั๋วและพาพระไปขึ้นเครื่องบิน ฯลฯ เป็นอันเข้าทำนองว่า คณะเราเดินทางในฐานะเป็นแขกของรัฐบาลประเทศอเมริกานั่นเอง

(หลังจากนี้ ๑๗ ปี "**คุณไมตรี**" มีชื่อปรากฏในวารสาร *Executive Intelligence Review* ฉบับ Nov. 10, 1989 เป็น "American patriot and world citizen") ซึ่งเล่าไว้ด้วยว่า:

"…spent the next two years substitute teaching in Berkeley and doing occasional escort/interpreter jobs for the U. S. State Department, helping government guests from Thailand on official tours of the United States.")

CLS

COUNCIL ON LEADERS AND SPECIALISTS

of The Experiment in International Living

suite 600
818 18th street, n.w.
washington, d.c. 20006

telephone 298-7450
area code 202

ITINERARY FOR: Phra DHAMMAGUNABHORN
Secretary General
Mahachulalongkorn Buddhist University
Bangkok, Thailand

and

Phra SRIVISUDDHIMOLI
Deputy Secretary General
Mahachulalongkorn Buddhist University
Bangkok, Thailand

Participants in the International Visitors Program, Bureau of Educational and Cultural Affairs, U.S. Department of State (256 L 72). Visiting the United States from March 25 - May 25, 1972. Accompanied by Phra Dhepvoravethi and U.S. Department of State Escort-Interpreter, Mr. Michael Billington.

PROGRAMMED BY: William Topolsky, Program Officer
Home tel: (703) 836-2070

March 29, Wed. Ar. WASHINGTON, D.C.

Dupont Plaza Hotel.

SPONSOR: William Topolsky, Program Officer
Council on Leaders and Specialists
818 18th Street, N.W., Suite 600
Tel: (202) 298-7450

April 2, Sun. Lv. Washington Penn-Central Railroad "Metroliner" 1:00 PM
Ar. PHILADELPHIA, PENNSYLVANIA 4:00 PM

4249 Walnut Street, #B3. Tel: (215) 222-4629.

SPONSOR: Mr. David Crownover, Executive Secretary
University of Pennsylvania Museum
Tel: (215) 386-7400 (office)
735-6534 (home)

May 6, Sat. Lv. Philadelphia TWA #195 9:45 AM
Ar. CHICAGO, ILLINOIS (O'HARE Airport) 10:41 AM

Palmer House, 17 East Monroe Street.

SPONSOR: Mr. Jerome Klinenberg, Executive Director
The International Hospitality Center of Chicago
116 South Michigan Avenue
Tel: (312) 332-5875(office) Mrs. Francoise Friedman 477-2845 (home)

May 7, Sun. Lv. Chicago Private Automobile 5:00 PM
Ar. De KALB, ILLINOIS 6:30 PM

Accommodations to be arranged by sponsor.

SPONSOR: Dr. Donn V. Hart, Director
Center for South East Asian Studies
Northern Illinois University
Tel: (815) 753-1771

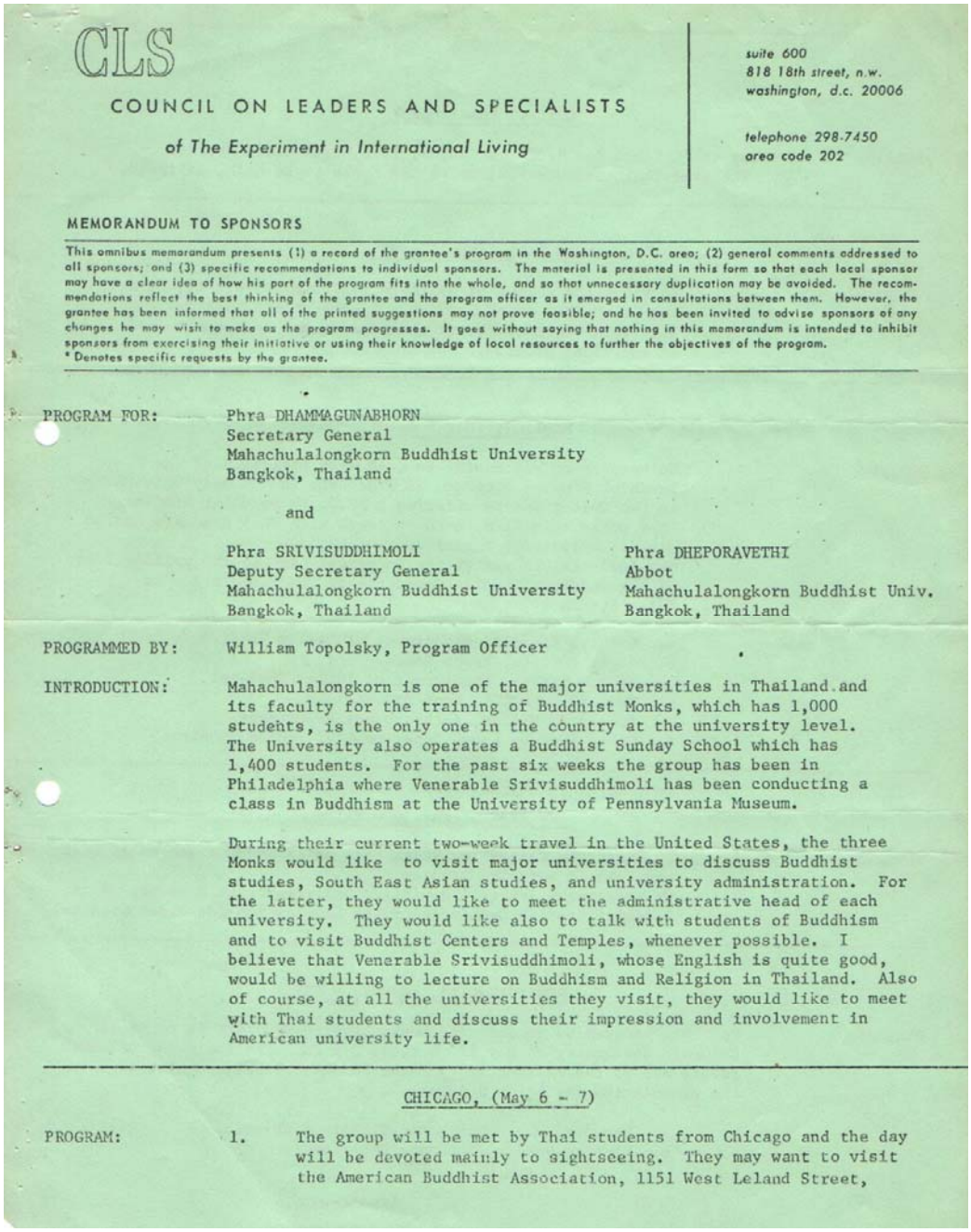

CLS

COUNCIL ON LEADERS AND SPECIALISTS

of The Experiment in International Living

suite 600
818 18th street, n.w.
washington, d.c. 20006

telephone 298-7450
area code 202

MEMORANDUM TO SPONSORS

This omnibus memorandum presents (1) a record of the grantee's program in the Washington, D.C. area; (2) general comments addressed to all sponsors; and (3) specific recommendations to individual sponsors. The material is presented in this form so that each local sponsor may have a clear idea of how his part of the program fits into the whole, and so that unnecessary duplication may be avoided. The recommendations reflect the best thinking of the grantee and the program officer as it emerged in consultations between them. However, the grantee has been informed that all of the printed suggestions may not prove feasible; and he has been invited to advise sponsors of any changes he may wish to make as the program progresses. It goes without saying that nothing in this memorandum is intended to inhibit sponsors from exercising their initiative or using their knowledge of local resources to further the objectives of the program.
* Denotes specific requests by the grantee.

PROGRAM FOR: Phra DHAMMAGUNABHORN
Secretary General
Mahachulalongkorn Buddhist University
Bangkok, Thailand

and

Phra SRIVISUDDHIMOLI
Deputy Secretary General
Mahachulalongkorn Buddhist University
Bangkok, Thailand

Phra DHEPORAVETHI
Abbot
Mahachulalongkorn Buddhist Univ.
Bangkok, Thailand

PROGRAMMED BY: William Topolsky, Program Officer

INTRODUCTION: Mahachulalongkorn is one of the major universities in Thailand and its faculty for the training of Buddhist Monks, which has 1,000 students, is the only one in the country at the university level. The University also operates a Buddhist Sunday School which has 1,400 students. For the past six weeks the group has been in Philadelphia where Venerable Srivisuddhimoli has been conducting a class in Buddhism at the University of Pennsylvania Museum.

During their current two-week travel in the United States, the three Monks would like to visit major universities to discuss Buddhist studies, South East Asian studies, and university administration. For the latter, they would like to meet the administrative head of each university. They would like also to talk with students of Buddhism and to visit Buddhist Centers and Temples, whenever possible. I believe that Venerable Srivisuddhimoli, whose English is quite good, would be willing to lecture on Buddhism and Religion in Thailand. Also of course, at all the universities they visit, they would like to meet with Thai students and discuss their impression and involvement in American university life.

CHICAGO, (May 6 - 7)

PROGRAM: 1. The group will be met by Thai students from Chicago and the day will be devoted mainly to sightseeing. They may want to visit the American Buddhist Association, 1151 West Leland Street,

CLS จัดกำหนดการเป็น ๒ ชุดๆ ละ ๔ หน้า คือ ชุดสีเหลือง สำหรับคณะเดินทาง และชุดสีเขียว สำหรับเจ้าภาพ/ผู้ต้อนรับ นำมาแสดงไว้พอเป็นตัวอย่าง

การเดินทางในช่วงนี้ มีเรื่องราวมากมาย เพื่อให้ไม่ยืดยาด จะไม่เล่าเรื่องตามลำดับการเดินทาง แต่สรุปเป็นภาพรวม โดยแยกประเภทจัดกลุ่ม เป็น ๓ อย่าง คือ

๑. **เยี่ยมมหาวิทยาลัยที่มีการสอนวิชาพุทธศาสนา** ได้แก่

ก) มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน (University of Wisconsin) ที่เมืองแมดิสัน (Madison) ในรัฐวิสคอนซิน ซึ่งเป็นสถาบันแห่งเดียวในอเมริกาเวลานั้นที่มีการสอนพุทธศาสนาถึงขั้นให้ปริญญาเอก *[เยี่ยม ๘–๑๐ พ.ค. ๑๕]*

ข) มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) ที่เมืองเคมบริดจ์ ติดกับเมืองบอสตัน (Cambridge & Boston) *[เยี่ยม ๑๕ พ.ค. ๑๕]*

ค) มหาวิทยาลัยคอลเกต (Colgate University) ในมณฑล Hamilton แห่งรัฐนิวยอร์ก *[เยี่ยม ๑๘–๑๙ พ.ค. ๑๕]*

ง) มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย (Columbia University) ในนครนิวยอร์ก (N.Y.C.) แห่งรัฐนิวยอร์ก *[เยี่ยม ๑๒ พ.ค. ๑๕]*

<u>จุดสังเกต</u>: U. of Wisconsin เป็นแห่งเดียวในอเมริกา ที่สอนพุทธศาสนาถึงขั้นให้ปริญญาเอก Chairman ของ Buddhist Studies Program นี้ เป็นชาวญี่ปุ่น คือ Prof. Minoru Kiyota จึงสอนเรื่องจีนและญี่ปุ่นด้วย ท่านเอาใจใส่ให้เวลาแก่เรา สนทนาซักถามและถวายเอกสารมามากมาย ในคณาจารย์ของโครงการนี้ ๑๔ ท่าน มีท่านหนึ่งเป็นชาวอินเดีย ชื่อ Prof. A. K. Narain (นารายณ์) ก็เอาจริงเอาจังมาก นิมนต์คณะเราเข้าห้องสัมมนาวิชาประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ขอให้พูดและตอบปัญหาของนักศึกษา แถมนิมนต์ไปฉันเพลที่บ้านวันรุ่งขึ้น มีคนไทยและฝรั่งร่วม ถวายอาหารทั้งอินเดียและไทย

ส่วนที่ Harvard U. เวลานั้นก็มี CSWR (Center for the Study of World Religions) แล้ว แต่เวลานั้นเขาเน้นเรื่องศาสนาเปรียบเทียบ คณะได้พบกับ Prof. Masatoshi Nagatomi ซึ่งเป็นผู้สอนวิชาพุทธศาสนา (Prof. of Buddhist Studies) และท่านอื่นๆ รวมทั้งสนทนากับนักศึกษาปริญญาเอกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาราว ๖ คน และเขานำชมหอสมุดใหญ่ของ Harvard ที่ว่ามีหนังสือ ๗ ล้านเล่ม (ปัจจุบันว่ามี ๑๐ ล้านเล่ม)

[Prof. Nagatomi นี้ อีก ๙ ปีต่อมา เมื่อผู้เล่าไปบรรยายที่ CSWR ของ Harvard ได้ใกล้ชิดกัน และได้ร่วมกันตั้ง Buddhist Study Group ขึ้น เพื่อพบปะแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดกันประจำสัปดาห์ แต่แปลกว่าตอนที่พบ ผู้เล่าลืมแล้วว่าเคยพบกันตั้งแต่ปี ๑๕ นี้]

ที่ Colgate U. แม้จะเป็นมหาวิทยาลัยเล็ก แต่พิเศษด้านน้ำใจ Prof. K. W. Morgan ซึ่งสอนวิชาพุทธศาสนาที่นั่น ตั้งใจจริงจังอยากให้เราไป เมื่อไปถึง ท่านจัดให้พักค้างแรมใน Chapel House ซึ่งใช้เป็นศูนย์ฝึกสมาธิ (meditation center) มีบริเวณร่มรื่นงดงาม

คราวนั้น คุณไมตรี (เรียก ไมค์ หรือบิลล์ ก็ได้) ถ่ายภาพยนต์ไว้ มีภาพท่านเจ้าคุณเลขาธิการและเหตุการณ์เป็นที่ระลึกอย่างดี แต่เมื่อกลับมาเมืองไทย เวลาผ่านไปหลายสิบปี ฟิล์มเสียเน่าเหม็นหมด เป็นความผิดของผู้เล่าที่ไม่ได้หาวิธีเก็บรักษาวัสดุชนิดนี้

แม้กลับเมืองไทยแล้ว Prof. Morgan ก็ยังเอาใจใส่ ส่งหนังสือดีๆ ของท่านไปถวายเป็นชุด แต่ผู้เล่าก็ไม่มีเวลาติดต่อตอบสนองท่าน เป็นข้อบกพร่องของเราเอง ซึ่งก็ต้องอ้างเรื่องงานที่มหาจุฬาฯ [เคยมีอาจารย์อเมริกันท่านหนึ่ง ซึ่งมีผลงานหนังสืออยู่แล้วครั้งหนึ่ง เขียนจากอเมริกามาขอให้ร่วมงานทำหนังสือเรื่องหนึ่งหรือเล่มหนึ่ง ผู้เล่าก็ยุ่งกับงานของเรา ท่านรอจนในที่สุดคงน้อยใจ เขียนมาบอกว่า เอาไว้ชาติหน้าก็แล้วกัน]

สุดท้าย Columbia U. เป็นมหาวิทยาลัยใหญ่มีชื่อเสียงทีเดียว แต่ไม่ได้เด่นดังจริงจังกับวิชาการด้านของเรา พบชื่ออาจารย์ทางมหายานบ้าง คณะเราได้พบกับอาจารย์ ๓ ท่าน คุยกันสักชั่วโมงหนึ่ง ก็ลา เรื่องเด่นในการมาที่นี่ กลายเป็นการได้เจอหนุ่มขาวสาวฝรั่งพวกหริกฤษณะกลุ่มใหญ่ ร้องเต้นลอยหน้าลอยตากันที่หน้าตึก

๒. **เยี่ยมมหาวิทยาลัยที่มีการสอนอาเซียอาคเนย์ศึกษา** ได้แก่

ก) มหาวิทยาลัยนอร์ทเธอร์น อิลลินอยส์ (Northern Illinois University) ที่เมืองดีกาลบ์ (De Kalb) ในรัฐอิลลินอยส์ ซึ่งมีศูนย์อาเซียอาคเนย์ศึกษา (Center for Southeast Asian Studies) โดยตรงเฉพาะ *[เยี่ยม ๗–๘ พ.ค. ๑๕]*

ข) มหาวิทยาลัยมิชิแกน (University of Michigan) ที่เมืองแอนน์อาร์เบอร์ (Ann Arbor) ในรัฐมิชิแกน ซึ่งมีศูนย์อาเซียทักษิณาคเนย์ศึกษา (Center for South and Southeast Asian Studies) โดยตรงเฉพาะ *[เยี่ยม ๑๐–๑๑ พ.ค. ๑๕]*

ค) มหาวิทยาลัยเยล (Yale University) ที่เมืองนิวเฮเว่น (New Haven) ในรัฐคอนเนคทิคัต (Connecticut) *[เยี่ยม ๑๗ พ.ค. ๑๕ – แต่มีเหตุขัดข้องให้งด]*

ง) มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ (Cornell University) ที่เมือง Ithaca ในรัฐนิวยอร์ก ซึ่งมีโครงการอาเซียอาคเนย์ (Southeast Asia Program) *[เยี่ยม ๑๗–๑๘ พ.ค. ๑๕]*

<u>จุดสังเกต</u>: ขอให้รู้กันไว้ก่อนว่า มหาวิทยาลัยที่สอนเรื่องอาเซียอาคเนย์ ก็ย่อมสอนเรื่องพุทธศาสนาด้วย เป็นธรรมดา เพราะหลายประเทศในอาเซียอาคเนย์เป็นดินแดนพุทธศาสนา จะรู้เข้าใจเรื่องอาเซียอาคเนย์ ก็ต้องรู้เรื่องพุทธศาสนาด้วย เพียงแต่ว่าอาจจะเน้นต่างแง่ต่างด้านกับพุทธศาสนศึกษาโดยตรง

ที่ Northern Illinois U. ผู้อำนวยการศูนย์ คือ Dr. Donn V. Hart เอาใจใส่มาก ท่านทำกำหนดการพบปะไว้ละเอียดทีเดียว พอคณะเดินทางถึงเมือง De Kalb ๒ ทุ่มครึ่ง ก็มีรายการพบปะในงานทันที กว่าจะเริ่มคุยกันได้ก็ ๓ ทุ่ม

ที่บ้าน Dr. Hart มีอาจารย์สายวิชานี้มา พร้อมทั้งนักศึกษาไทย ๖ คน ซึ่งมีน้ำใจมาก รุ่งขึ้นก็ร่วมเลี้ยงภัตตาหารทั้งเช้า-เพล คณะก็พบ-ก็ดูไปตามกำหนดการ Dr. Hart บอกว่า ยินดีขอให้มหาจุฬาฯ ส่ง Faculty members ไปเรียนต่อที่นั่น

คราวนี้ คุณไมตรีก็ถ่ายภาพยนต์ไว้อีก เก็บไว้ที่กุฏิของผู้เล่า และก็ได้เน่าเสียไปอีกแล้วเช่นเดียวกัน

ที่ U. of Michigan ก่อนจะเยี่ยมศูนย์อาเซียทักษิณาคเนย์ศึกษาตอนบ่าย ได้รับนิมนต์ไปฉันเช้าที่บ้าน Prof. William Gedney และโยมช้อย ที่บ้านมีศาลพระภูมิด้วย พระเจริญพระพุทธมนต์ ทำน้ำมนต์ ให้พรโยม มีหนังสือพิมพ์มาสัมภาษณ์

จากนั้น อาจารย์ชาวลังกา คือ Prof. Padmanabh Jaini นิมนต์คณะเข้าชั้นเรียนพุทธศาสนา อาราธนาศีล อาราธนาธรรม สวดมนต์ กล่าวธรรม และตอบปัญหา ดังนี้เป็นต้น

ทั้งนี้ อาจารย์ชาตรี เมืองนาโพธิ์ นายกสมาคมไทยแอนน์อาร์เบอร์ ได้ดูแลช่วยเหลือโดยตลอดจนส่งขึ้นเครื่องบิน

ที่ Yale University แม้จะรู้ก่อนแล้วว่างดรายการ แต่อยู่ในทางผ่าน จึงหยุดแวะชมบริเวณ ดูอาคารใหญ่โต ขอเอกสารบ้าง ค้างแรมที่ New Haven คืนหนึ่งแล้ว คุณไมตรีก็ไปเช่ารถมาขับพาพระออกเดินทาง แวะฉันเพลแล้ว ก็ไปต่อแบบเรื่อยๆ ชมทุ่งนาป่าเขา ผ่านเมือง ผ่านหมู่บ้าน แวะทะเลสาบ ตามสบาย เกือบ ๘ ชั่วโมง จึงถึงจุดหมาย

ต่อจากเยล ก็มาที่ Cornell University หลังจากถึงสักครึ่งชั่วโมง ราว ๒๐ น. ยังไม่มืดค่ำ Dr. L. C. Cunningham ผู้สูงวัย มาพาคณะไปที่ตึกหนึ่ง พบกับนักศึกษาไทย ๑๔ คน สนทนากัน และสวดมนต์ให้พร เกือบ ๓ ชั่วโมง Dr. Cunningham ก็รับไปที่พัก

พอเช้าวันใหม่ อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ นายกสมาคมไทยที่นั่น นำข้าวต้มมาถวาย ท่านอื่นๆ ตามมาด้วย แล้ว Dr. Cunningham ก็มารับไปอีก ดูนั่นชมนี่ รวมทั้งห้องสมุด Wason Collection

แล้วก็นำไปพบ Dr. Lauriston Sharp ผู้ก่อตั้ง Southeast Asia Program ของที่นั่น สนทนาเรื่องของโครงการนั้น แล้วไปฉันเพลที่นักศึกษาไทยจัดถวาย พร้อมทั้งอาจารย์และนักศึกษาฝรั่ง สนทนากัน จนบ่าย ๑๔.๒๐ น. คุณไมตรีก็ขับรถพาเดินทางต่อไป สู่มหาวิทยาลัยคอลเกต

๓. **เยี่ยมชุมชนญาติโยมนักศึกษาไทย ในเมืองใหญ่ ที่ตั้งมหาวิทยาลัยใหญ่ ๆ** มี

ก) เมืองชิคาโก/Chicago แวะที่นี่ โดยจับเป็นจุดตั้งต้นใหม่ในการเดินทางไปสู่ Northern Illinois U. ซึ่งห่างออกไปประมาณ ๙๐ กม. *[แวะ ๖–๗ พ.ค. ๑๕]*

บุญการ: ที่นี่ ได้รับความอุปถัมภ์บำรุงโดยความเอื้ออำนวยของคุณหมอจำลอง ดิษยวณิช (เวลานี้คือ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ น.พ.จำลอง ดิษยวณิช) พร้อมด้วยอาจารย์พริ้มเพรา (เวลานี้คือ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ พริ้มเพรา ดิษยวณิช) ตั้งแต่ถวายที่พักอาศัย พอพระมาถึงบ้านตอนสายวันที่ ๖ พ.ค. ๒๕๑๕ ก็พร้อมด้วยญาติมิตรเริ่มงานบุญ ฟังพระเจริญพระพุทธมนต์ และถวายภัตตาหารเพล

ครั้นเย็นลง ๑๘.๓๐ น. ยามที่ยังไม่มีวัดไทย ญาติโยมคนไทยก็ได้มาร่วมพิธีบุญกันที่วัดญี่ปุ่น Buddhist Temple of Chicago มากันมากมาย ราว ๓๐๐ คน ล้นห้องประชุม นิมนต์ท่านเจ้าคุณเลขาธิการ เทศนาและตอบปัญหาธรรม จนเกือบสี่ทุ่มครึ่ง จึงไปพักผ่อน

รุ่งขึ้น แต่เช้า ราว ๐๖.๓๐ น. ก็ไปจัดงานบุญกันอีกที่วัดญี่ปุ่นนั้น คุณหมอจำลองและญาติมิตรตักบาตรและเลี้ยงภัตตาหารเช้า ครั้นถึงเพล ฉันภัตแล้ว ก็นิมนต์ผู้เล่าแสดงปาฐกถาภาษาอังกฤษ ก่อนมีการประพรมน้ำพระพุทธมนต์ อวยพรให้พิธีจบลงด้วยปีติสุข

ยามว่างกิจพิธี ญาติโยม โดยเฉพาะคุณพิศมัย (ต้อย) วิทยวิโรจน์ และเพื่อน ก็จัดนำให้พระได้ดูชมสถานที่อันสมควร เช่น พิพิธภัณฑ์ และโบสถ์บาไฮ ก่อนที่พระจะเดินทางต่อไป โดยได้มองเห็นชัดแล้วว่า ญาติโยมชาวไทย แม้จะห่างถิ่นฐานไปอยู่ในดินแดนห่างไกลผ่านเวลายาวนาน ก็ยังมีใจมั่นด้วยศรัทธาในพระศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีไทย

ข) เมืองนิวยอร์ก/New York City แวะเมืองนี้ อันเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย ซึ่งผู้จัดรายการทราบมาว่ามีการสอนพระพุทธศาสนา ได้พักที่ไทยมิชชัน (Thai Mission) *[แวะ ๑๑–๑๓ พ.ค. ๑๕]*

บุญการ: ที่นี่ ญาติโยมที่รู้ที่ทราบข่าว ก็มาเอื้อเฟื้อเกื้อกูลทำบุญกัน เริ่มแต่คุณกมล แม้คุณมาณพ ฉัตรภูติ ก็ตามมาดูแลที่นี่ด้วย ในวันรุ่งขึ้น ขณะพระฉันเช้า Mrs. Josephine Stanton (ภริยาของ Mr. Edwin Stanton เอกอัครราชทูตอเมริกาคนแรก ประจำประเทศไทย) ไม่ทราบว่าท่านทราบข่าวอย่างไร ก็ได้มานมัสการสนทนาอย่างดีใจ

นอกจากไปเยี่ยม Columbia U. แล้ว ในช่วง ๒ วัน ก็มีกิจนิมนต์ไปในงานทำบุญของญาติโยมไทยหลายบ้าน หลังพบกับ Mrs. Stanton แล้ว คุณมาณพก็รับไปฉันเพลในงานทำบุญแต่งงานคุณหมอชนะ และคุณเยาวลักษณ์ แล้วก็ต่อภาคเย็น-ค่ำ ไปเจริญพระพุทธมนต์ โกนผมไฟเด็กๆ วันต่อมา ญาติโยมก็มาเลี้ยงแต่เช้า แล้วอีกสองท่านก็รับไปเจริญพระพุทธมนต์ ฉันเพล ในงานขึ้นบ้านใหม่คุณกฤษณ์ จากนั้นก็ไปส่งสนามบินเพื่อไปบอสตัน

ที่เมืองบอสตัน คราวไป Cambridge เยือน Harvard แวะเยี่ยม MIT, พ.ศ. ๒๕๑๕

ค) เมืองบอสตัน/Boston แวะที่นี่ โดยเป็นเมืองสำคัญ อันเคยเป็นที่ตั้งของ MIT และถึงกันกับ Harvard ที่จะไปเยี่ยม *[แวะ ๑๗–๑๖ พ.ค. ๑๕]*

บุญการ: ที่นี่ ทางสมาคมไทยแห่งแมสซาชูเซตส์ (Thai Association of Massachusetts) ทั้งนายก คือ คุณหมอเทพ หิมะทองคำ และรองนายก คือ คุณสุรชัย บุญแสง กับทั้งคุณนิกร ใจเพชร ได้อุปถัมภ์ดูแลตั้งต้นแต่ไปรับจากสนามบิน โดยคุณสุรชัยติดตามช่วยเหลือใกล้ชิด

(คุณหมอเทพ หิมะทองคำ ต่อมาคือ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์เทพ หิมะทองคำ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลเทพธารินทร์)

ได้ทราบว่า เวลานั้น ที่บอสตันมีคนไทยอยู่ราว ๑๕๐ คน ส่วนมากเป็นนักศึกษา ว่าเฉพาะที่ Harvard U. มีนักศึกษาไทยเกือบ ๒๐ ซึ่งพอกับที่ MIT ซึ่งมีประมาณ ๒๐ (แยกได้เป็นชั้นปริญญาตรี ๘ และโทกับเอก ๑๒)

ที่นี่มีรายการไปเยี่ยม Harvard บนฝั่งเมือง Cambridge ดังได้เล่าแล้ว แต่ MIT ไม่เข้าในรายการเยี่ยม เพราะเป็นที่สอนในแดนวิชาอย่างอื่น แต่กระนั้น ก็ได้ไปเยือนในอีกความหมายหนึ่ง คือพบกับญาติโยมและนักศึกษาไทย ดังที่ว่า ในวันรุ่งขึ้น คือ ๑๔ พ.ค. ๑๕ ประมาณ ๑๙.๒๕ น. รับนิมนต์ขึ้นไปพบคนไทย ซึ่งมาราว ๑๐๐ คน บนห้องประชุมในหอพักหญิง ที่ MIT ได้สนทนากัน เจริญพระพุทธมนต์ และแสดงธรรม

รุ่งขึ้น ๑๕ พ.ค. ๑๕ หลังจบรายการที่ Harvard แล้ว คุณหมอเทพนำคนไทยมาสนทนาตั้งแต่ ๒๑ ถึง ๒๒.๓๐ น.

นอกจากรายการพบปะอย่างนี้แล้ว ก็มีการนิมนต์ไปชมสถานที่ เช่น พิพิธภัณฑ์บางทีไปไกลสักหน่อย คือ ย้อนไปวันที่ ๑๔ ท่านบาทหลวงที่เรียกว่า Father McLaughlin ได้มารับไปชมสถาบันฝึกบาทหลวง St. John's Seminary อันกว้างขวางใหญ่โต

สุดท้าย วันที่ ๑๖ พ.ค. ๒๕๑๕ เวลา ๑๔ น. คุณหมอเทพ และคุณสุรชัย ก็นิมนต์พระขึ้นรถนำไปส่งที่สถานีรถไฟ เพื่อเดินทางสู่เมือง New Haven ถิ่นของ Yale U. จากนั้น ไปเยี่ยม Cornell U. แล้วต่อไป Colgate U. ดังที่เล่าแล้ว เป็นอันจบรายการเยี่ยม

๑๙ พ.ค. ๒๕๑๕ คุณไมตรีขับรถพาเดินทางกลับ แวะเมือง Syracuse พักที่บ้านคุณหมอสมพงษ์ และคุณก้อนทอง ได้รับความอุปถัมภ์ดูแลอย่างดี แล้วเดินทางต่อไปจนถึงเมือง Buffalo คุณหมอวิทูร วงศ์ธรรม มารับไปบ้านใหม่ ทำบุญเลี้ยงเพล พระสวดมนต์ แสดงธรรม ญาติโยมร่วมสัก ๒๕ คน พักที่เมืองนั้น เลยได้แวะ Niagara Falls

๒๑ พ.ค. คุณไมตรีส่งรถคืนแล้ว ก็พาพระมาขึ้นเครื่องบินจาก Buffalo สู่ Phila. ญาติโยมมารับคณะจากสนามบิน แวะที่สถานีรถไฟ ส่งคุณไมตรี ซึ่งลาแยกไปวอชิงตัน ดี.ซี. ไปถึงบ้านคุณมนัส ก็ทำบุญ สวดมนต์ ฟังธรรม ถาม-ตอบปัญหากันอีก เท่ากับส่งท้าย

ออกจากอเมริกา มาแวะวาติกัน ฉันน้ำ ๓๐ ขวด ได้ใกล้ฤาษีเกศ

ครั้นแล้ว วันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ คุณมนัส โอวาทสาร ก็พาคณะพระสงฆ์มาที่สนามบิน แล้วราวทุ่มครึ่ง พระสงฆ์ก็ลาญาติโยมราว ๓๐ คน ที่มาส่ง ขึ้นเครื่องบิน เดินทางจากเมือง Philadelphia สหรัฐอเมริกา สู่กรุง London ประเทศอังกฤษ

ในเส้นทางกลับเมืองไทยที่ใช้เวลา ๒๐ วัน ได้รับความอุปถัมภ์และความช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเกื้อกูลจากสถานทูตไทย ในนานาประเทศ จึงได้แวะผ่านดินแดนต่างๆ หลายประเทศ คือ จาก Philadelphia ในอเมริกามา London ในอังกฤษ ต่อมายัง Paris ในฝรั่งเศส แล้วไป Amsterdam แห่งเนเธอร์แลนด์ สู่ Brussels ในเบลเยียม

จากนั้นไป Cologne และ Hamburg ของเยอรมนี แล้วขึ้นไป Copenhegen ในเดนมาร์ก จากนั้น ย้อนมา Berlin และ Frankfurt ในเยอรมนี ลงมา Geneva ในสวิตเซอร์แลนด์ แล้วแวะ Rome ในอิตาลี และในที่สุด ต่อจาก New Delhi ของอินเดีย มาถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ ๑๒ มิ.ย. ๒๕๑๕

ระหว่างทาง มีจุดสังเกตบางแห่ง คือได้แวะนครเบอร์ลิน ซึ่งเวลานั้นอยู่ในยุคสงครามเย็น แบ่งเป็นเบอร์ลินตะวันออก กับเบอร์ลินตะวันตก คณะได้รับความเอื้อเฟื้อนำไปเดินเลียบกำแพงเบอร์ลินช่วงหนึ่ง เป็นตัวอย่างให้เห็นสภาพด้านหนึ่งของโลกมนุษย์

อีกแห่งหนึ่ง เมื่อถึงกรุงโรม ได้แวะไปเยือนนครวาติกันด้วย (เรียกตามภาษาทางการว่า Vatican City State หรือ นครรัฐวาติกัน)

เหตุที่ไปเยือนวาติกัน คือ ในระยะที่อยู่ในอเมริกา ได้ทราบจากทางสถานทูตที่กรุงวอชิงตัน ว่า ทางคณะของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ วัดพระเชตุพน ได้กำหนดตัวท่านเจ้าคุณเลขาธิการ ให้เป็นสมณทูตองค์หนึ่ง ที่จะเข้าเยี่ยมองค์พระสันตะปาปา (Pope Paul VI, 1963-78) และขอให้ไปร่วมคณะด้วย

ในการนี้ ท่านเจ้าคุณเลขาธิการจะนำคณะไปสมทบที่กรุงโรม เพราะบังเอิญกำหนดเดินทางถึงโรมประจวบกันพอดี คือ วันเยี่ยมวาติกันของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ กำหนดไว้ ๗ มิถุนายน ศกนั้น ส่วนตั๋วเครื่องบินของคณะว่า จะเดินทางถึงโรมในวันที่ ๕ และออกจากโรมในวันที่ ๗ ตอนค่ำ เป็นอันสมทบกันได้ที่นั่น และไม่เสียงานทั้งสองฝ่าย

การเดินทางก็ลงตัวตามที่คิดหมายไว้นั้น คือถึงกรุงโรมในวันที่ ๕ มิ.ย. ได้กราบถวายคารวะแด่เจ้าประคุณสมเด็จฯ พบพระเถรานุเถระ พร้อมทั้งผู้ใหญ่ในกรมการศาสนา และญาติโยม ที่มาในคณะ

รุ่งขึ้น ๖ มิ.ย. ๑๕ มีบิชอพบางท่านมารับพระสงฆ์ ๕ รูป (คือ พระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก และท่านเจ้าคุณพระราชโมลี กับคณะ ๓ รูป ที่มาถึงใหม่) ไปร่วมสัมมนาที่สำนักงานศาสนสัมพันธ์แห่งโลก โดยในฝ่ายวาติกัน มีคาร์ดินัลท่านหนึ่งเป็นหัวหน้า

วันต่อมา ๗ มิ.ย. ๑๕ หลังเพล ไปเฝ้าองค์พระสันตะปาปา ผู้คนมากมาย ทรงทักทายราว ๓ นาที แล้วไปชมโบสถ์เซนต์ปีเตอร์ (St. Peter's Church) ที่เลื่องระบือว่ายิ่งใหญ่ หลังจากนั้นก็ออกเดินทางต่อไป โดยบินเข้าทวีปอาเซีย แวะกรุงนิวเดลี (New Delhi) ของอินเดีย อันเป็นถิ่นกำเนิดของพระพุทธศาสนา มีเรื่องมากมายที่ชาวพุทธพึงรู้

ในเวลาที่จำกัดนี้ ยากจะไปถึงถิ่นที่เรียกได้ว่าเป็นพุทธภูมิแท้ อย่างใกล้ แค่สาวัตถี ก็แถวๆ ๕๐๐ กม. ถ้าจะเยือนถิ่นพุทธภูมินั้น ก็ควรเตรียมการโดยให้เวลามุ่งมาจำเพาะ

ตามที่จำได้ว่า ครั้งนี้ โดยคำแนะนำของพระเดชพระคุณพระเทพวรเวที (คือ เจ้าประคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ในปัจจุบัน) ตกลงว่าไปดูที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่งตามตำนานของฮินดู คือ ฤาษีเกศ (Rishikesh) ซึ่งอยู่ไม่ไกลนักในระยะ ๓๐๐ กม. เศษ

ฤาษีเกศเป็นจุดที่แม่น้ำคงคาผุดโผล่ออกมาจากภูเขา ถือว่าเป็นศูนย์กลางของโยคะ จึงเป็นถิ่นฤาษี คณะก็จะไปดูถิ่นฤาษี จะได้เห็นอาศรมของฤาษีใหญ่ๆ

วันที่ ๑๐ มิ.ย. พอรุ่งเช้าสักพัก คณะก็ออกเดินทางมุ่งไปฤาษีเกศ แต่อากาศตลอดทางไปที่นั่น แสนจะร้อนสำหรับเรา และแห้งอย่างยิ่งด้วย แม้กระนั้นก็ไปกันจนถึงแม่น้ำคงคาตอนต้นทาง และถึงฤาษีเกศ แต่ก็อยู่ไม่นาน ไม่ได้ดูมาก ตอนจะกลับ ได้แวะอาศรมของศิวนันทะ และสนทนากับคเณศานันทะเล็กน้อย กลับมาถึงเดลี ๒๑ น.

วันไปฤาษีเกศนี้ สังเกตว่าเป็นวันที่ดื่มน้ำมากที่สุดในชีวิตเท่าที่ผ่านมา น้ำที่จัดเตรียมไปและหาเพิ่ม คณะ ๓ รูป ฉันหมดไปราว ๓๐ ขวด ทั้งที่นั่งไปในรถปรับอากาศ

ในที่สุดก็ถึงวันเสร็จสิ้นการเดินทาง คือ ณ วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕ ขึ้นเครื่องบิน ๐๕.๕๕ น. ถึงกรุงเทพฯ ๑๐.๕๕ น.

ถึงเมืองไทย คือไปมหาจุฬาฯ

ผู้เล่าเขียนเรื่องราวตอนไปอเมริกาทั้งหมด คือ ๒๔ มี.ค. – ๑๒ มิ.ย. ๒๕๑๕ นี้ได้ก็ด้วยอาศัยแผ่นกระดาษจดนัดของปีนั้น ที่ฉีกไว้เฉพาะหน้าที่มีวันที่ในช่วงของการเดินทาง แล้วเขียนบันทึกไว้ด้วยดินสอดำตัวยิบทีเดียว เพราะที่ว่างที่จะเขียนได้ในแต่ละวันจำกัดมาก การเขียนเล่าต้องอาศัยบันทึกนี้ตลอด เพราะเรื่องนานนักแล้ว จำไม่ได้ และจำผิดพลาดก็มี

(กระดาษจดนัดนี้ มีเพียง ๔ แผ่น คือ ๘ หน้าๆ ละ ๑๐ วัน เริ่มบันทึก ๑ เม.ย. ๑๕ เดาว่า เดิมผู้เล่าไม่ได้คิดจะบันทึก แต่นึกขึ้นมา เห็นความจำเป็น ก็จึงหากระดาษมาจะใช้เขียน แต่ขณะนั้นกำลังเดินทาง ก็หาได้เพียงอย่างนี้ – นี่คือเดาเท่านั้น)

แต่ก็มีเอกสารที่ใช้ประกอบได้มาก คือ จดหมายบ้าง ใบแจ้งกำหนดการบ้าง ปึกเอกสารที่มหาวิทยาลัยบางแห่งแจกให้บ้าง ฯลฯ ตลอดจน Directory ของสมาคมไทยในอเมริกา ซึ่งใส่รวมไว้ในแฟ้มที่ตั้งชื่อว่า “U. of Penn.”

แล้วล่าสุด เมื่อจะสิ้นปี ๒๕๕๖ นี้เอง ณ วันที่ ๑๓ ธันวาคม ผู้เล่าได้รับหนังสือชื่อว่า ***สามชีวิตในอเมริกา บันทึกของ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์*** ซึ่งเป็นนิพนธ์ของเจ้าประคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพวรเวที ว่าด้วยการไปอเมริกาของคณะพระสงฆ์ ๓ รูป ในเดือนมีนาคม ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕

สามชีวิตในอเมริกา นี้ คือหนังสือที่รวมจดหมายรายวัน หรือเขียนวันละฉบับ ซึ่งเจ้าประคุณสมเด็จฯ ครั้งเป็นพระเทพวรเวที ได้เขียนเล่าเหตุการณ์ความเป็นไปในการเดินทางไปสู่ ไปใน และกลับมาจากอเมริกา คราวนั้น ตลอดหมดทั้ง ๘๐ วัน ส่งมาถึงพระเถระ ๓ รูป ที่วัดปากน้ำ

หนังสือเล่มดังกล่าวนี้ พิมพ์นานแล้ว ในโอกาสวันคล้ายวันเกิด ๘๘ ปี ของเจ้าประคุณสมเด็จฯ ณ วันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๕๖ แต่ผู้เล่าได้รับหลังจากนั้นเกือบ ๔ เดือน ทั้งนี้ เพราะว่า เนื่องจากปัญหาโรคปอดของผู้เล่า ที่ต้องไปหาสถานที่ที่จะหายใจได้ง่ายขึ้น จึงได้ออกจากวัดของตน ไปอยู่ในถิ่นดงดอย ไม่อยู่ที่วัดของตนหลายปีแล้ว หนังสือนี้จึงได้รับจากผู้ที่ฝากต่อๆ กันมา คือ พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ วัดญาณเวศกวัน ได้รับจากท่านที่รู้จักฝากให้จากวัดปากน้ำ แล้วพระครูปลัดก็ฝากพระอื่นที่เดินทางไปพบผู้เล่า

(ผู้เล่าไม่ได้ไปกราบเคารพเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดสระเกศ และไม่ได้ไปกราบเคารพเจ้าประคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ วัดปากน้ำ คือ ไม่ได้พบกับท่านเลย ถึงบัดนี้ ๑๐ ปีแล้ว สืบเนื่องจากปัญหาปอดโรคเก่า ที่ทำให้การหายใจยากและการพูดเป็นการเบียดเบียนปอดมาก)

แต่ไม่ว่าจะอย่างไร ก็ไม่ช้าเกินไป กลับเป็นจังหวะพอดีที่ว่า หนังสือถึงผู้เล่าเมื่อใกล้เวลาที่จะเขียนเรื่องนี้ และได้อาศัยใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะในการตรวจสอบเทียบเคียงข้อมูลต่างๆ จึงขอกราบขอบพระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จฯ ไว้ ณ ที่นี้

ทีนี้ มีเรื่องที่ผู้เล่าแปลกใจตัวเอง คือ ในบันทึกบนแผ่นกระดาษจดนัด ที่ตัวเองเขียนด้วยดินสอดำไว้นั้น มีข้อความบันทึก เริ่มแต่ ๑ เม.ย. ๑๕ นั้นมาเรื่อยๆ แต่พอถึง ๑๒ มิ.ย. ๑๕ คือวันที่เดินทางจากเดลี กลับสู่กรุงเทพฯ ทั้งที่หน้ากระดาษสำหรับวันนั้น มีที่ว่างมาก แต่เขียนบันทึกไว้นิดเดียว เพียงบอกเที่ยวบิน และเวลาออก-เวลาถึง เท่านั้นเองว่า **"เครื่องบิน PA 002 ออก (747) 5.55 น. ถึงกรุงเทพ 10.55 น."** จบเท่านี้

ผู้เล่าเองแปลกใจที่บันทึกวันกลับถึงเมืองไทย จบไปห้วนๆ ไม่มีอะไร เรื่องก็ต้องแล้วกันไป ก็เท่านั้น

แต่ค่ำนี้เอง (๒๑ ก.พ. ๒๕๕๗) เฉลียวใจ แว่บขึ้นมาว่า ในสมุดบันทึกหลัก ที่มีเรื่องมหาจุฬาฯ ซึ่งได้อาศัยตลอดมานั้น ช่วงที่ไปอเมริกาจะต้องว่าง ทีนี้ เมื่อตัวกลับมาแล้ว จะมีบันทึกต่อไปเมื่อไร อย่างไร ก็จึงเดินไปหยิบบันทึกของปี ๒๕๑๕ ออกมา

พอเปิดดูถึงวันที่ออกเดินทางในเดือนมีนาคม ก็ปรากฏว่า ไปขึ้นเครื่องบิน โดยไปจากมหาจุฬาฯ จากนั้น สมุดจดบันทึกก็ว่าง จนกระทั่งวันที่ ๑๒ มิ.ย. ที่กลับถึงเมืองไทยนี้ ก็มีบันทึกบอกว่า มาที่มหาจุฬาฯ ต่อไปในวันนั้นเลย

เป็นอันว่า ที่ไปอเมริกาทั้งหมดเกือบ ๓ เดือนนี้ ไปจากมหาจุฬาฯ และก็กลับมาที่มหาจุฬาฯ เท่านั้นเอง แถมเรื่อง Mrs. Stanton (ภริยาเอกอัครราชทูตอเมริกาคนแรกที่มาประจำประเทศไทย) ซึ่งมาพบเมื่อพักที่นิวยอร์ก แต่ตอนที่เล่า ผ่านมาแล้ว นึกไม่ออก ก็มาสว่างที่นี่เอง ก็เลยคัดบันทึกลายมือของ ๒ วันนี้มาดูกัน ดังนี้

วันสุกดิบไปอเมริกา

"[วันพฤหัสบดี ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕] วันพฤหัสบดีที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๕.

สำนัก ลธ.: รองฯ ตรวจรายงานนิสิตเสร็จหมด สิ้นภาระตรวจผลการสอบ.

- Mrs. Stanton เข้าพบ ขอสถิติ นิสิต นศ. นร. และสนทนาเรื่องที่จะไปสอนที่ เพนน์ฯ กับการที่จะช่วยเหลือ ไปพบกันที่นั่น.
- นสพ. Bangkok Post และ ไทยรัฐ ส่งคนมาสัมภาษณ์ ถ่ายภาพการไปบรรยาย-เยี่ยม ครั้งนี้.
- รองฯ รวมเรื่องแบบเรียน ร.ร. ปริยัติธรรม ที่ทำถึงหมวดธรรมวินัย ป.๕ ถึง มศ.๓ กับ บาลี ป.๕ ถึง มศ.๑ เสร็จ เข้าหมวดหมู่เรียบร้อย เพื่อส่งกรมการศาสนาฯ เป็นสิ้นภาระ.
- ทำหนังสือแต่งตั้ง พระมหาบุญลือ เขมสิริ เป็น ผอก. วศศ. ถวายองค์สภานายกเซ็น.
- บันทึกงานต่างๆ ที่จะต้องทำต่อไป ไว้แก่ผู้ที่รักษางานจนเสร็จ.

ผลที่สุด ต้องไปเอากระเป๋าจากวัด มานอน มจร. ได้นอน ประมาณ ๓.๓๐ น."

วันกลับมาถึงไทย

"[วันจันทร์ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๘] วันจันทร์ที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕.

การเดินทางกลับของเลขาธิการ และรองเลขาธิการ รูปที่ ๑:

๑๐.๕๐ น. เครื่องบิน PA 002 (747) ถึงสนามบินดอนเมือง มีคณะเจ้าหน้าที่มหาจุฬาฯ นำโดยเจ้าคุณปิฎกโกศล พระมหาสมบูรณ์-อารีย์-สุพจน์-วิสุทธิ์-สิริ ฯลฯ คณะวัดสระเกศ (นำโดยพระราชสุธี) จำนวนมาก และญาติโยมจำนวนมาก ไปรอรับ.

อาจารย์สิริ เพ็ชรไชย ไปจัดการเรื่องกระเป๋า, เข้าห้อง VIP, ทีวี ช่อง 4 ไปถ่ายทำข่าว ทักทายปราศรัยกันแล้ว นำขึ้นรถคันเดียวกันของวัดสระเกศ ไปวัดสระเกศ เข้าพระอุโบสถ พระสงฆ์สวดชยันโตรับ แล้วฉันเพล ณ วิหารคต แล้ว ๒ รูป แยกกลับวัดของตน.

- ราว ๑๕ น. รองฯ มา มจร.พบปะเจ้าหน้าที่ผู้ร่วมงานบางท่านทั่วๆ ไป สอบถามงานที่ดำเนินไประหว่างไม่อยู่ และเตรียมการทำงานต่อไป แจก return address ที่นำมาถวายจากอเมริกา (ทำมา ๙ รูป คือ เจ้าคุณปิฎก - อจ.สมบูรณ์ – อารีย์ – สุพจน์ – ประแทน – ภาณุ – บุญลือ – ชาย – ธีร์) มีเจ้าหน้าที่มาสนทนาหลายท่าน.
- เทปที่บันทึกเสียง 12 ม้วน ส่งทางเครื่องบินล่วงหน้า แต่ยังรอ เซ็นใบรับได้ เซ็นใบรับวันนี้ (ได้รับของพรุ่งนี้ ๑๓ มิ.ย. ๑๕); ภาพและเอกสารบางอย่างจากมหาวิท. Northern Illinois มารอตักหน้าอยู่.
- เจ้าหน้าที่ 4 รูป อาเจียนบ้าง ท้องเสียบ้าง เพราะผิดอาหารที่ฉันเพลวัดสระเกศ (อจ.สมบูรณ์ – บรรจง – ทองม้วน – คำเอียง นำกันไปฉีดยาที่วชิรพยาบาล)
- เสร็จหลังค่ำ รองฯ ไปเยี่ยมโยม ซึ่งไปรับที่สนามบิน แต่ยังไม่ได้สนทนากัน (ที่คลินิก สามเสน)"

ดูสมุดบันทึกนี้ วันออกเดินทางไป หน้า 32 แล้ววันกลับมาถึง หน้า 33 ต่อกันไปเลย ปิดหัวปิดท้ายเวลาทั้งหมดที่ไปอเมริกา มาบรรจบถึงกัน เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น ทำงานที่มหาจุฬาฯ มาแล้ว ก็ทำต่อไป เรื่องไปอเมริกามา แทบไม่มีเวลาจะนึกถึงต่อไป นอกจากในเรื่องของการศึกษา

ในเรื่องที่เล่ามา เคยบอกว่า ตัวผู้เล่านั้น แต่ไหนแต่ไรมา จนถึงขณะนี้ ไม่คิดจะไปเมืองไหนทั้งนั้น ที่พูดอย่างนั้น มิใช่ว่ารังเกียจ หรือถือว่าการไปไม่ดี เพียงแต่ว่าใจไม่โน้มไป

แล้วก็พอดีอีกว่า ได้พบจดหมายที่ผู้เล่าเองเขียนมาส่งข่าวแก่ชาวมหาจุฬาฯ ระหว่างการเดินทางไปอเมริกาครั้งนี้ และอาจารย์สมบูรณ์ช่วยเก็บไว้ให้ จำเพาะว่า มีข้อความที่บอกความรู้สึกของผู้เล่าในการเดินทางดังกล่าว ในวันที่เริ่มออกเดินทาง เหมือนมองเห็นอเมริกาลอยอยู่ข้างหน้า จม.ยาว ขอคัดตัดมาดูเล็กน้อย ดังนี้

"ฉบับที่ ๑ กรุงวอชิงตัน ดี.ซี. สหรัฐฯ"

๒๙ มีนาคม ๒๕๑๕

เรียน อาจารย์สมบูรณ์ และเจ้าหน้าที่มหาจุฬาฯ ที่ฟังข่าวทุกท่าน

ขณะนี้ ผมมาถึงเมืองวอชิงตัน นครหลวงของสหรัฐฯ แล้ว ผมควรเขียนส่งข่าวมาก่อนเป็นระยะๆ แต่หาโอกาสยาก เพราะมีรายการตลอด...

วันที่ ๒๔ เวลา ๑๐.๔๕ น. ออกจากดอนเมืองโดยเครื่องบิน "ศรีสุนทร" ของบริษัท Thai International เที่ยวบิน TG 600 มีผู้ไปส่งมากน้อยตามที่ทราบอยู่แล้ว...

เมื่อเครื่องบินขึ้นจากสนามบินดอนเมือง รู้สึก...เป็นการจำใจอย่างหนึ่งในการเดินทาง ไม่สนุกใจเหมือนทำงานอยู่ที่มหาจุฬาฯ แต่เมื่อเป็นอันตกลงจะทำแล้ว ก็ทำใจให้เพลิดเพลินไปได้บ้าง ที่ฮองกง เวลาเครื่องบินลง จะเห็นตึกสูงๆ มากมาย ดูแง่หนึ่ง อย่างเมื่อมาคราวแวะครั้งก่อน ซึ่งเป็นครั้งแรก จะมองเห็นเป็นความเจริญน่าตื่นตาตื่นใจ แต่เห็นคราวนี้ ความรู้สึกผิวเผินหมดไป เห็นเป็นตึกเก่าๆ คร่ำคร่า ตั้งโด่เด่ขึ้นมา ไม่มีชีวิตชีวา สู้แต่ภูเขาที่อยู่ทะมึนข้างหลัง ก็ไม่ได้ ..."

บอกแล้วว่า ที่พูดอย่างนี้ มิใช่รังเกียจ หรือถือว่าการไปไม่ดี เพียงแต่ว่าใจไม่โน้มเอง การเดินทางไปในที่ต่างๆ ทำให้ได้รู้ได้เห็น พบความแปลกแตกต่าง ได้ประสบการณ์ใหม่ๆ มองเห็นสภาพและความเป็นไป ในต่างถิ่นต่างดินแดน ทั้งที่เจริญก้าวหน้า และที่ล้าหลังเสื่อมโทรม เป็นประโยชน์มากมาย เฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้บริหาร หรือทำงานส่วนรวม ยิ่งมีกิจการใหญ่กว้าง ก็ต้องการความรู้ทั่วรอบในขอบวงที่ขยายไกล หรือถึงขั้นที่เรียกกันว่าไร้พรมแดน

ว่าโดยเหตุผลอย่างนี้ ก็ควรต้องไป เป็นการไปตามวิถีของงาน จะว่าเป็นความจำเป็นในระดับหนึ่งก็ได้ แต่แม้ตามเหตุผลในเรื่องกิจหรืองาน ผู้เล่าก็มีงานค้นเขียนเพื่อความรู้ที่ทำค้างรออยู่ที่ตัวเองมากมาย อย่างที่บอกแล้วว่า ทำตลอดชีวิตนี้ก็ไม่จบ หรือว่าเวลาวันละ ๒๔ ชั่วโมง ก็ไม่พออยู่แล้ว และงานแบบนี้ก็แทบไม่ต้องอาศัยความรู้จากการไปดูอะไรๆ ดังนั้น เมื่อแยกออกมาทำงานตามแนวทางของตัวเองได้ ก็ไม่ต้องพูดถึงการเดินทางต่อไป

ทีนี้ ดูเฉพาะการไปเยี่ยมไปสอนที่ว่ามา ทั้งในอาเซียและอเมริกานั้น ก็มีประโยชน์มากมายอย่างที่ว่าข้างต้น ได้ข้อมูลความรู้ และการติดต่อสัมพันธ์ ที่เป็นทางสืบสานก่อประโยชน์ข้างหน้า ถึงขั้นเกินกำลังของเราที่จะใช้ แต่ก็พร้อมกับไม่อยู่ในแนวทางของงานระยะยาวที่ผู้เล่าต้องการจะทำ เป็นความไม่สอดคล้อง ที่ทอนประโยชน์ลงไป

สิ่งที่จะทำได้ในเรื่องนี้ ถ้ามีโอกาส ก็คือ การที่จะขออภัยในการที่จำเป็นต้องกลายเป็นเหมือนละเลยการสืบต่อความสัมพันธ์อันควรจะดำเนินไป และที่เขาพร้อมจะมี

แต่ไม่เป็นไร การเดินทางนี้ ว่าเฉพาะที่ไปอเมริกา ในคณะที่มี ๓ รูป ผู้เล่าเป็นเด็กทั้งโดยวัยและโดยงาน พระเดชพระคุณอีก ๒ ท่าน ก็เป็นผู้ใหญ่ทั้งโดยวัยและโดยงาน พอเด็กกับผู้ใหญ่มาทำงานร่วมกัน ประสานกันดี ผลที่จะได้ ก็เต็มเปี่ยม หรือมากมาย

ผู้ใหญ่ในงานนั้น ท่านมีประสบการณ์รู้เห็นอะไรๆ มาแล้วมากมายยาวนาน เมื่อพบเห็นอะไรใหม่ หรือแปลกไป ก็ได้ความรู้ความคิดจากการเปรียบเทียบที่หลากหลาย เกิดความเข้าใจเกิดความคิดและการมองเห็นใหม่ๆ ทั้งมองเห็นสิ่งที่จะทำ และเห็นแนวทางที่จะดำเนินต่อไป นี่ด้านยาวหรือด้านไกล

พร้อมกันนั้น ท่านมองกว้างด้วย คือ ในขณะที่ทางฝ่ายเด็ก เหมือนกับจ้องที่งานซึ่งมาถึง หรือเรื่องที่จะเจอะเจอ ที่จะต้องทำต่อหน้า และมีใจจับอยู่ที่เนื้อของงานนั้น จะทำให้สำเร็จ ให้ลุล่วงไป ว่าไปเป็นเรื่องๆ แต่ท่านผู้ใหญ่ไม่มองแค่เรื่องราวเหตุการณ์ต่อหน้า แต่ท่านมองทั้งภาพรวมของเหตุการณ์ที่ประสบในปัจจุบัน และเห็นเหตุการณ์นั้นในวงล้อมของสถานการณ์และสภาพความเป็นไป ที่เป็นบรรยากาศหรือห่อหุ้มคลุมอยู่ จึงนำไปสู่การสร้างสรรค์ประโยชน์ได้ในวงกว้าง และในระยะยาว

ในแง่ความสัมพันธ์ส่วนตัว พระเดชพระคุณทั้งสองท่านให้เมตตาแก่ผู้เล่าอย่างมาก พูดได้ว่าอย่างเต็มที่ทีเดียว ท่านให้ความเป็นกันเอง และยิ่งกว่านั้น ท่านให้ความสำคัญ พูดอย่างภาษาญาติโยมว่าให้เกียรติแก่ผู้เล่า แม้จะเป็นเด็ก โดยเอื้อเฟื้อเกื้อกาารุณย์ทุกประการ

บุคคลสำคัญสำหรับการเดินทางของคณะพระสงฆ์ครั้งนี้ ที่นับว่าขาดไม่ได้ ซึ่งช่วยให้การเดินทางสะดวกสบายปลอดภัยเป็นอันดี คือคุณไมค์ (Michael Billington) ที่ได้เป็นไวยาวัจกร โดยทำหน้าที่อย่างเอื้อเฟื้อมีน้ำใจ สมกับที่มีชื่อไทยว่า "**คุณไมตรี**"

ในที่สุด สิ่งที่แม่นใจลึกอยู่ในความจำ ก็คือน้ำใจเอื้อเฟื้อช่วยเหลือเกื้อกูลของญาติมิตรคนไทยในทุกถิ่นที่ไป รวมทั้งแดนที่แสนไกลในอเมริกา ไม่ว่าจะเป็นที่อยู่กันมากเป็นชุมชนใหญ่ หรือที่ทั้งถิ่นมีบ้านแค่หนึ่งหรือสองครอบครัว พอรู้ข่าวว่าพระสงฆ์จะเดินทางผ่านไป ก็อำนวยทั้งที่พักอาศัย ภัตตาหาร และพาหนะ เอื้อให้เกิดสัปปายะอย่างเต็มใจ เป็นปัจจัยใหญ่ที่ทำให้ศาสนกิจเนื่องด้วยการเดินทางทั้งหมดสำเร็จลุล่วงโปร่งโล่งไป

เมื่อเวลาผ่านมานานมากเกิน ๔๐ ปีแล้ว แม้ว่าเรื่องการเดินทาง การไปเยี่ยมที่โน่นที่นี่ พบคนนั้นคนนี้ จะเลือนลางเหมือนหายหมดไปจากความจำ แต่สาระที่คงมั่นชัดอยู่ในความจำนั้น ก็คือความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อช่วยเหลือเกื้อกูลของญาติมิตรคนไทย ดังว่านี้

จึงขอจบเรื่องการเดินทางเยี่ยมเยือนในอาเซียและอเมริกา ด้วยคำตรัสสอนของพระพุทธเจ้า คือพุทธพจน์ ที่แนะนำญาติโยมให้เจริญขึ้นไปในบุญกุศลอย่างถูกทาง และเตือนพระสงฆ์ให้ไม่ประมาทในการบำเพ็ญกิจอย่างถูกต้องเพื่อประโยชน์สุขของปวงประชา ดังนี้ว่า *(แปลเพียงให้รู้เข้าใจง่าย จับความได้สะดวก ไม่รักษาศัพท์เคร่งครัด)*

> ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์ชาวบ้าน มีทรัพย์สมบัติที่เก็บหารวบรวมมาได้โดยยาก แม้ได้มาแล้ว ก็ยากที่จะดูแลรักษา...
>
> ภิกษุทั้งหลาย หมู่ประชาชาวบ้าน มีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงเธอทั้งหลายด้วยจีวร อาหารบิณฑบาต ที่พักอาศัย และหยูกยาเภสัช
>
> แม้พวกเธอก็จงเป็นผู้มีอุปการะมาก แก่หมู่ประชาชาวบ้าน โดยแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ในท่ามกลาง ในเบื้องปลาย ประกาศการครองชีวิตอันประเสริฐ ... แก่หมู่ประชาชาวบ้านเหล่านั้น
>
> ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์ และบรรพชิต อาศัยซึ่งกันและกัน อยู่ครองชีวิตอันประเสริฐนี้ เพื่อผ่านล่วงห้วงกิเลส และกำจัดทุกข์ให้หมดสิ้นไปโดยชอบอย่างนี้
>
> ผู้ครองเรือน และผู้ไร้เรือน ทั้งสองฝ่าย อาศัยซึ่งกันและกัน บำเพ็ญให้สัมฤทธิ์ธรรมอันแท้ ที่เป็นความปลอดโปร่งโล่งอิสระอย่างเยี่ยมยอด"
>
> "*จรถ ภิกฺขเว...*" ภิกษุทั้งหลาย จงจาริกไป "*พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย*" เพื่อประโยชน์แก่พหูชน เพื่อความสุขของคนจำนวนมาก เพื่อเกื้อการุณย์แก่ชาวโลก

คำเล่าเรื่องราวยาวนานในอดีต ที่ตั้งชื่อเป็นเล่มหนังสือว่า ***มหาจุฬาฯ งามสง่าสดชื่น กลางทะเลแห่งคลื่นลม*** จำต้องยุติลงด้วยเวลาเพียงเท่านี้ เพราะถึงกาละที่จะส่งตีพิมพ์ให้ทันกำหนดการที่ท่านตั้งไว้

ดังว่าแล้ว ยังมีเรื่องราวใหญ่และย่อยอีกมาก โดยเฉพาะที่บอกไว้แล้วว่าจะเล่าถ้าทันเวลา คือ หัวข้อว่า "**จบ ๓๐ ปี งานที่มหาจุฬาฯ, ๒๕๐๗-๒๕๓๗**" แต่ก็เป็นอันต้องค้างไว้

ส่วนเรื่องย่อยและเล็กน้อยลงไป อันน่าสนใจ เช่น หน่วยวิจัยทางพระพุทธศาสนา โครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ สภาการศึกษาของคณะสงฆ์ แผนการศึกษาของคณะสงฆ์ คณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ ก็รอโอกาสถัดต่อไป

ส่วนงานจำเพาะเรื่องทางวิชาการ จำพวกหลักสูตรและแบบเรียน แม้จะใช้เรี่ยวแรงและเวลามาก แต่เป็นเรื่องเนื้อหาแนวเดียว ไม่ค่อยมีอะไรที่จะเล่าให้น่าสนใจ เช่น การทำ *Mahachulalongkornrajavidyalaya…, Catalogue B.E. 2510-11/1967-68 A.D.* การทำหนังสือเรียนและบทเรียนสำหรับโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การทำแบบเรียนสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา และการทำพจนานุกรมพุทธศาสนา หลายเล่มเป็นงานเร่งเฉพาะหน้า ทำทยอยออกมาให้ทันใช้เรียน ทำไปแค่ที่จำเป็นต้องใช้ เป็นงานที่ยังไม่เสร็จหรือยังไม่จบจริง (บทเรียนบางบทยังเป็นฉบับพิมพ์ดีดและภาพประกอบหลายภาพที่ผู้ศรัทธาเขียนให้ ก็เก็บรอไว้ ยังไม่ได้พิมพ์รวมเข้าในเล่ม)

ทั้งนี้ก็เพียงปรารภไว้ หากมีโอกาส คงจะได้เล่าเท่าที่ควรแก่การเห็นคุณค่าสืบต่อไป.

ภาคผนวก

ประวัติสังเขป
สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสณมหาเถระ)

เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสณมหาเถระ) อดีตเจ้าอาวาสวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร อดีตประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

นามเดิม: เกี่ยว นามสกุล: โชคชัย นามฉายา: อุปเสโณ
บิดา: นายเลี่ยน โชคชัย มารดา: นางยี โชคชัย

เกิดเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๑ ณ บ้านเฉวง ต.บ่อผุด อ.เกาะสมุย จ.สุราษฎร์ธานี

ศึกษาระดับประถมศึกษาที่โรงเรียนประจำหมู่บ้าน จบประถมปีที่ ๔ เมื่ออายุ ๑๒ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดภูเขาทอง อ.เกาะสมุย จ.สุราษฎร์ธานี ต่อมา โยมมารดานำไปฝากท่านพระครูอรุณกิจโกศล (หลวงพ่อพริ้ง) วัดแจ้ง ต.อ่างทอง อ.เกาะสมุย ซึ่งได้นำไปฝากที่เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทยมหาเถระ) โดยอยู่ในปกครองของพระธรรมเจดีย์ (เทียบ ธมฺมธโร) ณ วัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๔๙๒ อุปสมบทที่วัดสระเกศ โดยมีเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ (ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวโรดม) ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์

การศึกษาและหน้าที่การงาน

พ.ศ. ๒๔๙๗ สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค
พ.ศ. ๒๔๙๗ ไปร่วมประชุมฉัฏฐสังคีติ ณ ประเทศพม่า
พ.ศ. ๒๕๐๒ เป็นผู้ช่วยอธิการบดี มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นหัวหน้าคณะเดินทางไปดูการศาสนา และเพื่อศาสนสัมพันธ์ ที่ประเทศเกาหลี ญี่ปุ่น ไต้หวัน ฮ่องกง ฯลฯ
พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เป็นรองเจ้าคณะภาค ๙
เป็นหัวหน้าอำนวยการพระธรรมทูต สายที่ ๘
พ.ศ. ๒๕๐๘ เป็นเจ้าคณะภาค ๙
เป็นเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช

พ.ศ. ๒๕๑๐ เป็นหัวหน้าคณะเดินทางไปเยี่ยมเยียนสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางพระพุทธศาสนา ที่ประเทศลาว ศรีลังกา สิงคโปร์ เกาหลี ญี่ปุ่น ไต้หวัน ฮ่องกง ในความอุปถัมภ์ของ พ.ส.ล.

พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดสระเกศ

พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นเจ้าอาวาสวัดสระเกศ

พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นหัวหน้าคณะเดินทางไปเยี่ยมเยียนพบปะผู้บริหารและอาจารย์ในมหาวิทยาลัยต่างๆ ในสหรัฐอเมริกา ที่มีการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาและอาเซียอาคเนย์ศึกษา ตามคำนิมนต์ของรัฐบาลอเมริกา

พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม

พ.ศ. ๒๕๒๔ เป็นเจ้าคณะภาค ๑๐
เป็นรองประธานสภาสงฆ์แห่งโลก

พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นเจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก
เป็นประธานคณะกรรมการสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นประธานคณะกรรมการจัดการชำระและพิมพ์อรรถกถาพระไตรปิฎก เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคลวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕

พ.ศ ๒๕๔๗ เป็นประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

พ.ศ. ๒๕๕๓ มีบัญชาให้จัดตั้ง โครงการพระธรรมทูตอาสา ๕ จังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นกิจกรรมหนึ่ง ในโครงการส่งเสริมความมั่นคงของสถาบันพระพุทธศาสนา ในจังหวัดชายแดนภาคใต้

สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระเมธีสุทธิพงศ์

พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชวิสุทธิเมธี

พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพคุณาภรณ์

พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมคุณาภรณ์

พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นรองสมเด็จพระราชาคณะ ที่ พระพรหมคุณาภรณ์

พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็นสมเด็จพระราชาคณะ ที่ สมเด็จพระพุฒาจารย์

เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ ได้เป็นประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช ตามประกาศสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ตั้งแต่วันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๗ จนถึงมรณภาพในวันเสาร์ที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๖

คำปรารภ

(ในการพิมพ์ครั้งแรก)

เจ้าประคุณอาจารย์สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสณมหาเถระ) ได้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ที่ปัจจุบันเรียกชื่อตามกฎหมายว่า มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๗ - ๒๕๒๑ รวมเวลา ๑๕ ปี ตั้งแต่ท่านดำรงสมณศักดิ์ที่ พระราชวิสุทธิเมธี พระเทพคุณาภรณ์ พระธรรมคุณาภรณ์ และพระพรหมคุณาภรณ์ โดยลำดับ นับว่าเป็นเลขาธิการองค์จริงจังในกิจการอย่างยาวนานที่สุด ของมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนี้

ในสมัยนั้น เลขาธิการเป็นตำแหน่งของผู้เป็นหัวหน้าที่ทำงานจริง ในการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยทั้งหลาย มิใช่เป็นเพียงตำแหน่งเกียรติยศ ดังมีคำอธิบายในหนังสือนี้แล้ว

ในฐานะเป็นผู้นำ เป็นหัวหน้าผู้รับผิดชอบการดำเนินงานของมหาจุฬาฯ มิใช่ว่าท่านจะต้องทำงานไปทุกอย่าง แต่กิจการทั้งปวงในระยะเวลานั้นทั้งหมด ดำเนินไปในความควบคุมดูแลและความเห็นชอบของท่าน โดยเฉพาะในยุคสมัยนั้น มีการทำงานที่เป็นระบบแห่งความร่วมแรงร่วมใจ โดยเป็นไปในสามัคคีมีสมานฉันท์ จึงพูดง่ายๆ รวมๆ ว่าเป็นกิจการของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในยุคที่เจ้าประคุณอาจารย์สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสณมหาเถระ) เป็นเลขาธิการ

ในหนังสือนี้ ได้เล่าเรื่องราวความเป็นไปในกิจการของมหาจุฬาฯ ในช่วงเวลา ๑๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๐๗ – ๒๕๑๗) เมื่อผู้เล่าสนองงานในฐานะผู้ช่วยของท่าน คือเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ

การเขียนเล่าเรื่องราว และทำหนังสือนี้ขึ้น ขอถือเป็นการร่วมบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย ในวาระสำคัญยิ่ง แห่งงานพระราชทานเพลิงศพ

อนึ่ง การเขียนสะกดคำบางอย่าง อาจต่างไปจากที่ใช้กันมาบ้าง ในเมื่อเห็นว่าควรเปลี่ยนแปลงเพื่อความเหมาะสม เช่น แทนที่จะเขียน “วรสารเถร” ก็เขียนเป็น “วรสารเถระ”

ขอกุศลในการนี้ จงเป็นไปเพื่อความเจริญงอกงามของพุทธบริษัท ในไตรสิกขา และในไตรพิธบุญกิริยา เพื่อความแผ่ไพศาลแห่งพระพุทธศาสนา และเพื่อความไพบูลย์แห่งประโยชน์สุขของปวงประชา อันเป็นจุดหมายในการบำเพ็ญศาสนกิจทั้งปวงของเจ้าประคุณอาจารย์สมเด็จพระพุฒาจารย์ ยั่งยืนนานสืบไป

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗

แถลงท้ายเล่ม

หนังสือนี้ ได้ตีพิมพ์ครั้งแรก โดยถือเป็นส่วนแห่งการร่วมบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย แด่ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสณมหาเถระ) ในวาระแห่งงานพระราชทานเพลิงศพ ในวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ ได้จัดทำในเวลาเร่งด่วน เมื่อเขียนเล่าเท่าที่ได้ ถึงเวลาส่งตีพิมพ์ ก็ต้องรีบปิดเรื่อง และได้บอกในเล่มแล้วว่า เรื่องที่เล่าแทบทั้งหมด ใช้ข้อมูลตามบันทึกและต้นฉบับลายมือของผู้เล่า แต่บางอย่างควรมีการตรวจสอบเทียบเคียงเพื่อให้แน่ใจ

ในการนี้ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. สมศีล ฌานวังศะ ซึ่งอยู่ในเมืองใกล้กรุง ได้ช่วยถ่ายเอกสารประกาศและข่าวบางเรื่องจากนิตยสาร *พุทธจักร* บางฉบับในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๕ – ๒๕๐๗ จัดส่งไปให้ เพื่อใช้ตรวจสอบข้อมูลบางอย่างให้แน่ใจ โดยได้รับความเอื้อเฟื้อจาก ศาสตราจารย์พิเศษ อดิศักดิ์ ทองบุญ มอบนิตยสารนั้นให้ยืมใช้ พร้อมทั้งหนังสือ *ฟื้นอดีต* ที่ท่านอาจารย์จำนงค์ ทองประเสริฐ เล่าเรื่องของมหาจุฬาฯ ตั้งแต่เริ่มต้นการศึกษา จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๓ และหนังสือ *ทำเนียบพุทธศาสตร์บัณฑิต มหาจุฬาฯ ๒๔๙๘-๒๕๒๐* อันเป็นประโยชน์มากในการตรวจสอบเทียบเคียง และเสริมข้อมูล ขออนุโมทนาอาจารย์ทั้งสองท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ในการนี้ พระครูวินัยธร (ชัยยศ พุทฺธิวโร) แห่งวัดญาณเวศกวัน ได้ช่วยออกแบบปกให้ และเมื่อต้นฉบับเสร็จแล้ว ก็ได้ช่วยรับภาระนำไปดำเนินการตีพิมพ์ และทำธุรการอื่นๆ โดยมีญาติโยมที่คุ้นเคยเป็นกำลังของวัด ร่วมจัดร่วมดำเนิน ด้วยศรัทธาและความมีน้ำใจงาม ขออนุโมทนาพระครูวินัยธร (ชัยยศ พุทฺธิวโร) และทุกท่านที่ร่วมแรงร่วมใจ ในโอกาสนี้ด้วย

หมายเหตุ:

- เนื่องจากในเล่มเดิม ภาพประกอบรวมอยู่ท้ายเล่ม เมื่อมีการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ในกลางเดือน พ.ค. ๒๕๕๗ เนื้อหนังสือ กับภาพทั้งหมด พลัดกันไปโดยไม่รู้ตัว หนังสือที่พิมพ์ครั้งที่ ๒ จึงไม่มีภาพ
- การพิมพ์ครั้งที่ ๓ เกิดขึ้นพอดีในช่วงที่มีการปรับปรุงเพิ่มเติมเล็กน้อย คือ ได้เพิ่มภาพ และจัดแทรกภาพลงในตำแหน่งที่ตรงกับเนื้อความ พร้อมทั้งจัดปรับเพิ่มเติมเสริมเนื้อความตามสมควร หนังสือหนาขึ้นกว่าเดิม จากครั้งแรกที่มีเนื้อความ ๒๗๒ หน้า และภาพ ๑๒ หน้า ขึ้นเป็น ๒๙๐ หน้า

รายนามเจ้าภาพพิมพ์หนังสือ
“มหาจุฬาฯ งามสง่าสดชื่น กลางทะเลแห่งคลื่นลม”
งานนิพนธ์ของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)
ในโอกาสครบรอบวันสถาปนา ๑๓๓ ปี มหาจุฬา ฯ
จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท
วันที่ ๑๒-๑๓ กันยายน ๒๕๖๓

ที่	ชื่อ-ฉายา/นามสกุล	จำนวน (บาท)	จำนวน (เล่ม)
๑.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย		
๒.	พระสุวรรณเมธาภรณ์, ผศ.	๑๐,๐๐๐	๑๐๐
๓.	พระมหาสมศักดิ์ ปภากโร (สามพิมพ์)	๕,๐๐๐	๕๐
๔.	พระศรีธวัชเมธี	๒,๐๐๐	๒๐
๕.	พระครูอุเทศสุตาภรณ์, ดร.	๒,๐๐๐	๒๐
๖.	พระอุดมปัญญาภรณ์	๑,๐๐๐	๑๐
๗.	พระมหาวิเชียร สิริวฑฺฒโน	๑,๐๐๐	๑๐
๘.	พระครูธรรมธรไพบูลย์ ญาณวิปุโล	๑,๐๐๐	๑๐
๙.	พระมหาไพรัชน์ ธมฺมทีโป, ผศ.ดร.	๑,๐๐๐	๑๐
๑๐.	พระมหาทองสุข วิสุทฺธสีโล (อังคศุภรกุล)	๑,๐๐๐	๑๐
๑๑.	พระครูไพศาลศีลวัฒน์	๑,๐๐๐	๑๐
๑๒.	พระครูสมุห์ใส วิมุตฺโต	๑,๐๐๐	๑๐
๑๓.	พระวิเทศพรหมคุณ, รศ.ดร.	๕๐๐	๕
๑๔.	พระมหาดำรงค์ สิริคุตฺโต	๕๐๐	๕
๑๕.	พระมหาถาวร ถาวรเมธี, ดร.	๕๐๐	๕
๑๖.	พระมหาขวัญชัย ปุตฺตวิเสโส	๕๐๐	๕
๑๗.	พระครูภาวนาโพธิวิสุทธิ์	๕๐๐	๕
๑๘.	พระอาจารย์เฉลิมชัย มาตราช	๕๐๐	๕
๑๙.	พระมหาขุนทอง เขมสิริ, ผศ.ดร.	๓๕๐	๓
๒๐.	พระพุฒินันทน์ รัสิโย (ธนธรรมโรจน์)	๑๐๐	๑
๒๑.	พระกัมปนาท สนฺตจิตฺโต (อิทธิธรรมากุล)	๑๐๐	๑
๒๒.	ผศ.ดร.สมโภช ศรีวิจิตรวรกุล	๕,๐๐๐	๕๐
๒๓.	นายสำราญ ย่อยไธสงค์	๕,๐๐๐	๕๐
๒๔.	ผศ.ดร. เอกพันธ์-ผศ.ดร.อรชร ไกรจักร์	๓,๐๐๐	๓๐
๒๕.	ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม	๓,๐๐๐	๓๐
๒๖.	รศ.ดร.โกนิฏฐ์-รศ.ดร.เอื้อมทิพย์ ศรีทอง	๒,๐๐๐	๒๐
๒๗.	ผศ.ดร.ตวงเพชร สมศรี	๒,๐๐๐	๒๐
๒๘.	ดร.ธาดา เจริญกุศล	๒,๐๐๐	๒๐
๒๙.	รศ.ดร.สิริกร กาญจนสุนทร	๒,๐๐๐	๒๐
๓๐.	ผศ.ดร.วิทยา ทองดี	๑,๑๓๓	๑๑
๓๑.	ผศ.ดร.พีรวัฒน์ ชัยสุข	๑,๐๐๐	๑๐
๓๒.	ผศ.ดร.ไพรัตน์ ฉิมหาด	๑,๐๐๐	๑๐

.indd 1 8/9/2563 12:22:52

๓๓.	ดร.สนิท ไชยวงศ์คต	๑,๐๐๐	๑๐
๓๔.	ผศ.ดร.อานนท์-ดร.กาญจน์ชนิดาภา-ดช.นพวิชญ์ - ดญ.ณัฏฐ์ธิดา เมธีวรฉัตร	๑,๐๐๐	๑๐
๓๕.	ผศ.ดร.ยุทธนา พูนเกิดมะเริง	๑,๐๐๐	๑๐
๓๖.	รศ.ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์	๑,๐๐๐	๑๐
๓๗.	นายศิลป์ชัย วงษ์จำนงค์	๑,๐๐๐	๑๐
๓๘.	นายสุชญา ศิริธัญภร	๑,๐๐๐	๑๐
๓๙.	คุณจำรูญ มานะกำจร	๑,๐๐๐	๑๐
๔๐.	คุณเตรียมชัย-คุณกฤษดา อุทัยวัฒน์	๑,๐๐๐	๑๐
๔๑.	นางอรกัญญา ไชยมงค์	๑,๐๐๐	๑๐
๔๒.	นายวรัทธกฤต เดชเดี่ยว	๑,๐๐๐	๑๐
๔๓.	นายสงัด ปานแสงทินกร	๑,๐๐๐	๑๐
๔๔.	คุณอุรารัตน์ ไชยรังษี	๑,๐๐๐	๑๐
๔๕.	นายมนูญ-คุณนิตยา สุขศรีจันทร์	๑,๐๐๐	๑๐
๔๖.	นายไพศาล-นางพัชริกา-นายพัฒนภาส-นางสาวพัชรพิไล ผ่องญาติ	๑,๐๐๐	๑๐
๔๗.	นางสาวศิริพรรณ วีระนันทาเวทย์	๑,๐๐๐	๑๐
๔๘.	นางสาวมาริสา นวลใย	๑,๐๐๐	๑๐
๔๙.	นายเคน แก้วสีโท	๑,๐๐๐	๑๐
๕๐.	นายปรีชา แก่นสา	๑,๐๐๐	๑๐
๕๑.	นางกนกวรรณ ชนะภักดี	๑,๐๐๐	๑๐
๕๒.	นายประยูร เหมือนเหลา	๑,๐๐๐	๑๐
๕๓.	นายพนม ศรีสิงห์	๑,๐๐๐	๑๐
๕๔.	รศ.ดร.สมศักดิ์ บุญปู่	๕๐๐	๕
๕๕.	ดร.ญาศุมินท์ อินทร์กรุงเก่า	๕๐๐	๕
๕๖.	นายวีระพงษ์ แพงคำฮัก	๕๐๐	๕
๕๗.	นางสาวอิศรา ดำด้วงโรม	๕๐๐	๕
๕๘.	นายคำฟอง อินทะวงศ์ และครอบครัว	๕๐๐	๕
๕๙.	นายชาญวิทย์ พริกบุญจันทร์	๕๐๐	๕
๖๐.	ดร.ทิพย์ภวิษณ์ ใสชาติ	๕๐๐	๕
๖๑.	รศ.ดร.อภิรมย์ สีดาคำ-คุณธนพันธ์ ศิริโยธิพันธ์	๕๐๐	๕
๖๒.	นางเบญจวรรณ ชยางกูร ณ อยุธยา	๓๐๐	๓
๖๓.	ดร.จักรวาล สุขไมตรี	๓๐๐	๓
๖๔.	ดร.บุษราภรณ์ ติเยาว์	๓๐๐	๓
๖๕.	นายจรวย-นางมณฑา-เด็กชายธรรมรัตน์ บุญสาลี	๓๐๐	๓
๖๖.	นายรชนิศ นามวงค์	๑๐๐	๑
๖๗.	นายภูเบศ วณิชชานนท์	๑๐๐	๑
๖๘.	นายสายชล ปัญญชิต	๑๐๐	๑
๖๙.	นางสาวรัตนา วิเศษสังข์	๑๐๐	๑
๗๐.	นางสาวปุณณดา ภาสดา	๑๐๐	๑
๗๑.	นางสาวกัลย์พัตร์ เสรีชัย	๑๐๐	๑
	รวมทั้งสิ้น	๘๓,๔๘๓	๘๓๔

.indd 2 8/9/2563 12:22:52